

NOTENNou
DIWAR - BENN
AR GELTED KOZ
O Istor hag o Sevenadur

• Dastumet hag urziet
gant

MEVEN MORDIERN
ha lakaet e brezoneg
gant

ABHERVE

TREDE MOULADUR

ÉDITIONS DE BRETAGNE
PARIS

**NOTENNOU
DIWAR - BENN**

AR GELTED KOZ

**NOTENNOU
DIWAR - BENN**

AR GELTED KOZ

O Istor hag o Sevenadur

Dastumet hag urziet

gant

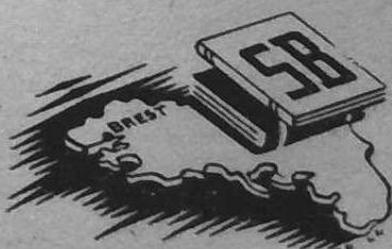
MEVEN MORDIERN

ha lakaet e brezoneg

gant

ABHERVE

TREDE MOULADUR

Skridoù Breizh
Brest — 1944

EVEZIADENN

Eus 1911 da 1922 eo bet moulet evit ar wech kenta an *Notennou*, e stumm levriouïgou, eul levrig evit pep pennad, nemet an daouzekved a zo bet embannet ar gevrenn diweza anezan ez distag diouz ar c'hevrennou-all. Peb a eilvouladur a zo bet graet eus an trivet pennad (gant eun droïdigez kembraek diwar dourn an aotrounez P. Mocaer ha Rhys Phillips), eus ar pempved (e 1917 e voe advoulet) hag eus an dekved (e 1924). E-pad an hany 1942, en doa prientet an aotrou Fransez Vallée eun advouladur eus an eizvet pennad. Evel ma weler, ar meneg « trede mouladur » laket war al levr-man a zo gwir hepken evit tri fennad anezan.

Dre aked Roparz Hemon ha gant aotre an aotrou Fransez Vallée, brezonekaer an *Notennou*, ez eo bet aozet ar mouladur nevez-man. Skriverezet eo bet an daouzek pennad gant an aotrou Kêrverziou. Diouz e du, dastumer an *Notennou* en deus klasket lakaat da glota gant araokaënnou ha gwellaënnou ar ouziegez-vreman an daouzek pennad, dreist-holl ar re anezo a oa bet moulet da genta. Levrennadur pep pennad, bet lezet ermaez eus e labour gant ar skriverezour, a zo bet adlaket en e lec'h, d'al lenner c'hoantek da vont pelloc'h eget al levr-man war hent ar studiou keltiek, gallout hen ober hep koll amzer nag arc'hant. Gwaz a se, gant an diaesteriou stank hag a bep seurd diouanet eus ar maread-amzer fall a dreuzomp, n'eus ket bet gallet rei da lenn d'an aotrou Fransez Vallée, d'ezan d'o reiza e-kenver Yez, an aroudennou nevez bet staget paot-ha-paot ouz ar pennadou, pe e korf pep pennad, pe en notennou e-traon ar pajennou. Gant-se, ma 'z eus enno faziou ouz ar Yez, arabat eo e vefe taolet ar bec'h warnan.

M. M.

22-7-1943.

KENTSKRID

TRUGAREKAAT

Kement den a ray e vad eus ar mouladur-man en devo eul lusk a anaoudegez-vat ouz an Tad Dom Godu, O. S. B., en deus bet ar vadelez da zifalla an amprouennou ha da sevel an taolenou. Evit al labour tenn ha doanius-se, bet kaset en-dro ez diflach gant an e-pad meur a vizvez, dre greiz-tre ar bombezadegou (e-harz Sant-Nazer edo o chom), e lavar an daou aozer trugarez d'ezan a-greiz-kalon.

ABHERVE.

MEVEN MORDIERN.

En eur skriva al labour-mañ, n'hon eus bet ken c'hoant na mennad nemet ober vad d'ar varzed ha da holl Vreiziz, beleien pe liked, na reont ket fæ war o amzer goz keltiek.

Abaoe eun dek vloaz bennak e vez komzel alies eus ar Gelted, ha meur a c'haou a vez distaget diwar o fenn, ker-koulz gant an neb o difenn hag o meul ha gant an neb o flemm hag o distera. Etre an daou du, skeudenn ar Gelted koz en em ziskonez kemmus ha disneuziet diouz ma vez youl pe huñvre an neb a gomz.

Ha koulskoude, souezus ez eo bet gwellaet, abaoe hanter-kant vloaz, anaoudegez ar Gelted hag o sevenadur gant ar ouiz.eien a zo, e kement bro Europa ha dreist-holl en Alamagn, e Bro-C'hall hag e Breiz-Veur, en em roet d'o studia. Gwaz a se, frouez o labouriou war gouenn, yez, istor, kredennou ha bividigez, ijinou-kaer ha micheriou ar Gelted koz, en em gav dastumet e levrion ha kelc'hgelaouennou a zo diaez da gaout dre ma'z int ker ha niverus. Ken diaes all ez int da lenn dre ma 'z int bet skrivet evit ar ouzieien hepken. Lakaat e berr, urzia ha trei e brezoneg reiz ha fraez an anaoudegeziou reta war sevenadur hag istor ar Gelted koz, o strolla d'ober ganto eun daolenn gennet, ha hi evelalo ker klok ha ma vo gallet, eus pobl ar Gelted, setu petra a voe hol labour. Kement a zo ennañ a vad hag a wir ez omp anaoudek evitañ d'ar ouzieien dreist a bep broadelez o deus, en hanter-kantved diweza, gouestlet o buhez hag o nerz da studia an henamzer geltiek.

Hor skrid, hag heñ diglok, a c'hello moarval ober vad da renerien ha paotred ar c'helc'hioù-studi. Kavout a raint ennañ danvez dispelegadennou pe kaozeadennou bihan. Hag ar re o devo amzer hag arc'hant da vont douoc'h er studiou keltiek, a gemero diwarnañ harp ha bleniadur d'o c'ham-medou kenta.

PENNAD I

Eun damskeud eus istor ar Gelted Koz

Ha komz a rin d'eoc'h eus poblañs diniver ar vro-se, eus slumm broiz, mentek ha neuziet-kaer, hag eus o c'hadarned er brezel ? Dezrevell an darvoudou end-eeun a roio da anaout d'imp an holl zoareou-se.

(*Ar Gresian Potubios o komz eus Keltia*).

E tegase da goun bep hini taoliou kaer ar Gelted wechall hag an holl droug o doa graet d'ar Romaned.

(*Sagrovirois o komz d'ar Chalianed, kent emgann Augustodunon, Dioc'h Takitus*).

Hon dizunaniezou hag hon dis anniezou, nemetken, o deus graet herz ar Romaned. D'hor faziou ez int dileourien eus holl gloar o armeou.

(*Komzou Galgakos da Vrezonan an Hanternoz kent emgann ar menez Graupios. — Dioc'h Takitus*).

KEVRENN I : RAKSELLADENNOU

Mammennou hon anaoudegez eus ar Gelted koz. — Daou seurt a zo anezo :

1. — Al levriou skrivet er Chres, dreist-holl adalek ar pempvet kantved kent Hor Salver, hag e Roma adalek an trede kantved. Ar skridou-se eo o deus miret d'imp kement a ouzomp eus istor ar Gelted koz, o veza ne rae ket ar re-man gant ar skritur, evel an holl boblou eus Hanternoz Europa (1).

2. — An traou a bep seurt : armou, binviou, braoigou, peziou-mouneiz, diskaraduriou-tiez, dismantrou kériou ha kastellou, lezet gant ar Gelted e broiou Europa bet gwechall en o dalc'h, hag a zo bet kavet en hon amzer.

Dre studia piz an traou-se ha burutella gwelloc'h eget eur c'chantved 'zo ar skridou gresiek ha latin eo ez omp deut a-henn da gaout amploch'h ha suroc'h anaoudegez diwar-benn ar Gelted koz. Ar pez en deus tennet dreist-holl

(1) An tri skrid kosa eus poblañs hanternoz Europa deut betek en-nomp a zo : troidigez an Testament koz e goteg gant an eskob Wulfila, er IVe kantved goude H. S. ; istor ar Franked, skrivet e latin gant an eskob gallian-roman Gregor a Dour, er VIe ktv. ; istor Breiz skrivet e latin gant ar manac'h breizat Gweltaz, d'an hevelep mare.

da nevezi ha da astenn an anaoudegez eus an henamzer geliek eo :

a) ar gwellaennou gounezet dre an denoniez, da lavarout eo dre studi an danvezioù gouenn-dud a zo aet da furmi broadou Europa wechall ha bremañ ;

b) ar gwellaennou gounezet, eun hanter-kantved a zo, gant ar genyezoniez, da lavarout eo gant ar studi keñver-ha-keñver eus ar yezou keltiek gwechall ha bremañ, en o yezadur hag en o geriadur. Krouer ar genyezoniez keltiek a voe an Alaman Johan-Kaspar Zeuss, a embannas e 1853 eur *Grammatica Celtaica*, a dalv c'hoaz hizio an deiz da ziazez ar studiou keltiek (2).

Al lec'h dalc'het gant ar Gelted en istor Europa. — Pa vez meneg eus ar Gelted koz, n'eus ezomm ebet da sevel betek an amzeriou pella ma rae poblou Europa gant armou ha binviou maen, ha ma savent taolvaeniou. War-dro an XXe kantved kent Hor Salver e teuas an armou hag ar binviou arem da voazamant en Hanternoz Europa hag, evit doare, etre ar XVIe hag an X^e kantved kent H. S. eo en em furmas tamm-ha-tamm en eur c'horn pe gorn eus ar rannvro-se ar bohl geltiek evel m'en em ziskouezas diwezatoc'h ouz daoulagad Kreisteiziz gant ar yez, ar c'hredennou hag ar boaziou a ro d'ez i stumm disheñvel.

Dre o sevenadur hag o istor, e tenn ar Gelted koz da rannamzer ar metalou : ouz rannamzer an armou hag ar binviou arem int stag dre zerou o sevenidigez ; gwella lamm-gresk houmañ, avat, hag he fevrleuniadur ne gemeras lec'h nemet e rannamzer an armou houarn (diwar ar bloavez 500 kent H. S. pe war-dro).

Petra a dleer da intent dre sevenadur keltiek. — Poblou Hanternoz Europa o deus tañvaet, a-hed rannamzer an arem hag an houarn, eur sevenadur, diglok evit gwir, ha distreoc'h war boentour 'zo eget hini an Hellas ha Roma, na voe ket, evit se, na dizelliad na digened. Gouzout a ouie ar poblou-se labourat ar c'houevr, an arem, an houarn, an aour ; gounit an edou, trempa an douarou; ober gwiadennou gant ar gloan,

(2) Kv. Dr. Helmut Bauersfeld : *Die Entwicklung der keltischen Studien in Deutschland* (Displegidigez ar studiou keltiek en Alamagn) ; kaier kenta levraoueg Kevredigez Alaman ar Studiou Keltiek, 1937 ; sell. « Gwalarn », niv. 100, p. 56.

al lin hag ar c'hanab ; liva ar gwiadennou-se gant liviou diwar louzeier ; sevel gant prenn tiez, pontou, kirri, bagou ; stumma ha poaza listri-pri. O micherourien o deus diskouezet eun ampartiz hag anaoudegezioù micherel, souezus a-wechou, hag eur vlezidigez ouz kened ha koantiz ar furmou, a ra e c'hellfe ar vouc'hal-mañ-bouc'hal, al lestr-mañ-lestr arem kavet e Sveden, ar c'harr-mañ-karr miret e taouarc'h geuniou ar Jutland, keñveria ouz ar pep brava savet en hevelep doare gant ar Chresianed.

Ar pez a zigemm sevenadur an Hanternoz diouz hini ar Chresteiz eo :

1. Dre ma 'z eo tra brezelourien, gounideien-douar, me-sacrien.
2. Dre ne ra ket gant ar skrifur.
3. Dre ne sav ket tiez-meur gant mein.
4. Dre ne ra nemeur a implij pe implij ebet, en ornatadurez an armou, al listri, hag all, eus skeudennadur an traou beo (tud, loened, louzeier), da heul marteze eun drez-kredenn bennak. Hogozik atao e vez kemeret diwar al linenn rik danvez an ornatadurioù.

Roudou ar sevenadur-se a gaver e Sveden, en Norveg, er Jutland, a-hed aodou mor an Hanternoz hag ar Mor Baltek, e Breiz-Veur hag e meneziou kreizenn Europa. Ar sevenadur keltiek, dreist-holl en e zerou, n'eo nemet an neuz disheñvel a wiskas ar sevenadur-se eus an Hanternoz etre daouarn eur bohl speredet-dispar, hêr, brezelerez ha trecherez-vroioù. Dre o zrec'hadennou ar Gelted a gasas anezañ pell-pell : e Bro-C'hall, en Hanternoz Italia, e traonienn an Danao ha betek ar Mor Du.

Mouget tamm ha tamm war an douar-bras gant ar sevenadur italian-gresian (adalek 300 kent H. S.), e voe miret ar sevenadur keltiek en e bez en Iwerzon, e-lec'h e talc'has da vleunia e-pad an dek kantved kenta eus an oadvez kristen.

Petra a dleer da intent dre « gouenn geltiek ». — Kement-mañ, hep'muiken, he deus lakaet anat an denoniez :

1. — Ar ouenn, tra gorfel diazezet war furm ar gloenn, liou ar c'hroc'h, liou an daoulagad hag ar bleo, linennadur an dremm, ar vent, a zo eun dra krenn distag diouz ar vrôadelez diazezet war ar yez, an istor, an hengouniou, ar sevenadur.
2. — Gouennou Europa a zo mil gwech kosoc'h eget ar

c'hesa brôadelioù kounaet gant an istor, hag ar brôadeleziou-se a zo bet furmet hogos bepred gant eur c'hemmesk a zanvezioù gouennel disheñvel. Pobl ar Gelted, — d'ezo dreist-holl da genta neuz poblou an Hanternoz : ment uhel, bleo melen, daoulagad glas, — en em veskas e Breiz-Veur, en Iwerzon, e Bro-C'hall hag er peurrest eus Europa, gant poblou all disheñvel tre diouto ha niverusoc'h egeto. O adverat o deus graet ha rei d'ezo o yez, o sevenadur, o anoiou brôadel ; int-i a zo bet, en eur ger, ar goell en deus laket da c'hoi ha da sevel ar c'hoz veuriadou gounideien-douar ha mesaerien eus Kornog Europa ; bevezet int bet ganto, avat. Gant-se, mar geller gant gwirionez komz a Gelted, a vrôadou keltiek, a sevenadur keltiek, n'heller ket nemeur komz a ouenn gelfiek, rak :

a) ar Gelted ne oant, da genta, nemet eur barr eus eur ouenn-dud o veva en Europa an Hanternoz. Komzet o deus hag e komz c'hoaz tud ar ouenn-se darn anezo yezou ariek (germaneg, lettag), ha darn all yezou nann-ariek (finneg) ;

b) ar poblou keltiek a vremañ, evel ar re a veve a-benn ar c'henta kantved kent H.S., a zo ouz o ober, evit an darnvua, tud hag en em gave o c'hendadou e kuz-heol Europa abaoe an oadou pella.

KEVRENN II : EUR SELL OUZ ISTOR AR GELTED KOZ

Ar poblou brasa, ar muia brudet en istor, a zo bet bepred teñval ha dister o derou. Eun dournadig gounideien-douar ha mesaerien armet ne voe ken a Romaned da genta. E kornig eur rannvro dister eus Italia edont, hag, e-touez ar poblou pinvidik ha galloudus a veze en-dro d'ezo hag o disprike, hini ebet n'helle amgredi e teuje ar seurt tudigou, dre zerc'hel da greski o galloud hag o gouizegez vrezelel, da lemel diwar c'horre an douar betek o anoi, e rajent al lezenn d'an hanter eus Europa, Azia hag Afrika, hag e savje diwar o yez latin eil-yezou a vije komzet gant nouspet mil ha mil a dud.

Kemend-all a c'hoarvezas gant ar Gelted. Kreski a rejont divrud en eul lec'h pe lec'h eus Europa an Hanternoz, marteze e kichen poblou a oa da genta galloudusoc'h egeto. Ren a rejont, dindan eun oabl dihabask, war eun douar peuz-distruj, ar vuhez c'haro a rene labourerien-douar ha

mesaerien an Hanternoz da vare an arem, o kaletat o c'horf diwar ar vuhez-se hag o nerza o mennerez. O gouizegez vrezelel o deus kresket en emgannou trech' pe goll, e brezelioù stank, meuriad ouz meuriad, ha da c'houdé pobl ouz pobl. War astenn ez int aet a-zehou hag a-gleiz betek an deiz m'o deus, da heul darvoudou a veur a seurt hon eus eun damskeud eus darn anezo, lezet war a-dreñv an alar, ha m'o deus, krog o dourn er sugelloù hag er c'hleze, kerzet, neket da « c'hounidigez ar Bed », gouez d'o barzed diwezatoc'h, « da c'hounidigez Europa » an hini eo. A-benn pemzek kantved, diwar pennabegou heñvel evit ar peurvuia, ar pep brasa eus ar C'hermaned a dileg kemper an hevelep hentou hag adober an hevelep istor.

Bro genta ar Gelted. — War ribl mor an Hanternoz e vevent en eur vro, enni brugeier ec'hon, pradeier gleb ha koadeier, marellet a stankou bag a c'heuniou, ha treuzet gant stêriou bras : ar *Rénos* (Rhein), ar *Visuria* (Weser), an *Albis* (Elbe). Ar Chresianed a anavezas abred ar vro-se dre zanevellow o marc'hadourien c'hoularz. Marvaillhou souezus a zeue ganto diwar-benn hec'h eostou, he broiz, he goañvou kriz, braster ha riskiou ar mor a hed anezi. Bro ar goularz, an alarc'h garmer hag an elvenn wenn e oa-hi. Eno e veve azeulerien an heol, an Hyperboraneed fur. Eno e weled bep noz an heol skedus (*phaetón, elektor e gresieg*) o veusi er c'hoummou hag ar mor o c'houzezi, pa stoke outañ, ar seurt c'houzezenn a zeu, dre galedi, da veza ar goularz (*elektron*) a vez taolet ouz an aod, endra ma vez war an tevenn c'hoarezet an heol, aet da elo gwenn hirvoan, o tridal hag oc'h hirvoudi da reuziad o breur beuzet.

Aodou izel ar vro-se a veze gwastet alies gant ar mor a zic'hlanne uhel en douarou. Ar Chresianed a glevas gant o marc'hadourien kelou eus an dic'hlanou skrijus-se : « Ar mor », eme ar skrivagnerien goz a Vro-Hellas, « a lam muioc'h a dud digant ar Gelted eget ar brezel ». Hag e skeudennont kadarnded ar Gelted o c'hortoz, armet-holl, tarz ar gwagennou trouzus, hag o dalc'hidigez pa zistroont, goude dichal ar mor, da adsevel o ziez.

Gounidigeziou-brezel ar Gelted en Europa. — Skuiz o welout ar mor o zic'hlanne dalc'hmat war o maeziou, e poanias ar Gelted da c'hounid dre an armou chomaduriou nevez. Darn anezo o deus en em ziazet en enez-Vreiz, abred evit

doare, marteze diwar an X^e kantved kent H. S., dedennet emichañs gant mangleuziou pinvidik ar vro-se a bourchase ar staen ret d'ober armou arem. War-eeun dre vor ez ejont di, kredabl, rak, ho pet koun, e-pad maread an arem war e hed hag a-raok, e-pad diweza oadvez maread ar maen (XXX-XXe kantved kent H. S.) e veze darempredou dre vor stank a-walc'h etre enez-Vreiz hag Europa an Hanternoz (3).

War an douar-bras ar c'henta broiou gounezet gant ar Gelted a voe, hañvel eo, ar rannvro meneziek ha koadek en em astenn e kreisteiz o bro betek an Danao uhela hag hanternoz ha sav-heol Galia (war-dro ar VIIe kantved kent H. S.).

Er VIe kantved kent H. S. e piaoue ar Gelted, ouspenn ar vro bevennet gant ar stériou Albis, Danuvios, Rénos, an

(3) War-eeun eus enez-Vreiz e vije aet ar saverien taoliou-mañ da ober o anneze Skandinavia. Testeniet eo ahendall an darempredou etre enez-Vreiz hag ar riblennad-aod a ya eus genouiou ar Roen d'an Arvorig a-hed an hevelep rannoadezion ha marevez an houarn penn-da-benn. Eus genouiou ar Roen e vije aet Tud ar c'hriegello-krenn (*Round Barrows*) da zilestraer evrenn-aod a enez-Vreiz etre Aber Davoez, hag Aber Forz. Diwezatoch kalz, e gre Kæsar, ar Venaped, ar Vorined, ar Wenedourien o doa bigi ha listri eleiz a rae an treiz etre enez-Vreiz hag an Douar-bras. Anat eo iveau ez eus bet darempredou dre vor stank a-walc'h etre Iwerzon, an Arvorig hag al ledenez Iberek e-pad an elvet hag ar c'henta milved kent H. S. H. Breuil, *Les Pétroglyphes d'Irlande*, war Rev. Archéol. 1921, I, pp. 75-8 ; Pedro Bosch-Gimpera, *La Migration des types hispaniques à l'énéolithique et au début de l'âge du bronze*, id. 1925, II, pp. 191-209 ; Nils Aaberg, *La Civilisation énéolithique dans la péninsule ibérique*, 1922. An darempredou dre vor etre Iwerzon, Kornog Galia hag Iberia e-doug an oadvez kelt-ha-roman a zo bet studiet gant Zimmer ha J. Loth. Skeudennou bigi eus oadvez an arem kizellet war rec'hel ar Bohusläp (Sveden) a vo kavet e levr Montelius-Reinach, *Temps préhistoriques en Suède et dans les autres pays scandinaves*, 1895. Teurel meiz war gement-man : n'oa ket listri-mor an Hen-amzer, en abeg da skorted al levrierez war o bourz, evit ober treizadenou hir-hir a-dreuz d'an eheinvor. Dianay e oa da Hen-amzeriz ar stur-stambod war vudurunou. Ober a raent gant ar roenv-aroz pe roenv-sturia a zo seu disteroch' hec'h efedusted ma 'z eo brasoc'h al lestr leviet ganti. Gant-se, ne oa listri-mor Hen-amzeriz nemet bagou bras hep gorre-bourz didreuz d'an dour warno, sklat pe peuz-sklat o strad, penseüs a-walc'h, mat hepken d'ar ribla-aodou. E derou an XIIIe kantved goude H. S. eo e voe ijinet ar stur-stambod war vudurunou. Dre ar galloud-levia dispar a zo enni, e tigoras an hent da wellaennou a bep seurd e ment al listri, en o'herzerez hag en o goueliez. Kommandant Lefebvre des Noëttes, *De la Marine antique à la Marine moderne : la révolution du gouvernail*, 1935.

douar en em astenn etre ar stêr diweza-mañ hag ar mor Atlantek. D'ar mare-se, ma n'eo ket deut c'hoaz Keltia d'an ec'honder divent a dizo eun nebeut kantvedou goude, eur vro bras-tre eo koulskoude a-benn neuze. Skeudennet eo evel-hen gant eun douaroniour koz : « E kuz-heol Europa e sav Keltia etre penn-ahel-bed an Hanternoz ha kornog ar gedezez. Mentrek a-walc'h eo evit ma c'heller lavarout e talc'h damdost da balevarz Europa. Douret eo ar vro gant stêriou niverus ; frouezus eo, founnus eo an eostou warni ha stank ar chatal war he feurvaniou. Rannet eo e diou gevrenn gevatal gant ar Rénos a hañval beza, goude an Danuvios, ar vrasa eus stêriou Europa. »

Er pemvet kantved kent H. S. eun darn eus Keltek Galia a dremen er Spagn, dedennet moarvat gant mangleuziou arc'hant pinvidik ar vro-se a oa neuze en he barr ar c'hou-nidegez anezo. Diskar a reont an trevadennou bet savet eno gant ar Fenikianed, marc'hadourien degouezet eus ar Siria war-dro ar bloavez 1100 hag o komz eur yez semitek, karez-nes d'an Hebraeg ; lezel en o sav a reont avat ar c'hériou savet gant ar Chresianed, kevererien ar Fenikianed, war rihl ar mor Kreisduarek.

Er pemvet kantved, a c'heller kredi, e perc'hennas ar Gelted, trec'hett Illiriz ganto, ar vro ledet etre an Danuvios hag an Alpou, hag a gemeras diwezatoch' an ano a Vindelicia, Raetia, Noricon. Da heul ar berc'hennidigez-se ec'h en em gavjont amezeien d'ar gompezenn ec'hon, pinvidik ha kaer eus Italia an Hanternoz, e oa ar broadou anezo dindan yeo an Etrusked, pobl c'halloudus kevredet gant ar Fenikianed a-eneb d'ar Chresianed hag a rae, d'ar mare, al lezenn d'an darnvnia eus poblou Italia. E derou ar pevare kantved « war digarezou netra », gouez d'ar skrivagnerien goz, ar Gelted a ziskenn en Italia, a gann an Etrusked hag a gemer diwarno ar gompezenn ledan a zo treuzet gant ar stêr a anvont Bodinkos (Pô). D'ar mare-se e sav ar Chresianed, ouz aber ar Bodinkos, kêr Adria, a roas hec'h ano d'ar mor nesa.

Eur pennadig goude an aloubadenn-se eo e c'hoarvezas ar c'henta krogad etre ar Gelted hag ar Romaned. Eur bagad Keltek a oa deut da c'houlenn digant an Etrusked eus kêr Glusium, ranna o douarou ganto. An Etrusked a c'houlennas skoazell digant ar Romaned hag ar re-mañ a gasas kannadourien d'ar Gelted da skoulma eun emgleo. Berr-boell a-walc'h e voe ar gannadourien-se evit kemer perz en

eun emgann etre Etrusked ha Kelted hag e lazas unan anezo eur pen-vrezelour keltiat. Neuze e kerzas ar Gelted a-enep da Roma ; trec'hi a rejont ar Romaned en emgann brudet an Allia (16 gouhere 590) hag e lakjont an tan war Roma.

War-dro an hanter eus ar IVe kantved e voulc'has ar Gelted, a-enep da veuriadou illiriat ar Chuz-heol, a biaoar ar Bannonia ha red an Danuvios krenn, brezeliou a voe klozet gant drouziwez an Illirianed hag ar berc'hennidigez ganf ar Gelted eus ar rann-vro-se en he fez. Emgleo a zo bet marteze etre ar Gelted hag ar C'hresianed, rak, d'ar mare-se end-eun, Philippos, roue Makedonia, a argade Illirianed ar Sav-Heol. War-dro 335, p'edo mab Philippos, Aleksandros-Veur, kampet gant e arme war ribl an Danuvios izela, e kasas ar Gelted kannadourien d'ezañ hag, eun daouzek bloavez bennak diwezatoc'h, e tileurient davetañ eur c'hannadourez all, a gejas gantañ en Azia, e Babilon, e-lec'h m'en em gave, goude beza aloubet an hanter eus Azia (e nevez-amzer ar bloavez 323).

« Hellengar » e oa neuze ar Gelted, gouez da skrivagnieren an amzer-se. Kelted ha Gresianed e oa d'ezo an hevelep enebourien : Karthadiz pe Phenikianed Afrika er Spagn, an Etrusked en Italia, an Illirianed hag an Dhraked er broiou a-hed an Danuvios, hag e voe marteze, evel ez eus bet amgredet, emgleiou ha feuriou-skrid etre an diou bobl.

Trei penn a reas an traou e-doug an IIIe kantved. War-dro ar bloaz 300, da heul brezeliou war a greder, eun darn eus ar meuriadou keltiek manet etre an Albis hag ar Rênos, a lusk war raok.

An eil re, kevredet dindan an ano a Velged (4), a ziber-chenn ar Gelted a zalc'he ar vro etre ar Rênos

(4) *Belgas* e keltieg koz, unander *Belga*. Anaout a raer an ano-den *Belgios* (skrivet ives *Bolgios*). An ano-se a oa gant ar pen-vrezelour keltiat a faezas e gourenez ar Balkaniou, en IIIe kantved kent H. S., armead Makedoniz. E Galia, diwezatoc'h, daou annezelc'h anvet *Belgea vicus* ha *Belginum* a zo meneg gant Roll-hent Antoninus ha Taolenn Peutinger (*Rev. des Et. anc.* 1913, p. 51). Kenveriet eo bet an hen-geltieg *Belga*, *Belgas*, ouz an iwerzoneg *Fir Bolg*, poblad-tud bet bras ar perz kemereg ganti en hena briz-istor diwar vojenou Iwerzoniz. Laket e vije bet d'ar *Fir Bolg* o ano en abeg d'ar bragou bir ha ledan, henvel ouz seier (*bolg* = *sac'h* = en iwerzoneg, *bulga* en hen-geltieg), a oa penna darn o gwiskamant. Eur bobl ken brudet-all en hena briz-istor Iwerzon a zo hec'h ano *Galiain*, da lavarout eo en hen-geltieg * *Galiani*. Bez 'ez oa anezo emgenreizeka kadourien

hag ar Sequana, hag a ziazez eno. Rann gevred Galia, manet betek-hen etre daouarn al Ligured, pobl rak-keltiek, a voe neuze aloubet gant ar Gelted ha kér Vasalia, a oa bet savet gant ar C'hresianed er bloaz 600, a voe lakaet en arvar ganto evit ar wech kenta. Ac'hane ec'h argad darn eus ar Gelted-se korn biz-reter ar Spagn.

Bagadou keltiek-all a ziskenn red an Danuvios hag en em sil e gourenez ar Balkaniou. Meuriadou brezelgar ha niverus an Illirianed hag an Dhraked a zo trec'het ganto. Argadet eo Makedonia ha Ptolemaios Keraunos (ar c'hurun), a oa roue warni, lazet en eun emgann taer gant ar pep brasa eus e armead (e 281). E 280 ha 279 an Hellas a zo gwall-wastet gant ar Gelted hag ar santual meur a Zelf (Delphi), he fennlec'h relijiel, lakaet en arigrap. E 279 e sav ar Gelted ouz tor menez Haimos (Balkan) eur rouantelez e voe Tula ar gér-benn anez hag e paeas d'ez ar c'hinnig ar meuriadou thrakiat a-zowardro ha kérion gresian ribl ar Bosfor, en o souez Buzantion, a zeusas da veza Konstantinopl. Kelted all a ziazez en-dro da venez Skordos (Schardag) hag a gemer an ano ar Skordisked. Re all a ya betek Azia-Vihana ha goude hir-vrezelekaat, a sav, e kreizenn ar c'hourénez vrás-se, rouantelez Galatia a voe kreñv a-walc'h da gaout, ouz rouanez Pergam, krogadou a gemeras diwarne kizellerien c'hresian testou delouennou ha skeudennou-bos brudet.

Ar bed keltiek. — D'ar mare-se emañ Keltia e barr he ment. N'eo mui eur vro, evit lavarout gwir, eur bed eo, oc'h en em astenn eus aodou ar Spagn, douret gant ar Mor-Bras, betek ar Mor-Du, eus Iwerzon da Gappadokia. Kér Vrigan-tion (Coruña hizio) er Spagn, rag-eeun da donnou ar Mor-Bras ec'hon-digor ha kér Garrodon, war ribl an Duras, e-keñver kompezenou divent Skuthia goz, a rae d'ez evel he fellia mein-bonnou d'ar Mervent ha d'ar Gevred.

Gwaz d'an impalaerded-se divuzul, he ment, disunaniez he mistri ha disunvanded ar pobloù dastumet dindan an hevelep yeo, a zo eviti ken lies a benn-abeg a wanidigez. Gwir eo, er rannvroiou piaouet a-bell-zo gant ar Gelted, evel Galia (nemet an tu gevred anez), enez-Vreiz hag Iwerzon,

an enezenn. O arm boazieta a oa an doare goaf, hir ha ledan ar broud houarn warnan, a zo bet anvet dioutan unan eus pemp rann-vro Iwerzon : *Lagenia*, aet da *Lahin* en iwerzoneg breman (*Leinster* e saozneg).

ar poblañsou rak-keltiek o deus ankounac'het pe a zo o vont da ankounac'hat ar yezou ariek a gomzent, evit degemer ar c'heltieg, na oa ket gwall-zisheñvel diouto marteze. E lec'h all avat ne c'hoarvez ket hevelep tra. Dre-holl, war glaniou an Déva er Spagn, ar Bodinkos en Itali, an Danuvios e kreizenn pe sav-heol Europa, ar Sangarios (breman Zakaria) en Azia-Vihana, yez ar renerien eo ar Cheltieg, hogen er Spagn e komzer an ibereg hag al ligureg, en Italia an Hanternoz al ligureg, an illirieg, an ombreg hag an etruskeg ; e traonienn an Danuvios an illirieg, an thrakeg ha yezou all c'hoaz marteze ; en Azia-Vihana ar gresieg hag ar phrieg. En tu-hont da se n'eus unaniez ebet etre ar Gelted a vestroni ar broiou-se. Rannet int etre eun niver bras a boblou o vaga gwarizi hag o vrezelekaat an eil ouz eben, hag e ouezo politikerez ar Romaned kreski an disunanderiou-se, gounid da vignoned leal darn eus ar poblou-se (5), d'ezo da drec'hi gwelloc'h a se war ar re all.

Dichal ar Gelted. — Taoliou kenta ouz galloud ar Gelted a vœu skoet er Spagn gant armeou Karthada, eur gér savet en IXe kantved kent H. S. gant ar Phenicianed war aod Afrika. E doug an hanterenn diweza eus an IIIe kantved e kemeras Karthadiz ar Spagn oc'h en em harpa, da genta, war an Ibered da drec'hi ar Gelted, ha, da c'houde, war ar Gelted da zamesaat an Ibered. Hemañ e oa politikerez ar penvrezelour brudet Hannibal pa'n devoa eureujuet eur Geltez eus Bro-Spagn. Aloubadenn ar Spagn, boulc'het e 236, a vœu kaset da benn e 218. Ne chomas ket pell dindan yeo Karthadiz. E 218 e touar eno ar Romaned hag e 206 ez eo peurargaset Karthadiz ganto.

Ar Romaned, o veza diskleriet e vije ar Spagn « provin-cia » roman hiviziken, poblou ar c'hourenez, Kelted ha Nann-Kelted, en em savas. Pevar bloaz ha tri-ugent a vrezel a vœu ret d'o c'habestra. Er bloaz 133 an diweza bandenn a Geltibered, kelc'hiet e kér Numantia gant eun arme roman, a lakaas an tan war an tier hag en em lazas kenetrezo kentoc'h eget en em zaskori.

En Italia, e 298, ar Gelted o veza rôet skoazell d'an Etrusked, d'ar Samnited, ha d'an Ombrianed ouz ar Romaned, a chomas ganto ar gounid war ar poblou-se, ar

(5) Ar Genomaned en Italia, an Aueded hag ar Remed e Galia.

rannvro dalc'het gant ar Senoned, o doa o zadou kemeret Roma, a zo argadet gant an armeou roman, an holl wazed a zo lazet, ar merc'hed hag ar vugale gwerzet evel sklaved hag an douar staget ouz douarou ar Romaned. E 228 e'ch adkrog ar brezel etre Kelted ha Romaned ha ne baouez nemet e 192, peürflastret Kelted Italia. Skrijus e oa bet an emdag ha diniver ar c'hogadou. Ar penvrezelour karthadat Hannibal, unan eus brudeta brezelourien an Hen-amzer, degouezet en Italia d'en em ganna ouz ar Romaned, en doa roet d'ar Gelted eur'skoazell eus ar frouezusa ha lakaet e oa bet gantañ Roma en argoll (eus 218 da 203). Padal bannielou-erer ar Romaned a vœu trec'h ha, pa zézas ar peoc'h en-dro, meur a vroad keltiek ne oa anezo ken nemet bugale ha kozidi.

E-doug an IIIe kantved eo e stagas ar Chermaned da astenn o beli war an douarou etre an Albis hag ar Rênos. N'ouzomp doare ebet eus ar brezelou a savas neuze etre Kelted ha Germaned. Kement a c'hellomp lavarout eo e vœu tenn ha gorrek trec'hadenn ar Chermaned. Er c'henta kantved kent H. S., eur bobl keltiek, ar Volked (6), « brudet dre he furnez hag he c'hadarnded », a oa c'hoaz en he dalc'h ar rannou frouezusa eus ar vro meneziek ha koadek anvet e keltieg *Arkunia* pe *Erkunia* (7).

An eil kantved, en doa gwelet sujidez Kelted Italia (192) ha Kelted ar Spagn (133), a welas ouspenn :

(6) *Volkas* e keltieg koz, unander *Volka*, Kenveria an ano-gwaz *Katuvolkos*, an ano-maouez *Volkeia* (*Rèv. celt.* 1901, p. 367), ha mar-teze ar c'hembraeg-breman *gwelch* « falchun » diwar reiz, ha « brezelour-dreist » diwar henvelidigez. Evit o aet da a (mar deo e gwirionez *gwelch* andoniet e volko), kenveria a et da o « *vassos* » « *gwaz* » (a zo diwarman ar galleg krenn-amzeriek *vassal*), brezonieg « *quos* » (a zo anezan e kenta kevrenn ar ger diougevrennek *goskor*, stumm reiz an distresadenn wenedek *koskor*), iwerzoneg *fos* (a c'houlennje en e ziagent, evel « *guos* », eun eil-stumm hen-gelliek « *possos* »).

(7) Kenveria ar c'hembraeg-breman *erchynu* « sevel, goursevel (dreist-sevel) ». ouspenn *Erkunia* bag *Arkunia*, e lenner *Orkunia*, e skridou an Hen-amzer. En iwerzoneg, ar c'henget er « meurbet, tre » a zo d'ezan eur stumm-all : *aur* (*Rev. celt.* 1890, p. 219). An eil gevrenn *kuno* « *uhel* » a zo deuet da vrezoneg *kon*, en anoioutud *Konan*, *Konveur* (*Kunomarus*). Ouz *Erkunia*, *Arkunia*, *Orkunia*, kenveria *Arkuna* « *Argon* », meneziad-koadou e Reter-Galia, l'Argonne, e galleg, *Rev. celt.* 1904, p. 107. Er a zo anezan en « *erminios* » « *eruhel*, *uhel-meurbet* ? ». *Erminius mons*, *Erminion oron* a veze graet e Luzitania eus an aradenmad-veneziou anvet breman *Serra da Estrella*, *Rev. celt.*, VI, p. 482-3.

— E 196 pe 193, diskaridigez rouantelez keltiek Tula gant an Dhaked en em savet ;

— E 189, trec'hidigez Kelted Azia-Vihana gant ar Romaned. Ar re-mañ, trugarezusoch e pellvro eget en Italia, a lezas gant ar Chalated o douarou hag o frankiz ha ne c'houennjont diganto droukkinnig ebet. Er bloaz 24 kent H. S. hepken, e vœ lakaet ar Chalatia da « brovins » roman ;

* — E 129, aloubidigez gant ar Romaned eus Illiria, e-lec'h ma veve kichen-ha-kichen meuriadou keltiek ha meuriadou illiriek.

— E 125-122, trec'hidigez gant ar Romaned eus ar meuriadou keltiek ha damgeltiek a veve e gevred Galia, etre an Alpou hag ar Pireneou. Lakaet e vœ o bro da brovins roman ha diwar neuze e ch'ellas ar Romaned kaout darem-predou dre zouar gant ar Spagn.

— E 110, kenta argadenn ar Chermaned e Galia, Ouz he ober e oa diou bobl anvet gant ar Gelted *Kimbri* (*Kimbrois*, « ribler » e keltieg koz) ha *Teutoni*. Ar ger diweza-mañ e oa marteze an ano hen-chermanek *Theudanos*, « ar roueed », lavaret er stumm keltiek. Treuzi Galia, ouz he gwasta dre ma 'z aent, ne reas ken an diou boblad-se. Degouezet er Chreisteiz e voent flastret gant ar Romaned.

Er c'henta kantved kent H. S. e talc'has war wasaat arg-ladenn ar Gelted.

Etre ar bloaveziou 100 ha 60, ar Voged (8), e oa en o'herz douarou an Albis uhela, hag o doa er bloaz 114 dizarnennet argadenn ar Gimber, a zo peurdrec'het gant ar Chermaned, ha ret d'ezo treiza an Danuvios ha mont da chom er Bannonia. Ar vro a zilezent e vanas stag outi o an : c'hoaz er I^a kantved goude H. S., e veze graet *Boiohaemum* anezzi (bremañ Bohemia, Bohmen).

War-dro an hevelep amzer, broad vrezelgar ar Vastarned, a oa o veva er c'hompezenou bras etre an Danuvios izela hag an Turas (Dniester), a vœ kannet gant an Daked, pobl dhrakiad, ha kér c'hresian Olbia, e genou an Turas, a vœ distruijet.

Eus 58 da 50 e vœ aloubet Galia gant armeou roman dindan renadur Iulius Caesar. An aloubadenn-mañ a oa

(8) *Bogii*, *Boii*, unander *Bo(g)ios*, e keltieg koz. A vije aet da vrezoneg *Boe.

bet ragaozet eus a-bell gant ar Romaned : diwar ar bloaz 121 o doa gounezet da vignoned an Aueded, unan eus galloudusa pobloù Galia. Setu amañ ar pep pouezusa eus darvoudou an aloubadenn vrudet-se : — E 58, brezel ouz ar Chermaned, brezel ouz an Helveted. — E 57, brezel ouz ar Velged. — E 56, brezel ouz Arvoriz hag Aquitaniz. — E 55 ha 54, argadennou e Germania hag en enez Vreiz. — E 53, stourmadennou e Galia. — E 52, stourmadenn Kelted Galia a-bez dindan renadur Verkingatorix ; seziz Alesia. — E 51, Kaesar a beurvoung ar stourmad. — E 50, rezenni a ra pep tra e Galia ha, dre e lealded hag e guñvez, e klask tenna ar Gelted diouz e du.

War-dro ar mare ma c'houneze Kaesar Bro-Chalia, an Daurisked, da lavaret eo Kelted menez Tauros (e sav-heol aradennad an Alpou), hag a oa bet anezo pell amzer eur rouantelez c'haloudus oc'h ober al lezenn war an Danuvios, a vœ trec'het gant an Daked. An douarou eus Pannonia ma oa deut ar Voged da chom warno a vœ didudet ha trôet en eur gouelec'h.

Er bloaz 34, ar Skordisked, d'ezo ar vro etre ar Savos izela ha menez Skordos, a zo bazyoeot gant ar Romaned.

Dindan an impalaer roman Augustus (20 vloaz kent H. S. — 14 vloaz goude H. S.) e peursujas ar Romaned meuriadennou-zo eus an Alpou, keltiek po damgeltiek, a oa bet lezet betek-hen en o frankiz, hag ec'h aloubijont bro ec'hon an Daurisked (15-9 kent H. S.). Ober a rejont anezzi meur a brovins : Vindelikia, Raetia, Noricum, Pannonia.

Da rei da viken koun eus an trec'hiou-se an impalaer Augustus a reas sevel el lec'h ma tiskenn aradennad an Alpou da gaout glann ar mor Kreizdouarek, eur mell arouez-meur, anvet « arouez-trec'h an Alpou », e oa engravet war ar mein anezzañ anoiou ar pobloù trec'het (9). Diwar neuze ne vœ ken a Gelted dishual war an douar-bras.

Petra a c'hoarvezas eus Kelted an douar bras. — Lavaret ez eus bet alies-alies ec'h ankounac'h has buan-huan Kelted an douar-bras o yez hag o giziou, d'en em romanaat, Kreski an traou n'eo ken.

(9) *Tropaeum Alpium* a veze graet gant ar Romaned eus ar c'houen-trec'h-se. Eur savadur ramzel e oa a zo bet kavet an dismantrou anezan etre Monako ha Villafranca, el lec'h anvet *La Turbie*, departamant an Alpou arvorek. Gwelout Cagnat ha Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, I, 1916, p. 268, ha sk. 138, p. 269.

En enep, ar c'heltieg a zalc'has da veza komzet war an douar-bras gant meur a rummad-tud war-lerc'h an hini en doa gwelet, e kement rannvro, donedigez ar Romaned. Er Spagn, evito da veza e dalc'h ar Romaned hag en-dro d'ezo poulou iberiat stankoch'egeto, ar Gelted a vanas pell amzer stag ouz o yez. Savet e veze c'hoaz, er c'henta kantved kent H. S., kériou hanter-geltiek o anoiou : Caesarobriga, Augustobriga, Juliobriga, ha mein-bez an hevelep mare a zo warno anoiou keltiek paotred ha merc'het latinaet an distera : *Ambatus* (*Ambaxtos*), *Ambata* (*Ambaxta*), *Pintamus* (*Pintamos*), *Tritius* (*Tritios*), hag all.

En Italia, etre ar Bodinkos hag an Alpou, ar c'heltieg a chomas beo pell amzer ha, betek war-dro ar bloaz 90 kent H. S., an darnvua eus Kelted ar vro-se a vire c'hoaz gwiskamantou, braogou hag armou tud o gouev, dreist-holl ar c'heleze-meur houarn. Gallet e voe her gwelet anat diwar ar furchadennou graet e beredou an amzer-se.

E rannvro an Danuvios, e-pad ar maread roman en e hed, ar mein-bez warno anoiou keltiek paotred ha merc'het a ziskouez splann e talec'has ar c'heltieg da veza komzet eno war eun dro gant un illirieg hag al latin.

En Azia-Vihana, er IVe kantved goude H. S., ar Gelted a gomze eun dro ar c'heleze hag ar gresieg.

Er c'henta kantved eus horn amzervez kristen, er bloaz 98, e-touez ar C'hermaned, er vro hec'h ano hizio Silezia-ar-Chreisteiz, e oa eur boblad, ar Gotined (*Kotini*), o komz ar c'heltieg.

D'an hevelep mare e oa c'hoaz Galia eur vro keltiek-tre dre he yez hag he stummou. Er bloaz 50 kent H. S., Kaesar, c'hoantek da staga outañ e-unan Kelted ar vro-se, en doa lezel ganto o douarou, o c'hériou, o lezennou hag o renerez. Mirout a reas ouz kement a c'halje anoazi tud hér ha taer ha ne savas ket zoken a warnizonou soudardet en o zouez. A-hend-all e kargas an noblañs keltiat a ditlou hag a enoriou. En distro e roas ar Gelted d'ezañ eur skoazell galonek er brezelioù en doe d'ober da zont da vestr war Roma.

Da heul maro Kaesar e voe trôet pep tra. E 36 kent H. S., e voe staget da rezenni Galia diouz giz Roma ha ne voe ket kaset ar rezenni-se da benn hep stourmadennou taer (eus ar bloaz 36 d'ar bloaz 29 kent H. S.). Daoust ma oa trôet penn da veur a dra a-benn neuze ha ma oa bet dreist-holl lamet o armou digant ar pobladou, ar spered keltiek, ar yez hag o giziou koz a vanas kreñv-kenañ, betek e-touez an noblañs,

e-doug kenta kantved an amzervez kristen hed-ha-hed. Er bloavez 21, e voe eur stourmadenn renet gant eur C'helt a ouenn uhel, anvet Sagroviro (Sakrovir e latin) ; e 68 eur stourmadenn all, bleniet gant eun uheliad c'hoaz, anvet Vindex ; e 69 dispac'hadeg koueriaded renet gant eun den a renk izel anvet Marikkos. Stourmad bras 69-70 a voe ar grevusa hag, e-pad eur pennad amzer, e voe Galia hogos distag diouz Roma dindan an ano a « Impalaerid Galia ». Diweza strivadenn Kelted ar vro-se da glask en em zivazyeoa a voe hounnez. E-pad ar c'hantvedou war-lerc'h ez ejont war en em latinaat, dre ma kolle pep remziad eun dra ben-nak eus an herez koz. Er IVe kantved koulskoude e komzed c'hoaz ar c'heltieg war ar maez e bro an Drevired (biz-reter Galia).

Sujidigez Enez-Vreiz. — Enez-Vreiz a oa bet ergerzetz meur a wech gant brezelieren geltiat. Ar c'henta ergerz a zegouezas marteze en X^e kantved kent H. S., a voe hini ar Chouézeled, d'ezo eun eil-yez en he stumm hec'h-unan a zeuzas da veza an iwerzonieg (10). An diweza a voe hini ar Velged, en IIe kantved kent H. S. Ha degemeret a reas Breiz, etre an daou rumm ergerzien-mañ, trevadegou all o tont eus Galia ? — A c'hellefe beza. An anoiou disheñvel a zougas eus Galia ? — A c'hellefe beza. An diweza a voe hini ar Vrezenegerien ha d'ar vrezenegerien d'en em glevont kuit a jabenourien. Peurhenvel e glee beza an diou yez, eur wech laket er-maez ar rummad geriou ma oa aet enno ar q gouezelek da p e brezoneg : * *gennos*, * *maqos*, * *eqos*, h.a., e brezoneg *pennos*, *mapos*, *epos*. Kement a anavezan eus stummou kost ar gouezelleg hag ar brezoneg am laka da gredi eman ar wirionez gant Jozeb Loth penn-da-benn, Diziazez ha faos pez a lavar F. Lot, war *Les Invasions germaniques*, 1935, p. 295 (M. M. 15-5-1943).

(10) N'eo ket sur, tam'm ebet, e vije bet an iwerzonieg disheñvel diouz ar brezoneg en X^e kantved kent H. S. A zo kaeroc'h ! ar c'hontrol eo a zo gwirhenvel ! Kelenndur Jozeb Loth, em eus bet tro allies d'her c'hlevout digant er gweladennou a raen d'ezan e Pariz eus 1911 da 1920, a oa heman : er I^e kantved kent H. S. e tlee beza an diou yez nes a-walch'an an eil d'eben, d'an iwerzonegerien ha d'ar vrezenegerien d'en em glevont kuit a jabenourien. Peurhenvel e glee beza an diou yez, eur wech laket er-maez ar rummad geriou ma oa aet enno ar q gouezelek da p e brezoneg : * *gennos*, * *maqos*, * *eqos*, h.a., e brezoneg *pennos*, *mapos*, *epos*. Kement a anavezan eus stummou kost ar gouezelleg hag ar brezoneg am laka da gredi eman ar wirionez gant Jozeb Loth penn-da-benn, Diziazez ha faos pez a lavar F. Lot, war *Les Invasions germaniques*, 1935, p. 295 (M. M. 15-5-1943).

(11) *Albia* a vije act da * *Elvez* e brezoneg, Kenveria Elven, diwar *Albanus*, Gwelout J. Loth, *Nomus des saints bretons*, in fine.

(12) Act da gembraeg Prydain * *Preden* *. Eus ar ger-se e oa bet tennet an anopobl * *Qrefani*, * *Pretani* (uniander * *Qretanios*, * *Pretanios*), a veze graet gant Iwerzoniz eus ar poulou anvet Piked, gant ar Romaned. Ar Bikted a zo bet tremenet tro-ha-tro da rakkel-tiegerien, da orezeiegerien, da vrezenegerien gant ar ouziegez-vreman. An enklaskou diweza o deus laket diarvar e oa anezo gouezelgerien,

warni, an eil war-lerc'h egile. An diweza eus an anoiou-se (*Brittia*) deut da veza « Breiz » en hor yez, a hañval beza bet degaset gant ar Velged, a zo, evit ar yez, hor gourdadou.

An diou argadenn verr, renet gant Kaesar, e 55-54 kent H. S., ouz enez-Vreiz, n'oa degouezet d'o heul netra a-bouez. Breiziz a oa chomet digabestr hag, e 43 goude H. S. hepken, e touaras an armeou roman en enezenn d'he c'habestri da vad. Gwall-dær a vœ ar stourmadenn. Da suja ar Velged hag an Dumnonied, e rankas ar Romaned sevel tregont emgann ha kemer ugent kreñvlec'h. E 84 hepken e vœ kaset da benn ar sujidez ha c'hoaz e lezas ar Romaned o frankiz gant ar meuriadou a zalc'h ar rannvro treut ha meneziek diouz penn-hanternoz an enezenn. Evit gwir, peoc'hidigez Breiz-Veur a vœ labour Agricola (76-86) a boanias, dre e hegarañt hag e lealded, da staga Breiziz ouz Roma ha sevenadur ar Romaned.

Enez-Vreiz a vanas dindan mestroniez ar Romaned betek derou ar V^e kantved. N'anavezomp ket mat he istor e-doug ar rann-amzer-se. Gouzout a reomp e vœ stourmadennou, dreist-holl war-dro ar bloaz 138, p'en em savas meuriad meur ar Vriganted, a vœ distrujet evit eun darn. Warzinerzaat ez a galloud ar Romaned a vloaz da vloaz. Buan ez ejont re wan da zifenn an enezenn ouz argadennou Piked hag Iwerzoniz a waske anez i dibaouez. War-dro 407, lakaet en argoll gant ar C'hermaned war an douar-bras, e tennjont o armeou en-dro hag e kimiadjont da vat diouz an enezenn.

KEVRENN III : EUR GERIENNNOU BENNAK WAR ISTOR AR GELTED ER GRENN.-AMZER HAG EN AMZERIOU-BREMAN

Ne vo ket dic'hounid staga ouz an notennou berr-se war istor ar Gelted koz eur geriennou bennak war istor Kelted ar Grenn-amzer hag an Amzeriou-breman.

Iwerzoniz. — Eus an douarou ec'hon-divent aotroniet gwechall gant ar Gelted en Europa, eun enezenn hepken a oa

nemet rummadou Brezoned a zo bet o veva en o zouez, dreist-holl en izeldirioù, a-hed glannou stêriou Klud ha Forz, Ahendall, gwirhenvel eo ez eo act ar menezioù, diouz tu an hanternoz, da vinic'hí evit kosa annezedi ar vro. Eun dra da evesaat outi eo n'o deus biskoaz ar Vrezoned teunet eus Preden eun ano brôadel evito o-unan. (M. M. 15-5-1943).

manet en o c'herz : Iwerzon. Lec'hiet en distro diouz an hentou meur dre vor, dibouez evit impalaerded ar bed, ne vroudus ket c'hoantidigez ar Romaned. E-skeud-se, e talc'has sevenadur koz ar Gelted da veva eno ha d'en em astenn en e frankiz, hep ken warnan a levezon estren nemet hini ar Gristeniez a vœ degaset di er V^e kantved.

Galloud-brezel Iwerzon a zo en e varr er IVe kantved goude H. S. dindan ar roue Crimthann-Veur (366-378). Tu kuzheol enez-Vreiz a-bez adalek beg pella Bro-Skos betek mor Breiz a zo dindan he beli. Tamm-ha-tamm e kollas Iwerzoniz an douarou-se, da heul stourmadennou Breiziz, nemet e Skos e lec'h ma troadjont start, en abeg moarvat d'an henvelidigez a yez a oa etrezo hag ar Biktet.

Er VIIIe hag en IXe kantved e vœ gwastet Iwerzon gant Skandinaved laeron-vor a savas eun nebeut rouanteleziou bihan war hec'h aodou. War-dro dibenn an XIIe kantved, dedennet gant ar brezelioù a-ziabarz a freuz neuze Iwerzon, kantreidi diroll saoz ha norman a zegouez, en em ziazez aman hag ahont hag a sav kastellou-krenv. Unan anezo a zeu da veza e 1191 roue al Leinster hag holl pennou an enezenn, nemet ar penroue hag ar'heskob Armagh, a anzav aotrou-niez roue Bro-Saoz.

Diwar an diazez-se a Skandinaved ha Saozon-Normaned en Iwerzon e savas skoilh d'ar sevenedigez keltiek. A-hendall, ne vœ hogozik netra trôet en enezenn. Eureuji a rejont er vro ; yez ha bividigez Iwerzoniz a gemerjont a teujont muioch'h iwerzonial egel Iwerzoniz o-unan. D'ar XVIe kantved hepken e stagas ar spered saoz d'ober e reuz en o mesk.

An Disivoud-meur (XVIe kantved), hag a reas eus ar Saozon hugunoded, a greskas ar gasoni a oa a-benn neuze etre an diou bobl. Stourmadenn skrijus 1641, a lamas o buhez digant eun niver a hugunoded, a vœ beuzet gant Cromwell en eur mor a wad. Ker pounnur e vœ an taol-se ken ne vœ mui Iwerzon evit digeina. Diwar neuze emañ war he diskar hag en XIXe kantved eo e vœ an diskar-se en e wasa.

Brezoned. — Evit d'ezo beza bet e-pad tri c'hantved dindan heli ar Romaned, ar Vrezoned o doa miret o yez ha darn eus o gizioù brôadel. Gant-se, war-dro ar bloaz 407 goude H. S., pa vœ tennet en-dro armeou ar Romaned, Breiz-Veur en em sav, a argas ar gargidi roman a vane hag a adc'hounez he frankiz.

Ne vœ ket evit pell avat. War-dro 449, ar Saozon a ziskenn en enezenn hag a grog d'hech aloubi. D'o heul, e 547, e tegouez an Angled. E dibenn ar VIe kantved Breiziz ne oant ken mestr nemet war guz-heol ha kreisteiz enezenn Vreiz. Rouanteleziou bihan a oa anezo : ar Godozin, ar Stratklut, an Argoed, en hanternoz ; ar Gwynedd, an Deheubarth, ar Powis, oc'h ober Bro-Gembre, er greizenn ; an Domnonea, er gevred. Ar rouanteleziou-se a harpas brezelioù hir ha garo ouz an Angled hag ar Saozon, ken ne deas, diwar goaza tamm-ha-tamm, bro ar Vrezoned da Vro-Gembre ha Kerne-Veur hepken. Houmañ a vœ sujet d'ar Saozon en IXe kantved ha Bro-Gembre e dibenn an XIIIe kantved. Choant d'ezo da c'hounid kalon Kembreiz roueed Bro-Saoz o deus graet eus o bro eur brinselez, en he fenn an her tosta d'ar gurunenn. Kembreiz a zegemeras an Disivoudmeur ha dre-se ne dennjont ket warno kasoni ar Saozon. Se a zo kaoz, evit eun darn, m'o deus bet, abaoe meur a gantved, o lod e berz Bro-Saoz. Miret mat o deus o yez, e keit ma oa-hi kollet gant ar Vrezoned all unanet abred da Vro-Saoz, war-dro ar XIIIe pe ar XIVe kantved gant an eil re (Breiziz an Hanternoz) hag er XVIIIe gant ar re-all (Breiziz Kerne-Veur).

Er VIe kantved, darn eus ar ruminadou breizat tremen et en Arvorig, a oa diazezet eno hag o doa savez eur stad, renet, da genta, gant roueed ha, da c'honde, gant duked. E 1499, an dukez Anna a eureudas da roue Bro-C'hall, Loeiz XII, ha Breiz a zeuas da veza unan eus provinsou rouantelez Bro-C'hall. Mirout a reas eun emreizerez bennak betek an dispac'h ; e 1789 e vœ torret provins Breiz gant an dispac'hien ha rannet e departamanlou.

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN

I. Levriou diwar-benn ar mammennou

H. d'Arbois de Jubainville, *Les Principaux Auteurs de l'Antiquité à consulter sur l'Histoire des Celtes depuis les temps les plus anciens jusqu'au règne de Théodore I^r*, Paris, 1902 ; V. Tourneur, *Esquisse d'une histoire des Etudes celtiques*, Liège, 1905 ; G. Dottin, *Manuel pour servir à l'étude de l'Antiquité celtique*, Paris, 1905 ; eil mouladur kresket ha gwellaet, 1915 ; J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, 4 levrenn, Paris, 1908, 1910, 1913, 1914 ; A. Grenier, *Manuel d'Archéologie gallo-*

romaine, 3 levrenn, 1931-1934 ; A. Blanchet, *Les enceintes romaines de la Gaule*, 1907 ; *Les souterrains-refuges de la France*, 1927 ; W. Z. Ripley, *The Races of Europe. a sociological study*, London, 1900 ; Dr. E. T. Hamy, *Les premiers Gaulois*, war *L'Anthropol.* 1906, 1907 ; Dr. Piroutet, *Contribution à l'étude des Celtes*, id. 1918, 1919, 1920 ; Espérandieu, *Recueil général des bas-reliefs de la Gaule*, 1907-1930.

II. Levriou diwar-benn an istor

H. d'Arbois de Jubainville, *Les Premiers Habitants de l'Europe d'après les écrivains de l'Antiquité et les travaux des Linguistes*, 2 levrenn, eil mouladur, Paris, 1889, 1894 ; *Les Celtes depuis les temps les plus anciens jusqu'en l'an 100 avant notre ère*, 1904 ; G. Dottin, *Les anciens Peuples de l'Europe*, 1916 ; Philippon, *Les Ibères*, 1909 ; *Les Peuples primitifs de l'Europe Méridionale, études de linguistique et d'histoire*, 1925 ; J. Rhys, *Early Britain : Celtic Britain*, trede mouladur, London, 1904 ; Rice-Holmes, *Ancient Britain*, Oxford, 1907 ; J. Loth, *La première apparition des Celtes dans l'île de Bretagne et en Gaule*, war *Rev. celt.* 1920-1921, pp. 259-88 ; A. Grenier, *Les Gaulois*, 1923 ; Leo Weisgerber, *Die Sprache der Festlandkeltae*, war *Deutsches archäologisches Institut, Roemisch-germanische Kommission*, 1930, pp. 147-226 ; H. Hubert, *Les Celtes et l'Expansion celtique*, 2 levrenn, 1932 ; Elston, *The early relations between Celts and Germans*, 1934 ; Neckel, *Germanen und Kelten*, 1929 ; Karsten, *Les anciens Germains*, 1931 ; Gustav Stümpel, *Name und Nationalität der Germanen*, war *Klio*, 1932 ; Gawril I. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Serajevo, 1916 ; Scherbatovskiy, *Zur Agathyrnenfrage*, war *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, IX, 1934 ; Tallgren, *Le Pontique préscythe après l'introduction des métallos*, id. II, 1926 ; Makarenko, *La civilisation des Scythes et Hallstatt*, id. V, 1930 ; Minns, *Scythians and Greeks, a survey of ancient history and archaeology of the North-Coast of the Euxine from Danube to the Caucasus*, Cambridge, 1913 ; Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922 ; V. Gordon Childe, *The Danube in Prehistory*, 1929 ; Parvan, *Getica*, Bucarest, 1926 ; *Dacia*, Cambridge, 1928 ; St-Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria, their relations to Greece from the earliest times down to the time of Philip son of Amyntas*, Oxford, 1926 ; Stachelin, *Geschichte der Kleinasiatischen Galater*, eil mouladur, 1907 ; Joulin, *La Proto-histoire de l'Europe barbare d'après les découvertes archéologiques récentes*, war *Rev. archéol.* 1923, II, pp. 193-212 ; *La Protohistoire de la France du Sud et de la péninsule ibérique d'après les découvertes archéologiques récentes*, id. 1922, II, pp. 1-43 ; Pedro Bosch-Gimpera, *Los Celtas y la Civilización celta en la península ibérica*, Madrid, 1921 ; Kamili Julian, *Histoire de la Gaule*, 8 levrenn, 1908-1926 ; *Gallia*, trede mouladur, 1907 ; *De la Gaule à la France*, 1922 (geveziadennou talvoudus da lenn gant S. Reinaeñ war *Rev. arch.* 1922, I, pp. 373-4) ; Meillet, *Comment le latin a conquis la Gaule*, war *Rev. des Et. anc.* 1915 (Rev. de Linguistique, 1914, p. 99-100) ; Cumont, *Comment la Belgique fut romanisée*, eil mouladur, Brussel, 1919 ; Sagot, *La Bretagne romaine*, 1911 (burutellet gant J. Loth, war *Rev. celt.* 1914, pp. 109-14) ; Collingwood, *Roman Britain*, 1923 ; Haverfield, *The Romanization of Roman Britain*, 1923 ; *The Roman*

Occupation of Britain, 1924. — N'hon eus ket c'hoaz eul levr war istor ar Gelted koz en e bez, o'ch ober e vad, war eun dro, eus kement a gavomp diskleriet war o fenn e skridou an Henamzer hag eus an anaoudegeziou nevez gounezet ganimp da heul furchedennou hag enklaskou all gouziek en hon Amzer. Oberenn veur Kamih Julian a zo mat e meur a genver, nemet e pled gant Kelted Galia hepken, o lezel en denvalijenn kement a sell ouz Kelted broiou all Europa. Evit levr bet pell brudet Amede Thierry (*Histoire des Gaulois*, 2 levrenn, dekvet mouladur, Paris, 1877), koz eo — e 1828 e vœ moulet evit ar wech kenta, — diglok, hag o labeza anezan faziennou bras, dreist-holl er gevrem e pleustr an oberour enni war yez ha gouenn ar Gelted. Eul labour eo da adober en e bez. Kenveria *Gwylarn*, Niv. 138-139 (Gouhere-Eost 1941), pp. 69-71 ; 146-147 (Meurzh Ebrel 1942), pp. 205-10.

A-zivout istor aloubidigez enez-Vreiz gant an Anglizsaizon, kemer kentel diouz labouriou F. Lot, *Les Migrations saxones en Gaule et en Grande-Bretagne du IIIe au Ve siècle*, war *Rev. historique*, 1915 (1) ; *Bretons et Anglois aux Ve et VIe siècles*, war *Proceedings of the British Academy*, 1930 ; *Nennius et l'Historia Brittonum*, 1934 (Levraoueg Skol an Uhel-Studiou, fesk, 263) ; *Hengist, Hors, Vortigern et la conquête de la Grande-Bretagne par les Saxons*, war *Mélanges d'histoire offerts à M. Charles Bémont*, 1913 ; *De la valeur historique du De excidio et conquestu Britanniae de Gildas*, war *Medieval Studies in memory of Gertrude Schoepperle-Loomis*, New-York, 1927 ; *Les Invasions germaniques : la pénétration mutuelle du monde barbare et du monde romain*, 1935, pp. 294-320. Da lenn ivez H. Munro Chadwick, *The origin of the English Nation*, 1907 ; H. Howorth, *The Beginnings of Wessex*, war *The English Historical Review*, 1898 ; E. Thurlow Leeds, *The archaeology of the Anglo-Saxon Settlements*, Oxford, 1913 ; *The West Saxon Invasion*, war *History*, 1925 ; Nils Asberg, *The Anglo-Saxons in England during the early centuries after the Invasion*, Upsala, 1926.

Diwar-benn ar Vrezoned en enez-Vreiz hag en Arvorig, n'heller ket tremen hep lenn levriou ha pennadou-studi Jozef Loth : *Mots latins dans les langues brittoniques*, *Emigration bretonne en Armorique*, *Langues romane et bretonne en Armorique*, *Noms des saints bretons*, *Mabinogion et Triades*, *Romans de la Table Ronde*, h. a. Eleiz a pennadou-skrid deskus diwar e zourn er *Rev. celt.*, *Rev. des Et. anc.*, *Rev. archéol.*, *Rev. de l'enseignement*, *Comptes-rendus des séances de l'Acad. des Ins. et Bel. Let.*, h. a.

III Levriou diwar-benn ar sevenadur

Gordon Childe, *The Bronze Age*, Cambridge, 1930 ; Coffey, *The Bronze Age in Ireland*, Dublin, 1913 ; J. Naue, *Die Bronzzeit in Oberbayern*, München, 1894 ; Richly, *Bronzezeit in Bohmen*, Wien, 1891 ; Peake, *The Bronze Age and the Celtic world*, London, 1922 ; Greenwell, *British Barrows*, Oxford, 1877 ; Favret, *Le premier âge du fer en Champagne*, 1925 ; Morel, *La Champagne souterraine*, 1898 ;

(1) War *Rev. historique*, 1930, *La Bagauda et la ligue armoricaine* gant an hevelep istorour.

Nicaise, *L'époque gauloise dans la Marne*, 1886 ; Viollier, *Sépultures du deuxième âge du fer sur le plateau suisse*, Genève, 1916 ; Vouga, *La Tène*, 1923 ; Montelius, *La Civilisation primitive en Italie depuis l'introduction des métaux*, Stockholm, 1895-1910 ; Déchelette, *Montefortino et Ornavasso*, war *Rev. arch.* 1902, I, pp. 244-83 ; Romilly Allen, *Celtic Art in Pagan and Christian times*, eil mouladur, London, 1912 ; Armstrong, *Catalogue of the Irish gold ornaments in the collection of the Royal Irish Academy*, Dublin, 1920 ; S. Reina'ch, *Catalogue illustré du Musée des Antiquités nationales de Saint-Germain-en-Laye*, 2 levrenn, 1924, 1926 ; Joyce, *A social history of Ancient Ireland*, London, 1903. H. a. H. a.

M. M.

23-5-1943.

PENNAD II

Ar Renerez, al Lezennou hag ar Gevredigez

Gwechall ar Vrezoned a sente ouz roueed ; hizio ez int diframmet gant ar c'habalou ha netra ne zigor gwelloc'h hent d'hon domani war ar broadou disual-se eget o disunaniezou : a-vec'h ma en em unan, diou pe deir foiblad ouz ar c'henenebour ; gant-se pep-hini a stourm e-unan-penn hag an holl a vez treo'het.

(Dioc'h Takitus.)

KEVRENN I : PENAOS E OA RANNET AR POBLOU ?

Rannet e oa ar Gelted koz e meuriadou. *Teuta, tota*, tota (1) a veze graet eus eur meuriad e keltieg koz, hag ac'hane e teu hor ger « tud » hag an iwerzoneg *luath*. Bez' e oa meuriadou a bep ment : ar re vihana n'hellent ket pourchas en tu-hont da seiz kant a vrezelourien. E-skoaz ar meuriadou bihan-se, avat, e oa meuriadou bras (*mortuatha* en iwerzoneg) a chelle kas d'ar brezel dek mil, hanter-kant mil a dud, ouspenn a-wechou. Ar meuriadou bras-se, pe bobladou, ne oa anezo nemet meuriadou bihan en em strollet goude unani o banniel ha dibab renérien hag eum ano kevredel. Bez' e oa eun tregont bennak eus ar meuriadou bras-se, pe bobladou, e-touez Breiziz er c'henta kantved goude H. S. E-mesk Kelted Galia, da vare an impalaer roman Augustus, e nivered tri-ugent anezo, e pep-hini, well-waz, pemp meuriad : unan galloudus-dreist ha pevar sujet da hemañ.

An holl veuriadou, bras ha bihan, a save o niver, e-touez Kelted Galia, damdost da bevar c'chant. En Iwerzon e oa war-dro daou gant anezo.

Ar c'horn-bro dalc'het hag annezel gant eur meuriad bihan a voe graet anezan *pagus* e Galia, er marevez kelt-

(1) *Teuta* e oa ar furm gosa, ha *tota* an nevesa.

ha-roman. Dianav d'emp ar ger keltiek a oa kenster da *bagus*. E Breiz-Izel, *pagus* a zo deuet da vrezoneg *pou*. Er broiou-krec'h, ez eo aet *pagus* da challeg *pays*, ha tennet eo bet dioutan, da genta, ar ger dinaouet *paganus* a zo an hena ster anezan « den diwar ar maez, maeziad », ha diwezatoc'h, pa voe aet *pagus* da *pays*, ar ger *paysan* « kouer, koueriad ». Trei poblou Galia ouz an Aviel, ouz ar gristeniez, a oa bet eul labour hir ha tenn en doa goulennet kantvedou (eus ar Ia kantved goude H. S. d'ar VIIe), hag, e-pad meur a gantyloaz (eus ar Ia kantved d'ar V^e), ne voe a gristenien nemet er c'hériou bras (*civitates*). Gwirion e chome ar vaezidi da hen-gredennou ar vro. Ac'hano ar c'hemma-ster a c'hoarvezas gant ar ger *paganus* : eus « maeziad, kouer, koueriad », a oa e genta ster, e teus da dalvezout « den divadez, nann-kristen », hag ar ster-se a zo chomet stag ouz ar furm c'hallek a vreman : *païen* « pagan ».

An dud a oa o ziez a-strew dre maeziou ar *pagus* o doa eul lec'h krenvaet bennak d'en em zastum ha da c'houdori, pa veze brezel. *Dunon* e oa moarvat ano al lec'h-se e keltieg, *arxa, castellum* e voe e latin.

Ar pouiou e Galia a zo d'ezo peurliesa eun ano tennet eus eur stumm pe stumm eus an douar, stêr peurgetket. Da skouer, en hanternoz Galia, e oa eur *pagus Mosanus*, eur *pagus Viminavus*, a zeue d'ezo o anoiou eus ar stêriou anvet *Mosa* (*Meuse* eo stumm-breman an ano-se e galleg), *Vimina*. Stank an hen-geltieg *avos* (bet latinat en *avus*) en anoiou-pouiou. En hevelep kevrenn a C'halia e oa eur *pagus Vellavus* hag eur *pagus Batavus*, aet da hollandeg *Veluwe* ha *Betuwe*. *Avos* a zo deuet da vrezoneg *ou, o, e Goelou, Goelo*, diwar **Vellavos*.

Dishenvel an anoiou-pouiou-se, dre izeleget o ster, diouz an anoiou bras, an anoiou a lorc'h pe a vrezel, a veze peurvuia gant ar meuriadou bras : *Katuellaunzi* « ar re galonek-tre en emgann » ; *Bituriges* « roueed ar bed » pe « ar roueed da virviken ».

KEVRENN II : AR RENEREZ

Ar roueed. — Ne vern pe vrás pe vihan e oa ar meuriad, bepred e veze eur roue en e Benn. *Rix* (*rigos* d'an doare-anogenidik) a veze graet eus « roue » e

keltieg koz (1), ha *rig-on* eus « rouantelez ». Dlead ar roueed e oa ren hervez henvoaziou ar meuriad hag e ranke o heli tremen diouz aliou pennou ar meuriad. Dilennet e vezent gant an noblañs ha diuzet alies, hañval eo, en hevelep tiegez.

O veza ma renent war veuriadou bras pe vihan, e oa, da vihana, daou doare roueed : 1^e Roue eur meuriad bihan, a veze graet anezan, e keltieg Iwerzon, **rix hep-tra-ken*, pe **rix-teutes* (diwezatoc'h *ri-tuath*). E keltieg an Douar-bras e veze graet anezan eun ano-all a zo bet trôet gant ar Romaned er ger latin *regulus* « roueig ». — 2^e Roue eur meuriad bras, anvet en Iwerzon **roaireks* « penn bras » (diwezatoc'h *ruire*). Bez' e oa en Iwerzon pemp **roaireks*, pep hini anezo o kaout dindan e veli eur hempvedenn eus an enezenn.

Ar roue meur. — A-us da roueed ar meuriadou bras, e oa, en Iwerzon ha war an Douar-bras, eur roue-meur pe roue-dreist. Anvet e oa ar roue-meur, e keltieg Iwerzon, **rix roairekon* « roue ar roueed » (diwezatoc'h *ri-ruirech*). E keltieg an Douar-bras ar roue-meur a oa anvet, war a gredet, *biturix* « roue ar bed », pe « bepred roue » (*sempre Augustus*, gouez d'ar Romaned).

Kelted an Douar-Bras o deus anavezet, moarvat, an ano hag ar garg-se war-dro ar pempet hag ar pevare kantved kent H. S. Bez' e oa marteze en o fenn d'ar mare-se eur galloud uhel unanet a-walc'h, ha se a dalvezas, emichañs, da stabilded o folitikerez a-ziavuez, d'o zrec'hioù er brezel, ha d'o gounidou-bro a zegouezas da heul. Klevout a reomp ano gant ar skrivagneron roman eus ar *biturix Ambikatus*, en em astenn e veli war Geltia a-hez. Dindan e renadur, a reas berz eus ar c'henta gant puilh-dreist e voe an costou, e kreskas kement poblans Keltia ma teus re stank evit beza renet gant eur roue hepken ha ma voe an douarou gounezet re nebeut anezo evit he beva. Ambikatus, deuit war an oad ha c'hoant d'ezan da zizamma e rouantelez diouz an dreist-niver-se a dud, a fizias en e zaou ni, mibien

(1) Aet eo *rix* da *ri* e brezoneg koz. Ar ger-sc a gaver hizio c'hoaz en anoiou-badez evel *Riek* (a vije bet *Rigakos* e keltieg). Ar geriouall da lavaret « penn » pe « rener », er yezou brezonek, *roue* (kerneveg *ruy, ruyf*, kembraeg *rhwysf*), *tiern*, ha *brentin* (kembraeg *brenin*) e oa e keltieg *rémös* (liester *rémi* « ar re genta »... « primi » e latin, anoi diou boblad keltick, unan e Galia, eben e Breiz-Veur), *tigernos*, ha *brigantinos* ar furmou anezo.

e c'hoar, paotred yaouank ha hér, o blenia war-du broiou nevez. Tri chant mil a dud a yeas kuit war o lerc'h. Darnanezo, gant Belovésos, a aloubas Italia ; darn-all gant Segovésos, goude ober o hent en Illiria war gorfou maro ar vroidi trech'et, a ziazezas e Pannonia (2).

Pinvidigez ha galloud ar roueed. — Miret eo bet d'emp gant an istorourien gresian ha roman ano ar roueed keltiat a zo savet a-bell dreist d'ar roueed-all, o c'hemprediz, dre o finvidigez hag o galloud. E-touez Kelted Galia e venegont ano :

Luernios, roue an Arverned, en IIe kantved kent H. S., a zarnaoue brokus an aour d'ar varzed, a rae kelc'hia gant kaeliou eun dachennad, d'ez i en tu-hont da ziou leo tro, a vernie warni bevañs ha beoliou leun a win, a chufere hag a vjer, hag a roe d'ar bobl banveziou a bade meur a zervez ;

Bituitos, mab Luernios : ne oa ket hepken roue an Arverned, e veli en em astenne war Galia a-bez : sentet e veze outañ eus ar Mor-Bras hag ar Pireneou betek ar Rénos. Daou gant mil a dud ha bagadou diniver a gon-emgann a gerze diindan e arouezioù-brezel ;

Dévikialos, roue ar Suessioned, e derou ar c'henta kantved kent H. S. Holl boblou ar *Belgion* (kevrenn han-ternoù Galia) a sente outañ hag, ouspenn-se, darn eus poblou enez-Vreiz. E warler'hiaid Galba, daoust n'en doa ket piaout, d'e heul, e holl ch'hallougezeg, a voe dibabet gant ar Velged da benrener-brezel a-enep Kaesar e 57 kent H. S. (3) ;

(2) *Belovesos* a dalv, war a greder, " a oar laza ", ha *Segovesos* " a oar trech'i ".

(3) Nemet distrest e vije bet *Luernios* gant skrivagnerien ar C'hriseitz, ne daly ket an ano-se « Louarn » evel ma 'z eo bet lavaret ken alies. Ar brezong-breman *louarn* a oa *loverno* ar stumm anezan o keltieg koz, hag ar furn-se a gaver en ano-lech *Loverniako* «Louarneg», aet da *Louverny* e galleg. — *Bituitos* a zo dinotaud eus *bitus* « bepred » ha « bed » (an hini peurbadus « dre ma krede ar Gelted e peurbadelez ar bed). Diwar-henn *bitus* hag an anoiou tennet dioutan, lenn D'Arbois, *Noms gaulois*. — *Dévikiaikos* a zo diwar *déo* « doue ». *Galba* a daly « kuilh, lart ». — Izeloc'hikas en danevell, *Kassivellaunos* a zo ennan daou c'her a gaver stank en anoiou-tud hen-geltiek. Evit *kassi*, *kenvernia* : 1° an anoiou-pobli *Sukasses* (meurfadig o veva en eun draonienn eus Pireneou ar Reter, *Trikasses* (Troyes), *Durokasses* (Dreux), *Vidukasses* (Vieux), *Bodikasses* (Bayeux), *Veliokasses* (Roan-vor) ; 2° *kassano*, aet da chêne

E-mesk Breiziz :

Kassivellaunos, ar galloudusa eus roued kreisteiz enez-Vreiz, e 54 kent H. S. Gant daou vil karr-emgann éz a da ziarbenn Kaesar ha c'hoaz ne oa ar bagad-se nemet eur-rann dister eus e armead ;

Kunobelinos, e-pad an hanterenn genta eus ar c'hennta kantved goude H. S. War greisteiz an enezenn a-bez ec'h astenne e veli, eus an eil mor d'egile. Kavet ez eus bet kalz a beziou moneiz, merket warno e ano. Kamulodunon (Chester hizio) e oa e gêrbenn. Daou eus e vibien, Togodunnos « To doun » ha Karatakos « Karadek », en em vrudas o vrezeli ouz ar Romaned eus ar bloaz 43 d'ar bloaz 51. Ano Kunobelinos, aet diwezatoc'h da « Konvelen », a zo manet pell brudet e-touez ar Vrezoned ;

Prasutagos, roue an Ikened, e-kreiz ar c'henta kantved goude H. S. Teñzoriou bras-divent en doa dastumet ha, war e varo, en dro d'ar bloaz 61, e kemeras da getaer gant e ziou verc'h an impalaer roman Nero.

Rouanezed. — Skrivagnerien Bro-C'hres ha Roma a verk d'imp, gwech ha gwech-all, merc'hed e penn ar poblou keltiek, ha n'eus ket eno peadra d'hor laakaat souzezet pa ouzomp en em gavas a-wechou, etouez broadou hegad (4) an Hanternoz, Kelted ha Germaned, brezelerezed. Setu amañ ar rouanezed a venegont an ano anezo :

E-mesk Kelted an douar-bras, Onomaris, a c'hourc'hemenne war ar Gelted a dreizas an Danuvios (V^e pe IVe kantved kent H. S.). Pa voe bet gounezet dre an armou ar vro e kréisteiz ar stér-se, e teuas da rouanez warni ; — e-kreiz Breiziz, Boudika, intanvez Prasutagos ha rouanez an Ikeined ; hi a rene an armead vras a Vrezoned a voe treehet gant ar Romaned er bloavez 61 (5) ; — Kartismandua, rouanez ar Vriganted er bloavez 51.

e galleg ; 3e an iwerzoneg *caisse*, *caise* = karantez, bri = a c'houlenn en e ziagent eur furm hen-geltiek * *kassia* ; an ano-gwan-doarea *cais* = kaer, an iwerziet-mat, kempenn = eur furm * *kassis*. Evit *vellauno*, kempennia ar breszoneg *quell*, diwar * *vello*.

(4) *Hegad, kadel, kadek* (e brezoneg *koz kadol, kadok*), a dalvément ha "brelzegar".

(5) Diskleriet e vez *Boudika* peurliesa dre an hen-geltieg *boudis*, *bodis* "treech", aet da grenn-vrezoneg *buz*. Ouz *Boudika* kenveria an ado-nen brezonek *Buzik*, diwar eur stumm kosoch *Budik*. Bez 'ez eus bet ivez eur ger hen-geltiek *bodio aet da iwerzoneg *buidel* "melen" ha kenveriet eo bet an iwerzoneg *budichass* "melenrodel-lek" ouz ar galianeg *Bodikasses*.

Diwar danevellou bloaziek Iwerzon, lakaet marteze dre skrid evit ar wech kenta war-dro ar Vst kantved goude H. S., e welomp e renas war ar vro-se, er IV^{er} kantved kent H. S., eur rouanez a anvont Macha Mongruadh « Macha Moue-ruz ». Lakaet he defe sevel kreñvlec'h Emania, a vœ brudet diwezatoc'h evel chomlec'h roueed an Uladed.

Renerien, senedou. — Galloud-dreist roueed a vœ hag an droug-implij a reas, emichañs, darn anezo eus ar galloud-se a zihunas aon hag ouz an noblañs. Wardro kreiz ar c'henta kantved kent H. S., e-touez Kelted Galia, an darn vuia-eus ar roueed a oa bet lakaet en o lec'h penrerenien dilennet evit eur bloaz gant an dudjentil. Ar poblou a oa peurliesa en o fenn daou eus ar renerien-se : eur penreizer anvet *vergobretos* (6) hag eur penvrezelour. Dilennet e veze hemañ gant an arme, pa veze brezel.

Diuzet e veze ar *vergobretos* en nevez-amzer gant an uheñdi en eul lec'h sakr ; aotreet e veze d'ezañ e aotrouniez gant ar penrener o tont a garg, ouz e eila pennou ar meuriadou hag ar veleien. Ar *vergobretos* en devoa holl veli eur roue : eur barnour-meur a oa anezañ gant ar gwir a vuhez hag a varo. Evez bras a oa bet lakaet avat da virout outañ da vont da zireiz-vrezelour pe da alouer : 1° ne bade e garg nemet eur bloavez ; — 2° e keit-se n'helle ket kerzout e penn an arme a veze fiziet ar renadur anezo etre daouarn pennou-all ; — 3° n'helle ket mont er-maez eus harzou ar meuriad.

Ouspenn-se, evit kefridiou a-bouez, evel diskleria ar brezel, ober ar peoc'h, sevel eun emgleo-keveria, ar *vergobretos* n'helle ober mann anez kuzul pennou ar meuriad hag ar pez o deus ar Romaned anvet *senatus*, ar sened.

Senedourien ar C'halianed n'oa ket anezo, evel senedourien ar Romaned, tud koz, en em dennet eus trevell ar vuhez, atao dare d'en em voda da rei ali. Eur vodadeg a vare da vare ne oant ken, gwirheñvel eo, etre pennou ar c'hériadiennou. Pep senedour, moarvat, a oa anezañ eur c'hanterour, da lavarout eo penn eur bagad a gant den, a vese hag a varne en o c'hériadienn, e mare ar peoc'h, hag a

(6) *Vergobretos* a zo ouz e ober daou cher : *vergo*, deuet da veza *guerg* « cfedus » e hen-vrezoneg, ha *bretos*, a zo tennet marteze eus ar ger *bretta*, *brita*, set da *berth* « barn » en iwerzoneg. Hor ger *breud*, en iwerzoneg *brath* e oa *bratus* ar form anezañ e keltieg.

vlenie, er brezel, war an emgannlec'h, o vavel ganto pa veze ret.

Rannet e oa Kelted an Azi-Vihana e teir foblad ha pep-hini eus ar pobladoù e peder c'heyrennad. E penn pep kevrennad e oa eur roue, eur barnour, eur penvrezelour ha daou is-penvrezelour. A-zioù hag oc'h ober evel daou gevre etre an teir foblad e oa : 1° eur c'huzul-meur savet diwar kevredad an daouzek roue ; 2° eur strollad a dri c'chant barnour, en em vode en eul lec'h anvet *Drunemeton* hag a varne ar breujou savet diwar vuntrerez.

Al lezennou. — Al lezenn-hag ar c'hiz a reolenne ar vuhezegez e-touez ar Gelted. An darnvuia eus o foblou a oa ganto eur rezadir a dremene dre c'henou a rumm da rumm. *Rektus* a veze graet eus ar « reiz » e keltieg. Nebeut a dra a anavezomp eus al lezennou a reizenn ar Gelted koz.

An torfedou o labeañ enor, surentez, pe frankiz ar vrôad, evel ar barad, ar mac'homerez, laeronsi eun teñzor sakr, muntrerez eun estren, ar greusa faziou er brezel, dilerch'hia d'en em gavout er vodadenn-vrezelourien, a veze kastizet gant ar maro, dre an tan peurliesa ha gant Jain. Ar rummad torfedou-se hep-mui-ken pe damdost, a oa fiziet, anat a-walc'h, ar c'hastiz anezo er benrenerien.

An avoultriez (hini ar wreg) hag al laeronsi edo iveau ar c'hiz o c'hastiza gant ar maro, nemet n'o deveze ket peurliesa ar benrenerien da emellout er seurt traou, a selle ouz gwitibunan, d'an neb a veze bet gaouet da denna kastiz evito. Evel-se iveau, pa veze bet lazet eun den pe zen, e oa aotreet ha dleet d'e gerent nesa kas dre hep hent laza ar muntr : lezenn ar « c'hog-evit-krog » an hini eo, a gaved en holl boblou koz Europa, ha pa ne ve ken.

Eun habaskadur a oa d'al lezenn-se : ar muntr ar c'helle mirout e vuhez ma asante kerent an hini lazet kaout digantañ an treuzvarc'had, da lavarout eo eur gendalvou-degez bennak (e chatal, arrebeuri, aour), lakaet gant ar c'hiz, ha pouezus pe pouezusoù diouz renk ha stad an hini lazet. *Direcia* (7), eur ger tarzetz eus *dilos* « gwirion », e oa ano an treuzvarc'had e-touez Kelted enez-Vreiz hag Iwerzon.

Da gomz reiz ha fraez, e oa eus an *direcia* priz ar c'horf

(7) *Direcia* a zo deuet da veza *dire* en iwerzoneg ha *dirwy* e kembraeg.

hepken. Nemet paea ouspenn a ranked ober evit an enor pe « an dremm » evel ma veze lavaret. Enebwerz (* *vepo-verton*?) a veze graet eus priz an enor gant Breiziz. Iwerzoniz a rae *eric* (hen-geltieg * *erikka* « peurbare, peurbæ ») eus an dic'haouadur en e bez. *Bez'* ez oa en *eric* (* *erikka*) priz ar c'horf ha priz an enor staget an eil ouz egile.

Priz ar c'horf evit ar gwaz-distag en Iwerzon a oa 7 sklavez (8), pe 21 vuoc'h, pe 35 penn-saoud a dalvoudegez-etre. Eur penn-saoud e oa priz an dremm evitan, ha kemend-all e oa evit eun uheliad yaouani. Eus an izel-dereou-se d'an uhela dere, hini ar roue-meur, a-dreuz da holl renkadou an noblans, ez ae war greski priz an enor evel-hen :

Uheliad eus ar 6 ^e renk : 3 fenn-saoud (ounnerez tri bloaz).
— — 5 ^e — : 1 sklavez, pe 5 penn-saoud.
— — 4 ^e — : 2 —
— — 3 ^e — : 3 —
— — 2 ^e — : 4 —
— — 1a — : 6 —
Roue ar meuriad : 7 —
Roue ar ranvro : 21 — pe 60 vuoc'h, pe 105 penn-saoud.
Ar roue-meur : 28 — pe 84 buoc'h, pe 140 penn-saoud.

* *Sagra* a oa e keltieg Enezennoù meur ar Gwalarn an ano laket d'an taol dismegans, ha * *sagrageda* ano an dell-gastiz a dlee an dismeganser paea evit dic'haoui. Aet eo * *sagra* da iwerzoneg *sár* ha * *sagrageda* da gembraeg *sarhaed*, *saraed*. An iwerzoneg *smacht* « poan, treuzvarc'had » a c'houlenn en e ziagent eur furm hen-geltiek * *smaktus* dismegans, taol-dismegans » (9).

An neb a laze eur c'har, unan eus e dud, nemet eur bugel d'ezan e vije, a veze forbannet ha lakaet an hu warnan : an holl a c'helle e laza hep mont war var *du* baea an *diréia*. En hevelep doare, neb a bake eul laer e gwall-ober hag e laze, n'en doa mann da baea da gerent an hini lazet. Lezennoù damheñvel o deus renet en holl boblou an Henamzer.

O veza n'int ket bet skrivet, lezennoù ar Gelted koz n'int ket deut betek ennom. Eun damskeud a c'hellomp kaout anezo diwar lezennoù Iwerzoniz ha Kembreiz, a voe lakaet dre skrid etre ar V^e hag an XIIe kantved H. S. Ar

(8) Eur sklavez (*cumal*) a dalvoudegez-etre a dalvez en Iwerzon 3 buoc'h, pe 3 ejen-arat, pe 5 saoud.

(9) *Rev. celt.* 1924, pp. 222-5.

spered koz o deus miret mat a-walc'h, ha n'o deus ket pleget nemeur d'ar reiz roman na d'ar reiz kristen. Evel labour-spered, n'eus netra, moarvat, en tu-hont d'ezzo da uhel-vruda Kejted ar Grenn-Amzer. Dreist-holl lezennoù Kembreiz a zo trec'h a bell da lezennoù poblou-all Europa er mare-se. « Diskouez splann a reont eur spered rik ha lemm-kenañ ha tuet mat-tre d'ar poellad prederouriez. » (J. Loth.)

Ar gwiriou. — Leveou poblou Galia, er c'henta kantved kent H. S., a oa pourchaset dre wiriou a bep doare, tailhou, aneriou, hag all, a boueze dreist-holl war ar werin. Treiz-wiriou a veze gant ar stêriou hag an hentou. Aotreou mont ha dont pounner a-walc'h a oa lakaet, e porziou Mor-Breiz, war an trokadennou gant enez-Vreiz. Da gredi eo e veze al leveou dastumet evel-se, lakaet da virout e stad vat mogerioù ar c'hreñvlec'hion, an hentou hag ar pontou, da baea ar gargidi, da c'hopra ar c'hoprsoudarded, da ober armou.

KEVRENN III : PENAOS E OA STUMM AR GEVREDIGEZ

Ar gevredigez keltiek a c'heller ranna dre vrás e diou ben-gevrennad-tud : 1° ar *orientinien* (10) (an uhelidi pe an noblañs); — 2° ar *werin* (11). An noblañs a oa ouz hec'h ober ar berc'henned vrás war douarou ha chatal, en o zouez ar roued ; ar werin a oa anezo dreist-holl kouerien diwar ar maez ha micherourien hourc'hion pe gériou. An noblañs e oa ar rouesa, nemet he devoa diouti hec'h-unan ar binvidigez hag ar sked a heuilh brud an armou. Ar werin e oa ar stanka, nemet ne oa anezo peurliesa nemet tud dizesk ha gouez, brevet gant labouriou garo, ha red da galz anezo, evit gallout beva, mont da hanter-sklavet dindan heli ar re vrás. Displeget e vez, e dibenn ar pennad-mañ hag er pennadou war e lerc'h, petra a zo ret da eeuna en damskeud kenta-mañ.

(10) *Brientinien*, e hcn-vrezoneg *brientinion*, eo ar ger brezonek reiz da lavarout « noblañs, tudjentil ».

(11) *Guerin*, e krenn-vrezoneg, a dalv da lavarout ar bobl izel, ar gumun, an astut.

An noblañs. — Bez' e oa e-touez ar Gelted meur a rummad brientinen pe dudjentil. Er c'henta kantved kent H. S., e Galia hag e-touez ar Vrezoned, e vez ano a noblañs, uhel-noblañs, hag uhel-noblañs-dreist. Diwezatoc'h, en Iwerzon, al lezennou a zesrevel betek c'houec'h doare tudjentil (*aire*) a c'heller ranna dre vras etre daou rummad : ar re o devez gwizien hag ar re n'o devez ket. Ar rummad kenta hepken a oa sellet evel ar wir noblañs (*platis* aet diwezatoc'h da *flaith*) (12). Noblañs an eil rummad, anvet en iwerzoneg *boaire* « noblañs saout », a oa eur seurt noblañs izel, hanter-hent etre ar wir noblañs hag an dud frank.

An noblañs keltiat, evel kement noblañs a zo, a rae stad eus he renk hag eus he gouenn, e tenne an orin anezo pe eus brezelourien vrudet en istor pe eus doueed pe hanter-zoueed. N'oa ket koulskoude peurserret ouz tud ar stadou izel : degemer a veze enni diwar ar binvidigez, ar gadarned hag an taoliou-kaer. Gwelet a reomp, e-touez Kelted Galia, er c'henta kantved kent H. S., eun den a lignez izel, Viridomaros, o tont keit-ha-keit gant ar re uhela en e vro : anvet e voe da genbenrener an armead vras savet, er bloaz 52, ouz ar Romaned.

Ar werin. — Ar werin a oa ouz hec'h ober a bep seurt danveziou. Kavet e veze enni tud en o frankiz ha douarou en o c'herz, tud frank hep douarou, ha tud ret d'ezo, da c'hallout beva, yeoa o frankiz kalz pe nebeut. A bep seurt micherourien a oa ennañ : marc'hadourien, bageerien, soudarded, sorserien ha mezeged, telennerien ha barzed, goved (govien), teuzerien-arem, orfebourien ha kizellerien war vetalou, staenerien, prigwererien, gwererien, poderien, kilvizien, karrerien, gwiaderien ha liverien, kemenerien, kivijerien, kereon, mangleuzierien hag aourerien, labouren-douar, mesaerien, koaderien, glaouerien, rousinaerien, hag all.

Eur c'halz eus an dud-se n'oa ket reuzeudik o stad : bez' e oa pinvidien e-touez ar varc'hadourien, kouerien binvidik a oa ives. Rummadou micherourien, evel ar vicherourien war vetalou, dreist-holl ar c'hoved, a veze graet stad vras anezo ; gwirion o devoa diouto o-unan. Mar doa kalz eus an dud a vicher-se gopraet gant an dudjenfil pe gant tud pinvidik e

(12) E brezoneg, *platis* a zo deuet da veza *glad* « madou, danvez » ; e kembraeg *gwlad* « bro, danvez ».

labourent evito, re-all a veve diliamm en o roll. Choaz muioch a rummadou-tud a oa er werin eget en noblañs.

Diweza renk ar werin ne oa ouz hec'h ober nemet kantredi hep ti nag aoz : torfedourien dindan dech rak lezenn o brôad, tud bet harluet diouz o meuriad da heul eur gwall-ober grevus bennak, pe o tec'hel rak kasoni ha droukrañs eun tiegez galloudek, dileourien dic'hallout da baea, tud rivinet gant ar brezelou etre broiz a veze bepred stank-bras an niver anezo er broiou keltiek e lec'h ne veze bloaz ebet divrezel.

Ar sklaved. — Prizonerien-vrezel e oant evit ar peurvuia. Lakaet e vezent da bep seurt labouriou : trouc'ha koad, mesa loened, servija ouz taol, heulia o mistri war ar bodadlec'h, e beaj pe er brezel. Eul labour kalet, ar mala greun, a veze fiziet alies er sklavez. Da voneiz e talvezent ives. E Galia, en IIe kantved kent H. S., o vez a m'oa dibaot ha ker ar gwin, e roe tudjentil a-wechou eur sklay evit eun « anforennad » win.

Meur a ana raed eus ar sklaved e keltieg : *kaptos*, *kakklos* (deut da veza « kaez », « këz » en hor yez), *kimbitos* (13), *skalos*, *mogus*. Ar ger-bihanaat diwar heman, moguilllos, a vez distaget ha skrivet ganimp hizio « mevel ».

KEVRENN IV : GWAZONIEZ

Eur marc'had eo ar wazoniez, e c'hounit drezan an den gwan, paour ha dizarn, gwarez ar brezelour pinvidik, kreñv hag eskuit en eskemm eus servijou'zo, divizet en araok.

Da genta, e-mesk ar Gelted evel e-touez Europiz all, e oa an douar tra disrann ar meuriad. Bep bloaz e tarnaoue ar rerenerien ar parkou etre an tiegeziou ha kevrennet e veze, en hevelep doare, an treval etre holl izili ar meuriad. Ar chatal hag an annez, hag i hepken, e oa ar madou a c'helle pep hini kaout war e ano en amzer-se. Gant-se, pa n'helle ar penrener keltiat rei douar d'e wizien, e roe d'ezo chatal. Er c'henta kantved kent H. S. mar deo bepred, moarvat, ar meuriad perc'henn war an douar diouz reiz, ez

(13) *Kimbitos*, e keltiek Iwerzon, a veze graet eus ar prizoner-brezel a dalveze da voneiz.

eo piaouet ar barr, e fed, gant hiniennou ; hag ar c'henvreñna-douar a vare da vare a zo aet emaez a c'hzogik e pep lec'h. An uheliad, e-touez Kelted Galia evel diwezatoc'h e-mesk Kelted Iwerzon, a zo deuet da veza eur pere'henn war douarou n'en deus leve ebet da baea evito. Darn eus an douarou-se a vez gounezet dindanan gant e served, eun darn all a feurm da goumananterien. Daoust d'an holl gemmadennou-se, roidigez ar chatal a zo manet furm boazeta ar marc'had a sav ar wazoniez diwarnañ. Kement-se a gemm a zo etre ar wazoniez keltiel hag ar wazoniez a weler o ren er Grenn-Amzer.

Gwizien. — Daou rummad gwizien a anavezer e-touez ar Gelted : 1^e ar gwaz distag ; 2^e ar gwaz-stag (14).

En Iwerzon ar gwaz-distag eo an hini en deus graet eur marc'had gant eur penn ha bet digantan chatal ; mar sav ennan dic'hoant d'e varc'had, e 'hell' o daskori hag, ouz hen ober, e teu diliam diouz pep stagidigez. — Ar gwaz-stag, en enep, n'hell en em ziliamma nemet daskori a rafe daou gement.

An uheliad a dilee rei d'e waz gwarez ha skoazell ; ar gwaz, en distro, a oa sujet da zleoadou evel : 1^e paec eul leve ; — 2^e aoz a pe sevel ti ar penn ; — 3^e medi e ed ; — 4^e rei d'eañ skoazell e vrec'h ma tegouezje brezel.

Unan eus an anoiou a raed eus ar gwaz-stag e keltieg koz e oa *ambaxtos* pe *ambaktos* « an hini a ra en-dro da ». Trôet eo bet alies ar ger-se e *servus* gant ar Romaned. Disheñvel diouz eur sklav' e oa koulskoude an *ambaktos* dre ma oa eur c'hadour, kenseurt ha kenvrezeliad d'e vestr. Galloud-brezel ar pennou a veze dreist-holl diouz niver o ambakte.

E dibenn ar c'henta kantved eus hon oadvez e oa bet enez Vreiz, evit ar rannvuiua, aloubet gant ar Romaned. Ar re-mañ diouz o boaz, a reas d'ar Gelted dilezel boazamani ar brezel hag en em rei d'al labour-douar. An ambakte, kenseurte-vrezel ar penn, a zeus da veza e vevelien-arat :

(14) *Suviros « den mat » e oa, hep mar, unan eus an anoiou a raed en Iwerzon eus an den en e frankiz pe eus ar gwaz-distag, ha *duviros « den fall » eus ar gwaz-stag. Ar geriou-se a zo aet diwezatoc'h, en iwerzoneg, da soer ha doer. Anezo e teu *suviria « frankiz » ha *duviria « sklavelez, kaeznez », aet da iwerzoneg soire ha doire. *Ren. celt.* 1891, p. 486.

ambaktos a zo aet, e kemblaeg, da *amaeth* « labourer-douar ».

Galloudegez an noblañs keltiat. — O finvidigez ha niver bras o gwizien a dalvez d'ar vrintinen uhel keltiat eur c'halloudegez dispar. E 52 kent H. S. eun uheliad a Chalia, Lukterios, a oa en e wazelez eur gêr a-bez, Uxellodunon, bras a-walc'h da rei bod da gant ha kant a vrezelourien. Goskor eun denjentil uhel eus ar vro-se, gant e fleech, e vlenieren-girri, e zuogerien-skouedou ha gwafioù, e c'hopr-soudard, e varzed hag e furlukined, a veze anezañ, hep mar, eur strollad souezus a dud.

Derc'hel a raent dindan o dourn peurliesa ar reizerien hag al lezennou. E 58 kent H. S. eun denjentil anvet Orgætorix, en doa klasket sevel da roue, eun torfed hennez hag a oa ar maro ouz e c'hortoz ; en em gavout a reas dirak ar varnerien gantañ e tud hag e ambakte, dek mil anezo, hag, ouz e heul, engroeze e wizien hag e zleourien. Ar varnerien spontet e zisklerias didamall.

Ar werin, eviti da veza hep gwir emren ebet (nemet er brezel pa zilenne he fenn-brezel), a dize a-wechou ober d'an noblañs, ha hi galloudek, plega d'e youl, pa c'hoarveze darvoudou a-houez ha pa gave eur blenier. E 52 kent H. S. e-touez an Arverned, Verkingetorix a voe anvet roue gant ar werin, kaer he devoc stourm an noblañs, he doa graet barn d'ar maro e dad Keltillios evel trac'hoantek d'ar roueellez.

E 51 kent H. S., e-touez ar Vellovaked, unan eus galloudusa poblou ar *Belgion* (sterenn Galia), ar sened hag an darnvuiua eus an uhelidi a venne paouez ar brezel ouz ar Romaned. Unan eus ar pennou kenta, Korreos e ano, a venne derc'hel gantan : skoazellet gant ar werin e reas d'ar sened ha d'an noblañs plega.

En Iwerzon, er c'henta kantved goude H. S., e c'hoarvezas eun dra grevusoc'h c'hoaz : brevet gant samm ar gwiriou ha kaset d'ar par pella gant dislealded ha mac'hommerez an noblañs, ar werin en em savas, a lazas an darnvuiua eus e waskerien, a reas d'ar re-all klask repu e-touez Breiziz hag a savas war an tron eur roue diouz e ziviz, Cairpre Cenn-Chaitt (Cairpre Penn-Kaz).

KEVRENN V : AN NOBLANS HAG AR WERIN KELTIAT DINDAN MESTRONIEZ ROMA

An noblans dindan mestroniez Roma. — War an Douar-bras hag en enez-Vreiz, da heul alouberez ar Romaned, e voe ret d'an uhelidi geltiat en em glevout, beva e peoc'h an eil gant egile ha paea gwiriou pounnerik a-wechou. Lezel e voe ganto, avat, o douarou, o madou, hag ar pep brasa eus o aotrouniez, nemet reizennet ha reolennet e voe houmañ. Kaesar, a-vech'h m'en devoe aloubet Galia, a zonezonas gwir ar voure'hizelez roman d'eun niver a Gelted eus ar vro-se, o fourvezas a enoriou, a ditrou hag a gorgou, hag a reas da veur a hini anezo dont da senedourien Roma. An impalaered a heuliañ ar skouer-se hag, evel ne gasent nemet nemeur a gargidi er provinsou (15), tuđjentil keltiat, deut da vourc'hizien, senedourien, reizerien Roma, da renerien provinsou a-wechou zoken, eo a rene diwar o c'houst ar pobloù keltiek sujet.

Ar peadra, arc'hant pe skiant, a oa bet implijet dreist-holl gant an noblañs, e mare o frankiz, da vrezeli pe da geveza kenetrezo, a voe lakaet ganto hiviziken da c'hounit douar, da wellaat stad o brôad ha da gaeraat he c'hériou. Diwar dibenn ar c'henta kantved goude H. S. e veze pennlec'h pep brôad eur gér heñvel a-walc'h ouz Roma, gantañ e straedou pavezet evelti, e demplou e maen-henerez hag e marpr, e volziou-enor, e gibellec'hioù, e feunteuniou, e c'hoarivaou hag e gelc'hvaou. Savet e vezé an holl labouriou-se gant ijinerien ha saverien-tiez gresian pe roman, pe diskibled d'ar Chresianed ha d'ar Romaned, galvet ha gopraet gant ar benreizerien hag ar senedourien geltiat.

Renadur eur vrôad keltiat dindan aotrouniez ar Romaned, a oa ouz e ober eur sened (*curia* e latin) savet diwar perchenened penna ar vro, eur reizer-meür (*praetor* er c'henta kantved goude H. S., *defensor* er IVme kantved) pe pevar penreizer skoaziel gant eun teñzorer (*quaestor*), en e garg ren kef despignou kér.

(15) E Galia a-bez, a oa eun tamm-mat brasoc'h eget ne deo Bro-C'hall bremañ, n'a ket nemeur en tu-hont da gant anezo. Ar reuhela a oa anezo gournerien ar provinsou pe e kannaded an impalaer « *legati Augusti* e latin), hag ar verourien karget da evesaat ouz dastumerez ar gwiriou (*procuratores Augusti* o an).

Ouspenn ar renadur-se a selle ouz pep brôad, e oa e Galia ar pez a anved *consilium Galliarum*, kuzul kevredenez Galia, ouz e ober tri-ugent kannad, a rae pep-hini anezo evit unan eus brôadou Galia. Ar c'huzul-se, ennañ ar pep uhela eus an noblañs, en em vode e Lugudunon, e kember ar stêriou Arar (Saône) ha Rotanos (Rhône) : desvavn a rae oberou ar renerien provinsou, o sevel rebechou pe prosezou ouz ar re en dije da glemm outo, hag e kase d'an impalaer mennadou ar bobl.

Dindan eun hevelep renadur, galloudegez an noblañs, e kevrennou Keltia bet staget ouz an impalaerez roman, ne reas nemet kreski. Ar c'henkizou ec'hon ha brao-dispar, leun a labouriou kaer, kolonennou, maen-leuriou marellet, delouennou, taolennou, hag all, a oa bet savet evit an darn-via en IIme, IIIme, IVme kantved goude H. S. hag e kaver an dismantrou anezo bep kammed war an douar-bras hag e Breiz-Veur, a desteni pegen pinydik ha largentezus e oa deut perç'henned vrás ar broiou-se, « Ar binvidien », eme mab an impalaer galian Postumus (IIIme kantved), « a zo evel « ar roueed hag ar brôadou : stêriou ha meneziou a fell « d'ezo da harzou war o domani. Ar pez a veve eur boblat-tud a zo aet da beurvan-chatal eur mestr en e benn e-unan. »

E Galia, er IVme kantved, e oad deut betek sellet ouz eun domani a 1.000 *arepennis* (16) evel bihanik. Ar Galian Ausonius, reizer an impalaered ha senedour ar bobl roman, a biaoue douarou ec'hon e bro Vurdigala, e bro ar Vasated, er Santonika (17) hag er Piktovon (18). Eur Galian-all, Paulinus, a yeas diwezatoc'h da eskob Nola, a oa perc'henn war domaniou ken ec'hon ken e vezent anvet, er vro, *regna Paulini* « Rouanteleziou Paulinus ».

Ar werin dindan mestroniez ar Romaned. — Alouberez ar Romaned, o rei termen d'ar brezeliou a-zibarzh hag o tegas er vro micheriou nevez, a reas da genta ouz gwellaat muioch'h pe nebeutoc'h bividigez ar werin. An ijinerez, ar c'henwerz hag al labour-douar, a rae berz c'hoaz diwar amzer ar fran-

(16) *Areppennis*, muzul-gorread ar Gelted, a dalvez 12 ar 1/2. Da arpent eo aet e galleg. *Arbenn e veve e brezoneg.

(17) Bro ar Santoned, pobl geltiek. *Santonika* a zo aet da *Saintonge* e galleg.

(18) Bro ar Biktoned, aet da *Boitou*, e galleg.

kiz, a luskas war-raok, eur marz. E-skeud ar « peoc'h roman » (*pax romana*), ar « surentez roman » (*securitas populi romani*), gouez da skrivagnerien an amzer-se, ar vicherourien hag ar varc'hadourien a binvidikaas, al labourerien a c'hounezas ar c'hadou da zouar-ed hag a zizec'has ar geunioù, e-keit ma kave dreistniver gwerin didra ar c'heriou hag ar maeziou bara a-builih er c'hampou, dre servijout, darn anezo el lejionou, darn-all en armeou-skoazell. Diwez e voe d'an amzer evurus-se war-dro 180 goude H. S. Neuze e stag an impalaerded roman, dirouestl he buhez betek-hen, da wanaat ha d'en em ranna, e-keit ma kresk en he diavaez galloud ar C'hermaned. E-touez ar skoilhou anavezet a voe kiriek da zinez ar werin er IIIe hag IVe kantved, e c'hel-lomp ménega :

1e Rendaelou ar politikerez hag an dirollerez a savas da heul en armeou ; — 2e ar gwirion o pouneraat hag ar gwas-kerez anezo o poueza dreist-holl war an dudigou ; — 3e ar bere'henned vras o kreski : diberc'henna hag aloubi a rejont tamm-ha-tamm an domaniou bihan ; da heul, ez eas da get an dud en o frankiz hag e kreskas ar sklaved ; — 4^e ijineret tud en o frankiz kaset da netra, rivinet ma voe gant ijineret ar sklaved ; — 5e diwar ren an impalaer Diokletianus, niver ar gargidi o vont war astenn dalc'hmat ken ma feuas trec'h war hini ar sujidi ; — 6e argadennou drastus ar C'hermaned : diwar an IIe kantved hag e-pad an IIIe hag ar IVe, e torrjont meur a wech al linennou difennerez a-hed ar Rénos hag an Danuvios. War eun dro gant ar C'hermaned, e reas, en enez-Vreiz, argadennou ken kriz ha ken kriz Iwerzoniz, ha re ar Bikted chomet diliamm en Hanternoz ; — 7e ar C'hermaned hag ar Slaved o tont dre gaer pe dre heg en armeou roman gwanaet ; degemer o servij a voe ranket ober, gwa d'ar Gelted didra ; — 8^e ar riblerez oc'h en em astenn da heul an holl walennou-se.

Neuze, hogozik e pep lec'h, en enez-Vreiz, e Galia hag e lec'hioù-all, e weljod ar beorien, an disheridi, oc'h en em sevel ouz o gwaskerien, o vuntra ar binvidien hag ar gargidi, o tangwalla ar c'henkiziou skignet amañ hag a-hont war ar maez, o vont da riblerien hag oc'h en em unani a-wetchou gant bandennadou Germaned da washa kériou. E Galia, er IIIe kantved, emzao ar gouerien, lakaet en gouez gant mac'homerez an dastumerien wiriou, a voe kriz-kenañ. Rei a raent d'o emzao, int-i o-unan, an ano a « Bagaudia »,

moarvat eus ar ger keltiek *baga* « emgann » ha « youc'hadeg ».

KEVRENN VI : BODADOU-TUD

Daou seurt a oa anezo : 1e Ar gériadenn divoger, o veva enni dreist-holl labourerien douar ;

2e Ar gér vogeriet, o veva enni dreist-holl micherourien ha mare'hadourien.

Unan eus anoiou ar gériadenn divoger e oa, war a greder, *treba*, a gavomp eun ano diwarnañ e *Kontrebria*, kér geltiat eus ar Spagn kemeregt gant ar Romaned er bloaz 181 kent H. S. *Treba* a zo deut da veza *trev pe tre* en hor yez. E-lec'h *treba*, a veze implijet en enez-Vreiz hag Iwerzon, e lavared marteze *trebon* e korniouzo eus an Douar-bras ; amprestet eo bet, er c'hantvedou kent donedigez H. S., gant ar C'hermaned a zistagas anezañ *thorpon*. Ac'hane e teu ar saozneg *thorp* hag an alamaneg *dorf* « kériadenn ».

Unan eus anoiou keltiek ar gér vogeriet e oa *dunon* (19) : amprestet eo bet an anzo-se ives gant ar C'hermaned ha deut da veza *town* e saozneg. Kérou mogeriet Kelted Galia a oa mentet bras darn anezo : Bibrakt, da skouer, a oa d'ez i pemp kilometr tro ha 135 hektar gorread. Tiez kériz ne c'holoent nemet eur rann vihan eus al lec'hed vrass-se ; ar peurrest a oa dindan douarou-ven, e lec'h e veze dalc'het ar bodadegou hag e teue d'en em repui, er brezel, ar bohl a-ziwar-dro gant o chatal hag o anneze. Sevel a raent warno, da verr-amzer, tiez prenn ba soul.

Stank-meurbet eo ar ger *dunon* en anoiou-kériou ar Cheltved kent. E-touez ar geriou-all a gaver oc'h envel an annez-lec'hioù, krenvlec'hioù, bouri'eioù ha kériadennou, e c'heller menegi : *briga*, aet da vrezoneg *bre*, paot-meurbet el ledenez iberek, *Dévobriga*, *Nertobriga*, h. a. ; rouesoc'h e Galia ; hogos dianav e broiou keltiek-all ; *bona*, aet da gembraeg *bon* « diazec » ; diwarnan eo moarvat *Bononia* a zo bet an meur a gér keltiek pe keltikaet war an Douar-bras ;

(19) *Dunan* (*dunos* en Iwerzon) a zo deuet da veza en iwerzoneg *dun* « ti-meur ha kreñv eur rener », ha *din* (liester *dinou*) « kastel, krenvlec'h » e brezoneg. Beo eo c'hoaz ar gér-se en hor bro en anoiou-lec'hioù evel Dinan « ar C'hastellig ». Eur ger diwar *din*, *dinas* (liester *dinasted*) a oa ives gwechall e brezoneg hag a dalveze kement ha « palez ».

*balion « annezelc'h », *balia « annezelc'hiou, bodad-tiez, boc'h, kér », a gaver en Iwerzon hepken (20) hag a ziskouez beza dinaouet eus an hevelep gwazienn c'her hag ar galianromaneg *balma* « bougou, mougeo », ar brezoneg koz *bal* « roc'h serz, roc'h-toull, keo, mangleuz » (21). Ar ger *duron*, paot en anoiou lec'hiou annezet war an Douar-bras hag en enez-Vreiz, a zo bet kamm-ziskleriet e-pad pell-amzer dre ar c'hembraeg *dur* « dir » ha kredet a-dreuz da heul e oa « krenvlec'h » e dalvoudegez ; gwirhenveloc'h eo ez eus anezan hena stumm ar gouzeleg bro-Skos *dur* « treiz, treizlec'h » : heman a c'houlenn en e ziagent eur furm hen-geltiek *durus, *duras (22). Daou c'her-all, a zo stank en anoiou al lec'hiou-annezet eus ar Cheltved kent, *lanon* ha *magos*, a dalveze da envel tachennou douar kompez ha meinbonnet-piz : bodlec'hiou, marc'hallec'hiou, lec'hiou-sakr. Ouz *Mediolanon* kenveria ar brezoneg *Douelan*, *Doelan* « manati » hag ouz *Rotomagus* (Roan-vor hizio) ar brezoneg *Goariqa* « leatr » hag ano-lec'h (23).

Skridou ar Romaned hag ar C'hresianed o deus lezet d'imp anoiou meur a gant lec'h annezet gant ar Gelted : kériou, boc'h-hou mogeriet, kestell, lec'hiet er broiou a oa en o dalc'h : enez Vreiz, Galia, ar Spagn, Italia-Uhela, kreiz ha reter Europa, Azia-Vihana. E-touez ar boc'h-hou hag ar c'héribou mogeriet e teu ganto an aliesa an anezo, ken da heul ar roll o deus dalc'h et politikerez Europa, ken dre m'o deus tizet eur barr uhel er c'henwerz pe en ijinerez er maread kelt-roman dreist-holl, e vez meneg ganeomp eus :

En Itali, *Mediolanon* (Milano), *Verona* (Verona) ha *Bononia* (Bolonia), ne reas an dalvoudegez anezo nemet kreski dindan aotrouniez Roma ; — er Spagn, *Interkatia*, *Segobriga* (Segorb), a deuas da veza, er c'henta kantved goude H. S., kér-benn Keltiberia ; *Bibilis*, a oa enni, d'ar c'houl-se gofili armou ha biniou houarn brucet ; *Kastulo*, kér mogeriet hag anvez (brudet), ma kemeras Hannibal gwreg enni ; *Nu-*

(20) Bez 'e vije eur skouer eus *balion en enez-Vreiz ma vije reiz ar stumm a gaver e skridou-zo eus an Hen-amzer : *Luguballum*. Nemet war skridou-all e lenner *Luguballum*.

(21) Kenveria ar galianromaneg *tana « toull en douar, roc'h-toull, bougou », andon ar galleg-breman *tanière*, diwar an hevelep gwazienn-c'her moaryat hag ar c'hrenn-vrezoneg *touu* (a vije *tenovo ar furm hen-geltiek anezan, hervez Viktor Henry), *Rev. celt.* 1922, p. 57.

(22) *Rev. celt.* 1922, p. 155-6.

(23) *Rev. celt.* 1891, p. 281.

mantia, kér vihan a dendas war hec'h ano eur c'hlod (24) di-varvel dre an eneberez kalonek a reas ouz ar Rômaned an dud anezzi, a oa unan eus ar pevar meuriad rannet etrezo pobl geltiek ar Belendoned ; — e loden keltiek-ha-ligurek Galia, *Vienna* (Vienne), *Arelati* (Arle), *Tolosa* (Tolosa), *Narbo* (Narbonna), *Nemossos* (Nîmes), boc'h-hou a bouez dindan aotrouniez ar Gelted, kériou bras e-pad ar maread-amzer kelt-ha-roman ; *Genava* (Genève) ha *Kularo* (Grenoble), kériou-denn keltiek deut da gériou er pennad amzer warlerc'h ; — er wir Chalia, er kantved kent H. S., *Vesontio* (Besançon), *Gergovia*, *Avarikon* (Bourges), « brava kér Galia », *Bibrakt*, kér vogeriet ha labourus, *Alesia*, kér kollet ganti ar renk kenta, beo c'hoaz he brud en eñvor ar Chalianed ; *Lutetia* (Paris), a vœ kemeret a-wechou, e dibenn ar maread kelt-ha-roman, da chomlec'h gant an impalaered, hep paouez beza eur gêr vihan ; dindan aotrouniez ar Romaned, e kreskas kalz a vourc'h-hou ken e vœ ranket o lakaat e niver ar c'hériou : seurt gant ar re-se e vœ *Lugudunon* (Lyon) a oa, en eil kantved goude H. S., ar vrass hag ar gaera eus kériou Galia ; *Burdigala* (Bordeaux), *Aventikon*, *Turikon* (Zurich) hag ar c'hériou bras mogeriet, leun a varc'hadourien hag a soudardet, a oa o tifenn harzou ar Rénos, *Devoduron* (Metz), *Trevires* (Trier), *Argentoraton* (Strasbourg), *Noviomagos* (Speier), *Bormitomagos* (Worms), *Mogontiakon* (Mainz), *Lugudunon* (Leyde) ; — e Germania *Medolanion* (Metelen, Westfalia), *Segodunon* (Wurzburg), *Lokoritus* (Lohr), *Sumelokenna* (Rottenburg), *Lugidunon* (Liegnitz) ; — e lodennou kreiz ha reter Europa, ar c'hériou mogeriet a oa o anoiou *Boioduron* (Passau) ha *Lauriakon*, ar c'hériou kenwerzus anvet *Karnunton* ha *Vindobona* (Wien) ; *Noreia*, kér-benn an Daurisked, *Viminakion*, a vœ lakaet da bennlec'h war ar brovins roman anvet Moesia-Uhela ; *Singidunon* (Belgrad), *Bononia* (Vidin), *Durosteron* (Sistria) (25) ;

(24) *Klod* « gloar » a zo eur ger krenn-vrezonek (eus krenn-vrezoneg an dihellou) a vije mal hen implijout a-nevez, da vihana el lenneg-ez uhel, rak keltiek-rik eo. Ar furmou koz anezan e oa *klut* e ben-vrezoneg, ha *kluto* e keltieg, en anoiou-tud evel *Klutogenos* « mab ar c'hoar », *Klutorix* ar roue brudet », ha *Klutowalos*, act diwezatoch da *Klutgen*, *Klotri* ha *Klutual*, *Klotual*, e brezoneg.

(25) *Silistria* eo ano turkek ar gêr-se. Kemeret eo bet gant holl yezou Europa, nemet ar bulgareg a ra anezzi *Drister*. *Drister* eo an ano keltiek koz *Durosteron* dizoaret eun draig gant an amzer ha trefoedach ar slavegerien.

— en enez-Vreiz e-doug ar pevar kantved kenta eus an oadvez kristen, *Kamulodunon* (Colchester), *Glépon* (Gloucester), *Lindon* (Lincoln), *Déva* (Chester), *Mankunion* (Manchester), *Durovernum* (Canterbury), *Eburakon* (York), a yeas, en eil kantved, da benn-garter an arme roman, hag a voe kemeret a-wechou da chomlec'h gant an impalaered ; *Londonion* (London), a zeus da veza, en hevèle koulz, eur porz-mor kenwerzus-bras.

Evel ma weler dre an anoiou a-raok, meur a hini eus brudeta kériou Europa-vremañ hag unanik bennak e-touez he c'hérbennoù a oa anezo boure'hiou pe kreñvlec'hioù keltiat kent dont da gériou latin, slav pe german. Kalz eus ar c'hériou keltiat gwechall, ret eo hen anzav, ne oant deut da veza pez a oant nemet dre nerz an armou : da skouer Bononia en Italia a oa anezi eur gér etruskat, Felsina, bet kemeret ha divadezet gant ar Gelted.

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN

1° Al levrion savet gant D'Arbois de Jubainville, G. Dottin ha C. Jullian a zo anezo e levrlennadur ar pennad kenta, hag oussenn D'Arbois de Jubainville, *Recherches sur l'origine de la Propriété foncière et des noms de lieux habités en France, période celtique et période romaine*, 1890 ; *Etudes sur le Droit celtique*, 2 levrem 1895 ; *La Civilisation des Celtes et celle de l'Épopée homérique*, 1899 ; P. W. Joyce, *A. Social History of Ancient Ireland*, 2 levrem, London, 1903 ; F. Walter, *Das alte Wales*.

2° Diwar-benn ar c'hériou keltiek : H. Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie*, Berlin, 1878 ; *Manuel de Géographie ancienne*, Paris, 1887. E-leiz a anoiou keltiek a gériou, a vourc'hioù hag a gériadennoù a vo kavet war *Premiers Habitants D'Arbois de Jubainville, Anciens Peuples* Dottin, *Peuples primitifs* Philipon, a zo meneget an anoiou anezo war o hed e levrlennadur ar pennad kenta, ha war levr Tomas Wright, *The Celt, the Roman and the Saxon*, pempvet mouladur, London, 1892.

3° E-touez al levrion moulet abaoe savidigez hag embannidigez (1912) an eil pennad-man : Ward, *Roman-British Buildings and Earthworks*, London, 1911 ; De Pachter, *Paris à l'époque gallo-romaine*, 1912 ; Grenier, *Bretagne villanovienne et étrusque*, 1912 ; Schulten, *Numantia*, 1914 (fall e meur a genver : lenn ar renta-kont gant Lhéritier war *Rev. des Et. anc.* 1923, pp. 294-8) ; Bevan, *The towns of Roman Britain*, 1917 ; Haverfield, *Roman Leicester*, 1918 ; *Roman Cirencester*, 1920 ; Secretan, *Aventicum, son passé et ses ruines*, Lausanne, 1919 ; Durand, *Les fouilles de Vésone*, Périgueux, 1920 ; Constant, *Arles antique*, 1921 ; Sautel, *Vaison et ses monuments*, Avignon, 1921 ; Karl Schumacher, *Siedelungs und Kulturgeschichte der Rhein-*

land : die vorromische Zeit, Mainz, 1921 ; R. Montandon, *Genève, des origines aux invasions barbares*, 1922 ; Chaillan, *Notes archéologiques sur Psalmody*, A1, 1922 ; Gimond, *Les origines de Nîmes, époques préhistorique et protohistorique*, 1922 ; Feuvrier, *Dôle, les origines*, 1922 ; Lesmaries, *Dunkerque et la plaine maritime aux temps anciens*, 1922 ; Hollwerda, *Arensburg, een Romeinsch Militair Vlootstation bei Voorburg*, Leiden, 1923 ; Wheeler, *Segontium and the Roman Occupation of Wales*, London, 1923 ; Lethaby, *Londinium (Roman London)*, 1924 ; Kamili Jullian, *Le Paris des Romains*, 1924 ; Grenier, *Quatre villes romaines de la Rhénanie : Trèves, Mayence, Bonn, Cologne*, 1925 ; Gordon Home, *Roman London*, 1926 ; Collinge, *Roman York*, 1927 ; Philippe, *Cinq ans de fouilles au Fort Harrouard*, Roan-vor, 1927. H. a., h. a.

Diwar-benn an anoiou keltiek a gériou : Longnon, *Les noms de lieu de la France, origine, signification, transformations*, 1920 ; Dauzat, *Les noms de lieux, origine et évolution*, 1926, H. a.

PENNAD III

Ar Brezel

« Ar Gelted a zo enno kadarned al loened fero, ha dre ventogezez o c'horf ez int trec'h d'ar peb all eus an Dennez. O c'horfou ramzel, o armou bras-direiz, a lake da gredie oant bet ganet evit distruidigez an dud ha diskaridigez ar c'hériou. »

Dioc'h FLORUS.

KEVRENN I : AR VREZELIDI HAG AR SERVIJ SOUDARD

Kelta « kelt », e yez hor gourdadou, a oa d'ezañ eur furm wregel *keltis* ; bez 'e oa ouspenn eur ger diveret dioutañ *keltia*. Distaget e veze an daou c'her-se *hildis*, *hilda* gant ar C'hermaned hag e talvezent e germaneg kement ha « brezeliadez » ha « emgann » (1). Bez' e c'halife beza, eta, en dije *kelta*, ano brôadel ar Gelted, talvezet e keltieg koz kement ha « brezeliad ». Eur marteze n'eo ken. Ar pez a zo divar teze avat eo e voe ar Gelted douget a-viskoaz da draou ar brezel.

« Daou dra hepken a brizont ar skiant anezo », eme eur Roman eus an IIe kantvet kent H. S., « ar brezel hag an helavar » (2).

En tu-hont emañ d'ar wirionez. Diskouezet e vezoo el labour-skrid-mañ, ennañ eun damskeud eus sevenadur ar Gelted koz, o deus ar Gelted pleustret war skiantou estr eget skiant an helavar ha hini ar brezel. Bez' e voent, evit-se,

(1) Ar ger *Hildis* « brezeliadez » a rae dibenn kalz a anoiou prinsezed e-touez ar Franked hag ar C'hermaned all eus an Douar-bras : *Brunihildis*, *Nantehildis*, *Klothildis*, *Krimhildis*, h. a. En hen-skan dinaveg *Hildis*, dent da *Hildr*, eo ano eur Valkirienn (douezez ar brezel).

(2) Pe « ar brezel hag al labour-douar » mar deo gwir ar reizadenn a zo bet degaset aman d'ar skrid latin koz.

e-touez ar muia « brezelgar » eus poblou an Hen-amzer. Ret-holl e oa d'ezo beza. Ganto, evel gant an holl vrôadou eus an Hanternoz, dinerz o renerez ha dic'halloud peurliesa da zifenn madou, buhez ha frankiz broiz, e kave ar re-mañ o gwella gwarez dre veza kadarn, kreñv, ouesk ha boaz da embreger an armou. An holl gwitibunan a veze eta brezeliad, adal ar roue, an drouiz hag ar barnour, betek an distera tieg, mesaer pe marc'hadour. Muioc'h pleustret e veze eve-lato, skiant ar brezel gant rummadou tud-zo evel an noblañs pe an dud eus ar werin a rae o micher eus ar brezel hag a feurme o divrec'h da neb o faee.

Ar servij-soudard. — Digemma a zo d'ober etre an argadennou da bell-vro hag ar brezeliou-diabarz pe ar brezeliou d'en em zifenn. Peurliesa an argadennou da bell-vro a veze aozet evel-hen : eur rener, anavezet gant an holl dre e gardared hag e ampartiz er brezel, a zastume soudarded a youl vat war ar marc'hallec'hiou hag er bodadegou hag a yae war-raok ganto. Diredi e oa an engouestl.

Pa zegouez eur brezel a-ziabarz pe eur brezel d'en em zifenn, e ranke an holl kerzout. Neb na sente ket a veze kas-tizet dre goll e fri, e ziskouarn, eul lagad pe eur vrec'h. Ma veze grevus-bras an traou e veze graet eur vodadeg armet : an holl wazed gouest d'en em ganna a dilec en em voda, armet holl, el lec'h hag en deiz merket, evit en em guzulia war stad an traou ha dilenn eur rener-brezel. An hini en em gave an diweza war dachenn ar vodadeg a veze lazet.

Nag ar gozni nag ar gwanderiou ne harzent an uhelidi geltiat da vont d'ar brezel. Gwelet e veze alies rerenerien, gwennet d'ezo o fennad bleo ha brevet o chorf gant an hir-oاد, bec'h ganto chom war o jao, o kerzout e penn ar vre-zelidi war an emgannlec'h.

KEVRENN II : ARMOU-SKEI HAG ARMOU-EMZIFENN

Armou-stlepel. — E-touez an armou-stlepel eo envel ar maen a veze skoët gant an dourn pe gant an dalm, ar wareg hag ar bir (pe saez), ar spieg. Armou koueriadet ha chaseourien e oa ar wareg hag ar bir, kentoc'h eget armou brezelidi. Ar brezelour keltiat ne rae ket ganto peurliesa hag a leze an implij anezo da dud ar werin.

Meur a zoare spiegou a oa, d'ezo peb a ano ; *veruton, tracula, sparón*, hag all. Spiegou-zo a oa an houarn anezo-hiroc'h eget eur c'hleze : gant darn e oa euen dremm an houarn, gant darn all e oa gwagennet evel eur flamm pe gouzreinet evel eun higenn, en hevelep doare ma veze trouc'h et ha draihet ar c'hig ha ma veze frankaet ar gouli pa veze tennet ar spieg en-dro. Ar geriou *petrinos* (3), *sunéma, stoloutegon*, pe *toloutegon* a anve e keltieg koz kel lies all a zoareou disheñvel da stlepel ar spieg diwar varc'h. Spiegou-zo a veze stlapet gant an dourn, re all a veze bannet war bouez al lerenn anvet e latin *amentum*. Ouspenn daou-gementi hed taol ar spieg a rae an *amentum* (65 metrad e lec'h 25 metrad).

Ar *gaison* a oa anezoñ eur goat evit gwir, nemet e oa eur goat-bann. Gallout a reomp a-walc'h sellout outañ evel arm brôadel ar brezelour keltiat. Ledan e oa an houarn anezoñ, war a greder, ha stummet e ferm eun delienn. Pep brezeliad a yae gantañ daou c'hoaf seurt-se. *Gaisata* a veze graet eus ar soudard armet-evel-se. Deuet eo *gaison da gai, gae* en iwerzoneg, ha *gaisafios* « armet gant ar gaison » d'ar ger iwerzoneg *gaide* « armet gant eur goat ». Ar *gaison*, benveg hag ano, a zo bet amprestet gant ar Romaned (*gaesum*) ha gant ar Chermaned (*gaisos*).

Ar benveg-brezel anvet *kateia* a oa eur vouc'hal-vann bounner, outi eun troad berr graet gant koad gwenv. Pa veze strinkel gant eun dourn akuit, e c'halle, dre distrei, donet en-dro davet ar stlaper. Eur c'hoari-brezel e oa se. Hir-meurbet n'oa ket hed-bann ar gateia, nemet gant ar pouez a oa enni e veze torret kement tra skoët ganti. Bet e oa anezo, en Italia, pleustreta arm ar pobladoù villa-noviat (ombriat) o veva en tu diouz an hanternoz da venez Apennin : o arm brôadel e oa (skeudennoù war *Rep. archéol.* 1907, pp. 12-4). Implijet e veze dreist-holl gant

(3) Berraet e c'hell beza *petrinos* diwar *petru-frinos, ger-evit-ger « peder c'had, kad ouz ar pevar zu », da lavarout eo « peurgad, storm klok, emgann bloc'h ». Ha kement-se à glofie gant an daolenn a ra Arrianos eus an doare-se da spégata diwar varc'h. *Trino* a zo aet da gembraeg *trin* « kann, emgann ». Evit talvoudegez *pefru* aman, kenveria *petru-viroi, *petru-viri, kembraeg *petry-wyr* (e Levr Taliessin). Kadourien disi, a oar tali (enebi) ouz ar pevar zu (araok, adrenv, a-gleiz hag a-zehon) », *petru-lama (*petrulamos, an oberer), kembraeg *pedrylaw* « ampart, dourn dîs, helao, (sulamos) », ha lenn J. Loth, *Le gaulois petru, son évolution au point de vue du sens*, war *Rep. des Et. anc.* 1916, pp. 280-5.

Kelted ar Reter. D'hec'h embreger ervat hir studi a oa red ha hoaza outi ez vugel. Taolennet eo bet gant eur barz latin bugale eur meuriad keltiat pe keltiaet eus an Danuvios o poelladi diwar gwälenn ar c'hirri, da deurel ar *gateia* (4).

An arm a raed anezañ *matara* pe *mataris* a oa eur gontell-stlepel, moarvat.

Goafiou. — Ar Gelted a oa ganto goafiou, d'ezo hern a bep fum, darn gwagennet o dremm, re all dantet ; lod all a-stumm gant deliou haleg pe deliou lireu. An doare goaf a anved *lankia* a oa d'ezañ eun houarn a 0,44 hed ha 0,15 led. Ar fust prenn a oa 2,15 hed tost da vad. Alies e vez meneg eus *lankia* ar Gelted er skridou gresian ha latin. En Itali, er bloaz 217 kent H. S., en emgann Trazimena, eur marc'hég keltiat, Dukarios eano, a lazas gant eun taol eus e *lankia* ar ch'onsul roman Gaius Flaminius. E Galia, er bloaz 51 kent H. S., ar roue Kammios a wall-chloazas gant eun taol *lankia* ar mestr-marc'hégie roman Volusenus Quadratus.

Kleze. — Ar c'hléze a oa arm muia-karet an noblañs keltiat. *Kladibos* e oa eano e keltieg koz hag e kreder o deus ar Romaned degemeret ar ger keltiek-se en o yez, er pevare pe en trede kantved kent H. S., ha distummet anezañ e *gladius*. Ar Gelted o deus bet klezeier arem ha klezeier houarn a veur a stumm, diouz ar rann-amzer. Peurliesa ez eo ar c'hléze keltiat houarn-holl, bir ha pounner, diouzremmet, ha tougn e veg. An dournell anezañ, askorn pe olifant, a gaeraed gant kourel pe gant tachou penn-amailhet. Ler, prenn pe vetal e oa ar gouhin warnañ ; skourret e veze ouz ar gouriz gant eur chadennig arem, houarn pe kouevr. Ar gouriz e-unan a veze kaeraet gant laonennou metal kizellet. Gant ar Geltibered e oa klezeier berr, beget-lemm, graet gant dir eus ar gwella, ma ch'alled skei ganto kerkouls gant ar beg ha gant al lemm. Adalek ar brezelioù ouz Hannibal, e tilezas ar Romaned o c'hlézeier-i da gemeret re ar Spagnoled.

(4) Diwar-benn ar vouéhal-vann anvet *gateia*, *teutona*, lenn A. Bertrand ha Salaun Reinac'h, *Les Celtes dans les vallées du Rhône et du Danube*, 1894, pp. 191-3. A-zivout al lerenn-vanna anvet *amenfum* gant ar Romaned, an hevelep levr, pp. 188-91.

En tu-hont d'ar c'hléze, ec'h anaveze ar Gelted ar gougleze a raed gantañ er c'hannou korf-ouz-korff.

Ar skoued (skétoù). — Skouedou bras ha skouedou bihan o doa ar Gelted. Ar skoued bihan a oa kelic'hiek peurvia hag arem holl a-wechou. Ar skoued bras, hir-gelc'hiek pe c'houec'h-kornek ar fum anezañ, a oa prenn pe aozilh goloet a ler. Bras a-walc'h e oa da ziwall korf ar c'hadour eus e dreid d'e elgez. Ar greizenn anezañ a oa ouz hec'h ober eur bos ledan arem pe houarn (5). A-wechou eurvenn houarn a rae tro ar skoued ; kaeraet e veze ospennant liviou flour pe skeudennou loened en arem.

Tok-houarn (pe tokarn) ha hobregon. — An togou-houarn hag an hobregonou houarn pe arem a veze implijet dreist-holl gant Kelted ar reter, da heul marteze o amezegiez ouz goved vrudet ar Skoloted. Bebek en o zouez ne vezent ket gwall stank. E-touez ar Gelted all n'oa nemet ar renerien a gement a rae ganto ha c'hoaz dibaot a-walc'h, war a seblant. An tokarnou keltiat, en arem peurliesa, a wisk meur a stumm : hinennou a zo begek, kribennek eo re all, darn a sav warno eur re gerniel pe eur rodig (ar rod-heol). Gouez d'ar Roman gouziek Varro, e vije bet ijinet gant ar Gelted ar rochedou houarn, eur seurt gwiskamant-brezel graet penn-da-benn gant mailhou-houarn.

Karr-emgann. — Ar c'harr-emgann keltiat a oa diou rod dindanañ, stag outañ daou a gezeg dindan ar yeo, hag ennañ qaozen, ar brezeliad hag ar paotr-karr. Ouz darn eus ar c'hirri-emgann e veze laonennou metal lemm pe fléchier (6). Ar c'harr-emgann a veze graet anezañ *essedon*

(5) *Souc'h, begel, begelenn, bron, bronenn* a veze graet e brezonergus ar bos-se. Bronnou a lavared iveau eus ar boson stank a oa gant ar skouedou kelic'hiek en arem. Liesvronek a veze graet anezo.

(6) Diwar-benn ar c'hirri-emgann, fléchier onto, boaziet gant ar Chalated hag ar Vrezoned, testeni meur a skrivagner eus an Hen-Amzer a zo harpet c'hoaz gant skridou Iwerzon : « Karr-emgann ar brezelour Setantios a oa armet gant hroudou ha laonennou houarn. »

— Eun dra ûras da evesaat outi eo e oa dianav da Hen-amzeriz ar gwakol pe morgo-skaoaz hag ar sugiou-tenna. En o lec'h e raent gant al lerenn-c'housou stag ouz ar yeo. Gant e c'houzoung eo e sache ar marc'h ar c'harr war-raok. Gant-se, n'oa ket evit dibrada kirri pounner pe sammet pounner. Eus hoaz ar yeo hag al lerenn-c'housoung e teu ma oa ret da Hen-amzeriz sterna bepred ouz o c'hirri

pe *kovinus*, hag *essedarios* eus ar brezelour a stourme ennañ. Tremenet eo an holl c'heriou-se e latin.

Kelted an Douar-bras a zilezas abred ar c'harr-emgann diwar ar penn-abegou end-eeun o doa lakaet ar C'hresianed hag an Italianed da zivoaza dioutañ kerkent ha derou an istorvez (X^e kantved kent H. S.) : aes e oa da droc'holia, ac'hubus (Andrammus), ha n'helle ket tremen dre bep lec'h. Breiz hag Iwerzoniz a zalc'has pelloc'h d'ar c'his koz-se da vrezeli : c'hoaz er c'henet kantved goude H. S. e veze ganto kirri-emgann en o armeou.

KEVRENN III : ARMEOU HA DOARE-BREZELEKAAT

Setu eun daolenn graet gant Kaisar eus an doare m'en em ganne ar Vrezed gant o, c'hirri-brzel : « Da genta e reont d'ezo nijal herrek en-dro d'an enebour, o teurle daredou ; a-walc'h e vez alies an aon rak ar c'hezeg ha tourni ar rodou da lakaat mesk er renkadou. P'o devez graet o hent da greiz ar skouadronou, e sailhont diwar o c'hirri d'en em ganna war droad. Neuze ar baotred-karr a gil tamm-ha-tamm diouz ar veskadeg hag a chom a-hed taol, d'an engannerien d'en em denna daveto, mar bez re denn warno gant niver an enebourien. Evel-se ec'h unan ar Vrezed, en emgannou, herrer ar marc'heg gant stahled an troadeg. Diwar eur studi pemdeziek e tizont iveau ma c'houzont derc'hel a-sav o c'hezeg hag i war red en eun dinaou sounn, o lentaat pe o zrei diouz o c'hoant, redek war al laz, en em zerc'hel*sounn war ar yeo hag ac'hane sailhat en o c'hirri. »

Marc'hegiez. — En tu-hont d'ar vrezelourien pignet war

daou varc'h a-skoaz, an eil e-kichen egile. En X^e kantved goude H. S. eo e voe ijinet ar gwakol pe morgo-skoaz, hag ar sugiou-tenna. Diwar-neuze, e voe gallet kreski ment ar c'hirri ha pouez o c'harg. Ha lakaat kezeg ouz an alar hag ouz an oged (araole) e vez graet gant ejened hepken). Diwar neuze iveau e voe gallet ambilha kezeg, pa oa da zibrada kargou pouunner-pouunner, hag evit ar pemdezie ober gant' kirri onto eur marc'h hepken. En XIIe kantved, da gevez a gant ar morgo-skoaz, e voe ijinet al kerenn-vrusk pe sivelenn-denn. Kommandant Lefebvre des Noëttes, *La force animale à travers les âges*, 1924 ; *L'attelage et le cheval de selle à travers les âges*, 1 levrennad-danevell, 1 levrennad-skeudenou, 1931.

girri-emgann, o doa ar Gelted marc'heien ha troadeien. Marc'hegiez ar Gelted a oa brudet ; trec'h e oa a-galz da varc'hegiez ar Romaned hag, er c'hrogadou a voe etrezo, e chomas peurlies ar gounid gant ar Gelted.

Gant ar Gelted a argadas ar Chres er bloaz 279 kent H. S., e veze oc'h ambroug pep marc'heg, daou vevel war varc'h. E-pad an emgann, e chome ar daou-mañ war-dreñv : ma veze lazet ar mestr, an eil pe egile a rae evitañ ; ma veze gloazet, unan a gase anezzañ d'ar c'hamp, e keit m'edo egile o kemered e lec'h ; ma veze divarc'het, unan pe egile a zegase d'ezañ e varc'h. Anvet e veze ar strollad-se *trimar-kisia*.

Gant Kelted Illiria e veze da heul pep marc'heg eur soudard war droad a rae en emgann evit ar brezeliad kouezet a-zivar e varc'h ; iskuit a-walc'h e oa ar soudarded-se war droad da c'hallout, krog o dourn e moue ar c'hezeg, o heulia d'ar red.

Marc'heien ar Geltibered a oa ker boas da stourm war droad ha ma 'z oant d'en em ganna war varc'h : pa welent edo o zoadeien re denn warno gant an enebour, e lamment d'an traon a-zivar o c'hezeg, e lezent ar re-mañ en eur renkad hag ez aent da rei harp d'o c'henrezelidi war droad ; boazet e veze al loened da chom difflach ken distro o mistri (7).

Troadegiez. — En em ganna war varc'h pe en eur c'harr-emgann hounnez e oa, dreist-holl, giz an den a lignez uhel.

(7) Dianav eo bet da Hen-amzeriz holl gwitibunan (d'ar re anezo zoken a oa mare'heien-dreist evel ar Gelted) ar stleug a gresk stabiled ar marc'heg war gein e loen e-pad ar emgannou. Gant se, n'oant ket war ar stourmacez evit tenna eus o c'hezeg an holl vad a veze tennet eus o re gant ar varc'heien stleuet a ziwezatoch. Dre ma oant distleug e vije bet dreist d'o galloud ar goafata a-bann, tal-ouz-tal, war gezeg o redek, diouz giz marc'heien houarnwisket ar Grennamzer, pe an argadadeg a-dolpad, « mogerhenvel », ouz an enebour, d'e skei d'an douar ha d'e flastr. Eus o dic'halloudegez er c'henveriou-se e teu an aested somezus a lake marc'heien an Hen-amzer da vont da droadeien evit ar c'hann den-ouz-den. Ijinet eo bet ar stleug, evit doare, gant Skuthed, etro an IIIe kantved kent H. S., nemet divalo-kenan e voe ar c'his anezan d'en em led. En XIIe kantved hepken goude H. S. e voe degemeret ar stleug gant holl varc'hegiez Europa, Lefebvre des Noëttes, *Le cheval de selle à travers les âges*, 1931, pp. 216-42 ; W. W. Arendt, *Sur l'apparition de l'étrier chez les Scythes*, war *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, IX, 1934, p. 203.

Ne zisprize ket evelato ar pep kaloneka hag uhela anezo stourm war droad, Troadeien Kelted an Hanternoz, Brezonned ha Belged, ha re Kelted ar Spagn, a oa brudet dre o'chaeter. Padal, pa veze plaen ha distrouez an dachenn ha reiz an emgann, n'oa ket troadegiez ar Gelted par da hini ar Romaned, en abeg, dreist-holl, d'an dizurz ha d'an disentidigez a veze enni. Rannet e oa etre bagadou, 6.000 soudard e pep-hini, a anved *katerva*. Da argadi ez ae troadegiez ar Geltibered e furm eur genn. Redek a raent, er c'hiz-se, a-benn herr d'an enebourien, e doare d'o dismantra ker-kousl dre nerz hag herrer ar stokadenn ha dre daoliou an armou.

Bannielou, trompilhou, chas-emgann. — Ar bannielou a veze anezo, an darnvua eus an amzer, eur skeudenn loen en arem, peurliesa eun toure'h gouez en e sav, e vleo a bik war livenn e gein, pintet e penn eur fust. Pa rae an arme eun arzao, e veze sanket ar fust en douar. Tennen et veze er-maez pa adkroge an armead gant he hent. An Insubred, unan eus pobloù keltiek Italia, a oa ganto bannielou aour anvet « ar Re Zigelusk », dre ma vanent an darnvua eus an amzer serret e-barz templ doueez ar brezel ha na zeuent er-maez nemet pa veze ar vrôad en eur riskl bras bennak.

Pa veze meur a. vrôad, ha kevredigez etrezo ouz eur c'henenebour bennak, e veze lakaet o bannielou holl a-gevret en eur strollad a rae ar renerien al le (*lugion*) warnañ da chom unanet. War ar c'hannlec'h e stourme brezelidi pep meuriad strollet en-dro d'o banniel. Eus niver bras an arouezintiou-brezel a veze gorröet a-zivar ar c'hadlan gant ar Romaned goude o emgannou-trec'h ouz ar Gelted, e cheller tenna e oa gant pep kériadennad-soudarded eus ar Geltro eun arouezinti diouti hec'h unan.

Ar Gelted a oa ganto daou seurt trompilh-emgann da vihana : an eil eeun pe zam-eeun an añchenn anezo, a oa hec'h ano *karnux* pe *karnon* ; eben a oa kroumm evel hor c'horniou-hemolc'h bremañ. Stummet e oa ar beg anezo e doare penn eul loen boemus, digor bras e c'heol. An trompilhou keltiek a oa skiltrus-meurhet ar son anezo.

Alies-kaer e veze heuilhet ar Gelted er brezel gant kon embreget a-ratoz evit an emgann. Er bloaz 122 kent H. S., ar roue Bituitos a oa gantañ en e arme bagadou chas-emgann. Ar re brizeta anezo a zeue eus enez Vreiz. N'ouzomp-

ket pe ano a veze graet eus ar c'hi-emgann e keltieg koz. E brezoneg gwechall e oa anvet *kadgi* pe *aergi* (8).

Armeou. — Ar c'hirri-emgann, ar varc'hegiez, an droadegiez, ar chas-emgann, bodet holl a-gevret en-dro d'ar bannielou, a rae eun arme, a anved e keltieg koz *korios*, (9) pe *slouga*, *sloga*. Deut eo *sloga* da veza *lu* e brezoneg ; ar ger-se hon eus dilezet, hep ezomm ebet, evel kel lies all a c'heriou keltiek, evit kemerout eur ger galleg.

An armeou keltiek a zo bet a-wechou d'ober anezo eun niver bras-meurbet a stourmerien. An arme a voe argadet ganti ar Chres er bloaz 279 kent H. S., a oa enni 152.000 soudard war droad ha 61.200 a varc'heien. Ambrouget e oa gant 1.000 karr da zougen ar bitailh, ar re c'hloazet ha dibourez'h (diwisk) diwar an enebour, ha, war e lerc'h, e teue e leiz a varc'hadourien-red. E-touez ar soudarded war droad a oa enni, kalz n'ont ket Kelted hogen Illirianed.

An arme savet gant Kelted an Itali e 228-225 kent H. S. a oa enni, gant ar skoazell deut a-berz Kelted eus tu-hont an Alpou, 50.000 brezeliad war droad hag 20.000 brezeliad war varc'h. Arme Bituitos, e 121 kent H. S., a save he nerz da 200.000 den. Nerz arme ar Velged, e 57 kent H. S., a oa 290.000 soudard. E 52 kent H. S., an arme veur savet dre Chalia a-bez da ziseziza kér Alesia, a oa enni 8.000 a varc'heien ha 240.000 soudard war droad ; ne oa avat an darnvua eus ar re-mañ nemet brezelidi dister, tieien, mésaerien pe vicherourien ma oant, armet fall ha distudi ; 80.000 anezo hepken a ouias en em ganna ; ar re-all a vanas hep ober netra hag a dec'has a-benn an diwez.

Erfin, en emgann bras a voe graet er bloaz 61 goude H. S. ouz ar Romaned, ar Vrezonned, en o fenn ar rouanez Boudika, o doa kaset war an dachenn 90.000 a dud, tost da vat.

Penvrezelourien. — An armeou keltiek a oa peurliesa en o fenn eur rener hepken ; a-wechou e oa daou pe dri. Darn eus ar benvrezelourien geltiat a voe brudet en Hénamzer : Brennos, a oa dindan e renadur an arme geltiek a voe

(8) *Aer* = *lazadeg*, « emgann » e brezoneg koz, *agron pe *ugra e keltieg. *Aergi* a oa *archu* en iwerzoneg.

(9) *Korios* a zo deuet da cuire en iwerzoneg. War an Douar-bras d'ar mare Kelt-ha-Roman, *Koriovallum* = moger an arme » e oa anezo gêr vogeriet eus Hanternoz Galia.

trech' d'ar Romaned en emgann an Allia hag a voe lang-wallet ganti kér Roma (390 kent H. S.) ; Belgios, a gannas, er bloaz 281, roue Makedonia, Ptolemaios Keraunos (ar C'hurun) ; Brennos, an eilvet eus an ano-se, eus a ouenn ar Braused (*Prausoï*), a oa e penn an arme vrás a argadas ar Ch'ires daou vloaz diwezatoc'h ; Kombutis hag Orestorios, eil renerien dindan Brennos, a chomas gwall-vrudet o ano en Hellas da heul an torfedou euzus a rejont en Etolia e 279 ; Britomaros, Konkolitanos hag Aneroestos (pe Arioivistos), a oa dindan o gourc'hemenn, e 225, arme geltiat an Itali ; Ortiagon, Kombolomaros ha Gaulotos, renerien arme geltiek an Azi-Vihana e 189 kent H. S. ; Istolatios, a c'hourc'hemene war arme ar Gelted hag an Ibered unanet a-enep Karthadiz, e 220 ; Avaros ha Retugenos, lesanvet *al Luc' hedenn*, pennou kelte Numantia er bloaz 133 ; Katugnatos, a vlenie an Allobroged en savet ouz ar Romaned er bloaz 62 ; Verkingetorix, penrener brezel Galia e 52-51 ; Karatakos, a oa e penn arme ar Vrezonned e 51 goude H. S. ; Galgakos, a oa bleniet gantañ Brezonned an Hanternoz en emgann ar menez Graupios.

Kerzadegou, kampaduriou, treiza ar stêriou. — Lavaret eo bet (10) ne ouie ket ar Gelted kemeret an eveziou reta en amzer a vrezel, etiazezent o c'hamp e léc'hioù izel ha diemzaio, ne lakaent ket gedourien, e kerzent hep sklerijennerien en o fenn ha war o c'hostezioù. M'o dije graet er stumm-se, n'o dije biken gouezet Europa dre vrezel, n'o dije biken trech'het an holl boblou o deus trech'et, Ibered, Ligured, Etrusked, Romaned, Gresianed, Illirianed, Thraked, Germaned, hep ni-veri en Hanternoz hag er Chuz-heol poblou all n'int ket deut o anoiou hetek ennomp. A-hend-all gwirheñvel eo (11) o doa an darnvua eus ar Gelted dizesket, en o brezelionigou-diabarz, meur a reolenn eus ar brezelerez het anavezet hag heuliet gant o zadou, ar benargadourien vrás. Ne c'hoarvezas kement-se, avat, nemet pa 'n em gavas ar Gelted diazezet da vat er broiou aloubet ganto. Etre ar remziadou a zo bet faezet gant ar Romaned ha gant ar Chermaned, etro derou an oadvez kristen, hag ar remziadou o devoa gouezet bazyeoù

(10) Gant Camille Julian, en e levr *Histoire de la Gaule*, II, pajenn 205 hag er re da heul, An tamall-man ne vir ket ouz al levr-se da veza dreist e leiz a boentou all.

(11) Sellet ouz an hevelep levr, II ; pajenn 192.

Europa eus ar mor-Bras d'ar mor-Du hag eus moriou an Hanternoz d'ar mor Kreizdouarek, ez eus bet meur a ganved a ziforc'h, ha, gant ar c'chantvedou-se, meur a gemmad o c'hoarvezout e temz-spêred hag e boaziou diskennidi an drec'hourienn.

An armeadou keltiek a veze peurliesa gorrekaet ar c'herzed anezo gant eur bagad kirri a bep seurd, warno ar pardou hag ar breizadenn. Pa gampe eun arme, e raed a-wechou gant ar c'hirri-se karget pounner eur vardell en-dro d'ar c'hamp. *Karrako*, ha diwezatoc'h *karrago*, a veze graet e Galia eus ar vardellad-girri. Er c'herzadennou, e kerze brezelourien pep meuriad holl a-gevret : ar strolladou soudarded a oa kement anezo hag a veuriadou. Marc'hegerien e oa ar gward a-raok hag ar gward a-drenv. E 225 kent H. S., en Itali, e tegouez d'eun nebeut marc'heien eus penn a-raok armead ar Gelted skei gant rag-ward an arme roman hag ez int paket. E 58 kent H. S., e Galia, ar 500 marc'hég a oa anezo gward a-drenv arme an Helveted a gann hag a laka da dec'hel marc'hegiez Kaesar, enni 4.000 a varc'heien.

Kefridi eun darn eus ar varc'heien e-pad ar c'herzadennou e oa redek-diredel bro, anaout al lec'h m'edo an enebourien, merzout an niver anezo, spia o finvadennou, steui troiou ouz o rag-wardou, o sklérinennerien, o fourvezieren. E Galia, er bloavez 53 kent H. S., Indutiomáros, penn an Drevired, a ra d'e varc'heien anaout lec'hiaudur kamp ar Romaned ; din-saat a reont tostik-tost, betek teurel spiegou dreist da zifennou ar c'hamp ; daea a reont ar Romaned d'an emgann ha dirolla d'o c'hunujenni. E Galatia, e 189 kent H. S., eur hagad marc'heien geltiat a zibouf a-greiz-holl, a argad en eur leuskel youc'hadennou bras hag a laka mesk e rag-wardou an arme roman kampet tost da grenvlec'h Kuballon. Eun nebeut deiziou goude, 400 marc'hég roman, a rae eun anavezadenn e-harz menez Olumpos, a zo eilpennet ha laket da dec'hel gant eur strollad marc'heien geltiat.

Kaesar a veneg meur a wech e rae ar Chalianed gant sklérinennerien, *exploratores* gouez d'ezan. E 54, ar Velged, a laka seziz war gamp Kíkero, letantan Kaesar, a zo kémennet d'ezo gant o sklérinennerien eman Kaesar o tostaat. E 52, Verkingetorix a glev digant e sklérinennerien kement a c'hoarvez en Avarikon hag e kamp ar Romaned. En hevelep bloaz, e voe spiet gant sklérinennerien Kamulogenos stret-wet a-hed glann gleiz stêr Sequana, finvadennou Labienus, letantan Kaesar, a zalc'he ar c'hlann zehou.

Ar benvrezelourien akuit a zibabe da ziazeza o c'hamp lec'hiou aes da zifenn, dreist d'ar re-all krec'hiou pe veneziou. E 189 kent H. S., Kelted an Azi-Vihana a sav daou gamp, unan war venez Magaba, egile war venez Olumpos. Heman, reizet an diazezadenn anezan gant Ortiagon, a oa krenv kenan. Diouz tu an hanternoz d'ezan, e oa harzet a-grenn an tremen gant rec'hier a-serz, nemet war tri foent : unan dre greiz ar menez, damwisket a zouar el lec'h-se ; an daou all war ar roc'h noaz, er reter-gevred hag er gwalarm-kornog. Diouz tu ar c'hreisteiz tuniennou douarek a save war hir-zinaou uhel a-walc'h. Unan eus an tuniennouze, war hed eur miltir roman (1400 metr) diouz ar c'hamp, a zifenn an hent a gas da venez Olumpos hag a helle talvout da rag-zifenn, evit herzel ouz an enebourien da vont war-raok. Ortiagon a lakas 4.000 kadour d'he derc'hel. Ar c'hamp end-eun, war gement lec'h ma c'helled tremen, a voe krenvaet gant eur c'hleuz hag eur c'harz peuliou.

E Galia, e 52 kent H. S., Kamulogenos a ziazez e arme war glannou ar Sequana, en eul lec'h difennet gant eur c'heun ec'hon a skoe war ar stêr. Ar bloaz war-lerc'h, Korreos a ra d'e soudarded kampa war eur grec'hienn uhel, e-kreiz eur c'hoad, geuniou en-dro d'ezan. En enez-Vreiz, e 51 goude H. S., Karatâkos a grenva e vrezelourien a-drenv d'euri stêr, war venezou serz ; et lec'hiou war blênoc'h diouz, aesoc'h an dostidigez anezo, e ra sevel eur voger vein sec'h.

Ar skrid iwerzonek, danevellet ennan argadenn ar rouanez Medua e Bro-Ulad, a zesrevell evel-hen kemenf labour a ya d'ober eur c'hampadur : 1°) bona an dachennad merket da bep strollad brezelourien ; 2°) sevel touzinellou brankou, telennou ; strewi kolo d'an dud da azeza ha da c'hourvez warnan ; 3°) azoa pred ; 4°) dibri ; 5°) mont da gousket. D'ober buan an holl labouriou-se, e voe trech'et Iwerzoniz gant an 3.000 Galian degaset gant roue Menapia (12). Pa stage Iwerzoniz gant o fred, e oa aet, a-benn neuze, ar Chalia-

(12) *Menapia* ma tegemerer da wir reizadenn Herri d'Arbois de Jubainville : *Fir Menia* « Tud Menia », *Armenia* eo an ano skrivet. Teurel pled o devoa ar Venaped (*Menapit*) annezet en Iwerzon *Kauki* da nes-amezeien, evel m'o doa ar Venaped manet war an Douar-bras. Nemet germanekaet e *Chauci*, *Chuchi* e oa bet ano *Kauki* an Douar-bras (k keltiek = h germanek), Herri Hubert, *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de la Tène*, 1932, p. 239, kartenn 8 ; pp. 272, 276, danevell.

ned diouz taol hag e c'hoarie o zeilenourien eun delennenn d'ezo. Pa voe peурgoaniet da Iwerzoniz, edo ar Chalianed holl en o gwele, holl kousket, a zo kaeroc'h ! « Ken trech' eo, eme ar rouanez, ar vevelien hag ar sklaved anezo da vevelien ha da sklaved Iwerzoniz ha ma 'z eo trech' o c'hadourien hag o zud yaouank da gadourien ha da dud yaouank Iwerzon bodet en hon arme » (13).

Miret e veze ar c'hampou, da vohana a-hed an noz, gant gedourien. Goude emgann Delf (279 kent H. S.), e kavas d'ar soudarded a rae ged war gamp Brennos e klevant en diabell strap an armou ha trouz treid eur bagad bras a virc'hed o kerzet war vili ar menez. Re denval e oa a-benn neuze d'ezo da anaout o fazi ; gant-se, e tihunjont ar c'hampad o youc'h edo an enebourien o tegouezout.

Kampou ar Gelted a oa a-wechou ec'hon meurbet ar vent anezo. E 57 kent H. S., diouz an tan hag ar moged a save diwar gamp ar Velged, e verkjod neuze d'ezan en tu-hont da eiz miltir roman (tost da 12 kilometr) hed.

Pa veze stêr da dreiza e-pad eur brezel, e veze graet eur radell, pe, diouz red, eur pont bagou. Saverien-pontou akuit war o micher a oa e-touez ar Chalianed (14). E 121 kent H. S., ar roue Bituitos, c'hoant d'ezan d'ober d'e armead treiza stêr Rotanos (15), a ra staga bagou an eil ouz eben gant chadenou houarn hag o golei gant eur planchod, e tremenas warnan a renkadou tud ha loened.

(13) Ar Venaped a oa anezo eur boblad eus ar Belgion diazezet war ziou c'hlan ar Rênos izela. Da evesaat ez eus e lavar Kæsar a-benn diou wech en e *Commentarii de bello gallico* e tree'h ar Velged d'ar Chalianed all er brezelerez : *Horum omnium fortissimi sunt Belgae ... h. a. (I, 1)* ; *solosque esse qui patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutones Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint ... h. a. (II, 4)*. An daou arroud-se a zo da lenn en o fez.

(14) *Briva* a veze graet eus ar pont e galianeg, ba stank a-walc'h e kaver ar ger-se en anioiu-lec'hiou, e Galia hag e kevrennou enez-Vreiz annezet gant ar Vrzonned : *Briva-Sarta, Karobriva, Salerobriva, Isarobriva, Samarobriva* h. a. Degemeret eo bet ar ger *briva* gant ar Chermaned, hag anezan eo e teu anioiu ar pont en holl yezou germanek a vremant : *bru, bruck, bridge, bryggie*, h. a. Da vrezoneg *breo e vije aet moarvat ma viji bet miret en hor yezou.

(15) Degemeret hon eus dre-holl en Notennou reizadenn D'Arbois de Jubainville, war *Premiers Habitants* : *Rotanos*, dre t. Teurel pled koulskoude ez eo *Rodanos*, dre d, ar furm a lenner e skridou an Hen-amzer, hag e tiskerie (e gaou) ar Chalianed ar furm-se dre zaou c'her eus o yez : *ro* « meur », *danos* « barner ». Aet eo *Rodanos* da okitaneg *Roze* ha da challeg *Rhône*.

Taoliou-souprenn, kerzadennou-tro, gwidreou-brezel. — Ar Gelted o deus graet implij er brezel eus kement doare finesaou, taoliou dic'hortoz, ha gwidreou-brezel a oufed da ijina. La-komp a-wel eur skouer bennak.

E 295 kent H. S., en eur brezel ma oa holl boblou an Itali, Kelted ha nann-Kelted, en em unanet ennañ ouz ar Romaned, eur strollad bras a varc'heien geltiat, goude treiza stêr Tibr e-pad an noz, a gelc'hias didrouz-kaer 4.000 soudard roman a oa kampet, da rak-gward, e-harz kér Glusium hag o lazas holl gwitibunan.

E 279, er Chres, e oa harzet an arme geltiat gant stêr Sperchios a rede doun ha herrek etre diou c'hlann a-serz. Trouc'het e oa bet an holl bontou hag, en tu-hont d'ar stêr, en em gave armead ar Chresianed, renet gant an Atheniad Kallippos. Eur follentez e vije bet klask tremen. Brennos, oc'h ober an neuz d'en em aoza da se, a zalc'has ar Chresianed war evez hag, e-pad an noz, gant 10.000 soudard dilennet e-touez ar re greñva hag ar wella neuieren eus e armead, e tiskennas buhan ar stêr betek tost d'an aber anez e-lec'h, oc'h en em leda a-zehou hag a-gleiz, e ra lennou ec'hon ha d'ezo nebeut a zounder. Tremen a reas ar soudaded, darn diwar neuñv, re all war o skoedou bras aet ganto da radellou. D'ar goulou-deiz, ar Chresianed, pa glev-jont kelou, dre aón rak beza kelc'hiet, en em dennañ, o lezel an treiz dizifenn.

Setu, en hevelep brezel, eur skouer vat eus an « distrei an enebourien » : gôunde lezel ar Sperchios, ar Chresianed o devoa dalc'het odo vrudet an Doriou Tomm. Eno, harpet war emzao-dreist al lec'h-se, e lakjont ar Gelted en argoll. Neuze eo ech' ijinas Brennos kas Kombutis hag Orestorios, gant 800 a varc'heien ha 40.000 a droadeien, da wasta an Etolia. O klevet kelou e oa o bro tan ha gwad holl, ar gadourien etoliat, anezo ar pep niverusa hag ar pep gwella eus troadeien ar Chresianed, a guitaas raktal, ken m'en em gavas gwanaet ar Chresianed ha dic'halloud da herzel gant an hevelep berz ouz argadennou ar Gelted.

Er IVe kantved, en eur brezel ouz an Illirianed, ar Gelted a ra van da veza dindan aon ha da dec'hel. Dilezel a reont o c'hamp, hag ennañ eur banvez eus ar c'haera, nemet mesket e oa bet gant ar meuziou eul louzou skarzus kreñv meurbet, a lakas an Illirianed divarrek d'en em ganna hag o rôas dizifenn da gleze didruez ar Gelted.

E 225 kent H. S., en Etruria, en em gav ar Gelted, da guzheol, kenver-ha-kenver gant eun arme roman. Chom a reont a-sav, ha, serret an noz, e krogont tantadou evel evit kampa. Neuze e kasont a vagadou, sioul-bras, o holl droadeien war-du kér Faesulae e-lec'h e tleont ehana ha sevel eun eil gamp e-keit ha ma van ar varc'heien er c'hamp kenta da zerc'hel ar Romaned dindan o faz. Da darz an deiz ar roman a zifazias : steuziet e oa troadegiez ar Gelted, hag ar varc'heien, o pignat war o jaoiou, a steuzias iveau d'o zrot mat, nemet e lezjont gant ar Romaned amzer a-walc'h da vont d'an armou ha d'o heulia. Gant ar spi e trechfe aes d'an dec'hidi-se, e redas ar penn-kadour roman war o rou-dou. Evel ma wele en dremwel mogeriou Faesulae, a-greiz-holl e tiguzas troadegiez ar Gelted, ha hi diskuzet hag urziet mat, hag e sailhjont gant e arme. 6.000 Roman a gavas o maro en engann-se ; ar re-all a dec'has.

E 216 kent H. S., en Itali, ar Gelted, kelou d'ezo e tlee an arme roman, enni 25.000 a dud, treuzi ar c'hoad bras a anved e keltieg Litana, a heskennas an holl wez en daon du d'an hent, doun a-walc'h, e doare ma chomfent en o sav, nemet e vije trawalc'h eus eun taolig-bount d'o lakaat da gouenza. Pa voe an holl Romaned o kerzout war an hent striz ha diaes, e roas ar Gelted al lusk d'ar gwez pella hag, a bell da nes, ar c'hoad a-bez a ziskaras. Kement na voe ket flastret a rankas mervel dindan taoliou ar Gelted.

E 196 kent H. S., Korolamos, roue ar Voged (eur boblad keltiat eus an Itali), a ya d'eun arme roman, p'edo, faez gant eun derveziad kerzout, o sevel difennou en-dro d'he c'hamp, hag a laz d'ez 3.000 a dud.

En Azi-Vihana, ar Gelted, war-nes skoulma eun engann gant Attalos, roue Pergam, a fizias o aour hag o arc'hant e mirourien leal, gant ar gourc'heinenn, ma vije drouiziwez, d'o fenna war an douar. En gortoz e oant dre an taol-se da virout ouz an enebour da redek war o lerc'h.

E Galia, er bloaz 51 kent H. S., ar Velged, savet aon ganto na vije al lec'h a zalc'hent grounnet gant ar Romaned, a zaspugn a verniou bras, hed-da-hed gant talbenn o arme, hordennou-kozo ha keuneud. D'an abardaez, war eun arouez divizet, e krogont an tan enno e meur a lec'h. Ar riblennad hir-se a flamm hag a voged o c'huzas prestik ouz sellou ar Romaned. Ne voe ket marc'heien Kaesar evit ober d'o mirched mont dreist ar voger-dan, ha, gant aon rak eur gwidreou-brezel bennak, e viras ar rener roman e armead difiny en

e gamp. Ar Gelted a hellas gant-se en em denna didrouz ha tizout eul lec'h emzavoc'h ma tiazezjont ennan.

Evel ar poblou all, e rae ar Gelted gant spierien da anaout nerz o enebourien. E 277 kent H. S., ar Gelfed, trec'h d'ar Cheted ha d'an Driballed, poblou thrakiat, a gerz d'ar Vake-donia gant 15.000 a droadeien ha 3.000 a varc'heien. Kan-naded a gasont d'ar roue Antigonos Gonatas ha d'ezo diou gefridi : 1er kinnig da roue Makedonia prena diganto ar peoc'h ; 2er anaout stad e gamp. Ar roue o fedas d'eur ban-vez pömpus hag a ziskouezas d'ezo, — kemend-all, n'o doa gwelet biskoaz, — e olifanted-brezel hag e chaleou karget a soudarded. An aour hag an arc'hant a chohoe armou ha gwiskamantou brezel ar Chresianed, harneziou o olifanted hag o c'hezeg, — diwarno holl danvez preiz a vern, — a hoalas c'hoantegeziou ar Gelted. Distro d'o champ e laver-jont e oa puilhoc'h an aour eget an houarn e kamp Makedoniz.

Garm-emgann. — Taolet e veze ar garm-emgann p'edod o kregi d'en em gana. *Arekatus* a veze graet eus ar garm-emgann gant ar Vrezoned ; da *argad ez eo aet ar ger-se*. E touez hen-bloblou Europa, ar garm-emgann a oa anezan a-wechou ano ar vrôad youc'het a-bouez penn gant eur strap bras a armou. E 102 kent H. S., an Ambronied, poblad german, war-nes skoulma an emgann ouz ar Romaned, a sko war o armou e muzul hag a gerz holl a-gevret ouz ar son a save diouto, en eur leuskel o garm-emgann : « Ambrones ! Ambrones ! » (16). Ouspenn ar garm-emgann, e oa ar youc'h-trec'h, hag ar galv evit gouenn emziviza.

Emgann. — *Katus ha baga* e oa daou eus an anoiou a rôed d'an emgann e keltieg koz (17). Staget e veze gant an emgann peurliesa dre argadi gant ar varc'hegiez pe gant ar c'hirri-brezel. Pa veze an enebour brallet pe dorret gant nerz an argadenn, p'en deveze tourni ar rodou kirri, ar c'harniou kezeg o skei an douar a gantadou, ar varc'heien o youc'hal garo hag an trompilhou o seni skiltrus lakaet ar

(16) Hervez Karsten, 1931, e oa « *Ambra* ano an enezenn eus mor an Hanternoz ma teue diouti an Ambronied, kileien ar Gimber.

(17) Deuet eo *katus da vrezoneg kad*, paot en anoiou-tud er Grennanzer (J. Loth, *Chrest. bret.*), ha *baga* da iwerzoneg *bag* « *emgann* » ba « *youc'hadeg*, *huadeg* ». An iwerzoneg *bagach* « *brezelek* » hag ar c'hembraeg koz *boawc* a zo diwar eur furn hen-geltiek « *bagakos* » (J. Loth, war *Rev. celt.* 1910 pe 1911, pe 1920-1921).

spouron hag al laoskentez da ziskenn er c'halonou, neuze e kerze war-raok an droadegiez a-dolpad da harpa ar varc'hegiez ha da beurober an dismantre.

En emgann a c'hoarvezas e 281 e Makedonia etre ar Gelted, dindan renadur Belgios, ha Makedoniz, en o fenn o roue, Ptolemaios ar C'hurun, troadegiez armet pouunner Makedoniz, ar *phalanx* vrudet, a voe dismantret, goude eun taer a emgann, gant argadenn gouez ar Gelted ; an olifant a zouge ar roue a gouezas gouliet holl a zaredou ; ar roue paket ez veo a voe dispennet e gorf hag e benn trouc'het ha savet e beg eur goof a lakas ar spont hag an dispi en peur-rest eus e arme.

En Itali, en emgann Sentinum, e 295, ar Gelted o doa dis-pleget troadegiez, marc'hegiez ha mil karr-emgann, ar remaïn renket a-dreñv d'an droadegiez. Dizarbennet eo gant ar varc'hegiez keltiek diou argadenn ar varc'hegiez roman, enni an dibab a Yaouankiz Roma. D'ar mare ma tistro ar Romaned d'ober eun drede argadenn, e tigor an droadegiez keltiek hag e tilamm, en eur drouzal spontus, ar mil karr-brezel, gant dismantre, eilpenni, ha skuba dirazo skouadronou ar Romaned ; en em yenna a reont, goude, e kreiz tolpad an droadegiez roman a bleug hag a gil, distreset holl. Ar varc'hegiez hag an droadegiez keltiat a zired da gas da benn an drouziwez anezo. Hennez e voe pennad kenta emgann Sentinum.

En Azi-Vihana, en emgann a c'hoarvezas er bleavez 277 en Hanternoz da venez Tauros, eoc'h enebas ar Gelted onz armead roue Siria, Antioch'hos, gant ugent mil marc'heg ha 240 karr-emgann, fil'hier outo, en tu-hont d'o zroadegiez. Renka a rejont o zroadegiez en eun tolpad stank, ennañ pevar den war-nugent war dreuz, a oa ar rezad kenta anezo gwisket gant hobregonou arem. Ar c'hirri a rae kreiz an arme hag ar varc'hegiez ar c'herniou. Skoulma a reas an emgann gant eur c'hrrogad taer eus ar c'hirri ouz kreizenn an arme siriat, enni olifanted brezel (18).

(18) C'hoarvezout a reas, siouaz, e pennfolias kezeg ar Gelted pa weljont af loened divent-se o tont d'ezo d'an daoulamm, savet o zrompilh er vann hag o vlejal. Darn a darlammas, oc'h eilpenni tud ha kirri ; ar re all, o trei kein, a gasas ar mesk e-touez an droadegiez. Talvezout a reas an trech-se da Antioch'hos al Iez-anou a Sôter « Salver ». — En hevolep doare, e 121, e voe ar Romaned dileourien eus o gounid war ar roué Bituitos d'o olifanted-emgann a lakas spont ha dispac'h e-mesk kezeg ar Gelted.

Pa veze ar Gelted taget ha gwasket gant an enebour, ec'h en em stardent a renkadou stank hag e savent eur pevarc'hornad. En emgann Sentinum (eilev pennad) ec'h en em zastummijont evel-se en eur pevarc'hornad, stardet an eil ouz egile, stok o skouedou bevenn ouz bevenn, oc'h ober eur voger koad hag arem tro-dro. Er stumm-se e harzjont digeflusk ouz argadenn ar Romaned.

Evelse e c'hoarvezas iveau en emgann Mutina, e 193, pa n'o doa ar Gelted nemet nebeut a varc'hien, Herzl a rejont ouz argadenn ar Romaned, meur a eurvez, hep terri o c'henstrollad. Start ha digeflusk e vane o renkadou, harpet an eil ouz eben, ar pennou-brezel, ar *gaïson* en o dourn, o skei neb a horjelle pe a rae van da zilezel e renk.

E 54 kent H. S., ne glaskas nepred ar Vrezoned mirout ouz Kaeser da chounit hent dre stourm outan a vagadou stank. Brezeli a raent a strolladou rouez, eur pennad mat etre pep bagadig oc'h ober ar strollad. Dre ma stourme e kile pep bagadig war-du an hini nesa, a zeue neuze da germerout e lec'h. En doare-se e ranke ar Romaned en em ganna dibaouez, keit ha ma kerzent, ouz hedadou enebourien lerc'h-ouz-lerc'h, hag ar re-man bepred fresk ha diskui.

Dibenna an enebour lazet. — Edo ar chiz gant ar Gelted trouc'ha penn an enebour lazet ganto. Ar pennou-se a veze savet e beg ar goafiou pe skourret ouz gouzoug ar c'hezeg. Pennou an enebourien voutin a gaeraed ganto tøenn pe toull-dor an tiez ; re an enebourien a renk uhel a veze balzamet ha miret en ire'hier evel traou a dalvoudegez vrás (19).

(19) Penn an enebour trech'het ha lazet a zegase gwarez, berz hag eurvad da di an trech'hour, hounnez a zo bet eur gredenn etrevrōadel ledet stank eus adouz ar mor-Bras e Kornog Europa da ch'lannou ar meugvor Habask er Refer-Pella. Diwar-benn an danvez-se meret dre vrás, lenn A. C. Haddon, *Head-hunters, Black, White and Brown (The Thinker's Library, niverenn 26)*, London, 1932 ; meret dre ar munud, A. J. Reinac'h, *Les têtes coupées et les trophées en Gaule*, war Rev. cell. 1913 ; F. Heger, *Schadelkultus der Dayak und anderer Stämme des malaiischen Archipels*, war *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, Levrrenn 47, 1917 ; R. Heine-Geldern, *Kopfjagd und Menschenopfer in Assam und Birma, und ihre Austrahlungen nach Vorderindien*, id. (renta-kont war L'Anhropol. 1921, pp. 389-90) ; J. H. Hutton, *Divided and Decorated Heads as Trophies (Assam)*, war Man. XII, 1922, pp. 113-4 (teir skeudenn) ; *The Significance of Head-Hunting in Assam*, war Journ. of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1928, pp. 399-408 (renta-kont war L'Anh. 1929, p. 198). H. a.

Prizonerien, dibourc'h. — Lazet pe kaset da sklaved e veze ur brizonerien. An dibourc'h, eur wech savet lodeann an doueed, a veze rannet etre an drec'houri. Peurvuia ar Gelted a renk uhel, a-walc'h d'ezo gant ar brud ha pennou an enebouri. ouz doa lazet, a leze dibourc'h gwadek ar re varo gant o mevelien.

Ar vrec'h zehou en noaz. — Eun arouez a-heoc'h e oa se e Galia hag er Spagn. E Galia, en emgann Gergovia, e oa an Aedued, kevrediñ ar Romaned, o brec'h zehou en noaz. Er Spagn, tud Oringis, aon ganto na vije o c'hér distrujet gant ar Romaned, a ya war arbenn d'ar re-mañ ; en em guzat a reont gant o skouedou ouz an daredou stlapet eus a bell hag holl ec'h astennont o brec'h zehou en noaz da ziskouez emaint dizar.

Ar brezelour trech'het, en em rente d'e enebour, a yae war e zaoulin, a astenne e zivrec'h hag a groaze e zaouarn. Er c'hiz-se e reas Verkingetorix dirak Kaeser, hervez Diôn Kassios. Hennez eo iveau stumm ar brezeliad kelt skeudennet war ar gevrenn izela eus kameen Vienna. E Galia hag en Iwerzon, ar merc'hed, da c'houlen truez, a zizoloe askre. E-touez ar C'hermaned, er c'ontrol, edo er c'hiz-se ec'h atize ar merc'hed o difennourien a-raok an emgann.

Gopr-soudarded kelt. — E broiou an Henved, el lec'hion ma n'eas ket ar Gelted evel trech'hourien, ez ejont evel gopr-soudarded. Er bloaz 368 eo e weler, evit an dro genta, ar soudarded kelt gouestlaouet gant ar Chresian ; a-benn nemeur avat eus anezo dre-holl. Kêriou gresian Europa hag Azia, roueed an Azi-Vihana, Armenia, Siria, an Egipt ha Numidia, Karthadiz, Ibered, Tartesed, Romaned, Etrusked ha Yuzevien, o devoe peb a strollad soudarded kelt. « Sellet a-bann e veze », eme eur skrivagner gresian eus ar c'henta kantved goude H. S., « ouz o ment uhel, o herder, o ampartiz e kement c'hoari-ouesk, o fiñvou ken iskiz ha ken sebezus. » — « Kemént e oa », eme eun istorier roman eus an IIe kantved, « an aon rak o ano hag an eurvad a heulie o armou dalc'hmat ma n'en em sante nep roue. e dron war sav, e surentez d'e zerc'hel, nep roue diskaret e hini, e spi d'e adsevel, nemet e vije a-du ganto brec'h ar Gelted. »

Peurliesa ar c'hopr-soudarded-se a oa ganto o gwragez hag o bugale ; mirout a raent o armou hag o doare-brezeli hag e vezent renet ez voas gant pennou a-ouenn ganto. Meur

a hini e-louez ar pennou-se a voe brudet o ano, evel Autaritos, penrener ar Gelted e gopr Karthada e 264-241 kent H. S., ha Bituitos, penn gwarded kelt ar roue Mithridat, en Azi Vihana, e 63 kent H. S.

Soudarded kelt dindan domani ar Romaned. — A-vec'h en devoe Kaesar, e 51 kent H. S., damesaet Galia, ma enrolls Kelted dindan e vanniel. Ober a reas anezo eul *legio* a-bez, e rôas d'ez'i an'ano keltiek a *Alauda* (alc'houeder). Enrolli a reas ouspenn, evel soudarded-skoazellerien, marc'heien ha troadeien dre gantadou a reas meur a vad d'ez'añ, ken evel soudarded ken evel roenverien, e brezeliou a renas da zont da vestr an impalaerden. Lavarout e c'heller e c'hounezas Roma kerkouls gant skoazell ar Gelted ha gant hini e soudarded end-eueun, ma voe tamallet garo d'ez'añ gant ar Romaned beza kaset ar bagadou keltiat a-enep d'e vro ha d'e genvroiz. Koulskoude, er brezel bras-se a ziabarz etre Romaned, e oa ives gant enebourien Kaesar, Labienus en o fenn, Kelted a vagadou. Sed a lenner war al levr *De bello africano* : « Labienus ha Kaesar a oa en o armeou meur a viliad marc'heien gelfiat, anezo ar peb gwella eus tud o hrôadou. En eun emgann etre marc'hiegz Labienus ha marc'hiegz Kaesar, e tec'has an Numided. Ar Gelted hag ar C'hermaned, avat, a zalc'has start d'o zachenn, a voe grounnel a bep tu ha lazet holl gwitibunan en eur stourmî gant kâlon. Kaesar, laket gantan an trampillhou da seni an envoda, a welas war ar c'hadlan, peurskarzet diouz peb enebour beo, korfou ramzel ar C'halianed hag ar C'hermaned-se a oa deuet da heul Labienus, darn anezo hoalet gant klor e ano, gounezet ar re-all gant rôadou ha promesaou. O c'horfou, disparaire o ment hag o c'hened, a oa a-c'hourvez, gouliet-holl, du man du-hont dre ar gompezenn a-bez. »

Dindan an impalaered (20) ha betek an IIIe kantved goude H. S., e talc'has Galia da rei d'an armeou roman troadeien her ha marc'heien gadarn. An danevellowur Ammianus Marcellinus (IVe goude H. S.), o gwelas a-dost, a ro d'ezo meuleudi : « Soudarded vat ez int da bep oad ; yaouank pe goz, e stagont d'al labour gant an hevelep nerz : kaletaet

(20) Gwarded war varc'h an Impalaer, graef anezo *equites singulares*, a veze, hogozik-holl, savet e-touez Kelted ar Rênos hag an Danuvios. El lec'h m'edo ar c'hazarn anezo, e Roma, ez eus bet kavet enskrivadurion-gouestla d'an douezeed Epona (gwarez ar c'hezeg) ha Sulevia, ha d'an doue Toutatis Medurinus.

eo o c'horf gant eur studi dibaouez ha ne blegont rak riskl ebet » (21).

Peurliesa ar soudarded kelt eus Galia a veze lakaet da vesa o bro o-unan. An arme roman vras a zifenne ar Rênos, enni d'an nebeuta kant mil a dud, a oa e gwirionez eun arme gelfiat ; betek an IIIe kantved goude H. S. e veze tennet eus Galia hogozik-holl soudarded an arme-se hag an darn-via eus ar pennou anezo a oa uhelidi eus ar vro (22).

Ne voe ket evel-se en enez-Vreiz. Eno, damdost an holl warnizonou a oa anezo diavêzidi : Galianed, Germaned, Illirianed, Spagnoled, Afrikaded, Aziaded, hag ar soudarded tennet eus ar vro a veze kaset da bell. Evel-se pevare *ala* ar Vrezoned a rae gwarnizon en Egipt ; en Armeni edo 26^e *kohors* ar Vrezoned. Eur strollad eus « ar Vrezoned yaouank didrec'hus » a oa kazarnet en Spagn hag eur strollad eus « an Hen-Vrezoned » en Illiria. E-touez gwarded-skoazellerien ar Palez edo « an Dalmerien vreizat yaouank ». Strolladou Brezonned all a rae gwarnizon e Galia, en Italia hag e rannou all eus ar bed roman.

Kalz a Vrezoned eus ar meuriadou chomet dishual en Hantenoz a zeu ives d'en em engouestla en armeou roman, hoalet gant braster an-impalaerded, he brud hag he finvidigez. Stank a-walch e veze ar soudarded eus meuriad an Atekotted da furni meur a strollad skoazellerien : uman a rae gwarnizoñ en Illiria. Daou all an *Atekotti honoriani seniores* hag an *Atekotti juniores gallicani* a oa, er IVe kantved, e Galia, e lec'h e vezent karget da gerreiza ha ma save razo aon kenan, gant mentek e oant ha brudet da veza debriren-tud (23).

(21) Diwar-benn orin tremoriat (?), hanteroziat (?) ar bagad soudarded-skoazellerien anvet *Celtae*, a voe brudet-bras en IIIe hag er IVe kantved ha laket a-gevret gant ar Franked, an Heruled (*Eruhi*), ar Vataved (*Batavi*) hag ar Betulanted (*Petulantes*). e-touez gwella bagadou an arme « roman », lenn Kamili Julian, war *Revue des Et. ant.* 1914, p. 322-3 ; 1915, p. 270. Ano a zo anezo war an H. A., Cl. 6, 2. Da rannarmead ez eas ar bagad-Celtae-se (*auxilia Celtais atque Francicis*, H. A., *Gall.* 7, 1). Ar pou (*pagus*) anvet *Holland* er Grennamzer uhela a vir marteg o ano, h germanek o terc'hel lec'h eur-k keltiek.

(22) Diwar an IIIe kantved, Roma a stag da zegemerout en hec'h armeou eun niver Germaned ha Sarmated. F. Lot, *La fin du Monde antique et le début du Moyen-Age*, 1927, pp. 263-75.

(23) N'eo ket sur, tamm ebet, e vije bet eus an Atekotted Brezonned. Gouezegerien eo bet o diskennidi betek an XVIIIe kantved (Galjouzezed ar « Galloway »).

E-doug ar IVe kantved, ar Romaned, taget a bep tu, a ziskouez beza distrizet ar reolenn ma raent diouti da ren ar Vrezoned ha beza fiziet e darn eus ar re-mañ difenn an enezenn. Senti a rae an armeou breizat-se ouz daou benn-brezel : an *dux Britanniarum* « dug an diou Britannia » (Britannia prima, Britannia secunda), a ren brezelidi ar Chornog hag an Hanternoz, hag ar *c'homes littoris saxonici* « kont an Arvor saoz », a oa en e 'chourc'henn ar souddard karget da zifenn aodou ar Reter hag ar Chreisteiz ouz laeron-vor Germania. Pa guitaas ar Romaned an enezenn, an diou armead-se eo a reas diouz difenn anez : dizarnenn a rejont ar Chermaned er bloaz 410 ha mirout ouz ar Bikted da astenn re hell o zrevadennou. Ar renerien anez : a veze sellet, evit doare, evel warlerc'hidi wirion ar benn-vrezelourien roman (24). Unan eus hered « kont an Arvor saoz », Aurelius Ambrosius (25), a faezas ar Chermaned hag a c'hounezas, hep mar, karantez al lodenn romanaet eus pôlañs an enezenn. *

Er Chornog hag en Hanternoz, ar pobladoù breizat a biaoue ar vro, eus mor ar Sabrina (Hayren, Severn) da aber ar Gluta (Clyde), a zalc'has d'ar pleg o doa kemeret dindan an *dux Britanniarum* d'ober e kevret hag a savas kenetrezo an doare kevredigez distag diouz ar Vrezoned all (26). Ar

(24) Er skridou brezonek, n'o devez nepred an ano a roue : hepred e vez gract anezo *uletie*, diwezatoe'h *gwledig*.

(25) Deut eo Ambrosius da *Emrys*, e kemblaeg. Dre skridou Gweltas, Nennius ha danevellou marzus ar Grenn-amzer hepken ee'h anavez anezan.

(26) Ar pobladoù-se eo a gemeras er VIe kantved an ano a *Gombroges* (unander *Kombrox*) « kenvroiz ». Ar Vreizidi, e kreisteiz mor an Hayren, *Kornovii* « Kerneviz » ha *Dumnonii* « Domnoneiz », a chomas er-maez eus ar gevredigez-se. — Hervez eur skrivagner eus ar Greun-amzer, Richard of Cirencester, e veze graet *Allibroges* (unander *Allibrox*) eus ar Velged enbrôet en enez-Vreiz. Nouzer ket eus a be lec'h e teus d'ezan an anaoudegez-se. Bez' ez eus bet e-touez gouiziejen hon Amzer (e-touez ar re anez a zegemere da wir e ba bet savet douruskrid Richard of Cirencester gant eur manac'h eus ar Grenn-amzer) tud hag a grede e oa gant Richard skridou eus an Hen-amzer n'int ket deuet betek ennom. Bezet pe vezet war ar poent-se, ijinet n'eo ket bet ar ger *Allibrox*, liester *Allibroges*. Eur boblad keltiek war an Douar-bras a zo bet d'ez an ano-se. An enepster rik eo da *Gombrox*, *Kombrox*, pa daly « allvrôad, diavéziad, diavézour, divrôad, estren ». — Douruskrid Richard of Cirencester a zo dudius da jenn, tra souezus evit eur skrid eus ar Grenn-amzer. Eun droïdigez saoznek anezan a zo bet moulet hag embannet en

rener kenta anezi, Kunodagos (V^e) kantved goude H. S.) (27), a zoouge ar gouriz aour, a oa bet gravez-karg duced an Impalaerded roman, hag en doa da vanniel an *draco* « an dragon », da lavaret eo an arouezinti a zoouge dirak pennou-brezel Roma da vare an impalaerded.

KEVRENN IV : KRENVLEC'HIOU HA SEZIZOU

Savet o deus ar Gelted kreñvlec'hiou a veur a zoare a zisplegomp amañ warlerc'h :

1) eur c'hleuz (pe foz) hag eur savenn uhel graet gant an douar tennet eus ar c'hleuz ; war lein ar savenn e veze pe eur c'harz-peulion pe eur c'hiae. Hadet e veze warni peur liesa gwez ha gwezigou, evel kelvez hag iliber. Hennez e oa an doare kael anavezeta e-touez Breiziz hag Iwerzoniz ; en Iwerzon e voe dalc'het gantan betek an XIIIe hag an XIVe kantved goude H. S.

2) el lec'hiou ma founne ar mein e saved eur voger sounn gant mein sec'h, da lavaret eo hep raz na pri. Mentre bras e oa ar mein-se a-wechou hag e veze neuze ar voger stummant ar re a anver « mogeriou Kuklop ». Ar c'haera kreñvlec'h seurt-se, o chom c'hoaz en e bez, eo an *Dun Aengus*, a sav en Iwerzon war lein eun tornaod serz dirak ar mor bras divent ; 6 metrad ledander hag eus 6 metrad da 15 metrad uhelder eo ar mogeriou anezan.

3) eur c'hleuz hag eur voger deo graet gant douar, ouz he harpa en diavaez eur vur sounn savet gant mein mentek, peuz-divrazet, hep pri na raz, nemet strollet ez int bet ha

XIXe kantved gant Siorj Bell and Sons (London, York Street, Covent Garden) en unan eus levriou ar vrudet *Bohn's Antiquarian Library : Six Old English Chronicles*, viz., *Asser's Life of Alfred and the Chronicle of Ethelweard*, *Gildas*, *Nennius*, *Geoffrey of Monmouth*, and *Richard of Cirencester*, edited, with Notes, by J. A. Giles, D. C. L. Diwar al levr saoznek-se eo bet graet an droïdigez vrezonek eus *Historia Regum Britanniae* Jafrez Menoe embannet war *Walarn* e 1936, niverennou 87, 94.

(27) Kunodagos a zo aet diwezatoe'h da *Cunedag* ha *Cunedda*. Eun ano keltiek eo. Nemet, e skridou kemblaeg ar Grenn-amzer, e toug patern, tad-koz ha tad-kuñv Kunodagos anoiou roman : Aeternus, Paternus, ha Tacitus. Unan eus mibien Kunodagos, Korotikos e ano, a savas rouestl etrezañ ha sant Padrig : roet en deus e ano d'eur rannvro a Vro-Gembre (Keredigion).

frammet gant preder. Doare gant ar seurt kaeliou eo ar voger a gelc'hie Noviodunon « Kastell-Nevez » ar Suessioned, a zo bet kavet an dismantrou anezañ tost da gériadenn « Pommiers » (departamant an Aisne).

4) eur voger, ouz hec'h ober eur frammadur start a dreustou bras kenstrollet gant tachou houarn eus a 0,20 da 0,32 hed. Douaret eo ar frammi-se en eur savenn pri ha krogailh gwisket an diavaez anezí gant eur vur sounn e mein sec'h. Taolennet piz eo bet an doare kael-se gant Kaesar en e levr *Commentarii*. Eun niver eus kériou keltiek Galia a oa seurt mogeriu en-dro d'ezo. Eus a 5 da 7 metrad ez aé dounder ar c'heleuzi hag al ledander anezo eus a 10 da 24 metrad. Eus a 6 da 14 metrad treuz hag eus a 4 da 12 metrad uhelder e veze ar voger. Redek a rae eeun hep pleg na kibleg na touriou. Warni e veze eur c'harz peulioù pe klouedou oc'h ober garidou (splid). A-wechou eun döenn blenken a save a-us d'ar garidou da waskedi an difennourien ouz an daredou diouz krec'h (28).

En enez-Vreiz hag en Iwerzon e veze peurliesa ar gourizou-douar keltiek pe hirgrel'hiek, nemet e oa iveau darnanezo karrezek pe hirgarrezek. War an Douar-bras ez eo-treset peurvuia ar gourizou ez direiz, diouz stumm an douar hag an difennou-natur, torrodou, geuniou, stériou, a raed ganto ar gwella ma veze gall.

Darn eus kériou kreñv Galia a oa lec'hiet war lein menezioù pe krec'hioù uhel evel Alesia, Gergovia, Uxellodunon. Re all a oa difennet a bep tu gant geuniou, evel Avarikon (Bourges). Re all c'hoaz, evel Lutetia, Metiosedon (Melun), a save war enezennou e-kreiz stériou.

Hiniennou, e-touez ar c'hreñvlec'hiou keltiek-se savet war an uhel, n'hellent ket beza kemeret dre nerz an armou, zoken gant ar Romaned. Kaesar a c'houtas dirak Gergovia ha ne ginnigas ket zoken kemeret dre arsailh nag Alesia, nag Uxellodunon.

Kuziadellou. — En tu-hont d'ar c'hreñvlec'hiou-sé, o doa ar Gelted, e-kreiz geuniou ha koadou didreuzus, lec'hioù

(28) Mogeriu-zo a c'hourize eul lec'h ec'hon : re ar c'hrenvlec'h-keltiek a wele an dismantrou anezañ e Murcens (departamant al Lot), a gloz 150 hektar ; re Vibrak 135 ; re Vesontio (Besançon) 133 ; re Alesia 97 ; re Gergovia 70.

gwarez e c'helle er brezel en em denna enno merc'het, bugale ha kozidi. Al lec'hioù-se n'oant ket kreñvaet na stummet diouz beza difennet : kuziadellou ne oant ken.

Sezizou. — An difennourien a vernie war ar gompezen ledan furmet gant lein ar mogeriu, mein teo ha treustou lemmet, d'o stlepel war bennou an arsailherien. Ar re-mañ a c'hrouinne ar c'hreñvlec'h da drouz'ha an hentou outañ hag a daole eur grizilhad mein ha birou, en hevelep doare ma rafent d'an difennourien tec'hel diouz ar voger ; daredou entanet ha boledou pri goret-ruz a veze stlapet ives da dangwalla tōennou kolo an tiez (29). Goude-se, e rae an arsailherien ar vaot, da lavarout eo ec'h en em star-dent a renkadou stank, o terc'hel o skouedou a-us d'o fenn, hag e kerzent betek froad ar mogeriu hag an doriou, o kas diskar pe skeuliata an eil re ha divarc'h ar re-all.

Ar Gelted, pa arzialhent eur c'hreñvlec'h, a blante trodro, war goafiou ha spiegou, korfou an enebourien lazet ganto. Heuilhet e voe ar voazamant-se gant soudarded Kaesar e sesiù Munda (45 kent H. S.). « Ar c'heñvlec'h-grounna, eme oberour an « Danevellou war brezel ar Spagn », a voe graet gant armou ha korfou maro an enebourien hag ar gloued gant daredou, skouedou ha goafiou, a-ziouto pennou trouc'h, o dremm war-du kér, en hevelep doare m'en deveze an enebour, a bep tu en-dro d'ezan, arrouezou saouzanus hor c'hadarnded » (30).

E-pad ar brezel ouz Kaesar (58-51), e reas Kelted Galia anaoûdegez gant an ardivinkou a rae ganto ar Romaned da gementour ar c'hreñvlec'hioù, da lavarout eo an touriou prenn, ar savennou, an daeziou pe andorenou, hag an ijinou brezel, *balista*, *catapulta*, *onager*, *scorpio*, a daole da bell boledou maen pounner ha daredou bras-meurbet. Evel

(29) En hanternoz Galia hag en enez-Vreiz, e lec'h e save gwiskadou glaou-douar a-rez da c'horre an douar, e raed evit doare, e lec'h pri, gant tammou glaou-douar. Anavezet e oa loskusted ar glaou-douar er broiou glaouek. En enez-Vreiz, er marevez kelt-ha-roman, e oa tantadou glaou-douar e tiez hag e templou eus kériou-zo.

(30) « Goafiou, a-ziouto pennou trouc'h, o dremm war-du kér » eme oberour an *De bello Hispaniensis commentarii*. Kement-se a zegas da goun « ar giffenn a valloz » e boaz er Grenn-amzer e-touez ar C'hermaned. Eur giffenn hir e oa, skobet an troad anezin douar, ha pintet war be blein penn trouc'h eur mare'h tro ouz an ti ma venned dirolla outan droukverz, klenved ha maro.

m'oa ganto kiltizien akuit, e rejont buan diouz heñvelekaat an holl ijinou-se (31).

Ar c'hreñvlec'hioù keltiat dilezet. — E Galia, etre ar bloaz 28 kent H. S. hag ar bloaz 39 goude H. S., e voe dilezet an darnvuia eus ar c'hreñvlec'hioù keltiek savet war armeniezou, hep mar war gour'hennem ar Romaned. Dilezet e voe Bibracte, sur a-walc'h dindan an impalaer Augustus war-dro ar bloaz 5 kent H. S., ha kaset kériz da gêr nevez Augustodunum (Autun). Betek an IIIe kantved goude H. S. kériou Galia, nemet ar c'hériou hag ar c'hastellou kréñv savet gant ar Romaned war hed ar Rénos, a chomas divoger.

En IIIe kantved, ar C'hermaned, torret ganto difennou ar Rénos, a wastas Galia e-pad meur a vloavez. Da heul argadennou-se eo e voe savet en-dro da gériou Galia mogeriou uhel diouz giz ar Romaned gant kaneliou, tarzellou ha touriou.

En enez-Vreiz, an darnvuia eus ar c'hériou a oa bet krenvaet en hevelep doare gant ar Romaned. Ouspenn-se, en IIe kantved, evit en em skora ouz argadennou ar Bikted hag ar Vrezoned eus an Hanternoz, e savjont eur vurramzel, harpet a lec'h da lec'h gant kastellou-kreñv ha kériou mogeriet, hag en em astenne eus an eil mor d'egile. *Vallum Hadriani* a veze graet eus ar vur-se gant ar Romaned ha, marteze, *Luguwallum* « moger Lugus » gant ar Vrezoned.

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN

Dottin, *Manuel*, 1915, pp. 192-217 ; Julian, *Hist. de la Gaule*, I, pp. 348-56 ; II, 182-221 ; h. a. : *Gallia*, pp. 95-106 ; H. d'Arbois de Jubainville, *La Civilisation des Celtes et celle de l'Epopee homérique*,

(31) Ar valista a oa anez eun ar balustr (kroazwareg, fustwareg) bras-meurbet a sthape treustou hir pe spégou divent n'oa evit herzel outona hobregon, na skoued, *Karrobalista* a veze graet eus eur *valista* douget war eur c'harr, ouz e stleja daou vul pe daou loen-kezeg : 55 eus an ijinou-se a veze dre *legio*. Gant unnek den e veze graet en-dro da bep *karrobalista*. Ar *skorpio* anvet er IVe kantved goude H. S. *manubalista*, a oa bihanoc'h ha herroc'h an hed-taol anezañ. Ar *gatapulla* « bangounell » a daole boliji maen ken teo ha penn eun den. An *onager* a oa anezan eur *gatapulta* vihan, douget war eur c'harr sterniet outañ daou ejen. 300 metr e oa hed-tenn ar valista ; hini an onager n'oa ket en tu-hont da 150 metr.

pp. 6-64 ; 327-95 ; *Le char de guerre des Celtes dans quelques textes historiques*, war *Rev. arch.* 1877 ; Wright, *The Celt, the Roman and the Saxon*, pp. 155-8, 171-80 ; Joyce, *Social History of Ancient Ireland*, pp. 54-103 ; Rhys, *Celtic Britain*, 1908, pp. 101-5, 116-9.

Déchelette, Manuel : *Age du Bronze, Premier Age du Fer (Hallstatt), Deuxième Age du Fer (La Tène)*, pass. ; *L'époque de la fondation d'Alesia*, war *Rev. arch.* 1912 ; V. Gross, *La Tène, un oppidum helvète*, 1886 ; P. Vouga, *La Tène*, Leipzig, 1923 ; S. Reinach, *L'épée de Brennus*, war *L'Anthropol.* 1906 ; A. J. Reinach, *La flèche en Gaule*, id. 1909 ; *Les Gaulois en Egypte*, war *R. des Et. anc.* 1911, pp. 33-74 ; A. W. Nau, *Die vorrömischen Schwerter*, 1903 ; British Museum : *a Guide to the Antiquities of the Bronze Age*, eil mouladur, 1920 ; id. *Iron Age* ; Coutil, *Casques antiques, protoétrusques, hallstattiens, illyriens, corinthiens, ioniens, attiques, phrygiens, étrusques, gaulois et romains*, Ar Mans, 1915 (1) ; *Poignards, rapières et épées de l'Age du Bronze*, war *L'Homme préhistorique*, 1926, 1927, 1928 ; P. Couissin, *Les guerriers et les armes sur les bas-reliefs du mausolée des Juives à Saint-Rémy* ; *les armes figurées sur les monuments romains de la Gaule méridionale* ; *le Gaulois de Mondragon* ; *Les frises de l'Arc d'Orange*, war *Rev. arch.* 1923, 1924 ; *Les armes romaines : essai sur les origines et l'évolution des armes individuelles du légionnaire romain*, 1926 ; Mommsen, *L'Organisation militaire de l'Empire romain*, trôet diwar an alamaneg galleg gant J. Brissaud ; Ch. Renel, *Les Enseignes, cultes militaires de Rome*, 1903 ; L. Le Roux, *L'Armée romaine de Bretagne*, 1911 ; Cagnat, *L'Armée romaine d'Afrique*, eil mouladur, 1912 ; Lesquier, *L'Armée romaine d'Egypte d'Auguste à Dioclétien*, Kaero, 1918 ; R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverlassung*, Berlin, 1920 ; H. M. D. Parker, *The Legions of Diocletian and Constantine*, war *Journal of Roman Studies*, 1933 ; B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, Leipzig, 1906 ; P. Armandi, *Histoire militaire des Éléphants*, 1848 ; Ch. Oman, *History of the Art of War*, 1898 ; Kromayer, *Antike Schlachtfelder*, teir leyrenn, Berlin, 1907-1926 ; B. W. Henderson, *Civil War and Rebellion in the Roman Empire*, London, 1908.

Letanant-koronal De la Noë, *Principes de la Fortification antique : Fortification gauloise, Fortification romaine*, 2 levrenn, 1888, 1890 ;

(1) Kavet ez eus bet e Negau, Stiria-Izela, e 1912, ugent lokarn arem, anaf dre ar stummadou anez e oant bet oberiet en eilvel kantved kent H. S. War unan anez, ez eus e lixeñennou etruskek eun enskrivadur keltiek a zo bet lennet evel-hen gant ar c'helliégour norvegiat Marstrander : *Siranku Korbi Isarni Eisuii Dubni Banuabi*, da lavarout eo « Siranku mab korbos [hoberias], [perc'hennadur] Isarnos mab Esuvios, [ha goude-se, perc'hennadur] Dubnos mab Banuabos ». War eun lokarn-all, e oa germanek, germanek rik hag anaf, an enskrivadur : « Harigasti teiva » eus Harigasts mab Tiwa ». Hennez a zo breman ar hena enskrivadur germanek deuet betek emnomp. Lakaat ra anaf o deus ar C'hermaned kemeret perz e darn eus an dirodegou hag eus an argadegou-brezel graet gant ar Gelted en tu diouz ar c'hreisteiz d'an Alpon, evel mevelien, goprsoudardet pe gevredidi. Goulakset e oa bet kement-se gwechall gant D'Arbois de Jubainville (*Premiers Habitants*, II) diwar studia hepken ar geriou koz boutin etre ar c'helliég hag ar germanek (*Le vocabulaire celto-germanique, Les Germains sujets des Celtes, L'Empire celtique*).

Bulliot, *Les fouilles du mont Beuvray*, Autun, 1899 ; A. Blanchet, *Les enceintes romaines de la Gaule*, 1907 ; Bruce, *The Roman Wall, a description of the Mural Barrier of the North of England*, cil mouladur, London, 1867 ; Macdonald, *The Roman Wall in Scotland*, Glasgow, 1911 ; John Ward, *The Roman Era in Britain*, London, 1911 ; *Romano-British Buildings and Earthworks*, 1911 ; Mothersole, *The Saxon Shore*, 1924.

PENNAD IV

Ar Relijion

Doueed ar Gelted. — An Templou, al Lidou hag ar C'hredennou. — Beleien, Divinourien, Drouized ha Barzed

Natio est omnium Gallorum admotum dedita religionibus... Galli se omnes ab Dite patre prognatos prae-dicant. « Ar Gelted eo ar relijusa ens an dud. Holl e lavaront ez int gourvibien da Dad ar Maro ».

KAESAR.

KEVRENN I : AN DOUEED

Evel holl boblou Europa kent donedigez ar gristeniez, ar Gelted a oa pagan. Eus kredennou ar baganiez e c'helloer lavarout e kouezas an dud enno 1^e dre n'anavezent ket ar gwir Doue, 2^e dre n'anavezent ket gwir natur an traou a zo en-dro d'eomp.

Ar baganek kenta a wele bemdez an heol o sevel diouz ar reter, hag o vont da guz er c'hornog, al loar pe ar stered o lugerni e-pad an noz ; arvesti a raent ouz tremenadeg ar c'houmoul ; gwelout a raent an neñv o teñvalaat gant ar arne, al luc'hed o lintra, hag e sebezent ouz ar c'hurun ; santout a raent c'houez an avel hag e klevent hirvoud an deliou hag ar geolennou o krena dre ma tremene ; er c'hoadou torgennek, an hekleo a adlavare war o lere'h o c'homzou pe a daole d'ezo o youe'hadenn en-dro ; gwelout a raent ar mor, gwech sioul ha kompez, gwechou all oc'h eonenni kounnaret gant an aod ; ar vammen o strinka, yen ha sklaer, eus dounder an douar hag ar waz, sked ha hiboud ganti, o redek dibaouez ; arvesti a raent ouz e-leiz a loened, a bep gouenn, a bep ment hag a bep liou, o kerzout war an douar, o nijal dre an aer, o neuï en doureier ; ouz an douar, lakaet glas gant plant a bep ment hag a bep

doare a greske gant an amzer hag a droe stumm diouz maread ar bloaz. Dont a rejont da gredi penaos an holl draou-se, a oa o fiñval, o redek, o trouzal, o vouc'hal, o trei stumm hep ehan, war o zro, a oa enno, evel ma oa ganto o-unan, spered ha mennerez ; kavout a reas d'ezo e santent, e welent, e klevent hag ec'h intentent evelto. Eun ene a lakajont zoken en traou, hag int difiñv ha digemum drezo o-unan, evel ar mein hag ar meneziou. Hennez e voe pennorin hag abeg an doueed diniver azeulet gant ar baganed.

Er rann-amzer eus an istor m'edo ar Gelted koz en o brud, e oa bet dilezet gant darn eus ar pep desketa ar gredenn e oa — lakomp ar c'hurun pe an avel — traou beo ha spredrek. Kaout a rae d'ezo kentoc'h e oa kiriek d'an traou-se noueañsou galloudekoc'h eget an dud, disgwel peurliesa, nemet e oa ganto eur c'horf heñvel ouz hini an den, hag e c'hallent kaout, evel an dud, gwreg ha bugale. Bez' e oa evito eta eun doue eus ar c'hurun pe eun doue eus an avel hag, er c'his-se, evit kement seblant eus an natur. En hevelep doare e lakaont doueed heñvel ouz an den pe ouz al loened en tan, er gwez, er rec'hell, er meneziou, er stériou, er mammennou hag er mor.

Kredennou keltiek ha kredennou rak-keltiek. — Istor poblou an douar a ziskouez e talc'h an dud peurliesa startoc'h ha pelloch d'o doueed ha d'o c'hreañsou relijius eget d'o yez ha da gement a ra o brôadelez. Da gredi eo eta e oa eun darn vrás eus ar c'hredennou a rene en hor broiou, en oadvez keltiek, tra ar poblou a veve enno kent donedigez ar Gelted. N'heller ket avat, nemet a boan, diforc'ha ar c'hredennou-se diouz ar re a zo bet degaset gant ar Gelted.

Ouspenn-se, ar Gelted, end-eun, o doa bet en hèrez digant o gourdadou pell, an dud a veve etre an XXXe hag an XXIe kantved kent H. S., doare kredennou o doa miret gwell-pe-welloc'h. Ar seurt kredennou-se, int-i iveau, a zelleze anano a « rak-keltiek », o vez ma oa anezo kent givivelez pabl ar Gelted.

An doueed keltiat hervez ar skrivagnerien Italian-ha-Gresian. — *Dévi* (unander dévos) a veze graet eus an doueed e keltieg koz. Rôet e veze iveau d'ezo anoiou tennet eus *dusis* « nobl, uhel » hag eus *kassis* « kaer, c'houek ». Unan eus an anoiou-se, *dusios*, gwregel *dusia*, a oa e boaz gant Keltek Galia, en IIIe hag er IVe kantved goude H. S., da envel,

dreist-holl, doueed ha doueezed ar stériou. Nebeut a anavezomp eus doueed ar Gelted. An darnvuia anezo a heñvel beza bet doueed lec'hel, a oa anavezet hepken en eur c'hornbro hag azeulet gant eun niver bihan a dud. Evit an doueed vras, boutin etre an holl Gelted, e oa, evit doare, disheñvel o anoiou diouz ar broiou, hag o neuz diouz ma vezent pedet gant eur brezeliad, eur c'houer pe eur marc'hadour.

Dibaot e komz d'eomp ar skrivagnerien Italian-ha-gresian eus doueed ar Gelted ha, pa her greont, ec'h hellenaont pe e romanaont anezo peurliesa, dre o heñvelekpat ouz re o doueed-i n'o doa outo nemet eun heñvelidigez skañv ha touellus alies. Hervez Kaesar, e krede Kelted Galia e oant gourvibien da zoue ar maro (1). Lavarout a ra c'hoaz penaos ar brasa eus an doueed azeulet ganto eo kavadennour an holl vicheriou, heñcher ar veajourien, mirour ar c'henwerz. War-lerc'h hemañ, ec'h azeulont doue an heol mat da yac'haat, doue ar brezel, doueez ar furnez hag ar ouziegez, doue an neñv hag ar c'hurun. Ne ro ket d'eomp avat anoiou keltiek an holl doueed-se ; ober a ra anezo an anoiou latin *Dis Pater, Mercurius, Apollo, Mars, Minerva* ha *Jupiter*. Gouez d'eur skrivagner all, ar Gelted o chom tost d'ar Mor Bras a azeule an *Dioskured*, da lavarout eo, hervez kre-denn Kreisteiziz, daou zoue brezeliat ganet eus an hevelep mamm, nemet e oa eun doue tad unan hag eun den marvel tad egile. Hounnez eo ar vritz-sklerijenn a zeu d'eomp peurliesa diwarbenn doueed ar Gelted gant ar skrivagnerien greisteizat (2).

Da genober gant an diskleriaduriou teusk-se, hon eus :

(1) *Dis Pater*, eme Gaesar. *Pater* « tad » a zo latin. En hen-geltieg e oa act da get ar p a zo e derou ar ger indezeuropek-se hag e veze lavaret *afer* pe *atir* (an f a gaver e furm c'hermanek ar ger-se, *fader, father*, h. a., a zo oc'h aronezia eun doare-distaga a zo bet moarvat, war-bonez nebeut a dra, hini ar Gelted kent fatadur ar p indezeuropek en o yez). *Dis* avat, tro-c'henidik *ditis*, a hellfe beza stumm latin eun ano keltiek miret en iwerzonog e-lec'h m'eo deneut da veza *dith* « maro, distruij ». Kenveria gant Indeziz arianekaet an doue Siva, war eun dro krouer ha distruijer, disheñvel diouz ar Ene Meur pe Ene hollvedel (Brahma), L. de Milloué, *Petit Guide illustré du musée Guimet*, 1904, pp. 60-6, 84-94 ; De la Vallée-Poussin, *L'Inde jusqu'en 300* avant J. C. 1924, p. 320-2 ; Masson-Oursel, *L'Inde antique et la Civilisation indienne*, 1933, pp. 202-3.

(2) Eus holl Doueed ar Gelted, n'eus nemet ar re-mañ a gement a vez meneget gant skrivagnerien ar C'hreisteiz dindan o anoiou keltiek : *Teutatis, Taranis, Esus, Belenos, Ogmios, Andrasta, Epona*.

— da genta, lies a gant ano pe lesano keltiek a zoueed pe a zoueed miret gant enskrivaduriou bet engravet dreist-holl er c'henta kantved goude H. S. e broiou keltiek an Douar-bras hag en Enez-Vreiz ; — d'an eil, delouennou maen, arem pe pri poaz, ha skeudennou bos-bihan graet war-dro an hevelep mare ha pourtrez et enno doued keltiat.

Doueed ar Gelted hervez an enskrivaduriou. — Gant an enskrivaduriou ne zeu sklerijenn ebet na war stumm na war roll an doueed a viront an ano anezo. En tu-hont da se, kalz eus an anoiou-se a ziskouez beza hepken geriou lesenvel pe doarea bet staget ouz ano eun doue latin bennak. Da skouer, anvet eo an doue latin Mercurius *Arverniorix* « roue an Arverned », *Dumiatis* « o chom war ar menez Dumias » (3), *Vassokaletos* « ar gwaz kalet », *Vellaunos* « kalonek » ; — doue an heol hag ar vezegiez, Apollo, a zo lesanvet *Atepomaros* « ar marc'heg meur », *Maponos* (4) « an den yaouank », *Vindonnos*, eus *vindos*, « gwenn », « kaer », « santel » pe « skedus », *Toutiorix* « roue an dud » ; — doue ar brezel, *Mars* a zo anvet *Albiorix* « roue ar bed », *Katurix* « roue an emgann », *Belatukudros* « kaer pa laz », *Leuketios* « luc'hedek », *Dunatis* « o chom en dunon », *Visukios* « gouziek ».

Mat eo anaout darn eus an anoiou-se a c'hall beza, ez gwir, anoiou doueed pe douezeed kehelet gant ar Gelted. Eus ar re-se eo :

Evit an doueed : *Smertos*, *Smerios*, *Atesmerios*, *Adsmerios*, *Smertatios*, *Lugoves*, *Bemilugus*, *Smertullus*, *Esus*, *Kernunnos*, *Teutatis* pe *Toutatis*, *Kokidios*, *Taranis*, *Sukellos*, *Kamulos*, *Ambisagros*, *Belenos* pe *Belinos*, *Grannos*, *Ogmios*, *Nodons*, *Mogons*, *Mogounos* ; evit an douezeed : *Belisama*, *Arnalia*, *Rosmerta*, *Kantismerta*, *Andarta*, *Nantosuelta*,

(3) Ar « Puy-de-Dôme » bremañ.

(4) Maponos a oa eun doue eus bro ar Vriganted, e Breiz-Veur. E danevellou kembraek eus ar grenn-amzer e vez meneg a Vabon (Maponos), mab Modron (Matrona). Eun hemol'her bras e oa, gantañ eur c'hi burzodus hag eur march'herrek evel an tonn. Pa n'oa c'hoaz nemet teir noz, e voe laeret p'edo o kousket etre e vamm hag ar speurenn. Oadou diniver goude-se, e voe diskleriet da Arzur e oa Mabon dalc'het kriz en eun toull-bac'h mein e kér Loeou (Glevon, Gloucester). Arzur hag e gadourien a dizas e zieubi hag e stagjont neuze gant hemol'her an Tourel Trouiz n'halle ket dont da vat hepdaf.

Athubouda, *Katubouda*; *Naria*, *Andrasta*, *Sutevia*, *Sulis*, *Briganti*, *Brigindo*, *Nemetona*, *Mogontia*.

Eun teskad martezeou nemet-ken, setu, en holl, kement a c'hellomp lavarout diwar-benn an doueed hag an douezeed-se. Kredi a reer ez eo *Smertos*, *Smerios*, *Adsmerios*, *Smertatios*, anoiou an doue bras keltiat e komz Kaesar anezaf evel eus kavadennour an holl vicheriou.

Eun ano-all eus an doue-se (*Smertos*) a vije marteze *Lugus*, a gaver en ano *Bemilugus*, doue azeulet war harzoubro an Aued, en ano an doue *Lugoves* (liesder keltiek eus *Lugus*) kehelet gant kereourien Uxama, kér geltiek eus Bro-Spagn ; — *Smertullus* « Smertos Vihan » a vije mab *Lugus* ; — *Smertullus* a vije bet anvet ives *Esus*, hag *Esus* ha *Kernunnos* (5) a vije marteze an Dioskured keltiat ; *Teutatis* pe *Toutatis* pe *Totatis* « doue ar bobl » (*teuta*, *touta*, *tota*) eo marteze ano an doue kavadennour an holl vicheriou pa wisk e neuz vrezelek ; *Kokidios* a heñvel beza bet unan eus anoiou *Toutatis* e-touez ar Vrezoned ; — *Taranis* eo doue ar c'hurun ; *Sukellos*, a dalv e ano kement ha « skôer mat » hag a zo bet pourtrez war eur skeudenn vos-bihan, eur morzol gantañ en zourn (ar morzol a laka ar c'hurun da straka), n'eo marteze nemet unan eus anoiou *Taranis* ; — *Kamulos*, kehelet eun tammig e pep lec'h, a heñvel beza bet eun doue brezeliat ; *Ambisagros*, azeulet gant Kelted an Itali, a zo marteze eun ano all eus an doue-se ; — *Belenos* a zo eun doue heolel ha yac'haer a veze kehelet dreist-holl, war a seblant, gant Kelted Noreia ; — *Grannos* e oa ar « gwrezus », doue heñvelekaet ouz Apollo ; — *Ogmios* a heñvel beza bet eun doue hag a oa brudet dre e nerz veur hag e gomz helavar ; — *Nodons* a oa eun doue azeulet e-touez ar Vrezoned ; er marevez roman e oa goestlet eun templ d'ezañ war glann dehou an Havren (*Sabrina*). Aet eo diwezatoch e ano da *Nuz* e brezoneg (6), ha bras a-walc'h eo ar roll c'hoariet gant Nuz Lao-Arc'hant hag e vibien e marvaliou brezonek

(5) *Kernunnos* : an anō-se a heñvel talvout kement ha « ar G'hornek ».

(6) Nuz a oa d'ezañ eur verc'h kaer evel an deiz, e tlee daou gammion en em gamma eviti da gala maec betek deiz ar varn. Gwen (*Vinfos*), ar brudeta eus mibien Nuz, a oa, war eun dro, brezelour, diouganour, ha den a ouziegez. Ar c'hoer gristen o veza laket Nuz hag e vibien en ifern, e voe lavaret e oant eno evit stourm ouz an diaoulien ha mirout outo da zismantra ar bed.

ar Grenn-amzer ; *Mogons* a oa eun doue breizat ha *Mogou-nos* eun doue galian heñvelekaet ouz Apollo.

War a greder, *Belisama*, a dalvez, evit doare, hec'h anokement ha « heñvel ouz ar flamm », a oa doueez ar furnez hag an ijinou-kaer ; *Arnalia* a vije eun ano all d'ez ; dindan he neuz vrezelek e kemere marteze an ano a *Andarta* (7), doueez ar brezel hag an trec'h ; — *Rosmerta* eo parez an doue kavadennour ar micheriou ; *Kantismeria* a zo marteze an hevelep doueez ganti ; — *Nantosuelta* eo parez *Sukelloz* ; *Athubodua*, *Katubodua* a heñvel beza doueezed ar brezel ; — *Naria* « ar Galonegenn ? » azeulet e-touez an Helveted, a oa eun doueez vrezelek marteze ; *Andrasta* (8) a oa doueez an trec'h e-touez ar Vrezoned ; — *Sulis* (9) ha *Sulevia* a oa doueezed azeulet, ar genta e Breiz-Veur, eben war an Douar-bras ; — azeulet e oa *Brigantia* Breiz-Veur ha *Brigindo* e Galia ; — *Nemetona* a zo tennet hec'h ano eus ar ger *nemetos* « sakr, santez » ; — *Mogontia* (10) a zo anavezet dre eun enskriyadur eus bro ar Vediomatrikred (reter Galia).

An doueed keltiat hervez ar skeudennou. — Ar skeudennou a zo diskrid ar pep brasa anezo ha, dre-se, ma sav diouto sklerijenn war stumm eun doue pe zoue, hol lezont diouiziak eus o ano. E-touez an doueed skeudennet evelse, anvomp :

1. — Eun doue en e sav, barvek peurliesha ha hir-vlevek, eur morzol gantañ en eun dourn hag eur podig en e zourn all, a zo bet kavadennet e-leiz a skeudennou anezo, delouennou ha skeudennou bos-bihan. War darn eus ar remañ emañ taolennet gant eur vaouez, eur plac'hig hag eur chi en e gichen ; ar c'hi en deus a-wechou tri fenn. Damgredi a reer ez eo an doue morzolek-se doue ar re varo e fougee ar Gelted beza mibien d'ezan (11).

(7) *Andarta* a die beza evit *Ande-arta* : « an arzez vrás ».

(8) *Andrasta* ; an ano-se a zo da lavaret, war a greder, « an distourmus, an hini n'heller ket stourm outi ».

(9) *Sulis* deut da *heol* e brezoneg (gwregel e oa *heol* en hor yez) ha dsuul « jagad » en iwerzoneg.

(10) Bez' e oa anezl, moarvat, doueez-virourez *Mogontiakon*, kér Mainz, war ar Roen.

(11) Diwar-benn an doue morzolek, A. Bertrand, *La Religion des Gaulois* ; les *Druïdes et le Druidisme*, 1897, skeudennou 44, 52, 53 (bet divorzolet), ha dreist-holl S. Reinac'h, *Bronzes figurés de la*

2. — Eun doue skeudennet gwech en e sav, harp e zourn war eur rod, gwech all war varc'h, tremenet e vrec'h dre emprennou eur rod hag o vac'ha dindan treid e jao eur ramz lost-naer. Eun doue eus an heol e c'halife beza, ma'z eo ar rod skeudenn an heol (12).

3. — E-leiz a skeudennou o pourtrezi doueed ha doueezed ganto en o fenn kerniou karo, maout pe taro, pe c'hoaz diskouarn karo pe diskouarn marc'h. Skeudennet ez int peurliesha en o c'hoaze, kroazet o divesker, er stumm-a-boz anvet bouddhaek (13).

4. — Eun doue, d'ezan tri fenn pe teir dremm, ha n'eo marteze nemet unan eus ar stummou a rôas kizell ar skeudennerien d'an taro teir garan pe d'an taro tri-c'herniek a gomzimp anezo pelloc'hik (14).

5. — An naer penn-maout, a zo kizellet gwech hec'h-unan, gwech a-gevret gant doueed kerniek pe trifennek. P'en em gav evelse, ez eo skeudennet peurliesha trôet endro da zargreis an doueed-se hag oc'h ober evel eur gouriz

Gaule romaine, 1894 (eleiz a skeudennou). Kenveria doue morzolek ar re varo gant an Etrusked, J. Poulsen, *Etruscan Tomb Paintings, their subjects and significance*, Oxford, 1922, skeudennou 39, 45 ; Franz de Ruyt, *Charun, démon étrusque de la mort*, 1934 ; Pericle Ducati, *Le problème étrusque*, 1938, pp. 154-5. Kenveria ives an doue morzolek skandinavek Thor, ha doue ar c'hurun gant Slaved Rusia : skeudennet e oa gant eur maen-tan en e zourn hag eur baro our ouz e elgez ; an derenn a oa e wezenn, hag eun tantad koad derv a oa o tevi noz-deiz e santual ; e ano, Peroun, a dalv da lavarout Skôer », L. Léger, *Mythologie slave*, 1901, p. 55, 57-8.

(12) Skeudennou eus doue ar rod a vo kavet war A. Bertrand, op. cit. taolenn-skeudenn 28, skeudennou 54, 58. Gwelit ives ar sksk. embannet gant Herri Gaidoz en e studiadenn *Le dieu gaulois du soleil et le symbolisme de la roue*, war Rev. archéol. 1884, II. Meret eo bet an hevelep testenn gant J. Déchelette. Lenn ives studiadenn Trévély a-zivout *Le Cavalier et l'Anguipède*.

(13) A. Bertrand, op. cit. taolenn-skeudenna 25, 26, 27, 30 ; skeudennou 38, 43 ; ha dreist holl S. Reinac'h, *Bronzes figurés*.

(14) Doueou trifennek pe teir-dremmek, Bertrand, sksk. 41, 42, 43, 48, 60. Maouez tri fenn outi e lennegez krenn-amzeriat Iwerzon : « Bez' edo eno eur wrac'h du-moged hakr, ha tri fenn warni : unan evit klemm, hag unan evit c'hoarzin, hag unan evit kousket » (*Caillech dhûbh-dethaige adhuathmurr and, oeus tri cint faire : ceand oe coi, ocus cend do gaire, oeus cenn oe codol dibhsidhe*) », Rev. celt. 1892, p. 5. — Slaved ar Baltik a oa ganto doueou trifennek (*Triglav*), pevar fennek pe peder-dremmek, ha seiz-dremmek. Unan en Arkona (enez Rügen) a oa pemp-dremmek, L. Léger, op. cit. p. 63 ha pass.

d'ezo. Gwechou all an doueed a vez ganto an naer war o barlenn, pe e tale'hont anezi en o dourn (15).

6. — An *tarvos tri garanus* pe taro teir garan, a zo marteze an hevelep hini hag an *Donnotarvos* « taro Donnos » pe *Déviotarvos* « taro-doue », e kreded a-walc'h e oa ano anezañ e-touez Kelted Galia ha re an Azi-Vihana. An hevelep aneval burzudus eo marteze hag an taro tri-cherniek a zo bet kavadennet e-leiz a skeudennou arem anezañ e meur a vro geltiek eus an Douar-bras (16).

7. — Eun doueez, d'ezo stumm eur vere'h yaouank azezet war gein eur marc'h pe gentoch eur gazeg, rak a-wechou ez eus eus ebeul e-kichen. War skeudennou bos-bihan-zo ez eus kezeg bodet en-dro d'an doueez, o tebri foen pe blouz ledet evito war he barlenn. Hounnez eo, war a gredet, *Epona*, mirerez ar c'hezeg (17).

8. — Ar c'hrouaduriou faltzias emañ ar skeudenn-aneko war ar peziou moneiz keltiat : merc'hed en noaz, war varc'h, ganto goafion ha skouedour, ramzed, korred ; kezeg penn-den pe penn-evn, evned penn-maouez, erevent hag all, o deus c'hoariet, a dra sur, eur roll bennak er c'hredennou (18).

(15) Bertrand, ssk. 39, 40, 49, 58, 61 ; taolenn-skeudenn 29. Lenn ouspenn A. J. Reinae'h, *Divinités gauloises au serpent*, war *Rev. archéol.* 1911, pp. 221-56.

(16) *Donnotarvos*, skrivet *Donnotaurus* gant Kaesur, a oa e 52 kent H. S. Iezano eur prins eus brôad an Holved (*Helvit*) : Gaius Valerius Donnotaurus, mab d'ar roue Kaburos. Penna kér an Holved e oa Alba (hizio Alps, departamant an Ardech). *Déviotarpos* a oa, hervez D'Arbois de Jubainville, gwir ano keltiek ar roue galat Dejotaros. — Tarvos trigaranus, Bertrand, sk. 50, 51 : Czarnowski, *L'Arbre d'Esus, le Taureau aux Trois Grues et le Culte des Voies fluviales en Gaule*, war *Rev. celt.* 1924, pp. 1-57. An tirvî tri-cherniek, S. Reinae'h, *Bronzes figures*, meur a skoueden. — Tirvî sakr, tirvî-doue a gaver e meur a vrôad eus Iwerzon d'an Indez hag eus Skos da Verberie. A-walc'h e vo menegi aman an tarv Gourzil, doue meur ar Verbered (*Rev. de l'Hist. des Religions*, 1911, p. 104) ha Taro kenta ar Bersed, kompagnu d'an Den kosa, Gayômaretan, eus e gavell d'e vez (Huart, *Perse antique*, 1925, p. 253). En Egipt, an tarv meur lidlazet a gas an den maro d'an nenv war e gein ; kroc'h an tarv lidlazet a ya da ouel war ar vag a dreiz an anaon da dre-at-bez (*Rev. de l'Hist. des Religions*, 1908, p. 97).

(17) S. Reinae'h, *Epona, la déesse gauloise des chevaux*, 1895 ; *Encore Epona*, 1898 ; h. a., (mouladuriou distag ; diwar *Rev. archéol.*).

(18) Skeudennou war levriou Robert, Blanchet, h. a., gouestlet da vounicou ha medalennou ar Gelted. Keuveria Valkirized, korred, ramzed, erevent, h. a., ar Chermaned.

Doueed Kelted Iwerzon. — Soñjet ez eus bet e vije kavet eur sklerijenn bennak diwar-benn doueed ar Gelted koz e skridou Kelted ar Grenn-amzer, Breiziz hag Iwerzoniz. Skridou ar Vrezoned, dre n'int ket gwal-goz ha ma' z int bet kristenaet doun, n'o deus miret nemet roudou dister eus ar fals-doueed gwechall. En enep, danevellou iwerzonek-zo, laket, moarvat, dre skrid evit ar wech kenta en IIIe kantved (19), evito da vez a bet adaozet gant ar Gristenien hag al lenneien, a ro tu d'eomp da gaouf eun anaoudegez bennak eus an doueed azeulet gant Kelted Iwerzon er Ia, IIe ha IIIe kantved goude H. S. En Iwerzon, ez eo rannet an doueed etre daou vagad a vez atao brezel etrezo ; an eil, ar bagad kosa, eo hini doueed ar maro, an noz, an arne hag ar goañv, ha ganto eun ano a oa da lavarout, war a gredet, « ramzed » ; egile eo bagad doueed ar vuhez, an deiz, an amzer gaer an hañv, a vez graet anezo tud doue Dana (20). Er bagad kenta en em gav *Belios*, doue ar maro ha tad kosa Iwerzoniz ; *Belaros*, an doue a daol an tan-foeltr ; *Bodua*, doueez ar brezel ; *Nentos*, doue ar brezel ; *Nemetona* doueez an emgann ha gwreg Nentos. En eil bagad, emañ an doueez *Dana*, anvet ives *Ana* ha *Brigenti*, doueez ar varzoniez, ar vezegiez hag ar govelerez ; he mah *Brénos*, doue ar ouziegez hag awen al lennegez ; mah Brénos, *Ategnion*, e talv war eun dro an ano anezañ kement ha « gouziegez », « lennegez » ha « harzoniez » ; *Dagodévos* « doue mat », doue galloudek ar douar, lesanvet *Maros* « ar meur » ha tad Brigenti ; *Nodons*, roue e zourn ar'hest, a zo, a-gevret gant Dagodévos unan eus renenerien ar bagad ; *Ogambios*, ar brezeliad kreñv ; *Matugenos*, ar sorser ampart ; *Gobanniu*, gov an doueed ; ha, da gloza, *Lugus*, an doue hag a zo eur mailh war bep micher, war eun dro brezeliad, aremour, gov, kalvez, telenour, barz, sorser ha louzaouer pe vezeg (21).

(19) Hervez ar beajour Aethicus Istrius, gouizieien Iwerzon a oa ganto levrion d'an amzer-se, G. Dottin, *Le philosophe Aethicus et les Celtes insulaires*, war *Rev. des Et. anc.*, 1923, pp. 144-50.

(20) An diouranna doueed Iwerzon a zo bet an dezena dispeleget gant Herri d'Arbois de Jubainville en e levr *Le Cycle mythologique irlandais et la Mythologie celtique*, 1884. N'e man ken ar voul gant an diouranna. Lenn levrig mat Sjoestedt, *Dieux et Héros des Celtes*, Gwaskerellou Hollzeskadurez Bro-Chall, 1940. Ha da genveriadur, en hevelep rummad-levriou, Dumézil, *Mythes et dieux des Germains, essai d'interprétation comparative*, 1939. (M. M. 2-6-1943.)

(21) Er pennad-se, da aesaat d'al lenner an heñvelekaat gant doneed

War venoz Iwerzoniz e oa doueed ar c'henta meuriad teñval o doare peurliesa hag euzus a-wechou ; darn eus an doueed-se a zo ganto pennou gavr pe dremmou buoc'h ; Belaros n'en deus nemet eul lagad hag a zo serret peurliesa : pa zigor anezañ, e strink dioutañ tan lazer ar foeltr.

Bodua a gener alies furm ar vran a nij a-us d'ar c'hanniec'hioù hag a freuz gant he beg ar c'horfou maro dibennet...

Doueed an eil bagad, en enep, o deus dremmou sklaer ha kaer, bleo melen hir, armiou skedus, kezeg gwenn. Eus Brênos, doue Dana, e veze graet tres eur brezelour bleo aour, gwisket gant eur vantell gwer, eur sae ruz, eur goaf lemm en e zourn dehou, eur c'hlez e zournell olifant ouz e vorzed, eur skoued ruz en e zourn kleiz.

En eur rummad danevellou all iwerzonek e kaver, war a greder, roudou eus an doueed azeulet gwechall gant Kelted an Douar-bras ha re enez-Vreiz, eus Kamulos, da skouer. Marvailhou koz iwerzonek eus ar Grenn-amzer a zo meneg enno eus eur c'hadour brudet eus an Henamzer hag a zo anvet *Cumal* (da lavarout eo *Kamulos*), eus e c'hoar. *Boðr* (*Bodua*) hec'h ano, ar « Vaouez kreñv » he lesano, hag eus mab *Cumal*, *Find* (*Vindos*). Hemañ a zo, war-lerc'h e dad, renier eur bagad brezelidi o deus dre o uhel-oberou burzodus hag o hemolc'hadennou souezus a-dreuz da Skos ha da Iwerzon, pourchaset d'ar Ouezeled betek an XIXe kantved danvez marvailhou diniver. Ar gwerzour brudet *Ossian* (*Ossinos* « demmig », *ossos* « demim ») a vije mab Find, ha dre-se douaren Cumal.

Doueed an doureier, ar c'hoadeier hag ar meneziou. — An doureier (mor, lennou, stériou, ha mammennou), ar gwez hag ar c'hoadou, ar meneziou e veze sellet outo evel chomlec'h speredou galloudek. Ar stériou hag ar mammennou a oa sakr ouz daoulagad ar Gelted ; rak-se e veze graet anezo aliez an ano a *déva*, *dévona*. Doueed pe doueed ar stériou hag an eiennennou e veze rôet d'ezo furm gwazed pe

Kelted an Douar-bras, hon eus rôet furm hengeltiek an anoiou-se, da lavarout eo ar furm a oa ganto er I^e, IIe ha IIIe kantved goude H. S. Er skridou iwerzonek o devez ar furmou war-lerc'h : la meuriad : Bile, Balar, Bodr, Nêt, Nemon ; 2e meuriad : Dagde, Brigit, Ana, Dana, Brian, Aithgne (ha Ecene), Nuadu, Ogme, Mathgen, Golbniu, Lug.

verc'hed, pe furm loened, taro pe varc'h peurliesa. Unan eus stériou Iwerzon a veze graet anezo *Bou-vinda* « à vuoc'h wenn » (« Boyne » bremañ). Da gredi eo edo, d'an derou, an doueez Epuna eur-vammenn santel a rôed d'ezi furm eur gazeg. Er mammennou dour tomm e veze lakaet chomadur doueed yac'haerien anvet *Bormo* (ano rak-kel-tiek), *Borvo* gant Kelted an Douar-bras, ha doueed anvet *Sirona*, *Dirona* (d barrennet) ha *Damona*.

E-touez Kelted an Itali a raed lidou da voudiged an dervenned ; e kreisteiz Galia, da zoue an dero, da zoue ar Chouec'h Gwenn, da zoue ar fao, da zoue brezeliat ar beuz. *Abnoba* e oa an doueez a rene war ar C'hoad Du e-lec'h ma tarz mammenn an Danuvios ; *Arduinna* e oa hini koad Ardenn ; er skeudennou e veze roet d'ezi doare eur vaouez azezet war gein eun tourc'h gouez war zaou-lamm.

Pep torosenn eus an douar, adal ar c'hrug izel a c'holoeskern ar c'hadour betek ar menez uhel e sav ar gribenn anezañ dre greiz ar c'houmoul, he doa he spred galloudek pe galloudekoc'h. E Galia, e keheuet *Vosegos*, *kouros*, ha *Damias* (22) war an dro doueed ha meneziou.

Ar Mammou. — En eur rumm gant ar spredou lec'hel-se eus an doureier, ar gwez hag ar rec'hell, emañ ar re a oa anvet Mammou gant ar Gelted. An ano-se a veze graet eus eun niver bras a zoueed bihan a vire ar parkou hag an trevadou, ar bleun hag ar frouez, an hentou hag ar marc'hallec'hioù, an ti hag an oaled, an den, an tiegez hag ar meuriad, a gêr vogeriet hag ar rann-vro. Lesanoiu a veze graet anezo hag a zo da lavaret « an damanerez », « ar mirerez », « an evesaerez ». En doue ebet n'o deus het martez ar Gelted muic'h a fizianeg eget er re-se. Ar soudarded keltiat a oa oc'h ober o servij en armeou roman, er I^e, en IIe hag er IIIe kantved goude H. S., o deus lezet war o lerc'h e leiz a enskrivadurioù tenerus, e pedont pe e trugarekaont enno Mammou o bro, o meuriad pe o Mammou d'ezo o-unan (23).

(22) Bremañ « Vosges », « Jura », « Puy-de-Dôme ».

(23) *Matres* a vez graet eus ar Mammou en enskrivadurioù latin eus an Douar-Bras hag eus enez-Vreiz. Eus an hen-geltieg *mater, *matir, ez eo dinaouet an ano-man *Matrona* laket d'eur stêr e Galia. En hen-lennegez Kembre Modron (= *Matrona) he deus da, da,

Gwez ha loened nevet (24). — Bez' e c'helle beza gwez nevet pe sakr a hep gouenn, pa 'z eo gwir e c'hellent holl beza kemeret da chomadur gant noueañsou dreistnat. Gouennouzo'velato a veze doujañs outo dreist d'ar re-all : da skouer an dervenn (*dervon*) en abeg marteze d'he ment ha d'he neuz leun a veurded, hag an ivinenn (*eburon*) en abeg da c'hlaser hirbadus he deliou. Da zesvarn diouz an anioù lec'hioù ha tud, er bed keltiek a wechall, o dije ar Gelted douget muioc'h a bri d'an ivinenn eget d'an dervenn.

Ar Gelted a azaouez hag a veule kalz a loened, darn, evel an arz hag an tourc'h gouez, evit o nerz hag o chadarred ; darn all, evel an avank hag ar vran, evit o spered hag o ijin ; re all c'hoaz evit ar mister a ro d'ezo o furm hag o doare-beva, evel ar vaot a zoug he zi ganti hag an naer (*natio*) a gerz hep treid hag a vey en dounderioù kuzeta an douar.

Gant Kelted an Alpou e oa azeulet an doue *Artios* hag an doueez *Artio* (eus *artos* « arz ») (25) ; darn eus Kelted Galia o doa eun doue *Etnossus* (eus *etnos* « evn »). An holl Gelted a rae gant ar vran eun evn santel.

Afallach (* *Aballakka*) en deus rôet e ano da 'enez Avalon (*Rev. cel.* 1899, pp. 112-3). Er Veda, e vez graet eus ar stériou *mataras* « mammou », *matritamas* « ar mammou mamma », hag en Avesta *mataro gitayo* « ar mammou beo » (id. II, p. 7.) Kenveria, gant ar Slaved, an doueezed anvet *Vilas*, *Samovilas*, *Samodivas*, *Rusalkas*, L. Léger, *Mythol. slave*, pp. 166-81.

(24) Nevet a zo eur ger henvrezonek e oa *nemeton* ar furm anezañ e keltieg koz. Deut eo an anodoarea-se da veza *nemet* en iwerzonieg. En Iwerzon er Grenn amzer, ec'h anavez c'hoaz al lezennou gwez ha loened nevet. Ar gwez nevet eo gwez ar c'hoaz a zo en dro d'an din (*dun*), da lavarout eo kreñvlech eur rener : n'heller ket o zrouc'h a hep, astre ar rener. Al loened nevet eo : ar c'hezeg hag ar saoud kenberc'hennet gant daou zen ; n'heller ket lakaat ar sezzi warno da baae an dieou dastumet gant unan eus an daou genberc'henn ; — ar buoc'hed klaifi a c'helle beza lazet gant ar sezzi ; — an taro a vanse heptan diloue ar buoc'hed, hag all. Da anaout al loened nevet-se diouz ar re-all, e vez skourret eun ourouler ouz o gouzoug. Bez' ez oa ives tud nevet hag o doa gwiriou diouto o-uanan : ar rouane, ar vrientlinien, an did ouiziek ; d'ar re-se n'helle ket ar gredourien kas gourc'henn-paea hep o dismogañsi ha kaout da baae evit an dismegans se. Mont d'ober yun e toull o dor, hennez e oa an tu nemetken d'o redia da baae o dieou.

(25) N'eo ket asur e vije *Artios* deveret euz *artos* « arz » ; bez' e oa e keltieg eur ger *arta* da lavarout « maen », deut da *art* en iwerzonieg.

KEVRENN II : AN NEVEDOU, AL LIDOU HAG AR C'HREDENNOU

An nevedou. — Eun dachenn douar bras pe vihan, bonnet piz, warni gwez dero pe gwez all, eun ti prenn hepken pe veur a hini da wasked i bannielou sakr ar meuriad, ha berniet eno ives, evit doare, darn eus an teñzoriou goustlet d'an doueed hag ar profou kinniget gant an dud, eur vammenn pe veur a hini, eul lenn a-wechou, hennez e veze peurliesa stumm an templou pe gentoc'h al lec'hioù goustlet d'an doueed e-touez ar Gelted. *Nemeton* (d'an unander, *nemeta* d'al liester) a veze graet eus ar santualou pe lec'hioù sakr-se, hag ar ger-se, deut da veza diwezatoch *neved* e brezonieg, a oa, war a greder, « koad e dalvoudegez kosa. Ar santualou pennha a oa o ano *vernemeton*, *drunemeton* (ver, *drn* « bras », « meur »).

D'ar mare m'edont o veva en o frankiz, n'oa ket ar c'hiz gant ar Gelted ober skeudennou maen, prenn pe vetal eus o doueed. Er bloavez 279 kent H. S., pa welas Brennos de-louennou alaouret an doueed gresian en o sav e santual meur Delf, e c'hoarzas goap outo. Er Ia kantved kent H. S. e komiz Kaesar eus ar *simulacra Mercurii* a oa stank bras e-touez Kelted Galia. Nemet e c'helle beza e vije ar skeudennou-se kefiou gwez hepken pe mein hanter divrazet savet da vein-bonn, evel ar mein anvet *Hermes* e-touez ar Chresianed. Goude donedigez ar Romaned nemetken e stegas Kelted an Douar bras ha re enez-Vreiz ar skeudennou doueed ha da sevel d'ezo gwir demplou ha chapelou maen pe vrienn heñvel ouz ar re a oa gant ar Romaned hag ar Chresianed.

Anaout a reomp hiniennou eus an tier-pedi a voe savet neuze gant ar Gelted dre ar roudou o deus lezet en douar hag an engravadurion. Evel-se e ouzomp, da skouer, penaos, e Bro-Naoned, eur-C'helt anvet Agedoviros, a oustilas da Vars Mollo, doue lec'hel, « eun delouenn, gant he zempl hag holl ornatduriou hemañ », ha penaos, e penn all Galia, tost da venez Jura, eur Geltez, Kamulia hec'h amo, a lakas ober eur savenn, garidou warni, enenor da Vercorius. — Ar c'haera hag ar brudeta eus an templou savel gant Kelted Galia et Ia kantved goude H. S. e oa hini Mercurius en Augustone-meton (Clermont), e bro an Arverned. Vasso a vez graet eus an templ-se e keltieg. Gant maen-benerez e oa graet ar

mogeriou teo anezañ hag e oa kaeraet en e ziabarz gant maen-marbr ha marelладur-meinigou ; töennet e oa e ploum. Gwelet e veze ennañ teñzoriou bras hag eun delouenn ramzel eus Mercurius a oa bet graet, evit an Arverned, gant ar brudeta eus skulterien hag aremerien ar Chres, Zenodoros. Dek vloaz studi he doa koustet an delouenn-se ha 40 milion sesters (26) a labour.

An teñzoriou daspugnet el lec'hiou kensakret a zeue eun darn vras anezo eus an dibourc'h-brezel diwar an enebourienn. Hiniennou eus an teñzoriou sakr-se a oa an dalvoudegez anezo uhel-meurbet. Er bloaz 103 kent H. S. pa voe kemered ha gwastet kér Dolosa, e Galia, gant ar pen-vrezelour roman Q. Servilius Caepio, e voe diframmet diouz an nevedou hag al lennou sakr eur berniad aour hag ar-chant, na oa ket priziet nebeutoc'h eget 15.000 talanton, a ra, er mouneiz-bremañ (1912), 85.500.000 lur.

Pedennou, korollou, diedkinnigou. — Edo ar c'his gant ar Gelted, pa azeulent o doueed, trei bepred war-du an tu dehou. An azeulerez, da lavarout eo an doare d'azeuli an doueed, a oa anezañ pedennou, korollou, braoued-kinnigou hag aberzou. E 61 goude H. S., ar rouanez Boudika a bed an doueez Andrasta o sevel eun dourn war-du an neñv ; en hevelep bloaz, drouized enez Vona a bed o sevel o daouarn war-du an neñv hag a daol ouz ar Romaned malloziou ha sulbedennou.

Hervez eur skrivagner gresian, al lidou sakr renet gant ar Vrezoned, en enor da zoueed an douar hag an tredavou evit doare, a oa heñvel-tre ouz ar re a veze graet da Zéméter ha Koré an enezennou eus ar Chres.

War a lavar eur skrivagner latin, e lidou a voe, gwragez ha merc'hed en em ziskouëze en noaz, livet holl o c'horf gant liou glas ha heñvel-tre ou Afrikadezed. — Ar c'horollou graet en enor d'an doueed, a vez skeudennet alies war pezioù moneiz ar Gelted. Dre gorollou graet e-pad an noz, d'al loargann, e lide ar Gelfibered azeuladur eun doue n'ouzomp ket an anio anezañ. — Er bloaz 216 kent H. S., ar penvrezelour roman Posthumius o veza bet lazet, en engann, gant Kelted an Itali, e voe goulonderet piz ha nefael e glopenn ;

(26) *Sestertia* ar Romaned a dalvez 0,26 lur-aour. — Templo bras an Arverned a voe gwastet ha diskaret gant ar Chermaned en IIe kantved.

kelc'hiet a aour kizellet, e talvezas d'ar veleien da oberbraoued-kinnigou d'an doueed er goueliou.

Kinnigou hag aberzou. — Ar c'hinnigou a oa anezo traou a bep seurt a vije re hir o desrevele amañ ; bez' e weled en o mesk adalek barrennou aour hag arc'hant betek kreññou ha tammou pilhou. Daspugnet e vezent er-maez, el lec'hiou kensakret, skourret ouz barrou gwez, taolet e strad lennou ha stêriou pe donaret er geuniou.

En aberzou e veze kinniget d'an doueed gwad al loened hag an dud. Rôomp amañ da evesaat e oa hoaz, en Hemamer, holl boblou Europa hag Azia d'ober aberzou tud, zoken ar re seveneta anezo. Ar Chresianed a zalc'has pell d'ar voazamant-se, kerkouls hag holl boblou Italia, ar Romaned en o zonez. Ar Romaned desket er I^a kantved kent H. S., a daere o soñjal e kave d'ar Gelted enor o doueed dre laza tud : ankounac'haat a raent e oa bet hennez iveshoaz o gourdadoù o-unan ken, c'hoaz er bloaz 215 kent H. S., goude an engann bras end-eun e varvas ennañ Posthumius gant e armead, e oa bet douaret ez veo gant o zadou er marc'hallac'h saoud e Rom eur C'helt hag eur Geltez, eur Gresian hag eur Chresianez, dre ma kredent e vije habaskaet dre-se buanegez o doueed (27).

E-touez ar Gelted, evel e-touez ar poblou-all, e veze lies mennad d'an aberzou : 1) enor an doueed ; 2) kaout tre vadou mat ; 3) mirout e vuhez d'eur c'hlàñvour ; 4) prena digant an doueed ar gounid er brezel ; 5) o zrugarekaat goude an trec'h ; 6) dic'haoui pa zegouez ganto heza trec'het.

An dud lazet en aberzou a oa anezo alies sklaved, prizonidi-vrezel pe dorfedourien. Er c'henta kantved kent H. S. e krede Kelted Galia e oa aberz an dorfedourien ar gwella gant an doueed, nemet, pa ne veze ket a-walch'a dorfedourien pe pa venned kreski talvoudegez an aberz e raed ouspehn gant tud didamall. Lazet e veze an aberzidi a dennou saeziou pe a daoliou kleze, pe diframmet d'ezo o izili, pe vouget, pe veuzet, pe devet ez veo. Bep pemp bloaz e veze savet delouennou prenn, aozilh pe foen,

(27) C'hoaz er VIe kantved kent H. S. e voe eun aberz tud graet gant ar bobl er Chres : da zegas termen war eur c'hlàñvour stagus kaset, war a greder, gant an doueez Athéna, e voe hillazet dañvadezed ha daou baotr yaouank.

bras divent e veze serret enno an dorfedourien mesk-ha-mesk gant pep seurt loened, hag e lakaed an tan warno. An doare laza a veze alies diouz an doue ma lazed d'ezan : an dud a lazed da Esus a veze krouget ouz skourrou ar gwez ; devet ez veo e veze ar re a aberzed da Daranis ; en enor da Deutatis e vouged al lazidi dre o stlepel war o fenn en eur veoliad dour.

An divinouriez. — D'an azeulerez e tenn an diou fals-skiant-mañ : an divinouriez hag ar sorserez. — An divinouriez e oa ar skiant da zegemerout ha da lakaat anat youl an doueed. Brudem e vœu ar Gelted e-touez ar Chresianed hag ar Romaned evel divinourien dispar. Ar Roman desket, eur prezegour brudem anezan, Cicero (kenta kantved kent H. S.), en doa graet kaozeadennou hir war an divinouriez gant an drouiz Dévikiaos hag ar roue Déviotarvos, a anzav, en e skrid *De Divinatione*, emañ ar Gelted en tu-hont d'ar Romaned ha d'an Etrusked er skiant-se. Ar Gelted a rae divinouriez dreist-holl diwar an traou-mañ :

- 1) Fiñvou al loñed sakr, nij an evned da skouer ;
- 2) An neuz m'en em ziskoueze bouzellou al loñed aberzel ;
- 3) En aberzou tud, an doare ma koueze an aberzad ha ma rede e wad ;
- 4) An huñvre graet en eul lec'h gouestiet d'an doueed ;
- 5) An ambren rakwelerez.

An hud. — Hervez kredenn ar baganed, e oa an doueed diwarvel, yaouank ha kreñv atao. Lemmoec'h e oa ar pemp skiant anezo eget re an den ; disgwel e vezent peurliesha, p'en em ziskouezent d'an dud, e c'hellent mont d'o zouella ne vern e pe ferm : den, loen, louzou pe vaen. Drouk e oa darn anezo hag ar re-all, ar re vadelezusa zoken, a veze a-wechou pennadus, gwariziou hag anwazus evel an dud. Ar fals-ouziegez anvet « breou » pe « hud » a gave an den enni e wella gwarez ouz noueañsou galloud-koc'h egetañ hag int techet da holl siou fall an dud. Dre ar breou e c'helle en em zifenn ouz an doueed hag, a zo gwell, e tize a-wechou zoken d'o zrec'hi ha d'o flega d'e youl : arouzeziou treset pe engravel, komzou lavaret pe ganet, jestrout, lidou a raed piz diouz eur c'hiz heñvel hepered, louzaouennou pe vein a rôe ar galloud-se d'an den.

An achanterez-se a oa bet en enor e-touez holl boblou Europa e-pad oadvez an armou maen ha hini an armou arem. E-doug an dek kañtved a-raok donedigez H. S. ez eas war goaza e-touez ar Chresianed ha darn eus poblou Italia. Miret e vœu, avat, e barr e nerz, gant poblou an Hanternoz. Bez e oa, e-touez ar Gelted, hudourien a bep stad : adalek an drouiz, a oa anezan eun uheliad hag eun den desket, betek ar sorser kériadennou pe groaz-hentou, n'oa nemet eur c'houeriad pe eur c'hantreer.

An dreuzuhez pe dreuzannezerez-ene. — Kredi a rae an Gelted e c'helle a-wechou ene mab-den, pa veze bevezet ar c'horf, mont da enaoui korf eun den all pe korf eun aneval. Eur gredenn hounnez a c'hallje beza andoniet e doareou-natur bet sellet outo a-ziwar-c'horre, evel treuzfurmadur ar viskoulenn e balafenn hag, e bras, kement treuzfurmadur amprevaned. Sklaer eo n'eo ket, a galz, souezusoc'h taol d'ar spered gwelout eun den o vont da vleiz pe da vaen eget eur viskoulenn o trei e balafenn pe eur preñv e c'houili-dero.

Poblou estr eget ar Gelted, en Europa, a grede en dreuzuhez, pe « treuzannezerez-ene », da skouer an Dhaked, war harzou ar Chresianed. Eur prederour gresian, anvet Puthagoras (VIe kantved kent H. S.), he c'hemeras diganto hag, er gelennadurez a zeske d'e ziskibien, e reas anez eur c'hastiz : ene ar re fall nemetken a ya, goude o maro, da enaoui aneval, e kastiz d'o gwallou. Netra ne ro d'imp da gredi e vije bet meneg a gastiz gant ar Gelted : roudou doun he deus lezet an dreuzuhez e lennegez Breiziz hag Iwerzoniz ar Grenn-amzer ha hogozik atao e tiskouez beza eur gopr, e lec'h eur c'hastiz : en eun danevell iwerzoneg e welomp eun den hag heñ tro-ha-tro kar, pemoc'h gouez, gup, eog ha den adarre ; n'eo ket, avat, e kastiz d'e wallou ez eo treuzfurmec'h er mod-se ; Doue eo, en e vadelez, en deus aotreet ar seurt treuzfurmaduriou, evit ma vije eun test d'an daryoudou meur a c'hoarvezas en Iwerzon e kenta oadveziou ar bed.

Divarvelez an ene hag ar bed all. — Kredenn an dreuzuhez a zo stag outi dre natur ar gredenn e divarvelez an ene. Hag, evit gwir, gwriennet doun e oa ar gredenn-se er Gelted : ker start e fizient en eur vuhez all ma veze kavet en o zouez kredourien tuet da bresta arc'hant bras da zaskori er bed

all. An drouized a rae iveau o holl c'halloù da vaga ha da greñvaat ar gredenn-se a dalveze da entana kadarned ar Gelted en emgann.

Hervez an drouized, an ene (*anamo e keltieg, furm c'hennidik anamonos*) (28) a ya, eur wech bevezet ar c'horf, en eur bed all e lec'h e kav eur c'horf heñvel ouz an hini emañ o paouez koll, nemet n'hall ket beza diskaret gant ar c'hlenved na disneuziet gant ar gozni. A-hend-all ar vuhez a rened er bed-all-se a oa heñvel a-walc'h ouz an hini a rened war an douar-mañ, hep nep kemm e stad an dud : eno ar gwaz a vane gwaz, ar sklav a adc'hane sklav ha ne veze ket diliam an dileour diouz e zleou dibaeet. Eno ec'h adstage ar C'helt gant ar vuhez-se a emgannou he doa gounezet d'ezañ, e bed ar re'veo, brud, galloud ha pinvidigez. Setu perak e venne an uheliad beza douaret gant e garr-emgann, e gezeg, e gleze hag e holl armou hag an izela kadour gant e c'hoaf hag e skoued ; e sell ar brezelioù en devo ar penrener maro da embreger e bro an anaon eo e lazer war e vez e « ambakteù » hag e sklaved, d'ezo da rei d'o mestr, du-hont evel du-mañ, skoazell o brec'h.

N'ouzomp ket pelec'h e lec'hie ar Gelted bro an anaon. Danevellou marzus Iwerzon, er Grennamzer, a ra anez i eun douar ec'hon pe eur strollad enezennou meur (29) pell-pell war-du ar c'huz-heol en tu-hont d'ar Mor-Bras. Eur vag vurzodus, graet holl e gwer (30), a gase di an eneou. Eur vro e oa, dispar he c'hened, e kreske enni gwez o deliou heson, karget a avalou aour, hag en em astenne drezi pradou bleuniet, añchet a waziou gwin ha mel. Eno aon ebet

(28) Diwar an hevelep gwazienn ha *anatla « c'houezadenn » deut da *anazl* e brezoneg krenn ha da *anal* (Gwened), *alan* e brezoneg bremañ ; kefiveria iveau *anaon* hag an an-dan *Anafemaros*.

(29) Enezennou bras meurbet e oant evel m'en diskulh d'imp an danevell goz : *Imram Brain maic Febail ocus a Echtra* : « Roen-vadenn Bran mab Febal hag e Ermaeziadenn », da lavarout eo e vonedigez er-maez eus ar bed-mañ (hounez eo talvoudegez ar ger « *Echtra* ») :

Fil tri coiectea inse cian
isind oceon frinn aniar ;
is mo Erinn co fa di
cach ai diib no fa thri.

« Teir gwech hanterkant enezenn bell a zo — er mor Okean, er c'huz-heol d'imp ; — brasoc'h eget Iwerzon diou wech — eo pep-hint anezo pe deir gwech. »

(30) Arem eo ar vag e danevellou-zo,

rak gaou ha dislealded ! Eno e kave en-dro ar re varo, gant eur yaouankiz hollbadus, kement a rae, er bed-mañ, o eur vad hag o levez : banveziou pompus, armou lufrus, dilhad kaer, kezeg ha loened-chatal, eur marz ! merc'hed koant, barzed dispar ha toniou dudius, goureñou, redadegou kirri, bagou ha chas, hag, erfin, plijadur ar re gadarn : ar brezel. Hir ec'h em astenn danevellou Iwerzon war an emgannou gwadek a vez e bro an doued hag an anaon, ha war ar stêriou gwad ma 'z eo douret ganto. Nemiet, er chomadur gwenvidik-se, e veze pareet pep heure ar gouli graet d'an derc'hent.

E-touez eun niver a anoiou a rae Iwerzoniz ha Breiziz ar Grennamzer eus ar vro varzus-se, unan, Findmag en iwerzoneg, *Gwenva* e brezoneg, a zalc'h lec'h eur furm hen-gel tiek *Vindomagos* « ar gompezenn gwenn, kaer, evurus pe sante » (31).

KEVRENN III : BELEIEN, DIVINOURIEN DROUIZED HA BARZED

Ar gutuetros. — Ar beleg stag ouz an neved-mañ-neved ha gouestlet da azeuladur an doue-mañ-doue a raed anezañ, e-touez Kelted Galia, *gutuetros*. Ar ger-se, deveret eus *gutus* « mouez » en hengeltieg, a daly kement ha « peder, an hini a bed ». En e *Commentarii* Kaesar a gomz eus gutuetros ar Garnuted, atizour pennha stourmadenn daer ar bloaz 52, a reas lakaat d'ar maro, ar bloaz war-lerc'h, gant e zougerien-vouc'hili.

An ano-se a gaver alies en engravaduriou an oadvez kelt-ha-roman dindan ar furm *gutuater*. Er c'henta kantved goude H. S. ez oa e Matisko (Mâcon) eur *gutuetros* an doue Meurz ; en Augustodunon (Autun) ez oa daou c'*hutuetros* an doue lec'hel Anvalos. Da gloza, e meuriad ar Velavii, ez oa eur *gutuetros*, rener eur vengleuz houarn.

An divinour. — An divinouri a greder e raed anezo meur a ano e keltieg koz : *vatis* « diouganer » a oa unan, eun

(31) Kenveria e lennegez skandinavek ar Grenn-amzer *Hoïramanhaland* « Bro an dud wenn » pe *Iland it Mikla* « Iwerzon-Veur ». An anoiou-se, trôet diwar an iwerzoneg, a vije bet laket gant Skandinaviz d'eun douar bet dizolot ganto er C'hornog d'an Island.

all e oa *veles*, tro-c'henel *veletos*, eus ar wrizienn-c'heriou *vel* « gwelout ». Aet eo *veles* da *file* en iwerzoneg ar Grenn amzer. An divinourien a oa en o c'harg an aberzou hag e pleustrent war studi an natur. Ar gredenn ez oa ganto eur veli hag eur ouiziegez dreist-natur a dalvez d'ezo eur bras a levezon war ar speredou. « Senti a ra an holl outo » eme eur skrivagner gresian eus ar c'henta kantved kent H. S. En Iwerzoh, e derou hon oadvez, e rôe an divinourien da gredi e teue d'ezo o ouiziegez eus an doue Dagodêvos a anvent « aotrou ar ouiziegez veur » hag e sellent ar verc'h anezañ, an doueez Brigenti, evel o fatronez. Seul ma oa aet ar giziou war habaskaat e oa bet dilezet hogos en holl, en enezenn-se, al lidlazadou tud, adalek an IIIe kantved goude H. S. ; pa voe degaset enni al lezenn gristen er IVe kantved, e voe dilezet, ouspenn, an aberzou all d'ar fals-doueed hag ar breou, evit an darnvua. Sant Padrig, pa en em umanas ouz an drouized gant an divinourien, a fellas d'ezo ma tistaoljent an holl lidou koz-se. Diwar neuze en em rôas divinourien Iwerzon d'al lennegez ha d'ar reiz. Breutaerien, barnerien, lezennourien e oa darn anezo ; re all a oa barzed, re all marvailherien. Diouz niver ar marvailhou a oar danevelli emañ kendere ar *file* : tri-c'chant hanter-kant marvailh a oar dindan eñvor *file* ar renk kenta ; sez ne oar ken hini an dekvet renk.

Ar Gelted koz a oa ganto divinourezed : *veleta* e oa ano an divinourez e keltieg, hag ar ger-se, amprestet gant ar C'hermaned ha distaget ganto *veleda*, a zo déut, er bloaz 70 goude H. S., da ano unan eus o diouganerezed. E niver divinourezed ar Gelted koz e c'heller lakaat an nao gwerc'hez eus enez Sena (Sun), diouganerezed war eun dro ha sorserzed, hag ar merc'hed a veve pell diouz o friedou en eun enezenn eus aber al Loar. Gouestlet e oa ar re-mañ da azeulerez eun doue heñvel ouz Dionusos an Dhaked.

Meneg a zo c'hoaz eus divinourezed e Galia en trede kantved goude H. S., nemet merc'hed eus an izela kendere n'oant ken : tavarnourez e oa unan anezo.

An drouiz (druis, tro-c'henel druidos). — Mar deo ar *gutuatros* « peder » an doue-mañ-doue, mar deo ar *veles* ar « gwelour », divinour war eun dro hag aberzour, an drouiz

heñ a zo anezañ an den meurbet gouiziek (32), * *druidis*, emañ e dalc'h e spered an doueed kerkouls hag holl traou kuz an hud hag an divinouriez.

E-touez Kelted Galia, re Iwerzon ha, da gredi eo ives, ar Vrezonned, e oa an drouized, war eun dro, divinourien, beleien, achanterien, mezeged ha keleñnerien. Re C'halia a veze ouspenn galvet alies da varnerien pe da gompezourien er proseouz hag er breutadegou. Drouized Galia a oa anezo eun doare kenseurtiez, en he fenn eur rener hepken. En em voda a raent bep bloaz en eul lec'h sakr eus bro ar Garnuted a sellé evel kreizenn Galia. Di e teue ar re, d'ezo arguzou da ziveska, o suje da varn an drouized. Ouz neb a nac'he plega d'o barnedigez e tifennent an aberzou hag an dud a veze skoet gant an difenn-se, lakaet a-renk gant an dizoueidi hag an dorfedourien, a dec'he an holl diouto gant an euz.

Doujet-meurbet e oa an drouized hag enoriou bras a zouged d'ezo. Re C'halia a oa dizamm diouz ar gwirion hag an holl gargou, en o zouez ar servij soudard. Eur vad-dreist rôet d'ezo ne oa ken ; arabad lakaat diwar se e tifenn e c'hredenn outo embreger armou ha brezelekaat. Er bloavez 63 kent H. S. e welomp e Roma an drouiz Dêvikiakos o komz d'ar senedourien en eur stoui war e skoued, ar pez a ziskouez e touge armou evel ma tlee ober kement uhelied ha den en e frankiz ; er bloavez 57 e welomp anezañ o ren arme an Aedued da rei skoazzell da Gaesar en e brezel ouz ar Velged. En Iwerzon, etro derou an oadvez kristen, an drouiz Cathbu a zo anezañ, war eun dro, eun drouiz gouiziek hag eur brezelour ampart.

E skrid ebet eus an Henamzer gresian ha roman nag eus ar Grennamzer iwerzoniat n'eus meneg o dije an drouized, bevet e kevred evel menec'h kristen. An drouiz iwerzoniat a vev en e di gant e wreg hag e vugale evel ne vern pehini eus e genvroiz. En IIe kantved goude H. S. e welomp en Iwerzon, eun drouiz anvet Nodons o chom en eun *dunon* (kastell) en deus graet sevel war eun dachenn bet rôet d'ezo gant ar roue-meur ; e vab Tasgoz, drouiz evelañ, en deus eur verc'h a zo skrapet gant ar brezelour

(32) Savet diwar varteze n'eo ken an diskleriadur-se eus ar ger keltiek *druis*, *druidos*, nemet ar muia gwirheñvel eo eus an holl diskleriaduriou seurt-se a zo bet kinniget. *Drus* n'en deus mann d'ober gant an d'ezo an dervenn a oa, e keltieg koz, *dervos* pe *dervon*.

brudet Kamulos hag a zeu da veza mamm an den-meur Vindos (33). E buhez santez Berc'had (34) e welomp he zad o tremen dirag ti eun drouiz anvet Matigenos (35), a ziougan he flanedenn surzodus d'ar santez kent he c'handediged ; sklavez eo mamm Verc'had ; he mestr, a zo iveau tad he bugel, he gwerz d'eun drouiz a gas anezzi d'e di e lec'h e ro eur banvez d'ar roue.

En enez-Vreiz eo, hervez Kaesar, e oa bet savet kelennadurez an drouized ha d'an enezenn-se ez ae da studia ar re eus drouized Galia a venne mont doun en anaoudegez anezzi. En daneveliou iwerzonek e welomp iveau an divinourien o vont e Breiz-Veur da varrekaat o gouizegez.

N'eus meneg eus drouized gant ar skridou koz nemet e-touez Kelted Galia, Breiz-Veur hag Iwerzon. N'eus diazez ebet eta d'imp-ni da lakaat drouized e-touez poblou keltiek all eus Europa pe da gredi ez oa anezo abaoe an amzeriou pella. A-hend-all, bez e voe tud heñvel ouz an drouized e-touez poblou all eus an Europ : eus ar re-se e oa, da skouer, beleien o fenn touz ar C'heted, pobl dhrakiad, war eun dro beleien ha kelennnerien evel an drouized, hag a zeske evelto ar brederouriez, skiant ar vuhezegez bag ar meizerez, doareou an natur, flach al loar, an heol hag ar stered, nerz al louzou hag-ar frouceuz.

Donedigez ar Romaned a skôas eur c'hriz a daol ouz beli an drouized e Galia liag en Enez-Vreiz. Berzet striz e oa gant lezennou Roma an aberzou tud a oa dindan o dourn. En tu-hont da se, diskleriet en doa an impalaer Augustus e vije torret kement kenseurterez savet hep aotro al lezenn.

Berzet e voe, da heul, bodadennou an drouized hag e lec'h ar vodadeg-veur e bro ar Garnuted, e voe dal'heth, diwar ar bloavez 12 kent H. S., bodad kuzul Galia, e kember an Arar hag ar Rotanos e Lugudunon, en-dro d'an aoter ramzel gouestlet da Roma ha da Gaeser Augustus. Ar skoliou, a voe savet e kériou penn Galia, a lamas digant an drouized kelennadurez ar Geited eus an noblans. Ar gwasa eo, an impalaer Tiberius, er bloaz 29 goude H. S., sur a-walc'h, da heul ar stourmadenn remet gant Sagro-

(33) Furmou boazet er IIe kantved eo ar re-se. E skridou ar Grennamzer e vez skrivet an anoiou-se *Nuadu, Tadg, Cumall, Find*.

(34) *Brigenti, *Brigeti (dre fatadur an n'evel e carpat diwar karbanfon) eo ar furmou boazet er IVe hag er V^e kantved.

(35) Maithgen e skridou ar Grennamzer.

viros, hag an impalaer Klaodius, hep mar pa drezenas dre C'halia er bloavez 43, a verzas dre lezennou lidou an drouized. E dibenn ar c'henta kantved goude H. S. an drouized a gaved c'hoaz e Galia a oa reuzeudik o stad : mezeged tud ha loened e oa anezo. Da get ez ejont didrouez er c'hantved war-lerc'h.

Hevelep tra a c'hoarvezas er broiou eus Breiz-Veur a oa sujet d'ar Romaned. Betek an ano a drouiz a voe ankounac'haet gant ar Vrezoned hag, er IVe kantved, pa zegouezas gânto, da heul argadennou Iwerzoniz, en em gavout gant drouized deut eus an enezenn nesa, e savjont, evit o envel, eur ger nevez *darguid* (bremañ *derwydd*), a daly kement ha « diouganer » pe *darlavariad*, evel ma lavared e brezoneg gwechall.

An drouized a oa manet en o sav e-touez ar Bikted hag Iwerzoniz. Outo o devoe ar gloer gristen da ren eun taer a vrezel a bade c'hoaz er VIe kantved. Trec'h e voe ar grisstenien a-benn an diwez. Er Grennamzer ar re a gemere, en Iwerzon, an ano a drouized n'oant nemet sorserien disprizet gant an holl dud desket.

Ar barz. — Ar ger *bardos* « barz » a heñvel beza bet ana-vezet dre ar bed keltiek war e hed. E gavout a reomp, neket hepken e Galia, e Breiz-Veur hag en Iwerzon, hogen e-touez Kelted kreizenn Europa iveau. En Hanternoz Italia, tost da gêr Vediolanon (Milano), ez oa eul lec'h anvet *Bardomagos* « tachenn ar barz ».

E-touez Kelted Galia, e mare ar roueed Luernios ha Bituitos (IIe kantved kent H. S.) ar barz a ziskouez beza dreist-holl eur rimer, den-a-lez a gan meulendi ar roue, e gadarned, e daoliou-kaer hag iveau gouenn, kadarned, ha taoliou-kaer ar vrôad sujet d'ezañ hag ar brôadou stag outañ dre garantez pe gevredigez. En o c'han ec'h en em eile ar varzed gant eun doare telen ar anvet *krotta* pe *krutto* (a zo aet da « erwth » e kembraeg bremañ) (36). Ar varzed, da gredi eo, a save ar c'hanaouennou brezel a veze kanet a-gevret gant ar soudarded keltiat kent ha goude an emgann : amprestet e voe ar ger keltiek * *bardatos* (bremañ

(36) En iwerzoneg *crott* a daly « telenn », d'Arbois de Jubainville, *Cours de littérature celtique*, I, pp. 55-9. Krouz eo 'ar stumm brezonek. Ar furm c'hermanek eus an hen-geltieg *krotta* a oa *hrotta*, dre h. Ar furm c'hermanek-se, degemeret gant romanegerien C'halia, a zo aet d'ar galleg koz rote.

« barzaz ») pe *barditos* « kan barz » gant ar C'hermaned a rae an ano-se, en o yez, eus o c'han-emgann e dibenn ar c'henta kantved goude H. S.

Ar varzed ne voe kollet ar roudenn anezo war an douarbras nemel gant ar yez ma savent enni o c'hanaouennou. Ne heskinas ar Romaned nag ar C'huatred nag ar varzed kennebeut-all. Ar ger *bardos*, aet da c'her latin *bardus*, a gaver e meur a engravadur eus an oadvez roman evel ano tud ; da skouer e Galia, an Helvetiad Bardos, er c'henta kantved goude H. S., hag, e bro an Danuvios, Titus Flavius Bardus, soudard koz er strolled anvet *Ala prima Flavia Augusta Britonum Miliaria*.

E Breiz-Veur hag en Iwerzon e tale'shas ar c'heltieg hag ar varzed en o sav goude ar sujedigez ouz ar Romaned. Dindan ar sujedigez-se e oa aet da get ar rummad tud ouziek, ouz e ober an drouivet hag an divinourien ; ar varzed a reas evito evel difennourien ar yez. Er XIIIe kantved goude H. S. e Kerne-Veur ez oa daou seurt barzed : 1) ar barz end-eeun pe kanaouenner ; 2) ar barz hir-gorn a c'houeze en eun doare trampill hir.

E lezennou Kembreiz an Hanternoz emañ ar barz an navet eus kargidi lez ar roue ; an unnekvet eo e lezennou Kembreiz ar C'hreisteiz. A-geñver gant ar *barz teulu* pé barz lez ar roue, ez eus ar *barz kadoret* pe ar barz d'ezañ eur gador. Barzed kembreat ar Grenn-amzer n'oa ket anezo kanerien pobbel : tud ouziek eo e oant, aet doum e studi ar c'hembraeg ; gouziek ha stuziet-kaer eo yez o barzonegou ; ken diaes eo da drei en eur yez all ha yez ar varzonerien veur c'hresian.

En Iwerzon, gant an divinourien pe *file* en em gave eno, e voe harzet ouz ar varzed da sevel ken uhel-se. Eun dister a rimer ne voe ken ar barz a ra al lezennou fae a-walc'h anezañ : « Ar barz », emezo, « n'en deus ezomm ebet da c'houzout tra ; trawalc'h eo d'ezañ e skiant-natur. » Er Grenn-amzer *bairne* « kan barz » eo, en iwerzoneg, an ar c'hanaouennou meuleudi savet d'ar roueed.

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN

Dottin, *Manuel*, pp. 218-95 ; *La religion des Gaulois*, 1898 (tennet eus ar *Rev. de l'hist. des Religions*) ; Julian, *Hist. de la Gaule*, I, 356-60 ; II, 84-181 ; h. a. ; Renel, *Les religions de la Gaule avant le*

Christianisme, 1906 (burutellet gant d'Arbois de Jubainville, *Revue celtique*, 1907, p. 214) ; A. Bertrand, *La religion des Gaulois, les druides et le druidisme*, 1897 (burutellet gant Dottin, 1898) ; d'Arbois de Jubainville, *Le cycle mythologique irlandais et la mythologie celtique*, 1884 ; Gaidoz, *La religion des Gaulois et le gui du chêne*, 1880 (diwar ar *Rev. arch.* ; mouladur distag) ; *Le dieu gaulois du soleil et le symbolisme de la roue*, 1886 (id.) ; Déchelette, *Le bétier consacré aux divinités domestiques sur les chenets gaulois*, 1898 (id.) ; *Le culte du soleil en Europe aux temps préhistoriques*, 1910 (id.) ; S. Reinach, *Bronzes figurés de la Gaule romaine*, pp. 137-200, Paris, 1894 ; *Epona, la déesse gauloise des chevaux*, 1895 (diwar *Rev. arch.*) ; *Encore Epona*, 1898 (id.) ; Zagreus, *le serpent cornu*, 1899 (id.) ; *Orpheus*, trede mouladur, pp. 162-83 ; *Cultes, Mythes et Religions*, 6 levrenn, passim ; A. Nutt, *The Happy Otherworld in the mythico-romantic literature of the Irish : The Celtic Doctrine of Re-birth, an Essay in two sections*, 2 levrenn, London, 1895, 1897 ; *The Legend of the Holy Grail*, 1902 ; G. Poisson, *L'origine celtique de la légende du Graal*, Clermont-Ferrand, 1920 (diwar *Rev. d'Auvergne*) ; J. Rhys, *Lectures on the Origin and Growth of Religion as illustrated by Celtic Heathendom*, London, 1886 ; J. Loth, *Les Mabinogion*, eil mouladur, 2 levrenn, 1913 (eleiz a notennou eus an talvoudusa a-zivout marzkredennou ar Vrezzonned) ; Leite de Vasconcellos, *Religions da Lusitania*, 4 levrenn, Lisboa, 1904 ; *Idées religieuses des Lusitaniens*, war *Rev. arch.* 1922, II ; Henderson, *Survival in belief among the Celts*, Glasgow, 1911 ; Mac Calloch, *The Religion of the Ancient Celts*, Edinburgh, 1911 ; *Celtic Mythology*, Boston, 1918 ; Zwicker, *Fontes Historiae Religionis Celtae*, Bonn, 1934 ; Sjoestedt, *Dieux et Héros des Celtes*, 1940, H. a.

Diwar-benn ar skeudennerez : d'Arbois de Jubainville, *Les bas-reliefs gallo-romains du musée de Cluny*, 1900 (diwar *Rev. arch.*) ; G. Weller, *Le carnaval androphage sur un relief gallo-romain à Arlon*, war *Rev. arch.* 1911, p. 57-63 ; A. J. Reinach, *Divinités gauloises au serpent*, id, 1911, pp. 221-56 ; H. Hubert, *Divinités gauloises : Sucellus et Nantosuelta, Epona*, 1925 ; G. Poisson, *Les monuments du Cavalier à l'Anguipède*, Clermont-Ferrand, 1920 ; Lantier, *Inventaire des monuments sculptés préchrétiens de la Péninsule ibérique*, I, Bourdel, 1918, ha bloazou da hul ; Espérandieu, *Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Gaule*, 9 levrenn, 1907-1920 ; Paol Sarasin, *Über Swastika und Triquetrum als Symbol des Sonnenkultes*, Basel, 1921 (mouladur distag ; diwar *Verhandlungen der naturforsch. Gesellschaft in Basel*, XXXII) ; Julian, *Moulus gallo-romains de la Guerche* (douez c'halianek askellek : Viktoria ? Bellona ?), war *Rev. des Et. anc.* 1911, pp. 337-8, H. a.

A-zivout al liderez : Toutain, *Les cultes païens dans l'Empire romain*, meur a levrenn, 1907-1920 ; Vendryes, *Mots relatifs à la religion communs aux langues italo-celtiques (latin, osco-ombrien ; gaulois, brittonique, irlandais) et aux langues indo-iranaises (sanscrit, vieux-persan et avestique, scythique)*, war *Mém. de la Soc. de Linguistique*, XX, 1918, pp. 265-85 ; Piganiol, *Recherches sur les jeux romains*, Strasbourg, 1923 (ar c'houe'hvet pennad-studi diwar-benn *Les trinacrii gaulois* : c'hoariou an d'pinked e Galia a vije bet eun aspadenn eus al lidlazerez keltiek dre zibenna) ; H. Hubert, *Le culte des héros et ses conditions sociales*, 1925 ; Czarnowski, *Saint Patrice et le culte*

des héros en Irlande, 1919 ; Rostovtzeff, *Augustus (University of Wisconsin Studies in Language and Literature*, niv. 15 ; renta-kont gant S. Reinac'h, war Rev. arch. 1922, II, p. 354). H. a.

Hervez kredennou Hen-amzeriz, e chelle an ene ermaeziet eus ar c'horf gwiska meur a stumm : loen (balafenn, evn, h. a.), bann-goulou, h. a. Kenveria ar bann-goulou a darze eus tal ar ch'hadour meur iwerzoniat Setantios pa groge ennan e gaouad kounnar vrezelel (« loar ar ch'hadour-meur » a veze graet eus ar bann-goulou-se). Hervez eur gredenn etrevrōadel e veze degaset an eneou war an Douar gant banou an heol, ha ganto eo ez aent kuit eus ar Bed-man. An ene dienbet diouz e gorf a zo gantan stumm eur bann-heol, hervez Ploutarc'hos, *De facie in orbe lunae*. Henvel gredenn e-touez brahmaned an Indez, Rev. des Et. grecques, 1890, pp. 163-4. Ken etrevrōadel-all eo bet ar gredenn el liesenegez : hervez paganed Skandinavia en Grenn-amzer, an den dister hepken a zo uneneek (*ein-hamr*) ; an den-meur, an den-dreist a zo lieseneek (*eigi einhamr*). Henvel gredenn gant ar Vantoued-vremman, *L'Anthropol.*, 1929, p. 434. Ouz anate, en ano-den *Anafemaros* (enez-Vreiz) meneget en notenn 28, kenveria ar c'hembraeg enaid « ene ». Kenveria iveau, evit ar wrizien-ch'er, ar ger ano.

Diwar-bein an nevedou : Julian, *Chronique gallo-romaine, Notes gallo-romaines*, passim, war Rev. des Et. anc. Penna tezenn Julian, e oa da genta an nevedou, neket hepken kreizzennou-azeulerez, hogen iveau kreizzennou-labour (labour-douar, labour-metalou hag ijinerezou-all, kenverzerez), a zo harpet gant imbourc'hioù Autran diwar-benn hena-sevendurioù ar mor Kreiz-douarek (1). Bernhard Laum, *Heiliges Geld*, Tübingen, 1924 (andoniou sakr ar monciz ; renta-kont gant S. Reinac'h, war Rev. arch. 1925, I, p. 189). H. a.

A-zivout ar veleien : d'Arbois de Jubainville, *Introduction à l'étude de la littérature celtique*, 1883 ; *Les druides et les dieux gaulois à forme d'animaux*, 1906 ; S. Reinac'h, *Un témoignage indirect et inaperçu sur le druidisme*, war Rev. archéol. 1922, I, pp. 302-18. H. a.

Kenveriadurez : Dumézil, *Flamen-Brahman*, 1935 ; *La préhistoire des Flamines majeurs*, war Rev. de l'Hist. des Religions, 1938 ; *Mythes et dieux des Germains*, essai d'interprétation comparative, 1939 ; Magnus Olsen, *Le prêtre-magicien et le dieu-magicien dans la Norvège ancienne*, war Rev. de l'hist. des Religions, 1935 ; Hocart, *Kings and Councillors*, Kaero, 1936 ; Méautis, *Recherches sur le Pythagorisme*, Neuchâtel, 1922. H. a. H. a.

Pennadou-skrid eus an talvoudusa war Rev. archéol., Rev. des Et. anc., Rev. de l'hist. des Religions, Mélusine, Rev. celtique, Pro Alesia, *Celtic Review*, h. a. (2).

(1) C. Autran, *Phéniciens, essai de contribution à l'histoire de la Méditerranée*, 1920 (renta-kont war Rev. archéol. 1921, I, pp. 156-7) ; Torkondemos, *Réflexions sur quelques éléments graphiques figurant sur le monument appelé « Scéo de Turkondemos »*, 1932, leir feskenn embannet, a bouez-dreist ; *La Grèce et l'Orient ancien*, 1935 (mouladur distag ; diwar Babylonia, tevrenn VIII, feskennon 3-4) ; *Sumerien et Indo-européen : l'aspect morphologique de la question*, 1935 ; *Introduction à l'étude critique du Nom propre grec, six feskenn embannet, à bouez* ; h. a.

(2) War ar Rev. archéol., lenn dreist-holl H. d'Arbois de Jubainville, *Les dieux cornus gallo-romains dans la mythologie islandaise*, 1908, pp. 47.

J. Loth, *Le dieu Lug, la Terre-Mère et les Lugares*, 1915, pp. 305-28⁷ ; *Fanum et Simulaeum, Minih breton et Nemet irlandais*, 1924, II, p. 49-55 ; *Le dieu gaulois Budibox, Budianos*, 1925, II, pp. 210-27 ; h. a. War ar Rev. des Et. anc. J. Loth, *L'omphalos chez les Celtes*, 1915, p. 195 et seq. ; Kamilih Julian, *L'Ombilic celtique*, 1921, p. 336 ; *Le rôle industriel des sanctuaires celtiques*, 1921, pp. 211-2 ; h. a. Arabat lezel er-maez eus hoc'h imbourc'hioù levrennou ar *Mémoires de la Soc. de linguistique de Paris* (da skouer war al levrenn V, II, d'Arbois de Jubainville, *Recherches sur l'étymologie du mot « Druide »* ; Belline, *Bellina*) ha re ar *Comptes-rendus des séances de l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres* (da skouer, war ar bloavezañ 1925, pp. 345-8), J. Loth, *Un surnom gaulois de Mars : Olloudius, *Olloudios (a bouez)*. Bell-holl studia piz, ouspenn, *Altkeltischer Sprachschatz* Alfred Holder (an anioù-doueou anezan) ha *Golden Bough* J. G. Frazer. Ar pep reia da chouzout eus ar c'hredennou stank-dreist dastumet ha dispeleget en oberenn ven hollvudellose a zo bel lakot e galleg gant Lady Frazer, *Le Homeau d'Or*, mouladur herrael, en-8, 733 p., e ti Geuthner, Paris, 1923.

PENNAD V

Ar Ouziegez. — Skiant ar vuhezegez.
Ar Gelennadurez

" Douja an doueed, tremen hep
ober droug ebet, beza kadarn. "

(Reolenn-stur an drouized.)

KEVRENN I : AR OUIZIEGEZ

Ar skiantou, evel m'o desker hizio en hor skoliou, a zo bet, evit an darnvua, ijinet en Amzer-vremañ : n'oa ket anezo e-touez ar Gelted-koz. Anaoudegeziou pervez a-wale'h o deus bet, koulskoude, war eun niver a draou a bouez evito. Eveziadennou talvoudek-bras, ma vije bet gallet, gant an amzer, sevel diwarne ar Ouziegez, a oa bet dastumet war veur a boent gant o drouized, o divinourien, o micherourien, o labourerien-douar. Nebeut a zisklériadur hon eus war an anaoudegeziou-se eus ar Gelted koz : eus kelennadurez drouized Galia n'ouzomp nemet ar pez a zo bet dizolöet d'eomp gant ar skriyagnerien c'hresian ha latin, nebeut a dra, e gwirionez, o vez a m'o deus krennet en daouzek pe bemzek linennad skritur danvez eur gelennadurez dre c'henou, a oa anezi gwerzennou dre gant ha kant, hag a helle padout ugant vloaz.

Gant-se, e rankomp koueza peurliesa da varn gouziegez ar Gelted koz diwar ar frouez anezi, da lavarout eo, da skouer, dre oberiaduriou o ijinerez pe dre ar stuziou a heu-lient e gounidegez an douar.

Komzet hon eus, en diweza pennad, eus an diou fals-skiant-se, an divinouriez hag an hudouriez (ar breou), a sellid neuze evel gwir skiantou, ar re bouezusa-holl, 'zo kaeroc'h. N'hon eus ket, eta, da zistrei war se amañ.

Doueoniez ha bedoniez. — Diwar-benn natur ha galloud an droueed e vase drouized Galia menoziou diouto o-unan. Ke-

lenn a raent o doa ar Gelted an Ankou da dad kenta hag e tlee ar bed mervel, eun deiz pe zeiz, dre an dour hag an tan. An hevelep kredenn a gaved gant ar C'hermaned. Hag, evelato, hervez kelennadurez an drouized, e oa ar bed diwarvel evel an eneou. An dismantr-se eus ar bed a dilee, eta, dont d'e heul eun dasorc'hidigez, evel m'edo ar gredenn iveau gant ar C'hermaned koz (1).

Danevelliouriez. — Kelenn a raent e oa eun darn eus tud Galia o veva enni a-rumm-da-rumm dreist da goun mab-den (2), hag e oa deut an darn all eus an enezennou pella hag eus ar broiou en tu-hont d'ar Rénos, m'oant bet argaset diouto gant brezelioù diniver ha gant ar mor o c'hounit war o douarou (3).

Douaroniez ha steredoniez. — An drouized a oa ganto eur gelennadurez d'ezo o-unan diwar-benn ment ha stumm an douar hag ar bed, ha diwar-benn ar stered hag ar c'hef-flusk anezo. Ar studi diweza-mañ a oa talvoudek da sevel an deiziadur. Reizet e oa hemañ diouz red al loar. Ar bloavez gant ar Gelted a oa aneañ eur bloavez loar, ennañ daouzeck miz a nao war-nugent noz hanter, peurreizet, a vareadou resis-mat, gant eun « adviz », d'ober klota kenetrezo ar bloavez-loar, ennañ 354 pe 355 noz hag ar bloavez-heol, ennañ 363 pe 366 deiz.

Ar Gelted o doa rannek ar badelez e marevezioù. Bez' e oa ganto eur marevez bihan a zaou vloaz hanter, eur marevez pemp bloaz, eur marevez bras tregont vloaz. En enez-Vreiz

(1) En Edda, ar *vala*, an diouganerez, a sell dre hec'h ambren en Amzer-da-zont goude dismantridigez ar bed hag an doneou, hag « E wel o sevel — En-dro — A-greiz ar mor ar douar — Glasvez-holl ; — Al lammdouriou a gouez, — An erer a gemer e njig — Hag eus lein ar meneziou — A blav da dizout e breiz ».

Neuze ar parkou, hag int lezet dihad, a daol trevadou ; diwez a zo da bep gwall ; an doneou madoberus a zo adch'hanet, hag a zaouzen, maget gant ar gliz, e sav eur ouenn-dud nevez da adbobl a an douar.

(2) Evel-se iveau, en enez-Vreiz, er c'henta kantved kent H. S., e chouied e tiskenne eun darn eus ar bobl eus an hen-vroiz hag e oa deut ar peb all a Chalia (Caesar).

(3) Ar Gresian Timagenos (80-5 kent H. S.) eo en deus miret d'impars pennad pouezus-se eus kelennadurez an drouized. Sellit diwar e Benn d'Arbois de Jubainville, *Principaux auteurs de l'Antiquité à consulter sur l'histoire des Celtes*, pp. 219-230.

hag en Iwerzon e raed iveau gant eur marevez tri bloaz ha gant unan sez vloaz.

Niveroniez. — Sevel an deiziadur, keita ar bloaveziou ha ranna an amzer n'heller ket da ober hep anaout tra pe dra eus an niveroniez, Gouzout a reomp, a-hend-all, ne gile ket ar Gelted rag an niverennou bras ha na skuizent ket gant an hira hag an diaesa jedi. E 59 kent H. S., pennou an Helveted o doa graet enskriva, e lizerennou gresian, war daolennouigou, anoiou an dud gouest da embreger an armou hag, a-ziavaez d'ezo, re ar vugale hag ar gozidi. Ar vrezelouriou a save da 92.000 an niver anezo ; ar gozidi, ar merc'hed hag ar vugale a oa anezo 276.000, kement-se holl a-bez o'ch ober 368.000 a dud. Aes d'eo'h meiza pebez taol-labour e voe lakaat dre skrid war daolennou prenn eun hevelep-roll anoiou ha kendaspugn kemend-all a niverennou.

N'ouzomp netra eus an anaoudegeziou a helle ar Gelted da gaout war ar ventoniez, nemet, pa ouient muzulia ha ranna an douarou ha menti ar gorread anezo, ez eo d'emp-kredi ec'h anavezant, da vihana, ar peadra a ventoniez a vez diazezet warnañ ar muzulia-douarou. An daou vuzul-gorread penna, a rae ganto Kelted Galia, *kandeton* ar maeziou hag an *arepennis*, karrezennou reiz savet, ar genta war gant, an eil war bevar-ugent ilinad (ilinadou a 44 santimetr, pe dost), ar pennu muzul hed-hent, al *leuga*, d'ez 5.000 ilinad, da lavarout eo hanter-kant gwech hed-tu *kandeton* ar maeziou, kement-se holl a ziskouez o doa Kelted ar vro-se muzialiou reiz o klota striz kenetrezo.

A-hend-all, evit sevel mellou tiez prenn kec'hieck, d'ezobeteck daou-ugent metr treuz hag, er frammadur anezo, treustou bras-meurbet derv pe fao, 17 metrad hed war 0,45 treuz (4), anat d'eo'h e oa ret d'ar gilvizien ha d'ar saverien-diez keltiat gouzout eun dra bennak eus skiant an Nerz hag ar Chempouiez.

An dourennoniez el labour-douar hag er micherioù. — N'ouzomp ket resis penaos e rae ar Gelted gant an dourennoniez el labour-douar hag er micherioù, nemet anal eo e raent ganti allies-aliases hag e meur a stumm, o veza ma ouient temza

(4) Hounnez eo ment treustou bet kavet, en hon amzer, e dismantrou an tiez keltiek, nemet re-vrasoc'h c'hoaz a dilee beza anezo, sur a-walc'h.

mal-tre an douarou, tenna ar metalou penna hag o c'hem-meska, oberia ar gwer hag ar pri-gwer, oberia soavon, tenna eus louzaouennou livaduriou hag intra, dre droiou-micher, ar re-mañ war wiadennou. Eveziet ez eus gant gwirionez (5) na vez gounezet kemend-all a c'halloudeziou nemet diwar daoliou-arnodi diniver, ret da genta o ijina, ha, da c'houde, o adskei hag o zrei e meur a hent dihaouez.

Al louzawouriez. — Bez' e voe, e-louez ar Gelted, eun niver louzawourien, a boanie gant kendalc'h ha skiant. E-keit ha ma tenne ar gwez sellou ar gilvizien, ar garrerien, ar saverien listri-mor, ar rousinaerien hag ar c'hlaouaerien, e klaske piz ar wiaderien ar plantennou a helle rei livadur, hag e verke ar yac'haerien a bep doare, a founne er bed keltiek, beleien, hudourien ha mezeged, nerz ha galloud ar froucez hag eur maread louzou prad ha koadou. Anoiou keltiek a louzaouennou, meneget a zegou (6) gant ar skrivagnerien c'hres-sian ha roman, evel Pedanios Dioskoridès (kenta kantved goude H. S.), Plinius (kenta kantved), Marcellus Empiricus (IVe kantved), a desteni n'oa ket al louzawouriez dister-dra gant ar Gelted. Ret lavarout, ouspenn, ez eus e latin meur a ano louzeier tennet eus ar c'heltieg, evel : *berula* « beler », *betula* « bezo », *vernus* « gwern », *larix* « melvez », *menta* « bent », *gigarus* « louzaouenn an naer » (7).

(5) C. Julian, *Histoire de la Gaule*, II, p. 396.

(6) *Baditis* « loa-zour », *ratis* « radenn », *risumāros* « melchon », *pempedula* « pemp-delienn », *pettonika* « betonig », *kalliomarkos* « troad-marc'h », *tarvotabation* (?) « hedledan » hag all.

(7) Evit *berula*, betula ha *vernus*, ez eo anat-mat an orin keltiek anezo ; arvarus eo orin ar re-all. Briz-latin Galia eo *vernus* ; n'eo ket bet degemeret e latin ar broiou all (Span, Itali) pe e yez al lennegez. *Larix* a zo distret : gwirhenvel e oa *darix stumm keltiek an ane-se. A ouenn geltiek eo ano gallek al *larix* : *mélèze* « melvez ». A-zivout *temtig* (VIIIe kantved), *temika « Pleurotus ulmarius », Ienn Thomas, *Acad. des Ins. et Bel. Let. Comptes rendus*, 1922, pp. 149-50. Diwar-benn an daouad keltiek *yuppo (aet da romaneg *giop* « jenevreg » yez an Engadina-Uhela), *yapiko (aet da romaneg *gioc* « jenevreg » e yez an Engadina-Izela), kenveria *toupikellosion* « jenevreg », hervez Dioskorides, an eil gevrenn en heman a vije *Insso, eus *Insu* « louzon », *Rev. celt.* 1924, p. 197. Geriou keltiek all o deus dalc'het da veva e yez an Engadina : *cassana* « derv », *verna* « gwern », *beione* « rousin », *barr* « bod », *nantu*, *rena* « gouer, gwaz », *fruda* « froud, lammdour », *bric*, « bre, tor-genn », *banua* « korn », *capanna* « log », h. a. *Rev. celt.* 1897, p. 120 ; 1913, pp. 116-7.

Al loenoniez. — Ar Gelted a vase, dre galz, chas, kezeg, ejened, deñved ha moc'h, hag, er magerez-se, e tiskouezent, anat a-walc'h, skiant hag ampartiz, kement ha ma 'z eo reiz gortoz digant tud savet en o fazennad sevenadur. Oc'h ober dre baraduriou e klaskent gwellaaf ar gouennou loened-ti ha sevel gouennou nevez : para a raent evel-se ar gouennou kezeg gaqt an azen hag ar c'hi gant ar bleiz. Ouspenn-se, chaseourien douet a oa anezo, o spia eveziek buhezegez ha boaziou al loened gouez : loened pevarzroadek, evned ha pesked. Kement ha ma c'hellomp merzout, e vije diwanet ker stank, er geriadur keltiek, an anoiou loened hag an anoiou louzeier. Ar gouennou loened niverus o pobla doureier, aer ha koadou Keltia a oa ganto peb a ano hag ez oa eun ano disheñvel da gement rummad diforc'het e-barz eur ouenn : *brannos*, *kropos*, *lougos*, *vesakos*, da skouer, e oa heñvel eo, anoiou pevar doare brini. Evit loened a zo e oa an ano diouz oad ha reiz al loen, ha, pa veze eun aneval doñy an hini 'oa, diouz an implij anezañ : *marka* « on ano ar marc'h-emgamm ha *vorédos* hini an doare marc'h a staged ouz ar c'harr skañv peder rod anvet *réda*. Amprestet o deus ar Romaned digant ar Gelted meur a ano loened : *alauda* « alc'houded », *tinka* « trañch », *ankorakos* « par an eog », *hebrois* « avank » (8), *vertragos* « levran », *alkis* « karomeur », *uros* « ejen gouez » (9).

A-hend-all, ergerziou ar Gelted evel gobr-soudarded en hanternoz Afrika hag e mervent Azia a reas d'ezo anaout eun niver loened eus ar broiou-se, evel an olifant, ar c'hañval, al leon, ar struskäñval hag ar marmiouz. *Abana* e oa anzo ar marmouz e keltieg koz hag e tremenas ar ger-se eus nr c'heltieg er germaneg (*apan*) (9 bis). N'ouzomp ket petoreano a reas ar Gelted eus an olifant hag eus ar c'hañval ; anvet eo ar c'henta *caurfil* « ramsvil, ramšloen » gant Kem-breiz hag an eil e oa *caurvarch* « ramsvarc'h » e ano e ker-

(8) Ar ger-se a zo net da *hefer* e kerneveg. Hor ger *avank* a zalc'h lec'h cur ger hengeltiek *abonakos* diwanet eus *abona* « aven ».

(9) Darn eus ar geriou latin-se a ouenn geltiek a zo manet e yez romanek Galia : *alauda*, *tinea*, *biber*, *vertragus* a zo deut da veza e galleg « alone, tanche, bièvre, veltre. »

(9 bis) *Abana* a oa d'ezan maritez eun adstumm dre p a gaver e-louez ar Geltibered. War inan eus an enskrivadurio eus an oadvez kelt-ha-roman kavel en Estremadura, e lennor *Apama Leuri filia* « Apama mere'h Leuros ». *Leuros* a hanval beza keltiek ha hena stumm an iwerzoneg *tour*, *feor*, *lor* « bastus, a-walc'h ». A c'hellje beza e

neveg. *Kavaromulo ha *kavaromarkos e vije bet stumm-hen-geltiek an daou ano-se (10).

Ar vezegiez. — Ar mezeg a veze graet anezañ *lēgis e keltieg Iwerzon. Tremenet eo ar ger-se, war a greder, eus ar c'heltieg d'ar germaneg (gotegec *lekeis*) hag eus ar germaneg d'ar slaveg (*leku* « louzou », *lekari* « mezeg »).

Meurbet e veze pleustret war ar vezegiez gant ar Gelted koz. En o zouez, anat a-walc'h, evel e-touez an darnvua eus pohlou all an Henamzer, e oa anezi impli louzaouennou, traezou enep-hud, oberiou ha lavariou achantouriez, hep gwir dalvoudegez ebet : an hanter eus al louzaouennou roet gant ar yac'haer keltiat d'e glaivoürien n'o doa ken nerz nemet en o faltazi ; an eil hanter anezo, avat, a helle ober vad, diboania, yac'haat a-wechou zoken. Ouspenn-se, da gredi eo e oa deut an divinourien hag an drouized, boazet ma 'z oant d'an aberzou, da anaout madik a-walc'h diabarz korf an den hag an anevedet.

E-touez Kelted Galia, e talc'has ar vezegiez da veza enoretre goude donedigez ar Romaned. Anat eo d'eomp, dre an enskrivaduriou, e founne enni ar vezeged, hag ar mezegezed. Ar mezeg gresian brudet *Claudius Galenus* (eilstved kantved goude H. S.) a zo ano gantañ en e skridou eus eur Chelt, anvet Abaskantos, a rae mezegiez e Lugudunon. Eun darn vras eus ar vezeged-se a heulie kelennadurez ha reolennou mezegiez ar Chresianed degaset gant ar Romaned. Nemet, diouz he zu, mezegiez koz ar Gelted, gant he louzaouennou hag he strobinellou, a zalc'has da veva, dreist-holl e-touez ar bobl vunut. Er IVe kantved goude H. S., *Marcellus Empiricus* eus Bourdel, en e skrid *De medicamentis*, en deus lakaet, e-mesk kelennou tennet eus levriou ar Chresianed,

vije *Apama* henvel'her gant *abana* « marmouz ». Stumm keltiek a zo gant anoiou-all war an enskrivaduriou-se : *Lubacnus Tancini filius* « Lubaknos mab Tancinos », *Toncius Toncetami filius* « Tonkios mab Tonketamos », h. a. *Rev. celt.* 1910, p. 129 ; 1896, p. 110-1. — Libuek e tiskouez beza andon ar c'heltieg *abana* « marmouz ». Kenveria an nubianeg-bremen *abalan* « marmouz », liester *abalan*, Homburger, *Les langues negro-africaines et les peuples qui les parlent*, 1941, p. 216.

(10) Ar c'hembraeg *cavr*, kernevég *caur*, diwar eun hen-geltieg *kavaros* « ramz », a zo keur ar stumm brezonek anezan e *keureug* « rams-eog ».

arridennadou komzou hud, enno nerz kuz e leiz, — gouez d'ezan, — hag a zo bet savet, anat, e yez keltiek.

Eur meneg a ziforzh a dleomp da ober eus mezegezed an daoulagad (e latin *medici ocularii*, *medici ophthalmici*) (11), a heñvel beza bet stank e Galia hag en enez-Vreiz dindan aotrouniez ar Romaned. An dud ouziegez-se a oa anezo, war eun dro, mezegez hag apotikerien. Int-i eo a aoze al louzou a erbedent. Kavet ez eus eun niver siellou maen ma raent ganto da verka an traetou diboania a werzent d'o c'hlaivoürien, ha da rei da anaout o ano-i ha doare al louzou. Unan eus ar siellou-se, kavet e Breiz-Veur war lec'hiadur Magna, a zo engravet war ar pevar zalbennig anezi ano ar mezeg-apotiker *Titus Vindacius Ariovistus* (12), ouz e heul, bep gwech, ano eul louzou anavezet ouz an droug daoulagad : *aniketon*, *nardinum*, *khloron* (diverket e oa ano ar pevar louzou) (13).

Petra e teus da veza war an Douar-bras gouziegez ar Gelted. — Evit kloza, e c'hellomp lavarout e oa anaoudegeziou ar Gelted kentoc'h teskadou eveziadennou piz eget skiantou gwirion : doarennou-natur a anavezent e-leiz ; n'anavezent ket, avat, al lezennou-meur a ren anezo. Gallout a reer gant kalz a wirionez, lakaat e kemm stad o gouziegez, er c'henta kantved kent H. S., gant hini ar Chresianed etre an X^e hag ar V^e kantved kent H. S. Hogen ar ouziegez-se eus ar Chresianed, daoust n'oa anezi nemet pennadou distag ha diglok, he deus ganet *istoriou* brudet Herodotos (V^e kantved) ha levriou ker brudet-all Aristotelès war ar plantennou, al loened, ar vezegiez, an naturouriez hag ar stereoniez (IVe kantved). Kemend-all a hallje c'hoarvezout gant Kelted an Douar-bras panevet ma teus alouberez ar Romaned da youga kelennadurez an drouized ha da sevel skoliou latin en *Augustodunon* (Autun), *Trevires* (Trèves), *Burdigala* (Bourdel), o lakaat dre se al latin e lec'h ar c'heltieg da yez ar ouziegez.

(11) Hor ger brezonek koz *mezeg* a zeu eus al latin *mediens*, evel ma teu *gramadeg eus grammatica*. Amprestet int bet o daou da vare dale'h ar Romaned.

(12) Keltiek eo ano ha lezano ar mezeg-se : *Vindacius*, pe gentoc'h *Vindakios*, a zo diwar *bindos* « gwenn » ; *Ariovistos* a zo bet, en IIe kantved kent H. S., ano eur roue kelt eus an Itali.

(13) *Aniketon*, ger gresianek da lavarout « didrec'hus », dre ma kreded e oa al louzou-se trech d'ar re-all ; *nardinum*, ennañ spikanardenn ; — *khloron*, eus ar gresianeg *khlorós* « glas » ; en abeg d'e liou glas.

Ne voe ket, evit-se, ar ouziegez keltiek lazet trumm hag en holl d'an holl. Meur a hini eus ar c'havadeennou brudeta, la-kaet war ar vicherourien geltiat gant skrivagnerien ar Chreisteiz, a zo bet graet, kredabl, end-eeun war-lerc'h an alouberezh roman, etre ar bloaz 50 kent hag ar bloaz 100 goude H. S. Ouspenn-se, eun tamm pe damm eus kelennadurez an drouized a zo bet savetaet, ken gant ar skrivagnerien c'hresian pe roman, ken gant ar Gelted en em lakaas da skriva levriou e latin. Ar brudeta anezo eo Trogos (50 kent H. S. — 10 goude ?), anavezetoc'h dre e ano lafinaet Cn. Pompeius Trogos (14). Danevavour ha naturour e oa war eun dro. Eur skrid a eure *War ar Plantennou* hag unan-all *War al Loened*, hag e savas, ospenn, eun istor-meur eus ar Bed e 44 levr, ennañ kalz a draou pouezus diwar-benn ar Gelted, a anavezomp dre an diverradur a reas anezañ Justinus en IIe kantved goude H. S.

Ar ouziegez gant Kelted Iwerzon. — Da heul an diskleriauriou diwar-benn gouziegez Kelted an Douar-bras, deut d'imp a-berz henskrivagnerien ar Chreisteiz, ne vo ket di-dalvoud staga ar peadra eus kelennadurez Iwerzoniz ar Grenn-amzer, a hellfe sur pe suroc'h sevel d'ar marevez pagan (15).

a) Doueoniez ha bedoniez, — Iwerzoniz, da vihana ar re anezo a denne da bendiegeziou ar vro, a lavare diskenn eus

(14) Eur C'helt e oa eus meuriad ar Vokonted, a oa *Vasio* (Vaison) ar gêr-benn anezo. E dad-koz en dos brezelekaet er Spagn dindan Pompeius Magnus (76-71 kent H. S.) hag a oa bet graet gantañ bouri-chiz Roma. Ac'hano e kemeras e diegez an ano a Pompeius. Kemeret e oa bet e dad da jubenn ha da gannad gant Kaesar e-pad brezel Galia, Trogos a ouie, war eun dro, ar c'heftieg, al latin hag ar gresianeg. E istor, *Historiae philippicae* e ano, a zeraoue gant Ninus, roue an Assiriamed, hag a gloze er bloaz 9 kent H. S. Skriva eun istor-meur a oa eun dezo dizanat c'hoaz d'ar Romaned. Trogos a henvel beza bet skañv a-wale'h bluenn : gouzout a ouie bevaat e zanvez drc daolenni broiou ha diskleria plantennou ha loened. Gouzout a reomp e oa prezet uhel gantañ e zlead a zanevavour hag e tamalle taer d'an danevavourien roman Titus Livius ha Sallustius beza prestet da dud brudet en Istor prezegennou diwar o daouarn o-unan.

(15) Gwaz a se, nevesaet ha distummet eo bet skridou gouziek Iwerzon gant lenneien a oa act doun en o spered levezon ar Skritur-Skr ha gouziegez ar Chresianed hag ar Romaned.

Mile (16), mab Bile. Hogen Bile, *Belos en hen-geltieg, a henvel beza eun ano diwar ar wrizienn bel « mervel » (17). Dereet en dije war ar pôent-se kelennadurez Iwerzoniz ouz hini ar Chresianed a dremene ar Gelted, evel ez eus bet la-varet uheloc'h, da vibien doue ar Maro.

E kredenn Iwerzon e tie diwez ar bed dont en e raok gwall-reuziou ha skoueriou a vuhez fall seurt biskoaz. Goude an emgann bras savet e Mag-Tured etre an daou rummad doueou, doueet ar brezel Bodh (*Bodua), lezanyet Morrigu « ar rouanez-veur », a ya war benruniou Iwerzon, e glann ar gwaziou-dour, en aber ar stêriou, e bodadennou an Dezed, da embann trech an doueou madoherus war ar Fomo Reed du. O tiougan an amzer da zont, e tezrevel evel-hen diwar-benn diwez ar bed :

« Eur bed a welin n'am laouenao ket nemeur, — An hañv divleuñv, ar saout dilaez, — Ar gwez difrouez, — Ar mor dibesk. — Ar gozidi a zeuio ganto barnedigeziou diwirion, — Ar varnerien a raio diouz fals-sturiou. — Peb brezelour a vez trubard, — Peb den a vez jaer, — Ar mab a savo e gwele e dad, — An tad a savo e gwele e vab, — Pep-hini a vez breur-kaer d'e vreur. — Gwasat amzer ! — Ar mab a douello e dad, — Ar vamm a vezou tellet gant he merc'h, »

Evel-se iveau, e-touez ar Skandinaved, maro ar bed hag an doueou a zeu en e raok eur mareveziad torfedou hag euz. Ar « vala » (diouganerez) a sell e doun an Amzer-da-zont hag

« E wel eno o torimellat, — Er stêriou teo, — Tud du muntrrierien, — Ha fals-touërien, — Ha gwall-lorberien — Gwragez ar re-all. »

Dont a ra war ar bed goañvou hir, erc'huis, kriz, arneou, barradou-amzer, korventennou, eun heol a skuilh dre-holl anken e-lec'h levenez. An hudurniez, ar brezel, an dizunvaniez en em astenn war an holl zouar :

« Ar vreudeur a yuntr o breudeur ; — Bugale c'hoarezed ! — A skuilh gwad an eil egile. — Emañ ar c'hrizder-kalon o ren dre ar bed ; — An hudurniez eo ar rouanez. — Oadvez

(16) Mile, tro-c'henel Miled, a c'houlenn en e raok eur ferm hen-geltiek, *Miles, tro-c'henel *Miletos. Eur bezskrid kelt-ha-roman eus ar Banonia Izela a gaver ennañ au ano den *Miletumarus* « bras evel Miles ».

(17) Ac'hano an hen-geltieg *ate-beli « e varv », *atebelant « e varvont », deut diwarne en iwerzoneg *epil, atbalat*.

ar c'hleze eo hag ar vouc'hal ; — Fraillhet eo ar skouedou dre an hanter ; — Oadvez ar wall-amzer hag al laz eo, — Ken na varvo ar bed, — Ha n'en em esperno ken an dud, — Didruez an eil ouz egile. »

Beza a-walc'h, p'en em zere ker klok, er c'heñver-se, kelen-nadurez Iwerzon ha hini ar Skandinaved, e vije bet ar seurt kredenn tra voutin etre ar Gelted hag ar C'hermaned a-zwar an Hen-amzer (18).

b) Danevellouriez. — Poblet e vije bet Iwerzon gant meur a ouenn argadourien, doueou ha tud varvel, degouezet koulz ha koulz all, darn anezo eus ar Spagn pe eus ar C'huz-heol (eus an douar lakaet gant ar mojenou d'an anaon ha d'an doueed), ar re-all eus ar C'hreisteiz, ar Sav-heol pe an Hantenoz.

Kosa argadenn e voe hini ar Fomoreed (19). Doueou e oant hervez eun danevell a zo, tud, gouez d'eun danevell-all, anezo laeron-vor griz, gwir ziaoulien o dremmou tud. Erevent, euzadennou a oa ivez en o zouez : tud penn-gavr ha tud hep penn (evel tud dibennet e vez alies skeudennet ar re varo en hen-lennegez keltiek ha doueed ar maro e broiou-all, en Indez da skouer), tud glas o c'hem ha tud ruz o hini (kenveria hen-voaz Albioniz — hag an Agathursed war an Douar-bras — d'en em liva penn-kil-ha-troad gant liou glas ar *glaston* « pastez-liva » hag ar c'hiz koz etrevrôadel da liva e ruz ar c'horfou maro), tud unlagadek, untroadek hag unvrec'hek (kément-se o tegas da goun an dro-gorf a hud anavezet mat dre hen-zanevellou Iwerzon : en em zer-chel war eun troad, gant eur vrec'h hepken a-zispak hag eul lagad serret). Mentrek-ramzel e oant hag e vevent diwar hemolc'h ha pesketerez. Douara a rejont en Iwerzon gant c'houec'h lestr, peb a hanter-kant paotr hag a hanter-kant plac'h warnezo.

An eil argadenn e voe hini Cessair, merc'h Bith « Bepred », a zeuas gant tri lestr. Daou anezo a benseas hag e voe heuzet kement a oa en o bourz. Treizerien an trede lestr hepken a ziskennas salo d'an douar e korn gevret Iwerzon ; Cessair eo a oa ha ganti he zad, daou baofr all, hag hanter-kant

(18) Lakaet ez eus ivez e c'hallje beza eun amprest eus Iwerzoniz digant Skandinaviz, nemet ar c'hestrol e ve ; gwelet ez eus enni, ous-penn, faltaziou diwanet diwar eur menoz kristen bennak.

(19) Arvarus ster ar ger Fomore : « boud dindanvorek » hervez darn, « ramz » hervez darn-all.

maouez yaouank (20). Cessair an hini a stagas da zifraosta Iwerzon.

An dredet argadenn e voe hini Partholon, mab Baath « ar mor », a zeuas gant dek kant a geneiled ken paotred ken merc'hed, da zouara e korn mervent Iwerzon, a faezas ar Fomoreed hag a gendalc'has da zifraosta kompezenou an enezenn. Eus ar Spagn e teue Partholon goude laza e dad, Bel e ano, a oa roue war ar vro-se.

Ar bevare argadenn e voe hini Nemed (*Nemetus) hag e vibien a dizas Iwerzon goude merdei e-pad eur bloavez hanter. Eus bro-Spagn e teuent, evel Partholon. Trec'het e voe ar Fomoreed e pevar emgann gant Nemed, hogen mervel a renkas, dambrést goue, gant eur c'heñved-red a sammases, a-unan gantañ, 2.000 eus e dud. Kollet ganto o fenrener, e kouezas pobl Nemed dindan yeo ar Fomoreed hag a voe mac'homet euzus. Rediet e veze d'ezo rei d'ar Fomoreed an diou drederenn eus ar vugale ganet gant o gwragez, an diou drederenn eus ar bloaveziad ed ha laez diwar o farkou hag o saout.

Ar bempvet argadenn e voe hini teir foibl anvet « gwazed Bolg » *Fir-Bolg*, « gwazed Domna » *Fir-Domnann*, ha « Galianed » *Galiain*. An teir foibl-se a zegouezas en Iwerzon digevret, war hep a strollad listri, gwazed Bolg da genta, re Zomna da c'houde hag ar C'halianed da ziweza. Ranna a rejont etrezo Iwerzon : tud Domna a zalc'has teir eus pemp kevrennad an enezenn, tud Bolg o devoe Bro-Ulad hag ar C'halianed al Leinster (21).

(20) Lakaet en deus an aotrou Rhys e c'hellje Cessair denc'hel lec'h eun doare-ger *Kestaris, diwar eur stumm kosoc'h *Kassitaris, *Kassiteris, Degaset en deus da goun e veze graet a-wechou eus Iwerzon «enez Cessair » en henskridou iwerzonek, hag en deus lakaet ar ger-se a kement gant ar ger gresianek *kassiteros* a dalv, er skridou homerek (war-dro 800 kent H. S.), da verka ar staen. Hogen keltiek e orin, heñvel a-walc'h, e vije *kassiteros*. Eun ano-doarea er bazenn-gevatal « vije, a dalvoudevez gant » ken hetus, a het kement » diveret eus eur benbrann-ger *kassi-*, « kaer, hetus, a het ». Ar Gelted, gounezet ganto enezennou ar gwalarm ha laouenaet gant ar c'hounidegez-se, o dije graet eus Breiz-Veur hag Iwerzon « an enezennou ker kaer ha ker kaer, hetus, dudius » !*Kassiteras* d'al liesder, pe *Kassiterai*, *Kassiteré* d'an niver-dau. Alies e c'hoarvez e vez graet eus eur metal ano ar vro a ro anezaf : evel-se, da skouer, e teu ano ar c'houeve eus *Kupros*, eun enezenn, hag, e galleg, bronze eus *Brundusium*, ano-kér.

(21) An teir foibl-se a zalc'h, en dezrevellou-meur, eul lec'h a bouez e-touez enebourien Kumokobros, Setantios ha brezelourien Bro-Ulad, anezo ar gadourien vuia-karet gant ar fileed. An hevelep

Ar c'houec'hvet argadenn e voe hini « tud doue Dana » *Tuatha De Danann*. Dont a rejont eus an neñv e-touez euñ latarenn, gouez d'an doare-danevell a ra anezo doueou. Hervez an hini a ra anezo tud varvel, « e vijent deut dre vagon eus an inizi en Hanternoz ar bed, m'o doa desket enno ar skiantou hag ar breou, an drouiziez, an hudouriez hag ar gwidreou. Kement-se eo o lakeas trec'h d'ar pobloù all. » Degas a rejont ganto pevar zra hag a rae marz : eur maen, eur goof, eur c'hleze hag eur gaoter. Ar maen, a voe lakaet e Temair (Tara) a save dioutañ eur garm a hud dindan pep roue reiz o tont da ren war Iwerzon. Ar goof a dalveze an trec'h da neb e zalc'h en e zourn. Den n'halle tec'hout diouz ar c'hleze kerkent ha m'edo dic'houinet. Kement hini a zebre eus ar gaoter a guitaë ha gantañ anaoudegez-vat.

Kenta a rejont, goude douara en Iwerzon, e voe pulluc'ha o listri, da beurvouga en o c'halon pep mennad a zistro. Eur bras a emgann a renjont e kompezzenn Mag-Tured ouz ar Fomoreed hag an teir foblad kevredet, Fir-Bolg, Fir-Domann, Galiain. O faiza a rejont ha perc'henna Iwerzon.

O rener en o stourm ouz ar Fomoreed e oa Lug (= *Lugus, tro-c'henidik *Lugós) mab Cian (= *Kénos « Pell »), an doue e vil vicher ha mestr-touet war bep-hini anezo, a beb eil ha war eun dro marc'heg (*Markakos), karrvlenier (**Kabantarios, Essedarios*), soudard (*Kinges, Gaisatios*), saverkrenvlec'hioù (*Ratarios), merdead (*Moritex*), mezeg (*Legis), hudour (*Toutakos*), gov (*Gobans), aremour (*Kerdastos), h. a. (22).

Ar seizvet argadenn a voe hini mibien Mile, anvet iveauz Goedeli « Gouezeled » (23). Eus ar Spagn e tegouezjont (24)

tu-ouz-tu a weler e lizeradur an hen-zoueou : diouz an eil tu, doueou mat an deiz, an amzer gaer hag ar vuhez, a raed anezo *Tuatha De Danann* ; diouz an tu-all, doueou fall ar maro, ar wall-amzer hag an noz, a anved Fomoreed. Ouz ar re-maññ e staged, e lennegez Iwerzon, ar penn eus an teir foblad enebourez a stourme outoù kadourien Bro-Ulad ; gract e vez a-wechou eus pen-rener ar Fomoreed *dé Domnand* « doue Domna ».

(22) Diwar-benn an doue Lug, lenn pennad J. Loth war ar Rev. archéol. 1914, pp. 205-28 : *Le dieu Lug, la Terre-Mère et les Lugoves*.

(23) Ar Skoted eo, *Scoti* er skridou latin.

(24) E skridou iwerzonek ar Grenn-amzer, techet da drei an hen-gouniou diouz skouer Evhemer, Bro-Spagn he deus kemeret lec'h bro-an anaon hag an doueed, « ar c'hat hanter-kant enezenn bell » a sav e goualed ar Chuz-heol, en tu-hont da gouimou ar mor-Bras. Da lakaat e kemm « an enezennou pella » ma oa deut a'hano eun darn eus pobloù Galia, diouz ma kelenne drouized ar vro-se.

hag e kemerjont an enezenn digant tud Dana o virout an-hanternoz, ar c'hornog hag ar mervent. Lezet e voe al Leinster gant an henvroiz ha roet d'ezo da roue eun « den a Zomna » *Fer-Domann*.

An eizvet argadenn a voe kaset da henn gant eur meuriad Breiziz a rae Iwerzoniz anezo « tud Fidga », *Fir-Fidga, Tuath Fidga*. Kalz a zroug a rejont da Vileziz gant o armou kontammel.

Neuze eo e c'hoarvezas an navet argadenn, hini ar Bikted (25), a zouaras e korn kreisteiz Iwerzon. En em gevredi a reas Mileziz ganto hag a drugarez d'o skoazell, e voent trec'h da tud Fidga. Rei a rejont neuze intañvezet ar vrezelourien a ouenn « Mile » a oa marvet war vor da briedou d'ar Bikted, ha redia ar re-maññ, goude-se, da gas o annezez da enez-Vreiz.

Gwall-ziaes eo ober en danevellou koz-se perz ar vojenha hini a istor. Setu amañ, hervez eun hen-skrid, penaos-e vije bet neuziet ha speredet ar re benna eus alouberien-goz Iwerzon :

« Kement a zo gwenn o c'hrac'henn, gell o bleo, her, leuna enor, dizaoñ, tud d'ober berz, brokus da zarnaoui douarou, danvez, bizeier, ha na grenont ket rak ar c'hrac'henn nag an emgann, ar re-se a zo diwar vibien Mile en Iwerzon,

« Kement-hini a zo melen o bleo, droukrânsus, mentethel hag holl-breizer ; kement-hini a gar ar sonerez, ar vis-

(25) E skridou Iwerzon e vez graet a-wechou eus ar Bikted *Cruithni*, tro-envel unan *Cruithne*, a zalc'h lec'h eur ger koz *Qritanii, tro-envel unan *Qritanios. Aliesc'h ec'h anver anezo *Cruithnig* eus an anio-bro *Cruithne* a verk Breiz-Veur hag a c'houleñn a-raozañ eur furm koz *Qritania, *Qretania. E keltieg an Douar-bras e lavared *Pretanis, *Pritanis. Ac'hane an hen-gembraeg *Priten*, diwezatoñ *Prydyn*, *Prydein* ha *Prydain*, a verbi bro-Skoz, brezong *Preden* (en anio-lec'h *Lopreden*). Eun dra da evesaat eo kement-man : ha d'ar Vrezoned ober eus enez-Vreiz enez-Preden, biskoaz n'o deus tennet eus an anio-bro-se eun anio brñadel d'en em envel i o-unan. Predeniz a zo chomet bepred en o yez an anio a lakent d'o enebourien, ar Bikted, aet a-dolpad da veva e kevrenn hanternoz an enezenn, Douar estren bet trevadennet ganto eo manet enez-Preden exit ar Vrezoned (J. Loth). — An anio laket d'ar Bikted er skridou latin. *Picti, Picti Brittoni*, a daly « ar re a zo livet o c'hen, ar re broudvrizellet o c'hen ». Bez' ez eus bet e keltieg an Douar-bras eur ger *picto (*qixto e keltieg Iwerzon) a daly kement ha « engrava, skulta, tatoua, broudvrizella, skejvrizella ar c'hrac'henn ». Hen kavout a raer e lies anio pohl ha den : *Pixtones* (vulgo *Pictones*), *Pixtillos*, *Pixtogenos*, *Pixtilankios*, h. a.

tri war sonerez hag an dihuedou, a ziskouez beza akuit e skiantou an drouized hag an hudourien, ar re-se a zo a-ouenn gant tud doue Dana en Iwerzon.

« Kement-hini a zo du o bleo, teodek, yud, gacuat, safar, hag a denn dispriz ; kement den ezommek, loudour, kantread, berr-boell, garo ha fall da zigemer ostiz ; pep sklav, pep laer dispiled, pep koueriad ; kement ha na garont ket ar sonerez hag an diduell, trubuilherien pep kuzuliadeg ha pep bodadenn, aozerien an dispac'h e-mesk ar bobl, ar re-se eo diskennidi ar « Fir-Bolg, Galia, Liogairne, Fir-Domnann » en Iwerzon. Hogen mibien ar « Fir-Bolg » eo an niverusa en o souez » (26).

KEVRENN II : SKIANT AR VUHEZEGEZ

Diwar-benn buhezegez ar Gelted, arabad en em lezel da veza touallet gant boaz an aberzou tud, pe eur boaz pe voaz all heuliet er brezel, evel lazerez ar brizonidi. En Henamzer, e-touez an holl boblou pagan, e voe eeunet an azeulerez hag ar brezel diouz gourc'hennou kriz ha didruez, na gaved ster ebet anezo peurliesa er vuhez pemdez.

A-hend-all, n'eus ket tre da sellout ouz ar varn c'haro douget gant eun niver skrivagnerien italian ha gresian diwar-benn an holl Gelted gwitibunan. Ne varn mab-den ez wirion nemet an neb a gar. Hogen an darnyuia eus skrivagnerien ar C'hreisteiz o deus komzet eus ar Gelted evel enebourien, hag, e pep mare, en Hen-amzer, moarvat, muioc'h c'hoaz eget bremañ, e lec'h beza harpet war ar wironiez, barn ar poblou war o c'hevezieren a voe douget, anat d'an holl, diwar gasoni, dizanaoudegez, pe gredenn-dreuz.

Ret eo evezia tri zra ouspenn :

1) ar Gelted a voe barnet kalz gwelloc'h gant Gresianed ha Romaned, evel Poseidonios ha Kaesar, a weladennas anezo en o bro hag o devoe darempredou outo estr eget war dachenn an emgann :

2) meulet e vezont allies a-hiniennou gant ar skrivagnerien italian ha gresian-se end-eeun a varn ar garva anezo evel pobl. Meulet e vez ganto o c'hadarnded hag o herder,

(26) Duard Mac Firbis, daneveller iwerzoniat eus ar XVIIe kantved, eo en deus miret d'emp ar pennad-se, a zo kollet al levr koz m'en doa e dennet dioufañ.

o madelez hag o eeunder, o c'hasoni ouz ar gaou hag o c'hantez ouz ar gwir, glanded ha lealded o gwragez (27) :

3) roet int bet, a zo kaeroc'h, da skouer d'o c'henvroiz gant kelennourien war vuhezegez. Plijout a rae d'ar re-mañ lakaat gwirionded poblou an Hanternoz hag o buhez reiz ha yaç'h e kemm gant trubarderez ha hudurniez Kreisteiziz.

Diwar gement-se e c'hellomp dastum ne voe trech'het ar Gelted, evit ar pez a sell ar vuhezegez vat, gant hini ebet eus poblou Europa gwechall, hag e voent zoken, war boen-touzo, trech' da boblou ar C'hreisteiz, miret ma 'z oant bet gant o doare-beva diouz ar gwall-siou a amprestas ar C'hresianed hag ar Romaned digant sevenaduriou koz ar Savheol.

Ar pez a ouzomp eus ar reolennou a vuhez a roe drouized Galia en o c'heleennadurez hag eus buhezegez paganed Iwerzon a denn d'hor startaat c'hoaz er gredenn-se.

Skiant ar vuhezegez gant an drouized. — Skiant ar vuhezegez a rae eur gevrenn a bouez e kelennadurez drouized Galia. Miret eo bet d'emp gant eur Gresian eus an IIe kantved goude H. S. unan eus ar reolennou anezo : « Douja an doueed, tremen hep ober droug ebet, beza kadarn », a genn, war eun dro, ar feiz, ar gadarnded hag eur vuhez glan ha reiz. Gouzout a reomp iveau, dre skrivagnerien all, o deus dalc'h et an drouized karg unvanerien ha peoc'herien e-touez ar Gelted, hag int tud taer ha brezeliat. Brudet e oant evel ar re wiriona eus an dud, hag e fizied enno awal'h barnedigez ar breutadegou, dreist-holl ar re a save diwar vuntrerez. Eun dra a c'hoarvezas a-wechou er c'henta kantved kent H. S. : gwelet e voe diou armead keñver-ha-keñver, ganto o c'hlezeier dic'houinet hag o goafiou a-bann, hag an drouized oc'h en em deurel etre an daou vagad hag o tont a-benn da unvani an dud-se war-nes en em daga.

Kuzuliou ar c'hadour Setantios d'e ziskibl Luguadis. — Miret eo bet d'imp ar pennad-mañ da heul gant eur skrid iwerzoniat eus ar Grenn-amzer, nemet pagan rik eo ar gelenadurez anezañ, meneg ebet ennañ nag eus Doue nag eus

(27) Da gaout skouerioù sellout ouz ar pennadou X ha XI.

an Iiz. Ar c'hadour brudet Setantios (28) en dije bevet er c'henta kantved goude H. S. hag e ziskibl Lugadis (29), lezanvet « e gelc'hiou ruz », a vije bet galvet da roue-meur Iwerzon er bloaz 65. Pa voe ar paotr yaouank war-nes ki-miadi da vont en e garg nevez, e vestr a gomzas d'ezañ evel-hen :

« N'ez ket da enaoui rendaelou izel ha gouez. Na vez ket feuls, dibarset, rok. Na vez ket aonik, taer, buanek, dievez. Na vez ket eus ar vezvieren-se a zo aon razo hag a ra freuz... Na lez ket termen galloud al lezenn da gloza war eur gaou. Ra vez o selaouet mouez an eñvorior heo da c'houzout gant pe hér e tle digouezout an douar. Ra vez ar wiraourien rik ha gwirion dirazout ! Ra vez ar barnerien da rei ar Gwir d'ar vro !... Ra vez galvet ar re veo da héréd madou ha rôet endro, war o le, ar vuhez da diegeziou ar re varo ! Ra binvidikaio an héréd hervez o gwir reiz ! Ra dec'ho an alouberien, deut a-ziavaez an tiegeziou, o plega da nerz-dreist an douarened reiz ! »

« Na respont gant rogentez. Na gomz ket ez vouzarus. Diwall d'ober da furlukin. Na ra goap ouz den. Na douell ket ar gozidi. N'az pez a wallziskred ouz den. Na c'houlenn netra a ziaes. Na gas diwar da dro goulennet ebet hep respont. Ne rôi, ne zinac'hi, ne bresti mann hep gwir abeg. Degermer gant doujañs kenteliou ar re fur. Az pez koun eus kelennadurez ar re goz. Heuill al lezennou savet gant argourdadou. Na vez ket yen a galon ouz da vignoned. Bez nerzus ouz da enebouriën. En em vir diouz an arguzou a noazfe ouz da enor, p'en em gayjes alies gant tud all. Na vez ket eur marvailher diroll. Na vac'hom den. Na zastum tra a gement na vefe ket talvoudus. Ra vo eeuinet gant da rebechou an neb a ra dislealded ! Na vezet ket da varnedegeziou saotret gant gwall-froudennou an dud ! Na germer ket madou an nesa gant aon n'az pêfe keuz. Na vez ket eun tabuter, evit mirout da denna droukrañs warnout. Na vez ket diegus, betek gouzout na zeufes da veza dindez. Diwall da veza mesker ha da goll, dre-se, da vrud-vat. Asanti a rezte heulia ar c'huzuliou-se, o va mah ? »

(28) *Sefanta* e skridou ar Grenn-amzer. An hevelep anoy eo ha hini ar *Setantii* meuriad breizat war aodou mor Iwerzon. Anavezioch eo *Setanta* dre e lezano. « Cuchulain » da lavarout eo « ki Culann ».

(29) *Lugaid* er Grenn-amzer.

Luguadis a respondas :

« Ar c'huzuliou-se a zo maf da heulia holl gwitibunan : An holl her gwelo. Hini anezo ne vezd dilezet. Sevenet e vezint mar bez gallet. »

KEVRENN III : AR GELENNADUREZ

Diorrōadur ar spered. — E Galia, en Iwerzon hag en enez-Vreiz ives, moarvat, e heñvel kelennadurez ar yaouankiz beza bet fiziet peurliesa en drouized. Kelennadurez an drouized a oa anezo dreist-holl gwerzenou a ranked deskri dindan eñvor ; ugant vloaz e c'helle padout evit ar re a venne dont da zrouized. Dre c'henou hepken e veze rôet ; difennet e oa he lakaat dre skrid, daoust ma rae alies drouized Galia, er c'henta kantved kent H. S., implij eus al lizerennou gresian e diellou an dud pe ar roue.

N'ouzomp ket pelec'h e veze rôet kelennadurez an drouized. E kuz e vije, e-kreiz ar c'hoadou pe e doun ar c'heviou, war a ro d'eomp da gredi eur skrivagner latin. Nemet er c'henta kantved goude H. S. e veze ar skrivagner-se, da lavarout eo d'eur mare m'edo ret d'an drouized, en abeg d'al lezennou garo savet onto gant an impalaered, en em guzat pa gelenent. En eur skrid iwerzonek eus ar Grennamzer, e welomp an drouiz Cathbu, tost da Emania, kér-benn an Uladed, hag en-dro d'ezañ kant a ziskibled gredus o teski digantañ gouziegez an drouized.

Hervez Kaesar (kenta kantved kent H. S.) e veze heuliet kenteliou drouized Galia gant eun niver tud yaouank kaset daveto gant o zud pe deut anezo o-unan. Uhelidi e oa anezo ; evelato, ne ro tra da gredi o dije an drouized dinac'het o c'henteliou ouz mibien tud a renk izel pinvidik.

Evit ar werin e oa trawale'h d'ezo, hep mar, ar gelennadurez a veze rôet en tiegeziou pe el labouradegou, ha n'o doa ken diorrōadur spered nemet an hini a helle da rei ar c'hanaouennou pe an danevellou o redek a rumm da rumm dre an holl vro pe e-rann pe rann anezo,

Diorrōadur ar c'horf. — Mar doa diorrōadur ar spered, da vihana evit an uhelidi, ker klok ha ker piz ha ma c'halle beza diouz al lec'h hag an amzer, n'oa ket diorrōadur ar c'horf dilezet kennebeut-all. Evesaet piz e veze na zeuje an diegi pe ar vuhez diroll da zistresa korf an dud yaouank.

Penñou ar c'hériadiennou a oa en o zi eur gouriz, ma vuzu-lent gantañ, bep a mare, an dud yaouank, hag ar re m'edo-an dargreiz anezo teo-dreist, a glevet kroz garo hag a ranke paea eur gopr-dic'haou poummer.

En tu-hont da embregerez an armou, d'ar marc'hegerez, da renerez ar c'harr-brezel, d'ar rederez, d'al lammerez, d'an neuerez, e teske an uheliad hag ar brezeliad dre vicher a bep seurt c'hoariou nerz pe oueskder, e c'halloomp kaout eun daimskeud anezo dre ar re a veze boaziet e-touez Iwerzoniz pagan : lamm-brezel an eog, tro ar rod hag ar c'hoari-chase, an taol-nerz war alan, tro an nao den, froiou an evn, ar c'hañ, an aval, hag all. Eur pik-lamm sounn e oa lamm an eog, graet gant al lammer a-ziwär e dachou dre nerz e zaou arzell hepken. D'ober tro ar c'hoari-chase e lammed sounn uhel (evel gant lamm an eog), e trôed en-dro da benn an enebour (tro ar rod a oa se), e doare d'en em gavout en eun taol-krenn a-dreñv d'ezañ, gant ar c'heleze noaz war gil e-henn. Eun dro-all ouesk hag a nerz, a oa ma krape an den-gant fust eur goat dalc'het sounn ha ma talc'he war e sav, e droad war veg ar goat.

Bez' e oa, hep mar ebet, c'hoariou heñvel ouz ar re-se gant Kelted an Douar-bras, hag iveau gant ar C'hermaned, an Illirianed hag an Dhraked.

D'ezo e oa dileourien ar pep gwella eus brezelourien an holl boblou-se eus o nerz hag o skañvder a souze Kreis-teiziz (30). Ar Gresian Ploutarkhos a gomz eus ment uhel ar Gelted a argadas an Illiri e 182 kent H. S. hag eus an ampartiz dispar a ziskouezent en holl c'hoariou ouesk. An danevellourien roman a zo meneg ganto eus ar roue german Teutobodous (31) (102 kent H. S.), eur ramz anezañ, e nerz en tu-hont da hini eun den, hag a dremene, en eul lamm, dreist da c'houec'h marc'h kichen-ha-kichen.

(30) War ar gourenou, ar redadegou kirri, hag all, sellout, el levrig XII, ar pennadig diwar-benn « ar c'hoariou ».

(31) *Teutobokkos* hervez Florus, Keltiek eo an ano-se. Edo ar c'hi e-touez ar C'hermaned, en IIe kantved kent H. S., dougen anoiou keltiek. Kaout a rae d'ezo e oa ar seurt anoiou sevenetoc'h eget o re. An trouz vrud, a gadarnde hag a c'halloudegez, a heulie c'hoaz ar Gelted, a stage eun nerz dispar ouz kement tra a denne d'ezo, ouz o anoiou-lud evel ouz an traou-all. Ar German, a gemere eun anoiou keltiek, en em sante uheloc'h a me, hag e kave d'ezañ e oa trech dre-eno d'enviroiz o tougen anoiou germanek. An hevelep c'hoant a ra hizio da gement-all a gerent vreizat rei d'o bugale anoiou galleg e-lec'h re sent o bro.

KEVRENN IV : KOSA SKOLIOU IWERZON

En Iwerzon, e-keñver ar skoliou dalc'het gant an drouized, e oa skoliou all dalc'het gant an divinourien pe *veletes*. Meneg a vez alies eus ar skoliou koz-se a Iwerzon er skridou a sell ouz ar marevez pagan. En IIIe kantved goude H. S. ar roue Korbomaqos maqos Arti (32) a savas e Tara, chomlec'h ar roue-meur, teir skol, unan a vrezelouriez, an eil a zanevellouriez, an deirvet a reiz hag a wiraouriez.

Pleustret-dreist e voe, moarvat, en Iwerzon, war gelenn an istor a c'henou da c'henou, en tri c'chantved kent hag en tri c'chantved goude donedigez H. S., pa heñvel gouizieien iwerzoniat ar mare-se beza miret a rumm da rumm, hep skoazel ar skritur, koun darvoudou ker koz, da skouer, hag argadenn Galiani (33) (da lavarout eo Kelted Galia) en IIIe kantved kent H. S. Muntret e oa bet eur roue iwerzoniat eus an amzer-se gant ar roue-meur. Mab an hini lazet a dec'has-war-du ar Reuter ; tremen a reas en enez-Vreiz hag ac'hano war an Douar-bras, e-lec'h en em lakaas e dalc'h roue tud Menapia (34). Hemañ, savet ennañ karantez ouz an divrœt, e gasas en-dro da Iwerzon gant 30) lestr, warno 2.200 Galian, brezelourien o goafiou houarnet ledan, Skoazellet ganto, an divrœt a skoas d'ar maro roue Iwerzon, 30 roue dindanañ, ha 700 a vrezelidi. Brudet e voe ar Chalianed evel gwella kadourien Iwerzon (35). Diazeza a rejont er c'horn

(32) *Cormac mac Airt* e skridou ar Grenn-amzer.

(33) Deut eo ar ger-se da « Galia » en iwerzoneg, er Grenn-amzer, Al lost-ger an, er ger-se, a zo an hevelep hini hag e *Romani* (eus Roma), *Tolosani* (eus Tolosa).

(34) Er c'chantved kenta kent H. S. ez eo ar Menapii unan eus meuriadou ar Belgion (kevrenn hanternoz Galia). Derechel a raent aodou mor an Hanternoz, eus aber ar Rénos d'ar striz-mor a anved e neuze raz Galia (bremar raz Calais). E gre an argadennou graet gant Kaesar e Galia, o devoa c'hoaz en tu-hont d'ar Rénos, e Germania, douarou, atantou ha kériadiennou, *De bello gallico*, IV, 4. Kalz a vigi o devoa ha listri-mor warno goueliou lieslou, eme Dacitus (I^e kantved goude H. S.).

(35) Kaesar en deus lavaret iveau e oa ar Velged gwella brezelourien Galia. — An danevell kaer-dibaot-se a zo bet gwall-zistreset gant gouizieien iwerzoniat ar Grenn-amzer diwar o studi eus ar Skritur-Sakr. Ar ger Menapii o vez aet da « Menia » en iwerzoneg krenn, e voe trôet ganto *tir fer Menia* « douar an dud a Venia » en *tir Armenia* « douar Armenia ». Eur skouer eo, etre kant a re-all, eus ar c'hemmesk hag ar roestl o deus laket gouizieien Iwerzon ar mare-se en henistor o bro, goude lenn ar Skritur-Sakr ha leorion 'zo eus an danevellourien c'hiresian ha latin.

gevred eus an enezenn, el lec'h m'en em gave, en IIe kantved goude H. S., eur gêr anvet Manapia ha meuriad ar Menapii.

Pa vœ prezeget an Aviel gant ar veleien gristen ha gounezet Iwerzon d'ar wir feiz, e vœ kaset da get kelennadurez an drouized. Gwelet e vœ o sevel war he lerc'h skoliou dal-c'het gant menec'h ha desket enno ar gresianeg hag al latin. N'emañ ket en hor mennad komz eus ar sked a daolas skoliou kristen Iwerzon eus ar VIe d'ar VIIIe kantved, eus ar brud o devoe dre Europa a-bez, eus engroez ar studierien estren a ziredas d'ezo, eus ar visionerien a gasjont e Breiz Veur ha war an Douar-bras da aviela ar baganed. A-walc'h e vezd eomp lavarout e talc'has da veva, keñver-ha-keñver gant skoliou ar venec'h, ar skoliou renet gant ar *veletes pe file*, eur wech kristenaet ar re-mañ, hag e vœ kendalc'het da zeski enno yez, lennegez ha lezennou Iwerzon. Roud ebet ne gaver er skridou koz eus an distera kasoni pe zrougiez etre an daou rummad-se a skoliou. Ken douget ha ken douget e oant holl, menec'h ha liked, evit yez, lennegez ha hengouniou o bro hag en eun tu da rei lusk d'o studia dre-holl, gwella ma c'hellent.

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN

C. Julian, *Hist. de la Gaule*, II, pajennou 105-8, 126-7, 157-61, 165-9, 392-9, h. a. ; A. Bertrand, *La religion des Gaulois*, pp. 55-67, 122-39, 293-6, 375 ; V. Tourneur, *Esquisse d'une hist. des Etudes celtiques*, pp. 37-46 ; D'Arbois de Jubainville, *Intr. à l'étude de la littérature celtique*, pp. 367-90 ; *L'Epopée celtique en Irlande*, pp. 189-91 ; Joyce, *A social history of ancient Ireland*, I, pp. 396-471, 597-642.

Pennadou-skrid eus an talvouldusa war *Rev. celt.*, *Celtic Review*, Rev. des Et. anc., h. a.

Diwar-benn ar sterdoniez ragistorek : Norman Lockyer, *Stonehenge and other British Stone Monuments astronomically considered*, eil mouladur, London, 1909 ; *L'astronomie préhistorique en Scandinavie*, war *L'Anthropol.* 1921, pp. 178-80 (roe'hengravaduriozo eus oadvez an arem a vije skeudennet enno ar stumm-man-stumm a vez gant an oabl steredek da vareouzo eus ar bloaz) ; R. Merlet, *Peut-on calculer à l'aide de l'astronomie la date approximative de certains monuments mégalithiques ?* war *Mémoires de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Bretagne*, X, 1929 ; A. Baschmakoff, *Les alignements de Carnac*, war *L'Anthr.* 1930, pp. 37-75.

Diwar-benn ar bloaz keltiek, ar pennad anvet evel-se, gant J. Loth, war *Rev. celt.* 1904.

A-zivout ar ster a beurbadelez stag ouz ar ger keltiek *bitus* « bpred » ha « bed ». H. d'Arbois de Jubainville, *Noms gaulois*, 1891.

Diwar-benn an douaroniez : laket er-maez inizi ar Gwalarn, eo

dianav d'eomp an anoion laket gant ar Gelted d'ar broiou aloubet pe ergerzet ganto. Diarvar an dra-man hepken : *Litavis* a oa en o yez anio an douar-bras ragenebet d'an inizi. Hennez eo bet ives hena ster ar c'hembraeg *Llydaw* (diwar *Litavis*).

A-zivout istoregez anat darm eus an darvoudou kosa meneget en ben-zanevellon Iwerzon : M. Dobbs, *On the historical value of the Irish Annals*, war *Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*, 1914 ; Eoin Mac Neill, *Phases of Irish History*, Dublin, 1919 ; R. D. S. Macalister, *Ireland in Pre-Celtic Times*, Dublin ha London, 1921 ; Walter Bremer, *Ireland's Place in Prehistoric and Early Historic Europe*, trôet diwar an alamaneg e saozneg, Dublin, 1928, Kenneria Squire, *The Mythology of the British Islands*, London, 1905.

Diwar-benn padelez ar chouinaennou er poblou di-skritur beweesh ma vez en o zouez cur c'hevredad-tud desket a-ratoz evit mirout ar c'houinaennou-se hag o eus an ell remziad d'egile : Fransez Nau, *Etude historique sur la transmission de l'Avesta et sur l'époque probable de sa dernière rédaction*, 1927, pp. 157-92 (diwar *Rev. de l'Hist. des Religions*, 1927, pp. 149-99). Hep kevredad-tud *ad hoc* evit d'ezhel an envioriou, ez a buan da get, en eur vrôad-tud di-skritur, koun an darvoudou istorek brasa ha triviliusa : skoueriou a gement-se gant A. van Genep, *La Formation des Légendes*, 6e miliad, 1920.

Hech'unan-penn en Europa n'eo ket bet kelennadurez drouized ar Gelted. Tartessiz, bro-Spagn, a on ganto danevellou ha lezennou, anezo gwerzenou dre vil ha mil, a save ar penn-orin anezo da c'houec'h mil vloaz en tremened, Strabon, III, 1, 6. Derc'hel koun o doa graet eus aloubadennou Aethiopiz in Afrika, I, 2, 26. Brudet e oa bet gant Dion Gouzieien ha tud fur ar C'heted, Jornandes, *De origine actuque Getarum*, III. An Agathured a doa eul lennegez war gan ha lezennou, anezo gwerzenou dre gan ha kant, Steherbaikivski, *Zur Agathyrsenfrage*, war *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, IX, 1934, H. n.

A-zivout ar ouiziegez dre vras, ar skiantou a ouiziegez hag ar chavadenou e-doug an Hen-amzer, er broiou er-maez eus dalc'h ar Varbarez, lenn F. Sartiaux, *Les Civilisations anciennes de l'Asie Mineure*, 1928, dreist-holl ar pajennou 67-73, awenus-dreist, diwar-benn ar chavadenou hag ar spered a imbourg'herez e-pad ar ranoadvez hellenadek (IVe-Ia kantved kent H. S.) ; Abel Rey, *La Science dans l'Antiquité*, 3 levrenn eus ar rummad. Emdrôerez an Denelez « renet gant Herri Berr ; Per Brunet (eus Akademia etrevrôadel ar Skiantou) hag Aldo Miel (sekretour hedbhñez en hevelep kevredad-studia), *Histoire des Sciences : Antiquité*, eur pez levr 1224 p. en-8, gant kant skeudenn, mouet e ti Payot, e Paris.

An amzeroniez a zo bet meret ez dispar gant E. Cavaignac, *Chronologie de l'Histoire Mondiale*, eil mouladur kresket ha gwellaet, 1934, pp. 7-56, digorskrid : *Les Bases de la Chronologie historique*.

Ar Yez hag al Lennegez

Ikkavos Oppianiknos ieuru Brigin-doni kantalon « Ikkavos, mab Oppianos, en eus savet da Vrigindo eur *c'han. »

(Enskrivadur keltiek eus « Beaune ».)

KEVRENN I : AR YEZ

Ar yez keltiek a oa anezi eur yez indezeuropek (1) evel an darnvua eus ar yezou komzet en Europa gwechall-goz, gresianeg, latin, germaneg, slaveg, hag all. Gant-se e oa heñvel a-walc'h ouz ar yezou-se.

War boentou 'zo e oa heñveloc'h ouz ar gresianeg, war boentou all ouz al latin, war re-all c'hoaz ouz ar germaneg. Setu amañ, da skouer, eun dibab geriou heñvel :

(1) An indezeuropeg a oa eur yez komzet war-dro an XXVe kantved kent H. S. hag a zo en em skignet a-neubendou dre-holl en Europa hag en darn eus Azia da heul kenwerz, enbroaderez dre beoc'h pe alouberez-brezel. Komzet evel-se war eur rannad-douar divent ha gant poblou a oa anezo gouennou-tud disheñvel-tre, ne zaleas ket an indezeuropeg d'en em zarnaoui en eun niver ellyezou, a oa ar re benna anezo, en Azia, en Iraneg hag ar sanskriteg, en Europa, al ligureg an illirianeg hag an thrakieg (maro o zri), ar gresianeg, al latin, ar cheltieg, ar germaneg hag ar slaveg. — Arietk a vez graet gantan en XIXe kantved evit indezeuropek. Eur chammvoaz eo da dec'hel dioutan. Ar ger o arik e a zo da virout striz evit envel ar yezou komzet gant ar poblou a rae anezo o-unan *Arya*, *Ariya* en o yez, da lavarout eo Arianed an Indez, ar Bersed (pe Iraniz, dionz an o bro, Iran, a zo distreset diwar eur furm gosoc'h *Aryānām* « bro an Arianed ») hag ar poblou kar-nes d'ar Bersed dre o yez : Skuthed, Saked, Sarmated, Alaned, Indezarieck, indeziranek a vez graet dre vrás eus an holl yezon-se. *Arya* a daly « ubel », N'ouzomp ket hag anavezet e oa ar ger-se gant ar poblou indezeuropek-all. Diasur eo ar chenveriadur a zo bet graet ouz ar cheltieg *aria* (en anoiou-tud *Ariovistos*, *Ariomanos*), deuet da iwerzoneg *aire* « mesdr, aotrou ».

HENGELTIEG

viros (2) « den »
veros « gwir »
vatis (3) « divinour »

LATIN

vir
verus
vates

HENGELTIEG

epos « marc'h »
tarvos « taro »
dévos « doue »

GRESIANEG

hippos
tauros
dios « neñvel »

HENGELTIEG

mannos (4) « den »
sonnos « *heol »
segos « *trec'h »

GERMANEG

mannus
sunna
sigis

Ar c'hetic hag ar germaneg a oa heñvel dre ma oant savet o-daou diwar an indezeuropeg ; heñvel e oant c'hoaz a-hend-all dre ma oa bet ar poblou a gomze anezo amezeien dost, a-hed kantvedou, er c'hompezennou bras war ribl Mor Hanternoz hag ar Mor Baltik. En eun tu emaint da rei an hevelep talvoudegez d'eur c'halz a c'heriou a sell ouz an tiegez, ar renerez, ar reiz, ar brezel, an ti, an arrebeuri, an douaroniez. Setu amañ eun nebent skoueriou :

HENGELTIEG

venis (5) « *kar »
ambaktos « mevel »
*arbion (8) « herez »
géslos « *gouestl »

HENC'HERMANEG

venis (6)
ambahitos (7)
arbion (9)
gislos

(2) Deut da *fer* en iwerzoneg, da *gour* e brezoneg.(3) Deut da *faith* en iwerzoneg.(4) Miret en anoiou-tud *Kadvan* (*Katumannos*) ha *Morvan* (*Mori-mannos*).(5) Deut da *fin* en iwerzoneg.(6) Deut da *wini* « keneil » en hen-alamaneg.(7) Deut da *ambath* en hen-alamaneg.(8) Deut da *arbe* en iwerzoneg.(9) Deut da *erbe* en alamaneg.

LATIN

*oitos (10) « le »
vēkos « *sakr »
vertos (12) « *talvoudegez »
katus « emgann »
korios « *arme »
marka « marc'h »
*okita « oged »
vidu « gwez koad »

oithos (11)
vihos
verthos (13)
hathus'
harios
marha (14)
agitha (15)
vidhus (16)

Eun dra a zigemine ar muia ar c'hetic hag diouz ar yezou indezeuropek all hag a rae anezañ eun eilyez diout hec'h-unan : kollet en doa ar *p* eus ar vammeyz indezeuropek, e penn ar geriou pe en o diabarz etre diou vogalenn, e-lec'h e oa bet miret ar *p*-se, en eur furm pe furm, gant ar yezou indezeuropek all, gresianeg, latin, germaneg, hag all. Da skouer :

INDEZEUROPEG

pare (*para* e gresianeg)
pltano (gresianeg *platanos*)
plános (latin *plenus*)
plárus (hen - c'hermaneg
florus, saozneg *floor*)
prtus (latin *portus*, hen-c'hermaneg *furdus*)
uper (gresianeg *huper*, latin *super*, alamaneg
über)
upo (gresianeg *hupo*)

HENGELTIEG

are
litanos
lános
láros
ritus
uer, ver
uer, vo

ar (en *arvor*, *argad*,
avrec'h)
ledan
leun
leur
rit (* *roudour* * en
hen-vrezoneg)
gour- (e *gourc'he-men*, *gourlanio*,
gourzao)
gou- (e *gouzañv*, *gou-benner*, *gouer*) (17)

(10) Deut da *oeth* en hen-iwerzoneg.
(11) Deut da *eid* en alamaneg, *oath* e saozneg.
(12) Deut da *ue-t* en hen-vrezoneg, *gwerr* e brezoneg-bremañ.
(13) Deut da *wert* « *priz* » en alamaneg.
(14) Deut da *marah* en hen-alamaneg.
(15) Deut da *egida* en hen-alamaneg.
(16) Deut da *witu* en hen-alamaneg ha *vidu* e saozneg koz Breiz-Veur, saozneg-bremañ *wood*.
(17) *Gouer* (ha *gouverenn*) a zo reisoec'h, ar ger-se o vez aet d'hen

An hen-geltieg eus an X^e kantved kent d'ar IVe kantved goude H. S. — E-pad ar maread amzer-se ne ziskouez ket ar c'heltieg beza bet trôet tre diwar e genta furm. Peurziflach ne oa ket manet avat hag e c'hellomp kaout, ouz skleur ar yezadurez vreman, eun damskeud eus ar c'hemmadennou anezan. Setu amaïñ ar re bouezusa :

FURMOU KOZ

* <i>bhrigantinos</i> « brientin »	<i>brigantinos</i>
* <i>roudhos</i> « ruz »	<i>roudos</i>
* <i>gheimos</i> (18) « goañv »	<i>geimos, gémox</i>
<i>qenje</i> « pemp »	<i>pempe</i>
<i>nevios</i> « *nevez »	<i>nórios</i>
<i>viroi</i> « gwazed »	<i>viri</i>
<i>déivos</i> « *doue »	<i>dépos</i>
<i>teuta</i> « *pobl »	<i>touta, tota</i>
<i>tagausios</i> « *tavedek »	<i>tausios</i>
<i>briva</i> « pont »	<i>brio</i>

Keltieg ragistorek pe henistorek (X^e-V^e kantved kent H. S.) eo ar furmou *bhrigantinos*, *roudhos* ha *gheimos*. *Nevios* a c'hell beza yez ar V^e kantved kent H. S. hag, er c'hantvedou da heul, ne lavared nemet *novios* dre ar bed keltiek holl. *Tota, tausios* ha *brio* a zo anezo furmou diwanet diwezat er yez keltiek eus an IIIe d'ar IVe kantved goude H. S. (19). Diwar geriadur galianek Endlicher (V^e-VIe kantved goude H. S.) eo *brio*.

Ouz ar pennad diweza a zo bet e buhez ar galianeg e

ober gou + ber (ar wrizenn-c'her a zo e *bera*). Ar stumm hen-geltiek a zo *voberinio, *voberinia : eur waz-dour eo o redek dindan ar gwez, a-dreuz d'eur c'hoad (J. Loth). Kenveria *Voberna*, bource'h gant ar Genomaned, pobl geltiek en Italia, hizio Vobarno, war stêr Chiesa, Val Sabbia, provins Brescia, *Rev. celt.* 1917-1919, p. 309. Kenveria ouspenn *Vobera, hizio la Wôvre, kompezen e-harz Verdun. — Kemmeska *gour* ha gou he deus graet ar bohl dizesk e brezoneg. Eun dra dileet eo d'an dud, deskadurez d'ezo, o digemmeska, rak tremen hep an daou c'hourfenc'her-se n'heller ket ober. Ret-holl ez int da vuhez ar brezoneg.

(18) Al lizerennou-c'houez *bh*, *dh*, *gh*, eus an indezeuropeg, a oa eus pep hini anezo daou son en unan ; son ebet ne gaver er yezou-bremañ da rei eun tañva anezo.

(19) Er c'houlez-se e veze lavaret *briantinos*. Koueba a ra al lizerenn g etre vogalennou e geriou all, er IIIe hag er IVe kantved goude H. S., da skouer *pertraos*, *leua*, *seusios*, e-lec'h *vertragos*, *leuga*, *segusios*.

FURMOU NEVEZ

* <i>bhrigantinos</i> « brientin »	<i>brigantinos</i>
* <i>roudhos</i> « ruz »	<i>roudos</i>
* <i>gheimos</i> (18) « goañv »	<i>geimos, gémox</i>
<i>qenje</i> « pemp »	<i>pempe</i>
<i>nevios</i> « *nevez »	<i>nórios</i>
<i>viroi</i> « gwazed »	<i>viri</i>
<i>déivos</i> « *doue »	<i>dépos</i>
<i>teuta</i> « *pobl »	<i>touta, tota</i>
<i>tagausios</i> « *tavedek »	<i>tausios</i>
<i>briva</i> « pont »	<i>brio</i>

AR YEZ HAG AL LENNEGEZ

Ienn iveau an anoiou savet war bouez geriou distroll evel *Briva Carta* (hizio Brissarthe, departamant Men-ha-Loar) e-lec'h *Sartobriva, diouz ar stumm sevel anoiou dre genstrolla a oa o ren e-pad m'edo ar c'heltieg e barr e nerz, da lavarout eo komzet gant uhela renkadou-tud ar gevredigez. Kenveria *Samarobriva* « pont Samara (Sumina) » (Somme hizio) a oa e-kreiz ar I^a kantved kent H. S. ano ar ger anvet diwezatoch Ambiani (Amiens), *Karobriva* « pont Karos (Cher) » (hizio Chabris, Indr), *Salerabriva* « pont Salera (Sauldre) » (Salbris, Loer-ha-Cher), h. a.

Calliomarcus « testiculus equi » hag *epocallium* « equi testiculus » a oa e latin Gallia, dindan an Impalaered, daou ano a ouenn geltiek laket d'ar blantenn anvet *ungula caballina*. Nemet diwar o stumm ez eo anat n'int ket ker koz ha ker koz. *Calliomarcus* a zo latinidigez eun izel-geltieg *kallio marki. *Epocallium* en enep a zo latinidigez eun uhel-geltieg *epokallion, eur skouer vat hounnez eus ar sevel anoiou dre genstrolla geriou e hoaz gant ar c'heltieg pa veze komzet gant ar peb ubela eus ar boblans (20). Gwelloc'h skouer e'hoaz a zo degaset d'eomp gant an ano teir c'hevrennek a zen *Urogenertos* « nerzus evel ganadur an ejenmeur » a lenner war maen-bez eur soudard koz bet beredet e Lugudunon (Lion-war-Ron).

Treuzveva e brezoneg betek hon amzer en deus graet ar c'henstrolla geriou diouz giz an hen-geltieg. Ouz *Gabrosenton*, ano-lec'h hen-geltiek en enez-Vreiz, a zo e dalvoudegez ger-evit-ger « gavrhen », da lavarout eo « hent-gavr », kenveria ar brezoneg-breman *karrhent* a vije bet ez reiz en hen-geltieg *karrosenton. Ouz an ano hen-geltiek a zen *Esunertos* (21) a dalv da lavarout « nerzus evel Esus » pe marteze, ez relijiusoc'h, « a zeu d'ezan e nerz eus Esus », kenveria an ano-den krenn-vrezonek *Doenerz* « Nerz Doue » pe « Nerz eus Doue ». Ouz *Halgoed*, ano-tiegez anavezet-mat e Breiz, diwar eun hen-geltieg *Saloketon*, kenveria an ano-lec'h a enez-Vreiz *Létoketon*, aet da gembraeg *Llywydcoed*

(20) *Rev. celt.* 1917-1919, p. 24. Diarvar a-grenn n'eo ket an disklaria *kallio* dre *kall*, *kell* « testiculus ». Bez' ez eus bet en hen-geltieg eur ger *kallio « gwenodenn » en deus treuzvevet en iwerzonieg caille. *Kallio marki hag *epokallion o deus beh a genvereg er brezoneg *troad-marc'h*, *paa-marc'h* « andeleddenn, louzaouenn ar paz » (*pas d'âne, tussilage e galleg*) bag er c'hembraeg *marc'halan* (*elecampane* e saozneg ; *aunée, oïl-de-cheval* e galleg).

(21) Engravet war cur pod eus Londinium (Londrez).

(Litchfield eo an ano saoznek) ha war an Douar-bras, e Galia, *Bivarokéton*, *Borvokéton*, *Taxokéton*, h. a. (stank e bro an Drevired, a-gleiz hag a-zehou d'ar Rénos, an anoiouse zo kétion « koed, koad » an eil gevrenn anezo).

Ar brezoneg a zo gantan eur ger iskis *pengamm*. Steuzia a ra avat an iskister pa drôer da sonjal ez eo *pengamm* diwar eun hen-geltieg *pennokambos « a zo kamm e benn ». Kenveria *Pennovindos* « gwenn e benn » a vije deuet da vrezoneg *Penwenn*. Henvel eo evit ar c'hembraeg *nerthfawr* « nerzveur » a c'houlenn en e ziagent *Nertomáros* « bras e nerz ».

Skoueriou-all eus ar stumma anoiou dre genstrolla geriou a cheller menegi evel *Atepomáros* « bras dre e vare'h mat », aet d'hen ober ar c'hentger *ate*, *epos* « marc'h », *máros* « meur », ha *Belinatepos* « marc'h mat Belinos », ennan an ano-doue *Belinos*, ar c'hentger *ate* hag *epos*. *Atepomáros* a zo bet ano meur a Gelt en Hen-amzer, hag e lenner *Belinatepos* war eun enskrivadur eus Equolesima (Angoulême).

An hen-geltieg a zo bet d'ezan eur ger *lama* « dourn », aet da iwerzoneg *lam*, da gembraeg *llaw*, da grenn-vrezoneg *tau*. Eus *lama* e voe tennet, ouspenn anoiou doareet evel *sulamia* « ampartiz », *dulamia* « dizampartiz », eur ger *lamos* « dourn gantan, en deus dourn » a ya da genta kevrenn pe da eil gevrenn en anoiou-tud evel ar re-man : *Korolamios* « dournet da stlepel » roue bog en Italia en IIIe kantved kent H. S. (faenza eun armead-Romaned a reas, o laza outo tri mil den), *Argantolamos « en deus eun dourn arc'hant » aet da *Argallam* en iwerzoneg (kenveria *Argantokoxos* « a zo arc'hant e char », Kaledoniad brudet e skridou an Hen-amzer), *Lamargentios « a zo arc'hantet evit pez a sell e zourn » aet da gembraeg *Llawereint* (22).

Rannyezou an hengeltieg. — N'hallfe eur yez en em furni gant eur stumm diouti hec'h-unan, nemet en eun dachennad-vro dister. Mar deu d'ar yez-se, da heul trec'h-brezel pe enbroadi peoc'hek, en em skigna da bell, emañ e tu d'en em ranna en eilyezou a ya atao war zisheñvelaat. Eur renerez-stad unanet mat hepken, pe c'hoaz eul lennegez meur-

(22) Ar ger *durno* en hen-geltieg a dalvez kement ha « dourn serret, meilh-dourn ». — *Lama* a zo stumm hen-geltiek ar ger indezeuropek aet da latin *palma*. Eus heman e teu ar galleg *paume* « palv-dourn ».

bet buhezek a c'hell mirout da vat eur yez unvan en eur vro ec'hon.

Adalek an IIIe kantved kent H. S., e weler ar c'heltieg komzet e rannou Europa o vont war vrissaat eun draig. Gal-lout a reomp menega ar skoueriou-mañ :

1° Keltieg Iwerzon a vir ar q eus an indezeuropeg, a ya da p e keltieg an Douar-Bras. Da skouer :

KELTIEG IWERZON

qenqe
gennos
qrennos
magos
eqos

KELTIEG AN DOUAR-BRAS

pempe
pennos
*prennos
mapos
epos

Dalc'het eo bet d'an daou stumm disheñvel-se en eilyezou-bremañ ganet an eil (an iwerzoneg) eus keltieg Iwerzon, eben (ar brezoneg) eus keltieg an Douar-bras a gomzed e Breiz-Veur er c'henta kantved kent H. S. :

IWERZONNEG

coic
cenn, ceann
crann
mac
ech

BREZONEG

pemp
penn
prenn
mab
*ep « marc'h » (er ger *keneb*)*

2° Dindan ar Romaned hag a-raok marteze, e keltieg ar Spagn, e voe lezet da goueza dirak an t ar gensonenn-gorzhailhenn c'houezadennet *x* (skrivet *k* peurliesa) (23), a oa miret dre-holl er broiou all.

KELTIEG

ambaxta, ambakta « matez »
rextus, rektus « *reiz »
sextos, seklos « *seizvet »

KELTIEG AR SPAGN

ambata
retus
selos (24)

(23) Eul lizerenn e oa ha d'exi daou son en unan, heñvel ouz ar *khi* e gresianeg, a zo deut da *ch* e latin (distaget *k-h*) ha da *ch* ives e galleg (nemet distaget e vez evel *k*, da skouer echo).

(24) *Setos* a oa ano eur poder a *Darrako* (Tarragona) dindan aotrounez ar Romaned. *Refugenos* « mab ar relz » a oa, er bloaz 133 kent H. S., unan eus pennou Kelted Numantia.

E keltieg ar Spagn e veze skrivet *Kamalos* an ano-doue skrivet *Kamulos* e Galia.

3° En deiziadur kavet e Coligny (departamant an Ain), meur a furm geriou, da skouer *midios* « kreiz » e-lec'h *mēdios*, a heñvel tenna d'eun eilyez komzet er c'horn-bro-se eus Galia.

4° Etre keltieg Iwerzon ha keltieg an Douar-bras deuet da veza ar brezoneg komzet en darn-vuia eus enez-Vreiz, e heller merzout, dre hent an iwerzoneg, eun nebeut dishen-velderioùgou ouspenn hini ar *q-p* meneget uheloc'hik dīdan an unanveder. Sed aman eur skouer anezo. Ar galian-romaneg *ambosta* « flac'had » a zo eur stumm diwezat stri-saet diwar eur galianeg **ambibosta* (25). E-lec'h **ambibosta* e lavared e keltieg Iwerzon **embibostu*. Ac'hano an iwerzoneg *imbas* (26). Evel-se an iwerzoneg *Imchath* a c'houn-lenn en e ziagent eur stumm hen-geltiek **Embikatus*, dis-henvel eun draig diouz ar stumm *Ambikatus* e boaz war an Douar-bras. D'an hevelep rannoad marteze e tenn fatadur an *n* dirak an *t* e keltieg Iwerzon :

KELTIEG		
AN DOUAR-BRAS	KELTIEG IWERZON	IWERZONEG
<i>nanti</i>	<i>*nenti, *neti</i>	<i>neit</i> « emgann, gloaz »
<i>kantalon</i>	<i>*kentalon, *ketalon</i>	<i>cetal</i> « kan, kentel »
<i>karbantos, karpan-tos</i>	<i>*karbatos, *karpatos</i>	<i>carpat</i> « karr » (27)
<i>drukanto</i>	<i>*drukato</i>	<i>drochat</i> « pont » (28)

War a weler dre ar skoueriou-se, dister dra ne oa ken an disheñvelderiou etre eilyezou an hengeltieg, ha n'heller e

(25) *Bosta eo andon ar brezoneg boz*. Diwar-benn st hen-geltiek deuet da *s, z*, kenveria an hen-geltieg *glasaston* « pastez-liva, kerbou-lenn » (*Isatis tinctoria*) deuet da vrezoneg *glas, glaz*.

(26) *Rev. celt.* 1917-1919, pp. 311-2.

(27) Ar c'hembraeg *cerbyd* « karr » a zo amprestet diouz an iwerzoneg. Diwar *karbanto eo ar brezoneg karvan*. Ar galleg *charpente* a zo diwar eur stumm latinaet *carpenum*.

(28) An hen-geltieg *drukanto* a veze graet eus eun hent prenn (*dru* a datv « koad, prenn ») d'igoret a-dreuz d'ar geunioù dre ziskar keflog-gwez hag o lakaat stok-ha-stok war an douar, *Rev. celt.* 1913, pp. 229-30. Eun doare-hent hennez mat da derri o divesker d'ar c'hezeg, eme Mandat-Grancey, goude hen sproui er Stadou-Unanet (lec'h ma vez grael anezan *corduroy-raud*).

nep doare o lakaat e kemm gant ar re a zisrann bremañ an eil diouz eben ar yezou nevez-keltiek, pa n'oa hini ebet anezo kreñv a-walc'h da derri unvaniez ha reizded ar yez. En IIIe kantved kent H. S. e c'helle eun Iwerzoniad hag eur Breizad, o komz pep hini anezo e geltieg e-unan, en em glevet aes, eur wech meizet ganto an nebeut geriou m'edo ar *q* eus yez Iwerzon lakaet en e lec'h ur *p* e yez Breiz-Veur. Heñvel-tre e oa an darn-vuia eus ar geriou all hag ives dispelegadur doareou an anoiou hag ar verbou ha kevreadur ar geriou hag ar frazennou (28 bis).

Kemend-all a c'hoarveze war an Douar-bras hag amañ hon eus testeni skrivagnerien an Henamzer end-eeun. « Ar C'halianed », eme Strabon, « n'eus kemm ebet etrezo nemet dre na gomzont ket o yez en eun doare peurheñvel ; eilyezou disheñvel eun draig a zeu ganto. » An diou a bouez brasa e-touez an eilyezou-se e oa ar yez a gomze ar Velged en hanternoz da stêriou Sequana ha Matrona, hag an hini a oa komzet gant ar Gelted er c'hreisteiz d'an diou stêr-se. Hogen tri tra a ziskouez pegen peuzheñvel e oant :

1) n'heller kavout an distera kemm etre anoiou tud ha lec'hioù an hanternoz ha reou ar c'hreisteiz eus Galia ;

2) an darempredou dibaouez a hep doare etre Galianed an hanternoz ha re ar c'hreisteiz eus Galia a ziskouez en em intentent kenetrezo ;

3) en e gefridiou gant Galianed an Hanternoz e kemeras Kaesar da jubenn dalc'hmat eur C'helt kreisteziat eus meuriad ar Vokonted a veve war riblenn gleiz ar Rotanos izela.

Titus Livius en deus meneget e komze ar Vastarned, poblad keltiat etre an Danuvios izel hag an Duras (Dniester) an hevelep yez pe dost hag ar Skordisked, a veve en hanternoz a Vakedonia war riblou stêr Margos (Morava) ; war heñvelder o yezou end-eeun e fizie roue Makedonia e teufe d'an diou bobl en em glevet evit ober brezel d'ar Romaned hag argadi Italia. Hervez Tacitus, ar Gotined (*Cotini*) a veve er meneziou houarnus ar Viadua (Oder) uhela, a gomze an hevelep yez hag ar C'halianed. Er IVe kantved goude H. S. sant Jerom, a oa bet o chom en Ankura, e Galatia, hag e Trevoires, e Galia an Hanternoz, a laka evez e oa yez ar C'h-

(28 bis) An dispelegadur-anolou en hen-iwerzoneg (yez an VIIIe - X^e kantved goude H. S.) a zo heñvel-kaer ouz an dispelegadur-anoiou keltiek evel ma c'heller e studia e mein engravel an Douar-bras hag er peziou-moneiz enskrivet.

lated damdost heñvel ouz hini an Drevired. Seiz kantved a oa neuze abaoe ma oa disrannet ar Chalated diouz ar Gelted all.

Unvez an hen-geltieg. — Anat eo unvez ar yez, dreist da hep mar, da neb a studi an holl anoiou tud ha lec'hiou eus ar bed keltiek. Setu amañ eur roll eus ar geriou a ya an aliesa da furni an anoiou-se :

a) *ambi, ande, ate, kent-geriou ; ver, ro, kent-geriou kreñvaat; are « tost da, dirak », ate gourfenc'her, bitu « hepred », bitus « bed », brogi « bro », riqion « rouantelez », magos (29) « tachenn », dunon « kastell-kreñv », briga « kreñvlec'h war an uhel », briva « pont », duron « treiz, tremen », bona « diazez, diazezadenn », sedon « sez » (30), nemeton « neved », karro (dizanav e dalvoudegez), karbanton « karr », medios « kreiz », lannon « lanri » (31), randa « rann », ritus « roudour », dubron « dour », ono, ona « stêr, eienenn », abona « aven », mori « mor », salos « holen », vidus « gwez, koad », vernon « gwern », eburon « ivin », dervon « derv », aballo « aval », brokkos « broc'h », bebros, bibros « avank », epes « march », tarvos « tary », gabros « gavr », artos, matus « arz », uros « ejen meur », viro (arvarus e dalvoudegez).*

b) *dévos « doue », viros « den », bena « maouez », rix « roue », bardos « barz », kinges (tro-ano c'henidik *kingetes*) « kerzer, brezelour », gaisata « douger goat-bann », ambaktos « mevel », vassos, vossos « gwaz », mogus, magus « sklav », pennos « penn », lama « dourn », durno « dourn serret, meilh », teuta, toute, tota « pobl », genos « mah », gnatos « azeuler (?) », litus « lid », katus « kad », boudis, bodis « trec'h », senos « koz », novios « nevez », uxelos, « uhel », dumnos, dubnos « doun », máros « meur », karvaros « ramz, den-meur », litanos « ledan », kaletos « kalet », segos « galloudek », pe « trec'h », nertos « nerzus », kamboz « kamm », dubis « du », vindos « gwenn », kantos « kann »,*

(29) Deut da ma en hen-vrezoneg ; a vev c'hoaz e geriou evel goariva, c'hoariva, peurva.

(30) Kenveria an hen-norvegег sefr « annezelec'h, chomlec'h, ti-prenn war ar maez ». Sez a zo bet anezan en anoiou-lec'hiou ledenez Vaz, e bro-Nomed. Rev. celt. 1914, p. 254 ; 1915-1916, pp. 343, 382.

(31) En hen-vrezoneg *lann* a oa da lavarout kement ha « tachad-douar kompezet ha meinbonnet », ha da c'houde - lec'h kensakret, manati ».

roudos « ruz », viridos, virdos « gwer, kreñv, kalonek », bogios (dizanav e dalvoudegez) (32), dagos « mat » (33).

An holl c'heriou-se a ya, *hep kemm ebet en o ferm* peurliesa, d'ober anoiou lec'hiou ha tud a zo bet kavet er c'hor-niou pella eus ar bed keltiek. Setu amañ eun nebeut skoueriu (anez e ve divizet ar c'hontrol, n'eus anezo nemet anoiou lec'hiou annezet) :

1) *are : e Breiz-Veur, Arekluta « tost da stêr Kluta » ; e Galia, Aredunon (34) « tost d'ar c'hastell » ; er C'hermania, Aretaunon « tost da venez Taunos » ; en Italia, Arebrigion.*

2) *ate gourfenc'her : e Galia Kondate « lec'h ar c'hember » (kondas « kember ») ; Komboronate « lec'h ar stankell » (komboros « stankell evit pesketa a-dreuz d'eur stêr ») ; Brivate « lec'h ar pont » ; Ratiat « lec'h ar radenn » ; en Iwerzon Korkate « Kerc'heg », Mokkate « Moc'heg », Dunate « Krenvlec'hieg, Kastelleg » (35).*

3) *dévos « doue » : e Breiz-Veur, Déva, Dévana ; e Galia, Dévona, Dévoduron ; e Germania Dévona ; er Spagn Dévo-briga, Dévobrigula ; en Norikon Dévognata « azeulerez (?) an doue », an eun nebeut merc'ched.*

4) *nemeton « santual » : e Breiz-Veur Vernemeton, Medionemeton ; e Galia, Vernemeton, Nemetoduron (36) ; er Spagn Nemetobriga ; en Norikon Tasinemeton ; e Galatia Drutnemeton.*

5) *sedon : e Galia Mettosedon ; en enez-Vreiz Tarvoseden ; en Iwerzon Magoseden (37).*

6) *briga « kreñvlec'h war an uhel » : e Galia Donobriga (38) ; er Spagn Nertobriga ; e Pannonia Artobriga ; e Galatia Ekobriga.*

7) *medios « kreiz » : en Iwerzon Medios, ano eur ranneyro ; e Breiz-Veur Mediolan ; e Galia Mediolan ; e Germania*

(32) Ouz Bogios eo bet kenverie boe en anoiou-tud hen-vrezoneg Dosarboe, Riskiboe. Diasur ar c'henveriadur.

(33) Deut da vezda « mat » e kembraeg, hag e brezoneg en daou lavar « da eo d'in », « da eo ganen ».

(34) Bremaf Ardlin, Diou-Sevr ; Ardun, Loer-ha-Cher.

(35) Aet da iwerzoneg Coreaidh, Mucaidh, Dunaidh, Rev. celt. 1922, p. 164.

(36) Hizio Vernantes ha Nanterre.

(37) Aet da iwerzoneg machad « a lawn, a milking place, a field where cows are kept at night », Rev. celt. 1915-1916, p. 343.

(38) Deneuvre.

Mediolan (39) ; e Bro an Daurisked *Mediolan* ; en Italia *Mediolan* (40).

8) *aballo* « aval » : en enez-Vreiz *Aballava* (hizio Pap-castle. Norzhamberland) ; *Aballakka « Avalac'h » (Glastonbury) ; e Galia *Aballosa « Avalus » (hizio « Valouze », stêr e departamant Saon-ha-Loar) ; *Aballone* (Avallon, Yonn).

9) *vindos* « gwenn » : en Iwerzon *Vindomagos* ; e Breiz-Veur *Vindokladia* ; e Galia *Vindobriga* (41) ; e Pannonia *Vindobona* ; en Italia *Vinda*, ano eur plac'h.

10) *litanos* « ledan » : e Galia *Litanobriga* ; en Italia, *Litana*, ano eur c'hood ; e Galatia *Bepolitanos*, ano-den.

11) *viro* : e Germania *Virodunon* ; e Galia *Virodunon* ; en Italia *Virokantos* (ano-den), *Virodunon* ; er Spagn *Viroveska*, *Virodunon* (42).

Ar pez a zigemm ar muia ar c'heftieg koz diouz ar brezoneg. — Setu petra eo : er c'heftieg, evel er yezou indezeuropek all eus Europa gwechall-goz, e trôed e giz pe c'hiz dilost an anoiou. Pep ano a oa ouz e ober eur « penlodenn » pe eur « penrann » digemm, hag eun dibenn pe dilost-ger, a drôe ar furm anezañ diouz ma veze an ano o ren ar verb pe ma veze renet gantañ kompez pe digompez, ha diouz ma venned gervel, doarea, merka eur mennad. Setu amañ, da skouer, e pe zoare e « trôed » evel-se ar ger *viros* « den » :

UNANDER

tro-envel	<i>viros</i> , an den
tro-c'henel	<i>viri</i> , eus an den
tro-rei	<i>virù</i> , d'an den, evit an den
tro-damall	<i>viron</i> , an den
tro-c'hervel	<i>vire</i> , ô den !

LISTER

<i>virl</i> , an dud
<i>viron</i> , eus an dud
<i>virobis</i> , d'an dud
<i>virüs</i> , an dud
<i>virüs</i> , ô tud !

(39) *Mefelen*, e Westphalia.

(40) *Milano*.

(41) *Vandevire*.

(42) Deut da *Wirten* en Alamagn, *Verdun* e Bro-C'hall, *Verduna* en Italia, *Berdun*, *Verdu* er Spagn.

Diouz ar patrom-se e veze trôet an anoiou gourel en -os, evel *mapos* « mab », hag an anoiou nep-reiz (na gourel na-gwregel) en -on evel *kantalon* « *kan » (43).

Gant an « trei »-se eus an anoiou, e oa rouesaet-tre, e kel-tieg, implij an aragoennou, a zo ken stank er yezou bremañ. Ar frazenn-mañ, savet diouz skoueriou a gaver en enskrivaduriou, hag enni a-ratoz, nemet geriou a veze trôet evel *viros*, a ziskouezo splann en eur sell peseurt kemm a oa war ar poent-se etre ar c'heftieg hag ar brezoneg :

Aurelos Auriknos ieuру mapu Andekamuli sosin kantalon « Aurelos mab Auros, em eus savet da vab Andekamulos ar c'han-se ».

E brezoneg ne chom ken nemet penrannou ar geriou'hengeltiek : *pennos*, *kilurnon*, *okita, *garanus* a zo deut da *penn*, *kelorn*, *oged*, *garan* (44). Kouezet eo an holl zilostgeriouha, rak-se, n'eus ken a « drôadenn ». Kouiskoude eun dilost bennak eus an hengeltieg o deus lezet o roudou en hor yez. Evel-se eo da skouer :

1) an dro-envel unan -ios, -ia : *tritios, *karantia a zo deut da *tredez, *trede* ha *karantez*. Henvel eo bet e kembraeg : *mawr* « meur » ha *cymmawr* « kommeur » (45) a zo diwar *máros* ha *kommáros* ; *mawredd* ha *cymmawredd* avat, d'ezo da dalvoudegez « brasted, braster, brasentez », a zo diwar *mária ha *kommária*. Hag en iwerzoneg : *lan* « leun » ha *og* « divoulc'h», *gwere'h* « a zo diwar *lanos, *augos ; diwar *tania, *augia eo *lane* « leunded, leunder » ha *oge* « gwerc'hted ».

2) an dro-envel lies en -i : *krokkenni, *luverni a zo deut da *krec'hin*, *lern* ; tro-envel an hevelep geriou d'an unander, *krokkennos, *luvernos a zo deut da *kroc'hen*, *louarn*. En dro-envel lies i eman andon al liesteriou-diabarz ker stank e brezoneg : *hern*, *herz*, *merc'h* (*mirc'hi*, *mirc'hien*, *mirc'hed*), *ezen*, *ein*, h. a. Henvel eo bet e kembraeg : *arth* « arz,

(43) Setu amañ, da gefîver'a, dilostgeriou al latin evit an anoiou tibenna en -us : -us, -i, -o, -um, -e ; liester : -i, -orum, is, -os, -i.

(44) Henvel eo bet en iwerzoneg : *enigena*, *inigena* = *ingen* « merch » ; *dera* = *der* « plac'h yaouank » ; *neida* = *fiad* « enor » ; *sunis* (tro-c'henel *sundos*) = *sui* « gouizieg » (tro-c'henel *suad*), h. a. Nemet en iwerzoneg n'eo ket aet krenn da get an trôadur-samion.

(45) *Kommáros* a zo bet eun ano-den deuet da hen-vrezoneg *Kommor*, da vrezoneg-breman *Kommur* (e Tregommeur), *Konneur* (e Plougonveur) a zo diwar eun ano-all a zen : *Kunomáros*, *Reb. celt.* 1928, p. 34.

ourz » a zo diwar an dro-envel unan *artos* ; diwar an dro-envel lies *arti* eo al liester *eirth* « arzed, ourzed ». Hag en iwerzoneg : *mac* « mab » a zo diwar an dro-envel unan *magos* ; diwar an dro-envel lies *maqi* eo *meic* « mibien ».

3) an dro-envel lies -*ones* : *Saxones, latrones, natrones* a zo deut da *Saozon, laeron, naeron* ; *Saxo, latro, natro*, tro-envel unan, o deus rôet *Saoz, laer, naer*.

4) an dro-envel lies -*oves* : **bitoves, katoves* a zo deut da vezza *bedou, kadou* ; implij an dilostger-se, a dalveze da verka al liester en anoiou en -*us* evel *bitus* « bed », *katus* « kad », a zo bet astennet, e brezoneg, d'eun niver geriou a rae e keltieg o liester en eur stumm all.

5) an dro-envel lies -*etes* : an hen-geltieg **veles, velis* « dreistweler, ragweler, divinour », tro-c'henel *veletos, tro-envel lies *veletes, a zo aet da iwerzoneg *file, fili*, tro-c'henel *filed*, tro-envel lies *filid*. E brezoneg -*etes* a zo deuet da *et, ed*, hag al liester-se eo a gaver, da skouer, e *barzed* hag e *Brezoned* — daou c'her ar re-se a oa d'ezo en hen-geltieg liesteriou-all : *bardi* (ac'hano ar c'hembraeg *beirdd* « barzed »), *Brittones*. Tro-envel unan heman a oa *Britto*.

Doareou-dreist an hengtieg. — Arabat eo ober re a sfad eus ar pez o deus lavaret ar C'hresianed hag ar Romaned : e oa ar c'heurtieg eur yez hag a sone d'an diouskouarn euzus ha garo, evel pa vije brini o koagal pe tirvi o vlejal (46). Kement-all a zo bet lavaret gant an holl boblou eus ar yezou dianav d'ezo. Evel m'en em ziskouez en damskeud a di-zomp da gaout anezañ, gant pinvidik e oa e c'heriadur, gant stank e gent-geriou (47) hag e lost-geriou (48), a c'helle trei-

(46) An hen-geltieg a oa ennañ soniou na gaver ket e latin, da skouer ar son a vez arroueziel en enskrivaduriou gant eun D-barrennet hag a oa, moarvat, heñvel ouz hini an TH saoznek a vreman.

(47) Kent-geriou penna : *ambi, ambo, an, ande, are, ate, ad, kom, kon, er, pe ar, eri, ex pe es, dru, du, ro, su, ver, vo*.

(48) Lost-geriou penna : *illos, inos, ulos, arios, avos, ate, atis, akos, iakos, ikos, iskos, eos pe ios, knos, onos, amos, smos, smios, sminos, ssos, metos* pe matos. Roll klok ar c'hentgeriou hag al lostgeriou hen-geltiek a vo kavet e levr Dottin *Langue gauloise*. An niver bras souezus a greskennou pe ame'heriou gant an hen-geltieg, traou-all ouspen, evel daou-anvegez dourredennou-zo e Galia (*Samara-Sumina, Arar-Saukona, Sena-Sequana, Léodos-Legros, Separis-Savara*...) skouerou-all gant Philipon, 1925), an niver bras a c'heriou hen-velster (da skouer, meur a an evit lavarout « maen, roc'h », meur a an evit lavarout « ruz », h. a.) a lakfe a-walc'h da gredi ez eo aet

distrei e kant doare meneg eur wrizienn, o plega dre-se da liva menoziou diniver ar spered, gant klok e oa e drôadennou anoiou ha verbou, a oa miret c'hoaz er VIIIe kantved en iwerzoneg koz (49), e tlee beza ar c'heurtieg par d'ar gaera eus an holl yezou indezeuropek bet komzet en Europa, ar gresianeg. Ma vije ar bed en em gavet gwelloc'h ganti, he dije gallet ar yez-se genel oberou a lennegez, a ouiziegez pe a brederouriez kerkoulz ha re an Hellened gwechall, dre ma oa komzet gant uhelidi skiantek hag oberiant, a veze douget d'ar varzoniez, d'ar c'han, d'ar sonerez, d'an helvarded, ha d'an taoliou-kaer, gant eur vreuriez veleien a bleustre, kement ha ma c'hellent diouz tud ha traou an amzer-hont, war an danevelliouriez (an istor), ar brederouriez ha red an natur, gant eur werin stank en he zouez al labourerien gendalc'hus ha kalonek, a oa anezo ouspenn enklaskerien didrec'hus a gase bepred war wellaat ar biniou hag an ijinerez hag a studie war nerz al louzaouennou hag ar metalou (Kamilh Jullian).

Dre e berziou-dreist e oa an hen-geltieg dellezek da veva. Nemet, e-touez ar yezou, gwasoc'h c'hoaz eget e-mesk an dud, n'eo ket bepred ar re zellezeka a chom war c'horre hag a zo trec'h er « stourm evit ar vuhez ». Faezidigez ar Gelted gant ar Romaned war an tachennou-brezel, o stage-digez ouz Impalaeriez Rom, a lakas ar c'heurtieg da goueza a-nebeudou en eil renk e broiou keltiek an Douar-bras (50).

er c'heurtieg gerion diwar lies yez-all, moarvat yezou an hen-vroidi a veve e Galia, en enez-Vreiz hag en Iwerzon kent annezdidez an teir bro-se gant ar geltiegerien. Da vihana, e yezou meur-all, e yezou-trec'h m'eo anavezet gwelloc'h ganeomp o istor eget istor ar c'heurtieg, bezans daoudou en anavadez-lec'hioù, puilhded ar c'hentgeriou hag ar gourfenc'heriou, paoter ar geriou henvelster, a zo frouez anat eus an ampresta digant ar yezou bet trechet, dindanaet ha peure'holtet ganto en o emledenn. Leun-brein eo yezou ariek an Indez a amprestadden digant ar yezou dravidek ha mounaek, Silvan Levi, Yann Przyłuski ha Jul Bloc'h, *Pre-aryan and Pre-dravidian in India*, Kalkutta, 1929 ; Régamey, *Bibliographie analytique des travaux relatifs aux éléments anaryens dans la Civilisation et les Langues de l'Inde*, Hanoi, 1935.

(49) An hen-iwerzoneg a zo d'ezan eun drôadenn-anoiou pinvidik eoc'h eget hini al latin : pemp, tro d'an unander, peder d'al liester, d'ou d'an niver-daou.

(50) Savidigez enskrivaduriou a-berz Stad (kouls lavarout) evel deiziadur bras arem Coligny (*Coloniacus* = *Kolunieg*), er I^e kantved goude H. S., a laka anat e kerze c'hoaz ar c'heurtieg keit-ha-keit gant al latin e Galia d'ar choulez-se. Yez an embannou graet gant ar Stad,

D'ezan e c'hoarvezas neuze pez a c'hoarvez d'an holl yezou komzet gant poblou bet peurdrec'het (51). Koll a reas e sked e spered ar yezerien end-eeun a rae gantan. Dall, ha dall-put, e teuas ar geltiegerien da veza ouz e berziou-mat, ouz e berziou-dreist, saouzanet m'edont gant « gloar » Rom, mezevellet ma vezent gant al luc'h dispar taolet gant ar c'hoar-se war gement a zeue eus ar Gêr-veur m'o doa an doueed rôet d'ez ar vestronez war holl gelc'had douarnenezet ar bed. Ne voe ket dilezet dioc'htu gant renkadou uhel ar gevredigez, nemet a-rumm-da-rumm e voe tamm-hattam diskroget dioutan gant an uhelidi a-hiniennou da genta, a-strolladou goude-se. Eur wech gounezet an uhelidi d'an diouyezegez, n'oa ket ar c'heltieg evit padout pell en o zouez. A-walc'h e oa pad eur remziad-tud evit hen kas da get. Hag evel-se e c'hoarvezas a bell da nes, en holl renkadou ar gevredigez, eus ar re uhela d'ar re izela. Ar werin e voe an diweza da gomz keltieg en holl vroiou kelfikaet war an Douar-bras (52). Bez' ez eus traou o verka e oa komzet c'hoaz ar c'heltieg gant an dud izel diwar ar maez e kevrennouzo eus Galia en IIIe hag er IVe kantved, hag en Helvetia d'ar mare end-eeun m'edo an Alamaned oc'h ober o annez er vro-se, da lavarout eo er V^e-VIe kantved. Ahendall, dianav

gant ar Renerez-bro, e oa manet. Kaeroc'h zo : gounit tachenn war-du ar mervent hag ar gevred, diwar goust an aquitaneg hag al ligureg, a reas zoken da genta dindan aotrounez Rom. Nemet d'ar mare end-eeun m'edo o c'hoenit bro d'ouz tu ar c'hreisteiz, e kolle diouz tu an hanternoz. E traonni ar Rênos izela hag ar Rênos krenn e oa laket ar c'heltieg en argoll gant an embrâdenno stankoc'h-stanka a C'hernaned pe a dud het germaneget o lavar. Dauzat, *Les Noms de lieux, origine et évolution*, 1926, pp. 108-11 ; J. Loth, *Les graffites gallois de la Graufesenque*, war Rev. celt. 1924.

(51) Dauzat, *La Vie du Langage*, 1910, (ret-holl da lenn).

(52) Dre sant Jerom (331-420) e c'houzomp e oa komzet c'hoaz ar c'heltieg gant an Drevired er IVe - V^e kantved. Bet o veva e Galia hag e Galatia, e voe souezet o welout e oa henvelyez war bouez nebeut an diou bobl, daoust d'an hed-hent a oa etrezo. Diwar-benn ar c'heltieg e kevrennou kreiz Galia (bro an Aelued, h. a.) en IIIe kantved, lenn J. Loth, *Inscriptions... sur pesons de fuseau*, war Acad. des Ins. et Bel. Let., Comptes-rendus des séances, 1916. Pled a zo bet taolet e oa stankoc'h ar gerion keltiek e yez romanek ar micherion (micherion ar vro) e Galia eget e romaneg an dud uhel, *Comment le latin a conquis la Gaule*, war Rev. des Et. anc. 1915, pp. 99-100 ; F. Cumont, *Comment la Belgique fut romanisée*, Brussel, 1914 (mouladur distag ; diwar Annales de la Soc. Royale d'Archéologie de Bruxelles) ; Haverfield, *The Romanization of Roman Britain*, Oxford, 1915 (trede mouladur).

a-grenn eo d'eomp e istor er peb-all a Europa hag e Galatia. Eun dra hepken a zo diarvar. Er gevrenn eus Galia a zo bet adkeltieget e derou ar Grenn-amzer gant embrâdegou ar Vrezonned, e oa maro-mik, peurvaro en-holl-d'an-holl, ar c'heltieg pa c'hoarvezas an embrâdegou-se. Anat eo bet laket kement-se dre studi anoiou-lec'higou an Arvorig. Ar re a zo bet degemeret gant ar Vrezonned en o yez a oa ganto, d'ar mare end-eeun ma voent degemeret, ar stumm a vez gant an anoiou romanek pe romaneg war c'hallekaat (53).

KEVRENN II : AL LENNEGEZ

Eul lennegez dre c'henou n'o doa ken ar Gelted koz, evel an Hen-C'hernaned, an Illirianed hag an Dhraked. En eñvor an dud hepken e fized d'o mirout an oberou savet dre gomz pe war gan. Gant-se, hini anezo n'eo deut betekennomp. Eun damskeud a c'hellomp da gaout, evelato, eus doareou al lennegez-se diwar an diskleriadur a gaver amañ hag ahont e skridou an Henamzer. Meneg a zo bet uheloc'h eus lizendradur-kelenne an drouized ; ne zistroimp ket war se.

Danevellou diwar-benn oberou ha taoliou-kaer an doueed. — Damgredi da vat a c'heller ez eus bet, e-touez ar Gelted evel e-touez ar C'hernaned (54), danevellou ha barzoniezou diwar-benn oberou ha taoliou-kaer an doueed, an emganou hag an ergerziou anezo. Izelvosou ha delwennouzo eus an oadvez kelt-ha-roman a hefivel beza het skeudennet gant kizellourien diouz seurt danevellou. Evel-se eo, da skouer, an doue douger ar rod-heol o vac'ha dindan treid e varc'h ar ramz lost-naer ; an doue Smerios pe Smertos, e vataraz gantañ, o stourm ouz an naer, hag all.

(53) Ar Fouilhez, Sene, h. a. J. Loth, *L'émigration bretonne en Armorique du Ve au VIIe siècle de notre ère*, 1883 ; *Les mots latins dans les langues brittoniques*, 1892 ; *Les langues romane et brefonne en Armorique*, war Rev. celt. 1907 ; *Les traits caractéristiques du gaulois d'après un livre récent*, war Rev. arch. 1921, I, pp. 108-19, dreist-holl pp. 117-8, ha n. 2 p. 117.

(54) Bez' e oa, hervez Tacitus, gant Germaned ar c'henta kantved goude H. S. gwernioù koz diwar-benn an doue Tuisto pe Tuisko, ganet eus an douar, e vab Mannus, krouer o gouenn, ha war vibien ha gourvibien all da Vannus o doa rôet d'ar meuriadou o « gwir anoiou ».

Dar stumm lennegez-se e tenne an diou zanevell da heul, festeniet gant skrivagnerien an Henamzer :

1) *gînivelez brôad ar Gelted, ganet ha kelennet gant eun Doue ;*

2) *donedigez an Dioskured : « Ar Gelted war glann ar Mor Bras », eme eun danevellour gresian, « o deus eun miret en o zouez abaoe an amzeriou pella, dre ar Mor Bras e tegouezas an doueed-se. »*

Danevellou-meur, gwerziou istorek pe vrôadel. — Bez' e oa anezo danevellou lavar-plaen pe rimet, pe marteze lavar-ar c'hériou, ha kanaouennou pe veulganou d'an dud-veur varo, d'ar benvrezelourien vrudet o doa astennet bro o zadou ha renet ar Gelted da c'hounezidigez ar bed. Pennadou-zo eus skridou gresian pe latin a zo enno, evit doare, eun di-venradur pe eun hekleo euz gwerziou-meur savet er yez keltiek. Mar degemerer kement-se da wir, setu amañ diwar betore danvez e vije bet steuet darn eus an danevellou pe ar c'hanaouennou-se :

1) *ar biturix Ambikatus* : « Eur roue meurbet kalonek, pinvidik ha galloudek e oa Ambikatus, a rene war holl boblou Keltia. Deut mat d'an doueed, a gellenne anezan, e reas berz er brezelou hag en emgannou hag e teuas d'eun hiroad, endra ma wele, war e dro, kement park eus e rouantelez divent o teurel ed a-builh ha pep gwreg o c'henel eur bobl a vrezelourien (55). Re stank e teuas ar boblañs evit ma vije renet gant eur roue hepken. Ambikatus a gemennas e kasje mibien e c'hoar, Belovësos ha Segovësos, paotred yaouank ha taer, war-du broiou nevez a vije merket gant an doueed dre nij an evned. Aotren a reas da Velovësos ha da Segovësos lakaat o-unan niver ar re a yaje ganto, e doare ma vije a-walc'h eus ar re-mañ evit herzel ar poblou da stourm ouz an argadenn anezo. Segovësos a zegouezas d'ezan dre evezia nij an evned koadou Erkunia ; Belovësos heñ a voe heñchet gant an doueed war-du Italia. »

(55) Lakaat e-keñver an ano keltiek a blac'h *Virotouta* « pobl a dud », da lavaret eo « mamm d'eur bobl a dud ». Diskleria an ano-se en eun doare-all a heller ober : « Krenv evel eur gour, evel eur gwaz » (kenveria eun ano hen-geltiek all a blac'h : *Sagrobena* « ar Vaouez krenv »).

Titus-Livius eo en deus miret d'eomp ar pennad-se en doa kemeret, moarvat, e levriou eur C'helt eus Italia, an Insubre Cornelius Nepos. Diverradur eur werz keltiek e c'hallje beza (56). Justinus, o tiverra skridou eur C'helt eus Galia, Trogos, a ro d'eomp testenn eur werz-veur all savet d'an hevelep darvoud, nemet n'emañ ket displateget keit-all :

« Ar Gelted a oa deut kement war greski ma n'helle ken o douar genidik denc'hel anezo. Tri c'hant mil den a gasjont da bell da glask eur chomlec'h nevez. Darn eus ar re-mañ a ziskennas en Italia, a gemeras Roma hag a loskas anez ; darn all, renet gant nij an evned, a argadas Illiria ha, graet ganto eul lazadeg euzus eus Illiriz trech'et, e tiazerezjont e Pannonia. Ar Gelted, brôad garo, her ha brezelgar, eo ar re genta a drenzas an Alpou, meneziou o lein didrec'h ha yen-marvel. »

Al lennegez, gwerziou ha soniou, diwanet en-dro da ano Ambikatus, a zo, war a greder (57), unan eus an traou a bouezas da virout, e-touez Kelted an Douar-bras, unvez ar yez. Boutin e tlee beza, d'an nebeuta, etre ar Gelted eus Galia, Italia ha kreizenn Europa. E-mesk an danveziou-kan pleustret gant ar Gelted, e pep hini eus ar rannvroioù anezo, e c'heller menega :

a) e-touez Kelted-Galia

1° *ar Gelted hag ar Velged o kuitaat an douarou e reter ar Rénos hag o tiazenza e Galia.* Hekleo eur werz diwar-benn aloubidigez hanternoz Galia hag Enez-Vreiz gant ar Velged a gavomp marteze er pennad-mañ diwar eur skrivagner koz gresian ha miret d'eomp gant Ploutarkhos : « Ar C'hatalated (58), pobl keltiat, a oa anezo meur a zek mil dud,

(56) Titus-Livius en deus distreset an diverradur-se ouz e zisplega hag ober gant ar *biturix* (roue-meuri) Ambikatus roue ar Vituriged, eur boblad eus kreizenn Chalia. N'eo ket eno, hogen war riblou ar Rénos, en em gave er V^e hag er IVe kantved ket H. S., penn ha kalon Keltia. Eus daou ribl ar Rénos, gouez da Appianos, e teuas ar Gelted, aloubieren Italia ; eno e voe ganet sevenadur keltiek an Ten. Adkemeret eo bet tezenn Titus-Livius gant G. Julian, nemet gwelloc'h a se n'eo ket.

(57) D'Arbois de Jubainville, *Premiers Habitants*, II, 388-393.

(58) *Galatas* (unander Galata) eo an ano-brezel a gemeras, en IIIe kantved ket H. S., ar meuriadou keltiat chomet etre an Albis hag ar Rénos. Da lavarout eo, hep mar, kement ha *galatios* « kadarn » ha *galakos* « kalonek », deut da veza *galde* ha *galach* en iwerzoneg.

yaouank ha kalonek, ouz o heulia gwragez ha bugale e-leiz. En em ranna a rejont e daou vagad : darn a gerzas war-du Mor bras an Hanternoz hag a zalc'has penn pella Europa; ar re all, goude treiza ar Rênos, a ziazegas etre ar Pireneou hag an Alpou, tost d'ar Senoned ha d'ar Gelted (59).

2° *Alesia savet gant eun den-meur, doue pe hanterzoue.* « Dastumet gantañ eun arme, an den-meur a gerzas war-raok betek Galia hag a beurredas ar vro-se, ouz he skarza ar gwir, evel muntrerez an dud estren. Eun engroez tud a bep gouenn o veza deut a-ratoz da greski e arméad, e savas eur gér vrás ha kaer-meurbet a vœ anvet Alesia. An den-meur a vevas enni, ha dre zimeziou gant merc'hed roueed, e lezas ganti eur remziad tud kreñv ha galloudek. Nemet pa guitaas, ez eas buan Alesia war goaza : tud ar broiou tro-dro en em veskas gant kériz hag holl ez ejont adarre d'eur vuhezegez diseven. Daoust da se, e tale'has ar Gelted da enori kér Alesia evel pennlec'h ha kér-benn Galia. »

An danevell-se a zo bet miret d'eomp gant Diodoros, en deus, sur a-walc'h, he c'havet e Poseidonios. Diwanet e tle beza e-touez an Aedued, m'edo tud Alesia unan eus ar meu-riadou sujet d'ezo.

3° *savidigez Lugudunon.* « Tost da stér Arar e sav menez Lousdoulos. Daou vreur, Mômoros hag Atepomâros, argaset diouz ar renerez gant Sesaroneus, war c'hourc'henn eun orakl, a yeas di da sevel eur gér. Kleuziet e oa an toufleziou. A-greiz-holl e tegouezas brini ha, goude gournijal amañ hag ahont, e kludjont war ar gwez tro-war-dro. Mômoros, desket war an diougana dre an evned, a anvas ar gér nevez-c'hanet eus an ano anezo *Lougodunon.* »

b) e-touez Kelted Italia :

1° *ar gov' Heliko.* Bet e oa en Italia o veva diwar e vicher ;

Deveret eo ar geriou-se eus gala « kadarndeñ », « taol-kaer », deut da veza gal en iwerzonieg. E galleg, *Galata* a zo aet da *Jalde* da genta, da *Jauda* da ziweza, en anoiou-lec'hion. Da *Jaille* eo aet *Gallic* : eun ana-lec'h eo, aet da ana-tiegez. — Adnotenn : *Jauda* a veze skrivet *Jalde* er XIVe kantved, G. Poisson, *Note sur l'étymologie du nom Jauda*, Clermont-Ferrand, 1910 ; *Rev. celt.*, 1911, p. 120.

(59) Senoned C'halla a oa anezo, er c'henta kantved kent H. S., eur bobl diazezet war riblou stériou Sequana hag Ikaunis (Yonne). Eus *Senos* « hen » eo tennet sur a-walc'h an ano anezo. Kelted e oa an ano a venne kemerout eviti hec'h-unan, d'an hevelep mare, ar bobl a zalc'h ar vro etre stériou Sequana ha Garumna.

distro en hanternoz an Alpou, e-touez e genvroiz, e tougas anezo da c'hounid dre an armou ar vro-se dispar ; heñ eo a renas o arme a-dreuz ar meneziou.

2° *Belovésos o treuzi an Alpou hag o sevel Mediolanon (Milano) e-kreiz kompezenou an Insubred.*

3° *Elitovios ar C'henoman.* Treuzi a reas an Alpou war-lerc'h Belovésos hag e tiazegas e bobl en-dro da gériou Verona, Brixia ha Tridenton.

4° *argadenn Brennos a laka an tan war Roma.* Diwar an danvez-mañ e vœ steuet, evit doare, meur a gan, o vragal enno divuzul balc'hder ar Gelted hag o c'hasoni ouz ar Romaned.

k) e-touez Kelted an Danuvios :

1° *ergerz bagadou Segovésos a-dreuz da goad Erkunia ha gounezidigez ar vro a-hed an Danuvios.*

2° *ar rouanez Onomaris, treizidigez an Danuvios ha gounezidigez ar vro e kreisteiz ar stér-se.*

3° *an argadenn vrás ouz ar Chres dindan renadur Brennos, ha gwastidigez santual meur Delphi.*

4° *Bathanattos ar Skordisk.* Bez' e rene eun darn eus ar bagadou o tistrei eus Delphi hag e vœ anvet an hent m'o blenias drezañ diouz e ano, *Bathanattia*. E vrezelourien a chomas etre menez Skordos hag an Danuvios hag e vœ graet anezo an ano a Skordiske. Nemet e tale'has, en o zouez, diskennidi o renour da veza anavezet dindan an ano a « *Bathanattan* ».

5° *furnez ha kadarnded ar Volked.* Bez' e c'hallje beza, e-mesk ar boblad-se, danevellou ha meulgau savet d'ez i hec'h-unan ; her c'hredi a rafed a-walc'h diwar testeniet Kae-sar. E dalc'h anezo edo ar rann eus an Erkunia a vez douret gant ar Moenos, adstér ar Rênos, hag ar Sala, adstér ar Albis. Brezelioù hir a rejont ouz ar C'hermaned hag ar brud gounezet ganto er stourmadou-se a zo testeniet mat dre ar herz a reas o ano e yez o enebourien : *Volka* eo an ano a vœ graet gant ar C'hermaned eus an holl Gelted hag eus ar poblou keltiek romanekaet (60).

6° *emgannou hag uheloberou gourdadou ha pennou ar Goralled.* Valerius Flaccus eo a ra meneg eus ar c'ha-

(60) *Volka* a zo deut da veza diwerazo'h, er yezou germanek, *Walah, Walth, Wealh*, ha goude *Welsch, Welsh*. An hen-uhel-alama-neg *Walha* a c'houlenn en e ziagent eur ferm hen-c'hermaneg *Wale'hoz.

naouennou-se. Eur hobl eus kompezenou an Danuvios Izela e oa ar Goralled (*Koralli*). Da arouezintiou-brezel o doa rod — rod an heol — ha moc'h gouez « savet o bleo war livenn o c'hein ». Bez' e oa anezo, sur a-walc'h, unan eus ar bagadou a yae d'ober kevredad ar Vastarned hag e tlee beza C'heted, d'an Daked, ha d'ar poblou thrakiat all, m'o doa argadet an douar anezo (61). Justinus a zezevrell ar homm-danevell-mañ diwar ar brezeliou-se : « Ar C'heted n'o doa ket en em zifennet mat ouz ar Vastarned. O roue Orollos, da gastiza o digaloniez, a reas d'ezo kousket o fenn trôet ouz troad o gwele, ha servija o gwragez evel m'oant boaz da veza servijet ganto, ken n'o dije gwalc'het dre o c'hadarnded an dismegañs dellezet d'o c'holloù kenta. »

Miret eo bet d'eomp gant an hevelep danevellour koun ar spourun a saouzanas poblou an Danuvios pa zegouezas ganto ar Gelted : « Goude diazeza e Pannonia, e reas ar Gelted, e-pad hir vloaveziou, brezel d'ar poblou all ; trech'iou ker bras a choumezjont hag e savas kement a aon rak o anozken e weljod roueed, n'oant tamm ebet gourdrouzet ganto zoken, prena ar peoc'h a briz uhel. »

Meulganou d'ar benrenourien ez veo. — Eun doare kan e oa hag a rae berz eus ar c'henta, dre ma tenne da vad ha da llore'h an noblañs holle'halloudek. Ar braz eus stummadir ar-meulganou-se a anavezomp mat a-walc'h dre skridou an Henamzer. Deraoui a rae darn anezo dre veuli gouenn ar renour, ar wrizien goz anezo hag e noblañs ; anoiou e c'hourdadou a rôed o pouenza war ar re anezo a oa kouezet en emgann. Goude-se e teue meuleudi ar renour e-unan, e garded, e daoliou-kaer, e veli hag e binvidigez.

Dre an derou anezo e tenne ar seurt kanaouennou d'an hen-zanevellou relijius ha d'ar gwerziou istorek, pa lavare

(61) E-touez ar poblou-all-se, ret eo menega an Agathursed a oa zourus-kenan ar vro annezet ganto, ken ma oa deuet ar c'his en o a hep seurd. Livet e oant ouspenn eus o bleo d'o seul gant liou glas ar glaston (*Isatis tinctoria*). Boutin etrezo e oa ar merc'hed, ha e vije ar gêr a Zakia anvet e gre ar Romaned *Porofission* (e-harz Moigrad) eur c'henvlech'het savet gant ar Gelted. Keltiek e hellje beza an daou c'her act da ober hec'h an : kenveria ar c'hembraeg por « what is over, supreme », ha *Hys* « a court ».

an uhelidi keltiat diskenn eus doueed ha brezelourien-veur an Hen-amzer. Viridomâros, renour ar Chaisated e 222 kent H. S., a stage penn-kenta e ouenn ouz an doue Rênos (stêr Rênos doueet). Krixos, roue Boged Italia, a fougee diskenn eus Brennos.

Tri meulgan keltiek a zo meneg anezo e skrivagnerien an Henamer :

1° *ar meulgan da Luernios, roue an Arverned*. Ar barz, degouezet re ziwezat da gemerout perz e banvez ar roue, a gan meurded hemañ hag a glemm gant e reuziad e-unan. Gopraet gant e vestr, e sav raktal eur c'han nevez, o lavarout ez a rollec'hioù karr Luernios da ervennou a daol d'an dud aour ha madeleziou.

2° *ar meulgan da Vituitos, roue ap Arverned ha d'e gannad*. Pa zegouezas ar c'hannad, kaset gant ar roue, dirak ar Romaned, ar barz a oa gantañ en em lakaas da gana Bituitos, pobl an Arverned, ar c'hannad e-unan, hag ar ouenn, ar gadarnded hag ar c'halloudegez anezo.

3° *ar meulgan da Gaesar Oktavus*. Kanet e voe a-gevret gant daou vil a varc'heien c'halian, a gerzas en eun tu gant Oktavus, da vare emgann Aktium (31 kent H. S.).

Gwerziou flemmus. — Bez' e oa, ouspenn ar meulganou, ar flemganou, a veze kanet war an delenn gant ar varzed, ar sulbedennou rimet a veze savet a-wechou gant ar gadourien d'o enebour kent an emgann hag a zeue peurliesa da heul o meuleudi o-unan.

Kanaouennou emgann ha trec'h. — Tri doare kan-emgann a c'heller dishañvalout :

a) *kan eur c'hadour e-unan kent an emgann-daou*. Ar c'han-se a zeue gantañ alies, evit doare, eur c'horoll ma heje ar c'hadour ennañ e bennad bleo hir hag e armou.

b) *ar c'han kanet a-gevret gant an armead renket evit an emgann*. Ar c'han-se eo a raed anezañ, e-touez ar Chermaned er c'henta kantved goude H. S. an anio a barditos pe bardatos « barzaz ». Rei a c'heller da skouer :

1° ar c'han kanet gant ar Gelted en emgann an Allia (390 kent H. S.)

2° ar c'han kanet gant ar Chalianed en emgann ar Rota-

nos ouz Hannibal, er bloaz 218 kent H. S. War eun dro gant ar c'han-se e oa eur c'horoll ma hejed ennañ e muzul ar skoedou hag ar goafiou.

3° kan brezelourien Voudikka kent an emgann eus ar bloaz 61 goude H. S.

k) ar ganaouenn-drec'h goude an emgann. Menega a c'heller :

1° ar c'han kanet goude emgann Klusium, e 295 kent H. S. gant ar varc'heien geltiat, a-ispilh ouz kerc'henn o c'hezeg pe pinteñ e beg o goafiou pennou trou'het ar Romaned trec'het ganto.

2° kan Boged an Itali, goude emgann ar bloaz 216, en eur gas da dempl o foiblenn ar c'honsul roman Postumius.

Kanaouennou tiegez. — Ne ro skrivagner ebet da anaout e vije seurt kanaouennou e-touez ar Gelted. Nemet n'heller ket nemeur diskredi o dije anavezet an doare barzoniez-se a rae berz, d'ar mare, e-touez poblou en o c'hichen ha keit-ha-keit ganto evit o sevenadur. Skridou an Henamzer a veneg end-ecun kanaouennou banvez hag eured e-touez ar C'hermaned hag an Dhraked, kanaouennou-kavv e-touez al Luzitaned, kanaouennou maro pe emlaz e-touez ar Gan-tabred, kanaouennou-labour e-touez an Etrusked, hag all.

Kanaouennou diougan. — Diou skouer anezo a c'heller menega :

1° an diougan war ziskar Roma. P'en em skignas e Galia, e 69-70, ar c'helou e oa losket ar C'chapitol, e kanas an drouized ez oa bet kemeret gwechall ar gêr-se gant ar Gelted, nemet e oa manet templ Jupiter en e sav ha gantañ galloudez Roma. An tangwall m'edo bet losket gantañ a oa eun arquez eus buhaneged an doueed, o tiougana e oa aotrouniez ar bed o vont da dremen gant poblou an Hanternoz.

2° an diougan war zismantr Kamulodunon. En enez-Vreiz, nebeut amzer kent stourmadenn vras ar bloaz 61, e voe diouganet gant merc'hed, aet enno an alfo darlavariat, e vije hepdale pell dismantret Kamulodunon, m'o doa kériz anezi tennet warno kasoni ar Vrezoned dre o c'hrizder, o gwalldaoliou hag o freizerez.

Pedenou, kanaouennou-hud. — Menegomp : 1° *pedenn Vou-dikka* da zouez-veur he foiblenn ; — 2° *ar mallozion* talet gant drouized enez Vona pa zegouezas ar Romaned ; — 3° *kanaouennou-hud gwerc'hzed enez Sena* (Sun) a c'hell dichadenna kounnar an avel hag ar mor ; — 4° *ar c'hal-vadenn d'an evned sakr e-touez* Kelted ar Reter : pa veze argadet ar vro gant hedou kilheien-raden, e kanont pendennou hag e tisplegont lidou sakr a laka an evned da zont war-dro.

Perz al lennegez e buhez ar Gelted. — Gant an hudourien (*patis, veletes*) dreist-holl e veze savet ar c'hanaouennou diougana. Lodenn ar varzed a oa ar meulganou, ar flemm-ganou hag ar barzoniezou-brezel, hag hini an drouized ar c'hanaouennou lid, kentelius pe danevellus. Hogen an ueh-lidi, a zeske int-i o-unan gwerzennou e-leiz en o yaouankiz, a gleve anezo er banveziou hag en ergerziou hag o c'hane en emgannou, a dilec sevel ives gwerziou alies, evel m'her grejont diwezatoc'h en Iwerzon hag e Kembre. Al lennegez, ar varzoniez dreist-holl, a oa eta bras ar perz anezo e buhez an noblañs keltiek.

Ar werzawouriez hen-geltiek. — Dianav eo d'eomp. Goula-kaet ez eus bet gant John Rhys, *Celtic Inscriptions of France and Italy*, e oa darn eus an enskrivaduriou galianek deuet betek ennomp gwerzennou c'houechmentadek diazezet an hesoniezh anezo war an taol-mouez (62). Nemet eus ar marevez kelt-ha-roman e leu d'eomp an enskrivaduriou-se, ha trôet marteze e oa bet a-benn neuze ar Chalianed da henvelekaat en o yez gwerzawouriez ar Romaned. Fur ne yefe ket kredi ez eo bet ar werzawouriez-se an hini a oa gant ar Gelted d'ar mare ma vevent en o frankiz, disyeo o spered diouz levezon barzoniez ar Chreisteiz. Skle-disyeo o spered diouz levezon barzoniez ar Chreisteiz.

(62) Sed aman diou skouer eus an enskrivaduriou-se :

1° *Martialis Dannotai ieuva Ucueti sosin keltiknon Etik gobedbi dugiontio Ucuetin indu Alistiu.*

2° *Lienos Contextos ieuva Anvallonacu canecosedlon.*

Ar ger canecosedlon, bet diskleriet dre veur a hent, a dalv hep mar ebet « kadur-zunv », *Rev. celt.* 1930, pp. 200-1. — A-zivout hen-ventadouriez ar Gelted, lenn ali J. Loth, *id.* 1903, pp. 86-94. Diwar-benn andonion indezeuropek mentad varzoniez Gresianed an Hen-amzer : A. Meillet, *Les Origines indo-européennes du mètre grec*, 1923.

rijenn a zo bet klasket da gaout digant Iwerzon ar Grennamzer, ha gant gwir abeg, evit doare, pa 'z eo gwir he deus miret hena lennegez krenn-amzerel ar vro-se envoriou eus eur sevenadur henvet meurbet ouz sevenadur Kelted an Hen-amzer. Ar werzawouriez e boaz en Iwerzon e-pad ar Grenn-amzer a zo eur werzawouriez sillabennek gant klotennou-dibenn. Anat d'an holl andon romanek pe izel-latin ar werzawouriez - se. Araok ar VIIe kantved goude H. S. koulskoude, ez eus bet en Iwerzon eur werzawouriez dishenvel diouz hounnez ha diazezet, neket war niver ar sillabennou, hogen war ar pouez-mouez er geriou. Ar genganez — eur genganez a-grenn diouti hec'h-unan — a zo o ren er werzawouriez-se bet miret d'emp skoueriou anezzi gant eun nebeut barzonegou savet en eun iwerzoneg eus ar c'hab. Bez 'ez eus hen-velderiou etre an hen-werzawouriez iwerzonek-se ha hen-werzawouriez ar sadornian latin. Unan a zaou. Pe levezoniet eo bet ar werzawouriez iwerzonek gant ar werzawouriez latin poblet e-pad ar Ia, an IIe, an IIIe, ar IVe hag ar V^e kantved goude H. S. (63), pe distag an eil diouz eben eman an diou werzawouriez, nemet eur genandon o deus bet en oadvez-hont eus ar ragistorvez (etro ar XVe kantved kent H. S.) a zo bet graet anezan gant ar yezeniourien oadvez italiadekkeltiek (64). An hen-

(63) E-pad ar pemp kantved-se eo bet stank an darempredou etre Iwerzon, Kornog Galia (*Pixtoon* — Poatou diwezatoc'h — ha *Santonik* — Saintonge — dreist-holl) ha kevrennou roman enez-Vrelz. Eus Kornog Galia tene da Iwerzoniz ar gwin, fin Gall, fin a trib Gall, evel ma lavarent en o yez krenn-amzerel. Gant Zimmer ha Loth eo bet studiet an darempredou-se dre vor. A-goz e savent er ragistorvez, pa 'z eo gwir e oa anezo abaoe rannoadevez an armou maen ha kouevr (trivet milved kent H. S.) Loth, *Relations directes entre l'Ibérie et l'Irlande à l'époque néolithique*, war Mémoires de la Société d'histoire et d'archéologie de Bretagne, 1924 ; *Relations directes entre l'Ibérie, l'Armorique et l'Irlande à l'époque néolithique*, id. 1925 ; W. Bremer, *Ireland's place in prehistoric and early Europe*, troet diwar an alamaneg, Dublin, 1928 ; Kuno Meyer, *Early relations between Gaels and Brythons*, war Y Gymroddor, 1896 ; Rev. celt. 1910, pp. 254, 266 ; 1914, pp. 96-8. H. a.

(64) Diwar-benn an oadvez italiadekkeltiek, lenn levr Meillet a-zivout ar rannyezou indezeuropek ha dreist-holl e *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, kenta mouladur, 1928 ; trede mouladur, 1933. An hendraouriez a zeu da genharpa ar vezoniezh aman. Ar sevenadur eus an arem e Bohemia, Moravia, Silezia (etro ar XVe kantved kent H. S.) anvet sevenadur Unetice, a

velderiou stank e-kenver geriawouriez, soniadouriez, yezadouriez, a zo etre ar yezou keltiek diouz eun tu bag ar yezou italiadek (ombrieg, latin, sabelleg) diouz an tu-all, a laka anat o deus gourdadou ar Gelted ha gourdadou an Italiaded kenvevet kichen-ha-kichen en hevelep bro, kreizenn Europa, e-kerz an eilvet milved kent H. S. Maread ar c'henveva-se a zo bet graet anezan oadvez italiadek-keltiek.

Enskrivaduriou hengeltiek ha skritur. — Ar Gelted koz n'o deus ket skrivet levriv en o yez, nemet amprestet o deus darn anezo, a oa amzeien nes d'an Etrusked, d'an Ibered ha d'ar Chresianed, o lizerennou digant ar pobloù-se, ha graet eun implij bennak eus ar skritur kent pobloù all an Hanternoz, Germaned ha Slaved. Graet o deus ganto enskrivaduriou war vaen pe war vetal (plom, kouevr, arem, h. a.) ha diellou stadou pe diegezion evel rollou-niveri meu-riadou pe dropelloù, kontou gounidigez-douar pe genwerz, hag all. An niveraduriou hag ar c'hontou, skrivet war dan-hag all, vez dibad, rusk (65), prenn (66), kroc'hent, lien, n'int ket

ziskouez beza diwar dourr gourdadou an Italiaded. Ac'hano en em led etrevez ar Chreisteiz, en tu-all d'an Danao da genta, en tu-all d'an Alpou goude-se, war kevrenn hanternoz Italia. Diouz he relegou, e oa pobi Unetice eur bobl hiron, enni nebeutoc'h a dud d'ezo an neuz-ouenn hanternoziat (*Homo nordicus*) eget e-touez o nes-amzeien diouz tu ar Chornog, pohl ar c'hrugelloù (andon ar Gelted) a veve etre an Danao-uhela, stér Salz ha mor an Hanternoz. Koulskonde, zoken pa voi act du veva a-unstroll ganto an engroez duarded a oa anezo kentannezidi Italia, e treuzvevas a-hiniennou e-touez an Italiaded melenyveleien ha ruzylevyien, hag e voi laket an neuz hanternoziat da zarn eus o doued : bleo melen (*flava*) e oa an Rouez Roma (*dea Roma*) gant ar Romaned. A. Grenier, *Les Gaulois*, 1924 ; V. Gordon-Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford, 1929 ; H. Hubert, *Les Celtes et l'Expansion celtique jusqu'à l'époque de la Tène*, 1932, pp. 220-1 ; Hahne, *Das vorgeschichtliche Europa. Kulturen, Volker und Rassen*, eil mouladur, Bielefeld, 1935.

(65) Kenveria an iwerzoneg *barc* « levr », *barclann* « levraoueg », germaneg *barr* « rusk », indezeuropeg **bhūrg*, *Rev. celt.* 1920-1921, p. 304.

(66) Geriou evel ar c'hembraeg *cywydd*, an iwerzoneg *cubaid* « kensim, kenson », o c'houllenn an eil hag egile en o diagent eur stumm hen-geltiek *komividus « kewez, kenwez », a laka anat, eme an aotrou Jozeb Loth, e oa, en amzer ma rae Gouzeled ha Brezoned eur bobl hepken, eun doare-skritur war brenn (pe gant prenn), *Rev. celt.* 1911, p. 195 ; *Le sort et l'écriture chez les Celtes*, war *Journal des Savants*, 1911. En-holl yezou nevez-keltiek e veze graet gant doareou-layar evel teuvel prenn (en iwerzoneg *crannchar*), tenna prenn (ac'hano ar

deut betek ennomp, nemet kavet ez eus bet eun nebeut peziou-moneiz, bommou skrivadur keltiek warno hag eun daou-ugent enskrivadur bennak war vaen pe war vetal, bez-skrevaduriou pe dediou peurvuia.

Lizerennou gresian pe etruskek ez eo an enskrivaduriou keltiek kosa war vaen pe war vetal. Diwezatoc'h, pa vœ bet aloubet Galia gant ar Romaned, e tegemeras Kelted ar vro-se al lizerennou latin. Ar pouezusa eus an enskrivaduriou latin eo an deiziadur arem, kavet e Coligny (Ain) e 1897, hag a zo bet engravet er c'henta kantved goude H. S. Hiniennou eus engravaduriou keltiek Galia (re Alesia, an Hen Boatig hag Avignon) a zo anezo, war a greder, gwernennou c'houec'h-troadek, a vije an hesoniez anezo diazezet war ar pouez-mouez (67).

Ar skridou keltiek eus ar maread roman, n'int ket deut betek ennomp, a c'heller ranna e teir c'hevrenn : 1° al lizerou skrivet-diskrivet gant an dud ; Diodorus Siculus a lavar d'eomp eman ar c'his gant ar Chalianed stlepel e-touez flammou an tantadou-kany lizerou skrivet ganto d'o c'herent maro. Diwar ar c'his-se e heller dastum n'oa ket dianav, d'ar re eus ar Gelted a anaveze ar skritur, boaz ar skriya-diskriva lizerou etre beved. — 2° an testamantou. Ar gwiraour roman Ulpianus, maro e 228 goude H. S., a anzav talvoudegez an testamantou skrivet er yez keltiek ; — 3° ar barnadennou « douget diouz Reiz an Derv » a veze engravet war eskern, e bro al Liger (al Loar breman), hervez ar *Querolus*.

Al lizerou skrivet d'ar re varo, an testamantou hag ar barnadennou douget diouz reiz an derv hag enskrivet war eskern, setu an tri rummad skridou hen-geltiek a zo meneget fraez gant Kreisteiziz an Hen-amzer er re eus o levriou a zo deuet betek ennomp. Adalek ar c'henta kantved goude H. S. e oa e Lugudunon levrdiou brudet nemet levriou latin ne gaved ken enno, a-hervez.

An hena enskrivaduriou hen-geltiek deuet betek ennomp a zo savet gant lizerennou etruskek-gresiek. Al lizerennou-se a zo bet implijet gant poblou-all o veva kenver-ha-kenver

c'henn-vrezoneg prennedenn) evit lavarout *consulter le sort, tirer au sort*. Anavezet e oa an tenna prenn gant ar C'hermaned. Prenn-aval eo a oa e boaz evit se.

(67) Sellout ouz ar *Renne Celtique*, bloavez 1907, pajennou 263, 264, 269.

gant ar Gelted en hanternoz Italia ha war ar gevrenn-se eus aradennad an Alpou a ra an diforc'h etre hanternoz Italia ha traonienn an Danao : Leponed, Raeted, Illirianed, h. a. Deuet eo betek ennomp enskrivaduriou leponed hag illiriek war kerniel-kary. Eus ar broiou-se e vije en em ledet boaz al lizerenneg etruskek-gresiek war-du an Hanternoz, betek Bohemia, a-hed an hentou-kenwerz (hent ar goularz, hent an houarn, hent an holen), hag e kreder e vije bet el lizerenneg-se andon ar *rundu* pe rinlizerennou ar C'hermaned (68).

Gwirhenvel eo e oa skrivet gant al lizerennou-se etruskek-gresiek an enskrivaduriou a gavas ar Romaned gant souez e Germania, Kredi a rejont lenn warno anoiou Odusseus hag e dad Laertes. E anoiou hen-geltiek a-seurt gant *Kamulixos, Smertos*, kamm-lennet ganto *Ulysses* (*Odusseus*) *Laertou* eman moarvat andon o fazi (69).

An hena enskrivaduriou keltiek a zo, hep mar, enskrivadur Todi, Italia, hag an enskrivadur a lenner war unan eus tokarniou Negau, Stiria-Izela. Talvoudus eo enskrivadur Todi dre ma kaver ennan geriou aes da ziskleria dre arzeouz nevez-keltiek a yreman : 1° eur verb d'ar c'henta

(68) Dre hantererez ar Varkomaned « Gwazed an Harzou » e vije en em skignet boaz al lizerenneg e-touez Germaned an Hanternoz. Ar Varkomaned a oa deuet da chom e Bohemia war-lere'h ar Voged er Ia kantved kent H. S. Diwezatoc'h, kemeret ganto an anio a Baiovarii, *Baiovarii* (stumm keltiekact) « brezelouru vog », ez ejont da ober o anneze er vro a zo bet anvet *Baviera* diouz o anio. — Ar germaneg *rundu* « tra guz a hud, arouez-hud, arouez-skriva » hag an hen-geltieg *runda*, deuet da iwerzonc *rundu* « tra guz, rin, kevrin » a zo dinaouet eus eur wrizienn indezeuropek *wer, *wor « eren, kevrea, liamma » a gaver en an-doue indezeplat *Varuna* hag en an-doue gresiat *Ouranos*, *Varana* a choulenn en e ziageut *Woruno ; *Ouranos* a choulenn *Worweno. Diwar eur furm indezeuropek *wrwend* pe *wrund* eo ar germaneg *rundo*. Diwar eur furm indezeuropek *wrund* eo ar germaneg *rundo*. Evel Odin-Woden (Vatanos), mestr-meur ar runou, Varuna hag Ouranos a zo anezo Ereieren o stourn neket gant armou even an doueed-all, hogen gant ar bras a challoud-hud a zo enno. — J. Loth en deus embannet a zivout ar skritur gant ar hen-Gelted pennadou-skrid talvoudus da lenin, nemet diaes da gavout dre ma 'z int a-skign war kelc'hgelouennou a bep seurd. Diwar-benn boaz al lizerenneg etruskek-gresiek en hanternoz d'an Alpou hag orin ar rinlizerennou germanek lenn labouriou Mars-trander meneget gant Karsten e levrennadar e levr *Les anciens Germains*. Diwar-benn ar rinlizerennou o-nnan, Arntz, *Handbuch der Runenkunde*, Halle, 1935 ; Reichardt, *Runenkunde*, Iena, 1936.

(69) Kamilih Julian, *Ulysse en Germanie*, war Rev. des Et. anc. 1912, pp. 283-4.

person unan : *karnitu a heller* spisaat e dalvoudegez dre ar c'hembraeg breman *carneddu* « bernia mein ». Heman a c'houlenn en e ziagent eur stumm hen-geltick *karned- a zo hep mar ebet an hini a dleer lenn e Todi, an t etruskek o'ch arouezia d kerkouls ha t. 2° an dro-damall unan *logan*, eus eur ger *loga* « *bez » a zo hep mar hen-stumm ar ger kembraek a vreman *llo* « krug, tolzenn » ; 3° eun dro-damall lies *artvass* « *mein » : an iwerzonieg *art* « maen » a c'houlenn en e ziagent eur stumm hen-geltiek *arta. An enskrivadur en e bez a zo da veza lennet evel-hen : *Ategnati Drutikni karnidu logan Koisis Drutiknos Ategnati Drutikni karnidu artvass Koisis Drutiknos*, ha da veza trôet er c'hiz-man : « Koisis mab Drutos, em eus savet bez Ategnatos mab Drutos. Koisis mab Drutos, em eus savet mein Ategnatos mab Drutos » (69 bis).

Savet mein Reginatos lab Brutos » (69 bis).
E broiou ar Reter-Nesa (Ejipt, Rag-Azia, Azia-Vihana),
ez eus bet kavet diwar dourn ar Gelted *graffiti* hag a zo
ker koz hag an enskrivaduriou kavet e Todi hag e Negau,
nemet bez 'ez eus anezo gwall nebeut a dra e gwirionez,
anoiou-tud hepken peurliesa. An hinj hira, *graffito* al
louarnetaerien en Abudos, bro-Ejipt, a zo anezan eur
frazenn a-bez, n'eo ket e keltieg avat ez eo bet skrivet,
hogen e gresianeg. Eman e chapel Horus, e templ Seti Ia.
Gant beg eur gontell eo bet engravet er gwiskad livadur
ruz a c'holo gar dehou delwenn azezet an doue Horus
Penn-Sparfell. Graet eo bet, hervez doare, e-pad seziz
Abudos gant Ptolemaios Ve Epiphanes, e 186-185 kent
H. S. (e-maez kér e oa temploù bras Abudos). Ar graffito
dister-se a zo anezan moarvat an hena arrouennad-
skritur deuet d'eomp diwar dourn eur Chelt. Setu hen-
aman : *Tón Galatón Thoas, Kallistratos, Akannón, Apol-*
lónios, élthomen óde, kai alópeka elabomen óde « Eus ar
Chalated, Thoas, Kallistratos, Akannón, Apollónios, ez
omp deuet aman, hag eul louarn hon eus paket aman ».
Eur graffito-all er chapel-se a zo anezan hepken an daou-
ano *Galatés Démétrios*.

En Hadra, er gorflann pe nekropolenn veur a oa en tu

(69 bis) Goulakaet eo bet gant Rhys, ha war e lerc'h gant Loth (*Ren. arch.* 1921, I, p. 115-6), e oa dindan-vezet, en enskrivadur Tod, eur ger o talvezout "bez" dirak pe war lerc'h *Ategnati Dratikni*. Dioufrazennek e vije pep unan eus an diou frazenn a zo en enskrivadur, bag an eilvet frazenn a vije pep gwech o teraoui gant ar verb *karnida*.

diouz ar savheol da gêr Aleksandria-Ejipt, ez eus bet kavet eur c'haobez ma oa bet bereted ennan, eus ar bloaz 230 d'ar bloaz 210 kent H. S., goprsoudarded ar roue ptolemaek. A veur a vrôadelez e oant : Kretiz (dek anezo), Kilikiz (pemp), Iaoniz (pemp), Thessaliz (pevar), Boiotiiz (tri), Akarananiz (tri), Arkadiz (tri), Sirianed (tri), Thraked (daou), Lukiad (unan), Pamphuliad (unan). Eur pemzek bennak anezo a oa Kelted pe Chalated. Nemet e gresianeg e vez ar bezenskrivaduriou anezo ha gresianek alies o anoiou : Aideprates, Aidosotios, Atuios Keltos, Bitos Lostoieko Galatés, Donnónataios Galatés, Ketositos Galatés, Phileista guné Sisonónos Anaximou Galatou, Poluxenios Galatés, Boudoris Galaté..., Purrhos Galatés, Isidóros Galatés, Purrias Illurios... kai... Galatés.

Diwar-benn hinienrou eus an anoiou-se, e teu gant A. J. Reina'ch, war *Rev. des Et. anc.* 1911, p. 50, an evezia-dennou-man : Boudoris a ziskouez beza furm hellenkaet eun ano keltiek. Anaximos ha Poluxenios a zo marteze troidigeziou diwar anoiou keltiek. Purrhos « ar Rouz pe ar Ruz » a zo bet anvet evel-se, moarvat, en abeg da liou e vleo. Purrhos a zo bet graet iveau eus eur Bastarn, sklav e Delphi, e 143 kent H. S. (70).

Galatia betek-hen n'he deus ket daskoret d'eomp enskrivaduriou keltiek, nemet anoiou keltiek a dud a lenner war enskrivaduriou gresianek ar vro : *Gaisatodiustos, Smertulitana, Albiorix, Boussourix, Atepox, Smertorix, Smertón* (heman d'ezan daou vuget *Domna ha Dada*) (71), h. a.

(70) E Miz Meurz 143, Philistos hag e vab Euangelos a zisklava a
briz peder min *sôma andreion* *ai onoma Purrihas* *to genos Bastarnas*.
Kenveria (hemant o tont eus an dro-spêred, ha neket eus an neuz-
korf) an ano a Aristô : *an hini vat-kenan, an hini wella* » laket
d'eur Vastarnez, sklavez e Delphi : e Miz East 160, Kalliklès mas Ti-
mon a zisklava a briz teir min *sôma gunaikion* *ai onome Aristô to*
genos Bastarnan. A. J. Reinach, *Bull. de Correspondance hellénique*,
1910, p. 302.

(71) Eun ano-moumonna eo *Dada* emichans, evel m'eo *Leta* (merci à Genetos) war eun enskrivadur eus Kolonia "Kolun" (Koeln en alamaneg, Cologne en galleg). *Ammo*, *Ammios*, *Ammia*, war enskrivadur iou Galia, a zo marteze iveau furmou-moumouna diwar *Amo*, *Amios*, *Amia*. Kenveria **Genetta*, furm-moumouna eus *geneta* hag aet da gembraeg *geneth* "plac'h yaouank". *Geneta* a vije a et d'eur o'hembraeg **gened*. Kenveria c'hoaz *Eppo*, stumm-moumouna diwar *Epo*. H. a.

Ar graffiti war zarbodou (*ostraka*, unander *ostrakon*) kavet e Galia, el lec'h anvet breman *La Graufesenque* (eul labouradeg poderez-pri a oa eno er I^a kantved goude H. S.) a zo talvoudus o anaout dre ma lenner warno eun niver geriou keltiek, en o zouez : 1° *tudos, tuddos*, dre d barrennet an eil hag egile (d barrennet o'ch aruezia moarvat an st indezeuropek hag an indezeuropeg *tst, ts*) « kuchennad » ; 2° *extratudos* (d barrennet) « maezkont » (an iwerzoneg *echtar*, kembraeg *eithr*, a ch'louenn en o diagent eur stumm hen-geltiek *ekstro) (72) ; 3° *luxtos* « karget » pe « da garga » ; 4° *uxedia, uxsedia* « uhela, pervez, rik » ; 5° *etic* « hag ouspenn », h. a. Ar pep talvoudusa warno eo an dek niver-pedvedi kenta eus ar galianeg : *kintuxos (kintussos)* « ar prim-genta, ar peurganta, ar c'henta-holl », *allos, allos* « eilvet », *tritos* « trede », *petuatos* « pevare », *pinpetos* « pempyet, pemvet », *snezos* « c'houec'h », *sexlametos* « seizvet », *oxtumetos* « eizvet », *naumetos* « navet », *decametos* « dekvet ».

E derou an oadvez kristen ec'h ijinas ar Vrezoned eun doare skritur, ar skritur ogamek pe ogmek, a vœ implijet adalek ar c'henta kantved goude H. S. betek ar VII^a kantved, dreist-holl gant Iwerzoniz evit kañvskrivaduriou war vaen. Lizerennou ar skritur ogamek a zo anezo linennou euen graet darn a-sounn, darn a-veskell, darn a-dreuz d'al linennou merket gant korn-ker ar maen. Setu aman, treuzskrivet en hon lizerennou, eur skouer eus yez an enskrivaduriou ogamek : *Corbi koi magi Labriattos* « (Bez) Korbos aman, mab Labriattis ». *Korbi* a zo tro-c'henidik *Korbos*. An ogameg *koi* « aman » a vez skrivet *koui* en enskrivaduriou Galia. *Magi* a zo tro-c'henidik *magos* « mab », ha *Labriattos* eo tro-c'henidik *Labriattis*. Da iwerzoneg *Labraid*, tro-c'henel *Labrada*, eo aet diwezatoc'h an daou stumm-se. En enskrivaduriou ogamek, ar ger da lavarout « bez » a vez dindan-veizet peurliesa. Hen kavout a raer koulskoude en eun enskrivadur piktek a vro-Skos : *Maqqi Noviograta ura Elisi* « Bez (ura) Elisos mab Noviorus ».

(72) Hen-iwerzoneg *echtargeinde* « ganet e-maez, ganet e lec'h-all », *echtar-crich* « rannvro a-ziavaez », *echtarthuath* « meuriad estren », — Ar ger galianek *etic* « hag ouspenn », meneget izeloch'hik en h. a. — Ar ger galianek *etic* « hag ouspenn », meneget izeloch'hik en danevell dindan ar pempveder, a zo anezan c'hoaz en hor brezonig : goude a zalc'h lec'h eur stumm hen-geltiek *vo-etic (Viktor Henry).

Da heul aloubidigez enez Vreiz gant ar Romaned, e teskas Breiziz ober gant al lizerennou latin hag al levriou papurus pe barch. Iwerzoniz, a zalc'h dre vor darempre-papyrus d'kenwerz dibaouez gant Breiz-Veur, a zegemeras an nevezintiou-se. Er III^a kantved goude H. S., eur beajour estren, Aethicus Istrius, goude ergerzout Iwerzon, a zezell en deus embreget levriou (*volumina*) gouzieien ar vro-se.

Ar rolladennou-se (73) eus an III^a kantved goude H. S. a zo, keit ha ma c'houzomp, al levriou hen-geltiek n'eus nemeto a gement a vije bet. D'ezo eo hep mar e tleomp an envor o deus miret skridou iwerzonek ar Grenn-amzer eus darvoudou, traezou, boaziou, gizioù ha kredennou kozkoz a vije aet buan ha krenn da get pep kounaënn anezo en eul lennegez a-c'henou hepken.

KEVRENN III : AR YEZOU NEVEZ-KELTIK

E-doug ar V^a, ar VI^a hag ar VII^a kantved goude H. S. eo e c'hoarvezas gant keltieg Iwerzon ha gant hini Breiz-

(73) Hennez eo ster al latin *volumina*, unander *volumen* « tra rollet, rolladenn », Bez' ez oa anezo tammoù papurus (ugent anezo peurliesa evit pep *volumen*) peget an eil ouz egile e doare da ober eur riblenn bir a rolled endro d'eur vazig (*umbilicus*). Da lemn e veze dirollet tamm-ha-tamm ar riblenn. Peurliesa e oa stag ouz ar riblenn diou vazig, unan e pep penn anezo. Gant-se, e veze gallet adrolla (tamm-dre-damm ouz unan anezo ar *volumen* hep ma veze lennet. A-wechou, e-lec'h papurus, e veze graet gant riblennadou-lien. D'o mirout, e veze klenket pep rolladenn en eur gouhin pe feur parch (*membrana*) livet e ruz pe e melen. Eun dikedenn (*index, titulus*), warni anio al levr, a oa stag ouz pep rolladenn. Berniet e veze ar rolladennou war stalennou eun armel pe serret ebarz eur c'houfr. Diwezat a-wale'h e vœ laket ar papurus (paper pe gartons diwar ar brouen-Egypt) da ober levriou strollet ha kinef henvet ouz hon levriou. *Codex*, liester *codices*, eo an anio laket d'ar c'heinadennou pe strolladennou-se. Ar re gosa a anvezomp ne savont ket ubeloc'h en tremened eget ar IV^a kantved goude H. S. Nemet abretoch', diwar dibenn ar la kantved goude H. S., e oa bet laket ar parch (*pergamena, membrana*) da ober eun nebeut keinadennou (*codices*) henvet ouz hon levriou. Tamm-ha-tamm, dre ma oa ar parch gwelloc'h da badout eget ar papurus, e vœ kemeret gantan lec'h heman en oberidigez al levriou. Kement-se avat ne zegouezas ket araoù dibenn an Hen-amzer. Cagnat ha Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, II, 1920, pp. 502-12 (levr-lennadur talvoudus en notennou e-traon ar pajennou).

Veur an darnviaus eus ar c'hemmadennou o deus roêt d'ar yezou-se o stumm-bremañ. Ne voe ket heñvel dalc'hmat ar seurt kemmadennou en Iwerzon hag e Breiz-Veur hag ac'hane e sav disheñvelderion c'hoaz etre an iwerzoneg hag ar brezoneg. Setu amañ eun nebeut skoueriou :

1) an iwerzoneg a vir an *s* e derou geriou an hengeltieg ; ar brezoneg e dro en *h* :

HENGELTIEG	IWERZONEG	BREZONEG
<i>siros</i>	<i>sir</i>	<i>hir</i>
<i>sukaros</i>	<i>sucar</i>	<i>hegar, hegarat</i> (73bis)
<i>sulabaris</i>	<i>sulabair</i>	<i>helavar</i>
<i>sverpos</i>	<i>serb</i>	<i>c'houerv</i>

2) an iwerzoneg a dro en *f* ar *v* hengeltiek e derou ar geriou ; ar brezoneg e dro e *gw* :

HENGELTIEG	IWERZONEG	BREZONEG
<i>passos, possos</i>	<i>fos</i>	<i>gwaz</i>
<i>vidus</i>	<i>fid</i>	<i>gvez</i>
<i>vindos</i>	<i>find</i>	<i>gwenn</i>
<i>vernos</i>	<i>fern</i>	<i>gvern</i>

3) an iwerzoneg a goll an *n* dirak an *t* ; ar brezoneg a vir anezan :

HENGELTIEG	IWERZONEG	BREZONEG
<i>arganton</i>	<i>argat</i>	<i>arc'hant</i>
<i>kintus</i>	<i>cet</i>	<i>kent</i>
<i>kanton, kenton</i>	<i>cet</i>	<i>kant</i>
<i>senton</i>	<i>set</i>	<i>hent</i>

An iwerzoneg hag e lennegez. — Eus an holl yezou nevez-keltiek an iwerzoneg, dreist-holl an hen-iwerzoneg komzet eus an VIIIe d'an X^e kantved, eo an heñvela ouz an hen-geltieg. An abeg da se eo ne voe biskoaz Iwerzon aloubet gant ar Romaned, ha ne ehanas ket keltieg Iwerzon da veza eur yez lennek studiet, komzet ha gounezet gant eun.

(73 bis) En hen-vrezoneg *hukar, hokar*.

dibab tud ken desket ha ma c'hellent beza diouz al lec'h hag an amzer. An dibab-se a oa anezan an uhelidi, ar file hag an drouized, en o lec'h diwar ar IVe - V^e kantved ar c'hoer kristen. Ar file *eveletes* « divinourien » ar Gelted koz eo a savas dreist-holl lennegez Iwerzon.

Al lennegez-se, dre he finvidigez hag he c'hened, a c'hell keñveria gant lennegezio brudeta Europa ar Grennamzer. Miret eo bet d'eomp gant eun niver dournskridou, a sav ar re gosa anezo d'an VIIIe kantved hag ar re all, evit an darnviaus, d'an XIIe ha d'an XIIIe kantved. Bez' ez eus anezo danevellou-meur, lavar-plaen kemmesket a werzennou, barzoniezu, soniou, kanaouennou santel, buheziou sent, levriou o sellout ouz an istor, ar yezadur, ar gwir, ar medisinerez, an douaroniez hag ar steredoniez. E-touez an niver skridou-se, ez afe da vihana buhez eun den da studia anezo, hiniennou a zo ret da anaout d'an neb a bleustr gant an Hen-amzer geltiek. Setu-i :

1) an dastum lezennou anvet *Senchus mor* « kozder bras » (74). Laket eo het war skrid etre derou an IXe ha dibenn an X^e kantved, nemet dre eun dournskrid eus ar XIVe kantved hepken ec'h anavezomp anezan. A bouez dreist eo dre ma seblant n'en deus pleget ennañ ar gwir keltiek d'al levezon gristen nemet a boan, nebentoc'h moarvat eget el lezennou kembraek.

2) an danevellou a sell ouz kosa istor an doueed, ouz derou an den hag ar bed hervez kredennou Iwerzon rakristen. En danevellou-se e voe trôet, diouz ret, stumm ar c'hreañsou pagan evit ma c'hellent beza miret e-touez kris-tinen.

3) an danevellou war tud ha darvoudou meur savet d'ar roue Conchobar (Kunokohros), d'ar brezelour Setanta (*Setantios*) lesanvet « ki Kulann » ha da gadourien all a greder o deus bevet er c'henta kantved goude H. S. En danevellou-se e kaver buhezegez ha boazamantou Kelted an Douar-bras ha Breiziz er c'henta kantved kent H. S. ha, war boentouzo, boaziou kosoc'h c'hoaz. An diou vrasa anezo eo an *Togail Bruidne Da Derga* « dismantr kastell Da Derga » hag an *Tain bo Cuailngi* « Skraperez saout Cooley ». Savet eo het ar genta da seziz kastel Da Derga gant eur vandennad

(74) Ger-evit-ger « Hengas meur », an iwerzoneg *senchus* o trec'hel lec'h eun hen-geltieg *renokastu.

laeron-vor breizat hag iwerzoniat ha da varo Conaire (*Konarios*), roue-meur Iwerzon ; danevellet eo en eil an argadenn graet en Ulster (Bro-Ulad) gant Medb (*Medua*), rouanez Vro-Gonnac'h, da skrapa ar c'hole marzus Donn (*Donnos*) (75).

Ar brezoneg hag e lennegez. — Ar brezoneg ne voe ket kerkoulz ar bed gantañ ha gant an iwerzoneg. E-doug ous-penn tri c'chantved e voe enez Vreiz dindan an impalaerded roman hag, e keit-se, e voe romanaet eun darn vras pe vra-soc'h eus ar bobl. Hanter-zilezet, lavar ar vro a chouzañvas kolloù bras en e yezadur, e gevreadur, e cheriadur. Kolloù ar geriadur a voe dic'haouet, darn anezo, dre am-presta geriou digant al latin ha, pa guitaars ar Romaned enez Vreiz, e voe savet banniel al lennegez gant ar varzed ha, dre o c'hanaouennou, adrôet lufr da yez ar vro. Diwar neuze ne baouezas ket yez Kembre da veza eur yez sevenet. He lennegez, miret gant an dournskridou, eus an XIIe kantved ar re gosa anezo, a zo anezi dancellou e lavar-plaen, evel ar *Mabinogion*, barzoniezou, levriou war an istor, ar gwir, ar medisinerez, ar yezadur, hag all. Kresket eo bet ar c'hembraeg-bremañ gant eun teskad pinvidik a c'heriou gouziegez, prederouriezh ha lennegez tennet diouañ e-unan hag a laka ar yez-se keit-ha-keit gant ne vern pehini eus yezou brasa Europa.

Gwaz a se, ne c'hoarvezas ket kemend-all gant ar c'hernevez ha brezoneg Arvor.

Diwar an X^e kantved, ma voe sujet Kerne-Veur da Vro-Saoz, e stagas ar c'hernevez da vonf war e ziskar. E-doug an holl Grennamzer ne reas nemet divia ken na voe ehanet krenn da gomz anezan er XVIIIe kantved, war e lerc'h nemetken da lennegez eur pez-c'hoari santel bennak heñvelekaet pe trôet diouz ar galleg.

Brezoneg Arvor a zo bet en e vuhezeka eus ar V^e d'an X^e kantved. Neuze eo en em skignas dre ar c'hôurenez a-bez, o vouga er rann izela anezo ar yez romanek hag o voulc'ha doun bro Sant-Brieg, Sant-Malo, Dol, Roazon, Redon ha Naoned. Eus an X^e d'an XIIe kantved, diwar abegou a vije

(75) Ar c'hole-se a oa anezaf seizvet furm eur mesaer-moe'h an doued, act tro-ha-tro da vran, da reunig, da vrezelour, da deuz, ha goude da brefiv o veva en eun eilenenn. Lonket e oa bet, er stad-mañ, gant eur vuoc'h ma oa ganet anezo ar c'hole marzus.

re hir da zisplega amañ, e koll ar brezoneg ar pep brasa eus ar broiou uhel. E Breiz-Izel, a zo gwasoc'h, ez eo dilezet gant an darnvvia eus an dudjentil hag an dud desket gounezet d'ar yez ha d'ar sevenadur galleg. Da heul an dilezidigez-se ne voe ken eus ar brezoneg, a-hed an hanter brasa eus ar Grennamzer ha betek an XIXe kantved, nemet eur yez fraost, komzet gant labourerien-douar ha pesketaerien hepken. E-skoaz lennegez pinvidik ha disyeo Iwerzon ha Kembre, n'oufe stalia ar brezoneg ar Grennamzer nemet ka-naouennou ha c'hoarioù santel, heñvelekaet pe drôet diwar ar galleg an darnvvia anezo, ha geriou galleg enno e-leiz. En XIXe kantved hepken, a drugarez da genstriv eun teskadig tud kalonek, e stag ar brezoneg d'en em zigemmeska ha da deurel eul lufr bennak gant e lennegez. Dleet eo d'eomp denc'hel gant labour an dud-se, difenn keltelez hor yez, gounid d'ez eun degemer er skolioù bras pe vihan, he c'homz hag he skriva ar muia hag ar gwella ma vez gallet. Ar brezoneg, hag heñ kouezet ken izel, a zo herez eun amzer goz brudus dispar. Disleberet eo bet gant an amzer ha genou an dud, ha padal ar yez eo a zo bet komzet gant ar vrezetourien a c'hounezas Europa hag eun darn eus Azia, hag a zalc'has penn, a-hed hir gantvedou, da armou Roma.

Ar geriennoù da heul a roio d'al lenner eun tañva eus ar c'hemmadennou c'hoarvezet gant ar yez a gomzomp adalek ar c'henta kantved eus an oadvez kristen betek ennom.

HEN-GELTIEG	HEN-VREZONEG	KRENN	BREZONEG-BREMAN
—	(VII-XI ^e ktv.)	(XI-XVII ^e ktv.)	—
mâros	mor	meur	meur
kadros	kadr	kazr	kaer
natro	natr	nazr	naer (76)
magalos	magl	mael	mell « bras »
dubron	dubr, dobr	douvr, dour	dour
tegos, tigos	tig	ti	ti
novios	novid (77)	nevez	nevez

(76) Nazr ha naer a zo skrivet a-dreuz azz hag aer. An diouziegez eus istor ar yez en deus graet drouk-kemerout an n en em gav er ger-se evit hini ar ger-mell.

(77) An d e penn diweza ar ger-mañ a oa gantañ son an th saozneg hit ; hevelep tra evit rud, nuid, monid, roed. Er ger henrezeneg breth, deut da breiz e brezoneg-krenn hag e brezoneg-bremañ, e oa son an th saozneg garv.

<i>monios</i>	<i>monid</i>	<i>menez</i>	<i>menez</i>
<i>roudos</i>	<i>rud</i>	<i>ruz</i>	<i>ruz</i>
<i>vidus</i>	<i>uivid, guid</i>	<i>guez</i>	<i>gwez</i>
<i>kéton</i>	<i>koet</i>	<i>koet</i>	<i>koad</i>
<i>rédos (78)</i>	<i>roed</i>	<i>roez</i>	<i>rouez</i>
<i>sindos (79)</i>	<i>ent, en</i>		
<i>sinda</i>	<i>in, in (80)</i>	<i>en, an</i>	<i>an (81)</i>

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN

^{1°} Diwar-benn an andoniou indezeuropek hag ariek dre vras (bro chenidik, sevenadur, h. a.) : d'Arbois de Jubainville, *Les Premiers Habitants de l'Europe d'après les écrivains de l'Antiquité et les travaux des linguistes*, eil mouladur, I, 1889, pp. 201-22 ; Salaün Reñac'h, *L'Origine des Aryens, histoire d'une controverse*, 1892 ; *L'origine de la civilisation aryenne et les Aryens à l'époque néolithique*, moulet e dibenn levr A. Bertrand, *La Gaule avant les Gaulois*, 1891 ; Hirt, *Die Indogermanen, ihre Verbreitung, Heimat und Kultur*, 1905-1907 ; Zaborowski, *Les Peuples aryens d'Asie et d'Europe, leurs origines en Europe, la civilisation protoaryenne*, 1908 ; Carnoy, *Les Indo-Européens, préhistoire des langues, des mœurs et des croyances de l'Europe*, Loven, 1921 ; Gordon V. Childe, *The Aryan : a study in Indo-European origins*, 1926.

^{2°} Diwar-benn an indezeuropeg hag an eilyezou diwarnan : Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, 1903 (kenta mouladur), 1922 (pempvet mouladur, nevezet ha gwellaet) ; *Les dialectes indo-européens*, 1908 ; *Linguistique historique et Linguistique générale*, 1921 ; *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, 1913 (kenta mouladur), 1920 (eil mouladur) ; *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, 1928 (kenta mouladur), 1933 (trede mouladur) ; Brugmann, *Abrégé de Grammaire comparée des langues indo-européennes*, 1905 ; Conway, *The Italic Dialects*, 2 levrenn 1897 ; Phillipon, *Les Peuples primitifs de l'Europe méridionale*, 1925 ; Keith, *Early History of the Indo-Iranians*, Poona, 1917 ; Mansion, *Esquisse d'une histoire de la langue sanscrite*, 1931 ; Lubor Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave*, 2 levrenn, 1923-1926 ; Karsten, *Les anciens Germains, introduction à l'étude des langues et des civilisations germaniques*, 1931 ; C. Autran, *Sumérien et Indo-européen : l'aspects morphologiques*, 1931.

(78) « Buan » e keltieg, goude-se « aes », hag erfin « lano, dibant ». (79) Eur ragano-diskouez e oa ; *sindos astir* « an tad-se », *sinda benn* « ar vaouez-se ». Sellout ouz d'Arbois de Jubainville, *Note sur l'article celtique*, in *Rev. Celt.*, II, p. 204 ssq.

(80) Ent a zo miret e seurt rakverbou evel *end-eun*, *ent-a evit enta*, hag all. *Enta a zo bet distresel en efa er yez-vreman*.

(81) Ar hag al a zo furmou nevez distreset eus an, Sell d'Arbois

phologique de la question, 1925 ; Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, 1935.

^{3°} A-zivout an hen-geltieg : Johann-Kaspar Zeuss, *Grammatica celtica*, 1853 (kenta mouladur), 1871 (eil mouladur) ; Alfred Holder, *Alt-keltischer Sprachschatz*, 3 levrenn hag eur stagadur, Leipzig, 1896 ; Dottin, *Manuel*, pp. 52-109 ; *La langue gauloise*, 1920 (I) ; Loth, *Chrestomathie bretonne*, 1890, pp. 1-80 ; d'Arbois de Jubainville, *Éléments de la Grammaire celtique : déclinaison, conjugaison*, 1903 ; *Les noms gaulois chez César et Hirtius*, 1891 ; *Le vocabulaire celto-germanique* (*Premiers Habitants*, II, eil mouladur, 1894, pp. 330-69) ; John Rhys, *Lectures on Welsh Philology*, eil mouladur, 1879, pp. 260-412 (an enskrivadurion ogamek) ; *The Celtic Inscriptions of France and Italy*, London, 1907 (sellout izev ouz *Rev. celt.* 1907, p. 209 : 262-75, 404-10) ; *The Coligny Calendar*, 1910 (2) ; Macalister, *Formes grammaticales des inscriptions ogamiques*, war *Celtica*, I, 1903, pp. 17-25 ; Thurneysen, *Keltoromanisches*, Halle, 1884 ; Vendryès, *Les correspondances de vocabulaires entre l'indo-iranien et l'italo-celtique*, war *Mém. de la Soc. Ling.* 1918, 1919, 1920 ; Leo Weissgerber, *Die Sprache der Festlandkelten*, Mainz, 1930 (a bouez bras) ; W. von Wartburg, *Les Origines des peuples romans*, Gwaskerellou Hollzeskadurez Bro-Chall, Paris, 1940.

^{4°} Diwar-benn al lennegz hen-geltiek : Kamili Julian, *De la littérature poétique des Gaulois*, 1902 (diwar ar *Rev. arch.* 1901, I, pp. 304-27) ; *Recherches sur la religion gauloise* (Bibliothèque des Universités du Midi, feskennad VI) ; *Mythes céltiques et légendes germaniques*, war *Rev. des Et. anc.* 1921, p. 132 ; *Hist. de la Gaule*, pass. ; Poisson, *L'origine celtique de la légende de Lohengrin*, war *Rev. celt.* 1913, pp. 182-202 ; *L'origine celtique de la légende du Graal*, 1920 ; *L'origine celtique de la légende de Siegfried*, 1921 (mouladurioù distag) ; diwar *Rev. d'Auvergne* (3).

^{5°} A-zivout an hen-iwerzoneg hag ar yezou nevez-keltiek all : Whitley Stokes ha John Strachan, *Thesaurus paleohibernicus*, 2 levrenn, Cambridge, 1901-1903 ; *A supplément to Thesaurus paleohibernicus*, Halle, 1910 ; Vendryès, *Grammaire du vieil-irlandais : phonétique, morphologie, syntaxe*, 1908 ; Thurneysen, *Handbuch des Alt-*

(1) Eun dra a bouez eo derr-hel kont eus an evezialemou graet a-zivout al levrse gant Loth war *Rev. arch.* 1921, I, pp. 108-10, ha gant Vendryès war *Rev. celt.* 1920-1921, pp. 179-85.

(2) Derr-hel kont eus evezialemou Loth er renta-kont en deus graet eus al levrse war ar *Rev. celt.*

(3) Touellus, saouzamus eo tezenn Julian ha Poisson e kaver e marzlenegz ar Chermaned, er Grennamzer, evel eun hekleo eus marzlenegz Kelled ar Hen-amzer. Bresk an holl genveriadennou ha ne gasont ket da bell. A-zivout Pont ar Vuhez (*Drochet Bellud*) a gas an anaon d'ar bed-hont ha Gwezenn Veur ar Bed e lennegz Iwerzon, lenn Gaidoz, *La Cosmologie celtique*, war *Zeitschrift für Celtische Philologie*, 1897, pp. 27-8. Diwar-benn euen Annwn (an Hemol'hadeg-noz, Hemol'hadeg Arzur), id. pp. 29-34. Pont ar Chleze, *Rev. celt.* VI, pp. 360-70. Ar gredenn e Magonia Galia, e 850 (= "Ausobriga") Pont ar Toueed = gant Skandinaviz, ar Wezen Ydral, Jord llifanda manna = Tir an Den beo = *Osdainakr* = Dervez-aral Odin =, die Sagen vom Wuetenden Heer und Wilden-Jæger, II, 2., b. 2.

irischen, Heidelberg, 1909 ; Dottin, *Manuel de l'irlandais moyen*, 2 levrenn, 1913 ; Loth, *Vocabulaire vieux-breton*, 1884 ; *Chrestomathie bretonne*, 1890 ; *Les mots latins dans les langues brittoniques*, 1892 ; *La métrique galloise depuis les plus anciens textes jusqu'à nos jours*, 3 levrenn, moulet er Steudad kentelou war al Lennegéz keltiek gant d'Arbois de Jubainville ; d'Arbois de Jubainville, *Phonétique et Déivation bretones*, 1881 ; Ernault, *Dictionnaire étymologique du breton moyen*, Naoned, 1888 ; *Glossaire moyen-breton*, 1895-1896 ; Viktor Henry, *Lexique étymologique des termes les plus usuels du breton moderne*, Roazhon, 1900 ; Pedersen, *Vergleichende Grammatik der Keltschen Sprachen*, 2 levrenn, 1909, 1913.

6° Diwar-benn kosa lennegez Iwerzon : Kuno Meyer, *Cath Finntraga*, Oxford, 1885 (bez' ez eus in fine eur studiadenn war gwerzouriez Iwerzon) ; *Imram Brain maic Febail oecus a Echtra*, London, 1895 ; *Fianaigech*, 1910 ; St. Hayes O'Grady, *Silva Gadetica*, 2 levrenn, 1891 ; Whitley Stokes, *Togail Bruidne Da Derga*, 1902 (diwar ar Rev. celt., 1901) ; Ernst Windisch, *Tain bo Cuailnge*, 1905 ; d'Arbois de Jubainville, *Introduction à l'étude de la littérature celtique*, 1883 ; *Le Cycle mythologique irlandais*, 1884 ; *L'Épopée celtique en Irlande*, 1892 ; *Etudes sur le Droit celtique : le Senchus Mor*, 2 levrenn, 1895 (sellit ives ouz Loth, war Rev. de l'*Histoire des Religions*, XXXIII, pp. 368-88) ; *Etude sur le Tain bo Cuailnge*, war Rev. celt., 1907, pp. 17-40 ; *L'Enlèvement des Vaches de Cooleg*, war Rev. celt., 1907 et seq. ; Dottin, *Les littératures celtiques*, 1924 ; *L'Épopée irlandaise*, 1926 ; Douglas Hyde, *A Literary History of Ireland from the earliest times to the present day*, Dublin, 1899 ; E. Hull, *A Text Book of Irish Literature*, 2 levrenn, 1906, 1908.

Pennadou-skrid eus an talvoudusa da lenn war *Mémoires de la Soc. de Linguistique* (abaoe 1868), *Revue celtique*, *Celtic Review*, *Annales de Bretagne*, h. a.

Lennerien zo marteze — al latinourien anezo — a vourro o kenveria an enskrivadurioù hen-geltiek moulet ganeomp er pennad-man-gant an hena enskrivadurion latin deuet betek ennom : enskrivadur Duenos hag enskrivadur Praenest. Setu i o-daou aman : 1^e enskrivadur Duenos (IIIe kantved kent H. S.) : *Ioveis at deivos qui med mitat nei tedi endo cosmisiꝫ iro sied asfed nois io peto ites iai pacari vois Duenos med feced ep manom einom Duenoꝫ ne med malo statod*. Troïdigez ar geriou hen-latin e latin al lennegez : *Ioveis = Jupiter; at = aut; deivos = deus; qui = cui; med = me; mitat = militat iste; nei = ne; tedi = te; endo = endo; cosmisiꝫ = commissiꝫ; iro = ergo; sied = sit; asfed = ast te; nois = nobis; io = eo; peto = penso; ites = litatis; iai = iiss; pacari = pacari; vois = velis; feced = fecit; ep = in; manom = bonum; einom = nunc; ne = ne; malo = malo; statod = sistito*, M. Bréal, *Ecole française de Rome : Mélanges d'archéologie et d'histoire*, II, 1882, pp. 147-67. 2e Enskrivadur Praenest (VIIe kantved kent H. S.) : *Manios med jhefaked Numasios* . Manios en deus va oberiet evit Numasios . Eman enskrivadur Praenest war eur spilhenn-ale'houez en aour bet kavet en eur bez meur, pinvidik-dreist an arrebeuri anezan (anezo-holl traezou en aour hag en arc'hant : eur plad arc'hant a oa war-

nan an enskrivadur pounek-man : *Eshmounyaad ben Ashto*, G. Matthes, *Die prænestinischen Spiegel*, Strasbourc'h, 1912 ; C. Densmore Curtis, *The Bernardini tomb*, war *Memoirs of the American Academy in Rome*, III, 1919.

Diwar-benn ar skrituriou hag ar yezou iberek, al levriou-man a zo talvoudus-kenan : Hübner, *Monumenta linguae ibericæ*, Berlin, 1893 ; Jensen, *Geschichte der Schrift*, Hanover, 1925, Daoulevr Philippon, *Ibères* (1909) ha *Peuples primitifs* (1925) a zo enno danvez-studi founnus-dreist e-kenver yezoniez, leun-tenn ha ma 'z int a anoioutud hag a anoiou-lec'hion iberek, lignrek ha thrakek dre gant ha kant,

An Arz hag an Ijinerez

KEVRENN I : RAKSELLOU

An danvez-studi. — Arz ha micheriou ar Gelted a anavezomp dre gant ha kant a draou, bêt kavet er broiou a voe en o dalc'h. Dizolōet ez int bet, evit an darnvua, er beziou hag er beredou eus an oadvez keltiek, war diazez kreñvlec'hiou ha kériadennou koz, e govili dalc'het gwechall gant ar Gelted, e naoz stériou pe lennou e-leé'h e oant bet kollet pe taolet da brof d'an doueed, e kuziadellou m'oant bet fiziet enno gant o ferc'henned.

An traou-se, dastumet da zanvez-studi war arz ha micheriou ar Gelted, a zo anezo armou da skei ha d'en em zifenn, binviou a bep seurt, kinklereziou kezeg, tammoù kirri, poderez, braoigou ha traou o sellout ouz ar stiperez hag ar gwiskamanl. Hogozik holl ez int graet gant metal (dreist-holl arem, houarn, arc'hant hag aour) pe c'hoaz pri, askorn pe gorn, goularz, goural ha gwer. Ar pep bras a eus an traou graet gant prenn, lin, gloan, kouarc'h (kanab) pe fer, n'int ket deut betek ennomp, o veza n' hall ket seurt danveziou herzel ouz an amzer, nemet e rafe a du d'o mirout, meur a dra rekis-mat, dibaot d'ezo kendegouezout.

An derou hag an istor : a) arz hag ijinerez hanternozel ; b) arz hag ijinerez hallstattel ; c) arz hag ijinerez an Ten. — Da veiza ervat ar pez a zeuio war-lerc'h arabat lezel o vont diwar wel an diou wirionez-mañ :

1^e An arz hag an ijinerez a zo daou dra distag krenn diouz ar ouenn hag ar vrôadelez. Poblou disheñvel dre o ganedigez hag o yez, gant ma chomfent pell amzer kichen ha kichen en eur vro, o devo alies a-walc'h an hevelep arz hag an hevelep ijinerez, pe, da vihana, arzou hag ijinereziou

demhenvel, dre m'en devo pouezet warno nerz an hevelep degoueziou.

2^e Eur vrôadelez a c'hell en em furni ha beva e-pad eun niver kantvedou hep kaout arz ebet diouti hec'h-unan. E genivelez ha kresk eur vrôad an arz end-eeun an hini a ziglor an diweza. Da skouer, ar vrôadelez keltiek a oa anez, hep mar ebet, adalek an X^e kantved kent H. S., ha koul-skoude er V^e hag er VIe kantved hepken e welomp o tiwana hag o vleunia eun arz a gement a ve, ez wir, tra ar Gelted.

a) **Arz hag ijinerez hanternozel.** — D'an amzer bell-se (XXe-X^e kantved kent H. S.) pa n' oa c'hoaz hendadou ar Gelted nemet eur steudad dister a veuriadouigou diazezet a-hed mor an Hanternoz, e oa o arz hag o ijinerez, war-louez nebeut, arz hag ijinerez ar meuriadou tosta a veve er Jutland, en enezennou ar mor Baltik hag e penn kreisteizel Skandinavia. Sevenedigez labouriou ar meuriadou skignet en holl gevrenn-se eus an Europa a oa d'ez iur stumm diouti hec'h-unan, daoust d'an disheñvelderiou a save diwar m'edo en o souez meur a chovel vihan, eun doare anat da labouriou pep hini hag int koulskoude heñvel pe heñveloc'h ouz re ar meuriadou tosta. Ar aremennou diwar ar govili-se a drec'h d'an aremennou savel er mare-se gant aremourien kreizenn ha kornog Europa dre gened o furniou, liester o fatromou, klokder an obertiadur ha pinvidigez an ornatdur linennek a zo bet engravet warno.

Sellout ar sevenadur-se evel tra ar Gelted pe ar Chermaned n'heller ket ober, rak :

1^e anat-splann eo n'he devoa nag ar yez keltiek nag ar yez c'hermanek kemeret c'hoaz, d'ar mare-se, ar stumm distag a weled ganto daouzek pe bemzek kantved diwezatoch : n'oa anezo c'hoaz nemet diou c'houyez indezeuropek, karez-nes an eil d'eben ;

2^e himienou eus meuriadou an Hanternoz n'oant ket neuze martez e indezeuropat dre o yez ;

3^e piaouet eo bet war eun dro ar sevenadur-se gant meuriadou gwall-zisheñvel o brôadelez.

An ano a sevenadur hanternozel (pe huperborean) a zeref outan, rak ar meuriadou-se end-eeun, o veva war aodou mor Hanternoz hag ar mor Baltik hag er gompezenn yras nesa, eo a renke ar Chresianed, er VIIe, er VIe hag er V^e

kantved, dindan an ano a Huperboreaned « ar re a vev entu-hont d'an avel-sterenn. » Kosa skridou ar Chresianed, hag enno danevellou marzus diwar-benn furnez an Huperboreaned, hirder o buhez, o mailhded evel telennerien ha kanerien, an azuelerez a lident d'an heol, ne lavaront ger eus ar ouziegez hag an ampartiz o deus diskouezet o labourat an arem. A-hend-all e venegont an darempredou a oa bet gwechall, da heul kenwerz ar goularz moaryat, etre o bro-int hag ar re a vev war c'hlan « ar mor-all » (*heteroran thalassan*) hag ar profou « paket gant kolo gwiniz » a gase an Huperboreaned da dempl bras an heol en enezenn Delos.

Mar deo savet-dreist arz hag ijinerez meuriadou an Hanternoz, e bleont kement-se, hep mar, d'o darempredou gant ar poblo sevenetoc'h a veve en aodou hag enezennou ar mor Kreizdouarek.

b) **Arz hag ijinerez hallstattel.** — Gant an amzer ha da heul ergerz eun darn eus ar Gelted war-du ar c'hreisteiz hag ar mervent e savas kemmadennou en o arz hag o ijinerez. Ijinerez Hallstatt (1) (X^e-V^e kantved kent H. S.) a reer eus an ijinerez anavezet dreist-holl dre ma kemer, war eun dro, an arem hag an houarn da zanvez an armou hag ar binyiou trouc'ha. En Alpou, e Bro-Illiria, e voe an andon anezañ ; ac'hano en em skignas war holl vroioù kreizenn Europa.

Boutin e vœ etre eur maread pobloù illiriat ha liguriat hag ar eus ar meuriadou keltiek a oa deut da ziazeza er vro veneziek etre ar Mein hag an Danuvios hag e reter ha kreizenn Bro-C'hall. Ar Gelted eo, martez, a gasas ar sevenadur hallstattel-se e mervent Bro-C'hall hag er Spagn. Bro-C'hall ar gwalarn, enez-Vreiz hag Iwerzon ne voent ket diraezat gantañ.

c) **Arz hag ijinerez an Ten.** — Er pempvet kantved ar seve-

(1) An ano-se eo hini cul lec'h, tost da Salzbourg, er meneziou a vonn er c'hreisteiz traonienn an Danuvios-Uhela. Kavet eo bet el lec'h-se eur vered yras ma touared tud enni etre ar bloaz 800 hag ar bloaz 500 kent H. S. D'ar c'houz-sé e oa Hallstatt eur penlec'h dreist evit ar c'henwerz, gant he mengleuziou holen-douar ha dre m' en em gave war an henj bras a heulied da gerc'hat goularz eus an Albis (Elbe), d'ar mor Adriatik.

nadur anvet sevenadur an Ten (2) a ziglor hag a stag d'en em skigna war an holl vro hallstattel nemet ar Spagn.

Anavezet eo ijinerez an Ten dre ar vegenn uhel tizet gantan er govelerez-houarn. En e ren iveau e teujod d'ober implij eus ar peziou-moneiz. Kreizenn e skignadur a ziskouez beza bet traonienn ar Rénos pe ar broiou tro-dro, da lavarout eo ar rannviro ma voe, kredabl, diazezet enni, er pempvet kantved, impalaerded Ambikatus. Ijinerez an Ten eo hini Kelted an Istorvez, Kelted ar gounidou-brezel bras : e zegas a reont ganto en Enez-Vreiz hag en Iwerzon, en Italia an hanlernoz, traonienn an Danuvios, gourenez ar Balkaniou, betek e kreizenn an Azi-Vihana. Tremen a eure zoken harzou ar broiou piaouet gant ar Gelted e barr o galloudez, dreist-holl diouz tu ar biz-reter, e-lec'h en em skignas e-touez ar C'hermaned etre an Elb hag an Oder ha betek e Skandinavia.

War-dro dibenn ar c'henta kantved kent H. S. hag e-kerz ar c'hangt war-lerc'h e voe mouget a-nebeudou sevenadur an Ten e broiou keltiek an douar-bras, gant ar sevenadur gresian-roman ; ne zalc'has en e sav nemet e-touez Kelted enez-Vreiz hag Iwerzon.

Arz hag ijinerez an Ten, savet diwar kemmesk ha kresk danveziou a veur a andon, hogen ganet war glann ar Rénos, en eur vro geltiek, ha skignet dre Europa a-bez gant Kelted, n'eus nemeto a gement o dije gwir da veza anvet *arz hag ijinerez keltiek*. Anezo e vez komzet er pajennou da heul.

KEVRENN II : AN ARZ

An ornatuz linennek. — E-touez poblou koz ar Chreisteiz, Gresianed, Etrusked, Romaned, an arz en em ziskouezas dreist-holl dre skeudennadur engravet, kizellet pe livet, tud, aneved pe blantennou. Dibaot-kaer avat e kaver skeudennou an traou beo e-touez holl boblou hanlernoz pe guzheol an Europ, ne vern a be vrôadelez (3). Ar Gelted ne

(2) Eus ano eul lec'h war lenn Neuchâtel a zo bet kavel ennan rondou eur c'hrenvellec'h keltiek savet war beuliou. Eun ti-kustum e oa, diouz an arrebeuri anezan, V. Gross, *La Tène, un oppidum helvète*, 1886.

(3) En em virout evelse hogos en holl d'an holl diouz skeudennadur an noueansou beo a zo unan eus an traou penn o toarea sevenadur poblou hanlernoz an Europ : Rak-Keltes eus Galia, enez-Vreiz hag Iwerzon, Keltes, Germaned, Skuthed pe Skoloted, adalek an XXe kantved betek ar c'henta kantved kent H. S.

deont ket a-enep d'al lezenn-se. Ganto e weler an arz o para hogozik hepken dre gened pe goantiz ar furmiou rôet d'ar c'hlazeier, d'an hern goafiou, d'ar goulzeizer, d'ar skoudou, d'an togouhouarn, d'an troiou-gouzoug pe vrec'h, d'ar spilhou-alc'houez, d'al listri, hag, ouspenn-se, dre an ornadurioù peurlinennek o deus engravet, kizellet, koagrennet pe voulet.

An ornaduriou-se a vez anezo poentou, linennou euen, kamm pe wagennek (kamm-digamm), oc'h ober tric'horniou, pevarc'horniou, drezenou, kele'hiou, viñsou, hag all. Steuet int kevret e kant ha kant a c'hizou gant ijin bras hag iveauz allies gant kalz a skiant-vlaz, o veza ma oar hogozik atao ar c'hempennour dibab e zanveziou ornadur a zoare, d'ezo da glota deraet kenetrezo.

Eul linener ha neket eur skeudennner e oa anezañ. Ne glaske ket, en e oberou, mont diouz ar pez a wele en-dro d'ezañ ; ne gare ket, evel ar Gresian, heñvelakaat ar vuhez ; poania a rae da groui, da gaeraat, hag e loske e faltazi da redek. Darn eus an traou ijinet gant ar Gelted, dre o furm neuziet-flour hag o ornadur kenedus, a zo damdost ken klok ken n'oufed hizio, gant holl aezamantou hon arz hag hon ijinerez bremañ, ober en tu-hont d'ezo. Bez' ez eus diwarno gweskennou oberiet kaer-tre, goulzeizer houarn gant dournellou ha feuriou arem a dalvoudegez vras ; ar pep gwella, avat, evit studia an arz keltiek eo an troiou gouzoug pe vrec'h hag ar spilhennou-alc'houez.

An tresa traou skeudennek. — Beza re drec'h dioc'h eun tu a ra d'an den allies beza koll dioc'h eun tu-all. Ar vailhded gounezet gant ar vicherourien geltiat en ornatuz linennek a lakaas anezo deskardet pa vennjont, war skouer Kreis-teiziz, dont da dresa skeudennou.

War-dro an IIIe kantved kent H. S. hepken (4), e stagas

(4) N'heller ket laakaat war ano ar Gelted ar pevar rummad-mañ a skeudennou eus an Europ ragistorek : 1) an engravaduriou war rec'hier eus ar Skandinavia, garo meurhet, o skeudenni bagou, kirri, eler, rodou-heol hag all ; 2) an engravaduriou war rec'hier eus al Liguria, garo-tre iveauz, o skeudenni ejened stag ouz eler pe ogedou, brezelourien, armou hag all ; 3) ar mein-hir furm-den eus Bro-C'hall ; 4) engravaduriou ar « situlae » pe kelorniou arem eus kreiz Europa, o skeudenni prosessionou, festou, redadegou kirri. Ar c'henta rummad a zo diwar dourn ar C'hermaned, an cil diwar dourn al Liguren : an trede a zo bet savet gant pobladoù rak-keltiek Galia, ar pevare gant ar vistri-vinterien illiriat pe signu.

ar vicherourien geltiat da skeudenni ar pez a welent en-dro d'ezo, da genta an anealed hag an traou a rôent perz d'ezo en o lidou sakr pe er brezel : skeudennou loened a geraas an togou-houarn, ar skouedou, an dournellou kontellou ; moc'h gouez a vœ pintet e penn fustou an arouezintiou-brezel ; pennou fromus a savas war staon ha war aroz listri-mor : loened, pe wirion pe faltazius, a ornas feuriou pe laonennou ar c'hlezier, aremennou ar gwiskamant, sterniou ar c'hezeg emgann. Loened faltazius a vœ livet war al listri pri.

Engraverien a stummas war ar peziou moneiz skeudenn biniou al lidou sakr : an delenn a eile ar c'han-pedi, kri', ar pennadou bleo gouestlet d'an doueed, an trebeziou, listri ha kaoteriou ar sakrifisou, rod an heol, lagad an deiz, kresk al loar, ar melchon, ar bederdelien, ar bodig glas ; anealed ar maryailhou brôadel : kezeg dishual o taoulammat, bleizi, moc'h gouez, arzed, erered ha naered ; ardameziou brezel : kleze, « karnux » pe trompilh emgann, goaf, penn trouc'het an enebour.

An holl skeudennou-se n'int ket fall : eun darn anezo a zo buhezek ; neuziet int garo ha nerzus ha treset asur, rik ha gwirion. Rouez eo ar re-se, avat, hag en arz keltiek, ne vern e pe vare e verzer ervat dic'halloud an arzour, pa venn skeudenni an noueañsou beo, hag ar pleg didrec'hus e denn dalc'hmat d'an ornadurez linennek. Eur c'halz eus ar fur-miou den pe aneval a weler kizellet pe vorzoliet war an obriadiurou keltiek a zo, evel ma vez lavaret, « linennekaet » (stilizet), da lavarout eo trôet da gempennadur, da zanvez ornadurez.

Petra a zeuas da veza an arz keltiek war an douar-bras. — An arz keltiek n'eo ket bet mouget en eun taol gant an arz gresian ha roman : e Galia, da skouer, e-pad an oadvez roman e vœ savet gant tud ar vro eur rummad traou a zalc'h da bara enno stumm anat an ijinerez keltiek. Mene-gomp en o zouez :

1) gwennou (masklou) graet gant follennou arem pe arc'hant e doare dremmou tud, neuziet-gourt hag enno na buhez na santidigez ; profou koun ez int, moarvat ; — pennou merc'het en arem ; — delwennou bihan merc'het e noaz en arem ives. Ar gwella eus an holl obriadiurou-se eo eur penn plac'h pe baotr yaouank dary, het kavet e-kichen

Mediolanon (Evreux), hag a zoug engravet war e sijenn an ano keltiek *Esumopas* ;

2) delwennou anealed en arem : moc'h gouez, kirvi, ejened, kezeg, hag all ;

3) ar spilhou-alc'houez a reer anezo « spilhou-loen-heñvel » dre ma skeudennont peurliesa loened trôet da ornadur pe linennekaet (stilizet) : kirvi, kezeg-mor, tirvi, konikled, gleskered, evned, pesked, a zo an drolinenn anezo trouc'het treuz-didreuz er metal. Arem peurvuia hag a-wechou ar-c'hant eo ar spilhou-se. Kaeraet int alies gant prigwer ruz, glas, gwer pe wenn. Pennlec'h an obererez anezo a heñvel beza bet ar *Belgium*.

E-touez an ijinou niverus degaset da Gelted an douarbras gant ar Romaned : saverez-tier, benerez, liverez, leur-varigellerez, poderez-gwer, e venegimp hepken ar maengizellerez, gouestlet ken d'an doueed, ken d'ar re varo, a vleun-nias eus ar c'henta dreist-holl e-mesk Kelted Bro-Chall. N'eo ket en dese savet taoliou-micher : hini ebet eus an izelvosou pe an delwennou, deut d'eomp diwar dourn ar Gelted, ne sav en tu-hont d'ar « peuz-vat ». Diskleriadur a rôont avat, eus an talvoudusa, war doueed ha micheriou Kelted an douar-bras, ar C'halianed dreist-holl, er c'henta, en eil, hag en trivet kantved goude H. S.

Petra a zeuas da veza an arz keltiek en enez-Vreiz hag en Iwerzon. — An arz keltiek, e krevrenn enez-Vreiz na sente ket ouz Roma, n'eo ket bet peuryouget gant an arz kreisteizel ; e lec'hioù-zo, gwirheñvel eo, e talc'has da veva betek derou an oadvez kristen. Iwerzon a oa manet bepred frank diouz ar yeo roman ; enni eo e vœ an arz keltiek miret ar gwella. Derc'hel a reas da veva ha da deurel peziou-labour ar c'haera e-kerz ar pemp kantved kenta eus hon oadvez.

Donedigez ar Gristeniez (pempvet kartved goude H. S.) a zegasas en Iwerzon, evel e Breiz-Veur, anaoudegez eun danveziou linennek eus an doare-ornadur a vœ heuliet en Italia bag e Bro-C'hres, adalek ar IVe hag ar V^e kantved hag a c'heller envel « doare-ornadur Itali-Buzantion ». An danveziou-se : glazuriou, gweaduriou, hag all, keltaet evit an darnvua, ha kemmesket ijinék gant danveziou doare-ornadur an Ten, o deus ganet eun arz nevez a anver « an arz keltiek kristen ». Komz amañ eus an taoliou-micher en deus savet e vije mont en tu-hont da vennad hon labour,

Lavaromp hepken e reas ouspenn sevel oberiadurjou e metal, evel kroaz Kong, kalir Ardagħ, kammell eskob Lismor, spil-henn-alchouez Tara ; graet en deus berz iveau en eun dachenn a oa bet krenn dizanat d'an arz keltiek pagan : enlivadur an dournskridou.

KEVRENN III : AN IJINEREZ

Ar Gelted koz o deus gouezet ober gant an darnvua eus an danveziou a reer ganto hizio : aour, arc'hant, ploum, kouevr, staen, arem, houarn, askorn, prenn, pri, goularz, goural, gwer, lin, kouarc'h (kanab), gloan ha ler.

Ar pep brasa eus ijinerez ar Gelted e oa an tenna hag al labourat metalou.

Ar mengleuziou metal. — Eus ar V^e d'ar c'henta kantved kent H. S. n'oa ket bet c'hoaz gweleadou metal Europa paouret evel m'emaïnt breman da heul ouspenn tregont kantved a chounidigez start ha dibaoezez. Founnus e oa an holl vetalou, ken ar re uhelbriz, ken ar re dalvoudeka, e kement korn eus ar bed keltiek koz.

Ar re-mañ e oa ar mengleuziou penna a c'hounez neuze :

Aour : e kreizenn ha reter Europa, mengleuziou ha dilalec'hioù bro an Daurisked ; dilavlec'hioù ar Salased, en Alpou ; mengleuziou an uhelenn treuziet gant ar steriou anvet Maris ha Samos (Transilvania bremañ) ; — en Italia, mengleuziou Verkellae ; — en Europ ar c'hornog, mengleuziou aour Galia (re Volched Tolosa hag an Darballed e oa ar re binvidika anezo) ; mengleuziou aour ar Spagn ; mengleuziou aour Iwerzon.

Arc'hant : e kornog Europa, mengleuziou arc'hant ar Spagn, a oa pinvidik souezus. Ker stank e kaved enno ar metal-se ma rae an Durdetan, pobl iberiat, en IIIe kantved kent H. S., tonnellou arc'hant ; prezebou arc'hant a savent iveau d'o c'hezeg ; mengleuziou Galia, bihan, stank-stank avat ha skignet dre ar vro a-bez : re venez Kebennon e oa ar re binvidika ; mengleuziou arc'hant enez-Vreiz hag Iwerzon.

Houarn : e kreizenn Europa mengleuziou brudet an Daurisked, re ar Gotined (Silezia) ; — e kornog Europa mengleuziou houarn Galia ; mengleuziou houarn ar Spagn ; re enez-Vreiz hag Iwerzon.

Kouevr : e kreiz Europa ez eus bet, hep mar, mengleu-

ziou kouevr gouezet, nemet ne deu ger diwar o fenn gant skrivagnerien an Henamzer ; — en Italia, mengleuziou Bergamon ; — e kornog Europa, mengleuziou Galia (hogozi kozet er marevez keltiek, nemet re an Alpou hag Aquitania) ; mengleuziou ar Spagn ; mengleuziou enez-Vreiz hag Iwerzon.

Staen : e kornog an Europ, mengleuziou ar Spagn ha Galia peuz-diviet er c'henta kantved kent H. S. ; mengleuziou enez-Vreiz, gouezet diwar ar c'henta kantved kent H. S., hag a-raok marteze, a Bourveze an Europ d'ar mare kelt-ha-roman.

Ploum : eun niver a vengleuziou er Spagn, e Galia, e Breiz-Veur hag e kreiz Europa.

Eus holl vroioù ar bed hen-geltiek, ar Spagn e oa ar vetalusa. Stank ha stank e veze kavet en he douar an holl vetalou war eun dro. « Pep menez, pep krec'henn a Vro-Spagn », eme ar bejour gresian Poseidonios (kenta kantved kent H. S.), « a ziskouez beza eur bern danvez-moneiz aozet gant dourn an doueed ». War-lerc'h e teue Galia gant he mengleuziou aour hag houarn pinvidik, ha, goude, bro an Daurisked, ma kaved enni iveau an daou vetal-se, enez-Vreiz hag Iwerzon ha d'ezo, ouspenn an aour hag an houarn, mengleuziou staen, kouevr ha ploum founnus-dreist.

Edo an holl vengleuziou-se e barr o gounidegez da vare ar Gelted. Gant ar Gelted e oa bet digoret eun darn anezo, nemet, evit an darnvua, e oant gouezet gant an henvrodi pell kent donedigez ar Gelted. Gant an Ibered e oa gouezet mengleuziou ar Spagn ha gant al Ligured re Chalia ; mengleuziou aour Iwerzon a heñvel beza bet e barr o ampled etre an XXe hag un X^e kantved kent H. S., da lavarout eo d'eur mare n'oa ket c'hoaz, anat a-walc'h, a Gelted en enezenn-se ; an aour eus Iwerzon, graet troiou-gouzoug anezañ, a veze neuze skignet gant ar c'henwerz-mor dre enez-Vreiz, e gwalarm Galia ha betek er Skandinavia.

Dindan mestroniez ar Romaned, e voe dalc'het da chounid ar mengleuziou startoc'h eget biskoaz ; neuze eo e voe peurziviet an darnvua eus mengleuziou aour Galia hag e reas mengleuziou houarn enez-Vreiz o founn puilha.

Lezet o deus ar Gelted koz, eus o labour-mengleuzia pinvidik, kalz a verkou a c'heller gwelout hizio c'hoaz ; roudou toullou, puñsou, hentou dindan douar ; dismantrou forniou da deuzi ha da bura ar metalou, berniou koc'hiennou ha,

gwechou zoken, barinier metal. Eur varenn bloum, kavet e Breiz-Veur, e lec'h e oa bet kollet e treiz eur ster, a zeue, hep mar, eus mangleuziou ar « Geanged » pe « Kianged » ; teuzet e oa bet er bloavez kent ar stourmad bras renet gant ar rouanez Boudikka, hag e lenned warni an daou enskri-vadur-mañ e latin : *Neronis Aug. Ex Kian III Cos Brit. — Ex Argent. Capascas XXX.* En hevelep bro, al lec'hjou ma'z edo mangleuziou ha teuzerezou houarn bras « bro goadet ar Silured » ha re goad Anderida a zo merket c'hoaz gant berniou ec'hon koc'h-houarn a ra eur gwiskad teo d'an douar hag en em astenn a-hed meur a gilometrad. Enno e vez kavet alies tammou podou eus ar marevez kelt-ha-roman, a-wechou zoken peziou moneiz. Klaskerien aour bro an Demeted, en hevelep amzer, o deus lezet krugellou bras divent a vaen-kouarz draillhet ha bruzunet a weler c'hoaz test da Llanbedr (Bro-Gembre).

Harpet eo an testeniou-se gant skrivagnerien an Hen-amzer : Kaesar (kenta kantved kent H. S.) a lavar e oa ar Vituriged, broad Keltek Galia, a founne ganto ar mangleuziou houarn, ampart da doulla an douar ha da gleuzia dindanan hentou hir. Strabon (kenta kantved kent ha kenta kantved goude H. S.) a gomz eus forniou-teuizi-arc'hant uhel-uhel ar Spagn hag eus goveliou kaer ar Betrokored, poblad Galia. Ar beajour Aethicus Istrius (IVe kantved goude H. S.), a-weladennas Breiz-Veur, a zo meneg gantañ eus ampartiz Breiziz e kement doare ijin a sell ouz ar mangleuziou ha labour ar metalou. D'ar mare-se, kenta kériou an houarn e oa Arikonion, Blestion hag Alauna ; er gêr diweza-mañ e vije bet an dud, hogozik holl, goved (5).

Teskaoui a c'heller er skridou latin ha gresianek eun diskleriadur bennak diwar-benn an doare m'en em gemere ar Gelted da denna metalou. Bez' e oa ganto mangleuziou digor (a reas ar Romaned *secturae* anezo) ha mangleuziou gant puñsou ha bolziou dindan douar. E-touez ar binviou ma raed ganto da doulla e c'heller menega horziou pouunner e maen pe houarn. An aour a gaved pe e gwazennou e rec'hier ar meneziou, pe e pailhetezenou pe valzennou (greunennou) en douarou lec'hidek ; meur a stêr a ruilhe en o zraez pe o lec'hid paithetezenou aour ; e-touez ar stêriou aourus-se eus ar bed keltiek e c'heller envel : an

(5) Kement-mañ hervez eur skrid eus ar Grennamzer, *Buher sant Egwin*.

darnvua eus stêriou ar Spagn, en o zouez an Tagos (Tage), meur a stêr eus kreisteiz ha kreiz Galia, ar Rénos (Rhein), ar gwaziou-dour eus bro an Daurisked, darn eus kenstêriou an Danuvios hag, en Italia, ar Bodinkos (Pô). Dastum a raod an aour e tri doare :

1) tennet ha dilavet e veze traez ar steriou aourus, e doare ma vije taolet an traez er-maez ha miret ar pailhetezenou aour. Eul labour ken aes e oa se ma veze lezet peurliesa gant ar merc'hed, pe an dud koz pe vac'hagnet ;

2) en aouregou dizour, a gaved er gwiskadou douar lec'hid, e veze torret ar moudennou lec'hid aourus ; gwalc'het ha dizouaret e vezent, goude-se, dre o doura en dilaverezou ha teuzet an dilavadur anezo e forniezou. Degaset e veze an dour war al lec'h dre ganiou prenn a saved war chafod da dreuzi ar stankennou ;

3) aet e veze dre ar mangleuzia ; toulet e veze ar roc'h da heulia ar gwazennou ha, goude, e veze bruzunet ar c'houarz gant horziou ; eul labour tenn ha poanies hennez, nemet gopraet e veze a-wechou gant kavadenni tolzennadou aour peuz-rik (peuz-digemmesk).

Ne vezet ken ker sousez rak an ampartiz diskouezet gant ar Gelted hag o sujidi e labour ar metalou, pa soñjer ne oa ket ar mangleuzia eur skiant nevez en Europa. Bez' e oa bet anezañ adalek oadvez ar morou ha binviou ar maen lufret (dic'harvet) ; evesaet o doa Europiz ar mare-se e oa ar c'haillastr, ma raent gantan dreist-holl danvez o armou hag o binviou, aesc'h da labourat pa veze fresh, da lavarout eo pa veze o paquez beza tennet eus an douar, eget pa veze aet da vili kavet war ar barr. Gant-se e kleuzient puñsou, doum a-walc'h a-wechou, ha hentou dindan douar, hir meurbet darn anezo, da heulia ar wazenn gailhastr.

Mangleuziou all. — E mare frankiz ar Gelted, en tu-hont d'ar mangleuziou metal, e veze gounezet meur a vengleuz holen. Implijet e voe ives, er mare kelt-ha-roman, an uhela gwiskadou eus ar gweleadou glau-douar niverus-se a sav, e Breiz-Veur, a-rez da c'horre an douar. Ar skrivagner latin Solinus (IIIe kantved goude H. S.) a gomz eus ar mein a losked, en enez-Vreiz, war aoter doueez an eienennou dour melar : glau-douar e oa, anat eo. Koc'hienhou diwarnañ a zo bet kavet war oaledou meur a hini eus ar

c'henkiziou roman kaer a gare Breiziz pinvidik eus an IIe, an IIIe hag ar IVe kantved goude H. S. beva enno. Puilh e kaver anezo iveau e kaviou-tomma eus tier Virokonion, eur gêr vrás war ar Sabrina (Havren, Severn). Erfin, hogos an holl gériou bihan mogeriet hag ar c'hestell brezel a save a-hed moger Hadrian, Segodunon, Konderkon, Vindobala, Kilurnon, Prokolitia, Borkovikus, Vindolana, Ambogiana, Konvogata, Gabrosenton, Tunnokelon, en em domme an dud enno gant glaou-douar.

Kavet ez eus dioutañ, neket hepken koc'hiennou losket, hogen berniou a-bez dilosk c'hoaz.

Anoiou ar metalou e keltieg koz. — Anaout a reomp an anoiou hengeltiek eus metalou-zo : ar c'houepr a veze graet anezan *omios* pe *omion* (6), ar ploum *louden* pe *loudion* (7), an arc'hant *arganton* (8), an houarn *ésarnon* pe *isarnon*. N'ouzomp ket an hengeltiek an aour ; hor ger brezonek *aour*, *or* en iwerzoneg, n'eo nemet ar ger latin *aurum*, eur firm distreset eus ar ger indezeuropek *ausom*.

Labour an aour hag an arc'hant. — Ar Gelted a ouie teuzi an aour, e astenn e neudennou pe e laonennou, e ganna e feilhennou, e led a dre wiskadou tanou war an arem. A-wechou e peurc'holôed gant laonennou pe feilhennou aour togou-houarn ha hobregonou pompadus penvrezelourien. Dre ar c'hisella pe ar c'hoagrenni e veze kaeraet an traou en aour. Graet e veze gantan ornaduriou a enskanted dre ar morzolia, er prenn, er metalou, er skouedou, er feuriou ha dournellou klezeier pe gouglezeier. Beza hon eus, diwar dourn ar Gelted, spilhou-alc'houez en arc'hant laonennet a aour ha neuziet kaer, kleierigou diskouarn ha bizeier en aour, kele'hiou-penn en aour, troiou-brec'h, troiou-gouzoug gweadennet en aour fetis. Graet e veze anezan « falériou » (seurt ornaduriou) da gaeraat bruched ar vrelourien ha neudennou da steui brouderez en o gwiskant.

An arc'hant a veze graet gantañ damdost e kement doare

(6) Deut da *umae* en iwerzoneg, *emid* en hengembraeg, *esydd* bremain. Kenveria *omao* war peziou-moneiz Galia.

(7) Deut da *luade* en iwerzoneg.

(8) Ac'hano an anoiou-tud hen-geltiek *Argantos*, *Argantinos*, *Argantilllos*.

ma raed gant an aour. Graet e veze anezan kelc'hiou-brec'h, troiou-gouzoug, kleierigou - diskouarn, spilhou - alc'houez. Podou ha pladou arc'hant fetis a raed evit ar renerien. Gant arc'hant kizellet e kaeraed ar skouedou hag ar gwiskamantou. Ledet e vez iveau arc'hant a-wiskadou war ar c'houepr. Hervez skrivagnerien an Henamzer, e vije bet pleustret war an arc'hanta gant micherourien Alezia, da genta evit an harneziou kezeg ha da c'houde, evit ar c'hirri-emgann (*esseda*) hag ar c'hirri peder rod (*petorrita*). E 120 kent H. S., karr-emgann Bituitos, roue an Arverned, a oa arc'hantet-holl.

Diwar an IIe kantved kent H. S., diouz skouer ar Chresianed, ar Gelted a gemeras an aour hag an arc'hant da zanvez peziou moneiz. Peziou aour hag arc'hant hon eus ha warno anoiou Verkingetrix, pennrener-brezel Galia, Gaisatorix, mab Kritosiros (pe Ekritusiros), roue an Dau-risked (kenta kantved kent H. S.), Kunobelinos, mab Tas-kiovanos, roue ar Vrezonod (kenta kantved goude H. S.).

Labour an arem. — E labour an arem ar Gelted a zo bet dreist, pa anaveze an darnyuia eus o aremourien ar gwellha pegementadou eus ar c'houepr hag ar staen, a zeu diouto ar gwevna hag al lufra kemmesk. Rak-se, arem ar Gelted a zo a-grenn dioutan e-unan an doare anezan : dre e galetder-hag e wevnder e tenn d'an dir. Tri stumm a oa d'e labourat :

- 1) ar « morzolia », a veze graet gantañ evit an traou kenaozet a veur a damm, evel an togou-houarn, ar skouedou, an trompilhou, ar c'haoteriou. Riñvedet e veze an tammoù anezo an eil ouz egile gant ijin bras, e doare ma talveze ar rinvedou penn-plén pe penn-begek da gaeraat c'hoaz an oberiadur en e bez ;
- 2) ar « moula » e moulou maen pe bri ;
- 3) an « teuzi diwar moulou koar », a veze graet gantañ da sevel traou labouret-dreist ha korfet diblaen.

Ar Gelted a gaerae an aremennou dre ar c'hisella hag ar c'hoagrenni dre ziabarz pe dre ziavaez.

Gant ober dre an teuzerez e ouie ar Gelted plega an arem da bep doare skendenn. Kosa testeniou ar skulterez keltiek eo ar pennou tud arem a raed ganto dournellou klezeier ha kontellou, pe al loened arem a yae da gaeraat skouedou pe togou-houarn. Evit poderien arem ar Gelted, peziou kaer dreist o deus savet.

E-touez ar peziou arem deut d'emp digant ar Gelted, e c'heller envel : tachou, riñvedou, chadennouigou, aheliou kirri-emgann, ornatduriou evit koufr ; gwalenn ha yeo ar c'hirri hag evit an harneziou kezeg ; — feuriou klezeier ha goglezeier, skouedou, togou-houarn ha hobregonou gant tresou engravet warno, trompilhou-emgann, skeudennou evit an aronezintiou-brezel ; — kontellou ha loaiou, evit al lidrōadou, rodouigou ha traezou all enep d'an hud (tilsamou) ; — listri a bep doare hag a bep ment, kelorniou, skudellou, pladou, hanafiou, kaoteriou ; — beriou-rosta ; — binviou d'en em ginkla, spilhou, minaouedou, gweltreou, aotennou, melezouriou (e Galia, diwar ar c'henta kantved kent H. S.), nozelennou, spilhou-alc'houez, bizeier, troiou-brec'h, troiou-gouzoug, gouriziou, kleierigou, falériou (ornatduriou-brennid ar vrezelidi) ; — korniou a dalvez da rufla moged diwar eul louzaouenn vezvus bennak, kouarc'h (kanab) emichañs ; — peziou-moneiz (diwar an IIIe kantved kent H. S.) ; — ale'houezioù (e Galia, diwar ar c'henta kantved kent H. S.).

Labour an houarn. — Gallout a reer lavarout e voe labour an houarn, dreist ar re-all, ijinerez brôadel ar Gelted. Ha, koulskoude, an traou niverus o deus graet en houarn, hag a zo deut betek ennomp, n'int ket kerkoulz stummet peurvuia hag an traou graet ganto en arem. Kiriek da se e vije, war a greder, dre na veze labouret an arem nemet gant eun nebeut micherourien eus an dibab : rouez e oa ar maen-kouevr pe staen ha, gant-se, ne veze aremourien nemet e-touez ar pobladou pinvidik ha galloudek. En-enep, ar maen-houarn a gaved e pep lec'h, ha gant pep meuriad, kouls lavaret, e veze teuzerien ha goved. War kel lies all a labourierien n'helle beza, anat eo, nemet eun nebeudig a gement a vije mailhed war o micher. Gwir eo, al labourion savet gant ar re-se a zo tost d'ar parfetded : beza hon eus diganto klezeier, da skouer, pe emprouhouarn evit kirri-emgann, a zo anezo taoliou-micher e gwirionez, e c'hallje beza stad diwarne e micherourien hon amzer zoken. Mistri-goved ar Gelted a dize uhel a-wale'h o anaoudegeziou micher : n'oant ket diouziek war an « dira », hag e raent, a greder, gant an dourennou-kreñv. Da vilhana, dre implij dourennou-kreñv eo e tisklerier an tresou koant kizellet pe engravet war feuriou ar c'hlazeier pompadus.

E-touez an traou en houarn diwar dourn ar Gelted, bet

meneg anezo gant skrivagnerien an Henamzer pe dastumet er mirdiou en hon amzer, e c'heller envel : emprou ha kelch'iou rodou, kibou aheliou, frammou evit koufr ar c'hirri pe ar skouedou, hern goafiou, daredou pe saeziou ; klezeier, goglezeier, kontili, aotennou, gweltreou da zivleva mezer pe da douza loened, gwestennou kezeg, feuriou klezeier, saeou mailhet, ibilhou, riñvedou, tachou hag i bras-divent a-wechou, krogou, spilhou-alc'houez, bizeier, troiou-brec'h ha troiou-gouzoug, spilhou, nadoziou, higennou, chadennou ha chadennouigou, eoriou, bouc'hili, morzoliou, heskenou, geveliou, livnou, raklerez, engravoueriou, gwignedou (strepou), filc'hier, filzier, drezenou, kaoteriou, korniou da vutuni kanab, alc'houezioù ha melezouriou (kenta kantved kent H. S.), hag all.

Labour ar c'houevr, ar staen hag ar ploum. — Ar c'houevr hag ar staen a veze kemmesket da furni arem, a raed dibao ganto ez digemmesk. Nemet e kouevr rik e veze graet koulskoude peziou-zo eus harnez ar c'hezeg ha darniou eus an togou-houarn hag eus koufrou ar c'hirri. Eur feilhenn gouevr a c'holoe a-wechou dournell ar goglezeier. Gant kouevr e veze graet iveau traouigou evel ourouleriou, troiou-brec'h, hag all. Staen a veze ledet war traou kouevr da rei d'ezo neuz ha lufr an arc'hant. Ar Vituriged a veze sellet evel kavadennourien ar « staena ».

Ar ploum a zo anezañ eur metal re wak evit ma ve implij stank. Gantañ e veze graet korzenn darn eus an trompilhou, rodellou ha traezou all enep-hud, hag iveau, war a greder, mammvoulou da sevel moulou pri.

Labour ar prenn. — Ar prenn e oa ar c'henta eus an danveziou ma saved ganto an tier. Ouspenn framm an doenn, a raed gant prenn evel breman, ar muriou hag ar speurennou anezo a oa prenn iveau. Ar prenn a oa anezañ meur a implij a-hend-all. Graet e veze gantañ pontou, bagou, kirri, tonellou evit ar gwin, pentoniou evit an dourvel hag ar bier, kelorniou, pladou, skudellou, botou-prenn evit an dud diwar ar maez, troiou-brec'h, skouedou, fustou goafiou, daredou hag aronezintiou-brezel, feuriou klezeier, boestou aotennou, ire'hier, ha dreist-holl, evit doare, diwar ar c'henta kantved kent H. S., taoliou, bankou ha skaonïou. Gant prenn, maen, pri ha douar unanet e veze saved mogeriu ar c'henvlec'hioù.

Ar c'hizellerez koad n'oa ket dizanav : en Iwerzon, bannou ha gouryeo an doriou war darn eus an tier, e Galia, staon hag aroz listri a veze graet gant prenn kizellet. Kavet ez eus peziou prenn kizellet e-touez dismantrou kériadennou keltiek a Vreiz-Veur a oa bet savet war lennoudur pe e-kreiz paludou.

Ar c'chantennerez (boutegelez) a oa stankoc'h an implij anezañ eget en amzer-vremañ : stummet e veze gant aozil gwiel, ouspenn a bep seurt mannou ha panerou, ar pastel-ladur war ar c'hirri, ar pontou hag an tier ; graet e veze gant aozil, klouedou, skouedou hag, e Galia, er c'henta kantved goude H. S., kadoriou-brec'h.

Ar vicherourien goad ne oant ket koll, moarvat, evit an ampartiz, war ar vicherourien vetalou. Gouzout a ouie ar garrierien unani skiantek ar prenn hag ar metal e doare da aoz aoziañ etennoù : stummet e veze gant aozil gwiel, ouspenn a bep seurt mannou ha panerou, ar pastel-ladur war ar c'hirri, ar pontou hag an tier ; graet e veze gant aozil, klouedou, skouedou hag, e Galia, er c'henta kantved goude H. S., kadoriou-brec'h.

Labour ar pri, poderez pri. — Ar pri a veze graet gantañ ha moulou da deuzi ar metalou. E Galia, en eil hanterenn eus ar c'henta kantved kent H. S., e stummed gant pri siminaliou ha landeriou penn-maoutek. Er vro-se iveau d'an tier maen a stagas ar Chalianed da sével diouz skouer Kreisteiziz.

En holl vroioù keltiek, e talvez ar pri, dreist-holl d'ar poderez, nemet, o veza ma rae ar Gelted ar pep brava eus o fodou gant metal, n'en deus ket savet ar poderez pri en o zouez taoliou-micher heñvel ouz ar poderez pri gresian pe italian. Listri ordinal an tiegez n'eo ken peurliesa : hep skouarn na golenn peurvuia, aes ha kreñv, disneuz aval, Kaera skoueriou ar poderez a zeu eus bro an Aeed, ar Belgium, an Arvorig hag enez-Vreiz.

Goude alouberez ar Romaned, e kement bro geltiek a voe sujet da Rom e voe kresket souezus da labourat ar pri. Graet e voe gantañ podou, skeudennou, brikenou, teolennou. Nemet e poderez an amzer-se n'ez eus stumm a gement a vije dioutañ e-unan, o veza ne glask ar boderien geltiat nemet ober diouz ar boderien italian. E-touez ar brikenou, e c'heller envel brikenou melen Bibrakt a zo ar re gosa (dibenn ar c'henta kantved kent H. S.), ar vrikenn kavet e dismantrou Sextantio, warni skeudenn eur marc'h gant eun evn war e dailher.

Ar goularz, ar goural, ar prigwer hag ar gwer. — Evit ar braouigou hag an ornatud, e rae ar Gelted gant ar goularz (*gléson, vebron*) (8 bis), eur rousin-douar liou melen a gaved war aodou mor an Hanteroù, hag ar goural, eun danvez ruz-gwad tennet eus goueleo ar mor Kreizdouarek gant ar besketourien liguriat en-dro da Vasalia. Graet e veze, dreist-holl, gant ar goularz paterennou pe pladen-nouigou a strolled d'ober troiou-gouzoug. Ar goural, lakaet e nozelennou pe e brikenou, a yae da gaeraat, er V^e hag er IVe kantved kent H. S. ar c'hlazeier, ar goafiou, ar skouedou, an togou-houarn, ar spilhennou-alc'houez, an troiou-brec'h, an troiou-gouzoug, ar gouriziou, an harnezioù kezeg. Sterniet er metal, hep stagell ebet ken, e veze ar gouralennou a-wechou ; gwechou all e vezent staget gant lachou bihan treuz-didreuz.

Evel ma oa ar goural eun danvez a-ziavaez-bro koustus a-walc'h, e klaskas abred ar Gelted e zevreza hag e kavjont ar prigwer ruz, diflach al liou anezañ. Kelted « ar Mor Bras », Breiziz ha Galianed, a zo bet mailhed war ar prigwererez, an ijinerez-se peuz-dizanav d'ar Chresianed ha d'ar Romaned : o micherourien a zivouede er peziou-metal roudennou : pe tollou-gwenan, munut-tre a-wechou, ha, goude teuzi enno ar prigwer hag e lezel da galedi, e livent hag e kompezent anezañ en hevelep doare na rae, da welout, nemet unan gant ar metal m'edo sterniet ennañ. Ken heñvel eo a-wechou prigwer ar Gelted ouz ar goural ken e vez ezomm eul lunedenn-greski d'o digemma an eil diouz egile.

D'ar mare kelt-ha-roman, ouspenn ar prigwer ruz (« ruz » houarn pe bloum), e raed iveau prigwer gwenn, melen ha glas (« glas » kobalt). Prigweret e veze an holl draou edo

(8 bis) Deut da veza gwefr e kembraeg-bremañ.

ar c'hiz, da genta, o c'haeraat gant goural, evel dourgennou podou pompus en arem ha tokarniou arem.

Gant ar gwer e tiskouez ar Gelted beza klasket heñvelekaat ar mein rouez pe brizius. Gouzout a raent aoza gwer a veur a liou, gwenn, glas, gwer, du, hag ober ganto braoigou : troiou-gouzoug graet gant paterennou strollet, troiou-brec'h en eur pez. Dindan aofrounez ar Romaned hepken e voe staget d'ober listri gwer ha gwerinier tiez.

Labour al ler. — Ar Gelted a ouie kivija krec'hin hag, en o zouez, e oa kivijerien dispar. Gallout a c'hellent ober gant ler bouteir kreñv, kabellou, dibrou ha harneziou kezeg, gouhiniou klezeier, bodriellou, gouriziou, korreennou, skouedou, goueliou evit listri ar Mor-Bras, kouc'hiou bagou, seier. *Bulga* a veze graet eus ar sac'h-ler e keltieg ; al ler e-unan a veze e ano *letron* (diwarnañ *letr* e brezoneg-krenn).

Ouspenn ma raed gant al ler kivijet, e veze stummet iveauz ar chrec'hin blevek, pe da ballennou da azeza pe d'en em astenn warno, pe da wiskamantou. Graet e veze ganto mentell, kreziou, brageier zoken. Gant ar gouerien, dreist-holl, e veze douget, moarvat, ar brageier foulinenn ; ar binvidien, uhelidi pe get, a wiske peurliesa dilhad gloan pe lin.

Ar gweadennou, gwiaderez, liverez, brouderez. — Ar Gelted a c'houenez diou blantenn mat da wea : al lin hag ar c'houarc'h (kanab). Gant ar c'houarc'h e veze graet kerdin ha funiou ; gant al lin e veze gwech lienou a raed ganto, war a greder, evit al lidou relijius, gwiskamantou ar veleien hag ar merc'hed, hag an dilhadou-dindan (9).

Ar gwea lin, er pemp kantved a-ziaraok H. S., n'oa ket anezañ eun dra nevez, eun ijinerez koz-koz e oa e gwirionez. En atredou diwar ar c'hériadiennou savet war lennou en oadvez an armou hag ar binviou maen (en-dro d'an XXXe kantved kent H. S.) ez eus bet kavet, miret gant al lec'hid, kerden ha kerdenigou lin, rouedou pesketa, tammou.

(9) Martezou n'ez eo ken, laket a-wel evit diskleria perak e oa stank al liniegou gant ar Gelted. Diouganerez ar Gimber, poblad c'herman (IIIe kantved kent H. S.) a wiske skerbou lin. Gwiskamant ar Germanez, er c'henta kantved goude H. S., a oa anezañ gweadennou lin kaeraet gant roudou limestra. En emgann Kann (216 kent H. S.) e oa gant ar varc'heien spagnol (Kelted martezou en o zouez), tonegou lin bevennet a limestra.

lien lin brao, kaeraet gwech ha gwech-all gant brouderez, ziou o testenia eun oberour dourniet mat-tre. N'hon eus, siouaz, liennenn, lin ebet deut war-lerc'h ar Gelted, nemet, en eur vro tost d'o bro c'henidik, er Sued, ez eus bet kavet en eur bez eus ar IXe-VIIe kantved kent H. S. eur pennad lién lin gweet moan.

E-touez ar Gelted eus ar V^e-I^a kantved kent H. S. an danvez ma raed gweadennou gantañ peurliesa e oa ar gloan, a veze pourvezet founnus gant ar bandennadou deñved. Adalek derou oadvez an arem, poblou hanternoz an Europ (Jutland ha Skandinavia) a ouie gwea gloan ; kavet ez eus bet er broiou-se, miret mat gant an dourenn givij eus dero an archedou, gwiskamantou en o fez paotred ha merc'hed an amzer-se : bonedou, rouedou, stammet da c'holei ar bleo, kreziou, mentell, bodreou, gouriziou ha saeou gloan digemmesk pe gloan kemmesket a vleo kirvi. Ar gevrenn-se eus ijinerez an Hyperboréaneed koz n'oa ket aet war fallaat etre douarn ar Gelted. Eus ar gweadennou gloan o ðeus stummet n'hon eus ken nemet tammou dister, bet miret betek ennomp stag-ha-stag ouz peziou-houarn merglet, ha, padal, diwar an tammonigou-se e c'hellompa anaout ne oa ket ar wiaderien gelt tud dizampart. Testeni ar skrivagnerien goz eus ar Chreisteiz hon eus ouspenn : brasa meuleudi a ront d'ar mezeriou gweet gant ar Gelted, re C'halia dreist-holl. Skañv, gwevn, tomm ha kreñv war eun dro, e tereent kenañ ouz tud a rene o holl vuhez en avel. Dont a rejont da veza brudet e-touez ar Romaned hag ar sujidi anezo, hag e voent degemeret gant an holl dud a vrezel pe a labour. Er c'henta kantved goude H. S., e veze ano, er bed roman, eus ar mezeriou keltiek evel ma vez ano hizio, er bed holl, eus lienajou kotons Bro-Saoz. Gant pep brôad keltiek e veze, gwirheñvel eo, he c'hommerien hag e gwiaderien, nemet kenta lec'hioù evit ar gwiskamantou gloan e oa neuze Turnakon, Nemetakon, Andematumnon ha Mediolanon (10).

Ar Gelted a oa anezo liverien gouiziek. « Gant livadur tennet eus louzaouennou », eme ar Roman Plinius Secundus, « e ouzont heñvelekaat limestra Tyr, al limestra kregin hag an holl liviou-all ». An noblañs keltiat a blije d'ez ar mezer livet splann. En 274 goude H. S., an impalaer galian-roman Esuvius Tetricus (Esuvios Tetrikos) a oa

(10) Hizio Tournay, Arras, Langres ha Saintes.

gantañ eur vantell ruz, eun doneg ha bragou melen. Prizet-tre e veze an danveziou briz-roudennet : graet e veze ganto brageier, tonegou, mentell. E 222 kent H. S., ar roue kelt Virdumāros, a voe lazet e Mediolanon (11), en Italia, en eun emgann ouz ar Romaned, a zouge bragou roudennet. Er bloaz 61 goude H. S., ar rouanez Boudikka a oa ganti eur sae vriz-karrezet ; an darnvua eus he zud, eme Diōn Kassios, a oa gwisket gant dilhad marellet evelti. Ar c'his koz keltiek da wiska dilhad, ma rae roudennou a veur a liou karrezennou moan warno, a zo bet miret betek-hen gant Skosiz.

Ar brouderez n'oa ket dizanav. Ar pennou a zouge gwiskamantou broudet a aur, hervez ar Gresian Strabon (kentañ goude H. S.). Roched brezel ar roue Virdumaros, en IIIe kantved kent H. S., a oa kaeraet gant aur, arc'hant ha liviou flamm. Ar verb galleg *broder* « brouda », ar ger iwerzonek *brot* (« beg, flemm ») hag hor ger « broz » a zo didarzet o zri eus eur ger hen-geltiek *brozdo*. Tokarniou, ornaduriou engravet warno, eus oadvez ar frankiz, skeudennouigou hag izelvosou eus an oadvez kelt-ha-roman a c'hell marteze rei d'eomp eun tañva eus ar broudereziou keltiek.

Darn eus an danveziou gloan aozet gant ar wiaderien geltiat, hag i teo, blevek ha lies-liou, a dalvez a-wechou, en tiez ar roueed, da balennou pe da lennou. Dre o liviou birvidik hag o ornatour linennek e tegasent da goun, heñvel eo, d'ar Romaned desket eus ar c'henta kantved goude H. S., ar pallennou brudet a wied e kériou Aleksandria ha Babilon hag e bro ar Barthed.

KEVRENN IV : AR VICHEROURIEN (12)

Ar vicherourien geltiat e mare ar frankiz. — Ar Gelted koz a oa anezo eur gevredigez vrezelidi, urziet dreist-holl e sell eus an armou hag ar gounidou-brezel, ha koulskoude, en o zouez, evit doare, n'oa ket disprizet labour an daouarn na kaeliet ar vicherourien er renkou izela eus ar Gevredigez. Eun darn eus ar Gelted, da vihana, a gave d'ezo e oa d'an ijinerez eur vammenn doueek : sellout a rae tud Galia o doue brôadel,

(11) Milano hizio.

(12) E keltieg Iwerzon *kerdo* = micherour «, kerdastos « arremour » a zo tennet eus *kerdà* « arz ».

« lavarent beza mibien d'ezan, evel « kavadennour an holl vicheriou ». Ac'hane e teu, hep mar, unan eus al lesanoiou a roent d'ezan, *Visukios* pe *Vidukos* « ar fur » pe « ar gouziek ». Unan eus o douezeed brasa a veze graet anez ivez « kentelierz an ijinou-kaer ».

Ar gov (*gobas* e keltieg, d'an « dro-c'henidik » *gobannos*), hag heñ oberour armou brezel, a dle, en eur gevredigez tud goustet d'ar brezel, beza prizet-dreist ; gwelout a reomp ar ger, a dalv d'e envel, oc'h en em ziskouez e meur a ano uhelidi hag en anoiou lec'hioù. *Gobannito*, eontr Verkingetorix, ha *Gobannion*, berraet eus *Gobanniodunon* (kreñvlec'h Gobannios), kér enez-Vreiz er IVe kantved goude H. S., a zo anoiou didarzet eus *gobas* « gov ».

Micherourien all, evel an aremouren, an aourourien hag ar brigwererien, a dalvez an ijin anezo da stipa ha da gaeraat tud an noblañs, a oa ivez, evit doare, brudet mat a-walc'h o ano. Ar pep amparta eus ar vicherourien-se a oa anezo marteze eur seurt hourc'hiziez, eur renk krenn etre an noblañs, hag ar bobl izel, etre ar orientinon hag an *erw-blobion*, evel ma lavared gwechall e brezoneg.

Eun teskad martezeou n'eus ken eno ; rak, ma anavezomp mat-kenañ oberou ar vicherourien geltiat, eus an dud end-eun, avat, n'ouzomp netra. Skrivagnerien an Henamzer a dav warno. Nemet e tezrevell Plinius Secundus e vije deut eur gov keltiat, anvet Heliko, eus bro an Helvete, war-dro dibenn ar V^e kantved kent H. S., da labourat war e vicher e Roma. Distro d'e vro, en dije Heliko trôet spred e gen-vroiz war aloubi an Itali, dre ober d'ezo tañvaat gwin eus an dibab, fiez sec'h hag eoul-en doa degaset gantañ. N'eus tra a gement na vije gwirheñvel en danevell-se, a zo an andon anezo marteze eun hengoun eus ar Gelted ; furchadenou an amzer-vremañ, graet en hanternoz eus an Alpou, o deus lakaet anat pegen akuit da labourat houarn e oa, a-benn neuze, Kelted ar mare hag ar rannvro-se ; lavaret hon eus uheloc'h (13) ivez ec'h heñvel ar ger *gladius* « kleze » beza ar ger keltiek *kladios* (14) latinaet hepken. An dra hag an ano a vije bet amprestet gant ar Romaned er IVe kantved kent H. S.

(13) Pennad III, ar Brezel, eil kevrenn : armou-skei hag armou-emzifenn.

(14) *Kladibos* e keltieg Breiz-Veur, hag ac'hane *clezeff* e brezoneg krenn.

Ar vicherourien geltiat dindan mestroniez ar Romaned. — Ar vicherourien eus ar mare kelt-ha-roman a anavezomp gwelloc'h, a drugarez d'ar skritur en em skignas neuze ar boaz anez i er broiou keltiek. Merkou ar boderien hag an engravaduriou a ro d'eomp da anaout anoiou eun niver a vicherourien. Ar skulterezou kañv, a zo stank e Galia dreist-holl, a ro d'eomp ouspenn poltred meur a hini anezo. Anvomp, e-kreiz-eun engroez : ar gov Belikus, eus Agedinkon (Galia) ; skendennel eo war e vaen-hez, en e sav, e vleo blezennet en eur plañsonad hepken, eun troad d'ezañ diarc'h-en hag arc'henet egile, eur morzol en eun dourn hag, en dourn-all, eur varrenn houarn eman o'ch harpa war eun anneve ; e-harz e dreid eur c'hi-puze a zo e bann ouz eur e-had ; — Katussa, eus broiou ar Sequaned, o labourat war ar vicher a « tector », da lavarout eo a stouker-mogeriou, hag a reas sevel e Lugdunum eur volz-kañv d'e bried ; — en Italia-Uhela, Litugena « merc'h al lid », kleuzeurerez-pri (14 bis), a zo bet kavet peziou-labour diwar he dourn en holl vro-se hag en Alpou ; er Spagn, Kamulates, teoler. Keltiek rik eo an holl anoiou-se nemet e oa ar micheriou : teoler, stouker ha kleuzeurer-pri, nevezentioù deut war-lerc'h an alouberez. Evit ar boderien, dre gantou eo e niverer an anoiou anezo. E-touez re an douar-bras, ec'h anvimp : e Galia, Kaletinos, Belinikkos, a gaver ives al labouriou anezo e Breiz-Veur, Kantonos a gaver e bodou war eun dro en Alezia hag e Breiz-Veur, Smertos poder Alezia ; — e broiou kreiz an Europ, Tarvakos hag Eburos ; — en Italia-Uhela, Ako, a gase e bodou e kreiz an Europ, e Galia ha betek e Breiz-Veur ; er Spagn, Ambatos (Ambaktos) ; — Kambos, Kaletos, Gabros, Suobnos, Dagonaros, Keltas eo anoiou eur poder bennal a Vreiz-Veur (15). An holl boderien-se, hag i keltiek-holl o anoiou, n'o deus savet nemet poderez roman, dreist-holl ar seurt poderez ruz a anved « samian ». Dreist ar re-all, podou Ako a denn ar sellou dre o c'haerder.

Dibaot-kaer e sine al labourerien-vetal o feziou-labour.

(14 bis) Kleuzeur « goulouestr » ; kleuzeurerez « obererez-kleuzeurion ».

(15) Setu aman talvoudegez darn eus an anoiou-se : *Kaletinos*, *Tarvakos*, *Keltas* a zo tennet eus *kaletos* « kalet », *tarvos* « taro », *Kelta* « Kelt ». *Kantos* a daly « gwenn », *Eburos* « ivineum », *Kambos* « kamm », *Gabros* « gavr », *Suobnos* « spontus », *Dagonaros* « mat ha bras » pe gentoc'h « bras e vadelez ».

Gant-se ne anavezomp anoiou nemet eun nebeudig anezo : Doiros, mab Segomaros, a zo engravet e an o war dournell eur gastelorenn kavet e-kichen Dijon (*Dibio*, gouez d'ar Gelted koz) ; — Briko, poder-arem, a veve martez e Geneva (Genéve) ; — Isarninos, poder-staen Breiz-Veur.

Evel ar renkadou all eus ar gevredigez keltiek, ar vicherourien o deus graet o gounid eus ar binvidigez hag ar herz mat a voe degaset, da genta, er broioù aloubet, gant ar peoc'h roman, *pax romana*. Re a vicheriou nevez, avat, a zo bet degaset e-touez ar Gelted gant donedigez ar Romaned ha re e voe nevesaet ives stumm ar micheriou koz evit ma vije difazius-kaer barn ar vicherourien geltiat eus mare ar frankiz diouz o c'henvreudeur eus ar mare kelt-ha-roman. An toll-se eus an istor a zo bet klasket e stanka dre germerout diwar skridou koz Iwerzon, hogen ne sell ar skridou-se nemet ouz Iwerzon hepken hag, a-hend-all, n'int ket kosoc'h eget ar Grennamzer ; n'oufed, gant-se, hep mont re bell, fiziout enno penn-da-benn da ziskleria stad ar vicherourien geltiat war an douar-bras, dek pe zaouzek kantved diaraok. Er pennad pelloc'hik, ne lakomp eus stad micherourien Iwerzon nemet ar pez a c'hell, gwirheñvel-mat, beza en em gavet er vro e-pad ar pevar pe ar pemp kantved kenta eus an oadvez kristen.

Micherourien Iwerzon. — A bazennadou e oa renket ar vicherourien en Iwerzon gwechall-goz. E-touez an dud *nemeton* (16) « sakr » pe « gwiriou-dreist d'ezo » e oa renket ar vistri-vicherourien, da lavarout eo ar re a oa savet d'an uhela pazenn.

Sellet e veze evel *nemeton*, ar roueed, an noblañs, ar veleien ha meur a rummad-tud lakaet e-skoaz gant an noblañs, evel ar ouzieien (gwerzourien, danevellourien, gwiraourien, hag all) hag, evel m'emaomp o paouez lavarout, ar vistri-vicherourien. Eus ar re-man, ar re a laboure war ar prenn hag ar metalou a oa d'ezo o lec'h merket ouz an taoliou a enor, e sall-banveziou Tara, chomlec'h ar roue-meur. Ar saverien kreñvlec'hioù a azeze ouz ar daol vras a-zehou, er penn uhela anezi roue Iwerzon hag, en-dro d'ezo, roueed ar rann-vroioù, uhelidi ar genta hag an eil noblañs hag ar veleien. An aourourien, ar gilvizien hag ar gizellourien a

(16) Deut da veza *nemed* en iwerzoneg, *nevet* e brezoneg (ano koadmeur e Kerne).

azeze, da heul ar ouizieien, an uhelidi eus an eil renk hag an delennourien, ouz an daol diouz an tu kleiz, e rene warni ar penn-velles. Ouz taoliou bihan, diouz an tu ganto, e kemere lec'h an aremourien, ar c'hoed (gobannes), ar gouevrourien ha rummadou-all evel al louzaouerien, al lomaned, hag all.

Ar gov, anat d'eo'h, a oa uhel e ano. Beza gov mat a oa eun enor hag eun dellid ouspenn. En eun danevell goz, Ver-gustus (17), brezelour brudet eus ar c'henta kantved kent pe goude H. S., pa fell d'ezan diskouez e c'hell desevel ervat ar bugel Setantios, a zispleg e zonezonou hag a lavar, e-mesk traou-all : « Eur gov mat a zo ac'hanoù. »

Unan eus tri gov sant Padrig a oa mab da roue-meur Iwerzon. Ar c'hoed a dremene evit anaout mat a-walc'h ar breou. Eur bedenn, lakaet e gaou dindan ano sant Padrig, a c'houlenn skoazell Doue « ouz breou ar merc'hed, ar c'hoed hag an drouized, ouz kement skiant a goll ene mab-den. »

« Fri brichta ban ocus goband ocus druid,
« Fri cech fiss arachuiliu anmain duini. » (18).

Ar c'halvez (a oa anezan, ouspenn, eur saver-tiez, o veza ma saved an tiez penn-da-benn gant prenn) n'oa ket disteroc'h e stad eget hini ar gov. Tud a ouenn rone a voe kilvizien. Dalc'het e oa bet koun eus ar gilvizien dispar o doa savet Tara, Emania hag ar c'hreñvlec'hioù bras all eus an enezenn. Kizellat ar c'hoad ivin, sevel bagou ha listrom, pontou, kirri, skouedou ha podou-prenn a denne iveau da vicher ar gilvizien. An hini en em rôe da sevel tiez a oa d'ezan eun ano disheñvel.

Aes Dana « tud a zonezon » hennez e oa an ano a raed, en iwerzoneg, eus an dud a vicher. A-gevet gant ar re a rene eur vicher-dourn e voded, dindan an ano-se, rummadou tud-all, evel ar varzed, al louzaouerien, an houdourien, ar soudarded dre vicher, hag all. Paeron an holl teskad tud-se e oa Lugus, mab Kênos (19), doue ar mil micher, war eun

(17) Deut da *Fergus* en iwerzoneg, *Urgost*, *Gurgost* en henrezoneg.

(18) N'hall ket ar bedenn-se beza diwar dourn sant Padrig, o veza ma 'z eo graet en iwerzoneg-krenn (yez an XIst-XVIst kantved). Kement a c'heller da gredi eo en dije sant Padrig savet, en hen-geltieg ar Vst kantved, eur bedenn heñvel, a voe nevesaet eur wech kenta ha trôet en hen-iwerzoneg (yez ar VIIIst - Xst kantved), ha, goude, adaozet eun eil gwec'h ha laket e yez an XIst kantved.

(19) « Pell ». Deut da veza *Cian* en iwerzoneg.

dro kalvez, aremour, gov, soudard, telenour, barz, danevel-lour, sors, mezeg ha boutailher.

Micherourien-zo a oa d'ezo, e-touez an doueed, difennou-rien diouto o-unan : Ogambios, ar c'hampion kalonek evit ar soudarded ; — Gobanniu, ar gov-doue, evit ar vicherou-rien-houarn. Hemañ, war a lavared, en dije gounezet, ar c'henta, ar mangleziou eus ar menez a voe anvet diweza-toch en iwerzoneg *Sliabh an iairn* « Menez an houarn », e gwalarm an enezenn. Ar c'hoed a oa d'ezo iveau eur ware-zourez e-touez an doueed : Brigenti, merc'h Dagodêvos, unan eus brasa doueed Iwerzon. ouspenn m'edo govez, e oa Brigenti barbez ha doktorez ; sellet e veze, gant-se, evel o fatronez gant ar varzed hag ar vezeged.

War o deus kredet eun nebeut Iwerzoniz, e vije bet teir c'hoar anvet Brigenti, douezeed o zeir ha merc'hed Dagodêvos : unan a vije bet *veleta* « diouganerez ha barzez », an eil a vije en em rôet d'al louzaouerez, an deirvet he dije goveliet houarn. E rannou-all eus ar bed keltiek, e lec'h e veze azeulet Lugus, ez eus bet krouet, heñvel eo, meur a zone, d'ezo an hevelep ano, breudeur moarval hag o ren pep a vicher disheñvel : daou engravadur eus an oadvez kelt-ha-roman, kavet an eil er Suis, el lec'h ma save *Aventikon* ar Gelted, egile er Spagn (graet e oa bet hemañ diwar goust kereourien kér geltiek Uxama) a zoug ano an doueed Lu-goves (liesder hen-geltiek eus Lugus).

Al labouradegou. — Furchadennou an amzer-mañ o deus degaset d'ar gouloù roudou meur a hini eus goveliou ar Gelted, anat a-walc'h darn anezo evit ma vije aes o adsevel dre ar spered. E 1906, e Bro-Vagy (Hongaria), e voe di-zouaret eur c'hoel-voneiza keltiek eus dibenn an IIst kantved kent H. S. Dismantrou eul logig koad e oa hag ennañ meur a bez-moneiz arc'hant diouz skouer pezioù roueed Vake-donia, c'houec'h genn-moneiza o doa talvezet d'o skei, hag eun niver binviou arem hag houarn : mouloù d'ober spilhou-al'houez pe lagadennou, anneviou, morzolion, geveliou, kao-teriou, ornatduriou arem diouz doare an Ten, hag all. War a gréder, e oa al logig-se, neket eur c'hoel-voneiza ar roue, hogen ti eur moneizer en e dra e-unan.

E Bro-C'hall, ar furchadennou, graet diwar ar bloaz 1865 war lec'hiaudur Bibract, o deus dizolöet roudou meur a la-bouradeg houarn, arem pe brigwet. Dre ar c'havadennoù-se hon eus tizet anaout penaos e oa stummet eur gêr a ijinerez

e Galia, e dibenn ar c'henta kantved kent H. S. An tier ma labourenno enno an deuzerien houarn, ar c'hoed, an aremourien hag ar brigwererien, a oa anezo eur ranngêr end-eeun a c'holôe pantennou eun draoñienn vihan, en tu biz-reter d'ar c'hreñvlec'h. Eur strollad logouigou e oant, hag int pevarc'hornek ha savet e koad mañsonet gant pri, peurliesa dindan douar (20) evit an hanter hag enno eur gambr hepken enk ha teñval ma tiskenned enni dre eun nebeut deleziou. Pelloc'hik, e penn an draonien, e voe dizouaret roudou eur c'hovel vras, ouz hec'h ober meur a labouradeg a oa anezo holl eun ti a bevar-ugent metrad hed. Ar fornou da deuzi ar maen-houarn a oa strollet a vodadou bihan el labouradegou : eun ti, dek metrad hed, a oa ennan evelse pemp forn. Peziou bihan a vansonerez e oa ar fornou-se, pe garrezek pe bevarc'hornek en o stumm, ha mañsonet gant pastur divrazet, nemet e kloete mat a-walc'h ar mein anezañ ; golêet e oant en o diabarz gant eur gwiskad teo a bri-tan (dideuzus).

Ar binviou. — En daou bennad uheloc'h war labour an arem hag an houarn, hon eus rôet ano meur a venveg keltiek, bet kavet en hon amzer. Ouspenn ar re-se, e c'hellomp envel : pouzeiou gwerzidi, kribinou da gribat lin, kreuzeuliou (teuzlistri) teuzerien arem, anneviou, geveliou goved, turkezou, « toullou meginou » pe tuelennou begel, e pri dideuzus a lakaed ouz ar meginou a dalvez d'ar vetalourien da atiza ar flamm, gennou da stampi pe vammstamperezed en arem, mammvinviou da gaeraat dre ar c'hoagrenni traou e feilhennou arem, moulou maen da deuzi traou e metal, taladrou, kizellou a bep ment, trañchedou, gouichou, gwimedou, horziou prenn, horziou maen kalet evit labour ar mangleuziou, torziou koar gwenn d'ober ar moulou pri a dalvez da deuzi arem diwar goar kollet, hag all.

Kalz eus ar binviou implijet gant ar Gelted n'oant ket nemeur disheñvel diouz ar re a reomp ganto bremañ.

E-touez ar binviou keltiek savet diwar danveziou dibad, ler, prenn, hag all, ha n'int ket deut betek ennomp, e c'hel-ler envel ar meginou govel hag ar sterniou-gwia.

(20) Lakaat e-keñver ar pez a lavar Plinius Secundus : « E-touez ar C'hertmaned e wied al lin e logou dindan douar ».

Kavadennou laket war ano ar Gelted koz. — Ar c'havadennou amañ war-lerc'h a zo bet taolet war ar Gelted gant ar skri-vagnerien goz eus ar C'hreisteiz :

- 1) Ar prigwererez, kavet marxeze gant Breiziz ;
- 2) an arc'hanterez, kavet gant tud Alezia ;
- 3) ar staenerez, kavet gant ar Vituriged ;
- 4) ar saeou maillhou houarn, gwiskamant brezel ijinet, hep mar, gant Kelted kreiz an Europ ;
- 5) al livaduriou tennet eus al louzaouennou ;
- 6) ar gweadennou roudennet gant karrezennou a veur a liou ;
- 7) ar brageier ;
- 8) ar vantell gabellek ;
- 9) ar golc'hedou hag ar gweleou bourell, ijinet e Galia e diwez ar c'henta kantved kent pe er c'henta kantved goude H. S. ;
- 10) ar soavon ;
- 11) ar goell bîer evit ar bara, implijet gant Kelted Galia ha Bro-Spagn ;
- 12) an tonnellou evit ar gwin ;
- 13) ar falch' vras ;
- 14) an alar war gilhorou, ijinet gant Kelted Raetia ;
- 15) ar vederez pe ijin da vedi, ijinet gant Kelted Galia er c'henta kantved goude H. S.
- 16) implij ar c'hleiz gwenn, ar raz, ar merl, ar mell hag ar gouez-vell douaret ez glas, da demza parkou,

Gwechennouzo, evit doare, ne voe ket ar Gelted kavadennierien e gwirionez ; skigna e-touez Kreisteiziz giziou ha binviou anavezet gant meur a boblad eus Hanternoz Europa ne rejont ken. Da skouer, anat eo hizio n'eo ket ar Gelted e deus kavel ar brageier, nemet ken anat all eo e voe dre ar Gelted e reas ar Romaned anaoudegez gant an darnse eus ar gwiskamant n'heller ket hizio ober hepdi ; digant ar Gelted eo o deus he amprestet.

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN

I. Déchelette, *Archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*,
eil levr : *Age du Bronze*, 1910 ; trede levr, *Age du Fer*, 1914 ;
Montelius, *Les temps préhistoriques en Suède et dans les autres pays
scandinaves*, 1895 ; Read ha Smith, *British Museum : a Guide to
the antiquities of the Bronze Age*, London, 1904 ; Hoernes, *Die*

Hallstatt Periode, ebarz *Archiv für Anthropologie*, XXXI, 1905 ; V. Gordon Childe, *The Bronze Age*, Cambridge, 1930 ; J. Naue, *Die Bronzezeit in Oberbayern*, München, 1894 ; M. E. Dobbs, *Bronze Age in Ireland* (Rev. celt. 1922, pp. 113-4) ; Mahr, *Das vorgeschichtliche Hallstatt*, zugleich Führer durch die Hallstatt-Sammlung des naturhistorischen Museum in Wien, 1925 ; Picoutet, *Essai de classification du hallstattien franc-comtois*, war Rev. archéol. 1928, pp. 220-81.

II. Romilly Allen, *Celtic Art in Pagan and Christian Times*, London, 1904 ; Walter Armstrong, *Histoire de l'Art en Grande-Bretagne et en Irlande*, 1910 ; K. Jullian, *Hist. de la Gaule*, an diou levrenn genta ; Verworn, *Keltische Kunst*, Berlin, 1919 ; Goessler, *Der Silberring von Trichtingen*, war Ipek, 1929 (renta-kont gant Luquet war Anthropol. 1931, pp. 182-3) (1) ; Stuart Piggott, *The Uffington White Horse*, war *Antiquity*, V, niv. 17, Meurz 1931 (meneg anezan war Anthropol. 1931, p. 676) (2) ; Makarenko, *La Civilisation des Scythes et Hallstatt*, war *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, V, Helsinki, 1930 ; Borovka, *Scythian Art*, London, 1926 ; Rostovtzev, *L'Art gréco-sarmate et l'Art chinois à l'époque des Han*, war *Aethuse*, 1924, pp. 81-94 ; L. Morgenstern, *Esthétiques d'Orient et d'Occident*, 1937. Skoueriou eus an arz keltiek-ha-skuthelk a vo kavet e levrion A. Bertrand, *Archéologie celtique et gauloise*, eil mouladur, 1889, p. 356 (tokhouarn Berru) ; *Religion des Gaulois*, 1897, p. 346, 375 (Pesk Wettfeld) ; S. Reinach, *Bronzes figurés*, 1892, passim (ar penn-ober eus an arz keltiek-ha-skuthelk adskedennet el levr-se eo ar gantenn armen engravel warni loened gouez a zo het kavet er Savoaz) ; Kamill Julian, *Le Vase de Gundestrup*, war Rev. des Et. anc. 1908, pp. 72-265 (luc'hengravaduriou stank ha kaer eus al lestr brudet-se).

III. V. Gross, *La Tène, un oppidum helvète*, 1887 ; P. Vouga, *La Tène*, Leipzig, 1923 ; Album Caranda, 1877-1894 ; Morel, *La Champsagne souterraine, résultats de 35 années de fouilles archéologiques dans la Marne*, Reims, 1898 ; Flouest, *Les fouilles d'Armentières (Aisne)*, 1884 (diwar Rev. archéol. 1884) ; Abel Maitre, *Le Cimetière gaulois de Saint-Maur-les-Fossés*, 1888 (id.) ; Bulliot, *Les Fouilles du Mont-Beuvray, 1865-1896*, diou levrenn, Autun, 1899 ; Déchelette, *Les Fouilles du Mont-Beuvray, 1897-1904*, Paris, 1904 ; *L'Oppidum de Bibracte, guide illustré du touriste et de l'archéologue au Mont-*

(1) Eur gelc'henn-c'houzoug sez kilogrammад-poneuz eo, arc'hant gant eur vounedenn houarn, pennejenstummeñ an daou benn anez. Eur val a skouer eus an arz « iranial-keltiat » pe « sarmatek-keltiek ». Kevrenn eo er rummad traezou rauzel a veze oberiel gant Hen-amzeriz eit an doueed ha profet d'ezo en nevedou. Kemveria Rev. des Et. anc. 1911, p. 568 (*Nemeiona*).

(2) E kontelez Berk, bro-Saoz (etre Wanlage ha Cricklade). En tu-hont da gant metrad eo ment ar skoueden-se. Tennet eo bel dre zistonnenna ar maenraz (ac'hano he gwennider). Ar-stumm-skoueden eo hini an Tène, freda rannoadvez (an Ten Trede). Savel eo bel, a-hervez, eo chenta kanived kent H. S. Tra Reuter, en Hen-amzer, eo bet dreist-holl ar savadurion rauzel, enskrivadurion ha skouedenou (délwennoù pe Izelvosoù), tiwall-zihaoj ex ini gant Kornogiz, gant ar gellec peurgatket. Kouskonde, d'ar ramseskrivadur lezel ex Reuter-Nessa, en El Mouch, bro-Egypt, gant eur marc'heg galien eus an Alu Vocantiorum (gwelit Gunder 156-157, Meurz-Ebrel 1912, pp. 177-8), eman oñch ober par er Chuzheod pella, en enez-Vreiz, raukendenn an *Uffington White Horse* « Gwen-harc'h Uffington ».

Beuvray ; Montefortino et Ornavasso, étude sur la civilisation des Gaulois cisalpins, 1902 (diwar ar Rev. archéol.) ; Pic, *Le Hradisch de Stradonitz*, lakelet e galleg gant Déchelette ; Saïn Reinach, *Guide illustré du Musée de Saint-Germain* ; *Bronzes figurés de la Gaule romaine*, 1894 ; Catalogue illustré du Musée de Saint-Germain en Laye, 2 levrenn, 1916, 1921 ; *Ephémérides d'Alesia* : 52 av. J. C. - 1924, war Rev. archéol. 1925, I, pp. 26-100 ; Matruhot, Espérandieu, Seymour de Ricci, Toutain, h. a., *Pro Alesia*, 1906-1939 ; Longpier, *Œuvres complètes*, II (peziou-moneiz keltiek eus ar Vindelikia, naered kornek warno pe zragoned, pez-moneiz Senoned Italia, warnan eur c'hador keltiat en noaz, goldet gant e skouet, e c'hoaf a-bann gantan, h. a.) ; De la Tour, *Atlas des monnaies gauloises*, 1892 ; A. Blanchet, *Traité des monnaies gauloises*, 2 levrenn, 1905 ; Read ha Smith, *British Museum : a Guide to the Antiquities of the early Iron Age*, London, 1905 ; Per Paris, *Essai sur l'Art et l'Industrie de l'Espagne primitive*, 2 levrenn, 1903 ; *Promenades archéologiques en Espagne*, 2 levrenn, 1910, 1921 ; H. J. Rose, *Primitive Culture in Italy*, London, 1926 ; Randall Mac Iver, *Italy before the Romans*, Oxford, 1928 ; *Villanovians and early Etruscans*, 1924 ; *The Iron Age in Italy, a study of those aspects of the early civilization which are neither Villanovan nor Etruscan*, 1927 ; O. Montelius, *La Civilisation primitive en Italie depuis l'introduction des métaux*, 4 levrenn, Stockholm, 1895-1910 (cleiz a skeudennou eus ar gwella ; talvoudus-dreist).

IV. Dotti, *Manuel pour servir à l'étude de l'Antiquité celtique*, eil mouladur, 1915 ; D'Arbois de Jubainville, *La Civilisation des Celtes et celle de l'Épopée homérique*, 1899 ; *Etudes sur le Droit celtique*, diou levrenn, 1895 ; Joyce, *A Social History of Ancient Ireland*, diou levrenn, London, 1903 ; Espérandieu, *Recueil général des bas-reliefs de la Gaule*, meur a levrenn, 1907-1930.

Ar gounid-douar hag ar maga-loened gant ar Gelted koz

KEVRENN I : AR GOUNID-DOUAR

Araok ar Gelted. — Pleustret o deus poblou Europa war ar gounid-douar hag ar maga-loened pell kent ober implij eus ar metalou. War-dro an XXe kantved kent H. S. eo ez os en em skignet e kreiz hag en hanternoz Europa ar voaz d'ober binvioù hag armou gant arem. Hogen, dek kantved a oa, da nebeuta a-benn neuze, ez anaveze tud ar broiou-hont an edeier hag al loened doñv. Ar furchadennou graet e dismantrou ar c'hériadennou-war-zour eus kreiz Europa o deus diskuliet e save tud ar c'hériadennou-se, da oadvez an armou hag ar binvioù maen lufret (war-dro an XXXe kantved kent H. S.), kezeg, oc'hen, gevр, deñved, moc'h ha kon. Gounit a raent an avalenn hag e hadent ar segal, daou seurd heiz, tri seurd gwiniz ha daou seurd mell tañvoezennek. Diwezatoc'h, da vare an armou arem (2.000-900 kent H. S.), e reas ouspenn ar gériadennidi-se gant ar c'herc'h, ar piz bihan hag ar fao, e-pad m'en em roe o c'henvreudeur eus Italia-Uhela da blanta gwinienn ha d'ober gwin.

Anat eo, a-hend-all, diouz kenstudi ar gouryezou nevez-indezeuropek, e vase an indezeuropegerien, d'ar mare ma komzed c'hoaz ar c'henindezeuropeg e kreizenn Europa, ar c'hi (*κύο*), ar marc'h (*ekvos*), an taro (*stauros, steuros*), ar vuoc'h (*gwōus*), an dañvad (*ovis, agwnos*), ar pemoc'h (*sūs, porkos*), ar c'havr (*kapros, ghaidos, agis pe aga*), ar wenanenn e talveze ar mel (*medhu*) (1) anezi da benna danvez

(1) An indezeuropeg *medhu* « mel », deut da *medus*, pe *medu* en hen-geltieg ha da *mez* e brezoneg, a dalv en eil yez hag en eben kement ha « dour-mel, chufere ».

an dour-mel, evadur brôadel an indezeuropegerien. Gounit a raent heiz (*yevos, gherzdeym, gherzda*), gwiniz (*paros*, *piz* (*erevos, orovos*)), fao pe fer (*bhâbha*), hag irvin (*rapa, rôpa*) (2).

Kelted ha Rak-Kelted, pa zigor an istorvez, a oa ganto, eta, eun hir-herez a skiant-prenet war ar c'hounidigez-douar.

Ar bras a lec'h dalc'het gant ar c'hounidigez-douar e-touez ar Gelted. — Diouz an hendraezou kavet en hon amzer er Jutland hag en hanternoz eus an Alamagn e ouzomp anat ez oa ar meuriadou-se, a savas tamm-ha-tamm en o c'hreiz, etre an XXe hag an XIe kantved kent H. S., yez ha brôadelez ar Gelted, dreist-holl gounideien-douar ha mesaerien evel ar meuriadou all eus kreizz Europa ; haelerien-alar ha perc'henned-chatal e voe ar Gelted da genta-holl (3). Ar stad-vuhez-se a virjont a-dreuz d'ar c'chantvedou, daoust

(2) Diwar-benn ar furmou a voe gwisket d'an holl c'heriou-se eus an indezeuropegant ar yezou nevez-indezeuropek, gresieg, latin, keltieg, germaneg, lituaneg, slaveg, lenn e levr d'Arbois de Jubainville, *Premiers Habitants*, levr kenta, eil mouladur, an notennou e traou ar pajennou 205-218 hag ar bajenn 291. Arabad lavarout, evel m'en deus graet d'Arbois, ez eo an indezeuropegerien o deus kenteliet Europiz war ar c'hounidegez-douar. Da genta, n'eus netra a gement a lakafe anat e teuje an indezeuropegerien eus kreiz Azia. En eñeb, pep tra a ziskouezfe kentoc'h ez eo ar bôbl-se en em grouet en Europa end-euen, evit doare er c'hompezenou etre ar mor Du hag ar Baltik ma vevent eno diwar hemolc'h ha maga-loened. Ar yezoniez a ro da gredi ne zeus ket tre an indezeuropegerien war wellaat el labourerez-douar nemet diwar ma 'z ejont doum er broiou fronezus ha koadek eus kreiz Europa (war-dro 2,500 kent H. S.). Ouspenne, leir da vihana eus al louzaouennou gounezet gant kériadenn-war-zour kreiz Europa, er bloaz 3,000 kent H. S., a zo deut eus ar C'hristez : ar re-se eo gwiniz an Ejipt (*triticum turgidum*), an heiz c'housc'h regennad greun (*hordeum hexastichon*), gounezet an eil hag egile abaoe an amzeriou pella gant Berbered an Ejipt, hag al lin deliou striz (*linum angustifolium*) a gresk anezañ e-unan er broiou war ar mor Kreizdouarek. Gounezet e veze ar gwiniz, an heiz, ar mell, al lin, ar piz hag an ognon, er bloaz 3,000 kent H. S., gant ar pobloù kroc'hennet-gwenn eus an Ejipt hag ar Siri (Berbered ha Rak-Semited). — Gwirheñvel, avat, o doa tizet pobloù kreiz Europa, en c'elvet milved kent H. S., dounoc'h skiant war al labour-douar eget ar pobladou a oa en em ziazezet war glann ar mor Kreizdouarek.

(3) Alfred Nutt a gouez da geja a-unvan ganeomp war ar poent-se hag hen hep mont diwar studi hendraezou ragistor. Lenn en e levr *The Celtic Doctrine of Rebirth* (London, 1897), pp. 143-153, at-pennadou *Ritual sacrifice in the Celtic World, Comparison of Greek and Celtic Agricultural Sacrificial cults*.

d'o gounidigeziou-brezel, betek an deiz ma kavomp ar sevenadur anezo taolennet er skridou gresieg ha latin.

Diwar ar skridou-se, kemeret dre gevred, e c'heller das-tum ez oa, goude ar brezel, an hada-edou hag ar maga-loened an traou m'en em rôe d'ezo dreist-holl Kelted an IIIe, an IIe hag ar c'henta kantved kent H. S. Pennadou 'zo eus Titus Livius ha Polubios hel lavar sklaer anat. E kement lec'h na zeue ket ar Gelted evel argadourien pe c'hopr-soudarded e teuent evel labourerien-douar, mesaerien ha mage-rrien-chatal, hag iveau evel paotred-kezeg, renerien-girri, chalhoterien. Er IIIe, en IIe hag er c'henta kantved kent H. S., ar Gelted, evel ar C'hermaned, an Illirianed hag an Dhraked, kempred ganto, n'ont ket re zoget da veva er c'hérou tuvel-stank eus an Itali, ar C'hres, an Azi-Vihana. Er maeziou eo e raent kentoc'h o chomadur. Setu amañ e pe gomzou e taolenn Polubios (IIe kantved kent H. S.) ar Gelted a oa deut da ziazeza e kompezenou an Itali-Uhela :

« Beva a reont war stlabez e kériadennou divoger. Dic'hous-

vez ez int eus ar c'hant-ha-kant a draou a laka aezamant er vuhez. N'o devez ken gwele nemet foen pe golo, ken ma-

gadur nemet kig ; en eur ger e renont an distera bevidigez.

Digas ouz kement na dennfe pe d'ar brezel pe d'al labour-

douar, e vanont krenn distudi. Chatal hag aour hepken a

vez ganto da binvidigez, o vezza n'eus tra all ebet a c'halfent,

diouz red, kas-digas ganto hervez m'o dije c'hoant (4). »

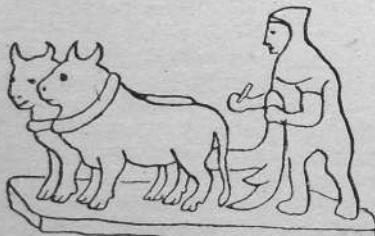
E-keñver gant ar pennadou emomp o paouez komz anezo ez eus, e skridou an Hen-amzer, pennadou all o testeniekaat o dije eur Gelted bennak dam-zilezet ar c'hounidegez-douar d'en em rei d'ar brezel ha d'ar skraperez. Strabon a ziskleir n'en em ro Galianed e amzer (derou ar c'henta kantved goude H. S.) gant kement a c'hred d'ar c'hounidegez-douar nemet dre m'o deus ar Romaned lamet digant o armou hag o rediet da genveva e peoc'h. A-unan emañ Strabon ha Justinus evit lavarout e pleustr ar wazed, e Galia hag er Spagn, war vicher an armou hag ar skraperez, o lezel gant ar merc'hed evez an ti ha labour ar parkeier (5). Ar Skordiskez, anezo martez, hervez Florus, ar re daera eus an holl Gel-

(4) Amañ ne raje Pôlubios, war a greder, nemet adskriva diwar Fabius Pictor, eur skrivagner eus an IIIe kantved kent H. S. en dije taolennet gizou Kelted e amzer.

(5) « Spagniz », eme c'hoaz Justinus, « a vez gwell ganto o mirc'hed-emgann hag o armou eget o gwad o-unan ».

ted, dre ma unanont an ijin hag an nerz-kalon, o dije bevet, gouez da Orosius, evel gwir laeron.

Al lavarenou-se, hag i c'houezet eun draig, emichañs, gant avel ha pouferez-natur Kreisteiziz, n'eus tra enno, ez leal, a gement na ve ket gwirheñvel. En eur vro evel Keltia, e-lec'h e veze ar gwragez fruezus-dreist, ma kreske ar boblans buanoc'h kant gwech eget gorread an douarou gouezet, edo micher an armou, da lavarout eo ar brezel hag ar skraperez, evit tud kreñv ha her dre natur, an hini a

Koueriad kelt oc'h arat (Breiz-Veur).

zegase aes ha prim dreist d'ar re all galloud ha pinvidigez. An darvoudou a reas d'ar Gelted dont da alouberien eun darn vras eus Europa ha da berc'henned eun niver a sujidi n'o deus ket tremenet, moarvat, hep kemma tamm-pe-damm ar c'hoantgeziou hag ar boaziou anezo : douget o dije a-walc'h eur re bennak en o souez d'ober fae war labour ar maeziou ha d'e lezel, evit eun darn, gant ar merc'hed ha gant ar poblou sujet d'ezo.

A-hend-all, arabat ez eo ober re a bouez gant ar pennad da heul diouz Ploutarkhos : « Ar Vastarned », emezañ, « a vev diwar ar gopr a vez paet d'ezo er brezel, rak er boblad-se n'eus na gounideien-dotar, na saverien-chatal, na marc'hadourien ; n'o devez ken micher na labour nemet brezeli ha trech'hi. » Eur bobl niverus ha galloudus evel ar Vastarned, pinvidikaet gant preizadegou dibaonez war zouarou an Dhraked, gounideien-douar ha mesaerien, hag a c'halle hep dinerza kas 15.000 a varc'heien ha kemend-all a droadeien da skoazel roue Makedonia, ker galloudek ha ma'z

oant, n'eo ket da gredi n'o dije ket piaouet chatal hag o dije peurzilezet ar maga-loened, dreist-holl ar maga-kezeg. A-vec'h e c'hellje an daolenn-se, treset gant Ploutarkhos, dereout ouz ar bagadou soudarded keltiat a weled, eus ar IVe d'ar c'henta kantved kent H. S., o kantren a-hed glann ar mor Kreisduarek, ganto o gwragez hag o bugale, dindan renadur pennou eus o gouenn, hag a dremene eus servij Karthadiz da hini at C'hresianed, eus goprudur ar C'hresian da hini roue an Azi pe an Egipt.

Lavaromp da beurgloza ez eo bet ar c'hounidegez-douar anavezet a-viskoaz gant ar Gelted, nemet muioc'h pe nebeutoc'h o deus pleustret warni diouz an amzer, ar poblou hag ar stadou a vuhez. E-pad an tri c'hantved kent donedigez H. S. e talc'he al labour-douar eun niver a vrec'hiou e Keltia, dreist-holl brec'hiou merc'hed, gwazed eus ar gumun, sujidi ha sklavet. An uheliad, heñ, a rene hag a evesae; dibat, avat, war a heñvel, e lakae dourn d'al labour, o veza gwell gantañ embreger e gleze pe sugell e varc'h-emgann eget an alar pe ar falz.

An edeier. — Brasa ha pouezusa gounidegez gant ar Gelted ez oa hini an edeier. Kalz a evez, a amzer hag a zourau a rôent d'ez. Ar Gresian Polubios a gomz gant estlamm eus gwinizegou, heizegou ha mellegou ec'hon a weled e kompezennoù Keltia treuzet gant ar stêr « Bodinkos » (Pô) (6). E-pad an eiz vloaz a dremenias Kaesar e Galia (58-50 kent H. S.) e kavas eno, e pep lec'h hag e pep amzer, eur buihentez ed da veva e soudarded. Stank e oa iveau ar gwinizegou e korn gevred enez-Vreiz a voe ergerzeta gantañ er bloaveiouz 55 ha 54.

Gwiniz, ker'h, segal ha mell a veze hadet gant ar Gelted. Pevar a anavezomp eus an edou a c'hounenzent :

(6) « Ar c'hompezennou treuzet gant ar Bodinkos hag an adstêriou anezañ a zo trech'h », emezañ, « evit ar braster hag ar frouezusted, da gement kompezenn a anavezomp en Europa. Chom berr a rankompa glaskomp taolenni pinvidigez ar vro-se. Ker puilh eo an ed ma'z eus bet gwelet meur a wech en hon amzer (IIe kantved kent H. S.) ar medimnos (52 litrad) gwiniz o talvezout peder obolen (0,60 lur) hepken, ar medimnos heiz diou obolen (0,30 lur) hag ar metrêtes (39 litrad) gwin hep sevel an dalvoudeger anezañ en tu-hont d'eur mozulliad heiz (0,30 lur). Ker founus ha ker marc'had-mat eo ar bevañs ma lavar peurliesa an ostizien pourchas d'ar veajourien kement a ve red d'ezo evit peb a balefatz eun obolen (4 santim) ha dibaot ez eer dreist d'ar priz-se ».

1) gwiniz an Ejipt (anvet e galleg « poulard »), graet anezañ e keltieg *arinka* (7) ;

2) ar gwiniz gwenn bras pe *siligo*. « Ar *siligo* », eme Blinius Secundus, « a reer gantañ ar brava bara ; eur boezellad vleud diwar *siligo* Galia a ro daou livr war-nugent a vara. »

3) ar gwiniz tri Miz ;

4) eun doare yell hañvet *brakis*. « Meurbet gwenn eo ar greun anezañ », eme Blinius, « dre boezellad e ro tost da bevar livr a vara en tu-hont d'an holl vleudou all. »

An heiz a veze graet anezañ *sasias* e keltieg evel e ligurieg. Brudet e oa gant ar Romaned heiz Keltia, *hordeum galaticum* ; hadet e meurz e douarou yen menez Dindumos, e Galatia, e rôe dre *jugerum* (25 ar) pêmp *modius* (40 litrad) eus eur bleud mat-tre d'ober bara tiegez. « E Keltiberia », eme Blinius, « e vez hadet an heiz en ebrel hag ez eus daou eost dioutañ dre vloaz. » Daou seurt heiz eta a oa gant ar Gelted :

1) heiz meurz ;

2) heiz an diskar-amzer.

Daou seurt mell a hadent iveauz :

1) ar mell ordinal ;

2) ar mell lost-marc'h.

Strabon a ro da evesaat e tere mal-dispar ouz gounidegez ar mell douar an Itali-Uhela dre ma 'z eo kanouc'hellet-stank (8). « N'eus ket », emezañ, « gwelloc'h gwarez ouz an naonegez ; o veza ma harz ar mell ouz an amzer ar muia hedro, ne c'houiter nepred gantañ, hag e ve dienez klok eus ar greunou-all. » Eur magadur dreist e oa ar c'holo mell d'an oc'hen ha d'ar c'hezeg. Dre ma splete kement, e c'houinez ar mell kerkouls en hanternoz hag e kornog Keltia evel er c'heresteiz pe er reter anezzi.

Al louzeier-kegin. — Ar Gelted, debrerien vras a yod diwar vleud edou, n'o deus ket lakaet, evit doare, nemeur a amzer

(7) Ne oar ket a-unvan war ar poent-se. Hervez hiniennou e vije *arinka* ar Gelted brasa seurt yell.

(8) Kanouc'hellet e oa bet ganj an Etrusked a biaoue ar c'hompezenou-se kent donedigez ar Gelted. — Ar mell (*Panicum miliaceum*) a ziskouez beza bet, en Europa, Azia hag Afrika, hena gounidegez nañ-den.

nag a zouar da hada louzeier-kegin. Ognon, kignenn, panez, lag iveauz hep mar, moarvat, irvin ha pour hepken a veze gounezet ganto da vat. En Itali-Uhela e haded ouspenn piz bihan, fao ha fer. Mesket e veze gant glannidi ar Bodinkos fao gant gwiniz d'ober yod. E Galia, e c'houinezet dre galz ar rabez da voued-goañv ar chatal.

Tremen a rae peurliesa ar Gelted, evit-doare, gant al louzeier-maga a save puilh anezo o-unan en o c'hoodou, en o fradou hag a-hed o gwaziou-dour. Evelse e oa, da skouer : — ar beler (*berula* e keltieg) ; — ar riforz, hag int o kreski, e korn reter Galia, ken teq ha bugale gouezell ; — an asperjus gouez a founne e broiouzo, war ar meneziou hag e maeziou ar Rénos-Uhela ; — ar pastounadez melen (*siser* e latin) ; ar gwella hini a vedet e-kichen Gelduba, kastell-brezel war glann ar Rénos ; ac'hano e rae an impalaer Tiberius (14-37 goude H. S.) degas d'ezañ bep bloaz, d'ober evit e brejou.

Gwez-frouez. — Debri a rae ar Gelted eus an holl frouez a save anezo o-unan en o c'hoodou (9) : kraoñ, kraoñ-kelvez, finij, irin, mouar-drez, kerez gouez, rezin, sivi, avalou, per, magl (*Trapa natans*). N'o dije lakaet evez, avat, nemet ouz an avalenn, ha martzeze ouz ar vesperenn hag ar gelvezenn. Aval Galia (*mala gallica* e latin) a oa anavezet, er c'henta kantved goude H. S., gant ar Romaned a rae anezañ eur ouenn avalou oc'h azvi en diskar-amzer. En hevelep mare, e bro ar Velged e planted avalou displus, anvet *spadonia* e yez ar bobl-se. Ker stank e oa an iliber en Illiria ma anved, war a lavared, eur rannvro anezzi *Dardania*, eus ar ger illiiek *darda* « perenn » (9 bis).

(9) N'eus skrid ehet en Hen-amzer a gement hel lavar, nemet gwrirheñvel eo kement-se, o veza ma veze debret an holl frouez a anvomp amañ gant kérriadenn-war-zour kreiz Europa en oadvez an armou hag ar binviou maen lufret (war-dro XXXe) kantved kent H. S. hag en oadvez an armou arem (2000-900 kent H. S.). Ar winienn c'houez a gaved neuze e kreisteiz Galia.

(9 bis) Eur martzezed n'eo ken, evel m'eman an diskleria dre an albaneg-breman *dardan* « tieg, gounideg-douar », Autrau, *Nom propre grec*, p. 206. Eus an arvarusa eo mont da anoiou divoutin an Hen-amzer diouz gerion ar yezou breman, pa vezer diehouvez eus orin hag istor ar gerion-se. Re vras eo ar c'hemm a c'hell beza c'hoarvezet e stumm hag e ster gerion eur yez e-pad an ugent kantved m'en deus padet an oadvez kristen. — An Dardaned a zo eur boblad eus ar Balkanou hag eus Azia-Vihana he deus kaset, e-kerz an eil milved kent H. S. larvhedadou-tud betek an Index (Dardistan) e-ser an

Gounidegez ar gwez-frouez, evel hini al louzeier-kegin, ne deas tre war en em astenn nemet e-doug ar marevez kelt-hroman. E-touez ar gouennou gwez-frouez a vœc neuze degaset e Keltia e c'heller envel ar bechezenn, ar fiezenn hag ar gerezenn. Ar bechezenn a weled e Galia en amzer Plinius Secundus (marvet e 79 goude H. S.). Gounezet e veze ar fiezenn e Lutetia, en hanternoz Galia, e mare an impalaer Julianus (356-360 goude H. S.). Evit ar gerezenn, a oa bet degaset eus an Azi-Vihana d'an Itali-gant ar pengadour roman Lucullus er bloaz 67 kent H. S., edo degouezet c'houec'h-ugent vloaz goude, e 53 goude H. S., en tu-hont d'ar mor, en enez-Vreiz.

Oged daou ejen ouz he stleja (Liguria).

D'ar mare-se en hanternoz Galia e plan-teed dreist-holl ar c'hérez luitaniam. War glannou ar Rénos e kaved gwell ar c'hérez triliou, du, ruz ha glas, « a heñvel bepred dare da azvi », gouez da Blinius.

Ar winienn. — En-darnvua eus ar broiou m'edo diazezet ar Gelted ne greske ket ar winienn anezi hec'h-unan. Gant-se, ne anavezjont ar gwin nemet diwezat a-walc'h dre ar varc'hadourien deut eus ar C'hreisteiz. Digant ar yezou italiiek eo e vœc kemeter ano ar gwin, *vino-*, gant Kelted ar C'huz-heol. Ar Gelted a enbroas en Itali-Uhela hag en Dhra-kia a reas anaoudegez gant ar winienn hag ar chounidegez anezi (10) ; goude tañva gwin, rezin ha fiez, war a lavare ar

Elumoi (Elumoi, Elumaioi), an Danaed (*Danaoi*, *Danawoi*, *Danavas*), ar Garianed (*Karioi*, *Arioi*), al Lukianed (*Lukoi*) pe Dremiled (*Tremileis*, *Tremilitai*). Ar re-man a ziskouez beza bet anverien da Zravidiz : o gouenn hag o yez a zo act da get ; o ano en deus treuvevet ha graet berz evel aman hini ar Franked e-touez romanegerien Galia. Eun amzer a zivroadegou eo bet an amzer-se evit ar pobloù Ilesyez (indezeuropek, knokazez, h. a.) a oa o veva e korn gevred hor rannved : *Pelasgoi* (*Poulestiou*, *Pelesheta*), *Teukroi* (*Takkaro*, *Tukhara*, *Tochari*), *Tursanoi* (*Toursha*), *Iawones* (*Yavanas*, *Iavanini*), *Ac'hariwoi* (*Akauashai*), *Maidoi* (*Médoi*), *Iberoi*, *Kaldaioi* (*Kalubes*, *Chalubes*), h. a. Tarhedata stank a rejont tro war dro d'ar mor Kreizdouarek betek ar Spagn, Afrika, hag a-dreuz penn Azia betek traon Arabie ha bro-Sina. Levriou Autran a zo awenus da lenn diwar-benn an divrōadegou-se.

(10) Diwar marevez an armou arem (2000-900 kent H. S.) e veze gounezet ar winienn gant pobloù an Itali-Uhela ha meuriadou 'zo eus an Dhra-kia. Ar gwin a raed anezañ *zelas* e thrakeg, *methu* ha *khalis* e gresieg. *Methu* eo firm gresiek ar ger indezeuropek *medhu* deut

Romaned, eo e reas ar Gelted o menoz da aloubi hanternoz an Itali a daole traou ker saourek. E Galia, n'en em astennas ar planta gwinienn dre ar vro nemet da heul aloubadenn ar Romaned.

Anavezeta gwiniegou Keltia er c'henta kantved goude H. S. e oa :

1) ar gwiniegou war grec'hienou ar Raeted hag ar re war zouarou ar Genomaned, en-dro da gêr Verona. Frouezus-kaer e oant : « Diouz ment an tonellou », eme Strabon, « e c'heller kaout eur merzout eus puilhder an eostou : e prenn eo an tonnellou-se ha brasoc'h eget tiez. Ouspenn, an aeza-mant a vez d'o liva gant eur gwiskad teo a der (11) a denn c'hoaz da wellaat ha da virout ar gwin. » Priziet e talc'has da veza ar gwin-se ken mare an impalaer Tiberius : gwell eget gwin Verona ne rae ar barz Vergilius nemet gwin Falern ;

2) gwiniegou gevred Galia. Gwaz a se, mastaret e veze ar gwin diouto gant a hep seurt aozadennou : glec'hiet e veze ennañ peg d'e zidrenka ; mogedet e veze d'e devaat ; louzaouennou c'houero a gemmesked gantañ d'e vlaza ha d'e liva ;

3) gwiniegou Bituriged Burdigala (Bourdel bremañ) ;

da medu « dour-mel » e keltieg. *Zelas* ha *khalis* a zo distreset eus our ger indezeuropek *ghalis*. — Gant ar pobloù kaokazez (d'ezo yezou nann-indezeuropek) e hanval beza bet ledet goundegez ar gwiñi (*Vitis vinifera*) hag oberidigez ar gwin er broiou tro-war-dro d'ar mor Kreizdouarek ha betek an Indez. A ouenn gaokazez e tiskouez beza ar gresieg *oinos*, al latin *vinum*, ar semiteg *jain*, *wain* « gwin ». Kenveria ar georgieg *guini*, diwar eun hen-stumm *guine. E sumereg *tin hâ gestin* a lavare « died » ha « gwin », hag a dalveze ospenn « buhez » ha « prenn-buhez ». Kenveria al latin *pita* « buhez » ha *pitis* « gwin », hag ar persiane *nôs* « gwin » (Firdousi), diwar an avestaeg *anaosa* « divarvel, divarvus ». Gant Sumeriz, an douezez anvet *Gestin-an-na* « gwin an nenv » a oa c'hoar da Dammouz, doue an ed (kenveria, e-touez ar C'hresianed, Déméters ha Dionusos). A-zivout ar winienn hag ar blantenn graet anezi e sumereg *u-nam-til-la* « plantenn a vuhez », C. Autran, *Sumérien et Indo-européen*, 1925, pp. 43-4 ha passim. Gwinienn eo bet martez ar gente ar blantenn-dreist, ar blantenn a zivarvelez, ma veze tennet diouti gant an Arianed an died sakr anvet *soma* en indezeg ha *haoma* e perseg. Autran, *Tarkondemos*, 1922, pp. 33-4 ; 125, n. 4 ; 163-73 ; 263-4 ; *La Grèce et l'Orient ancien*, 1924 (diwar *Babyloniaca*), pp. 214-6.

(11) Emañ Strabon o paouez lavarout « ez eo an tererez evit Italia-Uhela, ospenn d'an holl binividigeziou he deus a-hend-all, eur vammenn c'hounidus kenaff. »

4) gwiniegou krec'hienhou ar « Mosella » en hanternoz. Tennet e veze diouto eur gwin ha d'ezan c'houez-vat, a zo bet meulet gant ar Galian Ausonius er IVe kantved eus hon oadvez kristen.

Miret eo bet d'éomp gant ar skrivagnerien latin eur geriennoù bennak ma rae ganto ar winiennnerien geltiat : *kandosokkus* « skoultrig-red diwar winienn », *markus, emarkus* « gwienn peuz-fall ». Er Spagn, da vare ar Romaned, e raed gant rezin ruz ker brudet ar vro-se an ano a *kokkolobis* hag e heñvel ar ger-se beza keltiek (12).

Al louzeier danvez-micheriou. — Al louzeier danvez-micheriou gounezet gant ar Gelted a c'heller ranna e diou gevrenn :

a) al louzeier gwiadennus : al lin hag ar c'houarc'h (kabantab) ;

b) al louzeier livadennus, evel ar pastez (*glaston* e keltieg), louzaouenn-ar-goukoug, an teod-kaz, al lus hag, anat a-walc'h iveau, ar wrizienn-ruz a heñvel an ano koz anez, *varrantia* (« garance » e galleg), beza deut eus an Hanternoz.

Raktal goude gounidegez an edeier, pa seller ouz an evez a lakaou outo, e tene gounidegez al louzeier-micheriou. E pobladoù 'zo a Geltaia edo al linegou, ar c'hanabegou hag ar parkou dindan louzaouennlivadennus hogos kement-hakement hag an edegi. Hag, evit gwir, kerkouls hag an edou ez oa al louzeier-se, a oa ret-holl d'ar Gelted. E-keit ha ma pourchase eun darn anezo al lañfas ma raed kerden ha gwiadennou, ar re-all a rôe al livaduriou flamm ha liesliou a gare kement ar Gelted o gwelout war o dilhad, o armou hag o c'hirri.

An temziou. — En tu-hont d'an teil-loened e rae ar Gelted, da strujusaat o farkou, gant meur a zoare temziou : 1) ar marg ; 2) ar c'heiz gwenn ; 3) ar raz ; 4) an uloc'h (ulfenn, poultrenn) ; 5) al ludu ; 6) ar mell douaret ez glas.

Gant Kelted Italia eo ez oa bet dizolöet nerz-struja ar mell douaret ez glas ; an Aedued hag ar Biktoned, diou boblad a Chalia ha d'ezo douarou gleb, eo a rae gant ar raz. Evit ar marg, *marga* e keltieg, e oa implijet dreist-holl

(12) Hen-geltiek *kokkos* « tane », kembraeg *coch* « ruz », Evit an eil gevrenn kenveria *Lobeton*, ano-den.

gant ar Velged hag ar Vrezoned. D'her c'havout e veze kleuzet doun a-wechou. Tri doare a anavezed anezan :

1) ar marg gwenn, *glissomarga* e keltieg. « Tregont vloaz e pad en douarou d'o strujusaat », eme Blinius ; « gwelloc'h eo d'ar foennegou eget d'an edegou » ;

2) ar marg meinik, *akaunumarga*. « Strujusaat a ra eun dirienn e-pad hanter-kant vloaz hag e tere kerkouls d'an douarou-ed ha d'an douarou all » ;

3) ar marg koulmel (« columbine » e galleg), *eglekopala*. « Kerkouls eo d'an ed ha d'ar foenn. »

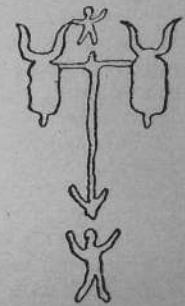
Margula, ger-bihanaat diveret a *marga*, a zo bet degemeret e latin Galia ha deut, a greder, d'ar galleg *marne*.

Ar muzulia-douarou. — Tri a anavezomp eus ar muzuliou ma rae ar Gelted ganto da verka gorread o douarou : an *arepennis* (aet da c'halleg *arpent*), o talvout an hanter eus *jugerum* ar Romaned, da lavarout eo daouzek « ar » hanter ; — *kandeton* ar maeziou a dalve war-dro ugent « ar » ; — *kandeton* ar c'hériou, ennañ war-dro eiz pe nao « ar ».

An tri muzul-mañ a oa karrezennou reiz ha d'ezo da hedtu, an *arepennis* pevar-ugent ilinad gresian (war-dro 44 sантиметр), ar *c'handeton* maeziou kant ilinad. Savet iveau diwar an ilinad e oa penna muzul hed-hent ar Chalianed, al *leuga* pe leo, enni 5000 ilinad (war-dro 2217 metr) hag, ouspenn, muzul-hent ar Chermaned, ar *rasta*, a oa an hanter hiroc'h.

Eur ger all a anavezomp o sellout ouz muzulierez ha bonerez an douarou. *Randos* eo pe *randa* a dilee beza da lavarout « ribl, bevenn, harzou eur park pe eur vro ». Her c'havout a reer en ano *Eviranda a raed, e Galia, eus un niver a lec'hioù-annez war harzou diou boblad (13). Ar ger-se,

(13) *Eviranda a zo bremañ Ingrande, Ygrande, Egyurande, Yvrändes, hervez ar broiou. — *Randos* pe *randa* a zo furm hen-geltiek hor ger rann. Diwar-benn eur ger keltiek-all bet amprestet gant al latin hag o tenna d'ar muzulia-douarou, *cectoria*, lennit Vendryès, war *Acad. des Ins. et Bel. Let. Comptes rendus des séances*, 1933. —

Oe'h arat (engravatur war roc'h eus oadvez an arem, Liguria).

degeremet e briz-latin Galia, a zo bet miret e vez romanek ar vro-se ; hizio c'hoaz, e departamant an « Aube », e reer an anio a *rande* eus an torosennou a zo bet kemeret da vonnou etre ar c'humunou.

Ar binviou labour-douar. — Penna binviou labour-douar e oa ar bigell, ar bal, ar rañv (*rama, *ramia), ar rastell-brenn, ar filzier hag ar filc'hier a bep ment en arem pe houarn, an oged (*okita), an alar.

Daou zoare eler a oa :

1) an alar dirod ha digontell, ar c'hoa hag an anavezeta ; *aratron* an hen-Arianed e oa-heñ ; n'oa nemetañ, gwirheñvel, a gement a vije graet gantañ, er c'henta kantved eus hon oadvez kristen, e-touez Breiziz hag Iwerzoniz ;

2) an alar war gilhorou ha kantellek, a oa bet ijinet gant eur boblad keltiek pe geltaet eus an Alpou, ar Raeted. *Plau-morati* a raed eus an alar-se. Amprestet eo bet digant ar Gelted an dra hag an anio gant ar C'hermaned (en hen-alamaneg *plovum* « alar », e saozneg *plough*).

Daou ejen a veze peurliesa, diouz doare, da stleja an alar pe an oged. Eun aremenn eus ar marevez kelt-ha-roman kavet e Breiz-Veur (14) a zo skeudennet warni eur c'houer keltiat, gwisket gant ar *kukullus* pe vantell gabellek, o haclat eun alar dirod ha digontell gant daou ejen stag outañ. E domaniou bras Galia, en amzer Plinius Secundus (kenta kantved eus hon oadvez), da vont founnusoc'h gant al labour, e staged ouz an eler hag ouz an ogedou diou denn-loened pe deir war eun dro.

Ar medi ed ha foenn. — Gant ar falz, eo e vedet an ed e doare na veze trouc'het dioutañ nemet ar pennou ; ar soul, chomet war e droad, a dalveze da doi tiez ha da c'houzeria. E Galia e veze eostet ar mell evel an ed, tañvoezen ha tañ-

Adnotenn. *Eoviranda (ha neket *Ikoranda) a vije furm goz *Ingrande*, h. a., hervez Longnon, en eur pennad moulet war *Rev. archéol.* etro 1893 (M. M. 1943).

(14) Wright, *the Celt, the Roman and the Saxon*, p. 256. — Eler dirod a zo engravet ar skeudenn anezo war reier Skandinavia ha Liguria. War reier Liguria, ouspenn an haeler e lost an alar, ez eus eur paotrig o kerzout dirak ar yeoad-ejened. An ogedou, evel an eler, a zo outo bep a zaou ejen. Diwar dourn Oadvezidi an Arem an engravaduriou-se. Adskeudennou gant Déchelette. *Manuel : Age du Bronze*.

voezen, gant kribou dre zourn. Kolo heiz, « flour-tre d'an ejened », a veze miret evito. Gant soul mell ne veze ket töt : devet e veze allies ha marteze lakaet da demz al ludu dioutañ.

Er c'henta kantved eus hor rann-amzer, Kelted Galia o doa ijinet eun doare mederez ma raed ganti war zouarou plaen hag en domaniou bras. Eur seurt temporell e oa war ziou rod, bountet gant eun ejen, ha dent houarn er penn a-raok anezañ da ziframma ar pennou-ed. Ar re-mañ a goueze en temporell e-fec'h en em zaspugnant. Evel-se e veze aet buanoc'h gant ar medi ha graet gant an nebeuta tud ha loened (15).

Ar Gelted, da droue'ha foenn, a rae gant ar falch'vras dizanat da Greisteiziz. A drugarez d'ar beñveg-se e c'hellent iveauz mont buan gant al labour, talvoudusa tra war zomaniou bras hag e temz-amzer hedro Keltia.

Karrdiou, grignoliou war beuliou pe dindan zourar. — Da serri an eostou ken na vijent dournet, e rae Kelted eaez-Vreiz hag an Douar-bras gant tiez ec'hon a dalveze da zourndiou, ma c'helled dourna an ed enno ez arouarek hag er gwasked. Er Spagn e weled war ar maeziou grignoliou savet a-us d'an douar war beuliou prenn. En hevelep bro, en enez-Vreiz, en Dhrakia hag er C'halatia, ez oa grignoliou dindan-zourar, a ra ar Roman Varro ar veuleudi anezo en e skrid *De re rustica* : « Er strad anezo », emezañ, « al leur a zo strouet a golo. Ne deus en o diabarz na glebor, na sourrad avel, rak n'o digorer nepred nemet ha ret e ve mont d'an arboella-denn. Hanter-kant vloaz e vez miret an ed enno, hag ar mell eur c'hantved. »

An dourna hag an niza greun. — Da zistaga ar greun e raed gant ar freilh. An daou hent all a ra Plinius Secundus meneg anezo, 1) flastra an toc'had ed dindan treid ar c'hezeke-ned ; 2) freuza anezo war al leur gant eur seurt oged (*tribulum*), n'eus ket da gredi o dije ar Gelted graet nemeur ganto.

Da niza greun, e raed gant ar c'hrouer a oa añvet *krétron* en enez-Vreiz hag en Iwerzon (16).

(15) Lenn koulskoude pez a lavar, diwar-benn mederez ar C'halaned, ar c'homandant Lefebvre des Noëttes en e levr *L'Attelage et le Cheval de selle à travers les âges*, I, 1931, p. 95.

(16) *Krétron* a zo deut da criathar en hen-iwerzoneg, *croider* e ker-

KEVRENN II : AR MAGA-LOENED

Keltia a oa enni peurvaniou d'al loened dre gant ha kant hag a bep doare. Pradeier doufek geotet stank, hir ha druz, foenneier tirienn o geolennou saourek, lanneier, balaneier, brugeier ha radenneier, bevenniou ha frankizennou ar c'hoadou bras, dervenneier ha fayenneier da vare ar mez hag ar finij, en em eile war hed leioiadou ha leioiadou c'hoaz, eus aod ar mor ha glann ar stériou bras betek erc'hegoù uhel an Alpou. Geoteier ha koadeier a gimmige dre-holl d'ar chatal peuri ha gouzer dreist d'an ezommon. E Galia, er c'henta kantved kent H. S., edo da vihana ker puilh ar foenn hag an edou.

Gant-se, magerien vat a loened ez oa ar Gelted. Unan eus kosa skrivagnerien c'hresian o deus komzet eus Keltia (17) a ra anez iur vagerez vrás a chatal hag ar re a zeu war e lerc'h ne reont ken nemet harpa e lavar.

Prizeta furm ar binvidigez gant ar Gelted ez oa an tropellou, dre ma oa an aesa himi da gas ganto ha da zilec'hia diouz o c'hoant, gouez da Bolubios. Darn eus o meuriadou a heñvel zoken beza bet anez mesaerien ha magerien-chatal kentoc'h eget labourerien-douar. Evelse ez oa ar Geltiked a veve stlabezet e bourg'hioigou eus kornog bro-Spagn, ar c'houec'h poblad keltiberiat a zalc'h an uhelennou mat tarz diouto mammennou an Tagos hag an Durios, hag ives meur a veuriad eus enez-Vreiz. Kaesar, er c'henta kantved kent H. S., a laka evez pegen stank edo ar chatal er vro ziwezañ.

War an hevelep mare, e kemenn Varro da bere'henned domaniou bras ma kemerfent kentoc'h Kelted da vesacrien. « Dereat int kenañ ouz al labour-se », emezañ, « dreist-holl pa vez d'ober war-dro loened-samm. » Hag e tezrevell kement a zo ret da zanvez eur mesaer mat hag a gaver er Gelted : « Eur paotr kreñv e tle beza, gouest da zibrada ar c'hargou evit samma al loened, mat da gerzout, sart ha ouesk, fram-

nevez ha croezr e brezoneg-krenn (*krouer bremañ*). — Diwar-benn an dibri edennou kras, ar mala hag ar pibi, ar bleud (*blâto-*), ar bara (*baragos) hag ar yod, an aoz a bîer (*kourmi, kervesu*) ha mez pe chufere (*medus*), gwelout an dekvet pennad, trede kevrenn.

(17) Skrivagner dizano eus ar IVe kantved kent H. S., bet miret d'imp pennadou diouzañ gant Dionusios a Halikarnas (kenta kantved kent H. S.).

met start e izili, akuit da heulia al loened fiziet ennañ, da redek zoken pa ve red, ha da deurel spagog da zifenn an tropellou ouz al loened fero hag al laeron. »

Penna loened doñv gant ar Gelted ez oa ar marc'h, ar c'hi, ar vuoc'h, ar pemoc'h hag ar maout.

Ar marc'h. — A vilier eo e c'helljed niveri ar c'hezeg a veze savet en o feurvaniou gant penna poblou Keltia. Rak n'edo ket ar marc'h evit ar Gelted eul loen-tenn talvoudus-dispar hepken, al loen-emgann dreist peb-all ez oa anez añ ives. Staget ouz ar c'harr-emgann pe zibret, ez oa, en trôadou-brezel ha war ar c'hannlec'hioù, keneil ha kenoberour d'an uheliad ha d'ar pep gwella eus ar vrezelourien. Gant-se, e rôe ar Gelted d'e vaga aked hag amzer vrás.

Setu amañ an diskleriadennou a gavomp, tammoù amañ tamm ahont, gant skrivagnerien ar C'hreisteiz diwar-benn gouennou kezeg Keltia hag ar maga anez.

En trede kantved kent H. S. ar Roman Plautus, barz ha saver peziou-c'hoari farsus, a gomz eus kezeg spaz Kelted an Itali a werzed gwall-izel briz. Ar beajour gresian Poseidónios (135-50 kent H. S.) a ro meuleudi d'ar c'hezeg keltiberiat : gant o liou gell-brizennet ez oant heñvel ouz kezeg brûdet ar Barthed ; boaz ez oant da grapat menezioù hag ives buanoc'h ha gwelloc'h ouz ar skuizder eget ar re-all. Er c'henta kantved kent H. S., ar Chalianed a veze ganto, gouez da Gaesar, kalz a varc'hegerien. Savet e voe, evit doare, gouenn kezeg-emgann ar Chalianed, er mare-se, diwar wellaennou stank a-rumm-da-rumm ; korfet kaer ha mientek ez oant, war a heñvel, ha buan, nemet n'eant ket re start d'al labour. Kezeg ar Chermaned, en enep, bihan, diwalou ha d'ezo nebeut a herr, a oa sfart-keñan. En enez-Vreiz, er c'henta kantved goude H. S. ar c'hezeg a veze staget gant Kaledoniz ouz o c'hirri-emgann a oa bihan, herrek ha diazezus.

Kement ha ma c'heller merzout diouz niver ar varc'hegerien a c'hallent kas d'ar brezel, setu amañ ar poblou a Geltia en doa graet berz eus ar gwella en o zouez, da var-

Labourer-douar o haeslat alar (engravadur war roc'h eus oadvez an arem, Skandinavia).

ar frankiz, ar maga-kezeg ; e Galia, Trevired ar Belgion (Galia an Hanternoz), an Aedued hag an Arverned etre stêriou Sequana ha Garunna ; — e-touez Kelted an Danuvios, an Daurisked hag ar Vastarned ; — Galated an Azi-Vihana. En enep, an Helveted, hag i gouest da lakaat en armou en tu-hont da 50.000 a vrezelourien, n'oa ganto, e 58 kent H. S., nemet pemp kant a varc'hegerien : gant an Nerved, poblad vrezelgar eus hanternoz Galia, n'oa hini ebet.

Anat e oa e Galia, er c'henta kantved kent H. S., eur ouenn gezeg-samm, diouz ma larvar Diodôros diwar-benn ar bagadou kezeg a gas staen eus glann mor-Breiz d'ar mor Kreiz-douarek. O veza ma rae Kelted an enezennou ha re an Douar-bras gant eun niver kirri war ziou pe beder rod, ez eo ken anat all ez oa ganto eur ouenn gezeg-tenn pe veur a hini (18).

(18) Eur martezead gant Kamili Jullian n'eo ken. Kirri a bep stumm a zo bet en Hen-amzer, nemet bez' ez oa anezo-holl kirri bihan ha skany, dre ma oa dianav da Hen-amzeriz an doare-sternia oberius-dreist a vremant dre lor'hennou, sugellou-tenna ha morgo-skoaz pe siveleñn-vrusk (en X^e kantved goude H. S. eo bet ijinet an doare-sternia-se a zo laket dreuz da valvezou holl nerz ar marc'h). Diwoas e oa d'ezo an ambilha-loened, dre ma vez diefed an ambilha gant an doare-sternia hen-amzerel. A-zaouou dindan ar yeo, evel an ejened, e veze sterniet ar c'hezeg gant Hen-amzeriz : daou varc'h kenver-ha-kenver ouz pep karr, en o cherc'henn peb a siveleñn pe lerenn-chouzoug ledan a-ere ouz ar yeo. Dre o gouzoug eo e sache an daou varc'h ar charr war o lerc'h, hag, anez taga, n'oant ket evit dibrada karradou pouanner-meurbet. Xenophon (V^e kantved kent H. S.) hag an dasustumad-lezennou *De cursu publico* (V^e kantved goude H. S.) a laka da 1.500 livr-pouez roman (500 kilogramm) ar pouanner karrad a chelle beza dibradet gant eun tenn-loened, kezeg po oc'hen. Eus an daou fed-se, ar stleja-kirri dre ar gouzoug hag an distar a bouez a veze gant ar charradou, e choarvezet kementman : da genta, e veze laket bepred merc'h-kalloch' ouz o chirri gant Hen-amzeriz, dre ma 'z eo tevoch'h a krenvoc'h o gouzoug gant ar marc'h-se eget gant ar c'hezeg-spaz (da loened-samme pe da loened-dibr ez ae ar re-man) : d'an eil, ezomm n'o doa ket Hen-amzeriz a ouennou-kezeg bras-kenan ha nerzus-dreist, evel m'eman breman e Bro-C'hall ar percheroned hag ar bouloneziaded, hag e Breiz-Veur ar c'hliadesdaled. An doare sternia galloudus ijinet en X^e kantved goude H. S. hag ar bras a astenn eus ar chalboterez a zo bet da heul eo o deus laket ar gouennou-se da sevel. Evel-se er Grenn-amzer, ar pouanner a houarngen gwisket gant ar varc'heien a lakaas da ch'nel eur ouenn gezeg bras ha krenv dispar, ar c'hezeg-goaf pe kezeg tournamant, a zo aet da get a-grevet gant houarnwisk ha doare-stourmadienn gladdale'herien ar Grenn-amzer. Lefebvre des Noëttes, 1931, I, pp. 154-64. H. a.

Brudet e oa kezekenned ar Gelted dre an holl ved roman e mare an impalaerded. En IIIe kantved goude H. S., soudarded Claudius II a zegasas d'an Itali eur maread anezo. Senedourien Galia, chaseourien douet ma 'z oant, a veze ganto en o marchosiu jaoed-red dispar diwar zibabou-gouenn gouiziek, ma verkent aketus an holl nesanded anezo. Er skeudennou graet en hevelep amzer, hag a zo bet kavet en hanternoz Galia, e weler taolennet, war a greder, unan eus gouennou kezeg ar vro-se, d'ezo eur fri kromm, diouskoaz uhel hag eun talier ledan, roudennet doun a-walc'h (19).

Uhel brizet e oa gant ar Gelted ar c'hezeg estrenn ; meurhet ker o frenent digant ar varc'hadourien o degase d'ezo hag e raent o mad eus kement tro a gavent evit o flaoua. War-dro ar bloaz 170 kent H. S., ar gannaded, kaset gant Kinkibilos, roue Kelted an Danuvios, da Roma, a c'houlenas digant sened ar gèr-se an aotreadur da brena kezeg ar vro ha d'o c'has emaez an Itali : pep a zek marc'h italian a yeas gant izili ar c'hannaderez-se. Anavezet eo ar gwallzarvoud a choarvezas gant ar Ch'elt Kentauretos ; lazet en devoa en emgann Antiokhos, roue ar Syria, hag, o veza kemered ar marc'h anezañ e pignas kentiz war e gein. Disent ouz ar weskenn, al loen en em strinkas e torrodou e-lec'h e tizas mervel gant e rener.

Bez' e oa e keltieg, evit doare, eun niver geriou da envel ar marc'h, diouz an oad, ar vent, ar ouenn hag an implij anezañ. Setu amañ ar re a anavezomp : 1) *epos*, marc'h dre vrás (20) ; — 2) *epális*, ebeul ; — 3) *kabo*, *kabonos*, marc'h bras ; — 4) *kaballo*, marc'h samm pe sugell (21) ; — 5) *marka* pe *markos*, marc'h-emgann ; — 6) *mandus*, *manus*, eur marc'h-sternia bihan ; — 7) *vorédos*, pe *verédos*, ar marc'h a staged ouz an doare karr herrus a anved « réda » (22).

(19) Salomon Reinach, *Bronzes figurés de la Gaule romaine*, p. 285, niverenn 298 (Tonneire) ; — *Encore Epona*, pp. 11-12 (Elouges).

(20) Hen-vrezoneg *ep*, a zo anezañ choaz er ger *kenep*. En iwerzoneg *ech* (= *eqos) a verke eur marc'h a ouenn dreist.

(21) Iwerzoneg *capall*, marc'h na vern a be ouenn, marc'h dre vrás; hen-vrezoneg *kaval*, Zaborowski, *Peuples aryens d'Asie et d'Europe*, p. 383.

(22) *Vorédos* pe *verédos* a zo deut e kembraeg da *gorwydd* « jaored », Amprestet gant ar Romaned, e chanas ar ger briz *paraveredus*, kosa furm ar ger galleg *palefroi* « palafrez ». *Paraveredus*, en em silet er germaneg, a zo deut d'an alamaneg-breman pferd « marc'h ».

Mare'b fri-kromm
Galia (Elouges),

Aet eo an anoiou-se da zanvez eur maread anoiou tud ha lec'hion eus Keltia. Menegomp, da skouer, *Eporedorix*, ano douget gant daou benn-hrezel aedu (kenta kantved kent H. S.) ; *Ateporix* hag *Eposognatos*, daou roue ar Gelted eus an Azi-Vihana ; *Atepo* hag *Atepomáros*, daou C'halian miret d'eomp an anoiou anezo gant enskrivadurioù Némososs (Nîmes) ha Narbo (Narbonne) ; *Epomanduoduron*, eur vroure'h eus ar Sequaned ; *Epossios*, ano meur a gêr a Chalia, en o zouez eur gériadenn eus an Drevired ; *Epotios* ano eur *pagus* eus bro ar Vokonted ; *Mardonioñ*, eur vroure'h eus hanternoz Galia, tost d'ar Rénos ; *Voréda* ha *Manduessedon*, kériou a Vreiz-Veur ; *Eporédia*, eur gér eus an Itali-Uhela (23) ; *Sextanmanduios*, pou (*pagus*) e bro ar Rédoned.

An holl anoiou-se a zo anezo kement-all a desteniou eus ar bri douget d'ar marc'h gant ar Gelted hag eus an aked a lakaent d'e vaga.

Hervez Plinius, e rae ar Gelted *eporédias* eus an damesaerien vat a gezag. Dre ar Geleted a brederie hag a zamesae kezeg eo, hep mar, en em silas el latin kement a c'heriou keltiek o sellout ouz ar chalboterez, evel *verédos* ha *petorriton*. Ar varc'hadourien-gezag, ar baotred-varchosi, tir vulnerien hag ar garrenerien a Geltia eo o deus degaset et Roma hag en Itali-holl azeulerez an doueuz Epona. Juvenal a ro d'eomp da ch'houzout edo ar yoaz en e amzer (kenta kantved goude H. S.), liva skeudennou Epona er marchosiu. An den penn-roll eus an *Azen aur*, eur marvailh gant Apuleius (IIIe kantved goude H. S.), oc'h en em gavout en eur marchosi, a wel ouz ar post-kreiz a zalc'h treustou an ti, eur volzig enni skeudennou Epona braveta gant rozennou nevez-kuntuilhet. War vogerioù eur staol e Pompei ez eus bet kavet, en hon amzer, unan eus ar skeudennou-se a Epona meneget gant Juvenal hag Apuleius : eul livadur-war-vur eo o taolenni en eur c'hustod eur vaouez yaouank veleganez gwisket e gwenn, ha hi azezet war eur vulez o kerzout. Gant he dourn

(23) *Epomanduoduron*, *Epossios*, *Epotios* hag *Eporédia* a zo hizio Mandeure (Doubs), Ivois, Upaix ha Ivrée.

kleiz e tale'h eur bugel paket en eun dilhad liou gwer. A-is d'ar c'hustod emañ eur sklay o ren daou vul.

Ar c'hi. — E-touez ar Gelted, ar c'hi (kù, tro-c'henel *kunos*, tro-envel lies *kunes*) (24), a veze graet gantañ kerkouls d'ar brezel ha d'an hemolc'h. Rak-se, ne raent ket fae outañ e giz poblou all, evel ar Chresianed da skouer, n'o doa ket a goun-emgann (25). Gant Breiz hag Iwerzoniz kù a veze zoken eun ano meulus d'eur c'hampion pe d'eur brezelour-meur. Al lesano « Ki Koulann » a raed peurliesa eus ar c'hadour brudet Setantios ; eus eur c'hadour all, kevezet ha kenvro gantañ, e veze graet *Kù-rovesies* (26) « ki ar gompezzenn » pe « ki an dachenn (-emgann) ».

Brudet-bras e oa en Hen-amzer koun ar Gelted. Er c'henta kantved kent H. S. e prizet dreist-holl ar re vaget gant Breiz hag Belgiz an Douar-bras. E-touez ar gouennou koun a gaved e Galia e c'hellomp menegi :

1) ar c'hi-emgann, a veze graet gantañ iveau da gi-hemolc'h. *Agroku* « ki lazadeg » e heñvel beza bet an ano anezañ en Iwerzon (27). Bez' e oa er vro-se, er c'henta kantved kent H. S. hervez danevellou ar Grenn-amzer, eur brudet a gi-emgann, anvet Albios, a vije bet a-walc'h anezañ e-unanenn penn da ziwall holl rouantelez Leinster ;

2) ar *segusios* pe *sukambros*, eur pikol ki nerzus, garo da welout, kalonek ha start, a raed gantañ, a greder, da hemolc'h moc'h-gouez ;

3) ar *vertragos*, eun doare levran mentek ha stummets-kaer a lakaed da zihelc'hat kirvi, yourc'hed ha gedon. Leun

(24) *Kunes* a zo deut da *koun*, *kon*, e brezoneg. Bez' ez eus anezañ c'hoaz er geriou ha liesgeriou-mañ : *kounnar*, *bara-koun*, *boued ar choun*, *fanul-gon*.

(25) Gresianed an istorvez n'o doa ken a goun-emgann. Gresianed ar ragistorvez o doa bet. O gwelout a raer skeudennet war podon ha listri an amzer-hont. Graet eo bet an eveziadenn-man gant S. Reinañ en eur renta-kont diwar-benn levr nevez-embannet Herri d'Arbois de Jubainville, *La civilisation des Celtes et celle de l'Epope homérique*. War *Gazette des Beaux-Arts* eo bet moulet ar renta-kontse, mar kouman eryl.

(26) *Kù-rovesies* a zo deut da *Curoi* e skridou ar Grenn-amzer.

(27) Da vihana, an ano a *archu*, graet eus ki Albis (*Albios) en eur skrid iwerzonek eus ar Grenn-amzer, a c'houenn en e raok eur furm hen-geltiek *agroku, eus *agron* pe *agru* « lazadeg » deut da *air*, aer en hen-vrezoneg. *Archu* a vije aergi e brezoneg-bremañ.

a dan, hag ivesperedek hag ampart, e ouie ar *vertragos* degas d'e vestr ar gedon hep o labeza (28) ;

4) ar *petronios* a oa anezañ, evit doare, eur c'hi-puze, mentet-etre :

5) an dem-vleiz, ganet diwar eur giez hag eur bleiz. Ar Chalianed a bleustre an dam-vleizi d'ober anezo bleinerien o chas. Pep bagad chas a veze en e Benn eun « dem-vleiz ». « Ar c'houn », eme Blinius Secundus, « a gerz d'e heul hag a sent outañ » ;

6) an *agassaios*, ki-hemolc'h bihan eus enez-Vreiz.

Er I^a, II^a, III^a, ha IV^a kantvedou goude H. S., e veze gant senedourien Galia bagadou chas-red eus ar c'haera ma notenn ar rollou-nested anezo gant kement a evez ha re o c'hezeg. Ar c'houn pleustret gant ar Chalianed da hemolc'h moc'h-gouez a oa brudet dre holl er bed roman.

D'an hevelep mare e save Iwerzoniz koun hag a oa brudet, dleet ha ma oa, evit o ment, o nerz hag o c'hrizder. Graet e veze ganto da hemolc'h ar bleiz. Kement e oant hag ezen pe ebeulien. E 391 goude H. S., eur Roman, eano Flavianus, o paouez ergerzout enez-Vreiz, a gasas d'e vreur, ar c'honsul Symnachus, seziz ki iwerzoniat (*scotici canes*) evit c'hoarioù ar c'hele'hva e Roma. Ar c'honsul a drugarekaas en eul lizer a zo deut betek ennomp : « Roma a-bez », emezañ, « he deus sellet a-bann outo gant saouzan, hag a gred d'ezí ez eus renket o degas du-mañ e kaouedou houarn (29) ».

Ar vuoc'h. — Ar vuoc'h a zo bet d'ezí eur bras a lec'h gant ar Gelted. En o souez, evel e-touez ar peb-all eus Europiz e veze ar vuoc'h ar penn moneiz-eskemm. Priziet e veze e buoc'henned pinvidigez eun den, talvoudegez eun dra, prenadur eur wreg ; gant buoc'hed e veze akuitet dic'haou an torfedou hag ar mestaoliou ; dre rei buoc'hed eo e paed eur brenaenn pe e c'hopred eur vad graet.

Betek e-kreiz ar Grennamzer ez eo bet miret gant Kelted

(28) *Vertragos*, aet da *vertragus*, *vertraus* e briz-latin Galia, a zo deut dioutañ ar ger gallek *velfre*, *vautre*.

(29) Ar « c'hi iwerzoniat » a oa anezañ c'hoaz er Grennamzer. Diouz skridou an amzer-se, e veze ernaoc'h diouto, da zonezoni ar roueed hag an impalaered, betek e bro-Bers hag en Indez. Pa voe peurziouenent ar bleizi en Iwerzon, er XVIII^a kantved, ez eas ar mellou-koun-se da draou didalvoudek hag a voe lezet da vont da goll ar ouenn anezo.

Breiz-Veur hag Iwerzon ar voaz da gonta dre vuoc'henned pe dre benn-saout, hag e c'hellfed rei a se eun niver a skouerioù. E-touez Iwerzoniz, eur gaoter vrao nevez-flamm, hep beza aet d'an tan, a vez priziet a dalvoudegez gant eun ejen ; eur gaer a sklavez a dalv tri ejen-alar pe deir buoc'henn pe bemp penn-saout a dalvoudegez-etre (ounnered daou vloaz pe yaouankoc'h eget daou vloaz). Hounnez eo ives war-bouez nebeut, taolenn-brizou ar C'hresianed d'ar mare ma savomp da heul barzoniezu Homeros : gwelout a reomp en unan eus ar barzoniezu-se eur sklavez, eul labourerez-dreist anezi, lakaet a briz gant pevar ejen.

Ar Gelted koz a save ar vuoc'h evit he laez, ma event eun darn anezañ, hag eun darn all a lakaent d'ober amann ha keuz. An ejen a veze graet gantañ, dreist-holl, da loen-samm pe da loen-tenn. Stlejet e veze an alar keltiek gant eur yeoad ejened, dibaot avat, war a heñvel, gant kezeg (30).

Nebeut a zisklériadur a zeu d'emp eus skridou an Hen-amzer diwar-benn gouennou saout ar Gelted. Buoc'hed an Alpou, gouez da Blinius, hag i bihan-tre, a zo founnus da rei laez. E Galia, gant laez buoc'hed meneziou Kebenna ha Lesura e raed keuziou brudet. Columella (kenta kantved goude H. S.) a veneg eur ouenn vuoc'h eus an Itali-Uhela anvet *keva* pe *geva*. Meulet eo gant Varro (kenta kantved kent H. S.) an ejened a vez maget gant Kelted an Itali ; ar wella gouenn eo, gouez d'ezañ, a gement a zo en Itali, Mag an dueta d'al labour. Diék eo, en enep, ochen al Ligured.

Bous, tro-c'henel *bovos*, ez oa unan eus anoiou ar vuoc'h e keltieg (31). Aet eo ar ger-se da *bou* en hen-vrezoneg hag en hen-iwerzoneg ; *boulig* « ti-buoc'h » a veze graet en

(30) « Nepred » a vije gwiroc'h, moarvat. An doare-sternia hen-amzerel, dre c'houzoug ar marc'h, hen lake didalvoudek d'an arat, Lefebvre des Noëttes, 1931, I, pp. 51-2. Diwar an X^a kantved goude H. S., goude kavidigez an doare-sternia a vréman, eo e voe distroadet tamm-ha-tamm an ejen gant ar marc'h el labour-douar, arat hag ogedi, id, pp. 130-1.

(31) Ar c'hetieg a vez kemmet gantañ e b ar *gw* pe *g* dre ar staon, eus an indezeuropeg. Deut eo, gant-se, ar geriou indezeuropek *gwôdus* « buoc'h », *gwena* « maouez », *gwel* « luc'h », devi, laza « da veza e keltieg *bous*, *bena*, *bel* (achane), war an Douar-bras *Belenos*, doue heolel ; e Breiz-Veur, *Belatukadros* « kaer pa laz », lesano doue ar brezel ; hag, e keltieg Iwerzon, *atebelant « e varvont », deut en iwerzoneg da *atbalat*).

hen-vrezoneg eus ar c'hraou-saout. *Tarvos* e oa ano an taro hag *anderos*, *andera* anoiou al leue hag an ounner (32).

Tarvos hag ar geriou tarzet dioutañ *Tarplos*, *Tarvilloz*, *Tarvakos* a zo bet grael ganto allies da anoiou tud er mare kelt-ha-roman. *Tarvisos* (hizio « Trévise ») gant Kelted an Itali-Uhela, ha *Tarvenna* (hizio « Thérouanne ») gant Kelted Galia a zo anezo anoiou kériou tennet eus *tarvos*. *Tarvedon* a raed eus eur beg-douar a Vreiz-Veur, eun ano krennet marteze a *Tarvo-sedon* « kér an taro ».

Ar moc'h. — Ar pemoc'h (*mokkos*, *orkos) (33), ez oa, goude ar vuoc'h, ar priusa hag an talvoudeka eus al loened. Diwar ar c'hig anezañ a veved dreist-holl er broiou keltiek ha kerkoul's prizet e oa gant ar pep uhela ha gant an izela tud. Stank-stank e veze, gant-se, e pep lee'h. Bez' e oa en Iwerzon bagadou moc'h diniver piaouet gant roueed, uhe-lidi ha koueriaded pinyidik, hag evelse iveau e c'hoarvez gant Breiziz ha Kelted an Douar-bras. O kantren war ar maez e veze dalc'hmat ar bagadou-se, hag an noz a dremenent er parkeier pe e gwasked ar c'hoadou. En dervenneier hag er favenneier e kavent eur boued founnus a-genstriv gant ar moc'h-gouez. Kelted an Itali a c'halve anezo d'ar peurvan dre seni ar c'horn-boud.

Ker bras puilhentez a voç'h a oa e Keltia ken, goude ma veze trawalc'h gant ar c'hig anezo da vaga broiz, ec'h er-maezied c'hoaz diouto dre galz d'ar broiou all. Evel-se, er c'henta kantved kent H. S., an tropellou moc'h diniver savet gant Kelted an Itali-Uhela (34) a oa anezo hepken hogozik peadra da vaga poblañs Roma, ha hi stank-dreist. Gouez da Gato (IIe kantved kent H. S.), e weled en Itali fozou da

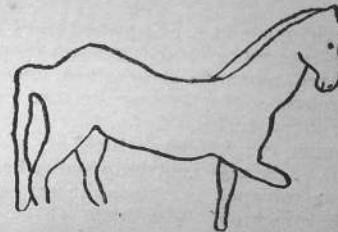
(32) Ac'hane, e galleg koz, *andier* (bremañ *landier*). Sellout Dottin, *La langue gauloise*, p. 227.

(33) Ar c'hetlieg a goll ar p eus an indezeuropeg e derou ar geriou pe en o c'heriez etre diou vogalenn. Deut eo reiz-mat an indezeuropeg *porkos* da *orkos e keltieg ha da *orc* en iwerzoneg. Keltiek eo *orc* hep p-derou. Evit hor ger *pore'hell*, ne deo ket avat, tennet ma 'z eo eus al latin *porcus*.

(34) En IIe kantved kent H. S., Polubios, diwar-benn fruezusted kompezenou bras Itali an Hanternoz dalc'het gant ar Gelted, a lavar ar geriou-mañ : « Eun dra a ray merzout niver ar mez talet gant an dervenned a zo a-skign a-bell-da-bell e kompezenou an Itali Uhela : kalz a voç'h a lazer en Itali, ken evit ar vevidigez bemandez, ken evit bevañs an arméadou, hag eus ar maeziou-se e teu an darnvia anezo. »

virout ar c'hig sall, enno betek 3.000 ha 4.000 palefarz-kig eus Keltia. « Ar builhentez chatal, deñved ha moc'h dreist-holl, a vez gant ar Chalianed », eme Strabón (marvet wardro ar bloaz 20 goude H. S.), « a ro da veiza penaos e c'hellont pourvezi gant kig-seson ha gloan, neket Roma hepken, hogen an darnvia eus marc'hadoù all an Itali ». Eus bro ar Sequanéd, e Galia, e teue, er c'henta kantved goude H. S., gwella kig-sall a zebred e Roma.

Eur bras a loen ez oa ar penn-moc'h keltiek, hir-friek ha

Marc'h fri-kromm Galia (Yonne).

korfet-treut. Uhel-c'haret ez oa-heñ ha damdost ker mat da redek hag ar chas. Ker kreñv ha dizaoñ ez oa ma oa risklus-bras d'ar bleiz zoken mont d'ezañ. Diasur e veze tostaat da voç'h Galia da neb n'oa ket anavezet ganto. Reizataet piz-ha-piz e voe gant lezennou koz Iwerzon an dic'hauennou da baea evit ar gwall-daoliou bet digant ar moc'h.

Ar Gelted a ouie, diouz red, larda mat o ferc'hell. Meulet eo gant Varro ar moc'h lardet gant ap Insubred, unan eus poblou keltiek an Itali. Ken teo e oant ha ken lart ma n'helent ket kerzout ; dougen war girri a renked ober.

An deñved. — An holl Gelted a oa ganto tropellou bras a zeñved, nemet e heñvel ar maga-deñved beza graet herz, dreist-holl, gant ar Geltibered, ar Chalianed. Kelted Italia ha Galated Azia-Vihana, Hervez Strabón, diweza roue ar Chalatia, Amuntas (35), a oa perc'henn da dri-c'hang tropell deñved, er c'horn kreisteiz eus e rouantelez hepken.

(35) Eun ano gresieg eo Amuntas, Diaraoger Amuntas *Dejotaros*.

Maget e veze an deñved evit ar c'hig, ha dreist-holl evit ar gloan anezo. Diouz gouennou al loened edo lies-lies tal-voudegez d'ar gloan. Deñved Galia, evit an darnvia, re an Insubred en Itali-Uhela. ha meot du ar Geltibered a rôe eur gloan garo ha dister, kreñv avat ha teo, a dalveze, er c'henta kantved goude H. S., da wiska ar seudarded hag ar sklaved. E-touez ar gloanou flour e veneged gloan gwenn ar Bodinkos. ar brudeta, gloan an tropellou a vrouste er peurvanieu war stêr Skultana hag en-dro da gêr « Mutina », hag, e Galia, gloan gouennou meot eus an hânternoz hag ar reter.

Gwiadennou gloan eus bro ar Sequaned (reter Galia) kavet er beziou keltiek eus marevez ar frankiz, a zoug testeni eus eur ouenn deñved moan-dreist ar gloan anezo. Er rannamzer gelt-ha-roman e rôe meot ar Belgion eur gloan eus ar moana ha brudet meurbet.

Deut e oa unan eus anoiou keltiek ar maout, *multos*, *multos* « maout », da geja gant latin Galia, ha savet e voe diwarñañ, e yez romanek ar vro-se, ar ger kreskadennet *multone, hizio « mouton » e galleg.

An azen hag ar mul. — Distank, dizanav zoken, e oa an azen en darnvia eus ar broiou e dalc'h ar Gelted, pa n'her c'haved nemet gant ar re anezo a veve er Chreisteiz. Ar muled savet gant Kelted an Azi-Vihana pe gant Galianed ar Chreisteiz a zo meneg anezo gant ar skrivagner gresian Ploutarkhos (kenta kantved goude H. S.) : ker speredek ha ker sentus e oant ken e veze a-walc'h gant mouez an den d'o bleina. Goude donedigez ar Romaned hepken e stagas, evit doare, ar Gelted eus hanternoz ha kornog Galia da vaga ezen ha muled. Enskrivaduriou eus an oadvez kelt-ha-roman, kavet e gwalarn Galia, a zo warno ano eun doue *Mullo* bet marteze doue ar muled. Eur vojenn diwar-benn kezeg diou-reiz an Drevired (korn biz Galia), deut d'eomp digant Plinius, a dle beza kuzet dindani eur baradurez bennak eus ar marc'h hag an azen.

Ar ger oe'h arouezia an azen a gaver marteze e Galia, er bloaz 51 kent H. S., en ano eur penn arverniate, keneil d'ar

a oa d'ezañ eun ano keltiek. Diwar an IIIe kantved kent H. S. e kaver Galated ha d'ezo anoiou gresiek : *Apatourios*, *Lusimakhos*, hag all.

Romaned, *Epasnaktos* a veze graet eus an den-penn-se, eun ano a zo aet, gwirheñvel, d'hen ober teir c'hevrenn (*ep-asnaktos*), e vije ar genta *epos* « marc'h » pe *epa* « kazeg », an diweza eun dilostger hag an hini greiz *asnos* pe *asna*, anokeltiek an azen pe an azenez. *Epasnaktos* a dalvezfe kement ha « mab marc'h hag azenez » pe « mab kazeg hag azen ».

Loened-ti all. — A-vetou al loened-ti disteroc'h e c'heller envel ar c'havr, ar waz hag ar yar. Stank e oa ar c'havr dreist-holl er broiou meneziek, nemet he c'haved iveau e broiou all. En em ziskouez a ra an ano anezo en anoiou-tud *Gabros*, *Gabrios* (Breiz-Veur, Galia) hag en anoiou-kériou *Gabrosentor* (Breiz-Veur), *Gabromagos* (Norikor), *Gabriakos* (Galia). Ar gwazi a veze savet dreist-holl gant Belgiz. Goude stagedigez Galia ouz impalaeriez Roma ee'h ermaezied bagadou bras anezo en Itali. *Ganta* a veze graet war riblou ar Rênos eus ar waz wenn ventet-bihan. Gant ar plu hag an dum anezo, en oadvez kelt-ha-roman, e leunied ar goubenneriou.

Dre-holl e saved gwenan e talveze ar mel anezo da surkr ha da zanvez an dour-mel. Unan eus anoiou ar ruskenn-wenan, diouz an hen-iwerzoneg, a oa e keltieg *melutinos « prenn-mel ». Lakaat e-keñver, evit an dibenn-ger, *rum-polinos* « peul-gwini » (prenn-gwini) ; *rumpos*, e keltieg an Itali, a dalveze kement ha « gwinienn a grap ouz gwez ». Diwar-benn eun ano all d'ar ruskenn, *beséna, galleg koz *besaine*, sellout ouz Dottin, *la Langue gauloise*, p. 233. Ar galleg *ruche* a zo diwar eun hen-geltieg **ruska-*, **rusko-*, brezoneg *rusk*.

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN

Jalm de Morgan, *L'Humanité préhistorique*, 1924, pp. 177-84 ; Déchelette, *Manuel*, I, 337-46 ; II, 13-18 ; Oskar Montelius, *Temps préhistoriques en Suède*, pp. 29-31, 101-3 ; Baltzer, *Les Glyphes des roches du Bohuslan*, 1881 ; Norden, *Felsbilder von Ostgothland*, Darmstadt, 1923 (renta-kont war *L'Anthropol.* 1924, pp. 573-4) ; C. Bicknell, *A Guide to the Prehistoric Rock Engravings in the Italian Maritime Alps*, Bordighera, 1913 (renta-kont war *Rev. des Et. anc.* 1915, p. 82 : uhel er menez emañ ar engravaduriou-se ; war-dro 12.000 a zo anezo, stank en o zouez ar skeudennou eler hag ogedou ; eus kenta rannoadvez an Arem ez int, diouz an armou skeudennet enno) ; d'Arbois de Jubainville, *Premiers Habitants*, eil mouladur, I, pp. 204-9, 215-8, 288-94, 317, 326-8 ; II, 77-86 ; *Recherches sur l'origine de la*

Propriété foncière et des Noms de lieux habités en France (période celtique et période romaine), 1890, pp. 3-77 ; Dottin, *Manuel*, pp. 148-52 ; Kamil Julian, *Hist. de la Gaule*, I, pp. 173-4, 306 ; II, 265-83, h. a. ; Bulliot, *La Cité gauloise selon l'Histoire et les Traditions*, Autun, 1879, pp. 80-96 ; P. W. Joyce, *Social History of Ancient Ireland*, II, pp. 264-85, 451-7.

Pittard ha Reverdin, *A propos de la domestication des animaux dans la période néolithique*, war *Archives suisses d'Anthropologie générale*, IV, 1921 (renta-kont gant M. Boule war *L'Anthr.* 1922, pp. 551-3) ; Schaeffer, *La colonisation de la région de Haguenau à l'âge du Bronze et du Fer*, war *Rev. anthropol.* 1926, pp. 229-9 ; H. Hubert, *Les Forêts et le Peuplement de la Gaule*, war *L'Anthropol.* 1929, pp. 132-4 ; G. Bonson, *Les colonies agricoles préromaines de la vallée du Baetis*, war *Rev. archéol.* 1899, II ; Vayson de Pradenne, *Faucale préhistorique de Solferino*, war *L'Anthropol.* 1929 (peder skeudenn hed-pajenn) ; Schumacher, *Der Ackerbau in vorromischer und romischer Zeit*, Mainz, 1922 ; J. Loth, *Les noms et les variétés du froment chez les Celtes insulaires*, war *Rev. celt.* 1924, pp. 193-203 ; *Les mots français somart « jachère », savart « terre inculte »* (1), war *Acad. des Ins. et Bel. Let.*, *Comptes rendus des séances*, 1922, pp. 99-100 ; *Les noms du Cheval chez les Celtes en relation avec quelques problèmes archéologiques*, 1924, mouladur distag (diwar Mémoires... de l'Acad. des Ins. et Bel. Let.) ; S. Reinach, *Pourquoi Vercingétorix a-t-il renvoyé sa cavalerie d'Alésia ?* war *Rev. Celt.* 1906, pp. 1-5 (advoulet diwezatoch war *Cultes, Mythes et Religions*) ; Ruy d'Andrade, *Apontamentos para um estudo sobre a origem da domesticação do cavalo na Península ibérica*, Lisboa, 1926 (renta-kont gant M. Boule, war *L'Anthropol.* 1928, pp. 158-9) ; Scharff, *On the Irish Pig*, 1917 (mouladur distag ; diwar *The Irish Naturalist*, XXVI ; renta-kont gant M. Boule, war *L'Anthr.* 1921, p. 547).

Kenveriadenn talvoudous da ober die lenn F. Hartmann, *L'Agriculture dans l'ancienne Egypte*, 1923 ; Delafosse, *L'Année agricole et le Calendrier des Soudanais*, war *L'Anthr.* 1921, pp. 105-13 ; J. Roscoe, *Mille Customs of Bungoro, Central Africa*, war *Nature*, levrenn 107, niverenn 2697, 6ved a Vezeven 1921 (renta-kont dre ar munud gant J. Nippgen, war *L'Anthr.* 1921, pp. 565-7).

Diwar-henn istor ar chouinidegez-douar hag an trevadou dre vrás, ha neket hepken e-touez ar Gelted, al levrion aman war-lerc'h a zo didius ha deskus da lenn : Joret, *Les plantes dans l'Antiquité et au Moyen-Age : histoire, légendes et symbolisme*, 2 levrenn, 1897, 1904 ; Ringelmann, *Essai sur l'Histoire du Génie rural, meur a levrenn, 1907, et seq.* ; D. Bois, *Les plantes alimentaires chez tous les Peuples et à travers les Ages : histoire, utilisation, culture, teir levrenn*, 1934.

An treuzpeurerez gant ar Gelted koz ha gant ar pobloù kempred ha kenvro d'zo a chell beza studiet 1° dre glask an arroudou diwar e benn e skridou an Hen-amzer, 2° dre studia war ar roudou en deus lezet e gizouli pobloù Europa en hon Amzer (lenn da skouer Wace ha Thompson, *The Nomads of the Balkans*, London, 1914). Unan eus an

(1) Dinaonet ez int eus eun hen-gellieg *somaro, *samaro, eus sama « hanv » ha « bloaz » dre astenn-ster. Ar brezondeg harrég a o'houlenn en-a ziajent eur furm *samika, diwar eur stumm kosoc'h *samarika.

testou-skrid hen-amzerel o tenna d'an treuzpeurerez gant ar Gelted eo ar gwerzennou-man eus Claudianus (IVe kantved gouda H. S.) en e varzonge *De consulatu Stilichonis* :

*Ut jam transfluvium non indignante Caucu
Pascat Belga pecus, mediumque ingressa per Albitum
Galica Francorum montes armenta pererrent.*

War o divout, lenn pennad Julian, *L'Albis chez Claudien est, non pas l'Elbe, mais l'Alpe de Souabe*, war *Acad. des Ins. et Bel. Let. Comptes rendus des séances*, 1921, pp. 250-3. Au aradennad-veneziou anvet ganeomp Jura souabek, *Rauhe Alp* gant an Alamened, a veze graet anezzi *Alba, Alpis*, en Hen-amzer (2).

(2) Ledanoc'h talvoudegez a oa gant an anoiou meneziou gwechall-goz eget bremen. Gant kosa skrivañnerien an Hellaz, menez Ripa « bron an noz du » a vez graet eus an holl aradennadou-meneziou o taouhanter Europa eltre reter ha kornog, adalek ar Balkaniou hag ar C'harpatalou betek ar Pireneou. *Mons Cebenna*, hervez Hen-amzeriz, en em astenne eus ar Pireneou da ubel-lenn al Lingonikon (Langoan, bro-Langr), da larvout eo e voe anvet *Kevenna « Kein »*, neket hepken *Cévennes* ar challegerien a vremant, hogem iviez ar meneziou a anvont *Corbières* diouz tu ar c'hreisteiz ha *Côte d'Or* diouz tu an hanterozi. *Mons Vosagus* a oa ano ar meneziou *Fauilles*, anvet ch'hoaz *Forêt de Voge, Bois de la Voge* e 1587, hag ac'hano en em astenne an anose betek an Hardt en hanterozi. *Arkunion, Erkunion, Orkunion*, a zo bet graet eus an Alpou kerkoùs hag eus ar meneziou en tu diouz an hanterozi da draonienn an Danao. H. a. Kalz a skoueriou-all a ch'heillfed degas aman. Ein dra-all di deurel evez outi eo e loug alies stér ha menez an hevelep an : da skouer, ar Galia, stér Lesura, kenano da venez Lesura, hag e Kreiz-Europa, e gre Herodotos, ar stériou Alpis ha Karpis. Evit ar stériou dioufor'hek pe deirfor'hek a laka ar skamvennienn a vremant da c'hoarzin goap ouz hema douaronicurienn bro-Hellaz, eman peurhisa kuzet dindan o forc'heg hentoukenwerz a dremene eus an eil draonienn d'eben. Bez' ez eus, hizio ch'hoaz, en Europa, war an hent o staga add ar mor Du ouz add ar mor Baltik, diou stér a Vistula.

An Ergerzout hag ar C'henweraz

KEVRENN I : HENTOU HA PONTOU

Hentou. — Diwar ma rae an holl Gelted, ken enezidi ken douar-braziz, gant kirri a bep seurt ha ma 'z eus bet dre an Europ, e-kerz ar c'chantvedou kent donedigez H. S., eur c'henwerz beo meurbet a zegasé da vrôeziou ar C'hreisteiz ar staen eus enez Vreiz hag ar goulzar eus moriou an Hantnoz, e weler splann n'oa ket disanat ganto an hentou. Ezomm ebet da lavarout n'oa ket ar re-mañ hentou ledan ha dalc'het e-ratre gant aked evel hon hentou bras bremañ. Evel ma oant e oa a-walc'h ganto diouz ezommou an amzer-se.

O vez a m'he deus, e-pad nao bloaz, armead Kaesar gant he holl bourseziou hag hec'h ijinou sezizerez peur-redet Galia a bep tu, aes ha buan, anat ez oa er vro-se, da vihana, eur rouedad stank a hentou mat. An tri fenna anezo a darze eus Massalia hag, o treuzi Galia holl, a stage aod ar mor Kreizdouarek ouz ar mor Bras ha mor Breiz. Ar c'henta, o tremen dre greiz ar re-all, a heulie stêr *Rotanos* (Rhône) hag ar genstêr anezo, an *Arar* pe *Saukona* (Saône) a dize stêr *Sequana* (Seine) hag a hede ar red anezo betek an aber ; treuzi bro an Arverned a rae an eil hent, ha hed a stêr *Liger* (Loar) betek ar mor Bras, el lec'h m'edo, en IIe kantved, porz Korbilo ; an trede hent, anvet hent ar *Rénos* (Rhin), a goueze e porz *Iktios* e-keñver da aodou enez Vreiz.

Alies e veze rôet d'eun hent anor ar rener-poblad en devoa e zigoret. An hini a ambrouge eus ar C'hres da vro ar Skor-disked a raed anezañ « hent Bathanattos » (Sellout ouz ar Pennad VI, pajenn 151). E Galia ec'h anved « hent Kottios » an hent ledan a-dreuz d'an Alpou en doa ar roue eus an ano-se lakaet ober gant e sujidi.

Bez' e oa, moarvat, meur a c'her keltiek da lavarout

« hent ». Unan anezo, *senton*, a gaver en ano eur gêr a Vreiz-Veur, *Gabrosenton* « hent ar c'havr ». Eur ger keltiek all, *cammino-, kar marteze d'hor ger *kamm*, *kammed*, a zo bet degemeret gant al latin ha deut d'ar galleg *chemin*.

En Iwerzon, er Genn-amzer, edo darn eus an hentou vezet gant prenn pe vaen. Hen-lezennou ar vro-se a zigemm etre sez doare hentou diouz ar vent hag an implij anezo. Al ledana, anvet *slige*, a oa bras a-walc'h evit ma c'hallje en em dremen warnañ daou garr mentet ar brasa, eur c'harr roue hag eur c'harr eskob. Ar strisa hini e oa ar *set* (*senton* en hen-geltieg) a ra anezañ geriadur Cormac « gwenojenn eul loen hepken », da lavarout eo ledander a-walc'h ganti end-eeun evit na roje tremen war eun dro nemet d'eur pennsaout pe d'eul loen-kezeg.

Pontou. — El lec'hiou ma oa treuzet ar stériou gant an hentou brasa, ar Gelted o doa savet pontou. Kaesar, pa ar gadas Galia, a gavas enni pontou war stériou *Rotanos*, *Sequana*, *Liger* hag *Elaver* (Allier). Hir-hir e tleñc beza an daou anezo a dreuze al Liger, an eil e *Kenabon* (Orléans), egile etre aberiou kenstériou *Vigenna* (Vienne) ha *Meduana* (Mayenne), gant ledan e oa ar stêr, ha hi lakaet ledanoc'h c'hoaz gant geuniou war an diou c'hlann anezo. Diou bennstêr Keltia : ar *Rénos* hag an *Danuvios*, n'oa ket a bontou warno ; al ledander, an dounder ha kas ar red anezo a voe harzet ganto, emichañs, saverien-bontou ar Gelted.

Kenta pont war ar Rénos a voe savet gant Kaesar er bloaz 55 kent H. S. Prenn-holl e oa hag ez eas en e boull dam-brestik goude. Dindan an impalaer Trajanus hepken (98-117 goude H. S.) e voe savet pont maen bras Mogontia (Mainz). An hevelep impalaer, trec'het gantañ an Daked, a reas sevel a-dreuz d'an *Danuvios* eun hir a bont maen war seitik a bilierou.

Nepred n'o deus ar Gelted savet pontou maen. O fontou a veze graet dalc'hmat war beuliou prenn, gant koadennou ha gweadennou aozih. Gwelet ez eus er pennad III, pajenn 65, e ouie iveau ar Gelted, en amzer a vrezel, sevel pontou-bagou.

Ano hen-geltiek ar pont, *briva*, a gaver allies e-touez an anoiou lec'hiou, ken war an Douar-bras ken en enez Vreiz. E Galia, da skouer e kavomp *Samarobriva* « ar pont war stêr Samara » (« Amiens » bremañ), *Isarobriva* « ar pont

war stêr Isara » (bremañ « Pontoise ») ; — en enez-Vreiz, teir c'hêr a oa d'ezo an ano a *Durobriva* « pont-treiz » (1). Eus ar c'helpieg ar ger *briva* a zo tremenet er germaneg.

Bagou-treiz ha roudouriou. — El lec'hiou ma n'oa ket a bon-tou e treuzet an dour pe war vag pe, mar n'oa ket re zoun, dre roudouriou. *Ritus* a heñvel beza bet ar ger keltiek evit « roudour » ; eur ger eo hag a ya allies da furmi anoiou lec'hiou annezet a Geltia. Menegomp da skouer : e Germania, war ar *Moenos* (Mein), *Lokoritus* (hizio « Lohr »), e Galia, *Darioritus* « roudour Darios » (Gwened pe Lokmariaker), en enez-Vreiz, *Kamboritus* (Cambrige).

KEVRENN II : AR C'HIRRI (2)

Ar Gelted a oa ganto kirri a bep doare, a bep ment hag evit pep seurt implij. Eun dra hag a ziskouez, dreist-holl, edo ar Gelted mailhed war ar c'harrerez eo o deus ar Romaned amprestet diganto o c'hirri a lies stumm, hag, ous-penn, an anoiou keltiek a raed anezo :

1) *karros*, hennez e oa moarvat, e-touez ar Gelted hag ar C'hermaned, ano ar c'harr-red, a staged outañ daou loen-kezeg. Etro an oadvez kristen, war an Douar-bras, e oa anezañ eur seurt temporell war ziou rod, a staged outañ kezeg hag ejened hag a raed gantañ da zougen pakadou ha pourveziou. En Iwerzon, ez oa ar « *karros* » eur c'harr disneuz, stlejet gant ejened, a rae ar verourien gantañ d'charrea ed ha da garrdeilat.

2) *essedon*, karr-emgann war an Douar-bras hag e Breiz-Veur. Ar Romaned a reas anezañ eur garioenn.

3) *kovinnus*, karr-emgann gant ar Velged ha Breiziz. Er marevez kelt-ha-roman e oa anezañ eur c'harr-beaj a veze renet gant ar beajour e-unan. Ar ger *kovinnus* a zo manet roudenn dioutañ er c'hembraeg *cywein* « charrea ».

(1) *Duros* a zo d'ezan ar stêr a « treiz, tremen ». Kenv. Pennad X, pajenn 303, notenn (64).

(2) Heñvel eo, er gouryezou indezeuropek hogozik-holl, ar geriou da lavarout ar marc'h. ar rod, an ahel hag ar yeo, ar pez a ziskouez anat edo ar c'hirri gant kezeg stag ouz eur yeo ar voaz anezo en Europa d'ar mare ma rae c'hoaz an indezeuropegerien eur bobl hepken ha ganto an hevelep yez (war-dro an XXVe kantved kent H. S.).

4) *kision* pe *kisson*, karrig war ziou rod, stlejet gant eur jao pe zaou. Evel ma oa skañv-tre e raed gantañ pa venned mont founnus. Aozilh gweadennet e oa, moarvat, ar gludell anezañ ; da vihana, ar ger iwerzonek *ciss* « paner » a c'hounn en e raok eur furm hengeltiek *kisson*.

5) *benna*, karr skañv en aozilh, boaziet war an Douar-bras hag en enez Vreiz. Deut da *benn* « karr » e kembraeg.

6) *kolisaton*, karr war ziou rod.

7) *karpenton*, pe *karbanton*, karr war ziou rod stlejet gant daou jao. E-touez ar Romaned e staged outañ eur stel gant eul lien-stign hag e oa kempennet-kaer. Ober a raed gantañ alies el lidou-azeuli hag en ambrougou-kañv. *Karbanton* pe *karpenton* a zo anezañ e meur a ano kériou e Keltia : *Karbantorigon* (hanternoz Breiz-Veur), *Karpentorate* (kreisteiz Breiz-Veur). *Karbantu* (Itali-Uheia). *Karbanton* a zo deut da *carbat* en iwerzoneg, hag e skridou ar Grenn-amzer *cath-carbat* (3) a verk karr-emgann ar gadourien iwerzoniat er I^e kantved kent H. S.

8) *petorriton*, karr war beder rod a raed gantañ da zougen tud, paotred pe verc'hed.

9) *karruka*, karr war beder rod. *Bez'* e oa anezañ gant ar Romaned eur c'harr pompus, kaeraet gant arem, arc'hant pe aour kizellet.

10) *rêda*, karr herrek war beder rod, heñvel, evit doare, ouz hor c'harr skañoek. An hevelep ano a veze graet anezañ gant ar C'hermaned. Pep hini eus an daou varc'h a staged ouz ar *rêda* a raed anezañ e keltieg an ano a *vorédos* ; deut eo ar ger-se e kembraeg da *gorwydd* « jao-red ».

Darn eus ar geriou-se, amprestet gant al latin, o deus dalc'het da veva e yez romanek Galia, nemet trôet e voe d'ezo a-nebeudou o zalvoudegez. *Karruka*, *karpenton*, ha *benna* a zo hizio e galleg *charrue* « alar », *charpente* « framm » ha *banne* « paner vrás ».

Bez' e oa ouspenn e keltieg Iwerzon daou c'her all da envel kirri :

1) *Korbos, savet diwarnañ an ano *Korbomagos « mab ar c'harr », da lavarout eo « ganet en eur c'harr », a voe douget en IIIe kantved gonde H. S. gant eur roue-meur a

(3) *Cath* « emgann » en iwerzoneg, *katus* en hengeltieg.

AN ERGERZOUT HAG AR C'HENWERZA

Iwerzon ; — 2) *vegnos (deut da *fen* en iwerzoneg), anezañ, evel ar *karros*, eur c'harr disneuz stlejet gant ejened ha boaziet gant an dud izela. Ar ger-se a gaved er germaneg dindan ar furm *voghnos : an alamaneg *wagen* eo hag ar galleg *wagon* « bagon ».

Ar rod hag an ahel. — Pe emprennet pe diemprenn ha graet en eur pez e oa rod (*rotos pe *roton*) kirri ar Gelted. D'ar c'hirri pompus, kirri emgann, red pe vale, e viret ar rodou emprennet ; war rodou en eur pez e veze savet kirri ar goueriaded. En Iwerzon, ar *karros* hag ar *vegnos* a oa d'ezo, anat a-walc'h, rodou diemprenn. War zarn eus ar c'hirri emgann pe pompus e oa an emprou hag ar bendell-rod metal holl, arem pehouarn. Emprou prenn a choloed a-wechou gant arem kizellet. Peurliesa a veze kreñvaet ar gammied gant eur c'hele'h houarn anvet *kantos. Eus a 0 metr 90 da 1,30 e oa treuz ar rodou.

Alies meurbet e veze an ahel en arem. Kirri ar Gelted, evel re ar C'hresianed hag ar Romaned, n'oant ket war winterelloù (4).

Ar c'hastell-karr. — Pe brenn holl pe brenn hag aozilh, gweadennet e oa ar c'hastell-karr. Livet e oa gant liviou flamm hag, a-wechou iveau, peur-c'holoet a laonennou arem kizellet pe gouevr lufret pe arc'hantet. Ar Gelted a oa ganto iveau, evit doare, kirri o c'hestell prenn kizellet heñvel ouz kirri an Illirianed, a weler ar skeudennou anezo war ar c'hehorniou arem kavet en Alpou : kirri war ziou pe beder rod hag a-us da bevar c'horn ar c'hestell anezo pennon evned kizellet.

E kludell ar c'hirri diou-rodek n'oa ket lec'h peurvuia nemet evit daou zen, ar mestr pe ar vestrez, hag ar c'haser (*aras, tro-c'henel *arat*, e keltieg Iwerzon) (5).

D'he gwaskedi ouz an heol pe ar glao e veze stignet alies a-zioc'h ar gludell-garr eun delenn pe c'holdenn lem-laka ler pe c'hoan (war an Douar-bras) pe c'hoaz e pluennou evned ar vro (Iwerzon). Kirri peder-rodek ar Gimbed (IIe

(4) Ha padal'ar gwinterelloù a oa anavezet. En eur guziadell deuzer ez eus bet kavet, e-touez meur a dra all, gwinterelloù-biñs.

(5) Deut da *ara*, tro-c'henel *arat*, en iwerzoneg.

kantved kent H. S.) a oa outo eun dōenn graet gant klouedou (6).

Ar walenn-garr hag ar yeo. — Kaeraet e oa a-wechou dihenn ar walenn-garr gant tammou arem kizellet ha gant ta-chou penn gouralet pe brigweret. Ar yeo (*yugon) a oa livet.

Ar stern. — Ar c'hirri keltiek a oa daou loen outo peurvia. Gant kezeg eo e veze sterniet kirri ar roueed, an uhe-lidi hag ar vrezelourien, e lec'h e veze stlejet peurliesa re an dud izel pe nann-brezelour gant ejened. Karr sant Patrik (V^e) kantved goude H. S.) a oa tennet gant daou ejen.

Ar sterniad-loened, pe eur re gezeg pe eur c'houblad ejened e vije, a veze flemmet gant eur broud beg arem pe houarn. Ar skourjez ne raed ket ganti, war a heñvel, da vihana kent ar marevez kelt-ha-roman.

Talvoudegez-dreist kirri a voe. — Kirri pompus ar Gelted eus an Douar-bras, kaeraet ma 'z oant gant metalou prizius, a dlee tizout, darn anezo, eun dalvoudegez dreist. Nemet ne gaver war skrivagnerien an Henamzer neb diskleriadur pervez war ar poent-se. E skridou iwerzonek ar Grennamzer ez eus meneg eus kirri war ziou rod o talvezout peder maouez sklavetz pe zaouzek buoc'henn (war-dro 3.750 lur). En dezrevell-veur, hec'h ano « Skrapadenn buoc'hed Kualnge », ar rouanez Medua a lavar rei d'eur chadour, mar gallfe laza Setantios, eur c'harr a oa an dalvoudegez anezañ peder buoc'henn ha pevar-ugent (hogos 25.000 lur) (7).

Dishenvelderiou-diazez etre kirri-sternet Hen-amzeriz (holl guiti-bunan, neket ar Gelted hepken) ha kirri-sternet hon Amzer. — Tri rummad a c'heller ober anezo diouz ma tennont pe d'ar stern, pe d'al loened sternet, pe d'ar c'harr e-unan :

1° dishenvelderiou-diazez er stern : dianav e oa da Hen-amzeriz ar stern galloudus a vreman : morgo-skoaz, sugellou hag ambilha (e derou an X^e kantved hepken e voe ijinet ar

(6) Eur bobl c'hermanek e oa ar Gimbréd, nemet peurgeltaet, gwirheñvel, evit kement a selle ouz an armou hag an arreheuri.

(7) Lur-aour ar C'hallaoued e 1917.

stern-se). Dre o gouzoug eo e veze erreet ar c'hezeg ouz ar yeo. Gant an doare-sterna-se diyac'hus d'ezo n'oant ket evit dibrada na kirri bras na karradou pounner. Eus ma oa dianav da Hen-amzeriz morgo-skoaz ha sugellou, e c'hoarvez ma oa divoas ganto an ambilha, rak didalvoud e teu an ambilha gant an doare-sterna hen-amzerel. Kirri Hen-amzeriz a veze outo daou loen skoaz - ouz - skoaz dindan ar yeo. Pa veze andouilhet an tenn-se dre lakaat daou a gezeg-all, unan a-gleiz hag unan a-zehou, e oant aze hepken evit ar gwel, ar pompad, ar fouge, tamm ebet evit skoazia da sacha ar c'harr war raok ;

2° dishenvelderiou-diazez el loened sternet : dianav e oa da Hen-amzeriz an houarna kezeg war-bouez tachou. Da heul, e chome gwall-gizidik paoiou o loened, Buan e teue uz en o c'harniou gant an hentou kalet, an douarou meinek pe roc'hellek. Gant o zreid dishouarn ne vijent ket bet evit dibrada karradou gwall-bounnour. Ouspenn-se, e oa anezo loened-entre, ken e-kenver ment, ken e-kenver nerz. Evit o c'hirri bihan sammet-dister, n'o devoa ket Hen-amzeriz ezomm eus gouennou kezeg bras-meurhet ha nerzus-dreist :

3° dishenvelderiou-diazez er c'harr : eus an dister a nerz a veze gant an tenn eo e teu an ezvezans a girri bras gant Hen-amzeriz. Bihan e oa o c'hirri, ar re war beder rod zoken. Eur si fall-all a oa ospenn gant ar c'hirri peder-rod savet ganto : n'oant ket evit trei krenn, evit trei buan nag a-gleiz nag a-zehou, dre ma oa dianav d'o saverien ar c'hilhorou, da lavarout eo an dindan-rakkarr-tro war ziou rod vihan a c'hell mont dindan ar gludell pe ar c'hastell-karr pa vez ar c'harr o trei (en Alamagn, er XVIe kantved, e vee ijinet an dindan-rakkarr-tro). Eus ar si fall-se e c'hoarvez ma veze stankoc'h e boaz gant Hen-amzeriz ar c'hirri war ziou rod eget ar re war beder rod.

An *De cursu publico*, embannet e 438 goude H. S., anezan Reizadur bras ar c'harrata liziri, beajourien ha marc'h-adourez dre an Impalaeriez roman, a laka a-wel ar c'hemm bras a oa, e-kenver an ampletusted d'al labour, etre kirri bihan sternet-fall Hen-amzeriz hag ar c'hirri bras sternet a-zaore a zeusas e boaz en Europa war-lerc'h an X^e kantved goude H. S. Ar Reizadur se a laka evel-hen ar garg bounnera lezennet da bep doare-karr o redek war hentou ar bed roman :

Kirri-skany evit al lizergaserez { Birota 200 livr-pouez roman (= 66 kilogr.)
Vereda 300 livr-pouez roman (= 99 kilogr.)

Kirri hanter-skany evit ar veajourien, an traezou prizius ar varc'hadou-rez skany { Currus 600 livr-pouez roman (= 198 kilogr.)
Rheda Vehiculum 1.000 livr-pouez roman (= 330 kg)
Carpentum

Kirri frammet-start evit an traou poummer, ar chalboterez { Angaria Clabula { 1.500 livr-pouez roman (= 492 kg)

A-walc'h eo lenn an niverennou dister-se ha kaout koun e c'hell eul loen-bas, marc'h, mul pe ejen, dougen aemeurbet war e gein eur garg a gant kilogrammad, evit dont da veiza raktal perak n'o deus biskoaz Hen-amzeriz paouezet da ober gant bagadou stank a loened-samm evit dougen-dizouen marc'hadourez (8), ha gant brec'hiou tud, brec'hiou sklaved peurliesa, evit an traou gwall-bounner ha landrammus, kefiou gwez bras, mein meur, h. a.

(8) En amzer m'edo Karthada en he bleunv, e rae ar c'haravanennou o treuzi ar Sahara gant bagadou ejened-bas. Dindan an impalaer Septimiusr-Severus (193-211 goude H. S.), anezan eun Afrikad eus Leptis-Magna, e stagas ar c'hanval-samm hag an dremedal-red (genidik an eil hag egile eus Arabia) d'en em ledia er Sahara a-grevet gant Berbered yuzevekaet (e-kenvez kreidenn) eus Kurenaika, Ouspennejened-samm, o deus bet Karthadiz olifanted-samm eus ar ouenn a oa o veva e kevrenn hanternoz Afrika en Hen-amzer. Daouzek kant kilogrammad eo pouez ar bounnera karg a c'hell mont gant eun olifant e barr e nerz. E. F. Gautier, *Le Sahara*, 1923, pp. 96-106 ; *L'Islamisation de l'Afrique du Nord : les siècles obscurs du Maghreb*, 1927, pp. 162-218 ; *L'Afrique noire occidentale*, 1935, pp. 119-66. Loened-all a zo bet laket gant Hen-amzeriz da zougen sammou : ezen, gevр, antiloped. Hizio c'hoaz, en Tibed, e vez laket ar c'havr da zougen pakadou bihan. E Galia, e c'houzomp dre Blautus (250-184 kent H. S.) e vez graet *kanterios* eus al loen-bas pe loen-samm. Er vro-se ha d'ar c'houlz-se e oa ar mare'h a vez e al loen-samm boazieta. Diwetzac'h e voe desavet muled brudet, dreist-holl gant ar Biktoned (Poatou).

KEVRENN III : AR MARC'HEKAAT

Ar marc'h ne veze ket sterniet hepken, marc'heget e veze iveau. E-touez Breiziz hag Iwerzoniz e voe harzet, moarvat, ouz ar marc'hegerez da ober berz gant ar c'harr-emgann en em astennas ar voaz anezañ betek ar Ia pe an IIe kantved goude H. S. ; Kelted an Douar-bras, avat, dilezet ganto abretoc'h an doare-se da vrezel, a oa anezo marc'hegerien dispar.

Ez vihanik e teske bugale an uhelidi mont war varc'h. Deut d'an oad gour, ne zilezent diibr o marc'h nemet gant ar vuhez. E Galia, er bloaz 51 kent H. S. marc'hegerien ar Rêmed a voe renet d'an emgann gant penn ar blodad, Vertiskos, hag heñ, en abeg d'e hir-oad ha d'e wanderiou, peudic'hous et d'en em zerc'hel war varc'h. E 49-48, Deiotaros, roue Keltek an Azi-Vihana, a gemer perz, hag heñ koz, er brezel etre Kaesar ha Pompeius Magnus. « Aba m'o en oad tener », eme ar c'henvrezeliah hag ar mignon d'ezañ, ar breutaer roman Cicero, « en doa desket skiant an embreger gouziek eus an armou hag ar marc'hegez ampart. E hir-oad en doa e lakaet divarrek a se. Gant-se, pa veze bet savel Deiotaros a nerz brec'h war e varc'h, e oa eur souez ganimp gwelout ar c'hoziad-se oc'h en em zerc'hel warnañ ker start ».

Merc'hed Keltia a ouie allies, kerkoulz hag ar baotred, marc'hegez ha ren kezeg. Er c'henta kantved goude H. S. ar C'halianez Salonica, prijet ar penn-brezel roman Kekina, a heuilih hec'h ozac'h er brezel war eur marc'h kaer-dreist pallennet a limestra. En Iwerzon, c'hoar ar roue Kunokobros (9), eur fetizenn a blac'h yaouank ugent vloaz pe dost, a daly da gaser-kezeg d'he breur : hi eo a ren karr ar roue pa 'z a hemaañ da evneta.

An harneziou. — Aveet kaer e oa jaoed ar binvidien hag an dud a ouenn uhel gant an houarn, an arem, ar c'houevr, an are'hant, an aour, ar prigwer ruz hag ar goural, o lufra a hep tu war an harneziou anezo. Ar weskenn, arem pe houarn, a oa anezo eur mat a bez-labour. Pignet e veze war

(9) Pe Kunokobros. Deut da « Conchobar » e krenn-iwerzoneg ha Conachar en iwerzoneg bremañ.

varc'h gant ar gadourien izel hag ar varc'hegerien-vevelien alies hep dibr ebet ; ar pennou-brezel avat a oa d'ezo dibrou graet gant ler aozet kaer, galfrezet zoken a-wechou, war a heñvel. Ar stleug n'oa ster ebet anezañ (10). Ar gentr, arem pe houarn, a raed dibaot ganti, evit doare (11). En Iwerzon er Grenn-amzer, e rae ar varc'hegerien, da lakaat striv en o jaoed, gant eur wialenn deo ivin pe onn, kaeraet a-wechou gant arem pe aour, a raent anezi *echlase* « kelastrenn-varc'h ».

Liva ar c'hezeg, darn pe zarn anezo, pe en o fez, a oa, moarvat, eun dra voaz dre-holl en Iwerzon, eun amzer a vœ (12). Eun danevell eus ar Grenn-amzer a zo meneg ganti eus ambrougerez eur priñs, ennañ hanter-kant marc'h gwenn diouskouarn ruz yeoet dre re ouz kirri, ha livet e limestra ar voue hir hag al lost anezo.

KEVRENN IV : AR BAGEA

P'edo ar Gelted e barr o galloudegez, n'oa ket ar bageerez eun nevezint en Europa. Tregont kantved en arak, ar poubloù o bouc'hili maen lufret a rae o annez e kériadennou war-zour Europa kreiz, a oa ganto bagou, hag Arvorigiz, a veve war-dro an hevelep amzer, hag o deus savet war glann ar Morbihan ar mein-sounn hag an taoliou-maen eur souëz

(10) Gant ar Skuthed, etro an IIIe kantved kent H. S., eo bet ijinet ar stleug, Diana, a-hervez, eo chomeñ, da Ch'resiand ha da Romañed an Hen-amzer, ha divalav-meurbet e vœ d'en em led. Hen kavout a raer er VIIe kantved goude H. S. en Turkestana hag e bro-Sina, en VIIIe kantved e Persia, en IXe kantved en Index hag e-touez ar Ch'resiand hag ar Spagnoled, en XIIe kantved e Bro-C'hall. Dre stabilaat ar marc'heg war gein e loen, ez eo bet ar stleug eur gavadenn a bouez e-kenver brezelerezh. W. W. Arendt, *Sur l'apparition de l'étrier chez les Scythes*, war *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, IX, 1934, p. 208; R. Grousset, *L'Empire des Steppes*, 1941, p. 37, danevell ha notenn 1 ; Lefebvre des Noëttes, *L'Attelage, le Cheval de selle à travers les âges*, I, 1931, pp. 206-10, 216-42.

(11) Hena kenta a zo bet anezi eun draen (spennenn, eus *sparno ; kenveria saozneg *spur* « kentr ») stag ouz eul louan a starded endro d'ar fer-droad (marc'heg kampaniat eus ar IVe kantved kent H. S. war eul livadur war vur e Kapua, *Rec. des Et. Grecques*, 1910, p. 209, skeudenn). Ar Gelted, evel ar C'hermaned hag ar Skuthed, ne zoent nemet eur gentr en o zroad kleiz. Déchelotte, *Manuel*, II, p. 1204.

(12) Livet e vije bet ives al loened-ti moumoun d'o mistri, koun pe gizier.

ar vent anezo, a oa, gwirheñvel, pobladoù a verdeidi hag a laeron-vor.

E-touez ar binviou ijinet e-sell eus ar vasea e mare ar Gelted e c'hellomp menegi :

1) ar c'hrech'hen bouc'h c'houezet, ma raed ganto da dreiza ar stériou pa n'oa war-dro na pont, na roudour, na bag ;

2) ar radell ; war radell eo e vœ treizet, er IVe kantved kent H. S., ar Bodinkos gant ar Gelted, da vont da gemerout ar vro er c'hreisteiz d'ar stér-se ;

3) bagou pilprennek hir-moan, anezo kef divouedet eur wezenn hepken, dervenn peurliesa. Kavet ez eus bet eun niver diout, douaret doun e lec'hid stériou Bro-C'hall ha Breiz-Veur, ha miret peuz-anterin gant al lec'hid-se. Boaziet e oant ives gant laeron-vor ar C'hermania er Ia kantved goude H. S. Darn anezo a helle dougen betek tregont den ;

4) bagou dounoc'h ha ledanoc'h da vasea marc'hadourez war stériou bras ;

5) listri, evel re Wenediz, stummet da herzel ouz tonnou hag aveliou ar mor Bras. Ledan-tre hag uhel-meurbet an araog hag an aroz anezo, e oa graet o c'horf en e bez a steuc'hennou prenn dero teo ha kreñv, kenstrollet gant mellou tachou houarn. Al listri-se a oa outo eorion a-ere chadennou houarn ha goueliou graet gant ler kivijet mat ha gwriet piz ;

6) listri hir ha herrek, evel ar re a veze boaziet gant Iwerzoniz ha Breiziz, hag a oa anezo eur framm prenn a stigned lerennou warnañ. Skañv a-walc'h e oa ar bibana eus al listri-se evit ma c'hallje eun den hepken o dougen war e choug. Ar re vrasa, al « listri teir lerenn » a helle beza bageet gant eur torkad mat a dud war eun dro ha mordai en dounvor. War roeñvou e vezent peurliesa ; rak-se, en iwerzoneg, ar ger *imram* « roeñvadenn » (liester *imrama*) a zo deut da lavarout kement ha « mordeadenn ».

Miret eo bet d'imp gant skrivagnerien ar C'hreisteiz anoiou eul listri bennak boaziet gant ar Gelted : a) *pikatos*, eun doare bag gant ar Vrezoned, ; — b) *nausum*, lestr e Galia er IVe kantved goude H. S. (12 bis) ; — k) *kumba*,

(12 bis) Da lakaat e kemm an iwerzoneg *nau* « lestr » hag ar brezzoneg *neo* « komm, laouer ».

bagig stér he furm gwarriet meurbet (13) ; — d) *ponto*, bag-treiz e Galia, plañ ar strad anezzi, da dreiza al loened, ar c'hirri hag ar veajourien eus an eil glann d'eur stér d'eben. E marevez kelt-ha-roman e staged a-wechou meur a hini anezzo d'ober ganto eur pont-red dilec'hius diwar gerden.

Ar stur, ar c'hizelladuriou, al livadur. — Ar stur, gant ar Gelted evel gant pobloù all Europa d'ar mare-se, a oa anezzañ unan pe ziou roeñvenn hir, ledan ha pouunner, savet en aroz al lestr (14).

(13) Da lakaat e kemm ar brezoneg *koum, kom* = kleuz, traouïenn = a zo c'hoaz anezzañ en anioù lec'hioù *Koum Bras, Koum Bihan, Komana*, hag all. Eur skeudenn eus an doare-bag anvet *cymba* gant ar Romaned a vo kavet e Cagnat ha Goyau, *Lexique des Antiquités romaines*, eil mouladur, 1896, p. 94, sk. 125. Ar stumm-bag se a zo bet boaziet gant pesketaerien ar Portugal betek hon Amzer : gweiotout De Folin, *Bateaux et Navires, progrès de la construction navale à tous les âges et dans tous les pays*, 1893. El levr-se e vo kavet skeudenn eus bagou-pesketa stummet henvel ouz re wechall ha miret gant Portugaliz betek an XIXe kantved.

(14) Eun dra hag he deus tennet da vras eo bet hoaz ar roenv-stur. An doare-stur-se eo en deus miret ouz Hen-amzeriz da ober gant listri bras, Barrek-mat e oant d'o sevel, nemet gant ar roenv-stur n'oant ket barrek d'o levia. Ar roenv-stur, mat-kenan evit levia ar bagou bihan, kokedou ha skuitennou, a ya war zic'halfoudusaat hep ma vez kresket ment al lestr. Ken ma 'z a dileviadus a-grenn ganti al listri bras. En aner e klaskas meur a wech Hen-amzeriz he gwellaat. Hag e-pad pemp mil vloaz da vihana en em gavas evel peluzel gant ar roenv-stur kement gwellenn a vije bet gallet gounit e ment hag e goueliou al listri-mor. Dister-vent e chomas hepled listri Hen-amzeriz. Etre 30 ha 60 tonenn e oa o dale'h. Galeou ar Chresianed a c'helle degemerout war o bourz, en tu-hont d'o roenverien ha d'o martoloded, 60 den ha 30 marc'h. Diouz ret, ha pa oa d'ober treizou berr-bad, e c'helled bernia warno betek 300 ha zoken 400 a dud. Eur gonnem diboell diouanet e penn razed levraouegou hep skiant-prenet eus ar verdeadurez eo lavarout e oa gant Gresianed an Hen-amzer galeou bras-bras, warno dek, c'houezek, ih zoken dawu-ugent renkad-roenverien solieraouet an eil a-us d'eben, La Roërie ha Vi-vielle, *Navires et Marins*, 1930, pp. 57, 144 ; Lefebvre des Noëttes, *De la marine antique à la marine moderne : la révolution du gouvernail*, 1935, pp. 35-43 (a bouez bras). Fall o levrierez, izel o bourz a-us d'an dour, hep gorre-hourz warno da gledouri an dreizidi hag ar varc'hadourez, dister o zonennadur, n'ea ket listri Hen-amzeriz evit pellaat kalz diouz an douar. Mat e oant hepken d'ar ribla-aodou. Pa oa fall an amzer hag e-pad ar goany, e vezent divoret war an traez. Dibleustr e vanas ar c'heinvor ganto, nemet en daou lec'h e kevrenn reterel ar mor Kreizdouarek hag er mor Ruz (mor Ruz Hen-amzeriz, da lavarout eo pleg-mor Oman breman ; d'hor mor Ruz e

Bagou zo, a oa, evit doare, kaeraet brao gant livaduriou ha peiou prenn kizellet. An doare bagou-se a oa anezzañ gant ar Skandinaved hag an Illirianed a oa, damdost da vad, ar sevenadur anezzo heñvel ouz hini ar Gelted. Tao-lennet eo gant ar skeudennou, engravet e marevez an arem (2.000-900 kent H. S.) war rec'hier ar Sued, listri hir hep gwerniou na goueliou, kaset war-raok gant ugant pe dregont roeñvour, ha warno staoniou hag aroziou uhel ha moan, dambleget flour evel gouzougou elerc'h. War ar c'helorniou hag ar melezouriou arem diwar zourn Illirianed an Alpou hag an Danuvios e welel bagou, kizellet-holl iveau ar staon hag an aroz anezzo ha stummet o begou e doare pennou evned-dour, houidi pe alarc'hed.

Jakent an ano a « pleg-mor arabek »). Treiza war-ecun eus ar mor Encez d'an Egypt a-dreuz d'ar mor Kreizdouarek a veze graet gant skoazell an avelliou c'houec'h-sizunick (pe avelliou etziat). A-drugarez d'an avelliou c'houec'h-miziek hany ha goany e veze gallet ober an treiz a-dreuz-penn da bleg-mor Oman, etre penn kreisteizek Arabia hag aod India, mont ha-dont (40 dervez e padé an treiz). — En XIIIe kantved goude H. S. eo hepken e vœc ijinet ar stur-stambod war vudurunou, kant gwech galloudusoc'h ogel roenv-stur Hen-amzeriz ha Krein-amzeriz, mat war eun dra de levia al Istri brasa hag ar bagou bihana. Trugarekaat henn e vœc gallet diwar-neuze kreski ment al listri, gwellnat ha poataat ar gouelion warno. Ar stur-stambod war vudurunou a lakas Azgandigeziz barrek da lovat, da verdel a-enep tonn hag avel, er goany kerkouls hag en hanv, ha da vont war-ecun dirazo a-dreuz d'ar c'heinvor. Hen an hini a zigoras da Columbus hent Amerika (1492-1493), da Vasco da Gama hent an Indez dre benn-kreisteiz Afrika (1497-1498) hag a ampartas Magalhaes da ober tro ar bed (1519-1521). Hen eo a rôas tu da Europiz d'en em fenna war holl c'horre ar bed. — Diwar-henn al listri hag ar verdeadurez en Hen-amzer, lenn Viktor Bérard, *Les Phéniciens et l'Odyssée*, 2 levrenn, 1902, 1903 (el levrenn 1a, pp. 155-72, studiadenn war ar stumm-gale e boaz en X^e kantved kent H. S.) ; *Les Navigations d'Ulysse*, 4 levrenn, 1927-1929 (war an eil levrenn, pp. 13-80, studiadenn war al listri-mor hag ar galeou) ; A. Shepard, *Sea Power in Ancient History*, Boston, 1924 ; H. A. Ormerod, *Piracy in the Ancient World*, Liverpool, 1924. Warlerc'hiet hizio ha faoz e meur a genver eo levr Sesil Torr, *Ancient Ships*, Cambridge, 1894, hag e bennad *Naois* war Daremberg ha Saglio *Diction des Antiquités grecques et romaines*. A-zivout ar stur-stambod war vudurunou, al listri-mor hag ar verdeadurez abaoe an XIIIe kantved, ouspenn Lefebvre des Noëttes, lenn G. La Roërie, war *Rev. maritime et coloniale*, Meurz hag Ebrel 1938 ; J. Sotras, *Les messageries maritimes de Venise aux XIVe et XVe siècles*, 1938 ; F. Ch. Lane, *Venetian Ships and Shipbuilders of the Renaissance*, Baltimore, 1934 ; E. Deprez, *Les grands voyages et les grandes découvertes jusqu'à la fin du XVIIIe siècle : origines, développements, conséquences*, 1930. H. a.

Goueliou ha kalañeterez. — Goueliou graet a ler a oa gant Gwenediz. Breiz hag Iwerzoniz. Kelted an Itali a rae o re-i gant broenn diwar geuniou ar Bodinkos. Er bloaz 70 goude H. S., listri brezel Civilis, savet ha paramantet, diouz pep doare, e-touez pobladoù moraerien ar Belgion, Morined ha Menaped, a oa outo saeou marellet a vil liou, *sagulis versicoloribus*, eme Dacitus (15).

Da stanka ar gwaskou etre pleñk o listri e rae ar Gelted gant lies danvez : ar bezin (Gwenediz), pennou ar pennduenn (Belged ha Breiziz).

Ar bras a lec'h dalc'het gant ar bageerez mor pe stêriou. — Ar bras a lec'h dalc'het gant ar bageerez e Keltia gwechall hag ar vividigez aneañ a zo testeniet dre an niver a listri a hep doare a oa piaouet gant glannidi ar mor hag ar stêrioumeur. E Galia, ar Santoned, ar Biktoned ha Gwenediz war ar mor Bras, ar Vorined hag ar Venaped war vor Breiz ha mor an Hanternoz a oa d'ezo listri dre gantou. Eur skouadrennad a dri c'hang lestr, warno daou vil daou c'hang brezelour, a voe kaset en IIIe kantved kent H. S. da Iwerzon gant roue ar Venaped (16).

E 56 kent H. S., Gwenediz a gas ouz Kaesar eur skouadrennad a zaou c'hang ugant lestr, hag he dije, panevet e kouezas an avel, kaset da get skouadrennad ar Romaned.

E 218 kent H. S., Hannibal a ra e rann eus eun niver bagou war ar Rotanos hag a ra ganto d'ober d'e arme treiza ar stêr. E 52, Labienus, is-pengadour dindan Gaesar, pa venne treiza ar Sequana, a gemeras eun hanter-kant bag hennak en em gave e *Metiosedon* (Melun). Ar Venaped, a ber'henn kalz a zourau hag a vourc'hioù war ziou glann ar Rênos izela, o doa war ar stêr-se bagou stank a voe aloubet diganto gant ar C'hermaned er bloaz 55.

An Danuvios a oa warnañ eur maread bagou, anata-walc'h diouz ma welomp, en IIe hag er I^a kantved kent H. S., ar Vastarned hag ar poblou keltiek all o tremen hag o tistremen dibaouez ar stêr ledan-se gant aester, hag int engroezioù tud anezo, brezelourien, merc'hed ha bugale, dre gant ha kant.

(15) E latin *sagum* ha *sagulum*, geriou a ouenn "geltiek, a verk gwia-dennou graet gant gloan kreñv.

(16) Diouz eur skrid iwerzonek eus ar Grenn-amzer. Sellit ouz ar *Revue Celtique*, 1907, pajennou 32-37.

Kevredigeziou-micher a vaseerien. — E Galia, dindan aotrouniez ar Romaned, nemet m'edo c'hoaz ar vro en he doun keltiek dre he yez hag he boaziou, e oa bodet bageerien ar stêriou bras *Rotanos* (Rhône), *Saukona* (Saône), *Sequana* (Seine), ha *Rénos* (Rhein) e kevredigeziou-micher. War-dro ar bloaz 25 goude H. S., unan eus ar c'hevredigeziou-se, bageerien Lutetia (Paris) a lakaas sevel eun aoter en enor d'an impalaer roman Tiberius. Kaeraet eo an aoter-se, a zo bet kavet en hon amzer, gant skultaduriou o skeudemni eul lidambroug a veleien hag a vrezelourien ganto goafiou ha skouedou bras. En o c'hichen, e keltieg, an enskrivadur *senani useiloni* a dalv da lavarout marlez « an henaourien uhel ».

Darn eus ar c'hevredigeziou-se a vaseerien a oa anezo moarvat kent donedigez ar Romaned.

KEVRENN V : AR C'HENWERZ

A bep amzer, e marevez an armou hag ar binvioù maen zoken, he deus bet Europa he marc'hadourien-red, hag a yae a vro da vro da droka o danvez'ou. Diwezatoc'h, e derou an eilvet milved kent H. S., e vez degaset ar goularz gant marc'hadourien a-ziwar traezennou mor Hanternoz hag ar mor Baltik, a-dreuz Europa, betek broiou ar C'hristeiz douret gant ar mor Kreizdouarek. Bividikoc'h eget biskoaz e voe kenwerz Europa dindan aotrouniez ar Gelted. Ar goularz, an holen-maen eus an Alpou ha menez *Iouris* (Jura), an holen-mor dastumet war aodou ar mor Bras, an aour, an arc'hant, an houarn, ar staen hag ar c'houevr, a oa mengleziou puilh anezo er broiou dalc'het gant ar Gelted, a roe lec'h da eskemmaddenou a-bouez adalek ar mor Bras betek genou an Danuvios.

Eus enez Vreiz e tegemere Kelted an Douar-bras staen, aour, arc'hant, houarn, perlez (17), ed, ler, chatal, kounhemolc'h a raed ganto ives evit ar brezel, ha sklaved. En eskemm e kaset d'ez iarem, brarezou, gwerach ha livadur-pastez (*glaston*).

Eus ar C'hristeiz, Spagn, Italia ha Gres, e vez degaset

(17) Bihan ha dilufr e oa perlez Breiz-Veur. Kaesar a zastumas diouto hag e savas brud diwar se gant gwall-deodou Roma n'en doa renet e vrezel ouz Breiz nemet evit kaout anezo.

d'ar Gelted arc'hant, goural, gwin, eol, kezeg, dilhad ha harneziou lorc'hus, hobregonou brao kaeraet gant skeudennou, togou-brezel arem outo kribennou boemus, meleouriou arem, podou kaer pri livet, listri ha trebeziou arem pe arc'hant kizellet diwar zourn poderien hag orfebourien etruskat pe c'hresian. E distro, e kasent di goularz, staen, aour, mein prizius, sklaved ha diwezatoc'h, dreist-holl diwar ar Ia kantved kent H. S., houarn, prenn, koar, rousin, flammerennou (gouleier-torchou), peg, krec'hen kriz pe givizet, kouarc'h, lien lin, dilhad gloan, bleo merc'het meleganezed, louzeier mezegiez, greun, mell, kilhevardon, keuz (fourondeg) eus meneziou *Kebenna* (Cévennes), *Lesura* (Lozère), hag *Alpis*, chatal, loened-ti hag evned-porz (kezeg, oc'hen, moc'h, koun, gwazi), loened gouez (tirvi, arzed, bleizi, kizier-karvetaered) evit c'hoariou ar c'helc'hva.

Kenwerz ar goularz hag ar staen. — Eus an holl zanveziou kenwerz, emaomp o paouez menegi, ar goularz hag ar staen eo a voe anezo ar badusa hag ar bouezusa eskemmadi. Diwar an XXe kantved kent H. S., evit doare, ar pep brasa eus eost-goularz glannidi hag enezidi mor an Hanternoz a veze gwerzet ganto da varc'hadourien a c'houneze, dre draoniennou an Albis ha kenstériou an Danuvios, aodou an Adriatik, ma c'hellent ac'hiane hen degas aes dre vor er Chres hag en enezennou nesa d'ezzi. An hent-se eus mor an Hanternoz d'an Adriatik e oa iveau end-eeun an hini a veze heuliet, a-raok an dekvet kantved kent H. S., gant ar profou « paket a golo gwiniz » kaset gant an Hyperboréen (da lavarout eo poblou an Hanternoz, en o zouez ar Gelted), da dempl brudet an Heol, en enez Delos.

Eur forc'henn diwar an hent-meur-se, ar c'haol anezo moarvat e bro-Helvetia, a dize traonienn ar Rotanos (Rhône) hag a ziskenne gant red ar stér-se betek aod pleg-mor Galia. Ac'hano, e marzdanevellou ar C'hresianed, mojenn an Eridanos (18), ar stér veur daoubennek (Rénos, Bodinkos)

(18) Keltiek kerkouls ha gresiek e c'hellje beza an ano-se. E gresieg e talv *Eridanos* kement ha « Ro ar beure » hag eun anô barzonius eo d'ar goulou eus an deiz sellat evel eur stér vrás a zo he mammenn er sav-heol hag hec'h aber er c'huz-heol. E keltieg e talvezje « Ro meur », eri o vez a eur c'hentger-krenvaat. *Dámos* a zo act da iwerzong dan, da gembraeg *dawn* « ro, rôad, donezon ». Ouz *Eridanos* kenveria *Kassidános* « Kaer-e-zonezon » pe « Donezoneit-kaer ».

pe trifennek (Rénos, Bodinkos, Rotanos) (19). Ac'hano al lezano « merc'het Adria » roët d'an Heliadezed. Ar C'hresianed a lake er-maez eus aber an Eridanos, war ar mor Bras (*Okeanos*), da lavarout eo er-maez eus aber ar Rénos, finvez reuzeudik Phaeton « ar Skedus », e veuzadenn er c'heinvor a-gevret gant karr ha kezeg an Heol, kanvaouadeg e c'hoarez ar mor aod, troïdigez o daerou e goularz, ha troïdigez al lenverez yaouank o-unan e krenened (*Populus tremula*). War an aod, gouez d'ezzo, Kuknos « Alarc'h », roue al Ligured, a-greiz m'edo o c'harmi da varo mab doue an deiz, a vœ triôt en evn-anver d'ezan (20).

Ar staen tennet eus ar mangleuziou en-dro da veg-douar Belerion, e korn mervent enez Vreiz, a veze teuzet, puraet ha graet anezañ tolzennou war al lec'h end-eeun ma veze tennel. Stummet e veze an tolzennou-se e furm disou. Kaset e veze eun darn anezo en enezennou Sorling, d'o rei eno d'ar verdeidi o tont a Vro-Spagn ; an dilerch'a gased war girri betek da genver enez *Vektis* (Wight) ; bagou ler o zreize en enezenn e-lec'h m'o gwerzed d'ar varc'hadourien eus Galia, ha karget e veze gant ar re-mañ war o listri. Eur wech dilestret an tolzennou staen war arvor Galia, e vezent sammet war jaoiou ha douget e diabarz ar vro. Adalek ar V^e kantved kent H. S. e veze dilennet eun niver eus an tolzennou-se da vont da *Vassalia* (Marseille).

Pouezioù ha muzuliou. — Komzet ez eus en hor pennad a-raok eus daou vuzel-gorread Kelted Galia, *kandelon* ar maeziou hag an *arepennis*, karrezennou reiz an hed-tu anezo a gant ilinad evit ar genta, a bevar-ugent ilinad evit an eil ; meneget hon eus iveau o muzul hed-hent penna, al *leuga*, d'ezzi 5.000 ilinad, da lavarout eo hanter-kant gwech hed-tu *kandeton* ar maeziou. Anat diwar gement-se, evel ez eus bet lavaret c'hoaz (pempvet Pennad, paj. 111), ez oa gant

(19) Goularzus e oa aod ar Frizoned etre aber an Albis hag aber ar Rénos. Ac'hano an ano laket da unan eus enezennou an aod-se : *Glésaria*, eus *gléson* = goularz = e germaneg ha martez evez e keltieg. Amland eo hizio, war a gredet.

(20) E grëstieg *Ligur* a vez distaget ha skrivel *Ligus* ; eun anô boutin eo iveau o talvezout « krier, garmer ». Gant-se, Kuknos, roue al Ligured, a c'hell beza klevet « Alarc'h, roue ar Charmerien ». An alarc'h gouez n'eo ket sun evn mut evel alarc'h al liorzu. Bez 'ez eus anezan hizio c'hoaz eun evn kehelet gant ar Frizoned, *L'Anthropol.* 1921, pp. 175-6.

poblou Keltia, pe re Chalia da vihana, muzuliou kenreizet o kloza striz kenetrezo.

M'o dije bet ,ouspenn, eur c'henreizadur, pe veur a hini, a vuzuliou-poueza, n'oufed nemeur hel lakaat en arvar. Abred-kaer e voe anavezet ar balañsou en Ejipt : skeudennadurioù izel-vos eus ar VIe rummad-rouanez (war-dro ar bloaz 2.500 kent H. S.) a zo taolennet ganto unan diglok c'hoaz, ha daou grog ouz ar waleññ anezo. Eus ar vro-se, dre voraerien enez Kret, en em skignas ar valañs er C'hres hag en Italia. Kavet ez eus er C'hres, en eur bez roue savet etre ar bloaz 2.000 hag ar bloaz 1.500 kent H. S., daou re valañsouigou en aour, a oa anezo, hep mar, profadurioù. Kammed ha kammed, a foar da foar hag a vare'had da vare'had, e c'hounezas ar valañs tachenn war-du an Hanternoz. A-douez dismantrou ar c'hériadiennou war-zour, a oa en o bleuñv er Suis e marevez an armou arem (eus ar bloaz 2.000 d'ar bloaz 900 pe war-dro kent H. S.), ez eus bet tennet pouezioù plom ha staen, outo eul lagadenn d'o staga ouz krog ar valañs. Unan eus ar pouezioù-se, a furm gant eur gornigell, a zo heñvel-pik ouz pouezioù *staterae* « krogou-pouez » ar rann-amzer kelt-ha-roman.

Ar moneiz. — Chatal, sklaved, ed, listriach, armou ha kin-klercenzou, feilhennou pe boultr aour, ar re-se e voe kenta moneiz-troka Europiz. Da c'houdevez, e savas, e kreiz, hanternoz ha kornog Europa, kerkoulz hag er c'heresteiz anezo, boaz an tolzennou metal (aour, kouevr, arem, arc'hant), reizet ar stumm hag ar pouez anezo. An doare ma stummmed peurliesa an tolzennou-se e oa hini eur voué'hal diou-zremmet, treuz-didreuz en he c'hereiz eun toullig ma tremened ennañ eur gordenn d'o istrivilha. Re all a oa a furm gant rodouigou, lagadennou, hag all. E-metou poblou raghellenek Enez Kret, Enez Chipr hag an Azi-Vihana eo d'eomp klask mammenn an doare moneizadur-se, en em ledas a-nebeudou en Europa meur a gantved a-raok aloubadennou-brezel ar Gelted (21).

(21) E broiou ar Gevred, e veze rôet d'an tolzennou kouevr stumm eur c'hoc'hien ejen (ha d'ar pouezioù — arem gant plom ebarz — stumm eur penn-ejen pe eur penn-leue). Hervez ar geriadurour Hesychius, ar barrennou metal dek min pouez a oa ganto stumm ar voué'hal diou-zremmet (*pelekus*). Ar barrennou distroch'h pouez a oa o stumm hini ar voué'hal undremmet (*hemi-pelekus* = hanter-

Ar peziou-moneiz, o font e boaz, n'e zistroadas ket en holl. Choaz er Ia kantved kent H. S., e rae, evit an darn-vuia, Breiziz da voneiz gant tolzennou kouevr pe lagadennou houarn, divizet ar pouez anezo. Tolzennou arc'hant doare gant ar voué'hal diou-zremmet, hag int bet teuzet er marevez kelt-ha-roman, a zo bet kavet en hon amzer en Iwerzon, Breiz-Veur hag en hanternoz ha kreiz Europa.

War-dro an IIIe kantved kent H. S. eo e stagas Kelted an Douar-bras, diouz skouer ar C'hresianed, gant an oberia pezioù-moneiz. En aour e voe kenta peziou ar Gelted evit doare (22), hag int gract heñvel ouz « stalerou » rouanez ar

voué'hal ». Dellezek a evez co etrevrôadelez ar gresieg *pelekus* : sanskriteg *paracu*, assirieg-babilonieg *pilaquu* « boué'hal » ; kenveria ar sumereg *bal* « boué'hal », *bal-su-du* « douger-boué'hal » (doare-belegi, an a'haiweg *Bélos* = an Neny = ha « doue an neny » (a oa ar voué'hal e arouez). Kavet ez eus bet boué'hilli sklat undremmet eus Iwerzon d'an Indez, eus Skandinavia d'an Ejipt ; boué'hilli ensoué'het, eus Kornog Europa (Iwerzon, Galia, Iberia) da Rusia, Siberia ha bro-Sina, Dibaot pe zianav ez int er C'hres hag er broioù e-harz ar C'hres, er Ragazia, en Iran hag en Indez. Anezo moarvat eun testeni ous-penn eus an darempredou kenwerzel a veze etre ar Reter-Pella hag ar Chornog-Pella dre hantercrez iranegerien ar steppennou, Skuthed, Saked, Massaged, Sarmated, Alaned. Ar bôli anvet *Sinot*, *Sinai* e Mezopotamia, *Cina* en Indez, anezo, hervez ar Mahabharata, marc'herien brudet o c'hezeg o veva e-harz *Takhara* (Toc'harianed ? Teukrianed ?) ha nepell diouz *Iavana* (Iaoñiz) a zo hep mar ebet Skuthed ha diganto co marizez o deus bet melengro'heneien ar Reter-Pella an an a zoougot breman (Autran, *Tarkondemos*, 1923, pp. 226-7, notenn). Seligman, *Bird-chariots and socketed-cells in Europe and China*, war *Journal of the Royal Anthropological Society of Great-Britain*, 1920 (renta-kont war L'Anthr. 1921, p. 558) ; Anderson, *Der Weg über die Steppen*, war *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, Stockholm, 1929 ; O. Janse, *Notes sur quelques épées anciennes trouvées en Chine : Quelques antiquités chinoises de caractère hallstattien*, id. 1930 ; Vayson de Pradenne, *L'étamage des armes de bronze en Chine*, war L'Anthr. 1924, pp. 481-513. Ahendall, diarvar eo bet laket gant ar c'havadennou hendraezou levezon Kornog Azia war Vro-Sina e-kerz kenta rannoadviziou ar metal. An armou metal rosa, boué'hilli, klezeier, h. a., e boaz gant Sinaïz e-doug an IIe hag an IIe milved kent H. S. a zo gract diouz patron ar armou a veze oberiet en hevelep predou e Ragazia (Suziana pe Elam, Mezopotamia, Armenia, Kaakazia). A-walc'h kement-se evit rei da anaout ez eo bet pleustret hent ar sidanerien dre greiz Azia ar arok zoken ma oa eus kenwerz ar-sidan.

(22) Arvarus eo kement-se. Diouz ar ster a vouniez kemeret gant an ar metal gwenn e galianeg hag er yezou brezonek dinaouet eus galianeg enez-Vreiz, e ve da gredi ez eo bet arc'hant kenta mouneizou Kelted an Douar-bras. Bezit koun ouspenn eus ar ger diougevrennek

Vakedonia, a veze degaset dre hent an Danuvios hag ar Rotanos gant ar varc'hadourien hag ar c'hopr-soudarded o tont d'ar gêr. A bell da nes en em skignas boaz ar moneiz aour, arc'hant hag arem e-touez Arvorigiz hag ar Velged hag, en tu-hont d'ar mor, e korn gevred enez Vreiz.

Aes merzout, diouz an niverennou-mañ da heul, peger stank e rede ar moneiz gant poulou keltiek a oa. Er bloaz 197 kent H. S., e-mesk ar preiz-brezel lemet gant ar Romaned digant Kelted an Itali, e oa 793000 pez-arc'hant merket warno skeudenn eur c'harr daou loen-kezeg outañ ; — ar bloaz 196 a zegasas da deñzor Roma 234.000 pez arc'hant a hevelep patrom gant ar re genta ; — preizadeg ar bloaz 191, ha hi graet en eur vro gwastet euzus meur a vloavez a oa, a zizougas c'hoaz 230.000 a beziou arc'hant.

Kenta peziou-moneiz ar Gelted a zo anezo heñveladuriou mat diouz peziou gresian ; beza a-walc'h e vijent bet sköef, evit eun darn, gant Gresianed e servij rouaned Keltia. War zistresa ha disleberi ez eas ar patrom anezo tamm-ha-tamm, ken na weler mui war zaou du diweza peziou ar rummad kenta-se nemet eur rouestlad iskis ha divalo a boentou hag a linennou. Diwar ar bloaz 150 kent H. S., ar Gelted, o trei o sellou ouz plant ha loened ar broiou ma vevent, ouz o c'hredennou hag o danevellou brôadel, a gavas enno evit o feziou-moneiz skeudennaduriou a zo diouto o-unan. Dizano ha diskrid e vanas ar peziou-moneiz keltiek ken ar chenta kantved kent H. S. ; diwar neuze e rôont da anaout d'emp anioiou eun nebeut rouaned ha penrenerien Keltia ha n'ez eus diwar-benn hiniennou anezo meneg ebet e skridou ar Chresianed hag al Latined.

E-keñver gant ar moneiz graet er vro edo red-dired e Keltia eur peziou bennak a vro all, gresian, iberiat, karthadaat, ha, da ziweza, roman. Eur wech staget ar pep brasa a Geltia ouz impalaerded Roma, oberidigez ar moneizidou brôadel ne voe ken anez. Koulskoude, c'hoaz e diweza bloaziou ar chenta kantved goude H. S. edo e moun er marc'hadoù eun nebeut peziou-moneiz breizek.

Hen-Iwerzon ne voe ganti biskoaz moneiz ebet diouti hec'h-unan, nemet, da heul an darempredou kenwerz a voe dalc'het ganti, e-pad ar pevar kantved kenta eus an oadvez

argantodanos « barner an arc'hant » a lenner war peziou-moneiz eus Galia. Ano eur reizawour a vije bet e gefridi evezia ouz ar mouneiza e tiskouez beza ar ger-se. (M. M. 12-7-1943.)

kristen, ouz an darn eus enez Vreiz a oa sujet d'ar Romaned hag ouz kornog Galia, e tegouezas enni eun niver bras meurhet a beziou-moneiz roman. E derou ar Grennamzer e pri-zache c'hoaz Iwerzoniz dre vuoc'hed (*set, bo*), maouezed sklav (*cumal*), ha seier heiz (*miach*), *Kimbos* pe *kimmos* (deut da « cimb » en iwerzoneg) e oa, e keltieg Iwerzon, ano ar moneiz-troka, pe beziou e vije pe zanveziou all.

Foariou ha marc'hadoù. — Heñvel-tre e oa, evit doare, ar foariou hag ar marc'hadoù gant Hen-Gelted ouz re Iwerzon er Grennamzer. Kas a reomp hol lennerien d'an taolenadur klok a rôomp eus ar re-mañ en 3e kevrenn eus hor pennad XII. Lakaet eo bet (23) ez oa ar geriou *bona* ha *magos*, anezo dibenn kalz a anoiou lec'hioù annezet e Galia, da lavarout kement hag ar ger latin *forum*. A c'hallfe beza, nemet n'eus tra a gement hel lakafé anat. *Magos* a zo deut da *mag* en iwerzoneg, *ma* e brezoneg, ha n'o deus ken talvoudegez an eil hag egile eus ar geriou-se nemet kompezzenn, tachenn, lec'h ». *Bona* a zo, hep mar ebet, andon an iwerzoneg *bun* « diazez ». Ar c'hembraeg *bon* « diazez » a c'houlenn en e ziagent eur stumm *bonna* a lenner iveau war skridou an Hen-amzer.

Bez' eus en iwerzoneg eur ger *ceide* « mare'had, foar » a c'houlenn en e ziagent eur furm hen-geltiek **kention*. Kenveria *Kantion*, ano ar rannvro eus enez-Vreiz an dosfa d'an Douar-bras. E marzistor Iwerzon, *Magh gCeidne* a zo anoy al lec'h ma veze degaset d'ar Fomored an truaj dleet d'ezo (23 bis).

Ostaleriou. — Ostaleriou a oa en Italia-Uhela d'ar mare ma skrive Polubios (e-kreiz an IIe kantved kent H. S.). E Galia, a-hed an hir a hent heuliet gant ar sammou staen eus aod mor Breiz da Vassalia, e tlee beza, da hep penn deveziad-kerzout, tiez savet a-ratoz da gledouri ar varc'hadourien.

Meneget e vez alies gant skridou iwerzonek ar Grennamzer eun doare den a garg, anvet *brughfer* pe *brugaid* « meurour, perc'henn-douar », a oa e zlead herberc'hia ar rouanez,

(23) C. Julian « *Histoire de la Gaule* », II, pajenn 238.

(23 bis) J. Rhys, *The Collingy Calendar*, London, 1910 (mouladur distag ; diwar *The Proceedings of the British Academy*, p. 18.

ar varnerien, ar renerien, ar varzed, ar vrezelourien, war o beaj, hag, ouspenn, an diavaezidi. An « herberc'hour »-se a veve en eun ti a raed *bruden* anezañ, e'chon a-walc'h evit ma c'hallje rei degemer ennañ d'eun niver ostizidi. Perc'henn e oa war zouarou na dlee paea leve ebet diouto, hag a oa a-walc'h anezo evit e zic'houni diouz mizou e herberc'herez. E kroaz-hent daou hent bras edo an herbere'hitiou ; eun tantad a vaged, a-hed an noz, el letonenn dirazo, da eeuna a-ziabell ar veajourien. War enaou dalc'hmat e tleu beza tan o c'hegin, o c'haoteriou bepred leun a gig, ha digor atao an doriou warno, nemet diouz an tu ma c'houeze an avel. Sellet e veze pep *bruden* evel eur minic'h didorrus ; ar muntrer en em repue enno n'helled ket e serri.

Meur a renkad herberc'hourien a oa. An izela hini, anvet *brugaid* *cedach* « herberc'hour-kant », a oa dleet d'ezan kaout, da vihana, kant penn a bep doare chatal, kant labourer-douar, hag eur peadra kevalaf a vier, chufere, bleud hag all, da veva e ostizidi. An herberc'hour a genta dere, pe pennherberc'hour (*rigbrugaid*), a oa anezañ eun den a bouez ha prizet uhel. Bez' e vije bet en Iwerzon, er Ja kantved kent H. S., c'houec'h pennherberc'hour evel-se. Ar brudeta anezo e oa *Da Derga* (24) a Leinster. An ti anezañ a oa warnañ sez dor atao digor. Seiz kambr a oa etre pep diou zor, hag int ec'hon a-walc'h da zegemerout eun niver bras a dud. Teir gwech hanter-kant paot्र yaouank, armet gant batarazou spern enveziet a houarn, a rae gwardoniez war an ostaleri.

Perz pouezüs ar c'henwerz e buhez Keltia. — Eun dra hag a ro testeni war ar bras a bouez dalc'het gant ar c'henwerz e buhez an hened keltiek eo ma tiollas meur a vrezel en abeg da berc'hennedigez vngleuziou pe wiriou-treiz war hentou ha stériou darempredet gant marc'hadourien. Strabon a zo meneg gantañ a ziou hobl eus Illiria a oa e brezel dalc'hmat en abeg d'eur poull-holen war ar genvevenn etrezo, « Divizet e oa bet », emezañ, « e vije bet gounenez ar poull-holen gant an diou bobl, bep eil tro ; nemet torret e veze allies an diviz-se ha, da heul, e save brezel. »

(24) Iwerzoneg-krenn eo *Da Derga*, *Derg* a dalv kement ha « ruz ». *Da*, tro-c'henel *Da'* a hefivel derv'bel lec'h eur furm hen-geltiek *Davos, tro-c'henel *Davi*, a c'halife beza kar da *Danus*, anôsklav e *Plantus* ha Terentius (IIIe, IIe kantved kent H. S.).

E Galia, an Aedued hag ar Sequaned, etrezo d'o ranna stêr Arar, a veze dibaouez o tabutal diwar-benn ar stêr-se, pa doue an eil hag egile beza perc'henn da vat war ar red anez, oc'h azgoulenn kaout en e lod degemerediged an treizwiriou. War-dro ar bloaz 60 kent H. S., e savas diwar se eur brezel ma voe trec'het ar Sequaned, a c'halvas d'o skoazzell ar C'hermaned.

Lezennou diwar-benn ar c'henwerz. — Ar c'henwerz, daoust ma rae ar gwella berz, n'oa ket peur-zishual. Paea gwirion a ranke ar varc'hadourien d'ar poblou ma tremenent war o douarou. En enez-Vreiz n'halle ket ar strolladou listri, o tont a Vro-Spagn ha Galia, douara war-eun en aodou ar staen : ret e oa d'ezo gortoz ouz an enezennou nesa. War an Douar-bras e veze difennet-striz gant poblou a oa degas ha gwerza danveziou-zo wår o douar. N'helled ket degas aour e bro ar Skordisked (gourenez ar Balkaniou). E bro an Nervied (hanteroñ Galia) e oa difennet gwerza gwin hag an holl draezou didalvez « goust da zinerza an eneou ha da wanaat ar c'halonou ». A zo kaeroc'h, an diweza poblamañ a vire ouz ar varc'hadourien da zont en he domani. Nemet eun direizadenn n'oa ken e Galia, er Ja kantved kent H. S.

Ar varc'hadourien. — Eus ar varc'hadourien e veze alao mont-dont dre Geltia, darn a oa Kelted (25), darn all diavaezidi. Ar re-mañ a vœu anezo, diouz al lec'h hag an amzer, Etrusked, Ligured, Ibered, Illirianed, Germaned, Skuthed, Gresianed, Karthadaiz, Romaned (ar re ziweza-mañ, dreist-holl diwar eil hanterenn an IIe kantved kent H. S.).

E broiou keltiek an Danuvios edo ar c'henwerz, war a hefivel, etre daouarn ar Sigunned, eur bobl nann-keltiek, diazezet war glannou an Danuvios damdost d'al lec'h ma savas ar Gelted, er IVe kantved kent H. S., kêt greñv *Singidunon* pe *Singindunon* (Beograd). Darempredet e veze a-viskoaz, en tu-hont da goun den, hentou mor ar Chuz-heol gant listri Tartessiz Bro-Spagn a save betek Iwerzon hag

(25) Miret eo bet d'eomp gant an enskrivadurio latin engravez er marevez kelt-ha-roman anô meur a hini eus ar varc'hadourien-se. Unan anezo, C. Aurelius Verus, *negociator britannicianus*, a vez graet anezañ *moritex*, da lavarout eo « beajour dre vor » en hen-geltieg.

enez-Vreiz (26). En hentou-se e weled, ouspenn, listri o goueliou ruz Gwenediz ha, diwar ar VIe kantved, listri Kartha-dai.

D'o dezougen war zouar e sammed ar mare'hadourezion war loened : marc'h, ejen, azen, mul, pe war girri diou pe beder rod. Ar Sigunned a rae gant kirri war beder rod goët gant ler pe feltr ha stlejet gant meur a goubiad kezeg bihan blevek. Merc'hed eo a vleine peurliesa ar c'hirri-se, a veze kavet adalek genou an Danuvios betek ar Rotanos.

Ne vern a be ouenn e vijent, e tiskouez marc'hadourien Keltia kalz a gendalc'h hag a nerz-kalon. « Ligure Galia, en em ro da genwerzi », eme an danevellour Diodorus, « a laka gant herder obuhez er gwasa arvar o verdei moriou Sardenia hag Afrika ; savet war vagouigou bresk ha ganto pourvezioù gwall-zister, e tiflont ar barradou-amzer skrijusa ». An hevelep Diodorus a daolenn d'emp-ni an Atheniad brudet Themistokles (V^e kantved kent H. S.) argaset a hep tu gant kasoni Spartaiz, ret d'ezan tec'hout en noz diouz bro ar Vollossen (war vevennou ar Chres) hag o kejá eno gant « daou Liguriad yaouank, marc'hadourien a vicher, a anaveze mat an hentou. An daou baotr yaouank a dalvezas d'ezan da hentourien en e redadennou noz da dec'hout diouz enklask Lakedemoned ; ambroug anezan a rejont kalonek ken na zegouezont, goude gouzañ kalz a skwirderiou, en Azia e-lec'h e kavas an Atheniad, d'an diwez, eur repu asur e ti eur mignon. »

Ar veajourien. — Gweladennet e voe Keltia, er VIe, IVe ha IIe kantved kent H. S., gant tri beajour brudet, e tleomp

(26) Testeniet eo an darempredou etre ar Spagn diouz an eil tu, an Arvorig, Iwerzon hag enez-Vreiz diouz an tu all, gant : 1° pezbaroniez Rufius Festus Avienus, *Ora Maritima* (372 goude H. S.), anezan eun aozidigez e gwerzennou latin eus eun hen-zanevell chresian a hefivel beza bet trôet diouz yez Karthada ; — 2° ar gavidigez en holl vroioù-se eus eun niver hendraezou peur-henvel o tenna; darn da oadvez an armou hag ar binviou e maen lufret, darn all da oadvez an armou arem. Evit ar ergenzhou o dije graet Phenikianed an Azi da vengleuziou staen Breiz-Veur, n'ez eus anezo nemet huñvreadennou dioujanet diwar dreuz-skaerdiou e spered gouizieienzo eus an XIXe kantved. Dre gant ha kant a beziou-micher dastumet war aodon ar mor Kreizdouarek ez anavezomp mat bremañ traezoukenwerz ar verdeidi phenikian, ha n'ez eus bet kavet tra biskoaz a gement a vîje a zoare gant an traezou-se nag en Arvorig, nag en Iwerzon, nag e Breiz-Veur.

lavarout eur geriennoù bennak diwar o fenn, ar Charthadaad Himilko, hag ar Chresianed Putheas ha Poseidonios.

Er c'houec'hvet kantved, o veza m'edo galloudez Tartessiz war he diskar ha kouezet o forz-mor pennha, Gadur, etre daouarn Karthadaiz, e kargas sened Karthada an amiral Himilko da vont da anaout aodou kornog Europa. Himilko a hedas aodou ar Spagn ha re Chalia, a oa d'ar mare c'hoaz e dalc'h poblou rak-keltiek, Kuneted, Kempzed (26 bis) ha Saeed er Spagn, Ligured ha Draganed e Galia, Ribla a reas, goude-se, aodou an Arvorig, a anved neuze *Oestrumnis* pe *Oistrumnis*. Eus an Arvorig, en eur ober daou zerveziad merdei, e c'hounezas Iwerzon (*Iverio*). Anaout a reas, da heul, enez-Vreiz (*Albio*) hag e talc'h has war-zu ar Reter betek an tevennou a sko diouz tu kreisteiz an enezenn, war vro an Hanternoz. Eno e welas eur vro o paouez beza ket kemerec ha diboblet gant ar Gelted.

War-dro dibenn ar IVe kantved e reas ar Gresian Putheas an hevelep hent. N'oa anezan, war a greder, nemet eur paramour-listri a Vassalia ; a dlee beza desket evelkent rak m'en doa studiat ar steredoniezh. Hedi a reas aodou bro-Spagn, diraez war-eeun, goude, bro an Ostidammed (*Ostidamni* « poblou ar Chornog ? », an Arvorig) ha mont ebiou da vegdouar Kabaion (beg ar Raz pe Penn-ar-Bed). Enez *Uxisama* (Eusa) a welas hag ac'hane, o kemeroù e hent a-dreuz d'an dounvor, e c'hounezas en eun dervez beg-douar *Belerion* (Land's End) en enez-Vreiz (*Pretanis*). Ober a reas tro an enezenn vrás-se o heulia holl gildroennou an aodou anez, ha hedi, goude, aodou kreisteiz mor an Hanternoz, a oa neuze e dalc'h ar Gelted betek aber an Elb (Albis). Ac'hane, o tremen etre ar Jutland (Baltia) hag enez Heligoland (*Abalus*), e c'hounezas an Norvej (*Thule*).

(26 bis) A c'hellje beza e vije kuzet Kelted din'an an ano-se. Bez' ez eus bet e kompezen hanternoz Germania, etre ar Rénos hag an Albis, eur stêr anvet Amisios (an Ems eo hizio). Distreset e hanval beza an ano-se. E derou an oadvez kristen, e veze graet eus an dud o veva war he glannou *Amsivarii*, *Ampsvarii* (houman o tiskouez beza ar ferm wella). Hogen *Ampsvarii*, *Hampsivarii « brezelourien stêr Hampsis » a lakef da gredi e oa *Kampsia* stumm hen-geltiek an ano-ster-se (h germanek = k keltiek). Eus ar gompezen-se e laker da zont ar Gelted a zo aet ar pella war-du ar Gwalarn : Iwerzoniz. Ac'hano martez eo denet ives ar re a zo aet ar pella war-du ar Mervent. Ar Gempzed a zo pennha andon ar hobl a voe, anvet diwezatoch Luzitaniz, ha stank eo bet an anoiou keltiek e Luzitania.

E diweza bloaveziou an IIe kantved kent H. S., eur Gresian all, Poseidônios, anezañ eun den fur ha gouiziek hag a zalc'hias diwezatoc'h eur skol vrudet en enez Rhod, a weladenas Bro-Spagn ha poblou keltiek dishual Galia, ma heñvel beza bet diganto ar gwella degemer. Kenta skrivagner en dije komzet eus Barzed Keltia eo Poseidônios, war a ouzomp.

Himilko, Putheas ha Poseidônios o doa lakaet dre skrid o beajou, ar c'henta e yez semitek, an daou all e gresianeg. Gwaz a se, an danevellou-se n'int ket deut betek ennomp. N'ez eus ganeomp ken nemet pennadouigou diouto bet miret gant skrivagnerien war o lerc'h, evel Polubios (27), Strabon, Diodôros, hag Avienus.

Dindan an impalaer Nero (54-68 goude H. S.) e c'hoarvezas eun ergerzadenn nevez da vro ar goularz. Eur marc'heg roman a voe fiziet ennañ da gefridi gant Julianus, embre-gour an engannou klezeidi rôet gant an impalaer, mont war aodou hanternoz Europa ha pourchas eno kement a c'hoularz ha ma c'hallje degas gantañ. Treuzi a reas ar marc'heg bro goz an Daurisked da c'hounid Karnunton, kér geltiek eus ar Bannonia war an Danuvios. Treizet gantañ ar stêr-se, e tizas, a-dreuz da uhelennou koadek an Erukunia, kompezenou an Hanternoz, termen e veaj. D'ar C'hermaned eo e oa sujet d'ar mare an holl vro-se. Ar marc'heg a beurredas arvor ha marc'hadou ar vro ha kement a c'hoularz a zeuas gantañ d'ar gêr ken e voe staget gant nozelennou eus an danvez-se ar rouedou da gaelat ar *Podium* ouz al loened fero hag e oa golbet holl a c'hoularz an armou, ar geleriou, ha kement tra a raed ganto en deiz-se. Trizek livr e oa pouez ar brasa tamm goularz a oa bet dastumet.

Eun tamm sklerijenn a-zivout an hentou douar ha mor bel heuliet a-goz gant ar varc'hadourien, eun dam-anaou-degez eus annezelc'hiou, istor, giziou ha kredennou hen-

(27) Ar Gresian Polubios, mignon d'ar þengadour roman Scipio Emilianus, a heulias anezañ er brezel ouz ar Geltibered (151 kent H. S.) ha, goude-se, e seziz Numantia (134-133). Ober a reas e vad, evit doare, eus ma ranke tremen dre C'halla ar C'hristeiz e-lec'h m'ede marc'hadourien Gorhilo, da glask klevout doareou bro ar staen. Ar varc'hadourien, disfizius moarvat ouz ar Gresian-se a heulie arme ar Romaned, hag aon ganto na vagie Scipio an dezo da argadi gwalar Galia, ne rejont nemet respontou a nebent a bouez. War-se, Polubios, drouk ennafai dre n'halle lavarout netra diwar-benn eur vro m'en doa Putheas komzet kalz anezzi, a reas eus hemañ eur gaouiad divez.

bloblou Europa e-kerz kosa hanterenn ar Ia milved kent H. S., a zastumer dre lenn ha studia skridou Gresianed ha Romaned desket ar Ia, an IIe, an IIIe, ar IVe hag ar V^e kantved goude H. S. : Avienus, Valerius Flaccus, Dionusios ar Periegetour, Nonnos ar Panopolizad, h. a. (28). Hoalet meurbet gant ar skridou gresiek kosa, o deus tennet eus ar skridou koz-se danvez levriou nevez. Trugarekaat i, eo deuet betek ennomp tra pe dra eus deskadurez an henlevriou aet hizio da get.

Eus Kolonennou Herkulez da Valtia. — Ar goularz hag ar penna metalou, da lavarout eo, hervez al lerc'h-ouz-lerc'h a zo bet en implij anezo, an aour, ar c'houevr, ar staen, an arc'hant hag an houarn, setu an traou bras ma veze dedennet ganto Kreizdouaregiz pa 'z aent er-maez eus o mor dre raz Peulvanou Herkulez evit ribla aodou ar mor Bras (29). Meur a dra a zo da zeski oc'h ober huan-ha-huan an hevelep ribladenn.

Alubé, unan eus peulvanou Herkulez, hervez Dionusios ar Periegetour. En *Ilias* Homeros (VIIIe kantved kent H. S.) einan Alubé pe Salubé ano bro c'henidik an arc'hant (*argyrou genethlé*). Bez' ez eus bet e Pont (Azia-Vihana) eur gêr anvet evel-se. Kenveriet eo bet Salubé ouz ano an arc'hant er yezou germanek : goteg *silibr*, hen-uhel-alamaneg *silbar*, hen-skandinaveg *silfr*, alamaneg breman *silber*, saozneg ha suedeg *silver*. Eun distresadur diwar ar germaneg e tiskouez beza an hen-slaveg *sirebro*, lituaneg *sida-bras* « arc'hant ». Nesaet eo bet ouz an ano germanek *Siluros, mons *Silurus* goutez d'ar Romaned, an (tartessek ? iberek ? ligurek ?) eur menez a vro-Spagn, an hini marteze

(28) Arabat ankounac'haat an diaraogerien o doa bet, evel Apollonios ar Rhodad, etro 247-205 kent H. S., bet levraouegour en Aleksandria-Egypt war al lenndi brûdet a voe tangwallat e 48 kent H. S. gant Kelted ha Germaned Kaesar, evel Skummos a Gio (kenta kantved kent H. S.), h. a.

(29) Goude goularsa, kouevraoua, h. a., en arvor ar broiou tro-war-dro d'ar mor Kreizdouarek. Goularz melen, ruz ha du, a gaver war aod Sikilia, war aod *Hesperia* pe Italia (Liguria ha Lukania), war aod Maouretania Tingitana, Kouevregou ha staenegou a zo war arvor Etruria hag e meneziou Maouretania, Khalkidiz a reas abred o mad eus kouevregou ha staenegou Etruria ; drezo eo en em ledas boaz al lizerennou gresiek er vro-se. En Iberia (*Hesperia Magna*, *Hesperia Ultima*), a-veneziadou a-bez eo e kaver an holl vetalou.

a zo bet anvet *Arguros* gant ar Chresianed hag *Argentarius* gant ar Romaned (30). Hag e teuer da sonjal en Arganthos, ar roue arc'hantus ha hir-vuhezek a zo bet o ren war an Dartessed er VIIe kantved kent H. S., hag a zo bet brudet e roulez gant Herodotos an Halikarnassad en e Istorion (V^e kantved kent H. S.) (31). Ma vije e gwirionez e *Salubé*, kér a Bont, an andon eus ano germanek an arc'hant, eun testeni e vefe ouspenn da staga ouz ar re a laka anat ez eus bet eun hent, bet heuliet a-goz hag eus ar pleustreta, etre broiou germanek hanternoz Europa hag aod ar mor Du. Evit ar c'heitieg *arganto*, al latin *argentum*, e lusker da gredi ez int diwar an hevelep andon ragistorek hag an armenieg *irkat* « houarn ».

Kassios, mons Cassius gouez d'ar Romaned, mangleuz pe varc'had bras evit ar staen war an aod, el lec'h m'eman breman pörz-mor Huelva, e-harz kouevregou pinvidik-dreist a zo dindan c'hounid breman c'hoaz. Kavet ez eus bet e 1923, dre ober ravanelladou e porz-mor Huelva, d'hen skarza d'hen dounata, armou arem a-yoc'h (daou gant, tost da vat) o tenna dre stumm o oberiadur da bevar rannoed an arem (1300-900 kent H. S.). Bez 'ez oa anezo klezeier, gouglezeier, kontilli, goafiou, broudou-saeziou, spilhou-alc'houez, h. a. Dispennadur an danvezou aet d'o ober a zo evel-hen : Kouevr 89,38 ; staen 10,54 ; antimoan 0,065. Al lec'h ravanellet a oa ennan, eus krec'h da draon : 1° goulezennadurioù lec'hidek eus stêr Odiel, diwar hon Amzer ar gweleadou uhela anezo ; 2° grouan ha kregin (enno eo bet kavet an armou) ; 3° eul lec'hid priellek glas e liou, teo

(30) Hubert, *Les Celtes et l'Expansion celtique*, I, 1932, pp. 245, n. 1 ; 352, n. 4. Liguregez *Siluros* a vije harpet gant an ano-menec *Piz Silvretta* a gaver en eur gevrem eus aradennad an Alpou m'eo ligurek an anoiou-dec'hioù anezi, id. 352, n. 4.

(31) Keltiek e c'hellje beza *Arganthos*, nemet touellus e c'hell beza an tres keltiek a zo war an ano-se. Bez 'ez eus bet en Azia-Vihana, e Bithunia (bro tudet gant Thraked) eun *Arganthōnion*. N'e ket souez, Bez 'ez eus bet, e kevrennou ar c'hourenez vrás-se n'int ket bet annezet gant ar Chalated, anoiou, diwar hen-yezou indezeuropek ar vro, d'ezzo ar stumm keltiek hep beza keltiek e gwirionez : *Gallos* (eur stêr e Bebrukia), *Kragos* (eur menez tribegek e Lukia), *Ligas* (menez), *Skordiskos* (menez), h. a. — Adnotenn, Thraked ne c'hall ket beza an ano bithuniek *Arganthōnion*. Anaout a reomp ar ger thraked da lavarout « arc'hant » : *skarge*, *skarké* e oa, eus ar wrizienn-cher *skarg* « stirlinkat », evel ar sanskriteg *kharjura*, henvelster.

meurbet ar gwelead anezan. Eul lec'h a bouez bras e oa bet Menez Kassios, ha koun a zalc'hed en Hen-amzer eus an emgannou taer a oa bet gwechall-goz evit hen perc'henna. Kenveriet eo bet an ano-menec-se, ouz *kassiteros* a zo, e barzonegou Homeros, an gre siek ar staen (« ar staen keltiek », *ton cassiteron ton keltikon*, evel ma lavar Aristoteles, ha goulakaret eo bet gant d'Arbois de Jubainville ha S. Reina'h e oa *kassiteros* a ouenn geltiek, nemet stummadou diwar ar ger-se a gaver en assirieg, en arabeg hag e sanskriteg ha kement-se a laka da ziskredi e vije keltiek e gwirionez.

Ophiussa, ano laket gant ar Chresianed da aod kornok Iberia (aod ar Portugal breman), Kehlidigez an Naer (*ophis*) a zo laket anat gant hendraezou ragistorek ar vro-se.

Londobris, enezenn war aod kornok Iberia, Kenveria, en enez-Vreiz, *Londinium*, war eun enezenn e-kreiz stêr *Tamésis* (Tavozez), tost d'hec'h aber. Keltiek e c'hell beza londo, a-enep d'ar pez a zo bet lavaret gant gouzieien dic'houvez eus ar yezou keltiek.

Promontorium Celticum, ano laket gant ar Romaned da veg-douar gwalarm bro-Spagn (*Hispania*) (32).

Kallaikia (Galicia hizio). Staenegi er vro, dindan c'hounid en Hen-amzer, hag en aod konkou mat d'al listri-mor ha d'ar bigi. Joleaud, *Ancienneté de l'exploitation de l'étain dans le nord-ouest de l'Espagne*, war *L'Anthropol.* 1929, pp. 134-6.

Kantabria. E-touez pobladoù ar vro, eur meuriad anvet *Albiones*. Kenveria *Albio*, hena ano enez-Vreiz anavezet ganeomp (*Elvez e vije e brezonerg).

Oiasso (Oyarzun hizio). Houarnegou brudet, bet gounezet gant Hen-amzeriz, Lenn Kamilh Jullian, *Les mines de La Haya*, war *Rev. des Et. anc.* 1921, p. 64.

Aod Aquitania, henvel e pep kenver ouz aod Ophiussa : ledet a-eun etre kreisteiz ha hanternoz, traez-holl ha diherberc'hous d'al listri. Da evesaat eo e oa bet graet *Arenmorica* eus Aquitania e-pad eur pennad.

(32) Souez pegon stank e vez an anoiou diwar *Kelta*, *Keltos*, en Iberia : *Celti*, *Keltai*, *Celtici*, *Keltikoi*, *Celticoлавия*, *Celtiberi*, *Keltiberoi*, *Celtigun*, *Celtillus*, *Celtius*, *Celtus*, *Celtitanus*. Seul souezusoc'h eo ma 'z int rouez-kenan pe zoken *dianav a-grenn* er broiou keltiek-all, ken war an Douar-bras ken en Inizi ar Gwalarm. Nec'hét e oa bet Jaket Kamilh Jullian gant se, *Rev. des Et. anc.* 1921, pp. 60-1.

Kourianon (pentir Grav hizio) en tu diouz ar c'hreisteiz da aber stêr *Garumna*. War c'hlann gleiz ar stêr, porz-mor Burdigala (Bourdel), ennan (en oadvez kelt-ha-roman) tud o tarempredi enez-Vreiz.

Kordanon (pentir Kordouan hizio), en tu diouz an hanternoz d'an aber.

Enezennou *Uliaro* (Oléron), *Oia* (Yeu), *Herios* (Nermouster), war aod Galia. Ouz *Oia*, kenveria *Oiasso*, uheloc'h. Koz e tie beza an ano a *Herios* (*Herius insula*) laket da Nermouster. An ano-se a zeuas d'ezio moarvat dre ma oa dirak aber stêr *Herios* (ar Winun breman). Eur stêr diouwazennek hec'h aber e oa ar Winun gwechall-goz. Ar wazenn aet da get a dremene el lec'h m'eman breman ar Vrierenn Vras, A. de Lapparent, *Leçons de Geogr. phys.*, 3e mouladur, 1907, p. 407. Dre lennou Tehilleg ha Misilleg he dije tremenet ar wazenn goz. Etre Misilleg hag ar Vrierenn ez eus eun atant anvet *La Haie d'Er*. Diou gériadenn anvet *Er* a zo tostik-tost d'al lec'h ma teu an diou ganol, hini ar Chaoser ha hini an Taillhed, da geja gant ar stêrig anvet Brived-Izela. Ahendall, diouz sellout hepken ouz ar gartenn tennet gant Strollad-Meur an offiserien, diaes eo kredi he dije eur stêr tremenet biskoaz dre ar vro durunellek a zo etre Tehilleg hag ar Vrierenn.

Korbilo, porz-mor war aber stêr Liger (Loar). Kenveria *Korbio* en Iberia, kér annezet gant ar rummad-lud anvet *Karisti*.

Aber stêr *Herios* (ar Winun breman). En aber-se e oa traez staenus a zo bet gounezet gant Hén-amzeriz. Ar c'houn anezo a zo manet marteze en ano-bourc'h Penestin (Penn ar Staen ?).

Insulae Veneticae « an Enezennou gwenedek », gouez da Blinius : *Vidilis* (Gouezel), *Siata* (Houad), *Atika* (Hedig).

Stélé boreios « Peulvan an Hanternoz ». Ar peulvan-se, « o sevel e penn pella bro ar Gelted, war harzou *Gwenediz* », a zo anezan pe eur golonenn varzus o harpa bolz an Nenv pe eun ano laket da Vaen-hir meur Lokmariakêr *gant tud deuet dre vor eus ar C'hreisteiz*, A. Bertrand, *La Gaule avant les Gaulois*, eil mouladur 1891, p. 158, n. 1. Anat eo kement-se. Ken anat-all eo bet ijinet an ano-bro *Oistrumnis*, *Oestrumnis* « ar Gornoka » laket d'an Arvorig, hag an anopobl *Ostidamni* « pobl ar Chornog » laket da vroiz *gant tud deuet dre zouar eus ar savheol*. Teurel meiz iveau war

ar stummou-all-man a zo da ano an *Ostidamni* e skridou an Hen-amzer : *Ostimioi*, *Ostimii*, *Ostiaki*, *Ostiones*, *Ossismii*. Evit ar ster laket da *Oestrumnis*, kenveria, er mor Kreizdouarek an ano a *Hesperia* « ar Chornog » laket da Italia gant ar Chresianed da genta (goude-se e rejont anezi *Oinotria*, *Ausonia*) hag an ano a *Hesperia Ultima* laket d'ar Spagn (*Spania*, *Hispania*) a zeuas da veza ano ar vro-hont goude an aloubidigez anezo gant ar Romaned. Evit *Iberia*, kent d'ezi dont da ano ar c'hourenez a-bez, e oa bet laket d'ar gevrenn-aod a-led etre Peulvanou Herkulez hag ar Pirene. Digemmet e veze *Iberia* diouz *Tartessos* (anezan kevrenn vervent al ledenez), diouz *Keltika* (an argoad diouz tu ar c'hornog) ha diouz *Bebrukia* (an argoad diouz tu ar reter).

Kabaion, *Gabaion*, *Gobaion* (Beg ar Raz pe Lomaze Penn ar Bed).

*Uxama, *Uxisama*, *Uxantis (Eusa). Kenveria er Spagn ar c'hériou anvet *Uxama*, *Uxama Barka*, hag anoiou doueou ha tud evel *Belisama*, *Kintusmos*.

Enezennou aod hanternoz an Arvorig : *Riduna*, *Barsa*, *Sarnia*, *Verna*, *Kaesaria*, *Angia*, *Lesia*. *Sarnia* pe *Verna* = Gwernenez ? *Kaesaria* pe *Angia* = Jersey, Jerzenez ? Ouz *Kaesaria*, kenveria *Kaesaros*, an eur penvrezelour luzitaniat. Dre an enskrivaduriou ez anavezomp ano eur martolod eus *Sarnia* : *Basile Turbeli filius* (Rev. des Et. anc. 1921, p. 336). An daou ano-se ne ziskouezont ket beza keltiek.

Itius pe *Ictius Portus* « porz-mor *Itios pe *Iktios (Boulogne ?). Teurel pled eo deuet an ano-se gant Iwerzoniz da veza ano mor Breiz-Veur (*English Channel*, la Manche) : *muir n-Icht* « mor Iz ». *Iktios a vije deuet da vrezoneg *Iz pe *Ez.

Enezennou aod hanternoz Germania, an teir brudeta anezo *Glèsaria* (Ameland ?), *Baunonia* pe *Abalos* (Heligoland), *Ambra (Amrum), houman bro c'henidik an Ambroned, kenvrezelourien d'ar Gimbed e dibenn an IIe kantved kent H. S.

Baltia, *Basileia* (Jutland), bro ar Gimbed, L. Schmidt, *Zur Kimbern und Teutonenfrage*, war Klio, 1928, pp. 95-104 ; S. Feist, *Das Volkstum der Kimbern und Teutonen*, war *Zeitschrift für schweizerische Geschichte*, 1929.

Kodanos, ode-vor da vont e mor ar Sav-heol (mor Baltik).

Skandinovia, « enez perc'hennet gant an Deutoned er pleg-mor Kodanos » (Pomponius Mela, *De situ orbis*).

An darempredou koz-koz etre Delos ha Hanternoz Europa, ar profou « paket e kolo gwiniz » degaset d'an templ brudet gant an Huperboreaned, kenwerz rakkmeniat ar goularz, a laka Autran da gredi ez eus eur gerentiez bennak etre *Skandinovia* (skrivet ivesk *Skandia*) hag an anoiou *Skandaria* (beg-douar), *Skandilé* (enezenn), *Skandeaia* (porz-mor) a gaved en Hen-amzer er mor Enezek. Kenveria ouspenn *Skanda*, er Chaoakaz, e Kolc'his, bro vrudet (bro al Lazed hizio). Nom propre grec, pp. 414-5.

Deskus a-walc'h eo ano ar goularz e germanek : *gléson*, goteg *glésaz*, aet da c'hermaneg-breman *glas*, *glass* « gwer ». Amprestet eo bet gant ar Romaned : *glesum*. Ha gant al Lettoned : *glisis*. Keltiek kerkouls ha germanek e c'hellife heza ar ger-se : an iwerzoneg *gles* « sked », ar c'hembraeg *glwys* « glan, santel, kaer » a zo diwar eun hen-geltieg **gléso-* ; ar brezoneg *gloa* (e *Gloagen*), ar c'hembraeg *gloew* « boull, treuzwelus, skedus » a c'houenn en o diagent **glévo-*.

Ano germanek ar staen *tina, aet da suedeg *tenn*, da saozneg *tin*, da alamaneg *zinn*, a zo bet amprestet gant ar Finned a oa amezeien d'ar C'hermaned diouz tu ar reter : *tinna* « staen ». A-gevret gant ano ar staen, e tegemere ar Finned se ano germanek an aour : germaneg *gultha, suedeg *guld*, saozneg *gold*, aet da finneg *kulta* « aour ». Ar genyezerien d'ezo, avat, a oa o veva e koadou bras ar reter, war-du menez Oural, a zegemeras ano an aour eus an iranek komzet er steppennou, moarvat dre hantererez ar rummadou anezo a oa o chom er c'hreisteiz, er riblennad-douar hanter-goad hanter-brad a ra an tremen etre rannved ar c'hoadou bras perc'hennet gant ar Finned ha rannved ar geotegi meur pe steppennou dalc'het gant an iranegerien (33). Ouz an hen-herseg *zaranu*, *zarania* « aour », kenveria an ostiakeg *sorna*, *sorni* « aour », vogouleg *suren*.

(33) An Hungared pe oa moarvat ar re eus ar Finned a oa o chom er vro-etre se, da zevarn : 1° diouz an aeconi o deus bet diwszatoch' o vont eus troadeien o leioata er c'hoadou da varc'heien o taoulammatt war ar steppennou ; 2° diouz ar geriou iranek all a zo en o yez, *kard* « kontell » da skouer, osseteg *kard* « kontell ». An Osseted a zo eun aspadenn eus Norz-iranegerien ar steppennou aet da glask bod ha minichi war venez Kaokaz.

Kenteliusoc'h eget anoiou ar goularz hag ar staen dre ma vez digoret gantan d'hor spered eun ec'hon-ec'hon a zremwel (34), eo an alamaneg-breman *erz* « kailh-metal, metal dilabour », hen-uhel-alamaneg *aruzzi*, *ärizzi*, *erizzi* « metal, koc'hion-metal », hen-izel-alamaneg *aruš*, hen-skandinaveg *raudi* « kailh-houarn ruz ». Ar stummou-se a c'houenn en o diagent eur furm hen-c'hermanek *arud, *orud, a zo an andon anezo er sumereg *uruđu* « kouevr ». Ar ger sumerek a zo bet ivesk andon al latin *raudus* « kailh-kouevr o talvezout da voneiz », an hen-slaveg *ruda* « kailh-metal », ar c'hrenn-bersianeg *rōd*, persianeg breman *rō* « kouevr ». Ar finneg *rauta* « houarn » a zo bet amprestet digant ar germanek.

Eus ar c'heltieg avat eo deuet d'ar C'hermaned ano an houarn. Ar goteg *eisarn*, alamaneg *eisen*, saozneg *iron*, a zo bet en o raog eur furm hen-c'hermaneg *isarna. Al lostger *arn* o veza rouez pe zianav e germaneg, ez eo gwirhenvel eman andon *isarna en hen-geltieg *esarnon, *isarnon. Klota a ra kement-se gant kavadennou an hendraoueriez ragistorek. Pelloch' e padas oadvez an arem er broiou amnezet gant ar C'hermaned en Hanternoz Europa eget er broiou dalc'het gant ar Gelted. Ar re-man a anavezas al labour-houarn abretoch' eget o amezeien diouz tu an hanternoz.

Anoiou ar plom er yezou nevez-c'hermanek, suedeg *lōd*, hen-izel-alamaneg *lōt*, hollandeig *lood*, h. a., a zo bet en o diagent eur furm hen-c'hermanek *lauda, diwar eur c'heltieg *loudion, aet da *luaise* « plom » en iwerzoneg. Aet eo da get ar stumm brezonek diwar *loudion gant ar pemp kantved a sujedigez dindan Rom en enez-Vreiz. Eus ar germaneg ez eas ano keltiek ar plom e finneg (*luiyn* « plom ») hag e slaveg (rusianeg *luda* « staen »).

N'eo ket hepken anoiou germanek ar metalou a zo bet amprestet gant ar Finned, hogen geriou-all dre gant ha kant, geriou a sevenadurez o tenna d'ar reiz ha d'ar renerez, d'ar brezel (35), d'an arrebeuri, d'ar chatal, d'al loened-mor,

(34) Da veiza kement-se, lenn C. Autran, *La Grèce et l'Orient ancien*, war *Babylonica*, VIII, 1924, pp. 129-218 ; *Sumérien et Indo-européen*, 1925 ; S. Lévi, J. Przyłuski ha J. Bloch, *Prearyan and Predravidian in India*, Kalkutta, 1929 ; P. Rivet, *Sumérien et Océanien*, 1929. H. a.

(35) An hen-geltieg *gaison* « goat-bann » (aet da iwerzoneg *gæl*) a oa *gaizaz ar furm anezan e germanek. Aelhano ar frankeg *gari*, an islandeg *geir*, an alamaneg *ger* « goat », hag ar finneg *keithas* « goat ».

d'ar verdeadurez, d'ar gounid-douar, h. a. A-gevret gant geriou germanek-rik, geriou a ouenn geltiek ha geriou a ouenn latin, bet degemeret gant ar C'hermaned, a zo aet a-zegou eus ar germaneg er finneg (36). Al latin *decuria* « dekad », da skouer, amprestet gant ar C'hermaned e mare an Impalaered roman da heul ar c'hénwerz bras a foulinennou a veze graet neuze (dre zegou eo e veze niveret ha prenet ar c'hrec'hin gant ar Romaned) ha deuet da hen-islandeg *dekor*, da hen-suedeg *dikur*, da genn-izel-alamaneg *deker*, a zo aet, dre amprest digant ar germaneg, da finneg *tikkuri* « dek, dekad » pa gomzer eus leuegenou.

Ouspenn ar Finned (*Fenni* e latin, *Fennóz e hen-c'hemaneg) (37) hag ar Slaved (*Venedi*; kenveria ar finneg *Venada, *Venaja* « Russia ») a oa neuze eur bobl vihan di-vrud, o doa ar C'hermaned da amezeien diouz tu ar reter an Aested (*Aestii*), a oa ganto « eur yez henvel ouz ar Brezoneg » eme Dacitus. Beo eman bepred o ano en *Eistland*, *Eastland*, adano d'ar Samland (eur vro goularzus hec'h aodou), en anoiou ar Frisches Haaf, *Aistenhaaf* « porz an Aested », *Estmere* (hen-saozneq), *Aismareis* (lituaneg), en ano a Estonia. Ar vro-man, anvet e hen-suedeg *Wirland*, e finlandeg *Vironmaa* (gant Herri a Lettonia *Vironia*) a zo hizou eur vro finnek dre he yez (38).

N'oufen ket ober gwell eget kloza an treug-man eus Peulvanou Herkulez da Valtia dre zegas da goun d'al lenner an darempredou stank, dibaquez hag a bep seurd a zo het etre ar C'hermaned hag ar Gelted e-kerz ar raghenistorvez. Testeniet ez int dre gant ha kant a c'heriou boutin

(36) Al levr a bouez da studia diwar-benn an darempredou etre Germaned ha Finned eo hini T. E. Karsten, *Les anciens Germains, introduction à l'étude des Langues et des Civilisations germaniques*, 1931.

(37) Gourhene'hemaneg *Pentnóz « Klaskerien », diwar kosa form ar verb act diwezatoch' da c'hoteg *findhan* « mont da glask ». Ar Finned (en o dalc'h e oa holl gevrenn goadek Rusia betek en tu-hont d'an Oural) a oa anezo tud dichatal, dibark ha diliorz, ret d'ezo mont da glask o boued dre an hemoc'h, ar pesketa hag ar gouezfrouesa pe al louzaous. Karsten, *op. cit.* pp. 128-9.

(38) Eur skouer hounnez o lakaat amat an difore'h a zo a-wechou etre gouenn eur yez hag ano ar vro pe ar bobl a ra gant. Eur skouer-all eus se a gavomp en hevelop korn-Europa. Lituaniz en o yez a ra *Gudai* « Goted » eus Poloniz hag eus ar Rusianed Wenn, dre ma 'z eo bet gwechall-goz amnezet bro an diou bobl slavek-se gant ar C'hotel, pobl c'hemanek.

etre ar c'heltieg hag ar germaneg, ha dre an amprestadennou diouz ar c'heltieg graet gant ar germaneg (bet studiet da genta gant D'Arbois de Jubainville, *Premiers Habitants*, II, 1894). An distreseta eus an holl yezou nevez-c'hemanek, an uhel-alamaneg, eo ar yez c'hemanek evel m'eo deuet da veza pa voe degemeret da vat ha komzet gant brôdou-tud arall-yezek an Erkunia, ma oa keltiegerien an darn-vuia anezo. Ano ar bobl *Volka* a zo aet da hen-uhel-alamaneg *Walha*, hen-islandeg *Valir*, hen-saozneq *Wealas*. Dre astenn-ster e teus e germaneg da lavarout, neket hepken ar Gelted romanekaet pe get, hogen, ouspenn, ar Romaned hag ar poblou nann-keltiek bet romanekaet. *Kelta*, *Keltos*, an ano meur-all d'ar Gelted, a gaver en anohen-skandinavek *Heldar*, en ano c'herusk a vaouez *Thunelda* (elda = *helda). An anoiou hen-geltiek divoutin a dud *Katuvolkos*, *Katumáros*, *Kunomáros*, *Segomáros*, *Dagorix*, h. a., a zo aet da hen-uhel-alamaneg *Haduwath*, *Hadumar*, *Hunmar*, *Siegmar*, *Tagarib*. Da hen-uhel-alamaneg *Purgunt* eo aet an ano keltiek a zoueez *Briganti*. H. a. Neckel, *Germanen und Kelten*, 1929 ; Stümpel, *Namen und Nationalität der Germanen*, war *Klio*, 1932, stagadenn XXV ; Elston, *The earliest relations between Celts and Germans*, 1934.

Peger buan e veajed war zouar ha war vor. — Diouz an ni-verennou da heul e vez merzet peger buan e c'helled beaji e Keltia gwechall-goz.

1) War zouar : sez deveziad kerzout a gemere d'ar varc'hadourien mont eus porz-mor *Purena* pe *Portus-Veneris* (Port-Vendres) da aod ar mor Bras, a-dreuz ar striz-douar a stag ar Spagn ouz Galia (500 kilometr) ; — tregont deveza oa ret d'ar varc'hadourien staen da dreuzi Galia, eus aod mor Breizh da hini ar mor Kreizdouarek, Buanoc'h ez ae an dud en o ferz o-unan, oc'h ergerzout war varc'h hep heul na kirri : e 58 kent H. S., Kaesar, o veaji hogos e-unan penn, a reas eiz deveziad hent hepken evit mont eus Roma da *Genava* ; mar lakomp en dije kemeret ar berra hent, o tremen dre *Eporedia* (Ivrée) ha dre ode *Kremo* (St-Bernard bihan), en dije graet kant hanter-kant kilometr hep deiz.

— Er bloaz 9 goude H. S., Tiberius evit mont da gavout e vreur a oa gwali-glañv, a dreuz an Alpou hag ar Rénos ha, kemeret gantañ a-vec'h an amzer da gemma e jao, e peur-

red, en eur ober eun devez hag eun nozvez, eun hed-hent a zeiz leo ha tri-ugent, a-dreuz d'eur vrôad nevez-sujet, hep den ken d'e heul nemet e ambrouger Antabagios.

2) War vor : dek deveziad merdeai a vœ ret da Butheas evit mont eus *Massalia* da *Gadir* (Cadix); — an drôd mont-dont eus Karthada pe eus Gadîr da enez Vreiz ha da Iwerzon a gemere pevar miz, o lakaat e-barz marteze an amzer aet da eoria; — tri deveziad merdeai a vœ graet gant Putheas pa z eas eus beg-douar *Aruion* (Ortega) da veg-douar *Kabaion* (Beg ar Raz) o trouc'ha war-eeun dre bleg-mor Galia; — c'houec'h sizun a gemeras d'ezan ober tro enez Vreiz; — en eun devez ez aar bagou eus aber an *Albis* da enez *Aballos* (Heligoland) ma tastumel goularz war aodou anez i da vare beaj Putheas (war-dro 80 kilometr).

Buanoc'h ez ae ar c'heleier eget an dud. E 52 kent H. S., ar Garnuted a oa en em savet hag o doa lazet, da vare gouloù-deiz, ar varc'hadourien italian o chom e *Kenabon* (Orléans); kaset a vourc'h da voure'h gant hoperien, e nijas ar c'helou a-dreuz parkeier ha peurvanioù hag e tegouezas e Gergovia, e bro an Arverned, daouzek pe bevarzel eur goude ma oa degouezet an taol (hed-hent tri-ugent leo, ar pez a ra tost da ugant kilometr dre eur).

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN

(a) Diwar-benn an hentou hag ar pontou : Sophus Müller, *Routes et lieux habités à l'âge de la pierre et à l'âge du bronze*, war *Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord*, Kopenhag 1903; Déchelette, *Manuel*, II, p. 131; Julian, *Hist. de la Gaule*, II, pp. 222-33, h. a.; Codrington, *The Roman Roads in Britain*, trede mouladur, London, 1918; Besnier, *Notes sur les Routes de la Gaule romaine*, war *Rev. des Et. anc.* 1923 et seq.; Komendant Lefebvre des Noëttes, *La voie romaine et la route moderne*, war *Rev. Archéol.* 1925, I, pp. 105-12 (a bouez); Joyce, *Social History of Ancient Ireland*, II, pp. 393-401.

Kaesar en e levr *Commentarii de bello gallico* a dav war anoi an ijinour roman a savas ar c'henta pont prenn bet talet a-dreuz da stêr Rénos eus an eil chlann d'eben. Hen klevout a reomp gant Plinius Secundus, *Historia naturalis*, XXXVI, 48 : Mamurra, eus an ordo equester « urz ar varc'heien ».

(b) Diwar-benn ar c'hirri : Oskar Montelius, *Temps préhistoriques en Suède et dans les autres pays scandinaves*, pp. 144-6, 102-4 (skeudennou); A. Bertrand, *Celtes dans les vallées du Pô et du Danube*, pp. 111, 114, 115, 196 (skeudennou); Daremberg, Saglio ha Pottier, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*; Cagnat ha Goyau, *Lexique des Antiquités romaines*, cil mouladur (en daou levr-se, sellit ouz ar

geriou benna, carpentum, carruca, carrus, cistum, colisatum, cōvinnus, esseda pe esedum, petoritum, reda; bez 'ez eus skeudennou); Joyce, *Social Hist.* II, pp. 401-10; Forrer, *Chars et Sièges de parade chez les Gaulois*, war *Cahiers d'archéol. et d'hist. d'Alsace*, mac 1921 (skeudennou, talvoudus-kenan).

(k) Diwar-benn al listri : O. Montelius, *op. cit.* pp. 29, 104-6, 110-3 (skeudennou); A. Bertrand, *op. cit.* p. 98 (sk.); Dottin, *Manuel*, pp. 163-5; Julian, *op. cit.* II, pp. 210-3; Cagnat ha Goyau, *op. cit.* (sallit ouz ar geriou cymba, ponto; sk.). War De Folin, *op. cit.* p. 218, e vo gwellet skeudenn ar vagyanvet e portugaleg *Meia Luta da Costa* = Hanter-loarenn aod », stummel-henvel ouz kumba Henamzeriz.

Eur ger koz etrevrôadel a sevenadurez e liskouez beza ar galianeg nau sum, an iwerzongen nau « lestr » : gresianeg nau « lestr », tro-damall (e iaoneg) nē(w)a; sanskriteg navam; latin navem (tro-envel navis); ejipteg (eur yez nann-indezeuropek eo an ejipteg) nebi « bageal ; baga, lestra ; karga ; bag ». Spisaet e vez orin ha ster an anio dre eur ger etrevrôadel-all : gresieg ne(w)ō (= moarvat *naviō), ejipteg neb, mandeeg (yez soudansk) no « neuvi, neu » (1). Al lestr eo « an neuunver », Autran, *Tarkondemos*, 1922, pp. 104-5.

D'an Tad Dom Godu, O. S. B., ez omp dileourien eus an arround-man talvoudus evit gouzont qun alberz diouz ment al listri-mor e boaz er Ia kantved eus an amzervez kristen : al lestr ma 'z eas drezen sant Paol eus Palestina da Roma (pensea a reas e Malta) a oa warnan 276 treiziad (S. Lukaz, *Aktou an Ebestel*, XXVII).

(d) Diwar-benn ar marchiegerez : Julian, I, pp. 329-30; 349-50; II, 186-90; Joyce, II, pp. 410-22.

(e) Diwar-benn ar c'henwerz : Déchelette, I, pp. 619-30; II, 392-407 (a bouez bras); Montelius, p. 29 (a bouez), 57-63; Dottin, pp. 161-3; Julian, II, pp. 233-9; Bonson, *Tartesse*, New-York, Hispanic Society, 1922; Contenau, *La Civilisation phénicienne*, 1926, pp. 280-308; St. Gsell, *Hist. anc. de l'Afrique du Nord*, levrenn IV : *la Civilisation carthaginoise*, 1920; Toutain, *L'Economie antique*, 1927; Schakhmatov, *Des rapports des Finnois avec les Celtes et les Slaves*, war *Bull. de l'Acad. des Sciences de Saint-Pétersbourg*; *Archiv für slavische Philologie*, XXXIII, pp. 51-99. Kroueria a zo da ober er roll-geriou keltiek-ha-slavek savet gant ar yezoñior russiañ, kenveria *Rev. celt.* 1912, p. 391 et seq.; Meillet, *Rev. des Et. slaves*, I, 1921, p. 190, n. 1; A. Bertrand, *La voie du Danube*, war *Gaule avant les Gaulois*, cil

(i) E-pad nevez-varevez ar maen, e oa Morianed ar Soudan o veva er broiou arvor breman Marok, Algeria, Tunizia, Tripolitana. E gre ar Romaned e oa dal'het ganto c'hoaz glasenezennou (oazizou) ar Sahara. Argaset ez int bet diouz ar Maghreb e-doueg an treda lag an eilvet milved kent H. S. gant gwenngroc'heneie deuet eus Europa hag Azia-Vihana, diouz oazizou ar Sahara gant ar Verbered kanvalegerien ha dremedalegerien e-kærz ar c'henta milved goude H. S. Ar yeou a gomzont breman a hanval beza dinaouet, darn anezo eus an hen-ejipteg pe ejipteg faraonek, darn-all eus an nevez-ejipteg (kopteg). En nes-amenezieg bet gwechall a-hed milvedou etrezo ha gwenngroc'heneie ar mor Kreizdouarek eman andon an henveldeiriou a zo etre o gizou, o c'hredennou, o geriou ha re Europiz hag Aziadiz an Henamzer, Ch. A. Julien, *Histoire de l'Afrique*, 1911; Homburger, *Les langues négro-africaines et les peuples qui les parlent*, 1911; levrion (awenus-dreist ha deskus-kenan) E. F. Gautier meneget e notenn 8 ar pennad IX.

mouladur, 1891, pp. 254-61 ; Siorj Dottin, *Les anciens peuples de l'Europe*, 1916, pp. 39-41, 57 ; R. Harris, *The Prehistoric Amber-Routes*, war *Journ. of Hellenic Studies*, 1925, pp. 229-42 ; Charlesworth, *Trade-routes and Commerce of the Roman Empire*, Cambridge, 1924. A-zivout ar c'henwerz gant ar Reter Pella dre hent Kreiz-Azia : Rostovtzev, *Skythien und der Bosporus*, Berlin, 1931 ; *Caravan Cities*, Oxford, 1932 ; Von Leocoq, *Buried treasures of Chinese Turkestan*, 1928 ; Aurel Stein, *On ancient Central-Asian tracks*, London, 1933 ; Hermann, *Die alten Seidenstrasse zwischen China und Syrien*, Berlin, 1910 ; *Der Verkferswege zwischen China, Indien und Rom*, Leipzig, 1922 ; Loulan : *China, Indien und Rom im Lichte des Ausgrabungen am Lob-Nor*, Leipzig, 1931.

(f) Diwar-benn ar moneiz : Babelon, *Les origines de la monnaie considérées au point de vue économique et historique*, 1897 ; *Talenterum*, war Daremberg, Saglio ha Pottier ; Déchelette, *Les origines de la drachme et de l'obole*, 1911 ; Bernhard Laum, *Heiliges Geld*, Tübingen, 1924 (a bouez ; renta-kont gant S. Reinach) war *Rev. arch.* 1925, I, p. 189) ; de La Tour, *Atlas des monnaies gauloises* ; Blanchet, *Traité des monnaies gauloises*, 2 levremm ; Broegger, *Ertög og Oere*, Kristiania, 1921 (renta-kont talvoudus da lenn war *Rev. arch.* 1922, I, p. 189).

PENNAD X

An Tiegez, an Ti, ar Vevidigez

KEVRENN I : AN TIEGEZ

An tiegez keltiek a ziskouez beza het frammet start, diazezet m'edo war an unanwregiez ha kevreet gant heli diharz an diagentiad war e warlere'hidi. Ker rouez, ken darnaoeuk ha ken displann sklerderiou a gavomp, avat, e skrivagnieren an Hen-amzer war an tiegez ha war vuhez, an ti e-touez ar Gelted ma 'z eo gwall-ziaeas sevel diwaro eun daolenn glok, nemet gervel da skoazell a rafemp gwech ha gwech all skridou iwerzonek ar Grenn-amzer.

Gwiriou an tad war e vugale. — Sellet e veze ar vugale evel tra an tad (*atir*), en hevelep doare gant e chatal, e armou, e di hag e sklaved. Pep gwir en devoa warno, eta, hag e c'helle lemel diouto o frankiz dre o gwerza da sklaved pe zoken o c'has d'ar maro da gastiza o fallentez (1). Diou boan n'en doa ken da zouja an tad a vuntre e vugale e gaou : 1) kasoni ar vugale aet da anaon, a c'helle distrei eus ar bed all d'e daga ; 2) droukrañs an holl outaï.

Keit ha buhez an tad, an tad-koz, an tad-kuñv, an tad-you zoken, e pade ar veli-dad. Evel-se edo iveau ar c'hiz gant ar Romaned ; evesaet en deus ar gwiraour Gaius, a veve en eil kantved goude H. S., ouz an henveledigez-se eus gwir an diou bobl. E-touez ar Gelted, evel e-touez ar Romaned, daou dra hepken a helle terri galloud an diagentiad war e warlere'hidi : 1) pa veze bet ar warlere'hiad diskleriet den-adra ; 2) pa veze aet an diagentiad da gabac'h dre hir-oad pe gleñved.

Eus beli an diagentiad war ar warlere'hiad e teu unan

(1) A-unvan ez oa diwar-benn se gwir ar Gelted gant gwir ar poblou indezeuropek all.

eus an anoiou a veze rôet d'an tiegez e keltieg Iwerzon : *manutera (2), « an hini a zo dindan dourn », da lavarout eo « dindan veli », a raed anezañ.

Meur a skouer a c'heller da rei eus ar gwir a vuhez hag a varo kemeret gant tadou war o bugale. En Iwerzon, er c'henta kantved goude H. S., eur roue-meur, anvet e skridou ar Grenn-amzer Cairbe Penn-kaz, a ra beuzi er mor, kerkent ha ma'z int ganet, e dri mab a oa nammet o fennou. En ilvet kantved, an drouiz Tasgos a fell d'ezan devi ez veo e verc'h a zo en em lezet da veza skrapet gant eur c'haredig ; ne lez he buhez ganti nemet dre ma'z eo difennet gant ar rouemeur m'oa bet an ozac'h anezzi e gadour penna. E Breiz-Veur, eun tad hag eur vamm, re baour da vaga o seize bugel, en em zisc'hra anezzo dre o stlepel en eur stêr.

Arabat dastum diwar seurt skoueriou e vije, er bed keltek, en em ziskouezet dalc'hmat an tadou ker kriz-se ouz o bugale. Eeunet e veze, e-touez ar Gelted evel e-touez ar Romaned, ar gwirioù gant ar giziou. En Iwerzon, a-hed ar Grenn-amzer, al lezenne a anaveze d'ar gerent ar gwir da werza o bugale ; dibaot a dad a gaved avat oc'h ober diouz ar gwir-se, dreist-holl e-keñver bugale ganet e priedelez reiz ; an ezommeun hepken a werze o re, ya pa veze naonegez ma'nhellent ket o mezur.

Eur c'hiz a rene war an douar-bras er c'henta kantved kent H. S. a ziskouez anat n'oa ket rouesoc'h ar garantez-tad e-touez ar Gelted eget e-touez ar poblou all : pa veze kevredadou, emgleviou pe feuriou ha ma rôe renerien-hobl gouestlou an eil d'egile, e veze dibabet ar re-mañ peurliesa etre miibien ar genemgleverien : an dalc'h lakaet evelse war ar vugale a sellé evel gwella kred lealded ar gerent.

En Iwerzon ar veli-dad, evel m'oa intentet gant ar Gelted

(2) *Manutera a zo diwar eur wrizienn goz nann indezeuropek *man*, a gaver war eun dro e keltieg, e latin hag e germaneg ; eus ar wrizienn-se e teu ar ger keltiek *manatu « dournad » aet, e brezoneg krenn, da *manazl*, *malazn*, hag e brezoneg-bremañ da *manal* (Gwened), *malan* (Leon, Treger) ; *manutera a zo deut da *muinter* en iwerzoneg. — *Venios* (aet da *fin* en iwerzoneg) a oa eun an d'alan tiegez : *penis* (aet da *fin* en iwerzoneg) a veze graet eus pep ezel ouz hen ober ; anavezet e oa ar ger diweza-mañ gant an holl Gelted, evel m'hen gweler anat dre an anoiou-tud *Venikuros* « a gar e dud » (Breiz-Veur), *Venikulos* « brudet e-touez e dud » (Galia), *Venimarus* « bras e-touez e dud » (Danuvios). Ar ger *karans*, liester *karantes* (hizikor, kerent) a dalveze « *mignon* ».

koz, a voe miret a-hed ar Grenn-amzer ; e-touez Kembreiz avat, diouz skouer ar Chermaned, e voe bihanaet gwir an diagentiad war ar warlerc'hiad. Diskleriet e veze ar mab-den-a-dra gant e dad adalek e bevarzek vloaz.

Kengarantez kerent ha bugale. — Setu da skouer a garantez-vab eun dra c'hoarvezet e-touez Kelted an Azi-Vihana. Mab ar roue Dumnoklévos (3), Adiatorix, en doa lakaet ober eul lazadeg eus Romaned kér Herakleia. Barnet e voe d'ar maro gant an impalaer Augustus. Gwasoc'h a voe, e c'hourc'hemannas an impalaer ma vije mab hena Adiatorix, Duteutos e ano, lodek e gwall-reuz e dad. Pa zegouezas ar soudarded da gerc'hat an daou gendaonet, setu eil vab Adiatorix o tiskleria d'ezo ez oa heñ an hena. Neuze e savas etre an daou vreur eun denn a vreutadeg, pa verve pep-hini anezzo gant ar c'hoant da veza lodelk e tonkadur e dad er maro evel er vuhez. Derc'hel ganti a rejont ken na zeus a-benn o c'herent, oc'h hanterouri etrezo, da gendrec'h Duteutos ma lezje e vreur d'en em oustla, o veza, emezo, ez oa heñ ar c'haba hag e c'hallje gwelloc'h a se harpa e vamm hag e vreur yaouanka.

An engravaduriou latin, savet gant paotred ha merc'hed, d'ezo anoiou keltiek dindan domani ar Romaned, a splanna d'eomp ar gengarantez a unane etrezo, e-touez ar Gelted, kenizili an tiegez. Evit eun darn vrás edo ar seurt engravaduriou lodenn eus an traou-koun gouestlet d'an anaon gant kerent, bugale, breudeur doujus ha karadek pe zoken gant mevelien pe vitizien.

En Norikon, eun den anvet Mosgaitus hag e bried a reas sevel eur bez d'oz mab Eburos (4). E Galia eun den anvet Secundus (5), mab Enigenos, a sav eur maen-kañ d'e vuage, er vro-se end-eeun eur vaouez anvet Kamulia a ra a-unan gant eur vignonez da sevel eur maen-koun d'he breur, ar soudard Kamulios, douaret e Kularo, a oa bet rôet d'ezan, peur'hraet e amzer, troiou-gouzoug ha troiou-brec'h a enor.

(3) Diwar-benn an ano-se, sellout d'Arbois, *Noms gaulois*, pp. 54-5.

(4) Eburos, a zo deut da *ibar* « ivinenn » en iwerzoneg, ha da *evor* e brezoneg.

(5) Eun anō latin n'eo ken ; anat eo avat orin keltiek an hini e zouge dre anō e dad *Enigenos* « mab doue an Enos », *Enos* (Inn hiziz) a veze graet eus unan eus astériou glann dehou an Danuvios.

Kas ouz muntr ar gerent. — Berzet e oa dindan poaniou kriz muntr ar gerent, nemet hini ar vugale e vije. En Iwerzon, neb a vuntre eur c'har, *venis* (6), da lavarout eo eun den kenezel eus e diegez dre al lezenn, *venios* (7), a veze argaset diouz an tiegez-se hag e c'helle an holl e laza hep dont da veza e mar da baea eur gopr-dic'haou evit muntrerez. Muntr eur c'har a veze graet anezañ e keltieg Iwerzon eun ano dioutañ e-unan, *venigalakos* (8). Ar re a oa ér stad-se a veze anezo ar pez a anved « an tiegez ruz » ; nemet diganto kement talvoudegez a oa stag ouz ar gerentiez, e vanent evenlato dindan bec'h darn eus an dleadou anezzi.

Betek er Grenn-amzer e kaver roud en Iwerzon eus ar c'has stag gwechall-goz ouz al lazerez kerent. En e lizer da Dimotheos, Sant Paol a ra gant ar muntrer « unan eus an dorfedourien-se a sav al lezenn en o enep » ; trôet o deus Iwerzoniz an navet kantved ar ger « muntrer » gant *nech a orchas a fini* « neb a laz e gerent ».

Eun nebeut anoiou-kerent e keltieg koz. — An tad hag ar vamm a veze graet anezo e pep lec'h *atir ha *matir, ar breur hag ar c'hoar *bratir ha *swaser. *Avos e oa en Iwerzon ano an tad-koz hag *avios (9) ano an douaren. *Mapos* (*magos*) e keltieg Iwerzon) hag *enigena* e oa anoiou ar mab hag ar verc'h, *gameros* (brezoneg *gever*) ano an deuñv.

Kollet en deus ar brezoneg *atir ha *matir, nemet e vev c'hoaz *matir evel penrann er ger *moereb* (gwechall mořreb, modreb) a zalc'h lec'h eur fum geltiek *matrepia « neuz vamm ». *Tad ha mamm*, a reomp ganto breman evit an anoiou koz hag uhel *atir ha matir*, a zo geriou-moumouna etrevrōadel, e boaz e meur a yez, na zoken e yezou estr eget ar yezou indezeuropek. Ano hen-geltiek an tad, distreset muioc'h pe nebeutoc'h, *atr*, *azr*, *aer*, *er*, a gaver da ziweza kevrenn en anoiou divoutin a dud hen-vrezonek pe diwar an hen-vrezoneg. Unan eus ar re duduia eo *Kadwalader* a glever c'hoaz e poblañ saoznekaet Breiz-Veur hag ar Stadou-Unanet evel ano-tiegez (10). En ano-se, *ader* a

(6) Deut da *fin* en iwerzoneg.

(7) Deut da *fine* en iwerzoneg.

(8) Deut da *fin-galach* en iwerzoneg.

(9) Deut da *ave* en hen-iwerzoneg, *ua* en iwerzoneg-krenn, & en iwerzoneg-bremañ, *Rev. celt.* 1908, pp. 93-4.

(10) An ano-se a zo bet laket gant Miss Warner (Elizabéth Wetherell) da unan eus penvaouezed he roman *Ranlou ar Shatemuk*.

zo eur fum a dremen etre an hen-geltieg *atir* hag an hen-vrezoneg *azer, *azr*. Evit doare-skriva an dibenn-ger, kenveria ar c'herneveg *bever* « avank », *lever* « levr ».

Da evesaat eo en doa an hen-geltieg kollet anoiou indezeuropek koz hag uhel ar mab hag ar verc'h (ar re a zo aet da saozneg *son* ha *daughter*). *Magos*, *mapos* hag *enigena* a zo geriou nevez e yezou indezeuropek ar c'henta milved kent H. S.

Ar briedelez. — Eur brenadenn e oa ar briedelez. Priz prenadeenn ar wreg, — chatal peurliesa, — a veze paeet d'he zad ; pa n'oa ket anezañ, d'he breur hena ; pa n'oa ket a vreur hena, d'hec'h eontr a-herz tad ; pa ziouere hemañ iveauz, d'he c'har tosta eus an hevelep perz.

Da genta-holl edo priz prenadeenn ar gwrazgez diouz ar gened e pe an ampartiz anezo : keroc'h e kouste ar merc'hed kenedek eget ar re digened hag al labourerez mat eget ar re ziakuit pe ziek. Diwezatoc'h, diouz renk o zad er Gevredigez eo e voe reizet talvoudegez ar verc'h ; hounnez edo ar e'hiz gant Iwerzoniz ha Kembrez er Grenn-amzer ha, moarvat, gant hen-Iwerzoniz, en trede, en eil hag er c'henta kantved kent H. S.

En Iwerzon, e penn kenta ar Grenn-amzer, eur plac'h a dalveze teir buoc'h (ar seizvedenn eus talvoudegez eur paotr), hag, en tu-hont da se, ar pez a anved « priz an enor » pe « priz an dremm » (« eneb-werz » (11) e brezoneg), a oa diouz renk an tad er Gevredigez.

Priz ar brenadenn rôet d'an tad gant an deuñv a veze graet anezañ *vopri* pe *ambivopri* gant ar Vrezed. *Vopri*, hizio *gopr*, a zo diwar an hevelep gwazienn hag ar verb keltiek *prinami* « pren

Peurliesa an tad, pa zimeze e verc'h, a roe d'ezí chatal, dilhadou, ha traou all a dalvoudegez. Graet e veze anezo e keltieg enez-Vreiz *arekobroues* « degasadennou ». Hor ger *argourou* eo e brezoneg. E Galia, er c'henta kantved kent H. S., e stage an'ozac'h ouz an argourou-se, degaset gant e wreg, eur c'hemant-ha-kement savet diwar e vadou-heñ. An hini eus an daou bried a veve war-lerc'h egile a biaoue an daou gementad gant ar frouezhet diwar. An argourou a oa anezañ iveauz en Iwerzon er pempet kantved goude H. S.

(11) *Eneb* a oa gwechall da lavarout « dremm ».

E Bro-Gembre ne deus a zimezi reiz nemet e kement ha m'eo rôet ar vaouez gant he zad pe he c'herent nesa. dirak testou (12).

An unanwregiez. — N'helle peurliesa eur gwaz kaout nemet eur wreg gwir-bried, ha hi kendere gantañ (13). Ar vugale ganet d'ezan gant ar wreg-se hepnuiken o doa gwir d'e herez. Ar ger *bena* (14) e keltieg a heñvel beza talvezet, dre vrás, « maouez » ha dre striz, « gwreg-pried ». En enez-Vreiz ez oa, en tu-hont d'ar ger-se, daou c'her all da lavarout « gwreg » : *praka ha vrakka*, hizio « gwreg » ha « gwrac'h ». En Iwerzon, ar wir-bried, ha n'oa ket hec'h ozac'h e dalc'h eun tad, a raed anez i *kintumanutera*, eur ger savet a zaou c'her all : *kintus* « kent » ha *manutera* « strollad tud dindan dourn an tad ». Da lavarout edo ez oa ar wreg-pried ar c'henta eus an dud dindan dourn an tad a diegez.

Evit gwir, sellet e veze ar wreg evel tra an ozac'h en doa he frenet. En arvar eo koulskoude ha bez' en devoe an ozac'h war e wreg, e-touez Kelted ar c'henta kantved kent H. S., ar gwir a vuhez hag a varo stag ouz ar seurt perc'henn tiez. Ar gwir-se a c'halle da seveni war e verc'hed pe war ar gwiragez sklavezed perc'hennet gantañ ; p'en dije avat lazet e wreg-pried, en dije bet, gwirheñvel eo, da respont eus al lazadenn-se dirak tud an hini lazet, o dije dizamant hen talvezet d'ezan dre an armou. An danevell-mañ hen diskouez anat a-walc'h hag, en tu-hont da se, e weler drezi pegen uhel-briz e veze dalc'het, e-touez ar Gelted, enor ar wir-bried.

En Iwerzon, en eilvet kantved goude H. S., eur roue eus

(12) *Journal des Savants*, 1898, p. 245. Heñvel boaz a oa gant ar Skandinaved, sellout Dreste, *la Saga de Nial*, Paris, 1896, p. 29. Diwar-benn an testou cf. Geffroy, *Des Institutions et des Mœurs du paganisme scandinave ; l'Islande avant le christianisme d'après les Gragas et les Sugas*, Paris, 1897, p. 126. Diwar-benn talvoudegez ar ger brezonek dimezi, sellout ouz *Rev. celt.* 1902, p. 204.

(13) An ozac'h a chella kaout, ospenn, eur serc'h pe veur a hini. E Kembre, ma tegouez d'ar wreg-pried mervel ha menel an ozac'h heb addimezi, e teue ar serc'h da bried reiz a-henn sez vloaz. Er Jutland, goude tri goañvez, goude ugant e Bro-Norvej.

(14) *Bena*, dent da veza *ben* e brezoneg, a zo anezan c'hoaz el lavar an eil hag eben (he ben). *Kile*, el lavar an eil hag egile, a daly « kensur ». *Kile-Doue*, en iwerzoneg *Cete De* « kenseur Doue » (*socius Dei*), ez oa ano ar manac'h iwerzoniat er Grenn-amzer.

al Leinster a eureujas gant unan eus diou verc'h ar rouemeur. E sujidi a lavaras d'ezan : « Ar vrava eus an diou ac'h eus lezet ! » Hag heñ davet e dad-kaer ha lavarout : « Maro an hini eus ho merc'het am boa bet diganeoc'h ; roit d'in eben ». Rôet e voe d'ezan. Pa welas, avat, ar yaouerez, o'h en em gavout e ti ar roue, he c'hoar hena, ec'h anavezas n'he dije ken renk nemet hini eur serc'h ; hag e varvas gant ar vez hag ar glac'h. An anken a savas er c'hoar hena diwar maro kriz he yaouerez a reas d'ez i mervel d'he zro. Roue Iwerzon a gavas d'ezan e oa bet roue al Leinster diou wech kablus a vuntrrez ; brezel a zisklerias d'ezan hag, o veza bet trec'h, da zic'haouï maro e ziou verc'h, e sammas war Leinsteriz eul leve daouvelloaziek gwall-bounner, ar *Boroma*, a oa ouz hen ober, war a lavarer, 5.000 buoc'h, 5.000 pennmoc'h, 5.000 penn-deñved, 5.000 mantell, 5.000 chadenn arc'hant, 5.000 kaoter vihan kouevr, eur gaoter vrás mentek a-walc'h da lakaat enni daouzek pennmoc'h ha daouzek ejen, 30 buoc'h wenn, diouskouarn ruz d'ezo, gant 30 leue heñvel outo.

Ar gwir-se, revinus da Leinsteriz, a veze paeet c'hoaz er VIIe kantved (15).

Lieswregiez ha liesozac'hiez. — N'eus ket a skouer diarvar a lieswregiez e-louez an Hen-Gelted. Arvarus eo an arrouennad-skrid gant Kaesar a c'halver a-wechou da dest ez oa al lieswregiez gant ar Chalianed (16). Anat, avat, e c'helle ar Chalianed pinvidik kaout, estr eget o fried, serc'hed hag i pe sklavezed en o zi, pe maouezed dizalc'h en diavaez. Al lieswregiez a ziskouez beza bet anez, da vihana ez direol a-unan gant unanwregiez, e-touez meur a boblad indezeuropek nes pe nesoc'h d'ar Gelted dre ar gwad. Pennou-pobl Germania a oa d'ezo allies diou wreg, neket diwar orged, gouez da Dacitus, hogen evit astenn gwelloc'h a se o darempredou hag o levezon, Darn eus an Dhaked, trec'h

(15) Neuze e tizjont beza disammet diountañ. Pell a oa e tinañhent e baec a youl frank ha ne gouezem da se nemet goude sevel stourm ha beza treehet. *Boroma* a daly da lavarout ger evit ger « Saout Rom ». Henvelster co d'an anglisaoz neg *Rom-feoh*. Bez 'ez eus bet anezan e gwirionez an truaj a veze papet da Rom. Kerkent hag an IXe kantved goude H. S. e vez keal anezan er skridou duvet betek ennomp. Da ouel sant Per e veze paet, *Rev. celt.* 1896, pp. 428-30.

(16) Diwar-benn an arrouennad-se sellout d'Arbois de Jubainville, *Etudes sur le Droit celtique*, I, pp. 210-4, 240-1.

en o c'hreiz, moarvat, temz direiz ar gouennou kreizdouarek pe aziek, a oa anezo lieswregerien douet p'o doa betek dek pe zaouzek gwreg war eun dro (17). Evel dre eur c'hem-pouez-natur ez oa e-touez an Dhraked-se end-eun tud anvet *ktisted* a dec'hé diouz darempred merc'hed hag a uestle chom dizenez. Deut dre eno da dud sakr e vezent kehelet gant ar boli ha diwallat a bep dismagañs. An diwregiez-se eus an Dhraked, kouls hag o lieswregiez, ne gaver netra heñvel outo e-touez an Hen-Gelted (18).

Al liesozac'hiez, da lavarout eo dimezi eur wreg hepken gant meur a ozac'h, breudeur peurliesa, a zo bet lakaet gant hiniennou eus an hen-skrvagnieren war Enez-Vreiziz hag Iwerzoniz. Eur skouer splann a se a gaver e kosa lennegez Iwerzon : tri c'hadour, tri breur anvet *Vindi* eus Emania e bro-Ulad, n'o deus etrezo nemet eur wreg, c'hoar da Vedua, rouanez bro-Gonnac'ht. Hevelep degouez a gavomp gant Arianed an Indez en o barzoneg anvet ar Mahâbhârata : « Ar plac'h kaer Draâupadi glas-bleuñv-elestr he daoulagad » he deus da briedou pemp kadour, ar pemp breur Pandavâ. En eil tro hag eben, boaziou diwar-lerc'h henvroiz, moarvat, ha neket boaziou an Arianed, eo hon eus d'ober outo. Gwir abeg a zo, gant-se, da gredi ez oa deut dirollerez sebezus ar merc'hed e kosa lennegez Iwerzon da herez d'ezo, neket eus ar Gelted, hogen eus pobloù ragkeltiek an enez a rede, dreist-holl, en o gwazied "gwad ar gouennou kreiz-douarek (19).

(17) Sellout ar pez a lavar Strabon, VII, 3, 4.

(18) Dimezet e oa an drouized.

(19) Sellout Zimmer, *Sitzungsberichte der kong. preussischen Akademie der Wissenschaften*, 1911, pp. 174-227. Sellout a-hend-all, al liesozac'hiez savet a-enep gant Vendryès, *Rev. Celt.* 1911, pp. 232-6. Diwar-benn orin al liesozac'hiez lens Demolins *Comment la route crée le type social*; G. Le Bon, *Les premières civilisations de l'Orient*, Paris, 1899, pp. 51-62. Ouz an ano indevez Pandau, kenveria ango ar roue Pandion, tad Aegaios, Lukos, Pallas, Nisos, e raghenistor an Hellaz. An Dermiled eus Azia-Vihana (Karia, Lukia) a zo bet e-touez ar pobloù a yeas eus ar Chornog da aloubi an Indez e-kerz an trivet pe an eilvet milved kent H. S. Eus o ano e teuje da zugroc'heneien an Dekkan o ano a Zravidiz (*Dravida*, furm disleberet eus *Tramila*, *Terrimila*). Anat eo bezans gwenn-groc'heneien glas o daoulagad ha melen o bleo e-touez alouberien an Indez. Glaslagadek ha melenlyevek e oa an doue Indra, uhel-skouer ar vrezelourien gant Arianed India, *Rev. de l'Hist. des Religions*, 1908, pp. 184-5. Evit Pandion, Pandava, C. Autran, *Mithra, Zoroastre...* 1935.

Stad ha levezon ar gwragez. — Stad ha levezon ar gwragez a hoñvel beza bet diouz : 1) an amzer ; 2) ar vro ; 3) ar renk dalc'het er Gevredigez gant tud ar wreg ; 4) doare an ere a unane ar wreg gant he fried.

Hervez eur Gresian gouiziek er pevare kantved kent H. S. n'en em leze ket ar Gelted da veza renet gant o gwragez. Meur a skouer a denn, koulskoude, da ziskonez anat n'oa ket ar Chellezed dic'halloud krenn en o tiegez. Alies diwar zimeziou e veze savet da val emgleviou-poblou. War-dro ar bloaz 60 kent H. S., e-touez Kelted Galia, e weljod an Helvetiad Orgetorix hag an Aedu Dumnorix oc'h en em glevout da zont da veza mistri Galia hag oc'h éeuna an hent da se dre sevel nesanded etrezo ha tiegeziou penn ar vro dre zi-mezioù : Orgetorix a roas unan eus e ver'hed da Zumnorix; hemañ a reas d'e vamm eureudi eur rener eus poblad ar Vituriged hag a zimezas e c'hoar hag e garezet all gant tud uhel a veur a boblad. Etro ar mare-se iveau, e-touez Kelted ar menez Tauros, Vokkio, roue Noreia, c'hoant d'ezan d'en em unani gant ar Chermaned enep d'an Daked, a zimez e c'hoar da Arioystos, roue ar Sueved.

Araok m'o devoe gounezet dre vrezel Itali an hanternoz (IVe) kantved kent H. S.) e savas, e-touez Kelted an douarbras, eur brezel-diabarz. Kerzout a eure ar gwragez dre greiz etre an armou hag, o vont da hanterourezed, e peoc'hjont an enebourien. Diwar neuze, eme eur skrvagner gresian, ar Gelted, p'en em guzuliont diwar-benn peoc'h pe vrezel, a zegemer o gwragez er c'huzul ; kemeret e vezont da unvanourezed da reiza an dizunaniezou a sav etrezo hag o c'hevredidi. Hennez eo bet moarvat, da vihana, boazamant darn eus ar C'halianed, ma kemerda da wir an danevell-mañ. Er bloaz 218 kent H. S. pa dreuzas Annibal e penn e argadourien Galia ar c'hreisteiz da vont da Romaned an Itali, e voe divizet etrezañ hag ar Gelted o dije ar re-mañ, ma vije klemm ganto ouz Karthadiz, ar bengadourien garthatad da varneven ; ha, mar o dije, er c'hontrol, Karthadiz d'en em glemm ouz ar Gelted, gwragez ar re-mañ an hin i a varnje.

En Iwerzon, er c'hantvedou war-lerc'h H. S., ar merc'hed o devoe eun argourou digant o zad, an herez anezan n'hellent ket da gaout avat. Pa n'oa ket a vibien, neuze e tegouez d'ezo herez o zad, nemet e rankent kemerout an armou ha pleustri gant ar brezel, diouz ma veze ret evit mad an tiegez.

Ar boaz-se a rene iveau, diarvar, e lec'hioù all ; sklerijenn

a deu dioutañ war ar stad-dreist dalc'het gant eur Cheltezed bennak a vez ano anezo en istor. Er V^e kantved kent H. S., Onomaris, penrenerez an argadourien a chounezas ar vro er c'hreisteiz d'an Danuvios, a oa marteze merc'h d'eur roue marvet divab. Prasutagos, roue an Ikened en enez-Vreiz, n'oa mab ebet d'ezañ, anat eo, pa rôas da genher d'e vec'hed an impalaer Nero ; aon gantañ rak skraperez ar Romaned e vennas suraat gwelloc'h a se d'e vec'hed eul lodenn eus e herez. D'an hevelep mare hag en hevelep bro Kartismandua, rouanez ar Vriganted, a dilee kaout ar rouantelez da vad dreist-argouraouek.

En Iwerzon, er c'hentañ kantvedou eus an oadvez kristen, he doa ar wir-bried gwiriou diouti hec'h-unan he rente, e meur a zoare, dilamm diouz he fried : 1) gwir he devoa da lakaat terri ar c'hontradou diemzañ bet savet gantañ ; 2) bez' e c'helle kaout madou perc'hennet ganti hepken hag a vere diouz he fenn hec'h-unan ; 3) terri an dimez a c'helle ober pa rene he fried buhez fall. Kavout a reomp e buhez santez Berc'hed eur wreg a c'hourdrouz kemer ar gwir-se. Berc'hed, pe, evel a lavared c'hoaz er pempet kantved, Brignenti, a oa he mamm eur sklavez hag he zad eun drouiz hag heñ mestr d'ar sklavez. Pried reiz an drouiz a zalc'has warnañ evit ma vije argaset ar sklavez, o kinnig terri ar briedelez. Dre ma wele he dije kaset ganti an enebazh he doa bet digantañ, e plegas an drouiz hag e werzas e sklavez d'eun den all.

E-touez Iwerzoniz ha, moarvat iveau, e-touez ar Gelted all, edo stad ar wreg diouz an doare unaniez he liamme ouz an ozac'h. Dek doare unaniez etre gwaz ha maouez a gaver digemmet e lezennou Iwerzon a zo bet, hep mar, lakaet dre skrid da genta er IVe pe er V^e kantved goud e H. S. An uniezou sellet evel reiz a oa anezo :

1) An unaniez dre gontrad etre priedou kement-ha-kement o madou ; e-barz an doare unaniez-se hepken e veze graet kintumanuera eus ar wreg ;

2) An unaniez dre gontrad etre gwaz pinvidik ha maouez paour ; houmañ ne zegase netra en tu-hont d'he ferson hec'h-unan. Peurliesa eur seurt dimezi n'en doa talvoudegez nemet evit eur bloavez ;

3) An unaniez dre gontrad etre gwaz paour ha maouez pinvidik ; ganf an doare unaniez-se e oa sujet stad ar gwaz

en tiegez ha heñvel a-walc'h ouz stad ar vaouez en unaniezou ordinal :

4) Unaniez diwar c'hourc'henn, kerent ar vaouez o veza gwerzet d'ar gwaz o beli warni ;

5) Unaniez diwar vignoniez ; lezet ar veli war ar wreg etre daouarn he c'herent hag ar re-mañ, dre vignoniez ouz ar gwaz e lez da bleustri ar vaouez hep sevel paeamant diwarnañ.

An unaniezou sellet evel direiz dre ma tiouere aotreadur kerent ar vaouez a oa anezo :

6) An unaniez dre skraperez ; asanti a ra ar vaouez ha dilezel he zud a-ratoz-kaer ;

7) An unaniez dre laeroñsi : savet dre guz gant aotre ar vaouez ;

8) An unaniez dre nerz : kaset da benn gant ar gwaz hep aotre ar vaouez.

En trede doare unaniez edo stad ar vaouez mat-dreist. Diou skouer vrudet a se a zegasimp : Medua e-touez Iwerzoniz ha Kartismandua e-touez ar Vrezoned.

Medua (20) a oa, war-dro dibenn ar c'hentañ kanved kent H. S., merc'h roue-meur Iwerzon, Rouantelez Konnac'h he devoe digant he zad. Deut da rouanez, ez eo diskleriet en he zra. Bez' e timez hag, evel m'emañ diouz he zu ar galloud hag ar madou, hi eo a ro priz ar brenadenn d'ar gwaz kemert ganti da bried (21). Hi eo a ren pep tra en diabarz an ti-roue evel er-maez er rouantelez. Eus he fenn hec'h-unan e tiviz ma vo digoret eur brezel ouz roue an Uladed. Kanadec a gas da zastum ar bengadourien hag ar vrezelidi ha, kenstrollet ar armead, hi a gerz e penn anezo pignet war he c'harr-engann, hag a ra bep noz an amweladenn eus ar c'hamp. He fried, hag heñ brezelour mat hag a wad roue, a zo diveli : « Eur gwaz war beadra maouez », gouez da lezenn Iwerzon, n'eo ken !

E Breiz-Veur Kartismandua a oa rouanez ar Vriganted er bloavez 51 gonde H. S. Unan eus he sujidi he doa eureujet, Venusios, eur brezelour brudet anezañ ; hi avat a oa rouanez hag heñ n'oa ket roue. Skuiz gantañ, e kasas anezañ diwar

(20) Medua a zo deut da « Medb » e skridou iwerzonek ar Grennamzer.

(21) Diskleriet en e dra e oa pried Medua. Ma vije bet dindan dourn e dad, da hemañ eo he dije ranket Medua paea ar brenadenn.

he zro hag e kemeras en e lec'h Vellokatus, floc'h ar pried a zisprize. Kirieg e voe he eil-zimezi d'ar Vriganted d'en em sevel, ken na drec'has d'ezo da genta, nemet gant skoazell ar Romaned, ha ma rankas er bloaz 69, a-benn an diwez, koll diwar-se he c'hurunenn (22).

Vertuziou ar gwragez keltiat. — Diwar ar boaz menegat gant an impalaer Julianus (lizer da Vaximus) e kouezer da gredi ez oa e-touez Galianezed ar Reter,²³ er IVe kantved goude H. S., priedou orgedus ha bresk. Lakaat e kemm ar pez a zesrevell Dion Kassios diwar-benn gwreg ar Chaledoniad Argentokoxos (23) hag ar pez a lavar Tacitus eus mammguñv al Lingon Julius Sabinus (24). Direizderiou n'eo ken, moarvat, evel ma vez kavet e pep amzer hag en holl ouennou, ar re c'hiana ha yac'ha zoken. Ar Romaned hag ar Chresianed, hag i nemeur douget d'ar Gelted, a ro meuleudi d'o gwragez hag a zesrevell diwar o fenn meur a skouer a feal-ded pried, a gadarnded hag a herded. Degas da goun a raimp istoriou Kamma ha C'hiomara e-touez Kelted an Azi-Vihana, Eponina e-touez ar Chalianed ha Boudikka e-touez ar Vrezoned.

Gwreg Sinatos, unan eus daouzek roue ar Chaledon, e oa Kamma. Eur roue all, Sinorix, a zeuas d'he c'harout. Klask a reas he likaoui ha, pa n'helle dont a-benn eus e venoz, e vuntras Sinatos hag e c'houennas an intavez da bried. Her a-walc'h e voe evit anzav d'ez i ez oa heñ muntrer he fried hag en doa e lafet dre garantez outi. Evel m'oa pinvidik ha galloudek e talc'h e tud Kamma warni evit m'e germerje da bried hag e reas van da asanti. C'hoarvezet deiz an eured, ar vaquez a gemeras, diouz ar c'his, eun hanaf aour leun a vez, a evas an hanter eus an hanafad hag a asten-nas da Sinorix da beureva. Kerkent ha m'en devoe evet he-mañ, e lavaras Kamma laouen-holl n'he doa ket bevet warlerc'h he fried nemet gant ar spi e welje an devez-se ma talvezje d'e vuntrer an drouk lazadenn anezañ. Ha bremañ edo o vont d'en em gavout gantañ er bed-all.

« Evidout-le », emezi da Sinorix, « e-lec'h eur banvez

(22) Buhg̊z Medua a zo bet miret d'eomp gant danevellou marzus ar Grenn-amzer hepken, kemmesket enno ar gwir hag ar gaou. En enep, Kartismandua a anavezomp dre zanevellou kempred ganti,

(23) *Rómaiaké historia*, 76, 16, 25.

(24) *Hist.* IV, 55.

eured larvar d'az keneiled ha d'az mignoned aoza d'it eur bez. » Kent donedigez tud an eured he doa kontammel ar mez. Sinorix, hag a sante diwar neuze ar c'hontamm o renzia en e gorf, a sailhas war e garr, dre ma kave d'ezañ e vije frealzet gant al lusk hag ar stroñs. Ne voe ket avat evit o gouzañv. Neuze e kemennas e lakaat war eur gweledouger da zistrei d'e di, hag e varvas 'en noz-se end-eeun. Kelou e varo a zeuas da Gamma war zibenn an noz ; edo-hi hec'h-unan war he zremenvan. Nerz a-walc'h he devoe da splanna he laouenedigez hag e laoskas he huanad diweza.

Gwreg Ortiagon, roue meur an Dolistoboged, unan eus teir fooblad vrás an Azi-Vihana e oa C'hiomara. Dale'het e voe da brizonadez gant ar Romaned e brezel ar bloavez 189 kent H. S. Ar c'hantener, pe ofiser a rene ar soudarded karget da evesaat ouz ar brizonidi, pa n'oa ket evit he likaoui, a reas outi dre heg hag he gwallas. Neuze, douget ma 'z oa d'an arc'hant, e reas kinnig dre zindan da Ortiagon he zroka d'ezañ ouz eur yalch'ad. Ortiagon a asantas d'ar marc'had hag, eun nozvez, an ofiser, C'hiomara gantañ, a zegouezas el lec'h m'oa bet divizet d'ezañ en em gavout gant kannaded Ortiagon. E-pad m'edod o poueza er balanscu an arc'hant degaset gant ar re-mañ, e lavaras C'hiomara eur geriennoù bennak e keltieg. Kerkent an daou gannad a zi-c'houinas o c'hlazeier, a lazas ar Roman, hag unan anezoñ e zibennas. C'hiomara a guzas ar penn e pleg he sae hag, en em gavet dirak he fried, her stlapas ouz e dreid en eur ziskuilha ar walladenn he doa bet da c'houzañ. — « An eeundet er marc'hadou a zo eur gaer a dra, maouez », a lavaras Ortiagon, garo e vousez. — « Gwir eo », emezi, « hogen setu kaeroch c'hoaz : n'eus nemet eur gwaz beo a gement a c'hallfe en em veuli da veza va ferchennet. »

Er penn all eus ar bed keltiek, en Iwerzon, diou vaquez, Derdriu ha rouanez al Leinster, a oa heñvel o ratoz ouz hini o c'hoarezed eus ar C'halatia, Kamma ha C'hiomara.

Derdriu a oa gwreg eur brezelour brudet a-douez an Uuladed. Hemañ en doa ranket divrôz gant e zaou vreur, da dec'hout rag ar roue Kunokohros (25) a venne skrapa Derdriu digantañ. War zigarez ober ar peoc'h, e teuas roue an Uladed a-benn da zedenna an dec'hidi en Emania, e gêrbenn, hag e reas d'e vrezelourien laza an tri breur. Mirout

(25) Deut da veza Conchobar eu iwerzoneg.

a reas Derdriu a-hed eur bloavez gantañ. A-benn ar pennad amzer-se skuiz gant he zristidigez, e rôas anez d'ar brezelour en doa lazet he fried. Da vare an disparti, evel m'edo en he sav war karr an den-se, e youc'has ar roue d'ezi komizou dismagañsus : « Setu te aze evel eun dañvadez etre daou vaout-tourc'h ». Touet he devoa Derdriu na welje ket daou waz o veva war eun dro perc'henn d'ezi : lammat a reas a-ziwar ar c'harr, en em stlepel war he fenn ouz eur roc'h hag en em laza.

En eun engann savet etre an Uladed ha brezelourien al Leinster e voe trec'hет ar re-mañ ha lazet o roue. An Ulad en doa skoet taol ar maro gant roue al Leinster en em gavas gant gwreg hemañ hag a vennas he lakaat da bignat war e garr-emgann. « Da bried a c'hourc'hemenn ma heulifes ac'hanoù », emezañ en eur ziskouez d'ezi penn trouc'h et ar roue. — « Torret eo », emezi, « al liamm am c'hevree gantañ. » — Kerkent e ruzias penn an hini lazet, ha goude e c'hlazas adarre. « Degas a ra da goun d'in », eme ar vaouez, « eul le en deus graet : ne vijen biken perc'hennet gant Ulad ebet, hag emañ souezet dre ma terman o terc'hel d'ar ger en deus rôet evidoun ». — « Deus davedoun er c'harr », eme ar brezelour. — « Lez ganen da vihana amzer da ouela d'am pried », eme ar rouanez. Neuze e laoskas eul leñvadenn ken pounner ma torras eur wazienn bennak en he c'horf ; koueza a eure a-c'hounen he c'hein hag e varvas.

Diazezet e c'hell beza danevell Derdriu ha rouanez al Leinster war darvoudou gwir c'hoarvezet e derou ar c'henta kantved goude H. S. : gant dezrevellou ar Grenn-amzer, avat, ha n'heller nemet damfiziout enno, ez int bet miret d'eomp. Gwellooc'h asur eo ar skridou o deus degaset betek ennomp envor ar Chalianez Eponina hag ar Vrezonez Boudikka.

Eponina a oa pried Julius Sabinus, unan eus pennou ar Chalianed en em savet ouz ar Romaned er bloaveziou 69 ha 70 goude H. S. An ano a « impalaer Galia » en doa zoken kemereJulius Sabinus evit eur pennad-amzer. Douaren e oa d'eur Geltez a ouenn uhel eus poblad al Lingoned ha da Julius Caesar. Ret d'ezan en em guzat da dec'hout rak buanegez ha droukrañs an impalaer Vespasianus, e tremenas nao bloaz en eul log dindan-zouar. E wreg yaouank Eponina a chomas gantañ hag a c'hanas eno daou vab. Diskuliet e voent a-benn nao bloaz ha kaset da Roma. Vespasianus a c'hourc'hennennas kas Sabinus d'ar maro. Neuze

Eponina, he devoa klasket habaskaat an impalaer dre zaoullina dirazañ ha diskouez d'ezan he daou vab, a savas ker-kent ha, dic'hoant da veva war-lerc'h he fried, e c'houlen-nas hag he dévöe an aotre da vovel gantañ.

Intañvez Prasutagos, roue an Ikened, e oa Boudikka. Pa varvas he fried, er bloavez 61 goude H. S., e welas he rouantelez mac'homet ha lakaet en arigrap gant ar Romaned : soudarded, paotred an tailhou, mevelien an impalaer. Teñzoriou Prasutagos a vœ laeret, uhelidi an Ikened lemet o madou diganto, kerent ar roue maro lakaet war roll ar sklav-ed ; Boudikka, hi hec'h-unan, kannet a-daoiou gwialennou, hag he diou verc'h gwallat. An dirolladeg-se a dennañ war he lerc'h eur stourmad eus ar garva ma varvas ennañ Romaned a vil vern. Boudikka a gemeras renadur an arme a vœ savet gant ar Vrezonned ouz soudarded an impalaer. Araok an engann e vœ gwelet war he c'harr-brezel, he diou verc'h dirazi, oc'h heda tal an armead hag o kalonekaat dre he c'homzou ar vrezelourien eus pep poblad. Degas a reas da goun kement o doa bet ar Vrezonned da c'houzañ a-berz ar Romaned hag e klozas o lavarout he doa graet he menoz. da drec'hi pe da vovel, ha hi eur vaouez ; « evit ar wazed e c'hellent », emezi, « mar doa gwell ganto, degemerout ar vuhez a-unan gant ar sklavelez ». Trec'het e vœ ar Vrezonned, hag ar Romaned, aet e gouez, a lazas gant ar c'hlaze beteg ar merc'hed hag ar c'hezeg. Boudikka, gwirion d'her ger, en em ampoezonas.

Tiegez ar roue Dejotaros. — Pez a anavezomp eus buhez ar roue galat Dejotaros a laka da bara eur goulou kriz war vuhez eun tiegez-roue e-touez Kelted Azia-Vihana er I^o kantved kent H. S. Deuet da roué war-lerc'h e dad hag o veza ma chome e wreg Stratonié hep genel bugale, e kemeras Dejotaros da serc'h eun ereadez c'hesiat anvet Elektra a c'hanas d'ezan meur a vab. Dejotaros o lakas d'ar maro nemet unan, evit mirout ne daje an herz diwarnan da veza lodennet goude e varo. Lavaret e oa bet e vije roët da bried d'ar mab penhér-se merec'h Artavasda, roue Armenia, nemet mervel a reas araok e dad. Eus an diou verc'h en dou bet Dejotaros, unan a vœ gwreg ar roue Kastor Tarkondarios (25 bis), eben a zeuas da veza pried Brogitaros, te-

(25 bis) Da galliek eo bet laket an ano *Tarkondarios* gant Herri

trare'h an Drokmed (*Trokmi*). Lans en devoa bet Dejotaros da glemm eus ar roue Kastor hag eus e bried. Aet droug ennan, e kemeras a-stourm o c'hastell hag o laza a reas an eil hag egile.

Implij-amzer er maouezed keltiat. — Hervez skrivagnerien an Hen-amzer e oa ar gwragez keltiat mammou eus ar frouezusa ha magerezed mat, hag e tesavent ervat o bugale. Er broiou keltiek, a lavaront ouspenn, evel m'emañ gwell gant ar wazed ar brezel eget ar c'hounidegez-douar, e vez graet ar pep brasa eus labour ar maeziou gant ar merc'hed. Hevelep tra o deus lavaret eus an Ibered, al Ligured, an Illirianed, hag an Dhraked. Hogen, anat eo, evit an holl boblouze ar merc'hed a renk izel eo a zo ano anezo kentoc'h, rak n'eo ket tre da gredi e vije bet boas da embreger ar falz merc'hed a renk uhel, ha d'ezo mevelien ha mitizien.

Ar Gresian Strabon (diwez ar c'henta kantved kent H. S.) a ro da anaout « ez oa reizet e-touez ar Gelted labouriou ar wazed hag ar merc'hed en enep d'ar pez ez oant e-touez ar Chresianed ». Petra a fell d'ezañ lavarout dre se ? E-touez ar Chresianed, nemet e Sparta, e tremene ar merc'hed o amzer o neza, o wea hag o vroudha er ranndi merket d'ezo ; dibaoz ez aent er-maez ; ne gement ket perz e buhez ar wazed ha ne c'boulenne ar re-mañ gwech ebet o ali diganto ; n'o doa mann da sellout iveau traou ar renerez-bro. Gant-se

d'Arbois de Jubainville (*Noms gaulois*) dre ma veze teirc'hevrennet gantan an ano-se evel-hen : *Tar* (kentger), *kond* evit *kondo* (ano-kadar), *arios* (dibenn-ger). Bihanaziadek e vije, hervez C. Autran, dre ma wel da benranne ennan an ano-dioue Anatoliak *Tarku*, *Tarkon* (*Tarkondemos*, 1922, pp. 37-89). Gwir e c'hell beza an eil pe egile eus an daou c'houlakadur-se. — Hervez d'Arbois de Jubainville e vije bet *Déviolarvos * tarv-doue * ha *Brogitaroos * tarv an harzou-bro * furmou keltiek reiz an daou ano galatek meneget en danevell. *Broga*, *brogi*, e keltieg an Douar-bras, *mrogi* e keltieg Iwerzon, a dalvezekement ha « harzou eur vro ». Diwar an hevelep gwazienn-c'her hag ar germaneg *marka* « marz » e oa ar ger-se ha henvelster gantan. Dinaouet eus *broga*, *brogi*, e oa ar gallianeg *brogilos* « maez » (hervez Geriadur gallianek Endlicher). Ar galleg *breuil* « koad-med garzet da gledouri ar jiboes » a zo diwar eur furm latinaet *brogilus*. Beo-mat e yezoù romanek Kreisteiz Galia eman stummou-bremar ar c'heltieg *brogi*, *broga*. Ar furmou-se, *bro*, *brovo*, h. a., a dalv « bevenn, ribr. or, ore, gwrimenn, garzad, kaead strouez etre daou bark », *Rev. celt* 1894, pp. 216-9.

merc'hed abaf a oa anezo, aonik zoken dirag ar wazed ha dizesk-bras.

Ar C'heltezed a ziskouze kaout brasoc'h frankiz ha beza heroc'h. Er brezelion ouz broïz pe ouz diaavaezidi e choment peurliesa er gér ; en argadadegou da bell-vro, avat, e heu-lient o zadou, o breudeur hag o friedou. Er bloavez 58 kent H. S. an Helveted o doa argadet Galia a voe trec'het gant ar Romaned ; o gwragez a zifennas taer meurbet betek ar c'hreiz-noz ar voger 'a ou bet savet en-dro d'o c'hamp gant kirri ha pakadou. Er c'henta kantved goude H. S., gwragez ar Vrezoned a heulie anezo war an daechenn-vrezel ha, pintet war o c'hirri, a selle ouz an emgann.

Er pevare kantved goude H. S., pa save kroz ha kann, ma oa an tu koll gant hec'h ozac'h, ne derme ket ar Chalianez mentek, kreiv, ha kalonek, d'en em gavout war al lec'h. Neuze e veze gwelet e-kreiz ar veskadeg o skei a-daoiliou treid, ha gant he divrec'h gwenn ha kigennek o tistaga tau-liou dourn « ken tenn ha taoliou bangounell » gouez da Amianus Marcellinus.

En Iwerzon, kosa danevellou-meur, dezrevet enno darvoudou c'hoarvezet er c'henta kantved kent pe goude H. S., a ziskouez d'eomp merc'hed a stad uhel o kemena mezer, o wriat, o vroudha, ha merc'hed eus ar renkou izel o niza hag o vala greun, o tamouzea bleud, o trouc'h a brôen, hag all.

Iwerzoniadec an Hen-amzer o doa gouziegez estr eget se pa ouient diouz an embregerez-armou, galvet ha ma vezent, troiou a oa, d'ar wazoniez-vrezel. Mamm roue Bro-Ulad, er c'henta kantved kent H. S., a oa anezi eur vrezelourez vrudet. Kosa skridou Iwerzon a laka spis e oa gant Brezoned ar mare-se brezelourez o keleenn war ar brezelerez. Darn eus brudeta kadourien-veur Iwerzon, en o metou Se-tantos lesanvet « Ki Kulann », a voe kellenet ganto hag a zleas d'o c'henkelioù, evit eun darn vat, e ampartiz-vrezel. C'hoar ar roue Kunokobros, anezi eur plac'h a ugent vloaz pe war-dro, a ouie ren jaod : hi eo a rae da baotrez-karr he breur, pa 'z ae hemañ da hemolc'hi. E Galia iveau, er c'henta kantved goude H. S., e welomp ar Chalianez Salonnaia o pignat war varc'h hag o heulia he fried e penn an arme.

A-hend-all, ar pouezioù gwerzidi kavet dre niver er broiou keltiek a desteni oberiantiz ar maouezed kelt evel nezerez. Unan eus ar pouezioù-se a zo warnañ an enskrivadur-mañ,

keltiek ar c'henta ger anezañ : *Veadia tua tenet* « denc'hel a ra da werzidadoù » (26).

Ar magdi. — En enez-Vreiz hag en Iwerzon edo ar c'his ober desevel ar vibien, ar merc'hed zoken, er-maez eus ar gér, en eun tiegez all. Iwerzoniz a gase d'ar magdi o bugale-vloaz hag o leze eno, ar baotred betek o seitek, ar merc'hed betek o fevarzek vloaz. Daou seurt magerez a oa : — 1) ar magerez dre garantez, ne oa dileet evitañ gopr ebet d'an tad-mager ; — 2) ar magerez gopret, a veze ar gopr anezañ diouz renk tad ar bugel. Ar gopr dileet evit maga mab eun « uheliad buoc'h », da lavarout eo eun dijentil eus ar renk izela, a save da deir buoc'h ; evit mab eur *rix* pe roue e veze ar gopr etre triouec'h hag ugant buoc'h.

Lezennoù Iwerzon a ra meneg piz-ha-piz eus kement a dlee an tad-mager deski d'ar vugale fiziet ennañ. Mibien an dud izel a veze desket d'ezo prederia ha mesa eur bagad gevri, ein, leueou, perc'hel ; penaos lakaat an ed da sec'ha, aoz a greun d'ober bier, inkarda gloan, trou'ha ha faouta keuneud ; d'ar merc'hed e veze desket ober gant an nadoz, mala greun gant ar vreo, meza toaz hag ober gant ar c'hrouer hag an tamouez. Mibien an uhelidi a zeske embreger an armou, neu, mont war varc'h (an tad an hini a bouchase ar marc'h) ; kenteliet e veze ar merc'hed war dailha an dañvez-dilhad, gwriat ha brouda.

Eun dra sakr a veze graet gant an doare kerentiez a save etre ar maget hag e dad-mager. Dougetoc'h e oa alies ar bugel d'an tiegez-se eget d'e hini end-eeun hag e voe gwelet zoken tud o rei a-youl-gaer o buhez da virout hini o zad-mager pe o breur-laez.

Ar magdia a heñvel beza bet ar boaz anezañ e-touez Kelted an douar-bras, ar Chalianed da vihana. Ar re-mañ, er c'henta kantved kent H. S., a selle evel eur vez d'eun tad a diegez en em ziskouez dirak tud all a-gevret gant e vab, hag heñ re yaouank c'hoaz da embreger an armou. Hogen n'oa tu ébet d'en em virout a se nemet magdriet e vije ar bugel.

Anoiou ar vugale. — Rôet e veze d'ar vugale anoiou, lies

(26) *Veadia*, evit *vegadiia, a zo deverc' eus **veglia-*, deut dioulañ an iwerzoneg *fighe* (*viegion), hag ar ger diverc' **veglia-* deut d'ar brezoneg *gwriad* (J. Loth).

bras ar stumm anezo. An anoiou paotred ha merc'hed, a anavezomp an dalvoudegez anezo, a c'hellompa renka, evit ar peurvuia, en nao c'hevrennad :

1) Anoiou doueek : *Moenikaptos* « sklav an doue Moenos », roue keltiat lajet er Spagn en eun emgann ouz ar Romaned (214 kent H. S.) ; *Ivomagus* « mevel Ivos » (Itali) ; *Luguselva* « perc'henniez Lugus », ano eur vaouez eus bro ar Betrokored (Galia) ; *Lugubranos* « bran Lugus », drouiz iwerzoniat ; *Totatigenos* « ganet eus an doue Totatis », eur C'helt eus ar strollad soudardet karget d'ober ouz an tangwall ha da gerreiza e-pad an noz e Roma (27) ; *Kamulognata* « azulerez Kamulos », eur Chalianez a uestlas d'an doue Merc'her unan eus al listri arc'hant kavet e Bernay ; *Nemetogena* « merc'h ar santual », sklavez kér (*ancilla publica*) e Burdigala (Bourdais oadvez kelt-ha-roman).

Graet e veze alies eus ar vugale anoiou doueed evel ma-reer hizio anoiou sent : *Kamulos*, tad *Kamulianos*, en Norikon ; *Smertos*, poder en Alezia ; *Nodons*, drouiz iwerzoniat (IIe kantved goudre H. S.) ;

2) Anoiou diwar doareou korf mat pe fall, diwar an oad, an amzer, ar c'handedig : *Pennovindos* « gwenn e Benn », perc'henn douar e Galia (oadvez kelt-ha-roman) ; *Argentoxoxos* « gar-arc'hant », ano eur Chaledoniad brudet ; *Dur-nakos* « an dournekk », barnour ar Vokonted (kenta kantved kent H. S.) ; *Brikkos* « ar briz », poder an Alpou ; *Krixos* « ar penn-krec'h, ar rodellek », ano eur rener eus Kelted an Itali (IIIe kantved kent H. S.) hag eur c'hlezeiad eus Capua, a ouenn geltiek, lajet e penn ar sklaved en em savet (71 kent H. S.) ; *Kunopennos* « uhel-e-benn », eur C'helt eus an Itali ; *Voltorix* « roue ar pennad-bleo », eun amo a voe douget gant meur a Gelt eus ar Bannonia (28) ; *Dru-talos* « tul bras », eur C'helt a Lugudunon ; *Triulatos* « tri-hary » (Galia) ; *Kokka* (29) « ar ruzenn », merc'h Andebro-

(27) *Cohortes nigiles* a veze graet eus ar bagadou oc'h ober ar strollad-se. Seiz bagad a oa, mil soudard e pep h'ni. Pep bagad a oa en e gang evezia ouz diou rangerez eus ar pevarzek a oa e Rom. Tribuned a oa e penn ar bagadou hag e penn ar strollad eur *praefectus vicitum*.

(28) *Voltorix*, deut d'an iwerzoneg *jall*, d'ar c'hembraeg *qualit*, « pennad-bleo ».

(29) *Kemhraeg coch* « ruz »,

girix e bro stêr Isara ; *Vindilla* « gwennig », eur vaouez a Bannonia; *Urogenonertos* « nerzus evel mab an uros » (30), soudard koz heziet e Lugudunon ; *Nerta* « an hini greñv », merc'h Kantosenos e Burdigala ; *Touta* « ar plac'h kreñv » (Galia) ; *Nertomaros* « bras dre e nerz » (Norikon, Pannonia) ; *Vimpuro*, *Vimpurilla*, anoiou Galianed ha Galianezed deveret eus an ano-gwan doarea *vimpis* « kaer, koant » ; *Kotto* « ar c'hoz », uheliad bastarn, mignon da roue Makedonia (179 kent H. S.) ; *Kambos* « ar c'hamm », ano meur a Gelt war an douar-hras hag en Enez-Vreiz ; *Iovinkatos*, deverel a *iovinkos* « yaouank », eur Galian eus ar Chreisteiz ; *Senoviros* « den koz », ano meur a Chalian ; *Senobena* « maouez koz » (Galia) ; *Bitus* « holl-had » ; *Samos* « hañv », unan eus benerien kolonenn Mogontiakon (Mayence) ; *Samogenos* « mab an hañv », Kelt a Vurdigala ; *Sumorix* « Roue an Hanv », mab Liamaros, eus brôad ar Rêmed (*Remi*), marc'heg er bagad anvet *Ala longiniana* ; *Giamillos* « goañvig » (Galia) ;

3) Anoiou diwar doareou-ene mat pe fall : *Exobnos* (31) « an disaon » ; *Tagausios* « an tavedek » ; *Togios* « ar c'haradek » ; *Sukaros* « an hegarat » ; *Dagodumnos* « matdoun » ; *Dagomaros* « mat-meur, mat-tre » ; *Dagovassos* « den-mat » ; *Gargenos* « fero », roue Kelted an Itali ; *Epomeduos* « mezo gant marc'h » da lavarout eo « dougetre d'ar c'hezeg » ; *Eposterooidos* « an hini o oar atiza kezeg » ; *Smertomara* « armerzerez-veur, espernerez vat », ano-plac'h a Chalatia ; *Glana* « plac'h c'hlân » ; *Bidudaga* « plac'h bepred mat » ;

4) Anoiou diwar ar renk, ar brud, ar stad : *Kintus* « ar chenta », kadour brudet a Iwerzon (kenta kantved goude H. S.) ; *Pentos* pe *Pemptos* « ar pempet », eur poder a Vro-Spagn ; *Ategnatos* « ar paotr anavezet-mat », *Ategnata* « ar plac'h anavezet-mat », ano eur Chelt eus an Itali hag eur Bannoniadez ; *Neutto* « ar brudet », Galian eus an Hanternoz, mab da Dagausios meneget uheloc'h ; *Mag-*

(30) *Uros* e oa ano an ejen gouez pe ejen-meur.

(31) Kembraeg *ehafn* « ezaon ».

(32) Deut da vez a mael e brezoneg-krenn ha *mell* « bras-meurbet », brezoneg bremañ e lavarion evel « eur mell den, eur mell marc'h, eur mell tra ». *Mell*, evel e henvelster *pikol*, a gemer mèrk al liester : lavarout a raer *mellou tud*, *mellou bugale*, *mellon loened*, evel ma vez lavaret *pikolou tud-*, *pikolou bugale*, *pikolou loened*.

los (32) « ar bras », penn ar gannadourien kaset davet Hannibal gant Keltek an Itali (218 kent H. S.) ; *Trogos* « ar reuzeudik » ; *Anderix* « rouanez vras », ano eur vaouez eus kreisteiz Galia ; *Moririx* « roue ar mor », ano eur Breizad dindan aotrouniez ar Romaned ; *Vassorix* « roue an dud » pe « roue ar wizien », eur Galian eus glann ar Rênos (33) ; *Senokondos* « an den-gouest koz », eur Galian eus ar Chreisteiz (34) ; *Vassos* « gwaz », *Vassa* « gwazez » (35) en hevelep lec'h ;

5) Anoiou brezelek : *Gaisatorix* « roue ar Chaisated (dougerien c'hoafiou) », ano mab roue an Daurisked, Kris-tusiro (kenta kantved kent H. S.) ; *Katus* « kad » pe « emgann », ano unan eus ar roueed en em savet ouz Roma (21 goude H. S.) ; *Katuviros* « ar c'hadour », roue meur Iwerzon (IIe kantved goude H. S.) ; *Katumaros* « bras en emgann », eur Chelt eus ar Bannonia ; *Katuwokanos* « brudet en emgann », eur Chelt eus a Vreiz-Veur (36) ; *Bilikatus* « emgann mat », poder a zo bet kavet listri diwar e zourn e Bro-Chall hag e Bro-Saoz ; *Vellokatus* « gwelloc'h emgann », floc'h pried rouanez ar Vriganted, *Dévolokatus* « emgann-doue », poder Galia ; *Lovokatus* « emgann skedus », beleg brezon eus ar VIe kantved goude H. S. ; *Katugnatos* « boaz ouz an emgann », penn-arme an Allobrogred en em savet ouz Roma er bloaz 61 kent H. S. ; *Katuvolkos* « buan en emgann », unan eus daou roue an Eburoned (hanternoz Galia) er bloaz 54 kent H. S. ; *Katumandus* « a brederi war an emgann », roue kelt eus kreisteiz Galia a argadas Massalia n'ouzer ket da vat e pe vare ; *Kavaros* « an den-meur » pe « ar ramz », ano diweza roue Tula, er Balkaniou (IIe kantved kent H. S.) ; *Boudikkos* « an trecher » (37), ano meur a Vreizad ;

(33) Cf. ar sanskrîteg *vasam raja* « roue broiz ».

(34) Iwerzoneg *cond* « den gouest », « den sui juris », « keodedour », « citoyen », e galleg. Diwar-benn *konda, *cond*, gwelout d'Arbois, *Noms gaulois*.

(35) Ar cheltieg *vassos* a zo an hevelep ger hag ar gresianeg *wastos* ; talvout a rae da genta « den o chom er vro, kevannezour, brôad », ba da c'houde « gwaz », mevel, sklav ». Keñveria evit ar stêr ar gresianeg *oiketés* « mevel » diwar *oikos* « ti » hag ar galleg *domesticus* diwar *domus* « ti ».

(36) Eus *vokanos* « brudet » ez eo deveret *vokania* « brud » deut da *gogonedd* e kembraeg.

(37) Deut da « Budik » pe « Buzik » e brezoneg.

6) Anoiou diwar loened, plantennou pe vein : *Artos* « an arz », ano douget gant eur barnour eus poblad ar Garnuted (Galia, kenta kantved kent H. S.), gant eun ofiser eus skouadrenad ar Bannonianed (*ala Pannionorum*) er Bannonia-uhela, gant eur roue-meur Iwerzon (IIe kantved goude H. S.) ; *Vebro, Vebrulllos*, Galiane d'ezo anoiou deveret eus a *Vebro* « goularz » (38) ; *Epilos* « marc'hig » hag an holl anoiou-tud deveret eus *epos* « marc'h » : *Epa, Epenos, Epios, Epikkos, Epidios, Epatix, Epatikkos, Eparios, Epulos, Eponos, Epona, Eponios, Eponina, Eposso, Epotios* ; *Karvillo* « karvig » (Galia) ; *Lukotiknos* « mab al logodenn » ; *Kanavos* « bihan eul loen », ano eur poder a Lugdunon ; *Lovernakos* « louarnek » (Breiz-Veur) ; *Kallakos* « kilhog », ano eur Galian ; *Bodua* « kavan », eur C'halianez a vro al Lingoned ; *Iurka* « yourc'hez », eur Geltez a draonienn Pennina (Valais) ; *Artula* « arzezig », *Gabrilla* « gavrig », *Iarilla* « yarig », anoiou merc'hed yaouank ; *Apana* « marmouz », merc'h Leuros, en Iberia (38bis) ; *Sméria* « mouar », eur C'halianez eus ar Chreisteiz ; *Vidukos* « gwezek », ano eur poder a gaver al listri anezañ e Galia hag e Breiz-Veur ; *Dervakos* « dervez » (Breiz-Veur) ; *Derva* « dervenn », gwreg eus ar Bannonia-izela a reassel eur maen-kañv, warnañ eun enskrivadur e koun d'he fried, Quartio, mab Miletumaros ; *Isarninos* « Hernin » (houarnek), eun ano douget gant meur a Vrezon (oadvez kell-ha-roman) ha gant eur c'heneil da sant Patrik (V^e kantved) ;

7) Anoiou diwar ar vicher, ar stad a vuhez : *Eparios* « rener kezeg », *Loigarios* « rener leueou », *Kunarios* « rener koun » (39), *Makarios* « mager » (Galia) ; *Epats, Epatix* « marc'heg », *Epomandus* « a brederi kezeg », *Eporios* « damesaer kezeg ; Artarios, Artorios « rener arzed » pe marteze « hemolc'her arzed » (keñveria *Artoris* =

(38) Da vihana, ar c'hembraeg *gwefr*, diwar *vebro*, a dalv « goularz ». Eur ster-all a oa marteze gant *vebro* pa 'z eo gwir e vez kavet evel anostêr e Germania hag en enez-Vreiz.

(38 bis) Hervez Vacher de Lapouge e vije bet marmouzed o veva e koadou Iberia hag e koadou enez Korsika e-pad an Hen-amzer. Marmouzed eus eur ouenn afrikat (*Inuus sylvanus*) a gaver breman c'hoaz war Roc'h Jibrltar.

(39) Deut an tri anoy-se en iwerzoneg da *Echaire* (*Equarios), *Loegaire, Conaire* ; douget int bet gant roueed-veur Iwerzon.

Arzur) ; *Gaisorios* « oberour daredou » (Galia) ; *Gaisatos* « brezelour armet » gant daou c'hoaf-bann » ; *Lounorios* « oberour skeudennou », marteze « oberour arouezintiou-brezel » (Enez-Vreiz) (40) ; *Ambata* « ar vatez », maouez kelt a Vro-Spagn ; *Bardos* « ar barz », ano douget gant meur a Geit war an douar-bras, en o zouez tad ar soudard war varc'h Kattaus, aotre d'ezañ ar yourc'hizegez roman gant an impalaer Nero (64 goude H. S.) ; *Toutakos* « hudoù », Iwerzon (41) ; *Gutuatros* « ar beleg », penvrezelour galian a stourmas ouz Kaesar ; *Gerontios* « ar c'hadour », ano douget, e derou ar V^e kantved goude H. S., gant eur Breizad a voe unan eus gwella pennou-arme Konstantinus (42) ; *Virotutis* « yac'haer-gwazed » pe « ar gwir vezeg ».

8) Anoiou diwar lec'hiou : *Rotanos, Rénos, Réna*, anoiou stêriou douget gant paotred ha merc'hed eus kreiz Europa hag eus Italia-uhela ; *Litavikos*, uheliad galian (kenta kantved kent H. S.) d'ezañ eun ano diwar *Litavos* (43), anobro ; *Ambidravos* « o veva war diou c'hlann stêr Dravos », eur C'helt eus ar Bannonia ; *Ambirénos* « o veva war diou c'hlann ar Rénos », eur C'helt eus meuriad ar Rouriked (Rouriki Bâle) a reas evel gopr-soudard e trede « kohortad » ar C'halianed hag en devoe digant an impalaer Trajanus, e 105 goude H. S., e aotre-disoudarda gant ar yourc'hizegez roman ; *Andeiuross*, tad Moranos, genidik a Vesontion hag *Anderouros*, anavezet dre eun enskrivadur a Vedinobriga (Vezenobres, Gard) a zo d'ezo anoiou tennet an dibenn anezo, evit ar c'henta eus ano menez Jura (*Iouros, Iouris*), evit an eil eus ano ar stêr Ruhr (*Rouros, Roura*).

9) Anoiou-moumouna evel *Lella* « lellig », merc'h Genetos, e Galia ; *Dada*, mab Smertône, e Galatia.

(40) Pe c'hoaz marteze « douger arouezintiou-brezel », *Lounorios* a zo deut da Luner bremañ. E kembraeg hag en hen-vrezoneg *lun*, *jun* « patrom, skeudenn ».

(41) Iwerzoneg *Tuathach*. Eus *tanto, teuto* « mat », laket, dre droz-iwallusaat, da envel an tu fall (an tu kleiz), an tu na dilear ket envel, *Rev. celt.* 1912, p. 256.

(42) *Gerontios* a zo deut da *Gerent*, ano-den e brezoneg ha da *gerat, gerait* « kampion » en iwerzoneg.

(43) Deut da *Llydaw* e kembraeg ; an ano-se a vez graet eus hor Breiz. « An Douar-bras » a ziskouez beza kosa ster ar ger. Kenveria *Latinum* en Italia, hag e keltieg *Litanis*, ano doueez an douar, *litanos* « ledan ».

Eun niver anoiou heñvel, paotred liā merc'hed, a gaver war eun dro amañ hag a-hont dre ar bed keltiek, o rei testeni dre-se eus unvez ar yez a veze komzet gant mistri ar bed-se. Da skouer, *Ambikatus* eo ano eur *biturix* pe rouemeur Kelted an douar-bras (V^e kantved kent H. S.) hag eur c'hadour a Iwerzon (44) (kenta kantved goude H. S.) ; *Korbos* eo bet anvet eur C'helt a Vro-Spagn (206 kent H. S.), eur C'helt eus an Norikon (oadvez roman), eur barz iwerzoniat (IIe kantved goude H. S.) ; *Darios* a rōas e ano, en Arvorig, da *Davioritus* « roudouz Darios », kér Gwenediz : hennez eo, en Iwerzon (45), ano perc'henn *Donnos*, eur c'hole brudet..., hag all.

Evel m'her gweler, ez oa an anoiou-tud en hen-geltieg lies-lies o doare ha d'ezo bepred talvoudegez ha dudi. Evese e voe ives e-touez Breiziz betek ar Grenn-amzer. Hervez m'en deus evesaet an aotrou Loth, n'oa ket tre diouz grad Breiziz an anoiou-badez kristen, dreist-holl evit ar merc'hed : « Ha reiz e oa se ! Kalz barzoniusoc'h eo hon anoiou. » (*Rev. Celt.* 1903, p. 354, notenn 1.)

Anoiou-tiegez gant ar Gelted. — An anoiou-tiegez n'oant ket anavezet e-touez ar Gelted. Eun den a veze graet anezañ hepken « heñ-ha-heñ, mab heñ-ha-heñ », da skouer : Verkingetorix mab Keltilos. E keltieg, en engravaduriou deut betek ennomp, e verker se dre lakaat war-lerc'h ano an den ano e dad gant an dibenn-ger *knos* stag outañ. Dre-holl edo ar c'hiz evese ; her gwelout a raimp dre ar skoueriou da heul : *Koisis Drutiknos* « Koisis mab Drutos » (Todi en Italia) ; *Mosanos Artiknos* « Mosanos, mab Artos » (Ankura, Azia-Vihana) ; *Bratronos Nantoniknos* « Bratronos mab Nantonos » (Neriomagos, Galia) ; *Vénikni* « mibien Vénos » (46), poblad war aodou gwalarn Iwerzon.

En eun engravadur eus Galia e welomp anoiou tri remziad : tad-koz, tad, mab : *Aneunos Okliknos*, *Luguris Aneuniknos* « Aneunos mab Oklos, Luguris mab Aneunos » (47).

(44) Deut eo an ano-se da *Imchad* en iwerzoneg.

(45) Deut da *Daire*, *Dare* en iwerzoneg.

(46) Deut da veza *fian* « brezelour » en iwerzoneg, *Rev. Celt.* 1924, p. 352.

(47) An dibenn-ger *knos* a yae da stumma anoiou traou, stériou, traou oberiet, b. a., kerkouls hag anoiou tud : *keliknon* « tour, peulvan » (*keli* « whel » diwar an hevelep gwazienn-c'her hag al latin

A-wechou e veze lemet an dibenn-ger *-knos* ha graet gant ano an tad hepken et furm c'henidik : *Doiros Segomari* « Doiros, mab Segomaros » (Galia) ; *Banona Bardi* « Banona merc'h Bardos » (Norikon).

Gwechou a zo e veze savet, evel e latin, eun doare anoiou-tiegez diwar ano an tad, gant an dibenn-ger *-eos*, *-ios* : *Uritakos Eluskonios* « Uritakos mab Eluskonos » (Galia) ; *Kondillios*, *Kondilleos* (48) « mab Kondillos » (Galla, Iwerzon).

En Iwerzon, da vare an enskrivaduriou ogamek (IIIe kantved goude H. S. ha kantvedou da heul), e raed gant ar geriou maqos « mab » (*mapos* e yez Breiz-Veur), *inigena* « merc'h » ; ouz o heul ano an tad er furm c'henidik : *Sagramnos maqos Kunotami* « Sagramnos, mab Kunotammos » ; *Dalagnos maqos Dali* « Dalagnos mab Dalos ».

Pa voe Kelted an douar-bras sujet d'ar Romaned, ar re anezo n'o devoe ket ar vourc'hizegez roman, da lavarout eo an darnvuia anezo da genta, a zalc'has d'ar c'hiz lakaat da heul o ano-i ano o zad ha, da stagell etrezo war an enskrivaduriou latin, ar ger *filius* (*filia gwregel*). Evese e voe, e Galia, ar varc'heien *Adbogius Coinagi filius natione Petrcorius* « Adbogios, mab Koinagos, eus brôad ar Betrukored » ; *Argiotalos Smertulitani filius, Nannis* « Argiotalos, mab Smertulitanos, Naonedad » ; e-touez Kelted ar Spagn, ar re anvet *Tritius Tangini filius* (*Tritios* (49), mab *Tanginos*) ; *Ambatus Pelendi filius* « Ambaktos, mab Pelendos » ; *Toncius Toncketami filius* « Tonkios mab Tonketamós » (eul Luzitaniad e oa, soudard en eur gohortad-Luzitaniz) ; hag, e bro an Danuvios, ar merc'hed *Kaletiu Adnamati filia* « Kaletiu (50) mere'h Adnamatos » (Norikon) ; *Atressa Vindonis filia* « Atressa, mere'h Vindo » (51) (Pannonia).

Ar Gelted, graet anezo hourc'hizien roman, a reas diouz

celsus, *Iouriknos*, en Helvetia ano eur froud a zo he mammenn e menez Iouris (ar Jura) ; ar Gerignoz eo hizio, e bro Fribourg, *Rev. Celt.* 1924, p. 108. Kenveria *Iourassinkos*, hizio Joressant, boure'h etre lenn « Morat » ha lenn Neuchâtel, id. pp. 106-9. *Iouris* « meneziad-saprenned », *iourassos* « forestig », id. p. 107.

(48) Deut da *Condla*, *Condla* en iwerzoneg.

(49) Deut da *trede* e brežoneg. Ezomm ebet da lavarout n'en deus an ano hén-geltiek *Tanginos* netra d'ober gant an ano brezonek *Tangi*. Touellus an henvelder etrezo.

(50) Diwar *kaletos* « kalet ».

(51) Diwar *vindos* « gwenn ».

giz Roma o kemerout eur c'hent-an, eun an (pe anotiegez) hag eul lezano. Ouz heñ ober, avat, e heuiljont pevar hent disheñvel :

1) E latin e teue gant eur re kent-an, an ha lezano ; eus ar re-se e voe *Caius Julius Florus*, a zo bet, a-unan gant Sagrovirois, unan eus pennou ar C'halianed en em savet ouz ar Romaned er bloaz 21 goude H. S. ; *Caius Julius Vindex*, Galian a wad roue, penn ar stourmad eus ar bloaz 68 ;

2) Gant re-all e oa latin ar c'hent-an hag al lezano, ha keltiek an an. Evelse, e Galia *Lucius Carantius Atticus* (*Carantius* a zo diwar ar ger keltiek *Karantos*) ;

3) Latin eo ar c'hent an hag an an, ha keltiek al lezano : *Cnaeus Pompeius Trogus*, tad-koz an danevellour (eun an keltiek eo *Trogos*) ;

4) Latin eo ar c'hent-an ha keltiek an an hag al lezano : *Quintus Solimarus Bitus* (*Solimarus Bitus* a zo keltiek).

KEVRENN II : AN TI

Stumm an tiez. — Chouec'h penna doare-stumm a oa da diez ar Gelted.

1°) Bez' e oa tiez kelc'hiiek, brinikennhenvel, graet a gefiennou lakaet en o sav stok-ha-stok ha gwisket warno soul, raoski pe rusk-gwez. Kosa doare tiez an Arianed eo hennez (*domos, demos, veikos, vikos*). Diouz ma tesk d'emp ar genyezouriez ez oa d'an doare-ti-se eun nor (*dhvor, dhvora, dhvoron*) ha fenestr ebet (52) ;

2°) Tiez hir pevarzuek graet a ziou vur blaen stouet oc'h en em steki ar gorre anezo d'ober lein an ti, pe c'hoaz a ziou vur wariet oc'h ober eun doare bolz daougrommek ;

3°) Tiez, anezo eur voger gelc'hiiek, hirgelc'hiiek a-wechou, gant eun döenn vegek a-ziouto ;

4°) Tiez pevarzuek, anezo diou genvur hir ha diou all verr gant eun döenn dioubantennek pe volzet-daougrommek. Hiroc'h a galz ez oant eget ledanoc'h, hag e veze a-wechou

(52) Gwelout Zaborowski *Les peuples Argens d'Asie et d'Europe*, 1908, pp. 407-9, hag ar skeudenn embannet e Quatrefages, *Hommes fossiles et hommes sauvages*, p. 583.

digorniet ar c'hognou warno e doare ma vije hanter-gelc'hiiek o zalbennou ;

5°) Tiez-dindan-zouar, kelc'hiiek pe hirgelc'hiiek darn ha pevarzuek darn all, o lont e-maez an douar an döenn hepken anezo, ha hi krennvegek evit an tiez kelc'hiiek, daouzinaouek evit ar re-all ;

6°) Tiez-war-zour savet war beuliou-prenn e-kreiz ar geuniou pe a-zioc'h d'ar stériou pe d'al lennou. Re gelc'hiiek ha re bevarzuek a oa anezo evel eus an tiez-dindan-zouar.

Eus ar c'houec'h doare-tiez-se ne oa hini tra ar Gelted : bez' e oa anezo kent m'oa ganet ar vrôadelez keltiek, boaziet ma 'z oant gant holl boblou an Europ. Miret int bet zoken gant pobladouzo a vev ez digenvez e lec'hiou hanternosa an douar. O c'havout a raed e-touez ar C'hermaned, an Dhraked, an Illirianed hag an hen-rummadoù mesaerien eus an Itali. Mat ez oa an tiez-dindan-zouar ouz yenien goañv hag ouz gwrez hañv ; e gwarez ouz an enebourien hag al loened fero e veze an tiadou en tiez-war-zour (53).

Ment an tiez. — Tiez a' bep ment ez oa tiez ar Gelted. Ar re zivoger, brinikennhenvel, n'hellent ket beza bras-bras ; kledouennou n'oant ken, graet a skourrou hag a wialennou gwevn. An tiez-dindan-zouar n'eus nemeto a gement o deus lezet war o lerc'h roudou doun a-walc'h ma c'helljed anaout diouto peuz-difazi ment o mogeriou. Bras-tre ez int a-wechou. E-touez ar Vediomatriked, eur bobl eus reter Galia, ez oa kelc'hiiek an tiez peurvuia pe hirgelc'hiiek, d'ezo eus dek da ugent metrad treuz, tregont pe zaou-ugent metrad zoken darn anezo. Brasoc'h-mentet ez oa an tiez pevarzuek, hag i rouesoc'h er boblad-se eget ar re gelc'hiiek : n'o doa ket nebentoc'h eget daou-ugent metrad led war zek pe bemzek treuz. E-touez ar Vituriged,

(53) A. Bertrand, *Archéol. celt. et galloise*, eil mouladur, 1889, pp. 184-8 (ti dindan-zouar gant al Laponed ; skeudennou) ; *Gaule avant les Gaulois*, eil mouladur, 1891, pp. 104-6 (tiez dindan-zouar, keviouannez gant ar Finned, Vogouled, Siberiadet), 113-6 (gant ar Skuthed, Sardiniz, Baleariz, Kaokaziz, Dardaniz, Aquitaniz, h. a.), 174-81 (preneg, ti war zour ; skeudennou), 318-9 (Arianed) ; *Pro Alesia*, 1909, pp. 548, 551-2 (ti savet war gelc'h a-us d'eur c'hao, kranhenvel e gorf, brinikennhenvel e döenn gant ar Dchouvached, ar Soyoted) ; d'Olonne, *Les derniers Barbares*, 1911 (tiez bras dindan-zouar evit ar goany gant Tibetiz a ouenn wenn, marc'heien ha mesaerien-loened) ; *L'Anthr.* 1929, pp. 311-3 (Tanna-Touva), h. a., h. a.

eur bobl eus kreiz Galia, tiez bras pevarzuek a gaved peur-vuia ; rouez ganto an tiez kelc'hiiek. Darn eus an tiez bras-se a oa kant hanter-kant metrad led war bevar-ugent metrad treuz.

An tiez-dindan-zouar a oa etre daou ha pevar metrad an dounder anezo. Dibaot e savje da bemp metrad. Unandreist a zo bet kavet e bro ar Vediomatriked ha d'ezan dek metrad dounder.

En Iwerzon, an ti-annez kelc'hiiek a oa d'ezan peurliesa eiz metrad treuz, hogen re vrasoc'h a oa iveau. Diouz an hen-skridou e welomp ez oa a-wechou en Iwerzon izel a-walc'h ar muriou a-us d'an douar d'eun den da ziraez gant e zourn gouriblou an döenn. Gwechou-all, en eneb, ez oa ar muriou uhel-uhel : eun taol-nerz a dremened neuze teur el vann eur rod e doare d'ober d'ez tremen dre doull-moged an döenn.

Hervez skridou Iwerzon ez oa sal vrás ar bañveziou e ti roue-meur Iwerzon e Tara dek ha pevar-ugent metrad hed war bemp war-nugent treuz ha daouzek uhelder. Hogen e verk ar roudou diwarni eun hirder hag eul ledander brasoc'h eget se.

Lec'hia an tiez. — Gouzout a reomp dre skrivagnerien an Hen-amzer e kare ar Gelted a renk uhel sevel o tiez en amezegiez douriou-red ha koadou. An tiez-dindan-zouar a zo bet kavet en hon amzer ar roudou anezo er c'hoadou, war roz ar chrec'hiennou pe war uhelennou chomet fraost, a zo hogos hepred nes d'ar gwaziou-dour ha d'an eienennou.

An danvezioù hag ar savadurez. — O veza ma kavent endro d'ezo danvez-penn dreist d'o ezommou, ne rae ket ar Gelted nemet dibaot-kaer gant mein da sevel tiez (54).

(54) Diwar mare ar ragistorvez e kaved, koulskoude, e lec'hiennoù roe'hek a zo eus Iwerzon, logouigou e doare ruskennoù-gwenan, hag i savet e mein en o fez. N'oa ket benet ar mein, hogen dibabet gant evez ma klotent mat kenerrezo, Dre-holl, er ragistorvez, e vez graet gant prenn da zavez ar savaduriou. Dale'het e voe d'ar chiz-se e-pad pell amzer betek en eun niver broiou brudet dre o sevenadurez. Er Chres e vanas war sav ken ar VIe kantved kent H. S. ar boaz da sevel e prenn an tiez, ar feunteunioù, ar gourenlec'hioù (*palais-trai*), ar saliou-emvoda, kerkous ha chapeliou, templou ha delwennou an dourred. E Bro-Index e voe graet gant prenn er savadurez ken an IIIe kantved kent H. S. (*Rev. arch.*, 1908, pp. 362-3 ; M. Maindron, *l'Art indien*, Paris 1898, pp. 11-3).

Graet e vez ar muriou a beuliou hir ha kreñv, sanket doun en douar a-hed-da-hed. Ar gwask etre ar peuliou a stanked gant plenken pe gant gwiadennou, a goad bezo peurliesa. Deliou berniet ha moustret, dre lakaat ar voger teo a-walc'h, a rae harz ouz ar yenienn pe an tommder a-ziavaez. Da zer'hel an holl draou-se e raed gant eur gwiskad teo a bri melen a vire ouz ar glebor da vont en diabarz. Eus dek santimetra hag pevar-ugent da eur metr pemp santimetr warnugent ez oa ar muriou savet er stumm-se war diez ar Vediomatriked (55). Soul eo a rae an döenn (56), pe, pa vez diouer a soul, raoskl pe valan, ledet a wiskadou teo war eur frammadur treustou ha kebrou. Kavet ez eus, meur a wech, darn pe zarn eus ar frammadur-töenn-se e douan an toullou m'edont miret e-mesk pri pe taouarc'h. An tammou treustou dero pe fao dizouaret evelse a zo d'ezo a-wechou c'houezek pe seitek metrad led war dregont pe daou-ugent santimetra treuz. Dam-zivrazet a-daoiliou bouc'hal n'oa ken an treustou e tiez a oa ; e tiez all, avat, ez oant diwarriet piz, o tiskouez dre an doare ma 'z oant bet kilviziet, micherourien dourniet-dreist. Anat zoken war darn anezo roudou an toullou, ar steudennou hag an ibilou a dalvez e d'och'enframma.

En Iwerzon, her gouzomp dre an hen-skridou, ez oa harpet en diabarz töenn an tiez bras kelc'hiiek war eur peurliesa hir ha kreñv en e sounn e-kreiz an ti. En tiez bras pevarzuek ez oa eur renkennad peuliou-prenn pe ziou zoken mar beze an ti ledan-tre.

E tiez hir pevarzuek ar Gelted, evel e re ar C'hermaned, en em gave peurliesa an nor penna war an talbenn, da lavarout eo war unan eus ar mogerion berr. A-us d'an nor en em gave eun toull kelc'hiiek a vez graet anezan *augadoro* « lagad an nor » gant ar Choted, *vindauga* « lagad-avel » gant ar Saozon (ac'hano ar saozneg bremañ *window* « prenestre »).

Annezadur-diabarz an ti. — Tiez ar Gelted peurliesa n'oa ket a solieradur warno hag e vez digombod an diabarz anezo. Graet ez oa al leurdi eus eur gwiskad pri moustret,

(55) Bez' e oa ouspenn, hervez, muriou graet a gellou-koad stok-hastok, heñvel ouz an tiez-penn (*log-houses*) e trevadennoù Amerika an Hanternoz.

(56) A-wechou e vez graet en he fez a dufennou dero.

golöt a c'holo, broen pe geot c'houez-vat. E-kreiz edo ar maen-oaled, a-zioutañ eun toull en döenn da rei tremen d'ar moged. En Iwerzon e save kador ar roue pe ar perc'henn-ti (*tigernios*) a-dreñv an tan rag-enep d'an nor. An denou penna a azeze en daou du d'ar gador a-hed ar voger. Da gousket en em astenne an dud war al leurdi o fenn ouz ar voger hag o zreid trôet ouz an tan.

E tiez bras Iwerzon, piaouet gant tud a uhelida dere, ez oa a-hed ar voger doareou keliou pe gombodou a dalvez da gambrou-kousket. Pep kombod, anvet *imda* en iwerzoneg, a oa digor diouz an nec'h, o veza na save ket ar speurennou en-dro d'ezañ betek an döenn ; ennañ e veze, diouz ma oa bras pe vrasc'h, eur gwele evit unan, evit daou pe evit tri.

Kement ha ma c'heller merzout diouz an dam-ziskleria-duriou a gaver e skridou ar Chresianed hag al Latined, ez oa tiez-meur Keted an douar-bras heñvel a-walc'h an diabarzh anezo ouz re Iwerzoniz, gant o dor-borz eur baled prenn a-ziouti, o rakti e-lec'h e veze skourret dibourec'hion da eñvori gourdrec'hion ar perc'henn, o chambrou-kousket hag, e-kreiz an ti, ar sal-vras lerc'hus, lec'h ar bodadennou hag ar banveziou, ma flamine enni tan an oaled gant e prezenn-hod, e gaoteriou hag e veriou.

Aliosoc'h, war a heñvel, e lec'h grounna an holl gombodou dindan eun döenn hepken, e kaved aesoc'h sevel d'ezo pep a di disrann. Bez' e oa evelse en Iwerzon, e tiez an dud uhelida, eun ti, pevarzuek peurliesa, a raed gantañ da salvarez, ha tiez-kousket, kement anezo ha ma 'z oa a bennou en tiegez. Tiez all a rôe lojeiz d'ar vevelien ha d'an diavaezidi.

Ti-meur ar roue Kunokobros en Emania (kenta kantved goude H. S.), a oa ennañ tri zi penna : en unan anezo e virenn pennou hag armou an enebourien drec'het ; en eil e veze gorriöt goafiou, skoudou, klezeier, listri ha kerniel-eva brezelourien Bro-Ulad ; eus an trede e rae ar roueed o annezez.

Hervez lezennou Iwerzon e tlee beza d'ober maner eun uheliad a izela dere (*bo-airé* « uheliad a vuoc'h »), da nebeuta, sez ti disrann : — 1) an ti-annez, kelc'hiek, d'ezañ 8, 10 m. treuz, da vihana ; — 2) an ti-kegin kelc'hiek ; — 3) an ti-forn kelc'hiek, ma c'helled ober gantañ da graza ed ; — 4) eur c'harrdi pevarzuek e-lec'h e veze dournet ed ha grignolet ; — 5) eur staol-leueou pevar-

AN TIEGEZ, AN TI, AR VEVIDIGEZ

zuek ; — 6) eur staol-deñved kelc'hiek ; — 7) eur c'hraoumoc'h kelc'hiek. — Da gloza an dachenn ma save enni ar strollad tiez-se ez oa eur foz hag eur c'bleuz gant eun nor hepken, kreñv ha war zaou stalaf peurvuia (57).

Ar saout hag ar c'hezeg o doa evito en diavazez kloziou anvet *badhun* (*boudunon*) en iwerzoneg, *buorz* (*bougorta*) e brezoneg. E keltieg Iwerzon e raed *magosedon (*machad*) eus eur c'hlazenn a dalvez da lec'h-gorro ha ma vired ennañ ar biou e-pad an noz. Kenveria *mandusedon* (*mandu* = eun doare-marc'h), ano-lec'h a Vreiz-Veur er marevez kelt-ha-roman.

En Iwerzon, e tiez an uhelida vrás e veze allies eun ti a-ratoz evit degemerout ar weladennerien : *tech immacallmae* « ti-kaozeal » a raed anezañ. Ar merc'hed o devoa eur ranndi pe eun ti d'ezo o-unan el lec'h heoliaka eus an dachenn annezet. *Grianan* (e latin *solarium*) « heolienn »

(57) An nor-se eus ar c'hlaz a oa a-zioutañ peurliesa eur pezenn kaeraet a anvet en iwerzoneg *arduaine* (*aredunion) « rag an dun », pe *immidorus* (*ambidoron) « amzor » (en-dro d'ap nor). War an douar-bras, gwirheñvel, e lakaed allies da gaeraat ar baeld-prennse klopennou an enebourien lazet gant mestr an ti. Holl-ariëk e heñvel beza bet ar boaz-se da winta savadurio prenn a-zioch dor ar c'hlaz. Keñveria, e-metou Arianed an Indez, an *toranas*, anezo doriontal (10 metr uhelder war 6 metr led) war gloz sakr krugell vrás Sanchi (250 kent H. S.). Ouz ober an dorion-se daou benl peder-dremmel ha tri gouryeo a-zioch an eil d'egile. Hag i graet en o fez a vaen benet ha kizellet (het, ospenn, livet da genta), e tiskouezont dre o neuz hag o frammadur beza diouch eur c'henta patrom e prenn. (Maindron, *Art indien*, pp. 15-21, skeud. 1-2). Thietmar (976-1018 goude H. S.), o taolenni kér Rhetra e bro ar Slaved pagan, a zeu anzo gantañ eus eun nor war ar gér-se, a ziouti eun ti-bed i savet ampart e prenn ha daleñhet er vann war gerniel loened. Anavezet-mat eo boaz ar Slaved kristen da sevel chapelion a-us d'an dorion-kériou (L. Léger, *Mythol. slave*, 1901, p. 145). Heñvel ratoz a oa d'an eil re ha d'ar re all : lakaat ar gallouezion dreist-natur da ziwall dor ar c'hlaz an hini a c'hoantaed. Dorion krugell vrás Sanchi a zo a-us d'an uhelida gourin anezo aroueziou herzel-droug : ar rod hag ar force'h tribizek. Eun hevelep mennad a oa d'ar c'hlopennou ha d'ar pennou trouéhet ouz dorojou ar Geltaed, e veza ma kredet gwechall hogos dre holl ez oa eun nerz gwarezus e pennou trouéhet an enebourien. Ac'hano an evez a lakaed d'o mirout ha d'o c'haeraat : balzamet e vezent pe, eur wech digitet, e veze kaeraet ar c'hlopennou anezo gant engravadurio flour, gant enskantadurio prigwer hag aour. Sellout ouz ar c'hlopennou engravet skeudennet e Quatrefages, *Hommes fossiles et Hommes sauvages*, pp. 150, 196-7. Sellout ives *Anthropologie*, 1921, pp. 389-90 ; Rev. celt. 1913 (*les têtes coupées et les trophées en Gaule* gant A. Reinach).

a veze graet eus al lec'h-se hag e stegned ennañ gwiadour pluñv evned pa veze re domm an heol. An ozac'h a oa d'ezan a-wechou eur *grianan* m'en em denne ennañ pa felle d'ezan beza e-unan. E Cruachan, annezelc'h roueed Bro-Gonnac'h edo ar *grianan* a-zioc'h ar *fordorus* « gourin », da lavarout eo a-us da zor an ti.

Meneg a gaver e skridou iwerzonek eus ar Grenn-amzer eus ar priveziou a raent anezo *fialtech* « ti ar ouel » eus *fial* « gouel » ha *tech* « ti », hag eus an « troazlec'h », *fualtech*, eus *fual* « troaz ».

Emaez ar c'hloz e weled eun nebeut glazennou. *Aurla* a raed en iwerzoneg eus an hini nesa ha *faithche* eus an hini pella d'ar c'hloz. Da viou, da ec'hoadlec'h en hañv, da c'hoarilec'h, ha da beurvan d'ar meot e talvezent.

Da c'hounit louzou-kegin e raed gant eur c'hloz distag, anvet en iwerzoneg *lubgort* (*lubigortos* pe *lubigort* « kloz-louzou ») (58) ; hadet e veze ennañ dreist-holl kaol, pour hag ognon. E Galia, en oadvez kelt ha roman, e*veze graet *verkaria*, *auergaria*, eus eun dachenn-douar dindan c'hounid, çur c'harz endro d'ezi, e-harz an ti (59).

An difennou. — An tiez a ziskouez peurvuia beza bet kreñvaet ; ret ha ma voe en eun amzer ma reuzie ar březel dibaouez ha ma veze, pa arzaoe war argad-tud, da zouja rag argadadegou loened fero, bleizi dreist-holl. Diouz braster an ti ha dere ar perc'henn e veze an difennou, anezo pe eur c'harziad stank a vrousgwez spernek, pe eur c'hæad barrou kenweet ha kefliou-gwez, pe c'hoaz eur savenn-zouar eur foz dirazi. Kele'hiek pe hirgeli'hiek ez oa ar c'hloz-se peurliesa, a-wechou hirgarrezennek pe garrezennek.

An difennou war savennou-douar, anvet *rata* pe *ratis*, a gaved stank en Iwerzon, e Breiz-Veur ha war an douar-bras. War ar savenn e c'helle beza eur c'harz pe eur gaeliad peuliou ; aliez iveau e haded warni kelvez, kerzin (60) ha

(58) An hevelep ger eo hag ar brezoneg *liorz*, kerneveg *luworth*, *lowarth*, kembraeg *luarth* ; — *lubi « louzou », hen-iwerzoneg *luib* (*saozneg leaf* « delienn », alamaneg *laub* « deil, glazvez ») ; — *gortos, **garto-* « park, kloz, trevad », hen-iwerzoneg *gort* « kloz », kembraeg *garth* « liorz », brezoneg *garz*.

(59) *Rev. celt.* 1923, p. 216.

(60) Ar c'herzin (hen-iwerzoneg *cairthen* = *kairotino*, kembraeg *cerdin*, kerneveg *cerden* = *karotino*) a veze graet anezan fid na

gwez all. Bez' e veze en-dro da diez ar roueed betek tri foz ha tri c'hleuz. An dachennad-diabarz a raed anezo *lisso*, *lisson* pe *lissa*. E-kreiz, war eun dorgenn diwar labour-den edo en e say ti ar perc'henn, a c'helle, evelse, diwar dreuz e zor, arresti, dreist da gribenn ar savennou, ar maeziadou tro-war-dro (61). En dachennad tro-dro e planted a-wechou gwez : kerzinenned, kelvez hag avalenned.

E broiou meinek a zo, en Iwerzon ha war an douar-bras, e veze stummet difennou ar roueed a vein ledan berniet an eil war egile hep raz na pri d'o liamma. Heñvel ez oant ouz muriou kukloel ar C'hresianed.

Bez' e veze alies, e diabarz ar c'hloz, kambrou dindanzouar e furn ruskennou-gwenan, na weled neuz ebet anezo a-ziavaez, hag a raed ganto, moarvat, da c'hrignoliou pe, ma tigouezje enebourien ez trumm, da warezi ar mère'ched hag ar vugale.

An anoiou a raed eus an ti hag an difennou. — Eun niver geriou a oa e keltieg da envel an ti hag an difennou anezan. Setu amañ ar re anezo a anavezomp :

1) *Tegos, tigos*, tro-envel lies *tegesa*, deut en iwerzoneg da *tech*, liester *tige*, ha da *ti* e brezoneg ;

2) *Attegia* « logig » ;

3) *Barka* « ti-prenn, ti-soul kelc'hiek », hen-iwerzoneg *barc* « palez-prenn, kreñvlec'h » ;

ndruad « gwez an drouized » gant Iwerzoniz ar Grenn-amzer (*Rev. celt.* 1920-1, pp. 144-5). Kefneria De Quatrefages, *Hommes fossiles et Hommes sauvages, études d'anthropologie*, Paris, 1884, p. 600.

(61) An torgennoù-se eo a vez graet anezo e gaou « motennou giaddalchel » (mottes féodales). O lakaet da dalvezout a reas tud ar c'hladale'hélez krénn-amzerel. N'eo ket ganto avat ez int bet sayet, ar furchadenou graet enno o deus hen lakaet anat bep gwech. Henvel eo evit ar c'hrenvel'hioù-douar, pevarc'hornek peurliesa, kennhouarn enno a-vern, anvet *châtelliers*. Lakaet ez int bet alies da dalvezout gant Kreñn-amzeriz, nemet kosoc'h kuz eget ar Grenn-amzer ez int, anezo labouradegou, goñili, asozerezou-houarn eus oadvezioù au Ten hag Hallstatt, bet e dalc'h pe eun ti-nobians keltiat, pe eur boblad, pe eun neved bennak, Florance, *Les Ponts chartrains et les mottes féodales en Loir-et-Cher*, war *Rev. des Et. anc.* 1922, pp. 145-8 ; *Classement chronologique des camps, buttes et enceintes de Loir-et-Cher*, 1919 (mouladur distag ; diwar Bull. de la Soc. préhist. française, hevelep bloaz) ; Maitre, *Géogr. industrielle de la Basse-Loire : les jorges et ateliers fortifiés*, 1919 (diwar *Rev. arch.*).

- 4) *Kapanna*, kembraeg *caban*, galleg *cabanne* ;
 5) *Sedon*, kembraeg *sedd* « *sez*, *azezenn*, *chomlec'h* » ;
 keñveria hen-norvejieg *setr*, hen-skandinaveg *set* « *chomlec'h*, *ti-penn* », *Rev. Celt.* 1917-9, p. 302 ;
 6) *Vasso-*, iwerzoneg *foss* « *chomlec'h* », kembraeg *gwas* « *ti-meur*, *palez* » ; keñveria gresianeg *astu*, *wastu* « *kêr* », sanskriteg *vastu* « *lec'h* », *vas* « *chom en eul lec'h* » ;
 7) *Kaion*, deut en iwerzoneg da *cai* « *ti* » ; hen-vrezoneg *cai* « *kae* » ;
 8) *Gorto-*, iwerzoneg *gort* « *kloz* » ; hen-vrezoneg *garth* « *kae* » ;
 9) *Vâlo-*, iwerzoneg *fal*, kembraeg *gwal* « *moger* » ;
 10) *Dumio-*, iwerzoneg *duma* « *moger* » ;
 11) *Ambio-* ; eur ger ster-ledan ez oa, moarvat, ma raed gantañ da envel pep doare *kloz*, *moger* pe savenn. Diveret eo eus *ambi-* « *en-dro da* ». Deut eo *ambi-* da *imb*, *imm-* en iwerzoneg, da *amm-* e kembraeg, da *am-* ha *em-* e brezoneg. *Ambio-* a zo deut da *imbe* « *klozadur* » en hen-iwerzoneg. Ar ger-se eo a gaver iveau, en *Ambiorix* « *roue ar mogeriu* », ano eur pengadour d'an Eburon e Galia an Hanternoz, kenta kantved kent H. S., hag e *Ambiomarkae* « *kezekenned ar mogeriu* » (da lavarout eo moarvat « *gwarezourezed* »?), ano doueeted war eun enskri vadur eus Galia an Hanternoz ;
 12) *Lissos*, *lisson* ; ac'hano an iwerzoneg *lis*, *les* « *tachenn-douar* bevennet gant eur *rath* » ; en hen-vrezoneg *lis* « *lez* » ;
 13) *Rata* pe *ratis* ; deut en iwerzoneg da *rath*, *raith* « *savenn-zouar*, *kreñvlec'h* », hen-gembraeg *rath*. *Bez'* e kaver ar ger-se er brezoneg-bremañ da eil-gevrenn *bered* (evit *bezred*) ;
 14) *Briga* « *kreñvlec'h* war eur « *bre* » (war an uhel) » ; iwerzoneg *bri* ; brezoneg *bre* « *menez* » ;
 15) *Dunon* (war an *douar-bras*), *dunos* (en Iwerzon) « *kastell mogeriet*, *kér greñv* ». En Iwerzon ez oa an *dunos* kastell eur *rix* pe roue. Deut da *dun* en iwerzoneg, *din* e brezoneg ;
 16) *Bona*, iwerzoneg *bun* « *diazezadur* » ; *bonna*, iwerzoneg *bonn*, kembraeg *bon* « *diazez* » ;
 17) *Qrennakon* ; deut da *crannog* en iwerzoneg. Hennez ez oa, en Iwerzon ar Gremm-amzer, ano an ti-war-zouar; tennet eus *qrennos* « *penn* » en abeg, moarvat, d'an niver peuliou-

prenn ma tiazezed warno ar seurt ti (62). E keltieg an douarbras e tlee *prennakon* beza furm ar ger-se a vije deut da *prenneg* e brezoneg-bremañ. Keñveria, e Galia, an anolec'h *Komprinniakos* (*prenne* « *arborem grandem* » war geriadur Endlicher, *prinni* « *penn* » war Deiziadur Coligny, *Komprinnus* *ano-den*) ;

18) *Tana* « *toull dindan-zouar*, goudorenn dindan eur *roc'h*, *keo* » (e Galia, oadvez kelt-ha-roman) ; keñveria krenn-vrezoneg *tnou* = **tenavo-* (*Rev. Celt.*, 1922, p. 57) ;

19) *Balma* « *keo, mougeo* » (63) ;

20) *Balion* (tro-envel unan) « *chomlec'h* », *batia* (tro-envel lies) « *bourc'h, strollad-tiez* » ;

21) *Treba* « *kériadenn* », hen-iwerzoneg ha hen-gembraeg *treb* « *kêr* », hen-vrezoneg *treb* « *kériadenn* », kerneveg *goudrev* « *annezlec'h bihan* », *trevenn* « *annezlec'h* » (64).

Attegia, *sedon*, *kaion*, *briga*, ha *dunon* a weler alies en anoiou-lec'hioù keltiek, miret d'eomp dre skridou an Henamzer : *Attegia*, *Attegiolae*, « *al log* », « *al logig* » (e Galia, aet da c'halleg *Athis*, *Etiolae*) ; *Matukaion* « *kae am arz* » pe « *kae an den anvet Matus (arz)* » (Norik) ; *Nertobriga* « *kreñvlec'h* eun den anvet *Nertos* » (Iberia) ; *Aliobriga* « *an eil kastell* » (Bessarabia) ; *Kambodunon* « *kreñvlec'h* eun den anvet *Kambos* (kamm) » (Vindelikia) ; *Moridunon* « *kastell ar mor* » (Breiz-Veur), « *kastell al Lenn* » (Morat e Bro-Suis, Ortenau e Bad) ; *Melosedon* « *annezlec'h Melos* » (Galia), hag all.

An arrebeuri. — Nebeut a beziou-annez a oa gant ar

(62) War an douar-bras *Dubredunon* « *kastell an dour* » a verke marteze eur *chreñvlec'h* war heullou e-kreiz dour. En IXe kantved goude H. S. e lavared *Dabridun* ; Doevelen (Bro-Holland) ez eo bremañ. E-keñver *Dabridun* ez eus e Breiz an *Dourdi*, anolec'h er XVe kantved.

(63) Aet da c'halleg *balme*, *baume*, da brovanseg *baumo*.

(64) An hen-geltieg *duros*, *duron*, a gaver stank da eil gevrenn en anoiou-lec'hioù, a zo bet rôet d'ezañ alies an dalvoudegez a « *vourec'h* ». Eur fazi n'eo ken, kerkouïz hag an diskleria a zo bet graet eus ar ger-se dre an iwerzoneg *dur* « *kalet* », kembraeg *dir* « *nerz* », brezoneg *dir*, Dottin, *Langue gauloise*, p. 255. *Duros*, *duron* a zo furm goz ar gouzeleg *dur* « *tremenlec'h*, *treiz* » a gijer outañ en anoiou-lec'hioù a Vro-Skoz a seurt gant *Caladar* (Callender), *Beataladar* (Balater). Eun anolec'h hengeltiek a seurt gant Brivoduron, da skouer, a zo « *treiz ar pont* » pe « *tremenlec'h ar pont* » an dalvoudegez reiz anezañ. (*Rev. celt.* 1922, pp. 155-6).

Gelted. Goløet e veze al leurdi a blouz, a vroen, a c'heot pe a zeil kras a vernied d'ober gweleou en noz. Amañ hag a-hont e stigned krec'henn loened, koun pe vleizi peurvuia, d'an dud da azeza warno, kroaziet o divesker e-giz kemenieren. Er pinvidika tiez palennou marellet a liviou flamm, bet gwiet ha livadennet er vro, a gaerae al leurenn hag ar muriou. Irc'hier prenn a weled iveau ma tastumed enno pennou balzamet an enebourien a stad uhel lazet gant ar penn-tiegez (war an douar-bras, en IIe kantved kent H. S.), pe bleud an ti (Iwerzon, er marevez kristen) (65).

Gwir arrebeuri eun ti keltiat ez oa ar c'hlaioiu a bep doare, da skei pe d'en em zifenn, da vrezeli, pesketa, hemolc'hi, a weled e-skouer ouz ar muriou hag, ouspenn, al listri a bep stumm hag a bep ment, prenn, pri, houarn, arem, aour hag arc'hant, ma raed gant darn anezo da virout boued ha died ha gant ar re all da serri an traou prizius, bragerizou ha peziou-moneiz.

D'eud mare nesoc'h d'hon amzer e weler taoliou, skinvier, skebell, gweleou prenn, torchennou, goubenneriou pluñv. Kelted Galia eo a ijinas ober keder-brec'h-broen ha gole'hedou-gloan. Seurt traou ne weled, avat, nemet e tiez ar pennou-pobl hag ar pinvidika uhelidi. Choaz e derou ar c'henta kantved goude H. S. e kouske ar pep muia eus ar Gelted war ar plouz, grounnet en o mentell.

Ar sklerijenn tiez. — En tiez digombod an diabarz anezo e teue sklerijenn an deiz dre an nor hepken, pa veze digor, ha dre doull-moged an doenn. D'añ noz, sked an tan o flamma en oaled a oa a-walc'h da dud n'o doa ket ezomm da lenn. Diouz red, e raed, moarvat, da c'houlaoui gant tammou koad pin pe gant pilligou arem ma losked enno peg pe rousin. Dindan aotrouniez ar Romaned e teus d'en em skigna dre ar vro boazadur ar c'bleuzeur-eol (*loukarna) metal pe bri (66).

(65) *Blātobulga a oa, hep mar ebet, ano ar sac'h-ler (*bulga* e galianeg) ma veze serret ar bleud (*blāto-). Er marevez kelt-ha-roman, ez oa, e kevrenn enez-Vreiz etre an diou voger (*Vallum Hadriani* ha *Vallum Antonini*) eul lee'h anvet *Blatobalgian*, ennan moarvat sanailhou evit bividigez an arme.

(66) Kavet ez eus e Calaceite, er Spagn, eun aremenn diwar-lerc'h amzervez ar Gelted (?), anez i martez eur c'hantolor. Ouz hen ober diou rodig a-blén, an eil a-us d'eben, eur c'harenne sunn etrezo, ha delwennig eur marc'h linennekaet, harp e dreid war ar rodig-traon

Neuz ha kinkladur tiez ar Gelted. — An Hen-Gelted, diouz ma 'z eus bet displeget araoak, a oa a-walc'h ganto, gant ar peb uhela zoken, tiez dilore'h meurbet. An tiez a zo bet kavet an dismantrou anezo e geuniou Glastonbury (Breiz-Veur) a oa eur souez neuz koueriat peuz-c'haro o diavaez e kemm braventez al listri neuziel-flour hag ar bragerizou kaer e metal prizius labouret-piz a gaved en o diabarz.

Tiez a oa, evelato, anezo moarvat estr eget foukennou bras mogedet. Peziou prenn kizellet-mat a zo bet kavet e kériadenn Glastonbury hag e kér-war-zour Loc'hlee. En Iwerzon, hervez m'her gyveler diouz skridou ar Grennamzer, e veze muriou an tiez marellet a veur a liou an diabarz hag an diavaez anezo ; prenn kizellet e veze bannou ha gourinou an doroujou, kouls ha darniou all eus an ti. Danevellou, dezrevet enno darvoudou c'hoarvezet e-pad ar pevar pe bemp kantved kenta eus an oadvez kristen, a ra meneg a diez-roue, kaeraet o muriou dero hag o speur-rennou-diabarz gant kinkladuriou arc'hant, kouevr, hag arem, ha gant kizelladuriou prenn-ivin ruz. War vein-bez ar « Vosges », stummet diouz skouer tiez pevarzuek, kaeraet eo talben an tiez-se gant kelc'hion, kroaziou ha rodou-heol. Eur jarlig kavet en Itali, hag hen stummet heñvel ouz eun ti, a zo a-us da lein e doenn eur rezad a zaoualarc'had linennekaet (67).

An ober war eun dro gant al liesliverez, ar c'hizellerez hag an danvezou arc'hant, arem ha kouevr, da gaeraet ar savaduriou prenn, a c'helle rei d'ezo eun doare kened esper, heñvel pe heñveloc'h ouz an hini a gav ar veajourien-vremañ e kériou-koz eus an Nepal kaeraet er stummet-se (68).

ha trebarziet e zargreiz gant ar c'harenne. Sellout skeudenn an aremenn-se war ar *Rev. archéol.* 1909, p. 320. — « Gouloulestr », diwar ar c'herneveg, a vefe eur ger mat da envel en hor yez ar c'bleuzeur-eol, metal pe bri, eus an Hen-amzer, *Iucerna* ar Romaned,

(67) Sellout an engravadur, *Rev. arch.* 1909, p. 100, skeud. 35. Eur jarl-ti all eus al Latium, gant daoualañ'hed linennekaet war nen an doenn, a vo gwelet e Chantre, *Mission scientifique en Cappadoce*, p. 90, sk. 83.

(68) Diwar-benn neuz esper ha boemus ar seurt kériou sellout ar pez a lavar Maindron, *Art indien*, pp. 112-3, o venegi Le Bon, *les Civilisations de l'Inde*, 1887, p. 542. Dre holl, en Henamzer, e raed gant al liesliverez. E Bro-C'hires delwennoù, izel-vozou ha skulterezou an templou, peulvanou-koun ar beredou a oa livet, *Rev. des Et. anc.* 1908, pp. 165-7 ; H. Lechat, *la Sculpture grecque*, 1922, pp. 37-9, 52-3.

Koulskoude en hini ebet eus an hen-skridou deut betek ennomp ne gaver testeni o dije ar Gelted graet kemend-all gant an danveziou a oa dindan-o dourn. Mar n'o deus ket her graet dre n'o deus ket mennet ober an hini eo. Skiant-vlaz, gouiziegez hag ampartiz a-walc'h o doa da c'hallout kas da benn er savadurez-prenn taoliou-micher da lakaat e par gant ar re o deus graet er metalerez, er gwiaderez hag er c'harrerez (69).

Tiez Numantia ha Bibrakt. — Tiez Numantia, — er bloavez 133 kent H. S., — a oa pevarzuek. Graet ez oa o mogeriou, an troad anezo a vein-pastur bihan a-walc'h liammet gant pri, hag ar peur-rest a vrikenou-kriz bras. Lifret e vezent gant eur gwiskad ardilh deliou. Pri moustret, pavez mein mentek a-wechou, ez oa al leurdi enno. Diouz m'edo torosennек an dachenn, e c'hoarvez n'edo ket war gompez saliou an ti hag e tremened neuze eus an eil d'eben pe dre vont gant eur grapenn a dalvez da zereziou, pe dre lammout gant eur maen uhel lakaet a-ratoz evit-se. Kalz a diez a oa war gaviou ma serred enno greun. Da sevel framm an döenn e raed gant treustou dero pe bin.

Tiez Bibrakt a zo bet savet e derou ar c'henta kantved goude H. S. An darempredou o vont war stankaat bepred ouz poblou ar mor Kreizdouarek ha, dreist-holl, ar stage-digez eus rann vrasa Keltia da impalaerded Roma a zeuas war o lerc'h kemmaduriou bras e doare tiez ar Gelted. C'hoaz e kaver e Bibrakt tiez prenn ha pri ; eun niver a diez pevarzuek a weler ouspenn, avat, savet en o fez a vein n'int ket benet, hogen kenglotet piz, pri hep raz ouz o liamma. Ne da ar mein-benerez nemet d'ober ar c'horniou-mogeriou hag ar bannou dorojou. Dindan zouar ez int betek an hanter anezo, gant derezennou en diabarz da ziskenn enno. Pri moustret pe gregailh teol al leurenn. Töennet e soul ez oant peurliesa, a-wechou e teol roman. Gwir siminaliou a zo enno, hag i peurvua e stumm eur pikern pri kreñvaet gant peuliou prenn. En oaled e veze landerion pennmaoutek goløet a skantennou-mein.

An tiez-se, a dalvez da lojeiz ha da labouradegou da

Evelise e c'hoarvez ives en holl Europa ar Grenn-amzer. Livet e oa ar c'hizelladuriou m'oa kaeraet ganto kroaziou-maen brudet Iwerzon gristen, Joyce, *Social History*, I, p. 567.

(69) Lenn war se sellod Julian, *Hist. de la Gaule*, II, pp. 322-4.

c'hovien, teuzerien arem ha prigwererien, a zo alies gwallstriz o ment. Hogen, en eur rann-gêr all a Vibrakt ez eus kavet diazezou tiez bras, enno kalz a gambror. Savet diouz tres an tiez roman ha diouz doare sevel savaduriou ar Romaned gant mein, briennou ha pri-ras, e talvezent da diez-annez d'an uhelidi.

Tiez ar Gelted dindan aetrouniez ar Romaned. — An dud paoura hepken, ma vire outo o dienez da heulia giziou koustus degaset a bell-yro, a zalc'has d'an tiez prenn ha pri diouz stumm an amzer goz. Ar peb all eus ar hobl, avat, a zegemeras a-nebeudou doare-tiez ar Romaned gant an holl stummou anezo : *domus* ; *villa rustica, urbana, pseudourbana*.

Evit ar vent hag al lorc'h e c'helle tiez ar Chalianed hag ar Vrezoned pinvidik mont a-helagenta ouz re an Itali. Bez' e kaved enno, peurvia, meur a borz-diabarz hag eun niver kambrou, saliou-degemer, saliou-kibella, kambrou-gweleou, pondaleziou, hag all, kaeraet gant kolonennou, delwennou, taolenou livet, leuriou marellet. En abeg da demz-amzer yen Keltia e vezent tommet er goañv gant forniezou dindan al leuren bavezet, ma save ar gor diouto en holl gombodou dre briennou kleuz a-stok ouz ar muriou.

Teol e vez peurliesa töenn an tiez e kreisteiz enez-Vreiz ; war-du an hanternoz e raed kentoc'h gant mein-sklient. Kalz a diez e kér Virokonion a oa goløet a daolennou maenkrag laonennaouek ha skantennaouek eus ar vro, a rae d'ezo, moarvat, stereenni ouz bannou an heol. Gwerennet e veze alies prenestrou an tiez e kériou Breiz-Veur d'ar c'houlz-se (70).

KEVRENN III : BOUED HA DIED

Kig. — Dibri a rae ar Gelted kalz a gig bervet, pe poazet ouz ar ber. Kenta magadur an holl yrôadou keltiek ez oa kig-moc'h fresh pe sall. D'an eil e teue kig ejen ha kig maout. En Iwerzon e lazed an ejened gant eun taol goaf.

(70) Thomas Wright, *the Celt, the Roman and the Saxon*, pempet mouladur, London, 1892, p. 205.

Jiboez a zebred iveau dre galz. Ar pep prizeta, war a heñvel, ez oa ar c'haro, an demm, ar yourc'h, ar broc'h, ar c'had, ar c'hlhog gouez. War glann ar mor hag ar stériou e tebred iveau kalz a besked. Ar gouennou pesked gwella-deut gant ar c'hlannidi ez oa, hervez, an dluz (*erkos* en Iwerzon), an eog (*esox, ankorakos*, e Galia, *orkos* en Iwerzon) hag an toun. Ne raed ket fae war ar glesker, e Galia da vihana. Eur pladad glesker a zo bet kavet en eur bez keltiat. Ar rener douaret e bez ar Gorge Meillet a oa gantañ pladou, warno eskern yer ha moc'h ha plusk viou. Eskern moc'h-gouez hag ejen a zo bet kavet e bezioù all.

Tud a zo a ziouere diwar berziou a gredenn eur seurt pe seurt kig. En c'henta kantved kent H. S. ne zebre Breiziz na yer, na gwazi, na gedon ; en IIIe kantved goude H. S., Kaledoniz hag ar Veated ne bakent ket evit o dibri ar pesked o-paota en o lennou hag en-o stériou. En eil kantved goude H. S. Galated Pessinont a ziouere kig-moc'h. Difennet ez oa ouz ar c'hadour Setantios, lesanvet « Ki Kulann », dibri kig ki. Berzet ez oa, moarvat, kig marc'h da Gelted bro-Spagn ha Galia : e 133 kent H. S., p'edont kelc'hiet gant ar Romaned ha kouezet er grisa dienez, Kelted Numantia a voe gwell ganto dibri korfou o c'henvrezelourien lazet eget teurel o dourn ouz o c'hezeg ; e 52 Verkingetorix, war-nes beza grounnet e armead en Alesia, a gas kuit e holl varc'hezeg, o dije, koulskoude, ar c'hezeg anezi pourvezet eur bevañs talvoudus d'e soudarded.

Viou ha laez. — Eur bras a lec'h a veze er bouedou d'ar viou, d'al laez (livriz pe gaouledet), d'an amann ha d'ar c'heuz. Kalet-poaz e veze debret ar viou alies, da vihana en Iwerzon, hag ar re brizeta, er vro-se, ez oa viou gwazi. Hervez Plinius, diouz ma raent pe ne raent ket gant amann, e vije bet digemmet, e-touez ar Chalianed, etre pinvidien ha paourien. Evit ar c'heuz, anavezet ez oa gant ar pep muia eus Kelted an douar-bras a lakae d'hen oberia pe laez buoc'h, pe laez danvadez pe c'havr. En eneb, en enez-Vreiz, meur a veuriad, ha d'ezo eur builhentez a laez, ne raent ket a geuz dre ziouziegez.

Yod ha bara. — Ar greun a zebred pe en o fez ha kra-

zet (71), pe malet e bleud. Ar bleud a yae d'ober bara (*baragos) ha, dreist-holl, yod pa ziskouez ar Gelted beza bet debrerien vrás a yod. Meneg a zo gant ar Gresian Ploutarkhos eus ar pouthouarniadou yod a gase ganto maouezed keltiat an Azi-Vihana pa 'z aent d'o devez-kouronka gant o bugale. Er IVe kantved, ar Pannoniad sant Jerom, en eur skrid garo, a ra eus e eneber, eun Iwerzoniad diskibl d'an disi-vouder breizat Morigenos (Pelagus), « eur sot-nay, pounneraet dre yod Skosiz ».

Hervez ar bejour Poseidonios e tebre ar Gelted nebeut a vara. N'oa tamm disheñvel o bara diouz an hini a rae, hir-gantvedou a oa, poblou an Europ : eun doare-c'houistoc'h ez oa, hag int pounner ha fetis, a boazed war vein plaen goret. Er stumm-se eo e raed bara en enez-Vreiz, c'hoaz er c'henta kantved kent H. S. D'ar mare-se koulskoude, o doa ar Gelted ijinet diouz wellaenn er bararez : 1) e raent gant tamouezennou reun-marc'h da zivrena bleud ; 2) e lakaent goell bier da c'hoi toaz ; evel-se e raed iveau er Spagn.

Ar bara skañv-se a vœ bepred anezañ, moarvat, e Galia hag er Spagn, eun dra a lorc'h na weled nemet war daol ar binvidien. En VIe kantved goude H. S., ne anaveze kouerien Chalia bara estr eget c'houistoc'h fetis ar Re-goz. Ar bara dic'hoell, warnañ, diouz eun tu, skeudenn ar rod-heol hag ar groaz, ha soubet an toaz anezañ en druzoni pe el laez, a oa iveau, d'an hevelep mare, hag a vanas a-hed an holl Grennamzer, ar bara n'oa nemetañ a gement a anavezed e Breiz-Veur hag en Iwerzon. Baraennou ar Gelted a oa d'ezo lies furm : rod, kurunenn, kreskenn, kerniel, hag all.

Louzeier-kegin ha frouez. — Hag i debrerien vrás a gig hag a yod, ne zebre ar Gelted, war a heñvel, nemet nebeut a louzeier. Ar re baoura anezo hepmuiken, pa n'o deveze ken da zibri, a chaoke diouz skouer al loened-chatal, gwriziou ha deliou glas. Prizetoc'h en o zouez ez oa ar frouez, moarvat. Da vare Galia dizalc'h ez ae ganto peurvuia ar frouez a daole drezo o-unan, kuit a evezerez mah-den, ar c'hoadou hag an douarou all dic'hounid : aval, kraoñ,

(71) Diwar an dibri pemdeziek eus edennou en o fez ha krazet e teu uzadur an dent a verzer e relegou ar Gelted koz, zoken e relegou tud yaouank. Cf. Doktor Hamy, *Les Premiers Gaulois*, in *Anthropologie*, 1906, p. 18 ; 1907, p. 133.

kraoñ-kelvez, mouar, flamboez, sivi, irin glas, hiliber, kistin, magl, hag all.

Died. — Ouspenn dour ha laez, ez ae da zied gant ar Gelted, dreist-holl dour-mel, bier ha gwin.

An dour-mel, anezañ eun died vezvus graet a zour hag a vel, a heñvel beza bet d'ar Gelted eun evadur lipous ma rae gantañ an uhelidi. En Iwerzon, d'hel lakaat saourekoc'h moarvat, e vesked ennañ kraoñ-kelvez, *Medus* (deut da *mez* e krenn-vrezoneg) a raed anezañ e pep lec'h. Eus an ano-se ez oa bet tennet ar ger-doarea *meduos*, *medua*, a zistagomp bremañ *mez*, *mezo*. Ano ar « *mez* » a gaver e meur a ano paotr pe blac'h en henvet keltiek : *Medugenos* « mab an dour-mel », eur C'helt a Vro-Spagn dindan aotrouniez Roma, *Medussa*, eur Geltez a Vro-Itali en hevelep mare. E Galia, *Meduna* eo ano eun doueez ; en Iwerzon, *Medulos* eo ano unan eus paotred-karr an doue Lugus.

Bier eo a oa died bemdez ar Gelted a bep renk. Kement a zoareou anezañ a oa hag a edou. *Kourmi*, hervez hinienou, ez oa ano ar bier-heiz, ar prizeta hini. Deut eo ar ger-se da *cuirm* en iwerzoneg (72), *cwrf* e kembraeg, *coref*, *coruf* e kerneveg. *Kervesu*, ano eur bier all, degemeret er yez romanek, a zo bremañ e galleg « *cervoise* ». *Kelea*, *kellia*, *keria* a rae Spagniz eus o bier. *Brake* a raed, e Galia hag en Iwerzon, eus an heiz friket hag aozet d'ober bier ; ac'hano *Brikiaka*, ano doue ar bier e Breiz-Veur. Eun niver poblou, sujet pe druaijet d'ar Gelted e diabarz harzou an impalaerded keltiek, a oa bier o died voas ; dindan an ano a *sabaion*, *sabaia* ez oa died vrôadel Pannoniz, ha dindan an ano a *brûton*, *brusa* hini an Dhraked hag ar Phrugianed.

Abred a-walch' e voe anavezet ar gwin gant ar Gelted o'ch ober evel gopr-soudarded er broiou en-dro d'ar mor Kreizdouarek. E Galia, er c'henta kantved kent H. S. ez oa anezañ eun evadur embrôet n'helle nemet ar binvidien her prena. Ar planta gwiniennou dre galz er vro-se a dennas, moarvat, da astenn ar boaz anezañ (73). Koulskoude, er IVe kantved goude H. S., edo kevezet c'hoaz ar gwin gant ar

(72) Skridou iwerzonek ar Grenn-amzer a ra meneg eus doareou bier a veur a liou : ruz evel ar gwin, melen, gell.

(73) Sellout ouz ar pennad a bouez bras-embannet gant Vendryes war ar *Rev. celt.* 1920-1, pp. 19-24 diwar-benn *Les Vins de Gaule en Irlande*.

bier e Lutetia, hanternoz Galia. An impalaer Julian, a vevas er gêrig-se eus 356 da 360, a zo deut d'eomp diwar e lerc'h eur flemmgan ma c'hrozmol fentus ennañ ouz « ar c'houero a evaj a denn ar Gelted eus an tañvouezennou ». Kavet ez eus en hon amzer eur voutailh-soudard pri eus ar marevez roman, enskrivet warni e briz-latin ar geriou-mañ : *Ospita*, *reple lagona cervisia* « tavarnourez, leugn ar voutailh a vier ». Trôellou-neza eus an hevelep rann-amzer ha kavet en hevelep bro a zo warno an enskrivadur-mañ hanter-geltiek hanter-latin : *Nata vimpi curmi da* « plac'h koant, disken bier da eva ».

N'eus skrid ebet o testenia o dije graet ar Gelted, e mare o frankiz, gant evaduriou diwar frouez, evel avalou, per, hiliber, hag all. Hogen, e c'houzomp ez oa darn eus an evaduriou-se anavezet gant ar Rak-Kelted, hag e voe anavezet darn-all er marevez kelt-ha-roman.

Temziou-boued. — Ar re benna anezo a oa : 1) an holen, ma raed gantañ da salsa kig-moc'h ; 2) ar gwinegr hag ar c'houmin. Gant hemañ ar Gelted war glann ar mor-Bras hag ar mor Kreizdouarek a demze ar pesked a grazed en tan ; her meska gant ar bier-heiz a raed iveau a-wechou ; 3) amann ha bloneg. Gant amann ha bloneg-moc'h e raed evel Kreisteiziz gant eol ; 4) mel. Ar mel iveau a dalveze da veur a dra. Ar Geltibered her c'hemmeske gant ar gwin, hag Iwerzoniz gant al laez hag ar bier a event. En Iwerzon e veze debret, e-lec'h holen, gant kig ha pesked ; mezet e veze e toaz eur seurt bara lor'hus hag er yod gwiniz d'ober anezañ eul lip-e-bao.

Predou. — Strabon a daolenn d'eomp ar Gelted azezet e-giz kemenerien war grec'hin koun pe vleizi en-dro da gaoterriadiou kig. Poseidonios en deus taolennet an doare ma kemeneren o fredou er mare ma weladennas o bro. Azeza a rae ar genbrederien war foenn pe golo en-dro da daoliou izelizel a garged a gig hag a vara. Kinniget kempenn e veze ar c'hig, war bladou pri pe brenn e ti ar beorien, war bladou kouevr pe arc'hant e ti ar binvidien. Ne rae ket ar brederien gant loaiou ha fourchetennou : « Pa veze aozet an daol, e tibabe pep-hini eun ezel-loen bennak en e bez, ha kregi ennañ gant e zaou zorn hag e zibri dre zanta en e greiz, ma 'z pijs lavaret loened o preja. » Mar doa an famm re galet, e

veze dibeziet gant eur gontellig m'oa stag ar gouhin anezi ouz feur ar c'hleze. Eva a raed bep tro-ha-tro en eul lestr pri pe arc'hant. Treuzkaset en-dro e veze gant eur mevel eus an tu kleiz d'an tu dehou. Nebeut a eved bep gwech, stañk avat e veze an taoladou. Krennardezed ha krennardezed, hag alies bugale, a veze oc'h ober war-dro an taoliou.

Da zibenn ar pred en em zihuede ar gengouvidi dre c'houren etrezo, hep en em gregi a-dro-vriad. Befek en em c'hloaza ez aent a-wechou evelato, hag en em laza o dije graet panevet d'ar sellerien disranna anezo.

Er banveziou bras ha lorc'hus ez oa krenn an taoliou ma rae ar vanvezerien eur c'helc'h en-dro d'ezo. D'an hini uhela dre e gadarnded, e c'hanedigez pe e zanvez, ez oa dileet al lec'h-kreiz. En e gichen e teue da azeza penn an tiegez ha, lerc'h-ouz-lerc'h, pep-unan eus ar gouvidi diouz o brud hag o stad. A-dreñv d'ezo e rae an dougerien skouedou ha goaflou eun eil hag eun trede kelc'h kengreizennek d'an hini kenta. Prederiet ha bevet e vezent evel o mistri. P'en em gave eur roue e-touez ar gengouvidi, ne stage den da zibriken na vije bet gwelet o tañva unan pe unan eus ar meu-zou war an däol.

« Gwechall », a lavar ouspenn Poseidonios, « pa veze bet röet d'ar gouvidi, en eur banvez, diouhar a-dreñv eul loen bennak, e rae ar gwella kadour e rann eus ar vorzed ha, ma teue unan e dael gantañ diwar-benn an tamm-se, e save emgann etre an daelour hag heñ ken na vije lazet an eil pe egile ». Ar boaz-se kollet e Galia e derou ar c'henta kantved kent H. S., a oa anezañ c'hoaz, heñvel eo, en Iwerzon er c'henta kantved goude H. S. *Caurat mir* « tamm ar c'heur » (*kavaros*) (73 bis) a raed a se. E kembraeg e veze graet *kynrann* « kentrann » eus ar gwella tamm röet d'ar gwella kadour (*Ren. celt.* 1913, p. 376).

Banveziou, bet röet gant roueed kelt an douar-bras, a oa deut da veza brudet en Hen-amzer. E Galia, roue an Arverned, Luernios, en doa lakaet kloza gant peulfiou-prenn eur

(73 bis) *Kavaros* = ramz + ha + kadour-meur + a zo deut da *caur* en Iwerzoneg, *caur* e kembraeg, *keur* e brezoneg. Ar ster a + ramz + a zo het trezh d'egile e kerneveg hag e brezoneg : *keureug* + eur seurt cog +, *kerluz* (evit *keurluz*) + eur seuri pesk-mor + e brezoneg : *keurvarch* + kañval +, *keurroll* + olifant + e kerneveg. *Kavaros*, aet da *keur* e brezoneg, n'en deus mann d'ober gent anoc sant Kaourantin a zo diwar eun hen-geltig *Kobrantino*.

garrezennad douar, eun hanter-leo hed da bep tu d'ez. Er c'hloziad ec'hon-se en doa daspugnet a bep doare bouedou ha pentoniou leun a evadurion blazet-mat. A-hed meur a zervez mevelien a rôas da breja eno da nep piou bennak a zegouez. En Azia-Vihana, eur Galatiad pinvidik, Ariamnes, en doa embannet e predje a-hed bloaz e holl genvroiz. Lakaat a eure sevel a bep tu, nes an hentou, tinellou prenn ha raoskl ec'hon a-walc'h da rei bod pep-hini anezo da bevar c'hant a gouvidi. Degaset e voe eno bleud e-leiz, tonelladou gwin ha kaoteriou arem mentek, da geginerien da boaza en dour bras bemdez ejened, moc'h, met eo loened all, a-vern. Kement Galatiad a zeue eus ar maeziou pe eus ar c'hériou a gave eno ar gwella degemer a-berz ar vevelien. An diavaezidi o tremen zoken a veze pedet d'ar banvez, ne vern a be vro e vijent.

Al lontegoz hag an dilontegoz. — Gwasa 'zo ec'h eve ar Gelted, re alies, bier, dour-mel ha gwin betek peurvezvi. D'ar gwall-dech-se, ha n'oa ket stankoc'h ganto eget gant ar C'hermaned, ar Skuthed, an Illirianed, ha zoken an Ibered (74), e tieas ar Gelted hag o c'henvezelerien meur a zrouziwez drastus. En enez ar Sikeled, e-pad ar brezel kenta etre Roma ha Karthada, e kollas Karthadiz, kenvrezelerien ar Gelted, dre lontegoz ar re-mañ, ugant mil a dud ha tricugant olifant-emgann. « Tou a ra Kelted Galia », eme ar Siriad Ammianus Marcellinus, « ne sav diwar dour mesket er gwin nemet kontamm » ; hag e stag : « Mezo e vez dale'hmat eur c'halz tud eus ar werin na reont nemet kantren tu-mañ tu-hont, hag i peurgollet o fenn ganto. »

An dilontegoz he deus bet dale'hien d'he harpa e-touez ar Gelted koz. Ar rouanez Boudikka, er c'henta kantved eus hon oadvez kristen, a veul dilontegoz ar Vrezoned leal da c'hiziou o zadou-koz ha na evont nemet dour. E Galia, da vare Kaesar, da lavarout eo eur c'hantved abretoc'h, e lisenne

(74) Brudet ez eo, ez reiz, ar Spagnoled-vremañ evit o dilontegoz. Beza a-walc'h e vije bet an Ibered wechall disheñvel dioulo er c'hefiver-se. Plato en e skrid-studi de *Legibus* a zeu gantañ eur rollad eus ar brâdou brezelgar (*polemika*) boazet d'en em vezvi, hag a ra meneg eus an Ibered a-gevret gant ar Skuthed, ar Bersed, Karthadiz, ar Gelted hag an Dhraked. Da c'houzout eo ives a be Ibered e komz Plato, rak m'edo e keneveva er Spagn gwechall meur ouenn-dud, spered ha boaziou disheñvel da bep-hini.

pobladou-zo eus ar Belgion ober gant ar gwin ; berza a raent ouz ar varc'hadourien estren degas gwin war o douarou.

Binviou-kegin. — Menegomp a-douez ar re a zo meneg anezo e skridou an Hen-amzer pe a zo bet kavet en amzer-vremañ : beriou prenn pe vetal, kaoteriou arem pe houarn, ferc'hiriegou tribizek da denna ar peziou kig eus ar c'haoteriou, drennou-pod, pladou ha podou prenn, pri pe vetal, kestou aozilh, kerniel-eva, seier-ler evit an died, beoliou prenn da lakaat bier, dour-mel pe win (tonellou e prenn gwisket a beg, ma rae ganto Kelted an Itali, en amzer Strabon, a oa brasoc'h eget tiez), ribodou, kanastellou da zizoura keuz.

Da vala bleud e raed gant ar vreo dre zourn. Ar vreo gosa hag an nebeuta gwellaet a oa ouz hen ober daou vaen, an eil plaen ha ledan, krag peurliesa, ma leded ar greun war-nañ, hag egile bihanoc'h a dalveze d'o brevi. Mont war he daoulin a rae ar valerez hag e rueilhe ar maen-brevi war-bouez he daouarn e doare da frika ar greun. Eun doare-brevo all, nevesoc'h ha gwellaetoc'h, a c'hoarvez eus eur maen-diazez kelle'hiek hag eus eur maen-milin, kelc'hiiek iveau, war eun ahel ouz o zreuzi. Lakaet e veze en-dro war-bouez eun dour-nell, pe ziou evit ar milinou bras a c'houenne nerz daouzen.

Goude ma voe trec'h ar Romaned, e teuas e boaz, ken enenez-Vreiz ken war an douar-bras, mein-milin brasoc'h a veze lakaet en-dro dre eul loen-samm, ejen, azen pe vul. Unan eus ar mein-milin roman-se a weler skeudennet war eur chleuzeur pri kavet e Londinium (Londrez). Diwar ar pevare kantved, pe, d'an abreta, diwar an trede, e voe staget da sevel milinou-dour. Route-meur Iwerzon, Korbomaqos, mab Artos (IIIe kantved), c'hoant d'ezañ da zisamma diouz labour tenn ar breverez eur sklavez kaer en doa, en dije kaset ijinerien da studia milinou an douar-bras ha, d'o distro, en dije graet sevel kenta milinou-dour Iwerzon.

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN

a) D'Arbois de Jubainville, *La Famille celtique, étude de droit comparé*, 1905 ; *Etudes sur le droit celtique*, 1895. I, pp. 1-13, 60-4, 112-6, 185-253 ; *La Civilisation des Celtes et celle de l'Epope homérique*, 1899, pennad IV, pp. 285-326 ; J. Loth, *Le sens de « nepos » dans deux inscriptions latines de l'île de Bretagne* (Acad. des Inscr.

et Bel. Let. Comptes rendus des séances, 1922, pp. 269-80) ; *Etudes sur le droit celtique*, 1896, pp. 10-4 (mouladur distag ; diwar Rev. de l'Hist. des Religions, 1896) ; *Le drame moral de Tristan et Iseult est-il celtique ?* (Rev. celt., 1909, pp. 270-82 ; kenveria D'Arbois de Jubainville, id. 1894, p. 407) ; Julian, *Hist. de la Gaule*, II, pp. 400-14 ; Dottin, *Manuel*, eil mouladur, 1915, pp. 179-88 ; Rhys, *Celtic Folklore*, 1901, p. 17 ; Rev. celt., 1897, pp. 335-40 ; *Journal des Savants*, 1898, pp. 245-6 ; Rev. de l'Hist. des Religions, 1909, II, pp. 96-7.

b) Behn, *Hausurnen*, Berlin, 1924 ; Bryan, *Italic hut urns and hut urn cemeteries*, Roma, 1925 (levrem IV eus ar *Papers and Monographs of the American Acad. in Rome*) ; Sundwall, *Die italischen Hüttenurnen*, war *Acta Academiae Aboensis*, IV, 1925 ; Grenier, *Habitations gauloises et villas latines dans la cité des Mediomatrices*, 1906 ; Fuchs, *Die Kultur des keltischen Vogesensiedlungen*, Zabern, 1914 ; Schumacher, *Siedlungs- und Kulturgeschichte der Rheinlande von der Urzeit bis in das Mittelalter*, I Band : *Die vorromische Zeit*, Mainz, 1921 ; Behn, *Das Haus in vorromischer Zeit*, Mainz 1922 ; Linckenheld, *Stèles funéraires en forme de maison en Gaule*, 1927 ; *Le symbolisme astral des stèles funéraires gallo-romaines des Vosges et de l'Illirie* (Rev. celt., 1929, pp. 29-49) ; Joyce, *Social History*, II, pp. 20-103) ; Montelius, *Temps préhistoriques en Suède*, pp. 72, 131, 190-42 ; Dottin, *Manuel*, pp. 153-9 ; Wright, *The Celt, the Roman and the Saxon*, pp. 171-215, 227-54 ; Sagot, *Bretagne romaine*, pp. 329-53 ; Paris, *Promenades archéol. en Espagne*, I, pp. 201-51 (Numantia) ; Bulliot, *Fouilles du mont Beuvray*, Autun, 1899 ; Déchelette, *L'Oppidum de Bibracte*, Paris, 1903 ; *Les fouilles du mont Beuvray de 1897 à 1904*, Paris, 1904 ; Busset, *Gergovie, capitale des Gaules, et l'oppidum du plateau des Côtes*, 1933 ; Pro Alesia, 1908-1909, pp. 548, 551-2, 702, ha skeudennou 131-3, p. 623 ; Komandan Lefèvre des Noëttes, *Le chauffage domestique dans l'Antiquité*, war Rev. archéol. 1925, I, pp. 326-30.

k) Doktor Fagon, *Redevenons des Sauvages*, war *La Quinzaine médicale*, niverenn mis Mezeven 1923 ; Bergonié, *De l'influence du pain sur les populations néolithiques*, war Rev. des Et. anc. 1910, p. 81 et seq. ; A. J. Reinach, *Le Pain galate*, war Rev. celt. 1907, pp. 225-40 ; *Le Pain d'Alesia*, war Pro Alesia, 1907, pp. 209-23 ; Joyce, Soc. Hist. II, pp. 104-75 ; Julian, *Hist. de la Gaule*, II, pp. 281-96, 420-1 ; Dottin, Man. pp. 160-6 ; Zaborowski, *Peuples argens d'Asie et d'Europe*, pp. 333-406 ; Lindet, *Les origines du moulin à grain*, war Rev. archéol. 1900, pp. 17-44 ; Vendryes, *Les moulins en Irlande et l'aventure de Ciarnat*, id. 1921, II, pp. 362-72 ; *Les pins de Gaule en Irlande et l'expression « fin aicneta »*, war Rev. celt. 1920-1921, pp. 19-24 ; *La Libation*, id. 1920-1921, pp. 345-50.

Neuz-korf ar Gelted koz, o Gwiskamant hag o Zemz-spered

« Ment ramzel, bleo hir melen-aour, skouedou bras, klezeier hir-divent, kanadenou-brezel en eur redek d'an encbour, you'e'hadenou ha korolladennou emgann, strapad armou ha skouedou a stokont diouz cur c'his vrôadel, pep tra gant ar Gelted a heñvel beza reizet da hada spont er c'halonou. »

TITUS-LIVIUS.

KEVRENN I : NEUZ-KORF AR GELTED

Penaos e oa neuzi et ar Gelted hervez skridou an Hen-amzer. — En eun tu emañ skrivagnerien an Hen-amzer evit skeudenni ar Gelted koz evel tud ventek, ramzed anezo a-wechou zoken, d'ezo bleo melen-aour (*aurea caesaries*) ha daoulagad glas. Gwall-disheñvel e oant, eta, diouz an Hellened, an Italianed ha Kreisteiziz all, a veze anezo peurliesa tud vihan ha duarded (1). Brudet e oa braventez ar merc'hed

(1) Bez 'ez eus bet a-nebeudou, e-touez ar Chresianed, ar Romaned hag an Ibered, tud melevlek pe ruzvlevek ha glaslagadek, Dianav a-grenn n'oa ket zoken an neuze den-se e-touez Libuiz hag Aziadiz. Bez 'ez eus bet ives, a-skign e-touez duarded berr-vent ar Chreisteiz, duarded all diwar gouennou mentet-dreist ha korfet-krenv eur sonez, evel ma on bet er ragistorvez gouenn Kro-Magnon (a oa, er XIVe kantved goude H. S., ar rika aspadennou anezo e-touez Gouanched an enezennou Kanari), ha, diwezatoe'h, ar ouenn dinarek (a zo paot-meurbet hizio an dud diwarni e-touez Albaniz, Bosniz, Herzegoviniz ha poblou-all eus ar Balkaniou). Eur fazi eus ar brasa e vete kredi e oa unneuzietoc'h hag unouennoc'h poblou an Hen-amzer eget ar poblou breman.

keltiat ; meulet e vez gant ar skrivagnerien c'hresian gwennder o c'hoc'h en hag o ment kenedus hag uhel. Ar c'haerder anezo, ken disheñvel diouz hini merc'hed ar C'hristeiz, a c'hounezas, hervez, ar Romaned : skeudennet eo alies war ar mogeriou taolennet a gaver e Pompei hag e lec'hioù all merc'hed bleo melen, daoulagad glas, hevelep neuz d'ezo gant merc'hed an Hanternoz, Keltedez pe C'hristeiz. Er c'henta hag en eilved kantved goude H. S., itronezed an uhela tiegeziou eus Roma a live o bleo e melen, da zevreza ar merc'hed keltiat, pe a wiske zoken maoutennou graet gant bleo alaouret o c'hevezerez. Ar c'christen Tertullianus (IIe kantved), en e skrid *De cultu femininarum*, a rebech garo d'ezo ar boazamant-se.

Keltedzo, hag i mentet-dreist, o devoa saouzanei Kreis-teiziz. Strabon a lavar en doa gwelet e ruiou Roma Brezonned yaouank, ne dize ket ar vrasa paotred eus kér ar penn pe an diouskoaz anezo. Florus, o komz eus ar Gelted ar argadas an Itali hag ar C'hres hag eus an aon a save razo, a evesa e tiskouezent, dre o ment dreist-natur, o armou bras-meurbet, hag o c'hadarnded, beza ganet evel a-ratoz evit dispenn an dud ha dismantra ar c'hériou. En enep, Pausanias (173 goude H. S.) a ziskleri n'en deus kavet netra dreist-ordinal e ment an dud-se a ra ar Gelted anezo *kavari* « ramzel » (2). Diwar ment ramzel Kelted a voe e tiwanas, moarvat, e touez ar C'hresianed, mojenn ar ramz Keltoz, tad ar ouenn geltiek.

Neuz-korf ar Gelted hervez ar skeudennou anezo. — Kalz a skeudennou Kelted a zo deut betek ennomp diwar dourn ar C'hresianed hag ar Romaned : delwennou (3), kizelladurou boset-izel, pezioù moneiz, medalennou, kameennou. Dibaot eo ar skeudennou merc'hed ; paotred eo a vez skeudennet peurliesa, d'ezo korfou frammet nerzus hag eun aer

(2) *Kavaros* a zo deut da *caur*, *caur*, er yezou brezonek. Lavarei e veze *caurvare'h* « marc'h ramzel » evit « kañval » e kerneveg, hag e reer, e kembraeg, *cawfil* (*mil*, *loen*) eus an olifant. E brezoneg, n'eus ken eus ar ger-se nemet dindan ar stumm *keur-* en anoiou evel *keureug* « cog ramzel », *kerluz* (evit *keurluz) « doare pesk-mor bras ».

(3) Ar brava delwennou o taolenni Kelted a zo anezo adskeudennou e maen-marbr dioc'h delwennou arem savet gant kizellerien Pergam da enfori an trech'ioù gounezet gant rouanez ar gér-se, Attalos hag Eumenes, ouz ar Gelted a waste an Azi-Vihana.

vrezeliat, oc'h ober anezo skoueriou dispar a gadourien hag a soudarded. Darn anezo a zo kaer-dreist o dremmou, enno skeud an noblañs, ar striv hag an herder (4) ; ar c'horf anezo, skoaziet ledan ha dangreizet moan, a zo eur skouer a nerz hag a vraventez. Re all, en enep, kigennet ha korfel tevoc'h, a zo pounneroc'h en o stumm ; neuzier garo eo ar penn anezo, alies zoken chatalek (5). An holl skeudennou-se, hag int disheñvel eun draig a-hend-all, a zegas koun eus an dud velegan a vev hizio an deiz c'hoaz, war aodou mor an Hanternoz hag ar mor Baltek. En eun tu emañ, eta, penn-dabenn skrivagnerien ha skeudennierien an Hen-amzer evit pez a sell neuziadur ar Gelted koz.

Neuz-korf ar Gelted hervez furchadennou an amzer-vremañ. — An neuz-den diskleriet ha skeudennet evelse gant an Hen-amzeridi a zo heñvel-tre ouz hini ar ouenn a zo an ano anezo gant an denomiez *gouenn hirbennek velegan an Hanternoz* (*Homo Europaeus eus Lapouge*), hag a zo anat dre : 1° he hirbennegez (hirder klopenn he fenn) ; — 2° he dremm hirgel'hiek ; — 3° he fri moan, kroumm a-wechou ; — 4° liou melen he bleo ; — 5° liou glas he daoulagad ; — 6° he ment uhel (6).

Kement ha ma c'heller merzout diouz ar furchadennou graet er beredou keltiek eus oadvez ar armou houarn, eun darn hepken eus poblañs Keltia a vije bet neuziet evelse. Er beiou roueed pe uhelidi, annezet pinvidik, e kaver alies a-walc'h eskern tud kentoc'h uhel ar vent anezo, hir pe hiroc'h klopenn o fenn, ha d'ezo ez veo, moarvat, bleo melen ha daoulagad glas. Heñvel eo, er c'hontrol, neuz-korf an dud beziel dister ouz hini ar bobl a zo o veva hizio er broiou e-lec'h ma reer ar furchadennou-se.

Ar pep brasa-holl eus ar poblañs, her c'hredfed a-walc'h, a oa anezo eta, er c'henta kantved kent H. S. evel en hon amzer : 1° e Galia, e kreizenn Europa hag en Itali-Uhela, tud krennennek (furmet-krenn klopenn o fenn) ; mentet-

(4) Da skouer, ar penn miret er Mirdi Breizek (British Museum).

(5) Da skouer, penn ar soner hirgorn hag ar C'helt en em laz goude laza e wreg (Mirdi ar C'hapitol).

(6) Arabat ankounac'haat ez eus ospenn, e-touez an dud melen-vlevek ha glaslagadek o veva en Hanternoz Europa, tud krennennek ha krenzremmek. E-touez Finned ha Slaved Rusia e vez kavet iveauenn korfet-dister, iziliert-moan ha berr he ment.

etre, bleo ha daoulagad du pe zemzu ; — 2° er Spagn, e Breiz-Veur hag en Iwerzon, tud hirbennek, bleo ha daoulagad du, mentet krenn pe vihan, nemet er penn hanternoz eus enez Vreiz, e-lec'h e kaver tud bleo du, mentet-uhel, peuz-ramzel a-wechou.

A belec'h e teu ha penaos edo kevrennet diouz ar poblou hag ar stadou a vuhez neuziou-tud disheñvel Keltia. — An duarded-se a oa anezo ar pep brasa a-hell eus ar poblou rak-keltiek. En enep, neuz an dud velen, mentet-uhel ha daoulagad glas e oa, gwirheñvel eo, an hini a gaved ar stanka e-touez ar Gelted kosa, da lavarout eo e-touez ar poblou diazezet, en X^e kantved kent H. S., a-hed glann mor an Hanternoz, er gompezzenn ec'hon etre ar stêriou Albis ha Rênos. Ar gounidou-brezel bras kaset da benn gant ar poblou-se en dek kantved da heul, an doare souezus m'en em astennas galloud o armou, ar brud a heuilhas o ano a reas d'eun niver meuriadou ha tud all a veur a ouenn disheñvel klask o hevelebekat ha degemerout ar yez ha darn eus ar giziou hag ar c'hreañsou anezo.

Er c'hangt kenta kent H. S. an holl geltiegerien n'edo ken o stumm hini an dud neuziet melen. A zo kaeroc'h, poblou keltiek a voe n'oa anezo nemet tud disheñvel a-grenn diouz an doare-neuz-se. Evese e oa, da skouer, ar Silured a stourmas ker start ouz ar Romaned : dre o ment verr, o c'hroc'hent livet, o bleo du ha rodellek, e tegasant da goun d'ar Roman Tacitus eus Ibered ar Spagn. E-touez Kaledoniz, er c'hontrol, e weled kalz a dud vrás bleo melen pe ruz zoken.

Er brôadou ma kayed an daou doare-neuz war an dro, hini ar rak-Kelted a dlee beza stank, dreist-holl, e-touez al labourerien-douar, ar vicherourien, ar varc'hadourien, ar soudarded war droad hag ar vevelien war varc'h, e-keit ha ma kayed an niverusa, hep mar, tud neuziet melen evel ar Gelted koz e-touez an uhelidi, a rôe da boblou Keltia o roueed, o renerien-vrezel hag an dibab eus o c'hadourien (7).

O veza m'o devoe Kreisteiziz d'ober gant tud ar stad-se, ken war an dachenn-emgann, ken en emweladennou da

(7) Ar Gelted a vrezelekaas dindau Kaesar ha Labienus er Spagn, en Afrika hag en Azia, anezo ar pep uhela eus o hrôadou, a oa hogozik-holl paotred mentek ha kaer-dreist.

zivizout feuriou a beoc'h pe a gevredad, int-i eo a daolenn-jont dreist ar re all, seul-vui ma 'z edo an neuz anezo dizanat d'ezo hag her c'havent iskis-souezus.

Penaos en em gemmeskas ar gouennou-tud disheñvel eus Keltia.

— Poblou rak-keltiat Kornog Europa a oa bet d'ezo iveau uhelidi ha rouanez (8) hag e voe, e meur a lec'h moarvat, dimeziou etre an daou rummad renerien, Kelted ha rak-Kelted, ken na zeujont d'en em beurgummeska d'an diwez. Ar Gelted a ouenn uhel neerezent ket peurliesa rak an dimeziou gant diavezidi kendere ganto. War-dro 120 kent H. S., eur Geltez eus ar Spagn, merc'h d'eur roue an Oretaned (9), a eureujas gant ar pengadour karthadat Hannibal. E 183 kent H. S., roue ar Vakedonia, Philippos, war-nes staga gant eur brezel ouz ar Romaned, a c'houlennas skoazell ha kevredad ar Vastarned, poblad galloudus ha brezeliat. Meur a zen yaouank eus gwella tiegezou ar boblad-se a zeus da lez ar roue hag e lavaras unan anezo rei e c'hoar da bried da vab Philippos. Er c'henta kantved kent H. S., Adobogiona, prinsez a onenn rouanez Galatia, a eureujas eur Pergamad a renk uhel.

Hevelep dimeziou a c'hoarvezas, moarvat, er c'hevrennou all eus ar bed keltiek, ken ma tisleberas tam-ma-tamm, da heul an holl gemmeskadou-se, neuz-gouenn an drec-hourien geltiat. Hizio, er broiou ma vez komzet brepred ar yezou keltiek, ez eo bet diverket a genn gant ar ouenn duard niverusoc'h egeti. A-vec'h ma tiwan c'hoaz a-hell-da-hell, dre unanou amañ hag a-hont, evel dre hir-hererez. En Iwerzon, ar brezelioù diabarz kriz a renas

(8) An eñvor anezo a gaver er mojennou a gonte ar Chresianed diwar-benn Kuknos « Alarc'h » ha Nanno, roueed al Ligurez e Galia, Arganthonios, roue an Dartessed, Gargoris ha Habis, roueed ar Guñeted, er Spagn, Antiphates, roue al Lestrugoned, en enez-Vreiz.

(9) Beo hizijo c'hoaz o ano en ano-lec'h *Nuestra Señora de Oretón*. Graet e veze « Germaned (Germani, Germanoi) » anezo, Ac'hano ano o c'hér-benn gant Ptolemaios : *Oréton Germanón*. Eul lezano e oa, emichans. Pe andon d'ezan, n'ouzomp ket. Anezan marteze eun distresadur diwar eun ano-all, Kenveria *Germanoi* laket d'eur bobl a Bersia e oa o gwir anor *Karmanoi* (ac'hano Karman, Kerman, Kîrman, provins ha kér e kevrenn gevred Persia), C. Autran, war *Babyloniaca*, VIII, 1924, p. 148. Eur bobl-all o veva en ameziegiez an Oretaned diouz tu ar c'hreisteiz, *Mastietani*, *Bastietani* o ano, a zo het graet iveau anezo *Bastarni* e skridou-zo eus an Hen-amzer, eun ano hennez het laket d'ezo marteze gant keltiegerien.

e-pad ar V^{er}, ar VI^{er}, hag ar VII^{er} kantved goude H. S., dre ober o rann eus noblañs an enezenn, o deus, moarvat, buanaet anezzi da zisheria.

Skouer ar gened er broiou keltiek. — Prizet-dreist e oa gant ar Gelted eur vent uhel hag eur c'horf kreñv ha kenedus. Verkingetorix a vœ dleour, evit eun darn, eus e levezon war e genvroiz d'e vent uhel ha d'e neuz-den dispar. E vent uhel, e yaouankiz hag e gened a reas iveau d'ar pengadour roman Kekina (kenta kantved goude H. S.) plega a-grenn dindan e veli ar Chalianed renet gantañ. En emgannou, an uhelha ha brava paotred a veze graet anezzo ar renkaden genta ha gward-enor ar renerien.

Eur pennad bleo hir melen-aour a veze sellet evel ar priziusa eus an holl ornaduriou. E Galia, ar baotred hag ar merc'hed, ha n'oant ket melegan dre natur, a live o bleo e melen gant dour-raz hag eun doare soavon, anvet *sapo*, tri seurt anezzañ da vihana. En Iwerzon, eun dremm hir-gelc'hiek, bleo melen aour ha rodellek, eur c'hroc'henn gwenn, diouweuz moan ha ruz, daouarn stummet-kaer gant bized hir ha striz, a dremene gant an holl gwitibunan da anzaveta skouer ar gened ha da sura aroueziou eur-gwad uhel.

Da e kaved, en holl vroioù keltiek, rei d'ar yaouankizou anioiu o tiskleria braster, nerz, braventez, gwenndez, ha sked. Paotred a veze graet anezzo *Argiatalos* « tal erc'h », *Kantos* « an hini kann », *Neutto* « ar skedus », *Assedomaros* « bras evel eur goaf », *Kavaros* « ar ramz », *Nertomaros* « bras dre an nerz », *Esunertos* (10) « nerzus evel Esus », *Urogenonertos* « kreñv evel ganadur an ejen-meur », *Smertulitanos* « ledan evel Smertos ». Merc'hed a anved *Vinda* « gwenn », *Belisama* « heñvel ouz ar flamm », *Nerta* « nerzus », *Sagrobeno* « ar vaouez kreñv », *Smertomara* « bras evel Smertos », *Kassimara* « kaer ha bras » pe « bras dre he c'haerder ».

Nerz-korf ar Gelted. — O veza ma tiskennent eus gouennou tud o veva, milvedou a oa, e rannvroiou yen pe glouar Europa, enno koadou ha stériou e-leiz, ar Gelted o deveze

(10) Lavaret q veze e keltieg, moarvat, *nertos* evit « nerzus » ha *nerton* evit « nerz ». Ouz *Esunertos* kenveria an anoc krenn-vrezonek *Doenerz*, *Donerz*.

kaliz da c'houzañv er broiou tomm-grizias hag alies dizour ha dic'hlasvez a ra tro d'ar mor Kreizdouarek. Kreisteiziz, en o skridou, o deus pouezet war ar si-se, betek ober a-wechou eus ar Gelted korfou gwak ha dinerz na vijent ket evit herzel ouz ar skuijeriou padus. Dislavaret eo an damalladenn-se, gant levriou an Hen-amzer end-eeun, miret enno koun mare'hekadennou sebezu ar Gelted a-dreuz Europa hag an taoliou-kaer a rejont, evel gopr-soudarded, er Chres, e Sikelia, e Siria hag en Afrika. Ar skouerioù da heul a ziskouez e oa ar Gelted kerkoulz poanierien ha ne vern pe Europiz all en o amzer.

E Galia, en emgann stêr Sambra (e 57 kent H. S.), edo arme ar Gelted, enni troadeien hepken, e spi en eur c'hoad, war lein eur grec'henn, hag en o c'heñver, en tu-hont d'ar stêr, an arme roman war eur grec'henn all. Souden e tifourk ar Gelted eus ar c'hoad hag e redont war-du ar stêr « herrus, eur souez », eme Gaesar, « ma hañvalent beza, war eun dro, er c'hoad, e-kreiz ar stêr ha war hor c'hein. Ken herrus all e voent gwelet o skrimpa hor c'hrec'henn hag o tizailha hor c'hamp hag ar soudarded a oa o sevel an difennou anezzañ. » An daouzekvet hag ar sezvet « legio », grounnet ganto, a vœ lazet an holl ofiserien anezzo hag e oant bet kaset da get anez ma tegouezas an « dekvet ». Daoust da se, e talc'has an emgann meur a eurvez, hep ma tiskouezas e nep doare ar Gelted beza faez.

Dirak mogeriou Gergovia (er bloavez 52) ec'h eilpenn ar Gelted, en eur c'hrogad den-ouz-den, ar seizvet « legio », anezzo eur strollad dibabet, pa n'helle dont e-harz da soudarded pe da is-ofiserien nemet ar pep kadarna eus an arme roman ; c'houec'h kantener ha daou-ugent ha sez kant soudard a gouez maro war an dachenn. En hevelep bloaz, troadeien Verkingetorix, hag i diivet gant hir-c'hortoz ha yun e-pad eur mizvez, en em gann a-hed daou zervez e-harz menez Alesia.

E 51, ar Gadurked, serret gant o zropellou en Uxellodunon, a c'houzañv hep fallgaloni holl grizderiou ar sec'hed. Ar Chastell anezzo a save war eur grec'henn serz e rede eur stêr ouz he zroad. Harzet e vœ ar Gadurked gant ar spegou hag ar bouledou-maen stlapet gant ijinou-brezel ar Romaned da ziskenn di da gerc'hhat dour. Evit mirout outo en hevelep doare da dostaat ouz ar vammenn a strinke war ar grec'henn e-harz ar mogeriou, e stummus Kaesar gant

* prenn eur savenn, warni eun tour a zek solieradur a harze ouz ar feunteun. Ar spégou taolet a-zivar lein an tour-se a skôe d'ar maro neb a dostae. War an dro, hep gouzout d'ar Gadurked, Kaesar a rae kleuzia, e-harz ar savenn, hentou dindan douar etrezek ar vammenn. En Uxellodunon, kezeg, chatal, tud zoken, a varve gant ar sec'het. Hep koll kalon, ar re sichet a zilammas eus kér meur a wech. Taga a rejont ar Romaned, o kas lakaat an tan war an tour prenn dre ruilha ouz troad ar savenn tonnellou leun a soa, a beg-du hag vleñchou krin entanet. Evit d'ezo c'houita war an holl daoliou-se, ha daoust m'en devoa an diouer a zour lazet eur c'halz anezo, e tale'hjont ken n'o devoe kleuziadennou ar Romaned, o tizout ar vammenn, distrôet ha disec'het anezo. Ouz he gwelet aet souden da hesk, ar Gelted, o kredi d'ezo e oa se eun urz a-berz an doueed, en em zaskoras.

E mezeven 53, ar penn-kadour roman Crassus a gouezas gantañ a-greiz-holl, e gouelec'h ar Siria, armead ar Barthed, anezo gwaregerien war varc'h. Gwaregou ar Barthed, hir ha kreñv, a strinke start-skrijus saeziou hir gouzreinet ma veze treuzet ganto skouedou ha hobregonou ar Romaned. Ar remañ war droad, armet gant goafiou-hann ha klezeier, n'oant ket evit tostaat d'o enebourien. Ha termen ne welent d'o foaniou, o veza m'edo gant arme ar Barthed kañvaled sammet a saeziou, e kemere ar varc'heien diount dre m'o deveze ezomm. Bez' e oa gant ar Romaned mil marc'heg keltiat, bet degaset eus Galia gant mab Crassus a fizie meurbet enno. War c'hourc'henn e dad e kerzas hemañ en o fenn, da gas tizout ar Barthed. Dedennet e voe ganto pell diouz an arme ha kele'hiet. Neuze e savas eun taer a grogad den-ouz-den a zo bet displeget piz d'eomp gant ar Gresian Ploutarkhos. Ar Barthed, peure'holoet a skantennou houarn, int hag o jaoed, a oa armet gant gouzifiadou kreñv, a skoent ganto faoliou kriz ouz korfou ar Gelted, hanter-noaz pe armetskañv. « Ar re-mañ », eme Bloutarkhos, « a groge gant o daouarn e gouzifiadou ar Barthed hag, o lammat outo a-dro-vriad, e tiskarent anezo a-zivar o c'hezeg hag, eur wech kouezet d'an douar, n'oant ken evit sevel gant pouez o armoù. Meur a hini eus ar varc'heien geltiat-se, o tiskenn diwar o mirc'het, en em sile dindan re o enebourien hag o zoull-gofe gant o c'hlezier. En em winta a rae al loened gant ar hoan, ouz o flastra dindan o zreid mesk-ha-mesk gant o enebourien, hag e kouezent maro war al lec'h. Hogen, netra

ne rae d'ar Gelted gouzañv muioc'h eget an tommader hag ar sec'het n'oant ket boaz outo. Lazet e voe kalz eus o c'hezeg, a 'n em strinkas ouz gouzifiadou ar Barthed, hag e rankjont neuze kiladenni, en eur gas ganto Crassus yaouank, a oa gloazet. En em denna a rejont war eun dunienn-draez ; staga a rejont o c'hezeg hag e savjont eun doare moger gant o skouedou. * Ar wrez leskidik strinkel a-blomm gant an heol da gouzeza war o fenn, ar c'hompezennoù gwastet ha dizour m'en em gannent enno, sked arouezintiou seiz hag aour ar Barthed (11), son kañvaouus o zaboulinou brezel (12), an engroez diniver a dud hag a gezeg ouz o grounna, pep tra a hañvale dont ken-ha-ken d'o mantra ha da ziougana d'ezo ar maro pe ar sklaverez. Nikun, evelkent, eus ar baotred kalonek-se ne wan-galonas hag, o terc'hel penn a bep tu, e kendalc'hjont gant an emgann ken n'o devoe saeziou an enebourien o ledet holl gwitibunan war an dachenn.

Ar bleo. — Ar Gelted a zouge o bleo hir ; ar sklaved hepken a oa touz o fenn ; *mael* « touzet » pe « moal », en iwerzoneg, a dalveze ospenn kement ha « sklav ».

An uhelidi a lakae evez braz ouz o bleo : o gwale'hí hag o c'hribat a raent, hag e tastument anezo a-dreñv peurliesa, war gern pe gil o fenn, e doare da zizoloi ez ledan o zal. Dremmou paotred, war ar medalennou, a zo o bleo plañsonet ha rannet e plezadennou bihan a-istribilh en-dro d'o fenn ; biniennou a zo o fennad bleo diskempenn ha houpet-holl.

E danevellou iwerzonek, dezrevellet enno darvoudou a vije c'hoarvezet war-dro ar c'henta kantved eus hon oadvez kristen, e vez meneg a-wechou eus brezelourien, a ziskenne betek o dargreiz ar pennad bleo anezo, hag heñ « rodelek evel kreoñ eur maout-tourc'h ». E skeudennou an Hen-amzer n'eo ket gwall-hir bleo ar Gelted, dam-verr eo zoken bleo ar « soner hir-gorn » miret e mirdi ar C'hapitol. Evelse emañ iveauz ar « vaouez keltiat » eus an hevelep mirdi.

Ar baro. — Eun nebeut Kelfed a zouge o baro, nemet berrik a-walc'h peurliesa. An darnvua anezo a aotenne o divoc'h hag o elgez, o virouf hepken ar c'hizennadou-gweuz

(11) Florus.

(12) Justinus.

a zougent hir hag a-zivilh. Pennou-zo eus ar medalennou hag ar peziou moneiz a zo ganto kizennadou hag eur bouchad hir. Ar pennou Kelted a ra korniou uhela geler-vaeñ gwinieg Amendola a zoug ar c'hisennadou ha kuchen-nadou-elgez berr-berr, ar pez a vez anvet gant ar varverien-vremañ « eur bouchig ».

Livadur ar c'horf hag an dremm. — Holl Europiz, anat a-walc'h, a oa ganto ar boaz da liva o c'horf hag o dremm e derou rann-amzer an armou arem (war-dro an XXe kantved kent H. S.). Diwar neuze ez a ar c'his-sa buan da goll ha n'oa ken anez, moarvat, war an Douar-bras, en oadvez an'istor, nemet gant teir foiblad nann-keltiek hepken : an Illirianed, an Dhraked hag ar Sarmated. Miret e oa, er c'henta kantved kent H. S., en enez-Vreiz hag iveau martetez en Iwerzon, « An holl Vrezoned », eme Gaesar, « a liv o c'horf gant pastez (*glaston*), ar pez a ro d'ezo eul liou pers hag o laka euzus da welout en emgannou (13) ».

An naetadurez. — Ar Gelted, da vihana an uhelidi eus ar vro, a oa naet-tre. Ouspenn an evez pemdeziek o devoa ouz o bleo hag o baro, e walc'hent alies o c'horf hag e c'houronkent el lennou hag er stériou. « Ar Geltibered », eme Diodòros, « a zo eveziek ouz o c'horf ha naet en o doare-beva ». Ammianus Marcellinus, o komz eus Kelted Galia, a lavar : « Holl gwitibunan ez int naet ha prederius ouz o c'horf. Ne weler nikun, paotr pe blac'h, er vro-mañ, a gement a zougfe dilhad fank pe roget, ar pez a weler ken allies en holl vroiu all ».

Gant alouberez ar Romaned e voe degaset war an Douar-Bras hag en enez Vreiz ar c'his d'en em gibella gant dour

(13) *Isatis tinctoria* al louzawourien eo ar pastez anvet *glaston* en hen-geltieg. War an Douar-bras, an Agathursed, anezo Thraked moarvat, o veva en uhelvro aourus-tre a anvet breman Treuzsilvania, a oa ganto iveau ar c'his d'en em liva gant pastez. Kenveria boaz an *Arii* pe *Harii* dispelegat gant Tacitus en e levr diwar-benn ar C'hermaned : en noz e raent o argadadenou-brezel, livet holl o c'horf hag o skouedadou e du. Dumézil, *Mythes et dieux des Germains*, 1939, pp. 80-1. Livadur ar penn, dremm ha bleo, a oa anezan en Iwerzon e derou an amzervez kristen, da zezvarn diouz an taolennadur a vez graet d'eomp eus brezelourien veur o dije bevet er c'houlz-se gant danevel-lou skour an Uladed. Gwelout d'Arbois de Jubainville, *L'Epopée celtique en Irlande*, 1892.

tomm e kibellou prenn pe vaen. E ti Deiotaros, roue Kelted an Azi-Vihana (kenta kantved kent H. S.), ez oa eur c'hibellec'h. E dismantrou kér Vibrakt (dibenn ar c'henta kantved kent H. S.) ez eus bet kavet diazezou eur c'hibelldi bihan, ennañ tri c'hombed : eur rak-kambr, eur stoufaith, eur geuneudeg ma loje iveau enni ar sklav stag ouz an ti.

En Iwerzon, e-kerz ar pemp kantved kenta eus hon oadvez kristen, edo ar boaz, anat a-walc'h, gant an holl uhelidi da gibellat e kibellou prenn. Bemdez e veze kibellet, diouz an abardaez peurliesa. Pa zegemeret eun ostiz, kenta tra a raed e veze aoza d'ezan eur gibelladenn. Alies, kent kibellet, e veze taolet en dour eur pez houarn ruziet en tan.

Iwerzoniz a oa ganto iveau ar c'his, pa savent diouz ar beure, da walc'hio dremm hag o daouarn. Gant ar baotred hag ar merc'hed eus an noblañs e veze o ivinou skarzet ha krennet aketus. Eur vez e oa tremenet ganto kaout ivinou fank pe grennet fall.

Binviou-ficherez. — Ar binviou-ficherez penna kavet er beziou keltiek eo aotennou, pinsedouigou, kribou, spilhennou bleo, melezouriou e metal lufr.

An aotenn (*altinos pe *altina e keltieg enez-Vreiz) (14) a oa en arem pe houarn ha stummet disheñvel-tre diouz hon aotennou-bremañ. Ober a raed ganti da aotenni an divoc'h hag an elgez hag, ouspenn, da drouc'ha bleo ar c'horf. Kaesar a zezrevell d'eomp edo ar c'his gant ar Vrezoned aotenni o c'horf a-bez, o virout hepken o fennad bleo ha kizennadou o baro. Re all, e lec'h aotenni o c'horf, e zisyleve gant pinsedouigou.

Boaz ar melezouriou e metal lufr, dizanav d'ar gosa-

(14) A c'hellef beza e vije *altinos pe *altina diwar eur ferm gosoc'h ha reisoc'h *artinos, *artina, distresidigez an *r* en *l* (ha *vices-versa* : an *l* en *r*) o veza eun darvoud eus ar paota er soniadouriez. Hogen, bez 'ez eus en iwerzonag eur ger *art* « maen » a c'houllenn en e ziagent eur stumm hen-geltiek *arta a c'hellef beza dinouet dioutan *artinos, *artina. An hevelep andon a c'hellef beza d'an izel-latini a ouenn geltiek *artavus* « kontellig, kanived » ha d'an euskareg *artadzi* « sizaillou ». Paot a-walc'h e tiskouez beza an amprestadennou diouz ar c'heltieg en euskareg, *Prederiadennou diwar-benn ar Yezou hag ar Brezoneg*, levrenn V (*Gwalarn* 86, Genver 1936), p. 12, n. 9. Diwar-benn ar benveg anvet diouz an danvez ma veze graet da genta, kemer kelenn diouz *Skelta Segobrani*, levrenn II (*Lugus*), p. 60, n. 2.

Kelteg, en em ledas a-nebeudou da heul an darempredou ouz an Etrusked, ar Chresianed hag ar Romaned. Melezouriou arem, kavet e beziou Breizadezed eus oadvez an houarn, a zo e-touez an taoliou-micher lezet ganimp gant an arz keltiek. Kelc'hiek eo ar melezouriou-se, gant eun dournell arem kempennel kaer ; an enebenn anezo a zo kaeraet gant kizelladuriou ar c'hoanta.

KEVRENN II : AR GWISKAMANT

Gwiskamant ar Gelted a zo bet lies stumm d'ezan diouz an amzer hag, eun draig iveau, diouz ar vro. En trede kantved kent H. S. hag e-pad ar c'chantvedou da heul, e veze résistant oc'h ober gwiskamant an darnvia eus ar Gelted an tri fez-mañ : ar bragou, an doneg hag ar vantell.

Ar bragou. — Ar bragou a veze graet anezo e keltieg brakas, unander braka, eur ger a heñvel beza tennet eus ar germaneg. Bragou ar Gelted koz a ziskenne betek o daou ufern-treid (15). Diouz ar poblou e oa, hep mar, al ledander anezo, Breiziz ha, war an Douar-bras, ar Velged a zouge, evit doare, bragou ledan a-walc'h. Martialis (kenta kantved goude H. S.) a zo meneg gantañ en unan eus e flemmaganou eus eur wrac'h « kel ledan ha bragou eur paour Breizad ». E-touez an darnvia eus Kelteg an Douar-bras, kement ha ma c'hellomp merzout diouz skeudennou an Hen-amzer, e oa ar bragou stardet en-dro d'an daou-ufern ha striz a-walc'h, ma c'helled damwelet furm an divesker. Evelse e oa iveau ar stumm anezo en Iwerzon.

Giz ar bragou a voe degaset en Europa, war a gredet, gant ar Skuthed, eur bohl a vrezelourien, a vesaerien hag a c'houien, o komz eur yez heñvel ouz an hen-berseg, hag a dalc'hе dindan o beli, er VIIe kantved kent H. S., an darnvia eus ar hrôadou o veva etre ar mor Baltik, an Danuvios izela hag ar mor Du. Eus ar Skuthed e tremenñas ar bragou d'o amezeien, Thraked ha Germaned, ha, dre ar re ziwezaman, moarvat, e reas ar Gelted anaoudegez gant ar gw's-

(15) Beza a-walc'h o dije eur boblad bennak anezo graet implij a vrâgou berr. Gwisket eo ar vrezelidi skeudennet war lestr arc'hant Gundestrup (Jutland), keltiek-rik an armou anezo, gant bragou berr ha striz, na ziskennont ket izeloc'h eget an daoulin.

kamant ken aes-se. An darnvia eus ar meuriadou keltiek pe geltaet eus Iwerzon a viras gwiskamant koz Europiz, ma talc'hе ennañ eur vrozig verr, o tiskenn betek an daoulin, lec'h ar bragou. Er c'henta kantved kent H. S. ar Romaned, o sellout ar bragou evel gwiskamant brôadel ar Gelted, a rae anezo al lesano a *braccati* « a zoug bragou ».

An doneg. — Disheñvel e oa toneg ar Gelted diouz hini ar Chresianed hag ar Romaned dre ma oa d'ez i milginou o c'holoi an diouvrech betek an arzourniou. Berroc'h pe hiroc'h e oa : peurliesa e tize penn-krec'h an diouvorzed ; gwechou all e tiskenne betek kreiz an diouvorzed pe zoken betek an daoulin. Digor e oa eus krec'h d'an traon a-ziaraok, hag e started anezo ouz an dargreiz gant eur gouriz.

Ar vrezelourien skeudennet war lestr arc'hant Gundestrup a zoug tonegou stummet-striz, heñvel a-walc'h ouz hor saeou gloan stamm bremal ; hinennou anezo a zo d'ez i milginou hir a diz an arzourn ; re-all o deus milginou berr o lezel an arvrec'h hag eun darn eus ar vrec'h ez noaz.

Ar vantell. — Ar vantell a veze sellet, evit doare, evel eur pez-gwiskamant a gement a bouez, da vihana, hag ar bragou. Dougen a raed anezo a-spillh a-ziwar an diouskoaz ha stag war ar brennid gant eur spilhen-alc'houez pe veur a himi.

Niver ar seurt spilhennou kavet stank-ha-stank er beredou keltiek a ziskouez anat e veze douget ar vantell gant an holl gwitibunan ; paotred, merc'hed ha bugale.

Bez' e oa mantilli hañvek, graet gant danvez skañv, ha re c'hoañvek danveziet fet's. Lies meurbet e oa furm ha neuz anezo. Anoiou hinennou a anavezomp :

1. — *Sagon* a heñvel beza ano ar vantell-vrezel. E-touez ar Geltibered e oa ar sagon eur vantell deo, graet gant gloan da blevek heñvel ouz bleo gavr.

2. — *reno*, mantell-foulinenn hirvlevek a c'holoñ an diouskoaz hag ar brennid betek begel ar c'hof. *Reno* a heñvel beza bet an hevelep ger ha *rani, *rano « bleo hir ha garo » e keltieg Breiz-Veur hag Iwerzon, deut bremal da *reun* e brezoneg ;

3. — *karakalla*, mantell graet a veur a dammi ;

4. — *linna*, mantell garrezek ha gwevn boaziet gant Kelted Galia hag iveau, moarvat, en enez Vreiz, pa 'z eo deut ar ger-se da *lenn* e brezoneg ;

5. — *laina*, mantell grael gant gloan garo meurbet ha hirvlevek ;

6. — *kukullus*, mantell verr na ziskenne ket izeloc'h eget an diouskoaz, ha stag outi eur penn-kab. Ar *bardokukullus* e oa hep mar an doare « *kukullus* » a veze gwisket gant ar varzed ; er c'henta kantved goude H. S. e steued anez e diou gér a C'halia : Andematumnon, e bro al Lingtoned, ha Mediolanon e bro ar Santoned. Pelloc'h goude e voe hiraet ar « *kukullus* » a zeus da veza ar « *kougoul* », mantell gabellek ar venec'h kristen.

Ano ar vanfell vrezel, *sagon*, a gaver war greder, en anoiou meur a bobl : *Teklosaged* « ar re a zo golöet gant eur vantell », unan eus teir foiblad eus an Azi-Vihana (16) ; — ar *Rigosaged* « a zoug mantilli rouanez », meuriad keltiat e servij roue ar Siria, en em vrudas en eun emgamm ouz ar Veded, en tu-hont da stêr Digr, er bloaz 220 kent H. S. ; — an *Agosaged* « a zoug mantilli e bleo loened kornek » (17), meuriad keltiek all sujet da roue Pergam er bloaz 218,

An arc'henadou. — Tri doare arc'henadou da vihana a oa gant ar Gelted :

1. — sandalennou, anvet *gallicae* gant ar Romaned. Lezel a raent dizolo choug an treid hag e vezent staget gant lerennou. Teo meurbet e oa ar soliou anez, doubl pe dri-zoubl a-wechou ;

2. — arc'henou-kroc'hen na c'holöent nemet an troad hag a oa heñvel, en o doare, ouz hor c'hofignonou bremañ ;

3. — bouteier-ler laset o c'holei an troad ha penn-traoñ ar c'har. A-wechou e oa outo eun doare geltrezennou heñvel ouz *husa* ar C'hermaned.

Kinklet kaer e veze an arc'henadou a-wechou ha peurliesa e oant stag ouz ar bragou. An dud izel a gerze alies diarc'hen. Ar vrezelourien skedennet war geler-vaen ar winieg Amendola a zo diarc'hen an darnyuia anez, nemet ar pentadour hag eun nebeut brezelidi a zoug eur seurt arc'henad soliet teo, trouc'h-didrouc'h an enebenn anezan.

Er IIIe kantved kent H. S., ar C'halianed a oa d'ezo bou-

(16) Ruz e oa mantell ar C'halated, hervez Tertullianus, *De pallio*.

(17) *Agos* « loen-korn », deut da *ag* en iwerzoneg.

teier-ler teo evit ar goañv hag ar menez. Hannibal, kent treuzi an Alpou, a reas pourveziou anezo evit e soudarded. Bouteier prenn a veze implijet gant kalz a gouerien eus Galia.

An tog. — An tog ne veze ket e-touez ar Gelted stank-holl an implij anezan evel en hon touez. O bleo a zougent hir ha teo, ar c'habell a oa stag bepred ouz o zoneg pe o mantell hag a c'helled pe ziskenn war ar choug pe sevel war gern ar penn, pa veze gwall-amzer, a aesae d'ezo dioueri togou.

Meur a zoare bonedou ha togou o deus bet, evelato, e gloan, feltr pe ler, nemet n'o anavezomp ket ervat. Menega a heller :

1. — ar boned begek, dieren en araok hag en a-dreñv, gwisket a vital a-wechou ;

2. — eun doare turuban pe voned diou-gernek uhel a weler gant bageerien Lutetia skeudennet war aoter Tiberius ;

3. — an tog erienet ledan-meurbet douget gant douezeed bis-hanternoz Galia.

Damheñvel eo an holl dogou-se ouz ar re a veze boaziet gant ar pobladou illiriek eus kreiz Europa en oadvez Hallstatt (gwelout ar skeudennou embannet gant A. Bertrand ha S. Reinac'h en o levr *Les Celtes dans les vallées du Pô et du Danube*).

Gwiskamant ar merc'hed hag ar veleien. — Hervez skeudennou an Hen-amzer, e vije bet gwisket ar maouezed keltiat gant eur sae hir a goueze betek o zreid hag eur vantell, d'ez i milginou hir ha ledan, hag a oa serret war ar brennid gant eur skoulm, eun nozelenn pe eur spilhenn-alc'houez. A-wechou iveau o dije douget eun doare gouel a goueze war o diouskoaz hep kuzat o dremm (18).

(18) A c'hellfe bezà e vije bet douget ar gouel gant ar mere'hed per'heñnet hepken. Gwiska ar gouel ha krenna ar bleo (kenveria ar bleo berr a-wale'h a zo gant ar Geltiadez yaouank eus ar Ch'apitol lajet gant he fried, anez i marteze eur plac'h nevez-dimezet) a vije bet ar oueveziou evit anatast d'an holl pere'heñnidigez eur vaouez gant eur gwaz. Skignet ledan, etrevróadel kouls lavarout, eo bet ar c'hiz da ouelia ar plac'h nevez, pa 'z qo gwir hen kaver eus Galia hag Italia da Sina, Korea ha Birmania, Morris Jastrow, *Veiling in Ancient Assyria*, war *Rev. arch.* 1921, II, pp. 209-38. Gouelia ar vaouez per'heñnet a zo bet moarvat eur c'hiz deuet da Assiriz (evel kalz a draou-all) eus Azia-Vihana. An Hittited pe Heteaned a oa bet Icen-

Romanaet pe hellenaet eun draig e c'hallfe bezá ar gwiskamant-se. Reisoc'h alberz a gernerfed, moarvat, eus gwiskamant ar merc'hed keltiat o sellout ouz an hini a zouge merc'hed ar Jutland en oadvez an arem. Dre ar furchadenou graet e krug Borum-Eshoi eo hen anavezomp. Gloan holl e oa, anezañ eur vroz hir dibleg, eur rokedenn verr ha ledan, outi miñginou a leze an arvrec'h ez noaz, hag eur vantell yras. War ar penn eur roued gloan stammet ; en-dro d'an dargeiz, daouc'h houriz gloan, unan anezo bevennet kaer ha stag outañ, da boueziou ha da ornaduriou, boulouigou teo (19).

Diwar-benn gwiskamant ar veleien n'eus ganeomp diskleriadur ebet. Evit an drouized, anat a-walc'h e oa ar gwiskamant anezo heñvel ouz hini ar pep all eus an uhelidi, nemet al liou. E Galia, er c'henta kantved goude H. S., an drouized, a drouc'h an uhel-varr sakr, a zo gwisket e gwenn. En Iwerzon, er V^e kantved, an dek drouiz en em unan da stourm ouz sant Patrik a zo iveau gwenn o dilhad.

net garv ha striz ganto an darempredou etre paotred ha merc'hed. Contenu, *La Civilisation des Hittites et des Mitanniens*, 1934, pp. 173-4. — A c'hellfe bezá ouspenn e vije bet ruz gouel ar Cheltezed (kenveria mantell ruz ar Ch'halated) evel ma oa ruz gouel-eured (*flameum*) ar Romaned hag an Etruskezed, ha ruz iveau gouel-penn ar Skuthez a zo bet diveziez he relegenn e Tchertomlitsk, Krim : Minns, *Scythians and Greeks*, 1913, p. 161.

(19) Archeted e oa bet an hini varo en eur c'heler gract gant eur c'hef-dero faouet ha dihouedet ; d'an dourenn givij e tleomp miridigez ar gwiskamantou-se, hag i tregont kantved da vihana. Ar rokedenn verr a vezo douget gant an holl vere'het, dimezet pe get. Gant ar gwragez hepken q'vez gwisket ar vroz hir dibleg, act d'hec'h ober eur gwiad gloan en e bez. Dishenvel a-grenn e oa broz ar plac'het yaouank. Eur verr-vroz e oa, anezo eum niver kerdenigou stag ouz ar gouriz hag o tapout an daoulin. Ar verr-vroz se, douget hepken gant ar yaouankizou diberc'henn, a hanval beza bet kalz kosoc'h ha skignet ledano'h er bed e-pad ar ragistorvez eget ar gouel-eured, pa 'z eo gwir he c'hayer betek en Okeania en hon Amzer. En Europa, hec'h anavezer dre ar gavadenn gract e 1921 en Egtved, Jutland : eur veleganez triouac'h biaoaz a zo bet diarchedet eno ; douaret e oa bet a-gevret gant aremennou (eur blakenn-c'houriz, diou gel'henn-vrc'h, eul lagadenn-skouarn), eur grib korn, eur voest enni eur menaoued hag eul lasenn, eur c'holorn rusk tilh. Paket e oa ar plac'h en eur bugen. Prenn-dery e oa an archet. Ar pri melen houarnus, bet degaset ha berniet en-dro d'an archet gant Oadvezidi-an-Arem, en doa mirel mat archet hag archedad, Thomsen, *Egekistefunder fra Egtved fra den ældste Bronzealder*, war *Nordiske Fortidsminder*, II, fesk 4, pp. 165-214, 25 skeudenn, Kiobenhavn, 1929. Renta-kont dre ar munud gant Vallois war *L'Anth.* 1930, p. 176.

Gwiskamant-dindan. — Beza a-walc'h o dije an uhelidi hag an drouized, e Galia, douget dindan o dilhad gloan eur c'hrez lin ; ar ger latin *camisia* « roched » a ziskouez beza keltiek ha deut eus ar vro-se. Anez, ne weler ket da betra o dije talvezet al linegou a founne ker stank war douar ar Chalianed, hervez skrivagnerien an Hen-amzer. Lin-holl e veze iveau marteze, e-touez ar Gelted evel e-touez ar Cheramaned, gwiskamantou ar veleien, an diouganerez hag an hudouriën.

Liou ha neuz ar gwiskamantou. — Ar pez a verke renk eun den e oa, evit doare, kentoc'h eget furm e wiskamant, al liou hag an danvez anezañ. Gant ar veleien e veze tonegou ha mantilli gwenn. Ar sklavourien a wiske dilhad-lifreou livet. Kalz a goueren a zouge bragou foulinenn hag, hep mar iveau, tonegou eus an hevelep danvez. An uhelidi a blije d'ezo peurliesa dilhad livet-flamm ha lirzin. Roudennet ha karrezennet-stank e oa an tonegou hag ar mantilli anezo alies, evel m'emañ bremañ gwiskamantou Skosiz. An dro-natur-se eus ar Gelted ouz an danvezioù dilhad rikamanet he doa laket souezet ar Chresianed hag ar Romaned. Eun arvest iskis ha pompus e oa d'ezo ar bennrenerien geltiat en o dilhad broudet, marellet a hep seurt ornaduriou gant an nour, an arc'hant, ar pri-gwer, ar goural, al limestra ha kant a liviou all (20).

An emganna en noaz, hag all. — Poblon keltiat a zo edo ar c'biz ganto diwiskaō dilhad, holl pe darn anezo, evit en em ganna. En Itali, en emgann Telamo (225 kent H. S.), ar Chaisated, goprsoudardet kaset di gant ar poblou eus an tu-hont d'an Alpou, en em gannas en noaz-dibourc'h ; Ketted an Itali, er c'hontrol, a viras e-pad an holl emgann o bragou hag o zonegou e danvez skañv. En emgann Kann (217), korn kleiz armead Hannibal, en em gave e-keñver ar varc'hiegiez roman, a oa anezañ marc'hiegiez ar Chalianed hag ar Spagnoled. Gwisket e oa ar Spagnoled gant tonegou lin bevennet a limestra ; ar Chalianed a oa noaz o c'horf betek an dargreiz. En Azi-Vihana, en emgann menez Olumpos (189), ar Ch'halated a ziwiskas o dilhad evit en em ganna,

(20) Lennit er seizvet pennad, « an Arz hag an Ijinerez », ar pen-nadig diwar-benn ar gweadennou (gwriaderez, liverez, brouderez).

« ar pez na reont nemet evit se », gouez d'eur skrivagner-roman.

Kelted ar skeudennou a vez alies noaz pe hanter-noaz. En enep, goloet-striz e vez ar merc'hed peurliesa. Gouzout a reomp, koulskoude, e rankent, en enez-Vreiz, diwiska o dilhad da lida goueliou a voe en enor d'an doueed (21).

Ar c'hinklerez hag ar brageriziou. — Ar Gelted, ken paotred ken merc'het, a blique d'ezo meurbet en em ginkla. Ar brageriziou korf hag ar braoigou kavet er beziou a zo niverus ha liez o doare : spilhennou-alc'houez, gourizou, troiou-brec'h pe c'houzoug, bizeier, kleierigou-diskouarn, hag all.

N'eus bez keltiek ebet na gaver ennañ spilhennou-alc'houez. Eun doare spilhenn a surentez e oa a dalvez da brenna an dilhad a-wechou, ha dreist-holl da zerc'hel ar vantell. Arem ez int peurliesa, nemet ez eus anezo iveau en houarn, en aour pe en arc'hant. Hiniennou a zo braveta gant pri-gwer pe goural. Disheñvel-tre e vez an neuz anezo dioc'h ar vro hag an amzer. Eun darn anezo a zo eus ar c'haera.

Gloan pe ler e oa ar gouriziou pemdez, nemet, evit an deiziou lid, e oa gant ar binvidien gouriziou metal kizellet, arem, arc'hant pe aour.

Prenn, maen, gwer, houarn, arem, arc'hant, pe aour eo an troiou-brec'h peurliesa, lies meurbet an neuz anezo. Darn a zo digor ha darn klos. *Viria* e oa ano eun dro-vrec'h widi-lus gant ar Geltibered ha *viriola* gant ar Chalianed.

An troiou-gouzoug a vez anezo peurliesa seurt gwigaden-nou digor en aour, en arc'hant pe en arem. An ano latin a « *torques* » a vez graet anezo el levrion henonie. *Maniakes* e oa an ano keltiek anezo hervez Polubios ; en Iwerzon e lavared *monikia*.

Ar c'hleierigou-diskouarn a zo anezo alies paterennou gwer glas pe strink stropet en eun orjalenn arem pe gouevr. Evit ar bizeier, ar re gosa anezo n'int nemet laonennou metal moan, kelc'hiet klos pe diglos.

Ret-mat eo studia ar braoigou hag ar brageriziou-korf all d'an neb a venn anaout arz ar Gelted koz.

(21) An noazded en emgannou hag el lidou-kredenn a zo hec'h an-don en eun dreuzkredenn eus ar c'hoza a stage ouz ar stad-dibouer'h eur galloud herzel-droug, ha, drøist-holl, herzel-drougavel, eus ar bras. War he diskar edo an dreuzkredenn-se e dibenn an eilvet milved kent H. S.

Gwiskamant ar Gelted degemeret gant ar Romaned. — Gwelloc'h e oa gwiskamant ar Gelted ouz temz-amzer hanternoz, kreiz pe reter Europa eget gwiskamant skañv ar Chresianed hag ar Romaned. Rak-se e voe degemeret buan gant an neb a ranke, dre vicher, beva dindan an amzer : sklief, labourerien-douar, soudarded, ijinerien, hag all. Ar bragou, a oa anezo ar pep pouezusa eus ar gwiskamant kelteek hag iveau an iskisa da Greisteiz, a voe kemeret evel ar pep-all nemet krennet e voent e doare ma c'helled o c'huzañ dindan an « *toga* », mantell vrôadel ar Romaned.

N'hellas ket, koulskoude, an trok-se beza kaset da benn hep ma stourmas dalc'hidi ar giziou koz. Pa voe argadet an Itali, er bloaz 69 goude H. S., gant ar penn-kadour roman Kekina e penn arme Galia, edo gwisket gant bragou ha mantell roudennet ha marellet ar Gelted. Er gwiskamant-se eo e tegemere kannadourien ar sened hag e prezegenne'da bohl ar c'hériou : sellet e voe kement-se gant an holl gwitibuman evel dismagañsus ouz bourc'hizegez Roma, Ch'hoaz er bloaz 377 goude H. S. e tifenne an impalaer Honorius dougen bragou e Roma, o tiskleria e oa ar seurt giz eun dismagañsus ouz ar gêr enorus-se (*urbem venerabilem*).

KEVRENN III : AN TEMZ-SPERED

N'eus ket nemeur da evesaat ouz ar pez a zo bet lavaret gant ar Chresianed hag ar Romaned diwar-benn temz-spered ar Gelted. Ne vez barnet eur bohl gant eur bohl all peurliesa nemet diwar skañvadurez-spered, diouiziegez ha treuz-kredenn gwerin, ouz o zrenkaat c'hoaz alies an droukrañs hag ar gasoni maget gant eñvoridigez emgannou tremenet ha drouziveziou gouzañvet. Eur Roman pe eur Gresian, pa vennent barn ar Gelted, a oa diaes d'ezo ankounac'haat, ar c'henta emgann an Allia hag an tan lakaet war Roma, an eil gwastidigez ar Chres e 280-279. Re c'hloazus eñvoriou e oa ar rese, etre kant a re all, evit na bouezjent ket war o barnedigezioù. A-hend-all, e-mešk eur boblañs evel hini Keltia, enni mil-ha-mil a dud a veur a ouenn disheñvel, ret-mat e vije en em gavet, dindan an unvaniez a ziwar-c'horre gant unvez ar yez, kalz a sperdou-pobl disheñvel. En eun hevelep engroez ez eus bet, hep mar ebet, evel m'o deus lavaret

skrivagnerien ar Chreisteiz, sodien, skañbenneien, tud rankles, disleal ha kriñ. Nemet n'oufe biken eun den a boell kredi e vije bet an holl Gelted evelse, pe e vije bet ar seurt tud stankoc'h en o souez eget e-touez ar poulou all. Eun niver skoueriu disklieriet gant Kreisteiziz o-unan a ziskouez anat n'oa ket gwir kement-se. Rak mar barnont garo ha diwirion-splann alies ar Gelted dre vrás, *evel pobl*, e teu an ali ganto disheñvel-kaer pa gomzont anezo *dre heñ-ha-heñ* : meuli a reont enno kalz a oberiou a vadélez, a lealded, a zic'hanteg, a spered hag a nerz-youl.

Ar gadarnded. — Eun nebeut skoueriu a zigaloniez a c'heller da venega e-touez ar Gelted. An anavezeta anezo eo hini merc'hed Gergovia e 52 kent H. S. O welout ar Romaned e-harz ar mogeriou d'eur mare m'edo kér hogos hep difennerien, e taoljont d'an enebourien o brageriziou, ar-chant ha dilhad : disparbuilhet o askre hag astennet o di-vrec'h, ec'h aspedont anezo da lezel o buhez ganto ha gant o bugale ; hiniennou zoken, ouz en em lezel da r'kla gant ar vozer, en em ro d'ar soudarded.

Nemet eun direizder n'eo ken ! Skriñou an Hen-amzer a ziskouez splann, er c'hontrol, n'oa tech ebet boazetoc'h e-touez ar Gelted koz, ken paotred ken merc'hed, eget ar gadarnded.

Ar c'hopr-soudarded, kaset gant rone ar Sikelia, en nevez-amzer eus ar bloaz 368 kent H. S., da skoazella tud Sparta, a zellezas dre o c'hadarnded meuleudiou Lakedemoniz o-unan, hag i ar galoneka hag ar wella da vrezeli eus poulou ar Chres. « Ar Chresianed », eme an danevellour D'odòros. « pa felle d'ezo amproui an diavaezourien-se, o lakaas er renk kenta en emgannou. Ar Gelted en em renas ez kadarn hag e rejont da enebouri Lakedemoniz koll eur maread a dud. Goude tenna sellou warno dre o nerz-kalon hag o ampartiz en embregerez an armou, e voent enoret gant Lakedemoniz, m'o doa graet kalz a vad d'ezo, hag e tistrojont er Sikelia war-dro dibenn an hañv. »

En emgann an Thermopoulou (Doriou-tomm) taerder ar Gelted a zegase da goun d'ar Chresianed eus kounnar dall al loened gouez. En em ganna a raent keit ha ma chome eun elfenn vuhez enno ; gloazet, e tiframment ar speg o zreante, d'e stlepel en-dro ha skei gantañ ar Gresian en em gave war

hed taol d'ezo. Golôet a c'houliou ha skoet d'an douar, ne ziskrogent ket evit se : hag er maro n'ez ae ket diwar o dreñm ar skeud euzus e veze bet warni e-pad an emgann.

An emgann bras etre Helveted ha Romaned, c'hoarvezet e Galia en hanter-vezeven eus ar bloaz 58 kent H. S., a badas eus kreisteiz da guz-heol. Er c'heit-se ne voe gwelet nikun eus ar Gelted o trei kein hag o tec'hout. Dirak ar c'hirri, m'edo warno ar pakadou, ec'h en em astennas an emgann betek diwezat-pell en noz ; ar merc'hed hag ar vugale en em gannas eno ken taer ha ker kalonek hag ar wazed.

En emgann ar Sambra, eilvet rann anezañ, p'o devoe ar Romaned adkemeret o c'hreñv, e tiskouezas ar Gelted en emzifenn kement a nerz-kalon hag en argad : kentre ma kouez unan anezo er renk kenta e teue an himi a oa a-dreñv da gemerout e lec'h : sevel a rae war e gorf maro d'en em ganna. « Eus ar c'horfou maro-se berniet », eme Gaesar, « e raent d'ezo eur voher, ma taolent diwarni o spiegou ha ma stlapent en-dro ganeomp an daredou a skoemp ganto. N'oa ken eur souez ganeomp o dije kredet tud ker kadarn treuzi eur stêr ledan, krapat riblou serz, en em ganna en eul lec'h diemzao ; kilet e oa an diaesderiou-se dirak brasder o c'hadarnded. » Pa ehanas an emgann, eus a 60.000 brezelour a oa deredet da argadi ar Romaned, a vec'h e vane 500 en o sav, hag eus ar 600 senedour o doa o renet d'an argad, ne vane ken nemet tri.

E seziz Avarikon, ar Gelted a zifenne ar gêr-se o doa graet eun dilammadenn er-maez kér ha lakaet an tan war ar sadennou hag an touriou prenn savet gant ar Romaned. « Neuze », eme Gaesar, « e voe tennet hor sellou gant eur c'haer a daol, hag heñ dellezek-tre da veza brudet. Dirak dor ar c'hreñvlec'h edo eur C'helt a stlape en tan, a-ziwar lein eun tour, boulou soa ha peg a dremened d'ezañ a zourn da zourn. Eur saez tennet gant eur « scorpio » e dizas en e gostez dehou hag e lazas. An nesa d'ezañ a gemeras kerkent e lec'h hag a voe lazet en hevelep doare. Eun trede a heulia ha, goude c'hoaz, eur pevare, ha ne voe dilezet al lec'h gant e zifennourien nemet ken na voe monget an tan ha lakaet dre zrouziwez ar Chalianed dizarbennet a bep tu, termen d'an emgann ».

Er bloaz 46, e-pad brezel an Afrik, e voe test ar Romaned d'eun taol kaer dreist-kred. Tregonnt marc'heg keltiat, e gopt

Kaesar, a yeas a-herr da 2.000 marc'heg numid (22), o c'hansas hag o c'hasas dindan o zec'h betek e-harz mogeriou kér Hadrumetum.

E 363 goude H. S., e-mesk ar strollad soudarded roman a zifenne kér Amida (23) grounnet gant ar Bersed, ec'h en em gave diou « legio » nevez-tennet eus Galia. An istorier Ammianus Marcellinus, hag a oa eno, a zanevell eun argadenn kadarn-dreist ouz ar c'hrounnerien a voe kaset da benn gant ar Gelted-se. E-kreiz eun nozvez teñval ha diloar, goude gervel skoazell Doue war o dezo, ez ejont didrouz dre eun nor guz er-maez eus kér, ganto bouchili ha klezeier. Souprent a reont gedourien ar Bersed ha laza soudarded eur rakward anezo, hag e tegouezont e-barz ar c'hamp. Tizet o dije al lec'h m'edo savet tinell ar roue paneve garm ar re c'hloazet, strap an armou ha trouz o c'hammedou a reas d'an holl armead dihuni ha deredek d'o zaga. « Ar Gelted, ker kadarn a galon ha ma 'z oant nerzus a gorf, a zalc'has penn, o tiskar gant o c'hlezeier kement enebour a grede stourm outo a-dost. Lazer e oa bet, avat, meur a hini anezo ; ar re all en em wele war-nes beza mantret dindan eur grizilhad saeziou a daoled ganto a bep tu, rak kenstrivadou eun engroez-tud en em drôe holl ouz ar vandennadig-se ha, bep an amzer, e kreske niver o enebourien. En em lakaat a rejont, eta, da argila war-du kér, nemet ne zistrôas nikun e zremm. Kila a raent kammed ha kammed, o skei o zreid evel e mu-zul. » Evel-se e tistremenjont foz ar c'hamp hag e tinesajont a-nebeudou ouz mogeriou Amida, o c'houzañv krogad war grogad ha bouzaret gant trouz an trompilhou. « E tarz an deiz hepken », eme Ammianus, « e c'hellas ar Gelted distremen dorion kér, gloazet darn anezo grevus, darn skañv. Pevar c'hat a oa kouezet en nozvez-se, rak n'eo ket gant Rhesus, kousket ganf eun nebeut Thraked e-harz mogeriou Troja, o doa bet d'ober, hogen gant roue ar Bersed e-unan,

(22) Ar Romaned a rae Numidea eus ar poblou a anvomp bremañ Berbered ha Kabiled en Algeria hag er Marok, ha Touareged er Sahara. Diwar-benn ar poblou-se en Hen-amzcr, lenn levriou E. F. Gautier, *Le Sahara*, 1923 ; *Les siècles obscurs du Maghreb*, 1927 ; *L'Afrique noire occidentale*, 1935 ; hag oberenn veur lieslevrennek S. Gsell, *Histoire de l'Afrique du Nord*. A-zivout kezeg diweskenn ha divrid an Numidea, Komendant Lefebvre des Noëttes, *Le Cheval de selle à travers les Ages*, I, 1931, pp. 226-8.

(23) Er Siria, war an « Tigr ». Kara-Amid = Du-Amid = hec'h an Breman gant an Durked.

o dije lazet en e dinell, e-kreiz e gant mil a soudarded, ma vije plijet gant an Tonkadur ober a-du ganto. »

Kelted, e derou ar c'henta kantved kent H. S., a oa ganto kement a zispriz ouz ar maro hag a gadarnded fougeus ma weled anezo o tivizout, evit arc'hant pe vuzuliadou gwin, lezel o laza : pignet war eur chafod, e tarnaoûent an evaj pe an arc'hant etre o c'heneiled vuia-karet, en em astennen war o skoued hag e kinnigent dizaoñ o gouzoug d'ar gontel (24).

Gwell ankou eget mez. — Kalz a Gelted ne derment ket evit trei o armou outo o-unan hag ouz o zud : 1e pa n'houlent ket denc'hel da veva goude beza bet trec'hét ; 2e pa gave d'ezo e c'helltent, dre o maro, ober vad d'o c'henvrezelidi ; 3e pa felle d'ezo dizarbenn diouto o-unan pe diouz o gwragez hag o bugale mez ar sklaverez.

Grounnet e oa bet kér Numantia gant ar Romaned. Pa welas Numantiz e oant o vont da veza taget gant an nao-negez, e rejont o menoz da glask maro ar re gadarn en eun emgann diweza. Aoza a rejont o-unan o fred-kañv ma kemergont ennañ o gwalc'h a gig dam-boaz hag a vier. Hogen e nañhas pengadour ar Romaned kaout outo krogad ebet. Kelc'hia a reas warnezo gant eur foz, eur glooud-peuliou ha pevar c'hamp. Peurgollet ganto pep spi da vervel, o armou en o daouarn, war an dachenn-emgann, e lakajont an tan e pevar c'horn kér hag ec'h en em lazjont gant an dir, an tan hag ar c'hontamm. Ne vanas gant ar Romaned prizoniad ebet, na preiz diouto rak paour e oa ar re drec'hét ha pulluc'hét o devoa o armou kent mervel.

Ar pengadour roman Cato, c'hoant d'ezan da gaout termen gant brezel ar Spagn, en doa gourc'hennet lemel o armou digant an holl wazed o veva en tu-mañ da stêr Iberos. Ken dismeganus e kavjont ar seurt gourc'hennet m'en em rôas kalz anezo taol ar maro. « An dud her-se », eme eup danevelliour roman, « n'oa ar vuhez netra d'ezo eur wech kollet ganto o armou. »

(24) Gizioù ar Chermaned, evel ma 'z int displateg e skridou an Hen-amzer hag e kosa lenneged Skandinavia, ha diskleriet gant ar ouziegez-vreman, a daol eun tamm sklerijenn war gizioù brezel ar Gelted, Lenn e levr Dumézil, *Mythes et Dieux des Germains*, 1939, an eil gevrenn, *Mythes des Guerriers*, pp. 65-106, hag an trede gevrenn, *Mythes de la Vitalité*, pp. 109-151.

En emgann Telamo (225 kent H. S.), Aneroestos, penn ar Gelted, pa welas e oa kollet an devez hag e genbengadour Konkolitanos paket da brizoniad, en em dennañ en eul lec'h distro gant keneiled emouestlet d'e donkadur, o lazas gant e zourn e-unan hag a rôas, goude, termen d'e vuhez.

E 21 goude H. S., Sagroviro, e penn ar C'halianed en em savet, a voe trech'het e-kichen Augustodunon. En em dennañ a ra en unan eus e genkizou hag ec'h en em laz gant eur gougleze. E geneiled o doa e heuliet en em lazas kenetrezo, hag an tan lakaet ganto war an ti a bulluc'has o c'horfou. Ar rener all d'ar stourmad, Florus, en em lazas iveauz.

Goude gwasta santual Delph (279 kent H. S.), armead ar Gelted, luziet ma 'z edo gant kirri ha gloazidi, a voe eus an diaesa an distro anezhi a-dreuz d'eur vro veneziek : taget e vezent dibouez ha lamet a-zivar o hent ar chatal hag ar bevañs gant broiz en em savet outo. Brennos, hag a oa gloazet, a rôas renadur an arme d'e is-pengadour hag a lavaras d'e geneiled-vrezel : « En em zisammit diouz an holl c'hoazidi ha devit ar c'hirri ; n'eus tro all ebet ken da virout ho puhez. » Eva gwin a reas hag, o rei ar skouer e-unan, e sinkas e gontell en e galon. Ar pengadour nevez a gasas d'ar maro 10.000 a dud a oa re dizet evit padout da gerzout, ha, goude an emwana kriz-se, e c'hellas armead ar Gelted skañvaet diraez trumm harzou hanternoz ar Vakedonia.

E 271 kent H. S., eur vandennad Kelted e gopt roue an Ejipt, war-nes skoulma an emgann gant Makedoniz, a lazas loened d'an doueed da enklask an diouganou. Diabarz al loened lazet a ziouaganas an drouziwez. Neuze e rojont d'ar maro o gwragez hag o bugale hag, o lammatt gant ar C'hrianed o c'helezier en dour e kouezjont holl gwitibunan.

Dindan Tiberius, 400 Galian, boure'hizien Roma, grounnet e ti Krutorix gant ar C'hermaned, a voe gwell ganto en em laza kenetrezo eget en em zaskori ha mont da sklaved.

E 84 goude H. S., ar Romaned o veza trec'het e-harz menez Graupios Kalgakos ha Brezonned an Hanternoz, eun darn vras eus ar re-mañ a skôas d'ar maro o gwragez hag o bugale evit mirout outo da goueba ez veo etre daouarn ar Romaned.

Ar balc'hder. — Bras e oa balc'hder ar Gelted. War-dro kreiz an IIe kantved kent H. S., e savas brezel etre ar

C'halated ha roue Pergam hag e tileuras ar Romaned kannadourien da gas habaskaat an traou. Bez' e voe eun emwel etre P. Licinius, penn ar gannadourien, ha Solovetios, rener ar Gelted. Hemañ, avat, n'helljod e neb doare e blega ha ne dalvezas holl bedennou ar Romaned nemet d'e lakaat diblegusoc'h c'hoaz. « Eur souez e voe gwelout », eme Ditus Livius, « edo hantererez ar gannadourien, hag heñ a-walc'h anezhañ da zizarina rouanez galloudek ar Siria hag an Ejipt, dibouez-holl war ar Gelted. »

Bastarned Klondikos a zeue ganto prezegennou leun a fougaserezou hag a c'hourdrouzou ouz ar Romaned. Ar c'homzou her hag ar vent uhel anezo, an nerz hag ar gwevnder marzus a ziskouezent en holl c'hoariou-ouesk a lakaas kement a fizianez Makedoniz ma teuas da gredi d'ezo e vije ar Romaned digalonekaet o welout an dud taer-se, ha na gredjent ket zoken gortoz anezo.

E 58 kent H. S., Kaesar, flastret gantañ war glann gleiz an Arar eur meuriad a Helveted, a zegemeras kannaded a-berz ar peb-all eus ar boblad kampet war ar c'hlan zehou. Er penn anezo edo Diviko, eur c'hoziad meur, en devoa renet, hanter-kant vloaz a oa, an Helveted pa faezas ar re-mañ ar pengadour Cassius, kar da Gaesar, ha pa rejont d'e armead dismantret tremen dindan ar yeo. Diviko a zegouesas, sounn e benn ha gourdrouzus, ha ne voe ket e brezeg an hini a c'helljed da c'hortoz digant penn eur boblad trec'het, hep ti nag aoz, o komz ouz ar galloudeka eus ar Romaned, hag heñ e-kreiz e armead o paouez trec'hi. Degas a reas da goun da Gaesar « an drouivez gouzañvet gwechall gant eur c'har d'ezhañ ha kadarnded an Helveted brudet a-viskoaz. Hag heñ trec'h d'eur meuriad distag, miret ouz ar re all gant eur stêr herrus da vont d'e skora, Kaesar ne dlee ket re fiziout ennañ e-unan nag o disprizout. An Helveted o doa desket digant o gourdrouz fiziout kentoc'h er gadarnded eget er gwidreou hag er spiou-brezel. Ra ziwallo Kaesar, eta, da lakaet al lec'h m'edont end-eeun da veza brudet da viken e koun an dud dre wall-reuziad ar Romaned ha dismantre e armead. »

Antronoz kemeridigez Avarikon gant ar Romaned. Verkingetorix a zisklerias d'e re « n'eo ket het trec'h ar Romaned dre gadarnded hag en emgann reizet, hogen dre eun doare ijin er sezizerez a c'houzont gwell eget ar Gelted ; dre e aked-heñ ez a ar brôadou disrannet betek-hen dionz

mad an holl d'en em gevredi gantañ, oc'h ober eus Galia a-bez eur c'horf unvan, ne vije ket ar bed-holl evit herzel outañ ».

Kendalc'h-meur pennou Galia en doa divizet goulenn digant pep poblad eun niver a soudarded da sevel an arme vrás a dleed da gas da skoazell Alesia ; ar Vellovaked, brôad galloudus, a c'halle lakaat war an dachenn-vrezel kant mil a soudarded, a nac'has kas an dek mil a vrezelourien a c'houlenned diganto. Diskleria a rejont e felle d'ezo brezelekaat ouz ar Romaned en o ano ha d'o grad-i, hep senti ouz den.

Al lorc'hentez a rae da Gelted zo stourm ouz an elfennou zoken : mont a raent gant o armou d'ar mor kounnaret a c'hounaze war o zevennou ; ne dec'hent na rak an tangwall war o ziez na rak ar stêriou o tic'hlania ; eur vez e vije bet ganto m'o dije diwallet diouz eur voger pe eun dôenn o kouenza. D'ar seurt fougarezou, moarvat, e tleas ar Gelted beza brudet evel eur ouenn disakr, diskleriet ganto ar brezel ouz an Natur, a denne ar c'heleze ouz tonnou ar mor, a daee ar gurun hag a daole saeziou gant ar gourventenn.

An dalc'husted (kendalc'h-ober). — Gwall-damallet eo bet d'ar, Gelted gant skrivagnerien an Hen-amzer beza digendalc'h. « An distera koll o digaloneka hag o diskar », emezo. An istor anezo ne ro ket da gredi kemend-all. En Italia, ar c'hang daouzek meuriad eus poblad ar Voged a reas penn d'ar Romaned eus ar bloaz 228 d'ar bloaz 190. Na drouiziwez war zrouiziwez, na dismantr o bro mac'het euzus gant eur ribitailh soudarded aet e gouez n'hellas o lakaat da zizarma. Bep bloaz e weled ar brezel adtarzet, ar c'hériadennou entanet, an trevadou gwastet, ar chatal skrapet, an tiegeziou o kantreal a-stlabez amañ hag a-hont, hemole'hiet ha muntret, ar mere'hed gwallet ha gwerzat da sklavezet da bell. Ha bep bloaz e weled anezo iveauz o terc'hel digeflusk gant ar stourmad dindan renadur o fennou Ariovistos (223), Krixos ha Magalos (218), Korolamos (196), Dorulakos ha Boiorix (191). Pa davas ar brezel, e voe dre ziouer a vrezelidi : eus eur boblad vrás, kadarn ha hegad, ne chome mui war sav nemet kozidi brevet gant an oad hag ar glac'har ha bugaligou.

Er Spagn, Numantiz n'oa ganto nemet 8.000 a gadourien ; ar gêr anezo, hep touriou na mogeriou, a save ouz ribl stêr

Duerios (Douro) war eur grec'henn izel-a-walc'h. Stourm a rejont, evelkent, e-pad pevarzek vloaz ouz ar Romaned, ouz o zrec'h meur a wech en emigannou kollus bras. Ar Geltibered a voe dleourien d'o dalc'h-ober kerkouls ha d'o c'hadarnded ma voent anvet gant ar Romaned « nerz ar Spagn », *robur Hispaniae* (25). « Er brezel ouz an Hellened », eme ar Gresian Diodoros, « eur predig-amzer hepken a hell diarvari an trec'h ; er brezel ouz ar Geltibered, an noz a zisrann peurliesa an emgannerien hag e talc'her ganti ker start ha ker start, e-kerz ar goañv zoken. Rak-se, e c'hallfed ober eus brezel ar Geltibered eur « brezel-tan ». Ar skriva-gner-mañ, end-eeun, a evesa « e tiskouez al Luzitaned, hag i ar re galoneka eus an Ibered, kalz nebeutoc'h a gendalc'h e gwall-blegennou pouezus ar vuhez eget ar Geltibered ».

En enez-Vreiz, ar Silured, war anzav an daneveller Tacitus e-unan, a savas ouz ar Romaned (eus ar bloaz 44 d'ar bloaz 78 goude H. S.) eur stourmad taer ha dalc'hus dreist-kred. « Nag an aon nag an drugarez n'hellent gounid tra diganto. Dalc'hmat an armou en o daouarn, n'oa nemet al « legionou » bepred kampet a gement a c'helle o denc'h sujet ».

E Galia, pa zegouezas argadenn ar Gimbréd hag an Deutoned, ar Gelted, dre n'oant ket evito war an dachenn, en em serras en o c'hreñlec'hioù, hag eno, bourreyt gant an naonegez, kentoc'h en em zaskori, e voe gwell ganto harpa o buhez o tebri ar re a oa lakaet dre o oad pe o reiz diwarrek d'an emgann. Tri-ugent vloaz diwezatoc'h, e seziz Alesia, pa savas dienez war ar bevañs, Verkingetorix a vodas eur c'huzul d'en em zivizout diwar-benn o stad. Darn a oa meneg ganto en em zaskori, re all a alie ober eun dizailhadden ouz ar c'hrouunnerien e-pad ma vane ganto nerz a-walc'h d'en em ganna. Kritognatos, kadour brudet eus poblad an Arverned, o prezeg d'e dro, a zisleberas evel digalon an neb a venege en em zaskori, a gondaonas evel dievez neb a alie ober eun dizailhadden, hag a ginnigas d'ar vodadenn heulia ar skouer a oa bet rôet gant o zadou e-pad ar brezel ouz ar Gimbréd. Divizet e voe e vije pleget d'hen ober mar bije ret, ha mar bije daleet re bell d'o skoazia, kentoc'h eget digeri doriou kér d'ar Romaned ha degemerout ar peoc'h.

(25) Florus.

Brezelioù ar C'halianed ouz Kaesar o deus tennet sked war veur a zen a skouer, enno kalon, meiz ha nerz-korf, ha, war eun dro, kendalc'hus-tre en o menoz. Eus ar re-se e voe Ambiorix, roue an Eburoned, Kommos, roue an Atrebated, ar C'harnut Gutuatros, hag ar Senon Drappes. Dalc'hmat o redek war varc'h gant ar c'hree'hiou hag an traofñiou, e rejont d'ar Romaned e-pad meur a vloavez eur brezel didrugarez. Ambiorix a welas e boblad kaset da get hag e benn lakaet eur gopr warnañ gant Kaesar ; rankout a reas klask repu e-touez ar C'hermaned. Kommos, gwirion d'al le en devoa graet « na welje biken dreminn eur Roman nemet war an dachenn emgann », en em dennas en enez Vreiz ; Gutuatros, taolet da breiz da soudarded Kaesar, a voe merzeriet ganto ; Drappes, paket da brizoniad, a nac'has debri boued hag a varvas gant an naon.

En hevelez bro, e-pad ar brezel-se end-eun, e voe gwelet eun taol-kaer a nerz-kalon. Verkingetorix o veza diskleriet da bennou ar C'halianed e ranked kemma en holl d'an holl an doare da vrezelekaat, poania da lemle diouz ar Romaned ar bitaill hag ar boued kezeg, entana an tiez distag hag ar bourc'hiou, leski betek ar c'hreñvlec'hiou a oa lakaet en argoll dre zistervez o mogeriou pe diemzao o lec'hiadur, holl ec'h asantjont d'ar mennad-se. En eur ober eun dervez, en tu-hont da ugent kér ar Vituriged a voe lakaet e ludu. Heuilhet e voe ar skouer anezo gant ar pobladou tro-dro, hag e welas ar Romaned mantrat eur c'helc'h a dan a bep tu d'ezo.

Ar vadelez. — Saouzanet e oa bet Kreisteiziz gant krizder ar Gelted er brezel. Er bloaz 281, Belgios pengadour ar Gelted, o veza trec'het war Vakedoniz, a reas lakaat d'ar maro en eul lidrōad d'an doue ar pep kreñva hag ar pep brava eus ar brizonidi ; ar re all, staget ouz gwez, a dalvezaz da bal d'ar Gelted da depna d'ar gwenn gant o goafiou-hann. Brezelourien Kombutis hag Orestorios, argadet ganto an Etolia, a vuntras kement den gourel a gavjont, hep erbedi ar gozidi nag ar vugale. Ar gwragez hag ar merc'hed yaouank, n'en em lajont ket o-unan, a voe gwallet eus ar gwasa. Er bloaz 114, ar Skordisked, goude flastra eun arme roman a oa deut d'ezo betek en o bro, a redas war-raok, beñvel ouz eur froud drasterez, betek ar mor Adriatik : rei a raent taol ar maro d'ar re c'hloazet war an dachenn

engann, muturnia ha disleberi korfou ar re varvet, jahina ar brizonidi dre an tan hag ar moged, eva e kloenn an enebourien lazet ; er c'hériou kemeret a-daol-nerz, e tigorent kof ar gwragez dougerezed hag e tiframment diouto o frouez « evit ma vije merket war hep krouadur-den pouez o drouakrañs ». Vindeliz, en argadennou a'raent e tu kreisteiz d'an Alpou, a ziskouez an hevelep krizder. « Ker kounnaret ez int ouz an Italianed », eme Strabon, « ma lazont ar vugaligou gouezel ha ma 'z eont betek muntra ar gwragez dougerezed a lavar o beleien hag o divinourien e c'hanfent mibien ». Er bloaz 15 kent H. S., ar Romaned o veza arsailhet bro an Daurisked, e voe gwelet merc'hed ar boblad-se, pa n'o doa ken a spegou, o vrevi o bugale ouz an douar hag o skei anezo, goude, gant pennou ar soudarded roman. Er stourmad bras eus ar bloaz 61 goude H. S., Breiziz a drouc'h e divronn ar merc'hed, o berie ouz peuliou lemm, a laze, a grouge,^a a stage e kroaz kement-hini a gouze etre o daouarn ; dek mil den ha tri-ugent, Romaned pe keneilidi ha sujidi d'ar Romaned, a gavas o maro evelse.

N'oa ket ar seurt oberiou, hag int leun a grizder d'hor meno, a-enep da lezennou ar brezel, evel ma intented ha ma raed anezañ en Hen-amzer. Sevenaeta poblou an oad-se, Ejiptiz, Assirianed, Persed, Gresianed ha Romaned, e bro o enebourien pe e brezelioù en o bro o-unan, o deus graet hevelep torfedou. Hogen, an holl dud-se, hag a ziskouez beza war an dachenn-emgann gwir ziaoulou dislonket gant an ifern, a veze peurliesa dishañvel a-grenn ar stumm anezo, p'en em gavent e peoc'h e-kreiz o c'herent hag o cheneiled.

Da anzav holl skrivagnerien an Hen-amzer, e oa ar Gelted degemerus mēurbet, o'ch ober degemer mat d'an diavézidi a dremene dre o bro. Ne serrent nepred an nor war o zieg hag an tremeniad a zeue e-barz en deveze e lod eus o fred. « Ar Geltibered », eme Diodôros, « a zo kriz meurbet ouz an dorfetourien hag an enebourien, nemet brokus ha hegarat ez int ouz o ostizien. Beva a reont laouen an divroïdi o'ch ergerzout o bro ; heligenta a vez ganto gouzout piou a roio bod d'ezo hag e veulont ar re a vez a-gevret gant an diavézidi, pa gred d'ezo ez int karet gant an doueed ».

E 147 kent H. S., Numantiz a zegemer en o c'hér tud Segida a dec'he rag ar Romaned. Erbedi a rejont evito, pa

greded'ezo kaout gwir d'hen ober, o veza ma oant chomet er-maez eus an diweza brezeliou. Roma a nac'has rei trugarez d'an dec'hidi hag a c'hourc'hennnas da Numantiz lezel o armou. Ar re-mañ ne dermont ket neuze da staga drezo o-unan gant ar brezel ouz ar Romaned.

Er bloaz 123 kent H. S., an Allobroged a ro repu da Deutomaloz, roue ar Salied, eur boblad keltiek ha ligurek, o paouez beza bet distrujet gant ar Romaned. Daoust da c'hourdrouzou ar re-mañ, e nac'hont e zaskori d'ezo hag ez eont d'an armou.

E 363 goude H. S., e-pad seziz Amida gant ar Bersed, e vœ ar Gelted, en em gave e-touez difennerien kér, lakaet er-maez anezo o-unan o welout ar c'hrizderiou a rae ar Bersed gouzañv d'o frizonidi. — « Eur beurevez », eme Ammianus, « e weljomp eun engroez tud o kerzout war-du kamp ar Bersed. Kériz Ziata nevez-kemeret gant ar Bersed ha kaset ganto e sklaverez an hini e oa. Evel m'edo an holl dud eus ar broiou tro-dro en em dennet er gér-se, ar Bersed o doa paket eno eun niver a brizonidi. Bez' e oa en o zouez kozidi gabac'h ha gwrac'hed brevet a gozni. Pa zeue e nerz da c'houita gant hini pe hini eus an dud réuzeudikse, diviet gant hirder an hent, ar Bersed a drouc'he d'ezañ e seuliou treid pe e arzelliou hag e zileze war al lec'h. Ar soudarded keltiat, teneraet gant an arvest doanius-se, a vennas ober eun dizailhaedeg hag a ginnigas laza o zribuned (26), ma talch'hent d'o herzel da vont ».

(26) Ofiserien uhel o ren al « legio ». Chouec'h a oa anezo dre e legio ».

(27) Aided Conculain « lazadenn Ki Kulann ». Hervez Danevellou bloaziek Iwerzon e vije bet lazet Setantios (Setanta er Grenn-amzer) er bloaz II goude H. S., d'an oad a sez vloaz warn-ugent. Brezonek ha nekel iwerzonek eo an anoy anezañ. Bez' e oa en enez-Vreiz, en oadvez kelt-ha-roman eur boblad-tud anvet Setantii. An danevellou, meneg enno a Setantios, a zo e lavar-plaen mesket a werzennou ; diskouez a reont e-leiz a roudou eus an Hen-amzer : implij ar gae, goaf-bann anvet gaison gant ar Gelted koz, implij ar charr-emgann (*cath-charpat*) aet er-maez a c'hiz en Iwerzon en trivet kantved goude H. S., ezvezañs an tok-houarn hag an hobregon (nemet el lec'hion ma 'z eo bet adaozet ha nevesaet ar skrid), roidigez er banvezion eus an darn wella d'ar chaloneka brezelour, bezañs an drouized, kredenn e oa an hud holle'halloudek, hag all. Sellout d'war-benn an danevellou-se hon VIe pennad, ha L'épopée celtique en Irlande, gant d'Arbois de Jubainville, War Setantios e-unan ienn skrid-studi Alfred Nutt *Cuchulain, the Irish Achilles*.

Eun danevell eus ar Grenn-amzer (27) a laka esmaet iveau gant eun hevelep barrad truez ar c'hadour Setantios, Ki Kulann, gwasa medour pennou tud en dije redet biskoaz tachennou brezel Iwerzon. Kerent nesa an dud lazet gantañ a oa en em gevredet hag o doa savet eun arme outañ. Dont a reont e Bro-Ulad hag e kerzont war-du Emania, ar gér-benn anezo, e-lec'h m'edo Setantios. Dre ma tremenont ne chom ken nemet regez-tan ha korfou maro. Grounna a reont Emania ha moged an taniou-gwall, o deus e houezet er gompezzenn tro-dro, a ra eur goumouleñn ec'hon divent a heur-c'holo anezo. Daoulamm o mirc'hed ha stroñs rodou o c'hirri-brezel a ra d'an douar krena betek en diabarz kér. An aer a zasson gant o garmou-emgann ha strap o armou. Netra ne ra da Setantios plega, nemet leñverez ar merc'hed hag ar vulalec'h, tec'hel ha muntrit betek e-harz ar mogeriou, a denera e galon. — « Biskoaz betek-hen », emezañ, « n'em eus gallet klevout merc'hed ha bugale o klemm hep mont d'o skoazell. » — Ha daoust da bedennou ar gwrazeg hag ar plac'hed yaouank en em vod spouronnet-holl en-dro d'ezañ, e wisk e zilhad-brezel, e laka staga e zaou vare'h ouz e garr hag e red er-maez a gér, gant e baotr-karr hep-muiken, evit mont d'eun emgann e oa e donkadur mervel ennañ.

Ar vuanegez. — An hirc'houzañ, an emvestronia, e oa, anat eo, an dellidou a vanke an aliesa d'ar Gelted koz. Bez' e oa anezo, evit an darnvuia, tud taer, buanek, diaes-dreist ober outo. War-dro ar bloaz 238 kent H. S., an daou roue a oa e penn Boged Italia, Atis ha Galatos, c'hoant d'ezo d'ober brezel ouz ar Romaned, en enep d'ar bobl, o devoa gopret meur a vil a venezidi eus an Alpou. Ar bobl, aet e kounnar, a gemeras an daou roue, o muntras hag a reas d'ar venezidi distrei d'o bro war o c'hiz. E Galia, er bloaz 56, sedourien an Aulerked hag al Lexoved, o veza nac'het kemerout an armou ouz ar Romaned, a vœ lazet gant ar bobl.

En emgann menez Olumpos (Azia-Vihana, 189 kent H. S.) e c'hoarvezas d'ar Gelted, ganto da armou gouzifadiou ha goafioù, beza faezet dindan ar grizilhad saez.ou ha daredu taolet outo eus a bell gant ar Romaned. Oc'h en em-santout dare, ez ejont e gouez, ma krenient war an douar, skoet gant ar seurt barradou a sav diwar ar goumnar en he gwasa,

e keit ha ma ledanae ar re barfeta anezo, gant o daouarn-o-unan, ar gouliou a c'houzañvent, dre m'o chavent mezus pa n'oant ket a-wel a-walc'h. Goude emgann menez Magaba, e weljod ar brizonidi geltiat, droug enno ken ma eonennent, o'torrimellat war an douar en eur santa o chadennou hag o klask en em vouga kenetrezo (28).

Ammianus Marcellinus a laka evez e oa an eiz mil Kelt en em gave grounnet e kér Amida mat d'en em ganna war an dachenn plaen, nemet divarrek e oant lakaet gant o zemz-spered feulz da zifenn eur gér vogeriet ha d'ober en-dro d'an ijinou-brezel. « Ober dizailhadennou amzere ne ouient ken, ma tistrôent en-dro hep gwech bihanaet o niver, goude en em ganna kalonek, nemet n'o devoa ket graet muic'h a se evit difenn kér eget eun den, e sell mouga eun tanwall, hag a yaje d'ezāñ gant eur flac'hadiig dour. »

Pa raent skouarn vouzar ouz pedennou o zribuned, e voe divizet nac'h hiviziken digeri an doriou d'ezo. Gwelet e voent neuze « o skei gant o c'hlazeier ouz an doriou serret hag o yudal, evel kel lies-all a leoned hag a digred, gant ar redi o lakae distriuant. Eur rann-galon e oa d'ezo, en o balc'hder, meiza e rankjent, ma kouezfe kér Amida, mervel dindan an dismantrou anezo, hep lezel war o lerc'h koun eun taol-kaer bennak, pe zoken e c'hellje beza dic'hrounnet warni kent m'o dije graet o divrec'h mann-da harpa brud kadarnded ar Gelted ».

O natur-spered taer ha techet d'an droukrañs a reas a-wechou d'ar Gelted terri kengwir ar poblou. E 284 kent

(28) Da veiza an holl draou-se, ret eo kaouï koun eus ar strolladou gwazed yaouank dibabel, eus ar bagadou gouezvrezelourien « lieseneck » (eigi einhamr, gouez da Skandinaviz) a ziskouez beza bet gant indezenuropegerien ar ragistorvez. Roud anezo a zizolber e marzdanevellow ar Chresianed a-zivout an dud-varc'h (an dro-envel unan *Kentauros* a c'houllenn en he diagent eur furm ragistorek *Kentrwo-), e marzdanevellow an Indezidi ariekaet diwar benn ar C'hendharyaed (*Gandharva*, eus eur stumm rag-istorek *Gondherwo), e redadegou gouez an dud-vouc'h (*Luperci*) e-pad miz ar febrou (febrero, eus *Ghedhriwo) gant ar Romaned, hag ivez moarvat er c'hredennou slavek diwar benn an dud-vleiz hag ar sumerien-wad (everien-wad ha dherien kig-kriz e oa ar ouezvrezelourien). Ar re wella anavezet ganeomp eus ar bagadou « net e gouez », eus ar bagadou « kounnaret »-se, dre ma par warno gontou an istor, eo re ar C'hermaned : Berserkired - brezelourien-arz - ar Skandinavied. Lenn, e levr Dumézil meñget en notenn 24, ar pennad anvet *Les guerriers-Jaunes*, pp. 79-91. A-zivout al liesene, kenveria *L'Anthr.* 1929, p. 434.

H. S., e teuas ar Senoned da c'hrounna Aretium, eur gér etruskek e gwarez ar Romaned. Sened Roma a zileuras war-du ar Gelted kannadourien evit gourc'henn d'ezo dic'hrounna hebdale. Ne ouzer ket reiz-mat petra a c'hoarvezas en emweladenn-se : pe lavarioù rok ar gannadourien a lakaas ar Gelted da vont e gouez, pe unan eus pennou ar Sened, o kas talvout d'ezo eun dismagañs bennak graet d'ezāñ e-unan, a voe kiriek d'ar gwall-zegouez. Ne vern penaos, munret e voe ar gannadourien roman ha skignet an izili anezo, gant o saeou ha merkou o renk, en-dro da vogeriou kér.

Buanegoz ar Gelted, pa na gave ket he zu da reuzia ouz an dud, a reuzie ouz an traou. Er bloaz 114, ar Skordisked, droug enno o welout ar mor Adriatik oc'h herzel outo da gerzout war Roma, e gunujennas hag a strinkas en e donnou o goafiou-bann hag o saeziou.

Ar gerreizded (kempouezder-youlou). — Setu amañ, en dic'haou, diou zanevell o tiskouez splann e oa gouest ar Gelted a-wechou da zerc'hel war o buanegez hag o droukrañs, ha diwar gwir abeg e vijent.

Ar gannaded, dileuret gant sened Roma d'ar Gelted a c'hrounne Clusium, o doa torret ouz ar re-mañ kengwir ar poblou (29). Pell diouz o chastiza, ar sened o anvas d'an enoriou. Pa glevjont kement-se, ar Gelted a savas enno droug bras. Disanka a rejont eus an douar o arouezintioubrezel hag e kerjont trumm war-du Roma. An engroezez-se a dud, a girri hag a gezeg en em astenne er pellder war eun dachennad ec'hon-divent hag-e save diouto, dre ma kerzent, eun tousmac'h heñyel ouz ar mordrouz. An dud a ziwar ar maez a dec'h razo ; re ar c'hériou a oa mall ganto serri o doriou ha redek d'an armou. Gant euzus e oa bét an dismagañs graet d'ar Gelted, edo an holl o c'hortoz eus o ferz gwastadennou ar skrijusa. Hogen, en enep da spouron an holl, ne rejont ket a grizderiou hag ec'h en em virjont diouz pep preizerez. Pa dremenent ebiou d'ar c'hériou, e youc'hent n'o doa ken d'ober nemet ouz ar Romaned hepken, hag e vije sellet ganto an holl boblou all evel keneiled.

Roue ar Vakedonia, Perseus, a savas c'hoant d'ezāñ d'ober brezel d'ar Romaned. En em glevout a reas da gaout skou-

(29) Sellout ouz ar pennad kenta.

zell eur strollad brezelourien geltiat eus poblad ar Vastarned, a oa kampet en Illiri, ha d'ez 10.000 a varc'heien ha kemend-all a droadeien o redek ker buan hag ar c'hezeg hag a gemere, en emgann, lec'h ar varc'heien lazet. Divizet e voe en dije digant roue ar Vakedonia pep marc'heg dek pez aour ha pep troadeg pemp. Rener ar vandenn, ar roue Klondikos, a zegemerje e-unan 1.000 pez aour. Pa glevas kelou e tostaent, Perseus a c'hourc'hennnas d'ar c'hérou ha d'ar c'hériadiennou war o hent dastum ed, gwin ha chatal. Ar Gelted a ehanas e-harz kér Dessudaba, e rannvro Maedika, o c'hortoz ma vije paet d'ezo an arc'hant divizet. Ar roue a zileuras neuze etrezek enno unan eus tud e lez, Antigonos, da gemenn d'ezo dont betek Bulazôra, eur gér eus ar Beonia, ha da bedi ar renerien anezo da zont niverus d'e gavout. Antigonos a zezrevellas d'ezo ar bevañs a bap seurt en doa ar roue graet danzen war o hent hag an donezonou, aour, kezeg, harneziou, gwiskamantou-brezel, a oa bet prientet d'ar bengadourien. Ar re-mañ a eilgerias e weljent, pa vijent war al lec'h, petra a zeujé eus ar geriou-se hag a c'houennas ouz ar c'hannad ha degaset en doa gantañ an arc'hant a oa da veza darnouet d'o soudarded. Evel na responte ket Antigonos, Klondikos a lavaras d'ezan : « Kea da gemenn d'az roue na raio ar Gelted kammed ebet warraok ken n'o devo bet an aour hag ar goustlou-tud ». Perseus a addileuras neuze Antigonos d'ar Gelted evit rei da anaout d'ezo n'en doa ken ezomm a gel lies a gadourien hag e vije trawalc'h d'ezan gant 5.000 a varc'heien hepken. Pa welas ar Vastarned e oa bet graet d'ezo kuitaat o bro d'ober kammed goullo, e savas droug ha kroz ganto. Klondikos a c'houennas ha paet e vije da vihana, d'ar 5.000 marc'heg-se an arc'hant divizet, Antigonos o veza respondet etre ya ha nann, Klondikos e gasas war e giz, hep aotren ma vije graet d'ezan an distera droug, — a-vec'h m'en doa Antigonos e-unan kredet gortoz kemend-all! — Ar Gelted a stagas gant penn o hent war-du an Danuvios, o preizata, d'en em zic'haoui, ar boure'hiou war harzou an Dhrakia.

An dic'hoantegez. — Tamallet eo bet d'ar Gelfed gant skri-vagnerien an Hen-amzer béza re duet d'an arc'hant ha c'hoantek-dreist a breizerez. N'heller ket nac'h n'o dije allies lakaet eur priz gwali-ger d'o servij, ha ret eo anzav

n'en em ziskouezjont ket atao gwirion-rik er marc'hadou hag e rejont, techet ma 'z oant d'ar skraberez, gwall-daoliou ervezus a-wechou.

E brezelou ar Spagn, ar pengadour Roman Marius Cato, taget ha war var da veza faezet gant eun armead niverus a lpered, a zileuras kannaded da c'houenn skoazell digant ar Geltibered. Ar re-mañ a zalc'has warnañ ma roje daouc'hant a dalantou (eur milion a lurion) (30). — Unan eus ar rouanez war-lerc'h Aleksander-Veur en doa goustlaouet eur vandennad eus Kelted an Danuvios, degas a rejont ganto o gwraguz hag o bugale ha, pa voe paouezet gant ar brezel, e c'houennjont ar gopt evit o zud kerkoù hag evito o-unan. — « Eur pez aour a zo bet divizet dre Benn Kelted », emezo ; « ar re-mañ daoust ha n'eou ket Kelted ez int ? » — An doare-se da seveni ar feur divizet, hag a save an arc'hant dleet d'ezo eus 30 talant (150.000 lur) da 100 (500.000 lur) ne voe ket kavet mat gant roue Makedonia hag ez eas an arguz etrezo war daeri. Ar Gelted o veza kinniget laza ar goustlou-tud lakaet e kred etre o daouarn, e rankas ar roue mont d'ezo gant holl widreou eur Gresian evit ma tizfe savelei e ousflou, mirout e arc'hant hag en em zizoher diouz ar skoazellouriën-se ken amjestr.

En Eru, er Sikelia, e oa bet hoalet gwall-c'hoantegez ar c'hoprsoudarded keltiat e servij Karthada gant teñzoriou an templ, ar pinvidika eus an enezenn. Evel ma veze eveziet ha dalc'het warno gant kériz hag ar pep all eus difennourien kér, e tec'hjont kuit eun nozvez hag e tremenjont d'ar Romaned. Kélen a rejont ar re-mañ e doare ma trech'hjont da gemerout ar c'hreñvlec'h. E-kreiz ar veskadeg a savas da heul, ar Gelted a beurwastas an templ.

En enep d'ar skoueriou-se e c'heller lakaat ar re-mañ : — Sened Roma a ginnigas d'ar Gelted, a c'hrounne Clusium, arc'hant bras, ma karjent ober o dilez eus kastiz an tri c'hannad o doa torret outo kengwir ar poblou. Ar Gelted a nac'has hen ober hag a zalc'has start warni ma vije kastizet ar re gablus. — Ar Skordisked o devoa touet war o le chom hep degemerout pe virout aour en o ziez, ne vern evit pe gefridi. — Hervez ar Gresian Diodôros, ar Gelted (war an Douarbras) a gas ganto penn an enebour o devez lazet, nemet e lezont an diboure'h anezan d'o mevelien. Uhelidi Iwerzon

(30) Luriou sour kent 1914.

a rae kemend-all : ar c'hadour Setantios, lazet gantañ ar pevar sklerijenner a ziaraoge armead ar rouanez Medua, a drouc'has o fenn outo'; ar c'horfou maro, avat, a lezas war an daou garr-empenn hep lemle diouto o dilhad, o armou hag o bragereziou, hep zoken distaga ar c'hezeg. Divalo e vije bet war e veno, kemerout an holl draou-se.

Eur Chelt, anvet Kavaros, en doa aloubet, en eun argadenn vrezel, eur Chresianez a voe degaset gantañ da skavez en e gêr. Pried ar wreg-se a zeuas d'e gaout hag a ginnigas d'ezan he dasprena digantañ. Ar Chelt a ziskouezas beza ostiz mat ha brokus ha ne vennas degemerout nemet eur priz-daspren izel a-walc'h. Ar wreg a reas d'he fried anzav en doa degaset kalz muioc'h a arc'hant eget m'en doa kinngit, hag hen diskuilhas da Gavaros, oc'h alia hemañ da laza hec'h ozac'h, a gasae emezi, evit laerez digantañ e vadou. Pa guitaas an den gant e wreg, goude paea an dasprenadenn anezzi, e reas Kavaros eur pennadig ambroug d'ezo. Deut koulz ar c'himiad, war zigarez kinnig eur roâd d'an doueed, e reas d'ar Chresianez derc'hel krog en aneval a oa da laza, nemet, e lec'h trouc'h a benn d'al loen, ar vaouez an hini a zibennas. Neuze e tezrevellas d'an ozac'h trubar-derez e bried hag e taskoras d'ezan arc'hant an dasprenadenn.

Al lealded. — Skrivagnerien an Hen-amzer a zegas da skouer eun taol bennak a zislaaldd hag a drubarderez graet gant ar Gelted. E-pad ar brezelioù diwar-benn mestroniez ar Spagn, eun arme roman hag eun arme garthadat en em gavas, eun deiz, keñver-ouz-keñver. Ar Romaned a oa nebeut anezo, nemet o doa ganto 20.000 a Geltibered. Pengadour Karthadiz a weladennas e kuz pennou ar re-mañ hag o hoalas, gant eur yalc'had vrás a arc'hant, da gas kuit ganto o brezelourien. — « Ne gavjont ket kasaüs ar c'hinnig-se », eme an danevellour roman Titus-Livius, « rak n'oa nep meneg ennañ da drei o armou ouz ar Romaned. Kinnig a raed d'ezo evit lezel ar brezel kement hag evit hen ober. Ar soudarded, gounezet gant ar spi da welout o ziegez, a voe ken aes o zrei hag o renerien. A-greiz-holl, ar Geltibered a say diouz an douar o arouezintiou-brezel hag en em denn ac'hano hep teurvezout selaou ar Romaned a asped anezo da chom. » — Ar pengadour roman, pa oa diwarrek da zerc'hel dre nerz e genvrezelidi,

ha n'helle ket stourm e-unan ouz Karthadiz, a rankas eeuna trumm an argiladenn.

En Egipt, 4.000 Kelt, gwarnizonet e rannvro Memphis, oc'h ober o mad eus m'edo ar roue, Ptolemaios Philadelphos, dalc'het gant eur brezel ouz sujidi en em savet outañ er penn-all eus e rouantelez, a gavaillhas da deurel an dourn war deñzor ar roue ha da vestronia an Egipt-Izela. An amzer a c'houitas d'ezo da c'hallout kas o dezo da benn. Ar roue, avat, a zamglevas eun dra bennak ha, pa na grede ket o c'hastiza gant an armou, e reas d'ezo tremen, war eun digarez gwidreüs, en unan eus enezennou an Nil hag o lezas da verval eno gant an naon (31).

E 243 kent H. S. Antiochos Hierax (ar Sparfell), e brezel ouz e vreur Seleukos diwar-benn rouantelez ar Siria, en doa goustlaouet en e arme eur strollad mat a Gelted eus poblad an Dolistoboged. En eun empenn bras e-harz menez Taurus (Az-Vihana) e voe faezet Seleukos hag e kreded zoken e oa lazet. Ar Gelted, pa glevjont ar brud, a ziwanas en o spered laza Antiochos hag argadi Siria. E gortoz e oant, ma n'hellent ket he yeoa, e c'helljent, da vihana, e-skeud an dizurzioù a savje gant gouenn ar rouanez kaset souden da get, he gwasta aesoc'h a se. Lakaat a rejont o dourn war Antiochos, na zeuas a-benn da virout e vuhez nemet dre rei d'ezo e deñzor. C'hoaz, pa ne grede ket o c'has diwar e dro, e reas ganto eur feur d'o goustlaoui a-nevez.

En enep, Kelted Antigonos Gonatas, roue ar Vakedonia, e servijas ez leal en e vrezeliou ouz Purros. Int-i hepken a zaleas an drouiziwez anezan hag, e-keit ha ma tec'he ar soudarded vakedoniat ha ma tremen d'an enebour, e talc'h-jont penn ken na voent lazet holl gwitibunan (274 kent H. S.).

Kelted Purros iveau a ziskouezas beza leun a lealded. Rak-se, ar roue a rae brao-dreist d'ezo, o fiziout enno, en empenn, al lec'h'ou risklusa da zifenn ha, goude an trec'h, e c'hounidou-brezel brasa da virout.

E brezel ar S'kelia (261-241), ar Gelted gopraet gant Karthada a zalc'has d'ar ger divizet ez gwirion ha kalonek keit

(31) E Bithunia, ar roue, pa ziskrede war ar Gelted ec'h ijinent hevelep tra outañ, a reas e venoz da ober laza an holl bennou anezo en eur bañvez bras m'o fedas d'ezan. Kelennet e kentel, ar Gelted e zilarbennas dre e laza ouz e daol e-unan.

ha ma voe paeet reiz o gopr, ma voe bitailh a-walc'h ha ma reas an Tonkadur a-du gant Karthada.

Er Spagn, kériz Segovia, kentoc'h eget terri al lealded touet d'ar Romaned, a voe gwel ganto gouzañv an euzusa arvest ; lazadeg o gwragez hag o bugale gourc'hennet gant al Luzitaniad Viriathos (32).

Deiotaros, roue ar C'halated, daoust d'an diouganou da veza fall pa gimiadas da gevredi gant armead Pompeius Magnus, n'houlas ket mont a-enep ar feiz hag ar garantez en doa touet d'ar bobl roman. O kerzout da zifenn frankiz ar Romaned, lakaet en arvar gant Kaesar, e ouie e rae e zlead : hennez a oa, war e veno, kalz en tu-hont d'e rouantelez ha d'e vadou.

An doujañs ouz an anaon hag an doueed. — N'heller ket diskredi war doueuisted ar Gelted. Ha, koulskoude, himennou eus skrivagnerien an Hen-amzer o deus tamallet d'ezo o dizeoliezez.

Pa wastas Makedonia, Brennos n'espernas ket an templou. Lavarout a rae en eur c'hoapaat « ez oa an doueed p'vidik a-walc'h da rei traou d'an den krouet, hag, o vez a tar-naouent ar madou d'an dud n'o devoa ezomm ebet anezo evito o-unan » (33).

Ar Gelted o dije diskouezet a-wechou ken nebeut a zoujañs ouz ar re varo hag ouz an doueed. Goude emgann an Thermopulou, e vanas ar Chresianed mantret o welout na röent d'o brezelourien lazet sebeliadur ebet hag e tilezent

(32) Da gembraeg *Guriat* (IXe kantved), *Guriad* (XIIe k.), *Gwriad* (breman) eo denet an ano brudet-se, *Zeitschrift für celtische Philologie*, I, 1897, pp. 52-3.

(33) « An donezoner-pinvidigeziou » a zo bet unan eus an anoiou laket da Zoue gant an indezeuropegerien. Ac'hano ar sanskriteg *Bhaga*, an hen-berseg *Baga* (Bag e persianeg-breman), ar phrugianeg *Bagaios*, ar slaveg *Bogu* « Doue » (Bog e slaveg ar Balkaniou, e poloneg hag e sorbeg-izela, Boh e sorbeg-uhela hag e tchekeg, buog e polabeg). Ouspenn *Bogu* « Doue » en deus ar rusianeg an daou ano-gwan *bogatu* « pinvidik » hag *ubogu* « paour ». Hervez Helmold, *Chronicon Slavorum* (XIIe kantved goude H. S.) e oa gant ar Slaved daou zoue, unan mat, drouli egile, hag e raent eus an hini drouk *Tchernoboh* « an doue du ». *Mathista baganam* « ar brasa eus an doueed » a vez grael cus an doue mat Ahura-Mazda, krouer an Neny hag an Douar, war unan eus enskrivadurioù Persepolis, *Baga wazarka* en eun enskrivadur war vez Darius e Naqch-i-Roustem, Huart, *La Perse antique et la Civilisation iranienne*, 1925, p. 96, n. 1.

anezo d'ar bleizi ha d'ar guped (34). P'en devoe Purrhos, roue Epeir, aloubet Makedonia (274 kent H. S.), e warnizonas e soudarded er c'hériou pennha kér-benn koz ar rouantelez, e-lec'h m'edo beziet ar roueed, a zegemeras Kelted. Ar re-mañ o klevout e oa bet ar roueed vakedonian sebeliet gant dilhad, pinvidik ha traou prizius, a zigoras ar beziou, o gwastas hag a stlapas en avel relegou ar rouanez.

Diouz eun tu gant an tamalladur a zizouëusted savet ouz ar Gelted e c'heller lakaat ar skouer-mañ a zo bet miret d'eomp gant eur skrid iwerzoniat eus ar Grenn-amizer. Drouized Iwerzon a lavare e oa i o doa graet an oabl, an douar hag ar mor, an heol hag al loar. Eur gredenn goz n'oa ken, degemeret gant meur a bobl, hag a gelenn e oa ar Beleg a-raok ar bed hag en deus krouet anezañ dre an azeulerez hag an huderez. Diwar an oadvez pagan zoken he dije kavet ar gelennadurez-se tud da ziskredi warni. Ar roue-meur Kor-bomaqos mab Artos (maro e 258 goude H. S.) a voe unan eus ar re a nac'has kredi. Eun Iwerzoniad all, brudet dre e skiant reiz, en dije lavaret d'an drouized : « Grit ma paro an heol hag al loar d'an Hanternoz da sklerijenni tud ar bed hag e kredimp neuze ez eo gwir kement a livirit. »

Ar garantez bro, gouenn ha meuriad. — Ar garantez - vro n'helle ket beza gwall-greñv e-touez poblou ha n'oant ket, an darnvuia anezo, diazezet er broiou, ma vevent er c'henta kantved kent H. S., nemet eun nebeut remziou a oa, hag o devoa tremenet en a-raok a lec'h da lec'h, hag int o virout an envor eus an holl divrōadennou-se. Dre an niver souezus a c'hopr-soudarded a skuilhas Keltia, e-doug meur a gantved, war ar Spagn, an Itali, ar Chres, enezennou ar mor Kreizdouarek, Afrika an Hanternoz hag Azia ar Chuz-heol, e weler pegeen diliamm e oa ar Gelted diouz o bro c'henidik.

(34) Pez a veze tremenet da dra fall gant ar Chresianed neuze, a veze kavet mat gant poblou-all a ouenn wenn, pe gempred d'ezo pe gosoc'h egele, indezeuropek pe naun-indezeuropek, ken en Europa, ken en Azia. Hennez eo hizio c'hoaz meno ar Barsied ha Tibetiz. Tra dic'hlan ar c'horf maro, hervezo, Ganti e veve saotret an douar, an douar hag an tan. Setu perak e vez laosket da breiz d'ar c'hon ha d'ar bleizi, pe wintet war eur chafod ha kinniget d'an evned. Eur wech digjet ha nétaet an eskern, e vezont dastumet peurliesa ha klenket en eun « askornaoueg ». L. de La Vallée-Poussin, *Indo-européens et Indo-iraniens : l'Inde jusqu'en l'an 300 avant J.-C.*, 1924, pp. 74-5, danevell ha notennou (a bouez bras) ; *Supplément*, 1936, pp. 364, 374-5 (ha n. 3, p. 374).

Ar garantez-ouenn n'oa ket, moarvat, dizanav d'ar Gelted koz. An holl C'halianed a lavare diskenn eus doue ar maro. Iwerzoniz a anaveze da dad d'ezo Miles, mab Belios (35), ha tarzet eo Belios, evit doare, eus ar wrizien *bel « mervel »*. An hevelep kredenn a dlee beza e-touez Kelted ar broiou all. Ha d'ezo beza disrann, ar Gelted diazezet du-mañ du-hont a ziskouez a-walc'h beza dalc'het koun eus o c'herentiez. Er bloaz 218 kent H. S. e teuas ar gannadourien roman davet meuriadou keltiek kreisteiz Galia evit alia anezo da herzel ouz Hannibal da dremen. Eilgriet e voe d'ezo n'o devoa bet ar C'halianed na mad a-berz ar Romaned na gaou a-berz Karthadiz ma kemerfent an armou pe evit Roma pe ouz Karthada, nemet e ouient e oa tud a ouenn ganto argasel diouz an holl Itali gant ar Romaned ha gwasket gant tailhou ha heskinerez. — Philippos, roue ar Vakedonia, graet gantañ e venoz da vont d'ar Romaned betek en Italia a c'houlennas skoazell ar Vastarned. Berra hent d'ar mor Adriatik a dreuze bro ar Skordisked hag edo e gortoz e lezje ar re-mañ ar Vastarned da dremen, dre ma oant heñvel outo a yez hag a c'hiziou, ha zoken en em unanjet ganto laouen a-walc'h.

Breiziz a gasas skoazell d'ar C'halianed e-pad ar brezelion a renkas ar re-mañ embreger ouz Kaesar e 57 ha 58. E 55, Kaesar, o printi e argadenn ouz enez Vreiz, a c'halvas d'e gaout eun niver a varc'hadourien c'halian ; gouenn a reas outo pet poblad a oa en enezenn, pet a vrezelourien a c'hel-lent kas d'an engann, petore giz-vrezelekaat a veze ganto, pere e oa ar porziou aesa da zegemerout kalz a listri bras. D'an holl c'houlennou-se e reas ar varc'hadourien a-ratoz kaer respontou luziet ha lavar-dislavar na zeskas Kaesar netra diouto, hag, e kuz, e rejont diskulia da Vreiziz ar gwall a oa ouz o gourdrouz.

Ar garantez-ouenn ne harzas nepred ouz ar brezelion etre poblou Keltia. En hevelep doare, ar garantez-veuriad, ha hi kreñvoc'h a-bell-kaer eget ar garantez-ouenn, a voe die'halloud ouz an dizunaniezou, emgannus alies, a save e-kreiz ar boblad. Reizet erva, da lavarout eo lakaet da genober a-gempouez gant ar garantez-ouenn, ar garantez-veuriad he dije gallet talvout da binividigez ha da verz-mat Keltia, dre vaga eur gendamouez frquezus etre ar poblou anezi, hep terri an

(35) En iwerzoneg Milé, mab Bilé, Ar ger keliek Miles a rae, d'an dro-c'henel, *Miletos*, en iwerzoneg *Miled*.

unaniez ret da virout kenetrezo evit beza kreñv. Ar c'houlz, avat, n'oa ket deut ha n'oa ket dare an dud c'hoaz evit eun hevelep burzud. Evel ma oa, ar garantez-veuriad a voe, moarvat, en he c'hiriegez, dreist da bep tra all er bed, diskar Keltia. Dre na daole ket e sellou en tu-hont d'e harzou striz, pep meuriad a Geltia a leze e amezeien da veza flastret hep rei skoazell d'ezo ha ne save d'an emgann nemet, end-euun, p'edo an enebourien war e gein e-unan. Dre ma felle d'ezo kreski dreist d'ar bevennou reiz galloud ha pinvidigez o fo-blad ha lufr ha brud hec'h ano, e voe ar Genomaned en Italia, an Aueded, ar Remed, al Lingoned e Galia renavied ouz kaoz difennerez Keltia, darn dre chom er-maez eus ar brezelio etre Kelted ha Romaned, darn-all dre feuria brezelekaat a-du gant Roma ha pourchas d'ezzi soudarded d'en em ganna ouz o breudeur.

Ar meiz. — Bale'hder ha spered hedro ar Gelted a zisleras enno alies ar c'haera donezonou-natur, ken a benn, ken a galon, nemet n'oufemp ket lakaat en arvar o dije bet an eil re kerkoulz hag ar re all. Gouezet o deus o rouanez dibab d'o stadou ha d'o c'hériou lec'hiaduriou emzao ; dre o c'havadennou, ar vicherourien hag al labourerien-douar anezo o deus kendrec'het da astenn tachenn ar Ouzizeg : taoliou-ampartiz e-leiz a zo bet graet gant o fenvezelourien : Brennos a ouie dreist bleina e dud ha ren e armead en eur vro veneziek ha diaes evel ar C'hres ; Verkingetorix a lakas en argoll Kaesar, an akuita, moarvat, eus holl bennou-brezel an Hen-amzer.

Mat ha prim e oant da zesi, Autaritos, penn ar c'hopr/soudarded e servij Karthada, a gomze ar phenikianeg ker-koulz hag ar c'heñtieg hag a zistage, er yez ken diaes ha ken disheñvel diouz e hini, prezegennou helavar. Ar C'halianed hag ar Gelted all eus an Douar-bras sujet da Roma a zeskas buan al latin hag a voe alies par d'ar Romaned d'ober gant o yez, evel m'her gweler dre niver ar yezadourien, ar brezegerien, an danevellourien a rojont da Roma. Er c'henta kantved goude H. S., Agricola a veule skiant-natur lemm ar Vretoned « dreist », emezañ, « da skiant desket ar C'halianed ».

N'oant ket diaked ha ne serrent ket, a-ratoz, o daoulagad ouz ar skouerion mat a zeue d'ezo a-berz ar poblou all. Pa

verjont e oa ar Romaned en em greñvaet dre urzia o arme, reolia o soudarded ha ranna anezo etre « legionou », e rejont d'outo. Ar Geltibered, en eilvet kantved kent H. S., a oa d'ezo eul « legio » reizet-mat, enni 4.000 den war droad ha 200 a varc'heien, an dibab eus o arme. Er c'henta kantved kent H. S. Deiotaros, roue ar C'halated, en doa teir « legio », desket hag armet e giz ar Romaned. Kenta preder Verkingetrix, e 52, e voe sevel e-touez e soudarded eur reol heñvel ouz an hini a rene en arme roman, oc'h embann poaniou garo ouz ar soudarded disent ha disuj ; ober a reas d'ezo bep noz kaelia war o c'hamp diouz skouer ar Romaned, dre sevel en-dro d'ezañ eur foz hag eur vur, hag e stummas eur strollad nevez a droadeien armet-skañv.

Bez' e voe zoken, e-mesk ar Gelted, meur a zen hag a ouias gwelout dreist d'al labour pemdeziek ha d'an harzou striz lakaet gant ar garantez-veuriad. Verkingetrix ha Sagroviros e-touez ar C'halianed, Karatakos ha Kalgakos e-touez Breiziz a rakwelaz evel eur C'halia hag eur Vreiz a vije unanet kement pobl a oa enno ouz enebour an holl. Panevet da Bergamon ha da Roma c'hoari outañ dre zindan, en dije trec'het Ortigagon d'ober eus ar C'halatia eur vroad-tud unvan ha galloudek.

Ar prezeg. — Ar Gelted a fougee, dre m'her c'havent gourelc'h, gant eur son mouez kreñv ha garo. « Pe beoc'h e vent pe vuanezaet », eme Ammianus Marcellinus, « ez eus dal'hmat en o mouez soniou gourdrouzus ha taer. » Er vuvez bemdez, etre kerent ha keneiled, e teue ganto divizou rouez, dre frazennoù berr, trouc'het krenn, lemm ha setañsus. Traou dam-lavaret e-leiz, gwirioneziou dam-zizolöet, geriou c'houezet diouz eur c'hiz a ziaesae d'an divroidi heulia o c'haozeadennou.

Eun tañva a c'hellomp kaout eus an doare-prezeg-se dre frazennoù berr ha skeudennet en divizadenn da heul tennet eus « Dismant kastell Da Derga » (36). Eun danevell iwerzoniat eus ar Grenn-amzer eo, nemet eun darvoud c'hoavezet, hervez, er c'henta kantved kent H. S. a ra ar steuenn anez. Roue-meur Iwerzon a zo bet souprenet gant laeronvor a Vreiz-Veur e-pad ma kave bod e kastell Da Derga ; eun taer a emgann a savas neuze ma kouezas ennañ roue

(36) En iwerzoneg *Togail Bruidne Da Derga*.

Iwerzon. Goude en em ganna kalonek, e tizas ar brezelour brudet Conal Cernach tec'hel diouz ar c'hreñvlec'h, leun e gorf a c'houliou. Kerzout a reas ken na zegouezas dirak ti e dad, en e zourn an hanter hepken eus e skoued, e gleze-hag e zaou gaison (37) a dammou. E dad, Amorgen Bleohouarn, a gavas dirak toull e zor e Taltiu.

— « Buan ar chas o deus da hemolc'het, mah ! » a lavaras e dad.

— « Setu gant petra omp bet gloazet, kadour koz : eur garo a grogad ouz brezelourien », a eilgerias Conal Cernach.

— « Ha kelou a zo ganez eus kastell Da Derga ? » a c'houlennas Amorgen. « Ha beo eo da aotrou ? »

— « Beo n'eo ket ! » a lavaras Conal.

— « Me a dou da Zoue pez a dou meuriadou meur an Uladed (38) : digalon an den a zo aet beo ac'hano, o lezel e aotrou o verval gant e enebourien en-dro d'ezañ. »

— « N'eo ket gwenn va gouliou, kadour koz », eme Gonal Cernach.

Hag e tiskouezas d'ezañ e vréc'h a zouge ar skoued, a oa enni teir gwech hanter-kant gouli. Ar skoued he golôc eo en devoa he miret ; ar vrec'h zehou, avat, hounnez he doa degemeret an holl daoliou hag e oa, ar vrec'h-se, dispennet ha muturniet ha gloazet ha pistiget ken n'oa ken nemet an elvou anez a gement he dalc'he c'hoaz stag ouz ar c'horf.

— « Ar vrec'h-se he deus en em gannet henoz, mah », eme Amorgen.

— « Gwir eo, kadour koz », eme Gonal Cernach. « Stank ar re m'he deus skuilhet d'ezo eun evaj a varo en noz-mañ ouz toll-dor ar c'hastell. »

Dirak e-leiz a selaouerien hag en darvoudou lidus bras, m'edont enaouet gant ar vreutadeg pe gentraouet gant ar gounid, e prezegenne ar Gelted hir hag aes souezus. Boazet ma 'z oant d'eun doare-prezeg skeudennus, e kavent neuze dre gant ha kant troiou birvidik ha sebezus, ken evit meuli hag uhelat o dellid-ř o-unan, ken evit goapaat ha disteraat o enebourien. War an dachenn-vrezel, kent en em ganna, e veule ar ben-vrezelourien taoliou-kaer o zadou koz hag o foiblad hag e kunujennent an enebour.

Skrivagnerien an Hen-amzer o deus lakaet war ar Gelted

(37) En iwerzoneg *a da gai*.

(38) En iwerzoneg *tangu da Dia toingthe morthuatha ulad*.

meur a eilgeriadenn prim ha lemm. Setu amañ hiniennou anezo :

Ar Romaned, sichez gant Brennos e-barz ar C'hapitol, a brenas distro ar Gelted evit mil livr aour. Pa voe pouezet priz ar marc'had-se, e klemmas taer ar Romaned dre ma rae ar Gelted gant poueziou gaou. Kerkent Brennos a lakaas ous-penn pouez eur c'hleze en eur lavarout goapaus : « Gwa d'ar re drec'hét ! (Væ victis !) »

Da Aleksander-Veur o c'houlenn outo : « Petra a zoujith-hu dreist da bep tra all er bed ? » e respondas kannaded ar Gelted : « Netra nemet e kouezfe an oabl. Evelato », a stag-jont, « e prizomp meurbet mignoniez eun den eveldout. »

Crassus, o vont da vrezeli ouz ar Barthed a dremenras dre Chalatia e-lec'h e welas ar roue Deiotaros a lakaes e boan da sevel eur gêr nevez, hag heñ deut tre war an oad. — « Pe naos, va friñs », emezañ, « staga a rit da sevel eur gêr d'an daoùzekvet eur eus an deiz ! » — « Ha c'houi end-eeun », eme Zeiotaros, « ne luskit ket re abred da vrezeli ouz ar Barthed. » Crassus a oa neuze en e dri-ugent vloaz hag a ziskouzez beza kosoc'h c'hoaz.

Herder-natur ar Gelted a vire outo da veza paket berr er plegennou an diaesa :

Kent argadi Makedonia, e kasas Belgios hiniennou eus e dud evit kinnig ar peoc'h d'ar roue Ptolemaios Keraunos, mar karje e brena a briz aour. Ar roue a savas droug bras ennañ hag a zisklerias n'hallje beza meneg a beoc'h eltrezañ hag ar Gelted ken'na rojent da uestl o armou hag o renereñ. Ar gannadourien geltiat a zirollas da c'hoarzin hag a respondas : « Bremaik e welli, roue, pe evit da vad da-unan pe evit hon hini hon eus kinnig d'it ar peoc'h. »

An impalaer Caligula, den kriz ha diskiant, en devoa empennet, e-pad m'edo o chom e Galia (39-40 goude H. S.), en em wiska e doue Yaou ha lenn an Tonkadur diwar eur gador-varn uhel, e-kreiz leur-gêr vras Lugudunon. Eur c'hoz kereour keltiat a dreuzas an engroezez da zenesaat ha, parez e sellou war an impalaer, e vane difiñv, evel batet. Stad ennañ o welout ar sebez-se, a grede e oa heñ kiriek d'ezañ dre e veurdez dreist-natur, Caligula a c'halvas ar Galian da zont e-harz e dron hag a c'houlennas outañ hegaret : « Ac'hanta, petra a gav d'it ez oun-me ? » — « A gav d'in », eme egile, « ez out eur bras a benn-diboeff. » — Edo, en deiz-se, an

impalaer war e du mat, hag e c'hellas ar Galian dizaon em denna kuit yac'h ha salo.

Eun nebeut skeudennou Kelted. — Ar skeudenni-mañ eus un nebeut Kelted, linennet diouz ar skrivagnerien eus an Hen-amzer a dalvo da glokaat an notennou a-ziarok diwar-benn temz-spered ar Gelted koz.

Olonikos, pe Salonikos, roue ar Geltibered (IIe kantved kent H. S.), a oa war eun dro ijinus ha her kenañ. Gantañ, hejet en e zourn, eur goat arc'hant a lavare en doa bet eus an Neñv, e tevreze an den-Doue, ken m'en devoa dedennet a-du gantañ an holl speredou. War a anzav Florus, e vije bet anezañ eur gwall-enebour d'ar Romaned. Nemet e voe kollet dre re vrás herder. Gantañ eur c'heneil hepken, ez eas eun nozvez e-kreiz kamp ar Romaned, gant an dezo, emezo, da laza o fengadour. Gwelet e voe gant eur gward a rae ged e-harz an dinell ha lazet gant eun taol goat-bann. E geneil a gouezas iveau, hag ar penrener roman a reas trouc'ha ar pennou anezo, o sañka e beg eur goat hag o c'has d'ar Geltibered gant prizonidi kenvro ganto.

Er c'henta kantved goude H. S., Marikos, eur Bog (39) eus an izela renk, a gemeras warnañ heza eun doue ; aloubet gantañ anio an doue-se, e rôe da gredi e tisyeoje Galia. Eiz mil den en devoa bodet endeo, hag e venne kevrennadoù eus brôad an Aeeded en em unani gantañ. Difrae an uhelidi c'halian, bodet en Augustodunon, a lakas termen d'ar stourmadenn. Ganto eur vandennig soudarded roman, e teujont aes a-benn eus ar goueriañ armet fall a oa anezo armead Marikos hag e kemérjont hemañ. An impalaer a daolas da breiz d'al loened gouez er c'heñc'hva, hogen n'houle ket al loened tostaat outañ. Sebezet-holl, e youc'he tud ar werin e oa-heñ e gwirionez, eun doue, pa reas an impalaer e laza gant e soudarded.

Ar Gresian Polubios, n'heller ket nemeur diskredi warnañ e vije bet douget d'ar Gelted, a ro meuleudi da Gavaros, roue Tula. Eun den mat e oa, emezañ, d'ezañ menoziou uhel, ha dellezek eus ar roueelez e gwirionez. Pa zeus da

(39) Boged Galia a oa anezo eur boblad vihan snjet d'an Ae ued. Diskenn a raent eus embroidi o doa kultaet kreiz an Europ e 58 kent H. S. da heul an Helveted.

Vuzantion, ec'h en em ziskouezas hegarat ha servijus, c'hoantek-tre da bliout d'an holl ; evel ma oa brezel etre Buzantiz ha roue Bithunia, e teuas da unvanour hag e reas ober ar peoc'h. Harpa a rae ar c'henwerz hag ar varc'hadourien ha, keit ha ma vevas, e voe ar vrassa surentez gant an hentou en-dro d'ar Bosfor ha d'ar mor Du, skarzet ma 'z oant bet gantañ diouz al laeron dhrakiat a zisurae anezo. Eur fazi hepken en devoe Kavaros : selaou ouz e dud a lez, Gresianed anezo.

Deiotaros, roue ar C'halated, a voe e-touez e vignoned ar Romaned uhela ha desketa eus e amzer, Pompeius Magnus, Caesar, Crassus, hag ar breutaer Kikero, a savas d'ezan e vretadenn vrudet *Pro Deiotaro*. Deuet e oa da roue an Dolistoboged war-lerc'h e dad ; ar vad a reas d'ar Romaned a dalvezas d'ezan beza anvet gant ar sened da roue Armenia-Vihana. O veza m'en devoa bet da glemm eus e zeuñv, ar roue phrugian Kastor Tarkondarios, hag eus ar wreg anezan, e verc'h end-euen, e lazas anezo en o c'hreñvlec'h a Gorbeüs, a voe divogeriet ha dismantret gantañ penn-dabenn. Gwirion d'al lealded en devoa touet d'ar bohl roman, ne dermas ket, daoust d'e hir-oad, da gemerout an armou, pa voe frankiz Roma lakaet en arvar gant Caesar. Hemañ, bet an trech' gantañ, a lamas digant Deiotaros an Armenia hag e rouantelez war an Drokmed, evit o rei d'eun den estren a Bergam. Kikero a ro da Deiotaros an uhela meu-leudi ; komz a ra eus eeundet ha glanded e vuhez, eus e lealded, e gadarnded, eus madelez e galon, eus e zislontegoz ; ne voe gwelet neb gwech oc'h en em vezvi pe o korilli. Brudet e oa, n'eo ket hepken evel eur roue kalonek, hogen iveau eun tad a diegez eus ar gwella, eur mat a chounideg-douar, eur merour Oberiant. — « E pe vro », emezan, « diraezet betek enni ano ar bohl roman, ne voe ket klevet meuli reizded, nerz-kalon, kadarnded, spered didouell Deiotaros ? »

Verkingetorix, a oa bet, da genta, e niver an uhelidi c'halian-se a zastume Caesar en-dro d'ezan o klaske gounit ar garantez anezo dre e lubanerez ha spi ar c'hargou uhel. Nemet n'houle ket an den yaouank heñ kaout enoriou digant an estren. Er goueliou-lid hag er c'huzuliadegou m'en em vode ar C'halianed a-vandennou er c'hoadou sakr, e vroude anezo dre brezegennou taer meurbet da ad'hounid o frankiz reiz a wechall. Gounezet e voe an holl gant e

yaouankiz, e gened hag e helavarded ; e vent uhel, e daoliou-kaer, e ano zoken a enaouer er c'halonou an azaouez hag an doujañs. Dont a reas a-benn da unani ar C'halianed ouz ar Romaned hag e reas da Gaesar argila a-zirak Gergovia. Trech'het d'an diwez, muioch dre wall e soudarded, war a heñvel, eget dre e hini e-unan, grounnet en Alesia hep ken mui a spi da veza dieubet, e vodas e genvroiz. Diskleria a eure d'ezo n'en doa ket en em gemeret gant ar brezel-se evit e vad e-unan, hogen evit mad holl boblou Galia. — « Pa rankomp plega d'an Tonkadur », emezan, « ec'h en em ginnigan d'eo'h hag e lezan en ho tibab, pe derri droukrañs ar Romaned dre va maro, pe va rei d'ezo ez veo. » Kerkent e voe dileuret kannaded da Gaesar. Hemañ a c'hourc'hemennas ma vije lakaet etre e zaouarn an armou hag ar benvrezelourien hag a reas sevel e gador-varn er-maëz eus ar c'hamp. Hepdale, e voe gwelet eur marc'heg o tiskenn e-unan penn a-zivar lein menez Alesia. Verkingetorix an hini e oa. Edo en e wiskamant brezel, gant e armou kaera ha, pignet war e varc'h hag heñ harnezet evel evit an emgann, e teue anezan e-unan d'en em zaskori d'ar Romaned. Degouezet dirak ar gador-varn, e reas d'e varc'h ober eur c'hele'h en-dro da Gaesar (40) ; e lammas d'an douar hag e lavaras : « Sed aze d'it eur c'hadarn, kadarn ar c'hadarna, tree'h out ! » (41). Teurel a reas e armou ouz treid ar pennagdour roman, hag, oc'h araokaat d'e dro, e plegas e c'hlins hag e kroazas e zaouarn. Donedigez soudent ar c'hadour-meur en doa graet penn d'ezo gant kement a galon hag a eurvad, he devoa, da genta, leuniet ar Romaned gant eun doare doujañs ; p'weljont dizarm hag e tailh eun aspeder, e tenereas o c'halon galet eur pennadig. Caesar hepken ne santas na doujañs, na truez ; tamall garo a reas da Verkingetorix beza bet diwirion d'e vigniez hag e kemennas d'e zougerien-vouc'hili e baka

(40) Verkingetorix, moarvat, eme Herri d'Arbois de Jubainville, en doa staget gant ar c'hele'h-se a-zehou, evit e gloza a-gleiz. Hennez e oa, hervez kredenn ar Gelted, an tu da suraat berz-mat d'an unan.

(41) *Habe fortē virū, vir fortissime, nīcīstī. Salāfūn Reīnac'h a ziskredet start e vije bet lezet Verkingetorix da zont war varc'h, e armou gantan, dirak kador-varn Caesar. « Re as e vije bet d'ezan laza ar pennagdour roman gant eun taol spieg ». Hegvezan, eman an danevell-se o skeudenn d'omp pompad istorek eur redva (cicus) bennak, Rev. archéol. 1923, I, p. 203, n. 1.*

hag e garga a chadennou. Chouec'h vloaz goude, e Roma, p'edo Kaesar, da zevez e drec'hlid, o sevel d'ar Chapitol ouz sklerijenn ar gouleier douget gant daou-ugent olifant, Verkingetorix a vœ mouget en e brizon gant arbourre.

En enezenn Vreiz, n'o devoe ket ar Romaned difraeoc'h na dalc'husoc'h enebour eget Karatakos. Mab d'ar roue Kunobelinos, red d'ezan divroa pa gouezas stadou e dad e beli ar Romaned, e kilas war-du ar c'hornog dre ma araokae ar re-mañ, o kas da boblou nevez skoazell e gleze, e gadarned hag e anaoudegez eus traou ar brezel. Dilennet da benn-brezel meur gant ar poblou en em gevredet ouz Roma er bloaz 51 goude H. S., Karatakos a savas e grogad diweza e meneziou an Ordoviked, tost da vor Iwerzon. Gwelet e vœ a-raok an engann o nijal a renk da renk, o kas enaoui e kalonou ar vrezelourien vreizat an tan a verve en e galon-heñ. Gervel a rae an deiz-se eun devez a frankiz pe a sklaverez da viken ; degas a rae da goun anoiou ar gadourien wechall o doa argaset Kaesar, harzet diouz o gouenn dre o nerz-kalon an tailhou hag ar bouc'hili ha miret dinamm enor o gwragez hag o bugale. — « Pep-hini eus e gomzou », eme Dacitus, « a dride an holl ouz he c'hlevout ; pep soudard a c'halve an doueed da dest n'hallje na daredou, na gouliou e lakaat da gila kammed. » — Hir, gwadus ha start e vœ ar c'hann ; d'an diwez e chomas an trec'h gant ar Romaned gwelloc'h armet hag akitael. Karatakos a glaskas minic'hi digant ar rouanez Kartismandua a reas e serri hag e werzas d'ar Romaned. Degaset da Roma gant e holl diegez, e teus dirak an impalaer Claudius. Ar brizonidi all, dindan o aon, a reas da hemañ pedennou digalon. Karatakos, er c'hontrol, en em ziskouezas dalc'hmat enorus-tre en e stumm ha ne rannas ger da denna outañ an druez. An impalaer a rôas d'ezan e vuhez ha hini e dud. War a lavarer, pa weladennas Roma, o sellout ouz ar paleziou dispar a gaerae ar gér-se, e vanas sebezet-holl : « Petra ? » emezañ d'ar Romaned e ambrouge, « traou-ker kaer a biaouit hag e c'hoantait da gaout hon lochennouigou-ni ! » (42).

(42) An impalaer Augustus (27 kent H. S. — 14 goule) an hini en doa kaeret Rom gant maensavaduriou bras a bep seurd. War zifin e vuhez, e c'helle lavarout hep mont en tu-hont d'ar wirionez : « Bre-kennou e oa ar gér am eus kavet. Mein-marbr eo an hini a lezan war va lere'h ».

Ar Vreizaded, ar Geltibered hag ar C'halianed barnet gant tri skrivagner eus an Hen-amzer. — « Breiziz a bleg d'an engouest-ladennou-soudarded, paea a reont ar gwiriou, gouzañv a reont en eur ger an holl gargou tennet warno gant an trec'h ac'hanoimp, nemet miret e vefe da veza kriz outo ; ar c'hrizder nemet-ken o laka da stourm ; sujet d'ar sentidigez, n'int ket sujet d'ar sklaverez. » (Tacitus.)

« Tridal a ra ar Geltibered gant al laouenidigez en emgannou a ro eun dro d'ezo da vont er-maez eus ar vuhez gant brud hag evrav. Pa zeuont da gleñvel, e leñvont dre ma 'z int barnet dre se d'eur maro mezus ha divrud. Eun dizener e vez ganto menel beo en eun emgann war-lerc'h ar pengadour m'o devoa touet difenn e vuhez d'ezan war var o deiziou. » (Valerius Maximus.)

« Ar C'halianed a zo brezelgar ha buanek, hogen eun ha dizroug. An distera ma vez heget outo, en em zastumont a vandennou hag e redont d'an engann, nemet e reont se a-ouez d'an holl ha dievez-kaer, en hevelep doare ma vez trec'het aes o strivadegou gant an ijin ha skiant ar brezelerez. Mar dint ker prim da sevel bodadennou d'roll eo dre ma ra d'ezo o c'halon digor hag uhel gouzañv evel graet d'ezo o-unan an dismegan graet d'o amezeien ha kendaeri ganto. » (Strabon.)

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN

a) Diwar-benn an neuz : A. Bertrand ha S. Reinae'h, *Celtes dans les vallées du Pô et du Danube*, 1894, pp. 40-2 ; d'Arbois de Jubainville, *Premiers habitants, eil levr, eil mouladur*, 1894, pp. XII-XXIV, 4-10 ; *Recherches sur l'origine de la Propriété foncière*, 1890, pp. 3-67 ; *Civilisation des Celtes*, 1899, pp. 370-1 ; Dottin, *Man.*, pp. 111-3 ; Julian, *H. de la G.*, I, pp. 227-50, 338-43 ; II, 415-21 ; S. Reinae'h, *Les Gaulois dans l'Art antique et le sarcophage de la vigne Ammendola*, 1889 (diwar Rev. archéol.) ; *Une statuette de femme gauloise au Musée Britannique*, 1888 (id.) ; *Le Gaulois de Délos*, 1909 (id.) ; *Les Frises de l'Arc d'Orange*, 1912 (id.) ; *Le Barbare de Pula* (eur Skordisk anezan), 1913 (id.) ; *Guide illustré du Musée de Saint-Germain-en-Laye*, mouladur nevez, pp. 44-7, 49 ; A. J. Reinae'h, *Les Gaulois dans l'Art alexandrin*, war *Monuments Piol*, 1911 ; *Rev. arch.*, 1915, II, p. 35 (plac'h yaouank keltiat eus ar Fayoum) ; Von Bieckowski, *De Simulacris Barbarorum apud Romanos*, Krakovia, 1900 ; *Die Darstellungen der Gallier in der Hellenistischen Kunst*, Wien, 1908 ; *Les Gaulois dans les arts mineurs gréco-romains, avec des recherches iconographiques sur quelques autres peuples barbares*, Krakovia, 1924 ;

K. Schumacher, *Verzeichnis der Abgüsse und Wichtigeren Photographien mit Gallier-Darstellungen*, Mainz, 1911 ; *Verzeichnis der Abgüsse und Wichtigeren Photographien mit Germanen-Darstellungen*, Mainz, 1912 ; E. Espérandieu, *Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Gaule romaine*, meur a levrenn, pass. ; Babelon, *Monnaies de la République romaine*, I, pp. 243, 351-2, 427, 436, 464, 550 ; II, 11-2, 131, 360, 373 ; Doktor Hamy, *Les Premiers Gaulois*, war L'Anthr. 1907, pp. 127-39 ; Doktor Piroutet, *Sur la coexistence de populations différentes en Franche-Comté pendant les temps préhistoriques et protohistoriques*, id. 1916, p. 280 et seq. ; *Contribution à l'étude des Celtes*, id. 1918, 1919, 1920 ; W. Z. Ripley, *The Races of Europe, a sociological study*, London, 1900, pp. 121-8 ; Hoefer, *Somatologie der Gallo-Kelten*, war *Archiv für Anthropologie*, 1913 : H. Hubert, 1932.

Hep beza ret-holl da istouror ar skeudennou Kelted en arz an Henamzer, al levriou aman war-lerc'h a zo mat da anaout : S. Reinac'h, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, meur a levrenn, 1897-1910 ; *Répertoire des reliefs grecs et romains*, meur a levrenn, 1909-1912 ; *Répertoire des peintures grecques et romaines*, 1922 ; A. Reinac'h, *Recueil Milliet : textes grecs et latins relatifs à l'histoire de la peinture ancienne, publiés, traduits et commentés*, 2 levrenn, 1921 ; R. Lantier, *Inventaire des monuments sculptés préchrétiens de la péninsule ibérique*, 1918 et seq., meur a levrenn.

b) Diwar-benn ar gwiskamant : Daremberg, Saglio ha Pottier, Cagnat ha Goyau, ouz a geriou bardocucullus, braca, caracalla, cucullus, gallicae, laena, linna, sagum, sagus, sagulum ; Dottin, *Man.*, pp. 128-36 ; d'Arbois de Jubainville, *Civilisation*, pp. 371-4 ; *Premiers Habitants*, I, cil mouladur, 1889, pp. 263-4 ; *Celtes*, 1904, pp. 69-77 ; Wright, *Celt, Roman and Saxon*, 1892, p. 256 (kouer kefiait o healat) ; Espérandieu, *Recueil* ; S. Reinac'h, *Guide illustré*, p. 57 (Galian Alesia), 122-3, 125-7 (gwazed kaoter Gundestrup) ; *La Colonne trajane au Musée de Saint-Germain*, 1886, p. 38 (gwiskamant an Daked) ; O. Montelius, *Temps préhistoriques en Suède*, pp. 70-86 (gwiskamant Skandinavie e marevez an armou aram) ; A. Bertrand, *Pô et Danube*, pp. 98-119 (gwiskamant tud an Alpou ha pobleu Kreiz-Europa e marevez Hallstatt) ; Per Paris, *Promenades archéol. en Espagne*, 1910 (gwiskamant Iberiz) ; Jullian, *Hist. de la G.*, II, pp. 296-301 ; Déchelette, *Man.*, I, II, III, IV.

k) Diwar-benn an temz-spered : D'Arbois de Jubainville, *Premiers Habitants*, II, 1894, pp. XVIII-XXII ; Jullian, I, pp. 343-7 ; II, 421-36, 356-99 ; Dottin, pp. 113-9.

PENNAD XII

Ar Vro, ar Poblou hag ar Giziou

« Ar gaou graet ouzimp gant an Etrusked eo e fell d'ezo piaouia muioch a zouar eget ma c'hellont gounid hag e nac'hont ranna ganimp, ha ni deut a-ziahell, paouer ha niverek. Hennezh eo, Romaned, ar gaou graet ouzoch iveauz gant ar poblou en-dro d'eo'ch : ha, mar nac'hont rei perz d'eo'ch en o zra, e kerzit d'ezo, d'o lakaat en ho sujetig. Hag, ouz hen ober, ne rit tra a gement a ve diroll pe ziwirion, pa heuilhit ar goso eus an holl lezennou, an hini a ro d'ar re greñva madou ar re wana. »

(*Komzou Brennos da gannadourien Roma, dioc'h Ploutarkhos.*)

KEVRENN I : AR VRO

Adalek rec'hell garo bro-Spagn betek ar geoteier bras ma veze o kantreal ar Skolot hag e vagadou kezekenned hanter-ouez, eus an tornaodou heoliet ma skôe outo tonnou glas ar mor Kreizdouarek d'an traezennou hir ma klevet o klemm, e-kreiz al lusenn, mouez moriou an Hanternoz, en em astenner Hen-Geltia a-hed leoiadou ha leoiadou c'hoaz, bep eil tro heoliet-kaer pe vantellet a goumoul, kompez pe veneziek, golôet a c'hlazadur pe dic'hlasvez, kériek pe zidud. Dirak ar beajour souezet e tisplege naouspet kant ha kant a daolennadou disheñvel hag engroeze he foblou o komz kant yez (1) hag o ren o buhez pemdeziek tenn ha garo, o

(1) War an douar-bras, en eur vont eus kuzheol da savheol, e veze komzet, dindan ar c'heltieg pe kichen-ha-kichen gantan, an ibereg, al ligureg, an ombrioneg, an etruskeg, al lepondeg, ar raeteg, ar gwenedeg, an illirieg, an thrakeg, ar skutheg, ha lies a yez-all moarvat dianav d'eomp o anoiou. Dic'housvez omp eus yezou rakkeltiek

hemolec'h, o pesketa, o vesa loened, oc'h arat, o vrezeli, o preiza, o kenwerza. Hag eus eur penn da benn all an impa-laerded divent-se, oc'h evesaat war ar maeziou ha kériamondou an dud, e wele an tremener ar c'hestell savet gant an drec'hourienn geltial, mistri d'ar vro, ar c'hreñvlec'hioù bras, ledan, gwenn, kaer, evurus, santel ha disuj, chomlec'hioù an trec'h, ar rouanez hag an doueed (2).

Moriou Keltia. — War a grede da ouizieien ar Chres ha Roma, e oa ar moriou a vonne Keltia er c'hornog hag en hanternoz darn eus ar stêr vrás *Okeanos*, *Oceanus*, bevenn ar bed (3). Pep a ano disheñvel a rae ar Gelted, moarvat, eus ar moriou-se. Mor bras ar C'hornog a veze graet anezañ *Vergivios*, eun ano kreskadennet pe eus *vergios* « hejet » pe eus *verga* « kounnar, buanegez ». *Iktos* e oa marteze, e-touez ar Chalianed evel e-touez Iwerzoniz (4), ano mor-Breiz. *Kodanos* e oa, war a greder, hini ar mell raz a stag mor an Hanternoz ouz ar mor Baltek (5).

Marvailhou e-leiz a rede e-maesk Kreisteiziz diwar-benn

Breiz-Veur hag Iwerzon. Evit pez a sell kevrennou gwalarm ha hanternoz Galia, ar stêriou daouanvek a gaver enno (*Herius-Visionia, Léodos-Legros, Séna-Sequana, Samara-Sumina*, h. a.) a laka an aotrou Philion da gredi e oa diouyezek ar broiou treuzet ganto (*Peuples primitifs*, 1925). Eun tour-Babel a yezou e oa Azia-Vihana.

(2) Kement-mañ du zegas koun eus eur c'halz a grefvlec'hioù keltek a oa a anoiou Verdunon « ar c'hastell bras », *Litanobriga* « ar c'hreñvlec'h ledan », *Vindobriga* « ar c'hreñvlec'h gwenn, kaer, evurus », *Nemetobriga* « ar c'hreñvlec'h santel », *Segobriga*, *Segadunon* « krefvlec'h, kastell an trec'h », *Rigodunon* « kastell ar rouane », *Dévorbriga* « krefvlec'h an doueed », *Dévorigula* « krefvlec'hig an doueed ».

(3) Er bloaz 140 kent H. S., ar penngadour roman Julius Brutus, goude trec'hia ar pobloù iberiat ha keltiat a zalc'h e kornog ar Spagn, en em gavas gant aod ar mor-Bras ; kredi a reas d'ezañ edo degouezet gant penn pella ar bed hag e tiskouezas d'e soudardet a selle leun a zoujañs, an heol a oa o kuzat er mor divent-se hag o sebelia en douriou anezañ e dan hag e sked.

(4) *Iktos* a zo aet da *Icht* en iwerzoneg. Er c'henta kantved kent H. S. e oa *Iktios* ano eur porz-mor eus Galia war vor Breiz-Veur.

(5) Ne c'houzer ket da wir pe voriou en hanternoz Europa a veze graet anezo *Mari-Marusam*. Mor Maro « e vez ar Gimbed, ha *Kronion*. Ar ger-mañ diweza, da vihana, a zo aet gant Dionusios Periégetés (IIe kantved goude H. S.) da envel mor ar Sterenn (d'Arbois, *Premiers habitants*, I, p. 241). Diwar hen-skridou gresianek eus ar V^e kantved kent H. S. eo en deus marteze kemeret an ano-se (*Principaux auteurs*, p. 285-6).

mor-Keltia. « Mor divent, diharzou, hejet gant reverziou bras ha korventennou spontus », gouez d'o skrivagnerien. « Mor karregiek, gant islonkou distrad o veva ennō loened euzus disheñvel a-grenn diouz re ar moriou all ». Hag e teue ganto danevellou diwar-benn kreniou-douar ha reverziou bras meurbet, marc'heien o tec'hout d'an daoulamm rag ar mor dic'hlanet, kérriadennou beuzet gant an tonnou, broiou ec'hon ha tudel-stank diboblet ha gwastet en eur par berr gant an esorc'h-dour.

Kaloneka merdeidi ar Chreisteiz n'o doa ket gallet kavout harzou da vor-Keltia. Ar Ch'artedad Himilko, aet doun er mor-se war-du ar c'hornog, pell diouz pep douar, en doa gwelet dirazañ arvestou iskis : kuzet e oa an oabl gant eul lusenn deo ; aerouanted-mor a ruze o c'horf ouz strad e lestr, e-keit ha ma luzie ouz e staon tolpadou bras a vezin o terri an harr anezañ. En diwez, ledet dirazañ dindan eun oabl brepred digoumoull ha dizavel, en doa gwelet eur mor sioul, difñv hag evel tevaet, n'oa ket bet e lestr evit e dreize.

Ar Gresian Putheas, an hini eus holl verdeidi ar Chreisteiz en doa tizet an uhela war-du an hanternoz, a oa degouezet gant lec'hioù ma heñvele ar mor beza aet d'eun dolzennad skrijus a zour, a aer hag a zouar kemmesket. N'oa ket kouc'h e lestr evit toulla e hent a-dreuz d'ez, na troad e vartoloded evit kemerout harp warni. Tud eus an aod nesa, deuet gantañ, a ziskouezas d'ezañ en dremmwel al lec'h kuz ma 'z ae an heol da ziskuiza e-pad nozvezou hir an Hanternoz (6).

An aodou. — Brudeta begou-douar Keltia e oa : er Spagn, ar beg-douar *Sakr* (Sant-Visant) ; ar beg-douar *Keltikon* pe *Nerion* (Finisterre), anvet evelse diouz anoiou ar Geltiked (*Celtici*) hag an Nered (*Neri*), eun eil-hoblad diwar ar Geltiked ; ar beg-douar *Brigantion* (Prioro), ar beg-douar *Trileukos* « teir gwech gwenn », « gwenn meurbet », pe *Aruion* (Ortega) ; e Galia, beg-douar *Kabaion*. Enez-Vreiz

(6) *Bjarnar nott* « nozvez an Arzed (an Ourzed), ar goany », gouez da Skandinaviz ar Grenn-amzer. Phrugianed Azia-Vihana, en Hen-amzer, anezo Thraked deuet eüs eur vro uheloc'h en Hanternoz eget al ledenez anatoliak (ac'hano o boaz da veva e tiez dindanzouarek) a rae eus ar goany « kousk an doueed ». Kenveria an daou ster a zo bet gant an iwerzoneg art « arz (ourz) » ha « doue ».

a zibenner er mervent dre ar beg-douar *Belerion*, er gevred dre ar beg-douar *Kantion* (North pe South Foreland), en hanternoz dre ar begou-douar *Orka* (Duncansby Head) ha *Tarvedon* (Dunnet Head). Eur beg-douar all, e kornog enez-Vreiz, a oa *Oktapitaron* (Sant-David's Head) an ano anezañ.

A-hed aodou Galia en em gave enezennou *Uliatos* (Oléron), *Ratis* (Ré), *Vidilis* (7), (Gérveur), *Siata* (Houad), *Atika* (Hedik), *Sena* (Sun), *Uxisama* pe *Uxantos* (Eusa), *Sarnia* (Gerneze), *Kaisaria* (Jerze). Tro-war-dro da enez-Vreiz e oa kalz a enezennou, ma c'hellomp envel en o zozez : *Monapia*, *Manavia* (Man), *Mona* (Anglesey), *Silulankis* (Scilly), *Vektis* (Wight), *Taneton* (Thanet), *Tolidapis* (Sheppey) en aber stêr *Tamësa*, hag en hanternoz-gwalar strollad an enezennou *Ebuda* (Hebrid). E mor ar Sterenn, rag-enep da aber an *Albis*, e oa enezenn vrás *Abalos* pe *Baunonia* (Heligoland) (8), hag, etre aberiou an *Amisios* (Ems) hag ar Rénos (Rhin), enez *Glésaria* (Amland), anvet evelse diouz ar goularz (*gléson*) a zastumed war an aod anezai.

Strewet hed-ha-hed gant an aod-se eus Keltia e kaved « nevedou » pe santualou koz-koz ha doujet meurbet, Enez Abalos a oa war eun dro eur porz-ehana evit ar voraerien hag eul lec'h santed. War aod Galia, eun enezennig e-keñver da aber stêr Liger a oa o chom enni mere'hed hepken, gouestlet da azeulerez eun doue heñvel ouz an hini a veze graet anezañ Dionusios pe Sabadios gant an Dhraked. Brudet e oa eul lec'h all eus aod Galia, anvet *Porz an diouvrán*, dre an diouganlec'h a oa ennañ. Er beg-douar Sakr, er Spagn, e weled mein a-strolladou, tri pe bevar maen e pep strollad, a oa dleet d'ar weladennerien, evit mont diouz giz ar vro, trei war eun tu ha distrei war an tu all, gouda skuilha warno evad-kinnig. Difennet e oa mont da wela-denni al lec'h-se en noz, dre ma teue neuze an doueed, war a greded, d'en em voda ennañ.

An darnvua eus an nevedou a gaved en aodou hag en enezennou ar C'hornog a oa anezo, evit doare, kent done-digez ar Gelted. Ker koz-all e oa ives, moarvat, ar pep brasa

(7) *Vidilis* a zo deut da veza e brezoneg *Guedel* er bloaz 1026, ha *Guezel* er bloaz 1146 (*Revue Celtique* 1889, p. 353).

(8) Heligoland, n'eus anezai bremañ nemet eun enezenn vihan peuz-dismantret gant tonnou ar mor, a oa, er Grenn-amzer c'hoaz, eun enezenn e'hon meurbet ha tudel-stank « ma founne enni an edou, ar chatal, hag ar yer ».

eus ar porziou-mor a weled el lec'hiou-se. N'hellomp menegi amañ nemet hiniennou eus ar porzjou-mor-se eus Keltia : er Spagn, *porz an Arotreded*, bae ledan ma save tro-war-dro d'ezañ kériadennou an Arotreded ; e Galia, *Korbilo* war ar mor-Bras ha porz *Iktios* war vor-Breiz. E Breiz-Veur, *Sitomagos* war vor ar Sterenn, ha porz *Setantiz* war vor-Iwerzon. War an Douar-bras, dindan renerez Roma, e teus *Bononia* pe *Gaisoriakon* (Boulogne) da veza ar porz m'oa stag outan strollad listri-brezel Breiz (*classis Britannica*), a oa en o c'harg sura an darempredou etre an Douar-bras hag enez-Vreiz. En hevelep koulz edo porziet e *Lugudunon* (Leyde), darn eus listri-brezel strollad Germania (*classis Germanica*) a oa e gefridj diwall ar Rénos.

Dindan renerez Roma eo e voe savet war aodou Keltia an touriou-tan kenta. Ar re vrudeta anezo e oa : er Spagn, tour-tan *Caepio*, eul labour-benerez burzudus diazezel war eur garreg skoet a bep tu gant ar c'hoummou hag a verke d'ar voraerien lec'hiou gwall-risklus leun a draezennou kuz hag a gerreg ; tour-tan *Brigantion*, ken uhel ma veze lavaret e c'helled diwar e lein, p'edo digoumoul an amzer, merzout enez-Vreiz (9) ; e Galia, tour-tan *Kaligula*, e *Gaisoriakon*, a oa ives uhel meurbet (10) ; e Breiz-Veur, tour-tan *Dubra* (Douvres) a sklaerie e-pad an noz a-us da zour raz-Galia.

Ar meneziou. — Ar Spagn, ar greistezeka eus an holl vroioù piaouet gant ar Gelted, a oa golbøt a venezioù. Hini ebet anezo, avat, nemet menez *Erminios* (Serra da Estrella), menez *Vindios* ha menez *Aedulos*, n'oa gantañ gwechall anoiou a gement a heñvelfe beza keltiek. Aradenmad-venezioù Pirene (*Purena*) en tu hanternoz da draonienn stêr Iberos, hini an *Idubeda* en tu kreisteiz, a zo ganto anoiou nann-keltiek. Nann-keltiek eo ives an *Orospeda*, eun aradenmad all en em astenne etrezek ar c'hreisteiz hag a zibenner gant meneziou arc'hantus *Kastulo*. En tu-hont d'ar c'hompezenou pinydik trenzet gant stêr *Baelis* pe

(9) Diwar taolennou-douaroniez ar Romaned e teus al lavar gaouiad-se, skeudennet ma veze warno enez-Vreiz hag ar Spagn etrezo, d'o disrranna, nemet eur wazienn-vor hepken.

(10) Dek solieradur e oa. Edo c'hoaz en e sav er Grenn-amzer. Ne voe peurizmantret nemet war-dro ar bloaz 1645. Sellit ouz Julian, *Gallia*, trede mouladur, pajennou 7 ha 287 (skeudenn).

Tartessos, e weled meneziou koadel-stank an *Hipula* o sevel o c'hibenn en eun oabl heñvel ouz hini Afrika. An aradennad-se a zisranne ar vro dalc'het gant an Oretaned, poblad keltiat, diouz aodou ar mor Kreizdouarek. E dibenn an *Hipula* diouz ar c'hreisteiz, e oa menez *Kalpe*, gwalc'het an troad anezañ gant ar raz a stag ar mor Kreizdouarek ouz ar mor-Bras ; diwar e lein e weled meneziou an Afrika.

Kein Galia a oa ouz hen ober menez Kebenna (11), stag outañ meneziou an Arverned, *Dumias* (Puy-de-Dôme) (12), *Lesura* (Lozère), *Kantobennikos* (Chantourge), hag all. Difore'het diouz menez Kebenna gant traonienn ledan an Arar pe Saukona (Saône) e save menez *Iouris* (Jura), anved *Voketios* an dilost reterel anezan.

Oc'h astenn menez Kebenna war-du an hanternoz, betek ar Rênos, e oa eun aradennad-veneziou all, e ano *Vosegos* pe *Vosagos*. Graet e veze an ano-se gant ar Gelted n'eo ket hepken eus ar meneziou anvet bremañ c'hoaz « Vosges », d'an uhelennou a zo o ano « plateau de Langres » ha « monts Faucilles » e veze rôet iveau.

An ano a *Erkunia* pe *Arkunia* a veze graet dre vrás gant ar Gelted eus an aradennou-meneziou koadek-se m'oa golöet ganto kreisteiz ar C'hermania ha dispartiet an Danuvios diouz kompezenou bras an Hanternoz, *Taunos* (Hohe, Taunus), *Abnoba* (Schwarzwald), *Retiko*, *Luna* (Manhart), *Gabreta* (Böhmerwald), *Sudeta* (Erzgebirge), *Pennos* (Finne) (13), *Semana* (Thuringerwald), *Melibokos* (Harz), e oa anoiou hiniennou eus an aradennadou-se. Beza a-walc'h e vije bel sellet menez *Karpis* (Karpath) (14) evel eur gevrennad eus an Erkunia ouz en em astenn etrezeg ar reter. Penn pêlla ar C'harpis, a weler o kromma war-du ar c'hreisteiz, a vœ graet anezañ gant ar Romaned *Alpes Bastarnicae*, diouz ano poblad keltiat ar Vastarned.

Diouz an tu kreisteiz da draonienn an Danuvios, e save

(11) Keltiek eo *Kebenna* (kein). Al Ligured a rae *Kemmenon* eus ar venezag-se.

(12) Keverata gant *Dumion*, kér geltiek a Iberia (*Dume* bremañ) ha gant an iwerzonieg *duma* (*dumia) « moger ».

(13) *Revue Celtique*, 1900, p. 242.

(14) Herodotos a ra eus *Karpis* hag *Alpis* adstériou d'an Danuvios. Meneziou ha stériou an Europ, gwechall-goz, a oa alies ganto an hevelep ano. Hen-skrivagnerien all eus ar C'hres a ra meneg, en hanternoz an Europ, eus eur menez *Kalpios* a zo marteze an hevelep hini hag ar *Karpis*.

an Alpou (*Alpis*) o c'hibennou ramzel gwisket a erc'h hag a skourn. Penn-veneziou an aradennad-se, ma kaver an ano anezo e skridou an Hen-amzer, eo : menez *Vesulos* (Viso) a lavared (e gaou) beza uhela kribenn an Alpou ; diouz an tor anezañ e strinke mammenn stêr Bodinkos (Pô) ; menez *Malrona* (Genévre), menez *Kinisios* (Cenis) (15), menez *Penninos* (Sant-Bernez), ar menez anvet « kolonenn an Heol » ma tarze diouz e vri mammenn ar Rotanos, menez *Adula*, e strinke dioutañ hini ar Rênos, menez ar Vreoned (Brenner) (16), menez *Ketios*. Kevrenn reterel aradennad an Alpou a veze graet anezi *Tauros*, liesder *Tauri* (Tauern).

Eur menez izel a-walc'h, e ano *Okra*, a stage an Alpou ouz meneziou Illiria en em astenne etrezeg ar c'hreisteiz. Dre an Okra eo e tremene kirri karget pouunner ar varc'hadourien a yae eus traonienn an Danuvios-krenn davet glann an Adriatik. Uhela meneziou Illiria e oa an *Albios* hag ar *Skordos*.

O kudenni war-du ar reter gant meneziou Illiria e save meneziou Thrakia, m'oa ar re vrudeta anezo an *Haimos* (Balkan) hag an *Orbelos* ; er c'hoadou warno e veze lidet en enor da Zionusos, ar goueliou-noz savet, war a lavared, gant Orpheus, barz divinour an Dhaked.

En enez-Vreiz, ne zeu gant skridou an Hen-amzer nemet pevar a anoiou menez : *Heriri* (Snowdon) er c'hornog, *Penninos* er greizenn, *Uxelos* ha *Graupios* en hanternoz.

Al lennou. — Ken abred hag an trede kantved kent H. S. ez eus meneg e skridou ar Chresianed eus « al lennou arneek en em astenn a-hell e bro ar Gelted ». Nemet e skridou diwezatoc'h a galz e weler an anoiou anezo. En hanternoz an Alpou e oa lenn *Lemanos* (17) (Leman), lenn *Brigantinos* pe *Venetos* (Constance) ha lennou ha poulloudour diniver an Helvetia hag ar Vindelikia ; — e kreisteiz an Alpou, lenn *Verbanos* (Majeur), lenn *Larios* (Côme),

(15) Meneget evit ar wech kenta e skridou latin ar Grenn-amzer, nemet anat eo hended an ano-se.

(16) Breoned, poblad illiriat eus an Alpou.

(17) Moarvat e talvez *Lemanos* kement ha « lenn » en unan bennak eus ar yezou indezeuropek komzet gwechall e Kornog an Europ. *Lemannia* a veze graet, e Galia, eus ar gomezenn vrás hag edus en em gay e-kreiz bro an Arverned, ha n'oa anezi nemet eul lenn act da hesk. E Breiz-Veur, *Lemannios* a oa ano eul lenn en hanternoz, ha *Lemannia* bini eur porz-mor damdost da « Dubra » (Douvres).

lenn *Benakos* (Garde). E kreizik-kreiz kompezenou gwezek ar Bannonia, e oa eul lenn vras ar *Pelso* (Balaton) hec'h ano, hag a zo da lakaat a renk gant penn-lennou Keltia. E kompezenou bras an Hanternoz, damdost da c'hlann zehou ar Rénos izela, en em gave eur mell lenn all n'ouzomp ket an ano keltiek anezzi. Er c'henta kantved goude H. S. e rae ar C'hermaned anezzi *Flevo* hag e oa en he c'hereiz eun enezenn o tougen an hevelep ano (18).

Ar stériou. — Ar Romaned hag ar Chresianed, boaz ma'z oant ouz stériou bihan an Itali gourenzel hag an Hellas, a estlamme ouz ledander, dounder ha hirder stériou Keltia. Hag, a dra sur, brasa stériou Europa-vremañ, nemet re Rusia (a oa neuze hec'h ano Skuthia), a oa piaouet gant ar Gelted : *Bodinkos* (Pô), *Rotanos* (Rhône), *Tagos* (Tage), *Duerios* (Douro), *Garumna* (Garonne), *Liger* (Loar), *Sequana* (Seine), *Tamesa* (Tamise), *Visuria* (Weser), *Albis* (Elbe), ha, da gloza, an diou vrassa anezo holl, *Rénos* (Rhin) ha *Danuvios* (Danube).

Dre hirder e red-dour, ment e adstériou, ledander ha dounder e naoz, brasder e enezennou, dre e stumm heñveloc'h a-wechou ouz hini eur mor eget ouz hini eur stêr, e oa treç'h an Danuvios d'ar Rénos. Hemañ avat a oa bet anezzañ eur stêr geltiat d'ar c'houlz m'edo choaz an Danuvios, damdost war e hed, etre daouarn an Illirianed hag an Dhraked (19). Er vro treuzet gantañ eo e oa diwanet, gwirheñvel-kaer, sevenadur skedus an Ten ; war ar glannou anezzañ pe war glannou hini pe hini eus e adstériou penna, *Lupia*, *Roura*, *Sigina*, *Lugona*, *Moenos* (Main), *Dubra*, *Niker*, *Mosella*, *Sara*, edo, moarvat, er pempvet kantved kent H. S., penn ha kalon impalaerded Ambikatus (20).

(18) Er Grenn-aimzer, gant eun diéch'lan spontus eus mor an Hanternoz, e voe trôet ar *Flevo* en eur pleg-mor a voe rôet d'ezzañ, en hollandege, an ano a *Zuiderzee*, da lavarout eo « mor ar C'hreisteiz ».

(19) *Istros* e oa, war a gredor, ano thrakek pe illiriek an Danuvios. Digant an Dhraked pe an Illirianed o dije ar Chresianed amprestet an ano-se evel m'o deus ar Romaned amprestet *Danuvias* digant ar Gelted.

(20) Ar Rénos a zeue da geja gant mor an Hanternoz war-euen da enez-Vreiz ha dre veur a wazienn ma oa ano unan anezzo *Vahalos* e keltieg. Er c'henta kantved goude H. S. e tistage ar C'hermaned *Vahalos*, *Rénos*, tro-cheniñik *Réni*, a zo aet en iwerzoneg da rian (tro-c'henidik *rein*) a daly « mor ».

Ar c'hoodou hag ar gouelec'hiou. — Eur vro meurbet gwezek e oa Keltia (21). Brasa ha brudeta koadou anezzi e oa : er Spagn, koad *Kastulo* ; — en Itali, koad *Litana* ; — en hanternoz Galia, koad *Arduinna* ; — en enez Vreiz, diouz ar gevred, koad *Anderida*, ha, diouz an hanternoz, koad *Kaldidos* ; er C'hermania, koad *Erkunia*. Hemañ a gredet e oa ar brasa eus koadou Keltia. Ar gwezegou anezzañ, uhel ha stank, a c'holôe krec'hiou ha traoniou, adalek kichen ar Rénos betek bro an Daked. Tri-ugent derivez a gemere e ergerzout war e hed ha nao e dreuzi war e led.

Ouspenn ar c'hoodou milvloziek ma save enno, en tuhont d'an drempmwel, kefiou dero, fao ha pin, uhel ha sounn evel kolonennou, e kaved amañ hag a-hont e Keltia tachenou ec'hon, hag i, goude dougen trevadou ha kériadennou, bet diduet gant ar brezel ha distrôet a-nebeudou d'o stad-natur. Golôet a c'heot uhel, a vrouskoadou a wezigou hag a wez hanter-c'hraet o lammgresk ganto, ar seurt gouelec'hiou a dalvez-alias a-walc'h da beurvaniou d'ar brôadou nesa. Evelse e oa, er Bannonia, e dibenn ar c'henta kantved kent H. S., gouelec'h ar Voged, aet d'e ober douarou ar boblad keltiek eus an ano-se he doa o dilezet da heul argadennou an Daked.

(21) Meur ar cher a oa gant ar Gelted da envel ar c'hoodou : 1) *kéton*, deuet da veza *ciad* en hen-iwerzoneg, koad e brezoneg. — 2) *Brogllos*, aet da *breuil* e galleg, diwar **mrogi-*, *brogi-*, aet da *mrug*, *brug* en hen-iwerzoneg, da *bro* e brezoneg. Ar c'heltieg **mrogi-*, *brogi-*, a zo kar d'al latin *margo* « hevenn », d'ar germaneg *mark* « harzou-bro ». — 3) *Sida* pe *sida*, an hevelep ger hag ar gresianeg *ida* « forest », e teu dioufañ an iwerzoneg *segas* koad bras « sed » karlo « (a zalc'h lec'h eur furm koz *sidos) », *sidi*, *sídheann* « kig gouez ». — 4) *Vidus*, a zo an hevelep ger hag an hen-alamianeg *witu* « koad », saozneg *wood*. *Vidus*, a zo deuet da veza *fid* en hen-iwerzoneg, gouez e brezoneg. Bez' eo a e-kichen *vidus*, eur furm all *védus* a zo aet da iwerzoneg *fid* (*fiadmla* « gouezvilled », da lavarout eo « loened gouez ») ha da vrezoneg *gouez*. Kosha talvoudgez ar ger *vidus* a hañval beza bet an hini a zo gant al Iltuaneg *vidus* « diaburz », kretenn « ha gant al latin *divido*. Gant ar Gelted hag ar C'hermaned e teuas ar ger-se da dalvezout kement ha « koad » dre ma veze ar c'hoodou eur seurt *hinterland*, eur rannad-douar gouez o'ch ober an difore'h etre diou vro annezel (Rev. celt., 1914, p. 85.)

An douarou digoad o'ch ober kevrenn uhelda ar meneziou a veze graet anezzo *kalma* war an Douar-bras, hag ar ger-se, a ouenn rak-keltiek marteze, a zo bet miret gant ar spagnoleg (*calmo*, *tierra calma*) hag ar galleg (*chaume*, ano rôet da beurlec'hiou uhel ar *Côte d'Or* hag ar *Vosges*), (Rev. celt., 1903, p. 330).

E gourenez ar Balkaniou, bro an Dassaretet, an Agrianed ha pobladoù all thrakiat pe illiriat, gwastet ma 'z oa bet gant Kelted ar menez Skordos, a oa aet tamm-ha-tamm d'eur gouelec'h n'oa ken anezañ, er mare ma skriva Strabon, nemet eur c'hoad didreuzus a veur zervez-kerzed ledander. Diouz tu ar c'hreisteiz d'ar menez Skordos e oa eur gouelec'h all, bet krouet gant roued Vakedonia da gaea war o bro ouz argadennou an Dardaned, poblad illiriat.

Ar bed keltiek en em gave ennañ c'hoaz tri gouelec'h all disheñvel diouz ar re emaomp o paouez komz anezo dre m'oant digoad a-grenn. Ar re-se e oa : 1° e gevred Galia, *mæz ar bili* (22), kompezenn ec'hon peurc'holdet a vein, oc'h en em astenn etre ar Rotanos hag an douarou lezet gant al Ligured da Chresianed Masalia ; 2° e reter Europa, etre an Danuvios-izela hag an Turas, *gouelec'h ar C'heted*, kompezennou divent, distuz ha peuz-dizour, m'o bet, er VIe kantved kent H. S., roue ar Bersed hag e armead war var da verval enno ; 3° e Galatia, ar rann-vro a rae ar Chresianed anezi *Axulon* ; ken dibourvez e oa a goadou hag a vroueskoadou zoken ma rae ar vroïz anezi gant heuzel da c'hlaoudetan.

Temz an aer. — Enez-Vreiz, Iwerzon hag aodou kuz-heol Galia a rene enno eun amzer glouar ha leiz, o virout er peurniou, eus eur penn d'ar penn-all d'ar bloaz, eur c'hlazvez teo hep he far. An Itali-Uhela, kreisteiz Galia ha douarou izel ar Spagn a oa en o lodenn eun temz-aer tomm ha sec'h, heñvel ouz hini hanternoz Afrika. Er rannou all eus Keltia e oa gwall-zigompez an amzer : tomm-kenañ hag arneüs en hañv, yen-skourn er goañv. Ar skrivagnerien roman a vez meneg ganto allies eus garvantez goañv Galia (*hiems gallicus*), a reuzie e-pad meur a vizvez en hanternoz, refer ha kreiz Galia. Hogen garvoc'h temz-amzer a rene c'hoaz e-doug « hanteren zu » ar bloavez war ar Chermania, ar Vindekkia, an Norikon hag ar Bannonia. Allies e c'hoarvez e peurskourne an Danuvios ha ken teo e save ar glerenn war e c'horre ma c'helle kirri karget pounner hag armeadou zoken mont war-dreuz drezi hep beza e mar d'he freuza.

(22) An ano bremañ *Crau* a c'houlenn en e raog eun hen-furm *Kraoo- a gaver da gentjer e Kravodanon; bremañ « Cravon », Seine-et-Marne. (Revue Celtique, 1904, p. 359.)

Eus ar broiou-se end-eun e komz ar Gresian Aristoteles, moarvat, (IVst kantved kent H. S.), pa lavar ez eo re yen an temz-amzer e Keltia d'an ezen da ouenna enni.

Mat ouz ar yenien e oa ar Gelted hag ar poblou all kenlodek ganto er rann-se eus Europa. Hag, e gwirionez, kalet aet kenañ e ranked beza evit padout er goañv e kériou evel Bibrakt, a save war lein eur menez uhel skoet dalc'hmat gant avel-skourn ar reter. Aristoteles a lavar d'emp e soube ar Gelted ar vugale nevez-c'hanet e dour yen ar stêr ha na wiskent anezo nemet gant dilhadou skañv daoust da grisderiou ar goañv. Hag i o veva dindan eun oabl yen-skrijus, ar Chermaned ne wiskent nemet krec'henn pe zilhad berr a-walc'h a leze ez noaz ar pep brasa eus o c'horf. En Alpou e voe gwele! ar Gimbred o redek, hanter-noaz, e-kreiz an ere'h hag ar skourn, oc'h azeza war o skouedou hag oc'h en em lezel goude da vont gant ar sounna dinaou, o rikla diaon a-dreuz skarrou-menez ha torrodou.

Ar gwez hag al louzeier. — An dero (*dervos, cassinos* e Galia), ar fao hag ar pin a oa anezo koadou a-bez. Brava ha prizeta gwez pin e oa ar re a greske e Galia e tor meneziou Iouris ha Vosegos. N'oa ket anavezet ar sapr en enez-Vreiz; war an Douar-bras, avat, e wiskent gant o glazvez teñval meñezgou war o hed (23). An ivin (*eburos*) a founne, evit doare, stankoe'h kalz eget en amzer-vremañ, kerkouls en enezennou ha war an Douar-bras ; poblou Keltia a denne diouto eur c'hontamm eus ar c'hreñva (24) hag a rae « gwez sakr » anezo.

E-touez gwez ar c'hoadou, menegomp c'hoaz an evlec'h (*temos* en Iwerzon, *atinia* e Galia), ar gwern (*vernus*), ar

(23) *Itus* e oa marteze ano keltiek ar pin ; an hen-iwerzoneg *itharnæ* « eteo-sklerijenni », ar brezoneg *eteo* (kerneveg *itheu*, kembraeg *etewyn*) a zalc'h lec'h eur furm goz **itus*, **itavis*. Ar ger *pados* a zo rôet gant Plinius evel ano keltiek ar « sapr ». Ar ch'herneveg *aidilen* « saprinn » (brezoneg-krenn *ezlen* « koad kren », hen-iwerzoneg *aidile* « planken ») a vefe ar furm gosa anezañ *attilon*. Ano latin ar mafwez, *tarix*, a zo bet kemerej diouz unan pe unan eus yezou poblou an Alpou. Distresadenn eur c'heñtieg **darix* e vefe, hervez darn. A ouenn geltiek eo ano gallek al *tarix*.

(24) E 53 kent H. S., e Galia, roue koz an Eburonned, Katuvolkos, aet izel e galon o welout ar gwall-reuzion a goueze war e boli, en em laz gant kontamm an ivin ; er Spagn, e 19, ar Gantabred, grounnet war venez Aedulios gant ar Romaned, a laka termen d'o buhez gant an hevelep kontamm.

c'herzin (*alisos* e Galia), ar skao-gwrac'h (*opulos* gant an Insubred). Plinius Secundus a ro meuleudi da skao-gwrac'h Gallia « gwenn eun estlamm » ha d'ar bezo (*betulla*), « gwez kaer-dibaot, meurbet gwenn ha hirvoan ». Ar C'halianed a denne diouto dre o foaza eun doare rousin anvet *betumen, bitumen* ; gant ar prenn 'anezo e raent kelc'hioù, frammou paniri, kelastronnou evit hordenennou-arouez ar benvarnnerien. E kevrennou kreisteizel ar bed keltiek e kreske ar beuz, an taouz bag an derv-tane pe derv-kelen anvet *hus* gant ar C'halated.

Gant ar Spagn, eur vro domm anezzi, e oa he raoski ramzel hag he brugou gwezheñvel. Al lireu a daole c'houez-vad bep nevez-amzer e koadou an Danuvios. En Illiri e kreske an elestr e-mesk ar gwez war glannou an Drilon (Drin) hag an Naro (Narenta). Er Bannonia, en Norikon, e kér Eporedia ha war pantennou heoliet an Alpou e tiwane ar *saliunka* (25) « o teurel ker c'houek c'houez-vat », eme Blinius, « ma talv ar c'hounidigez anezzi damdost kement ha hini eur venkleuz. »

Meneg a zo gant an hevelep skrivagner eus al louzaouennou prizius ma heñvellek ar Gelted ganto livaduriou kaera ha dibaota ar Phenikia ha broiou ar Sav-heol, eus al *limeon* pe *limion* « louzaouenn ar c'hardo » a ro d'ezo eur c'hontamm evit o saeziou hag eus meur a c'heotennou prizius all a ra Plinius anezzo *brittonica, gallica, santonica, vettonica, canabrica*, diouz anō poblou Keltia o doa o c'havet.

Al loened gouez (26). — Ar moc'h-gouez a baote dre-holl adalek an aodou betek traonienou ar meneziou. Neuze, evel bremañ, e kaved anezzo a-vandennou er c'hoodou, o tarem-predi dreist-holl ar stankennou, ar gwaziou hag ar poulloudour, geot uhel ha raoski en-dro d'ezo, ma c'hellent 'tor-c'houenial enno.

An arz (*artos, matus*) a gaved neket hepken war holl venezagou an Douar-bras, hogen ives e meur a goad er c'hompezenou ha betek war glann ar mor.

(25) *Vaderiana celtica*.

(26) Evit kement a sell ouz buhez ha boaziou loened gouez Keltia, n'eus ket nemeur a dra da gemerout diwar skridou an Henamzer. Ret eo gorfenn kelenn digant levriou ar ouizieien-vremañ.

Ar c'haz-karvetaer pe lins (*rufios, *lugus*) (27), a oa, da vihana, daou seurt anezzañ. An aneval-se, a vent gant eur bleiz ha heñvel ouz eur c'haz besk, a vezé kavet en holl goadou bras, ken er c'hompezenou ken war ar meneziou, e-lec'h e rae e breiz eus demmed ha kirvi. Pa veze dienez war ar re-se, e ranke trei ouz chatal ar peurvanou. Eul loen kriz e oa na zebre nemet ar pep bihana eus ar prez en doa lazet hag a rôe d'ar maro en eun novez hepken betek tre-gont pe zaou-ugent penn-chatal en eun dropellad. Peurliesse ne dage ket an den, nemet marnaoniet e vije pe c'hloazet. Neuze avat, kreñv ha skañv evel ma 'z oa, edo gwall-risklus kaout d'ober outañ.

Paotoc'h e oa, evit doare, ar c'haz gouez (*kattos*) eget ar c'haz-karvetaer. Gwelet e veze, dreist-holl, er c'hoodou sapr hag e-kreiz ar rec'hell ma kave er gwask anezzo eur repu asur. Evel ar c'haz-karvetaer, e krape gant ar gwez uhela ha, puchet war eur skourr, e vane diffiñv a-hed eurvezioù o spia e breiz, evn, gad pe venn-demm.

Ar bleiz (*bledios* e Breiz-Veur) (28) a rede dre bep lec'h, eus glann ar mor da draonennou uhel ar meneziou. Bez' e oa dre e niver ar c'hrisa enebour d'ar chatal ha da loened di-noaz ar c'hoodou. A-wechou en em vode ar bleizi a vandennou bras a gerze e-pad an noz d'en em skigna da bell e broiou nevez, ma tistrust enno an holl jiboez.

Ar c'hardo (*karvos, sidos* (29), *lemos, limos*) a founne en holl goadou hag el lec'hioù geotek ha strouezek.

An demm (*damos* ?) hag ar yourc'h (*iorkos*) a gaved en hevelep lec'hioù gant ar c'hardo. Ar yourc'h, koulskoude, a oa gwell gantañ an douarou digompez hag ar stankennou doun. Ne save ket uhel-tre er meneziou o veza ma oa karn e dreid gwall-gizidik ouz ar reier.

(27) *Lugus, tro-c'henidik *lugos, a zo aet en iwerzoneg da *Iug*, tro-c'henidik *loga*. Meneg a zo en hen-skridou iwerzoneg eus « kounnar gouiz al loga », hag eus « kerdiñ graet gant bouzelou loga ». An hevelep yez a zo ganti an ano-gwan *Iug-leimnech* « a ra lammoù evel al *Iug* ». Ar c'hembraeg *Iewyn* « kaz-karvetaer » a zo diwar *luginos, *Ruiios*, roet gant Plinius, a zo bet keveret gant an iwerzoneg *rob, rop* « loen pevarzoadek ». Eur ger distreset n'eo ken, moarvat. Ar son / n'oa ket anezzañ en hen-geltieg. Ar gresieg *Iug* « lins, kaz-karvetaer », ar suedeg *lo* hag al liuaneg *Iasis*, henvestier, a ziskouez beza diwar an hevelep anō ragistorek hag ar c'heltieg *Iugus*.

(28) Lakaat e kemm gant an ano-den *Bledinos* e Galia.

(29) Aet da sed en iwerzoneg, *hydd* e kembraeg, *heiz(ez)* e brezoneg.

Ar c'haro-meur (*alkis*) n'oa ket rouez en Erkunia. Diwar ar c'henta kantved kent H. S. ne weled ket anezañ ken er c'huz-heol da stér Rénos, nemet marteze en Arduinna hag e koadou menez Vosegos.

Ar c'havr-venez (*gabros, kamox*) (30) a veve a-vandennouigou er c'horniou uhela ha diaesa eus an holl araden-nadou meneziou. Diasoup a droad ha skañv-dreist, e c'helle reded ker buan hag an avel el lec'hioù dibaena ha lammout dreist d'ar skarrou brasa. E-pad an hañv e save gevř an Alpou betek an erc'hegou hollbad, o peuri dreist-holl el lec'hioù ma kreske ar geotennou ar saourela. Brousta a raent diouz ar heure hag an abardaez pe e-pad an nozvezioù loargann, hag ec'h ec'hoazent er c'hreistevez e gwasked ar rec'hell.

Ar c'hrâgvouc'h (31) a weled dre strolledouigou war an holl venezioù. Ne beure ket e tachennoù ken uhel hag ar c'havr-venez hag e tarempredre dreist-holl ar sec'ha hag ar-sersa meinagog.

An ejen-meur (*uros*) (32) a gaved en holl goadou bras, er-raosklegou hag er geotegou, er c'horniou peuz-didid a Vreiz-Veur, Germania ha kreizenn Europa. E Galia, er c'henta kantved kent H. S., n'oa ken anezo, war a greder, nemet unanik bennak en Arduinna hag e koadou menez Vosegos. Eus holl loened gouez Keltia e oa an ejen-meur ar risklusa da hemolc'h. « An *uros* » eme Gaesar, « a zo damdost ker bras hag an olifant, ha kreñv ha buan, eur marz ! Fero eo kenañ, ma n'heller ket e zoñvaat en e oad tenera-zoken (33). »

An ejen moueek (*visontios*) (34),bihanoë'h eget an *uros*,

(30) Eus *gabros* e teu an ano a « Gabreta » rôet gant ar Gelted d'eur rann eus an Erkunia, *Kamor* (Polemius Silvius, V^e kantved goudé H. S.) a zo act e galleg da *chamois*. Ano gouiziek ar c'havr-venez eo *antilope rupicapra*.

(31) Ano gouiziek *capra ibex*, ano galleg *bouquetin*, ano alamanek *steinbock*.

(32) Ano gouiziek *bos primigenius* ; ano galleg *urus* pe *auroch*, Eur ouenn loened eo ha n'eus ken anezo bremañ war an douar.

(33) Anat a-walc'h eo diwar frazena Kaesar o dije ar Gelted klasket doñvaat leueou yaouank paket ganto ouz hemolc'h.

(34) Ano gouiziek *bos bison, bison europeus*, Peuz-kollet eo ar ouenn anezañ hizio, nemet eur c'hang bennak a van c'hoaz en eur c'hoad bras eus al Lituania rusian. 2 metr 30 uhelder en e skoaz ha 3 metr 50 hirder e oa an ejen moueek. — Adnotenn (2-8-1943), *Gwir n'eo ket ken bremen*. Diweza rummou ar *Bison europeus*, bel miret

a gantrie en holl hanterenn reterel eus Keltia. Ar Rénos eo a vevenne diouz ar c'huz-heol an dachennad-douar pleustret gantañ (35). Hennez end-eeun eo, moarvat, an « ejen e voue-marc'h » eus ar Bannonia, a vez meneg anezañ gant Plinius. Beza a-walc'h, koulskoude, o dije bevet e Keltia oc'hén gouez disheñvel o gouennou diouz an *uros* hag ar *visontios*. Varro a gomz eus oc'hén gouez e bro an Dardaned hag an Dhrakad. Skridou brezonk ar Grenn-amzer a lavar e vije bet gwechall en enez Vreiz *oc'hén bannek* (hircornek). Dre zilerc'hiaidennou-kegin eus mare ar Romaned ec'h ana-vezomp e oa neuze en enezenn meur a ouenn ejened, a zo act da get, da vihana unan anezo a vez anvet gant ar ouzieien *bos longifrons* (36).

Stank-ha-stank e oa an avank (*bebros*) en holl wazioudour, ken war an Douar-bras ken en enez-Vreiz hag en Iwerzon. Founna a rae ives en Azia-Vihana.

Ar c'hilhog gouez a oa daou seurt anezañ. Ar c'hilhog gouez bihan, e bluennou du-pod, e ziouabrant ruz-gwad, a veze kavet dre-holl, adaleg glann ar mor betek lein ar me-

aketus gant an Dsared en o c'hadou-meur a Lituania ha war ar Chaokaz, a zo act da get e-pad brezelou Dispac'h bro-Rusia. *L'Anthropol.* 1929, pp. 222-3 ; N. Casteret, *Dix ans sous terre*, 1934, pp. 168-76 ; M. S. Garretson, *Les Bisons d'Amérique*, 1939, p. 10. — Eil adnotenn (24-2-1944). An hen-geltieg *visontios* pe *visontos* a zo act da c'halianromaneg *bison, bisontes*, da heul ar gemmadou V/B he deus kaset an hen-geltieg *vrigantes* « grec'hent » da c'halianromaneg *brigantes*, an hen-geltieg *wroika* (deuet da gembraeg-kerneveg grug) da c'halianromaneg *braca* (eus *braca* e teu ar brezonk *brug* hag ar galleg *brugère*, heman dre het *brucaria*). Ar geriou hen-geltiek *visontos, visontios* hag *uros* o deus treuzevet e yeou ger-manek ar Grenn-amzer. *Visontos* a zo act da hen-uhel-alamaneg *visunt*, hen-saoz neg Breiz-Veur *weosend*, hen-skandinaveg *visundr*. *Berz* ez oa anezan en hen-bruseg *wissambris*. *Uros* a zo act da ur, urr er yeou nevez-c'hermanek, Zaborowski, *Peuples aryens*, p. 396.

(35) Diwar-benn en ejen moueek n'eus testeni ebet e skridou an Hen-amzer e vije bet anezañ er c'hornog d'ar Rénos. Da gredi eo, evelkent, e kaved c'hoaz koubladou dioutañ d'ar c'houz-se e brasa koadou Galia hag Iberia. *Vesontio, Visontii* (bremañ *Besançon*) e Galia, *Visontion* e Bro-Spagn (Rev. *Celtique*, 1894, p. 23) a zo kériou ha d'ezo anoiou a c'hall beza tennet eus *visontios* « ejen moueek ». E gre an armou hag ar binvioù maen bennet a-skolpadou (da lavarout eo meur a vilved kent an oadvez keltiek) edo puill-stank an oc'hén moueek koadou Galia ha Bro-Spagn. Alies eo bet linennet ar skendenn anezo gant hemolc'hien ouez ar rann-amzer-se. (S. Reinach, *Répertoire de l'Art Quaternaire*, Paris, 1913.)

(36) War an dillerch'iaidennou-kegin-se gwelit Wright, *the Kell, the Roman and the Saxon*, p. 404-405.

neziou. Ar c'hilhog gouez bras n'oa anezañ nemet en Alpou hag en hanterenn a Geltia a sko ouz moriou an Hanternoz. « Brasoc'h eo eget eur gup », eme Blinius ; « ar pounnera eus an holl evned eo-heñ goude ar struskañval. »

An erer (*orîros* e Breiz-Veur) a oa neuze war zouar Keltia daou seurt anezañ : ar morerer lost-gwenn a baote e Breiz-Veur, en Iwerzon hag en arvor an Douar-bras ; — an erer-impalaer a weled e kement bro, dreist-holl er broiou meneziek. Eun evn bras e oa pa dize daou vetrad hanter gouredad e ziouaskell digor. Gournijal a rae en oabl uhel-souezus hag e rae e breiz eus an evned all hag eus ar meot. A-wechou zoken e tage ar vugale.

Ar gup a veve peurvia diwar gorfou maro. Daou seurt a oa anezañ : ar gup gell a weled puilh e kreisteiz Galia hag er Spagn ; ar gup arian en Alpou hag en Erkunia. Pikolou evned e oant, d'ezo betek 2 m. 70 gouredad diouaskell.

Trec'h d'ar re-se c'hoaz e oa ar gup-erer (37) a neize war an uhela meneziou : da dri metrad ez ae a-wechou an treuzeskell anezañ. Plava a rae war ar gevр doñv pe c'houez, war ar meot, war al leueou zoken, p'o gwele war ribl koundouoniou ; hag e vounte anezo en islonk, e-lec'h e veze draillhet o c'horf, d'ezañ d'o dispenn a beziou ha d'o dibri neuze war an taol.

E-touez al loened disteroc'h, menegomp : ar broc'h (*brokkos, taxo*) (38), al louarn (*luvernus*), an dourgi, ar c'had, ar vaot (en hanterenn greistezel eus Galia hepken), an houad, ar waz, an alarc'h, ar c'houibon, ar gerc'heiz, ar c'haran, ar bongorz heñvel e vouez ouz blejadenn an taro, eun evn all a c'harme heñvel ouz c'houirinadenn eur marc'h (Plinius).

An aneyaled war-lerc'h a gaved e lec'hiennoù hepken eus ar bed keltiek :

Ar marmouz (*abana*). Bez' e oa anezañ marteze war venez Kalpe er c'horn kreisteisa eus ar Spagn (39).

(37) E galleg *gypaète*.

(38) Ano hen-geltiek ar broc'h a gijer outañ e *Brokkomagos* (reter Galia) a vefe, ger evit ger, e brezoneg bremañ *Broc'hua* « tachenn ar broc'h », *Taxo* a zo, moarvat, eul lesano o talvezout da lavarout « an hini lard ». Keveratait gantañ *taxea* « lard-moc'h » e keltieg an Itali, ha sellit ouz Brehm, *les Mammifères*, I, p. 581-2. *Taxo*, aet e galleg da *taisson*, a gaver en ano-lec'h *Taxokéton « koad ar broc'h », bremañ Tetscheid, e trañienn ar Rênos (*Rev. Celtique*, VI, p. 485).

(39) Ar marmouz a vev bremañ war roc'h Jibraltar a zo eur ouenn eus Afrika anvet gant ar ouizieien *inuus sylvanus*.

Al leon (*levos, livos*) (40), a vije bet anezañ, war a lavarer, en eur gevrenn eus an Dhrakia, tost d'ar mor Enezek. Leoned an Dhrakia a vruded beza aonik-tre.

An aourgi (41), a veve diwar gagnou ha korfou maro, a vije bet anezañ e traoniennoù-zo eus an Illiri tost d'ar mor Adriatik.

An hunegan pe raz an Alpou (er meneziou uhel hepken).

Ar marc'h gouez (e lec'hiennoù eus ar Spagn).

An azen gouez (er Chalatia).

Ar c'haro-erc'h pe karo-ejen (42). Diwar eur frazenn, teñval a-walc'h, eus Kaesar e tamgreder e vije bet anezañ en Erkunia er c'henta kantved kent H. S., nemet gwall-arvarus eo kement-se. Bez' e oa anezañ marteze er penn uhela eus Breiz-Veur.

Ar gouezvaout (43), e kreder ez eo ar maout doñv diwaran, a vane c'hoaz anezañ marteze, d'an amzervez keltiek, e meneziou ar Spagn. Plinius a ro da c'houzout e oa deñved gouez er Chalatia.

Ar flammeg (44), e ziwaskell ruz, a gaved war glann ar mor Kreizdouarek hag ar mor Du, war ribl ar stériou hag ar paludou dour sal pe hanter-sal.

Ar pilikant, a gaved war devennou didud an Hanternoz.

An ibis du (45) heñvel ouz hini an Ejipt, en Alpou.

An evn-erc'h (46) war gribennou skournet an Alpou.

Ker stank e veye al loened e douriou hag e koadou Keltia. Lakaomp a wel hepken eur peskedennou bennak a zoare

(40) Ar brezoneg koz *leu* (en ano-den *Leuhemel* « heñvel ouz eul leon », X^e kantved), kerneveg *leu*, kembraeg *leu*, a c'houleñ en e raog eur furm geltiek *levos pe *livos, anez eun amprestadden diouz al latin graet gant Breizid d'ar c'houlz ma 'z edo enez-Preden e sujedigez Roma. Kemend-all gant ar furm *lovo-* (en ano-den arvoriat *Lovokatus* « emgann-leon », VIe kantved) ma tegemerer da wir n'eo ket ar furm-se diwar an hevelep gwazienn ha -*lou*, e *goulo* (neuze e talvezfe *Lovokatus* kement hag « emgann-skedus »). Evit ar brezoneg bremañ *leon*, eun ampresteden diouz ar galleg n'eo ken.

(41) E ano gouiziék *canis aureus* ; e ano galleg *chacal*.

(42) E ano gouiziék *cerous tarandus* ; e ano galleg *renne, cerf-beuf* (gant traperien ar C'hanaada).

(43) E ano gouiziék *musimon musmon* ; e ano galleg *mouflon*.

(44) E ano gouiziék *phoenicopterus antiquorum* ; e ano galleg *flamant* (evel « flamant »).

(45) E ano gouiziék *scolopax falcinellus*.

(46) E ano gouiziék *tetrao lagopus* ; e ano galleg *lagopède*.

meneget gant Plinius : er Rênos an *esox* (47), eur pesk bras ha pouezus ; er Moenos hag en Danuvios, eur pesk ker ments tek ha pounner ken e ranked ober, evit e zizoura, gant eur yeoad ejened ha krampinellou houarn ; er Bodinkos, an *attilius* a boueze betek mil livr : kemeret e veze gant eun higenn war-bouez eur pennad châdenn hag e stlejed anezañ d'ar sec'h gant eur c'houblad ejened. E mor-Galia, ar brasa aneval e oa ar morvil a save ar c'hein anezañ evel eur grec'hienn a-us da oueliou al listri hag a strinke dre e fronellou evel eur froud-dour. Stank e veze ar reuniged war aodou an Hantenoz hag ar Gwalarn.

KEVRENN II : AR POBLOU

Poblou nann-keltiek Keltia. — P'edo Keltia e barr he ment, ez oa enni eur maread poblou disheñvel pe zisheñveloc'h diouz ar Gelted dre o yez, o gouenn, o sevenedigez, o doued. N'hellomp rei amañ nemet diskleriaduriou berr-ha-berr war ar re benna anezo.

I° An Ibered. — « Ibered » a raed eus holl boblou bro-Spagn n'oant na Phenikianed, na Gresianed, na Kelted. Nemet e oa disheñvel-tre am holl boblou iberiat-se evit ar sevenedigez hag ar yez. Yezou nann-indeuropek, war a gredet, a oa gant darn anezo. Ar re sevenaeta en o souez e oa ar re a rae o annezez e traonienn stér Iberos (Ebro) hag ar re a veve er c'hompezenou treuzet gant stér Tartessos (Guadalquivir). Iberiz ha Tartessiz a oa d'ezo, er VIe kantved kent H. S., kériou mogeriou kuklopel (48) en-dro d'ezo ha strolladou listri a yae da genwerzi gant Iwerzon hag enez-Vreiz diouz eun tu ha, diouz eun tu all, gant hanternoz Afrika ha gant an enezennou bras er c'huz-heol d'ar mor Kreizdouarek. Tartessiz o doa, ouspenn eul lennegez, barzoniezu ha danevellou bloaziek a save da 6.000 vloaz, war a leverer. Ar c'hompezenou tomm ha frouezus ma vevent enno a vase chatal e leiz. Eus dounder o douar e tennent metalou prizius a-buillh. En IIIe kantved kent H. S. Tartessiz a oa ker bras o finvidigez en arc'hant ma raent gant an

(47) An hevelep ger hag *esox* eo hor ger brezoneg *eog*.

(48) Mogeriou graet a vein bras divent, a zo bet savet gant poblou zo eus an Hen-amzer.

danvez-se prezebou o c'hezeg hag an tonnellou ma lakaent o gwin.

An Ibered all n'oant ket ker seven-se. Bez' e oa anezo meuriadou gounideien, mesaerien, hemolc'herien ha men-gleuzierien en em geje e kevredadou pe en unaniezou-brezel padusoc'h pe zibadusoc'h. Ar re gosa eus an unaniezou-se, re ar Guneted, ar Gempsed hag ar Saebed, a yeas da get gant argadennou ar Gelted (49). Savet e voe en o lec'h re al Lutzitaned hag ar Gantabred, a dennas brud d'o ano dre ar stourmad ar starta a rejont ouz ar Romaned. Al Lutzitaned (tregont poblad anezo) a oa du-holl o gwiskamant ; war ar c'holo e kouskent hag en vevent diwar gig gavr ha bara mez-dero. D'an emgann ez aent gant hobregonou lin en o c'herc'henn ha, war o fenn, togou-brezel ler. Laza a raent, e lidkinnig da zoue an emgannou, bouc'hed, kezeg ha prizodi-vrezel.

2° Al Ligured. — Eur yez indeuropek evel ar c'heltieg e oa al ligureg. Ar broiou ma komzed anezañ c'hoaz er c'henta kantved kent H. S. (gevred Bro-C'hall, Italia-Uhela, an hanterenn eus aradennad an Alpou diouz ar c'huz-heol) a c'heller da anavezout war an taolenou-douaroniez dre ma kaver enno stank anoiou lec'hion gant an dilostger *-asko*, *-aska*, *-oska*, *-usko*, *-uska* (50). Kent donedigez ar Gelted, al Ligured o doa kaset trevadennou er Spagn, en enez Korsika hag en enez Sikelia (war-dro ar bloaz 1.400 kent H. S.). Hiniennou eus ar pobladoù anezo a oa deut galloudek-tre. Ar Sikeled a rôas o ano d'ar Sikelia a voe, e-pad meur a gantved, Italia hogos holl en o dalc'h (51) ; piaouet o doa sez krec'hienn Roma, pell kent ma voe diazezet ar gêr-se ha ganet ar bobl roman. Er XVIe kantved kent H. S., ar Sikeled a oa d'ezo trawalc'h a listri da dreiza

(49) « Gant argadennou ar Gelted » a zo eur goulakadur, eur martezead. Bez' ez eus gouzieien hag a gred d'ezo eman kuzet ar Gelted dindan an ano a Gempsed. Pez a zo diarvar eo kement-man hepken : mont a reas da get anoiou ar Guneted, ar Gempsed hag ar Saebed, hag, en o lec'h, e teuas anoiou nevez.

(50) N'eus roudenn ebet anezañ en hanternoz ha gwalarm Bro-C'hall, e Breiz-Veur nag en Iwerzon, ar pez a vije a-walc'h da gas da get tezenn C. Julian a sell evel Ligured poblou rak-keltiek ar broiou-se.

(51) Ano Italia a zeuje eus Italos, unan eus o rouanez.

ar mor Kreizdouarek, da vont da argadi an Egipt (52). — E kreisteiz Galia, er V^e kantved kent H. S., eur boblad liguriiek all, an Elisuked, a oa anezo eur rouantelez vrudet gant *Narba* (Narbonne) da gér-benn warni. — En Italia-Uhela, poblad pinvidik an Dorined a zalc'has war sav, daoust da dagadennou an Etrusked hag ar Gelted, betek alouberez ar Romaned, hag a lezas hec'h ano da gér « Torino ».

Al Ligured all a vanas atao rannet en eur maread meuriadouigou, na zeuas nepred d'o spered en em unani da sevel kenetrezo brôadou galloudek. Ar pep brasa eus al Ligured a oa anezo gounideien galet ha poanierien start na welent ket en tu-hont da vonnou o farkeier hag o labouriou pemdeziek. *Saturnus*, doue an here, a oa doue-meur Ligured an Itali (53). Anoiou daou eus o roueed e mojennou o istor, *Morges* ha *Sikelos*, a dalv, war a greder, kement ha « fore'h » ha « falc'h ». Al Ligured eus an aod a oa pesketaerien akuit ha morlaeron her. Ar re a veve er meneziou, Alpou hag Apenninou, a rae diouz kaout dre ar brezel hag ar riblerez ar pez a nac'he outo o douarou meinek ha disfrouez. C'hoaz en IIe kantved kent H. S. Ligured an Apenninou a ziskenne dre vandennadou a 20 pe 40 mil a vrezelourien da breizata er c'hompezenou e-harz ar meneziou.

3° An Ombrianed hag an Etrusked. — An Ombrianed a oa ganto eun eilyez indezeuropek karez-nes d'an eilyezou komzet gant al Latined, ar Sabined, ar Samnited ha poblou all eus kreizenn Italia (53bis). An hevelep buhez hag int a renent

(52) Nac'het e vez kement-se gant gouizieien-zo. Hervezo ar bobl anvet *Shakalasha* gant an enskrivaduriou ejiptek a vije eur bobl eus Azia-Vihana, Kenveria *Sagalassos* e Pisidia. A. J. Reinauc'h *Le Disque de Phaestos et les Peuples de la Mer*, 1910, p. 47 (diwar Rev. arch.). Lenn pez a lavar Autran, *Tarkondemos*, 1923, pp. 214, 232.

(53) Ar brezoneg had a zalc'h lec'h eur furm hen-geltiek, **sato-*, diwar an hevelep gwrijienn indezeuropek ag-al latin *satūs*, *Saturnus*, ar sanskriteg *sasya* « ed », an alamaneg *saat* hag ar saozneg *seed* « had ».

(53 bis) Kalz a zanevelourien, adalek an Hen-amzer betek an XIXe kantved, o deus rôet da wir ez oa an Ombrianed eun eilouenn diwar ar Gelted. Eur gredenn hounez nheller ken da zifenn bremañ, pa c'houvezet e tifor'ch an ombreg diouz ar cheltieg d'en em unvan gant al latin war gement poent a bouez a ro d'ar cheltieg e stumm

ivez : mesaerien, labourerien-douar ha brezelourien eun ha kalet o buhezegez a oa anezo.

Gwall-zisheñvel diouz ar re-se e oa an Etrusked, anezo eur boblad pinvidik ha seven ouz hec'h ober dreist-holl morlaeron, marc'hadourien ha micherourien. Ampart ez oant da labourat ar metalou, ar maen hag ar pri ha da gaeraat o labouriou gant skeudennou tud ha loened engravet, kizellet pe livet. Mailhed ez oant iveau war an doura pradeier dre zigeri kanouc'hellou. Beva a raent e kériou bras, en-dro d'ezo mogeriou savet en doare kuklopel. En o diabarz straedou pavezet en em drouc'he a-sounn. Ar maen a veze alies danvez an tiez anezo, ha kaniou-distroutilha dindan zouar, graet a vein iveau, a gase al lastez er-maez a gér.

N'o ket karet nemeur an Etrusked gant ar poblou all eus Italia. Diavaezi ez oant. Deut, war a greder, eus an Azia-Vihana, war-dro kreiz an X^e kantved kent H. S., o doa sujet tamm-ha-tam'm an Ombrianed, al Latined hag an darnyuia eus al Ligured (54). E-tro ar bloaz 450, an Etrusked a oa en o dalc'h hanternoz ha kreiz an Itali hogos holl ; war ar mor o doa o listri darempredou a genwerz stank ouz Karthada hag an Egipt. Kreizenn o impalaerez ez oa an Doskana vremañ, ma raent enni daouzek poblad kevredet, gant pep a gér greñv, pep a roue ha pep a renerez. Er c'hangavedou da heul e savas dizunvaniez e-mesk an Etrusked ken e voe diskaret o galloud gant ar Gelted en hanternoz Italia

dioutañ e-unan hag a ra anezañ eur yez disheñvel diouz ar yezou indezeuropek all. Da skouer :

KELTIEG	OMBREG	LATIN
<i>uer, ver</i>	<i>super</i>	<i>super</i>
<i>lānos</i>	<i>plenos</i>	<i>plenus</i>
<i>rōudos</i>	<i>rōfos</i>	<i>rufo</i>
<i>beru</i>	<i>feru</i>	<i>fero</i>

(54) Ouspenn an Etrusked, kalz a zivroïdi-all deuet eus Azia-Vihana, eus ar C'hres douarbrazel hag eus an Enezennoù, a zo deuet, e-doug an eil milved kent H. S., da ober o annez en Italia hag er broiou-all eus ar C'hornog (Sikelia, Sardinia, Iberia, Libua). Bez' ez oa eus an divroïdi-se peurliesa tud a renk uhel, renerien, sternataerien ha frammatraerien boblans, diwar yeur a vrôadelez hag o komz meur a yez : Azianed, Aegaiz, Kaokaziz, Persed, h. a. An divrôadegou-se a zo bet studiet piz bag aketus gant C. Autran « *Phéniciens* », *essai de contribution à l'histoire antique de la Méditerranée*, 1920 ; Tarkondemos, 1922-1923 : *La Grèce et l'Orient ancien*, 1924 (diwar *Babylonica*), *Introduction à l'étude critique du Nom propre grec* (eiz feskennad mouet), h. a.

hag, er c'hiresteiz eus ar vro-se, gant al Latined en em savet outo hag ar Samnited (55).

4° An Illirianed. — Kreiz Europa hag an hanterenn walarn eus ledenez ar Balkaniou e oa ar c'horn-bro m'oa diazezet ennañ stank-ha-stank ar pobladou illiriat (56). Ar re benna eus ar pobladou-se e oa : an Autariated, a gemeras er V^{er} kantved kent H. S. ar Bannonia hag eun darn eus an Dhrakia, o sevel eur rouantelez c'halloudek a voe dispennet gant ar Gelted (56bis) ; an Dardaned, enebourien douet da Vakedoniz, hag a renas brezelioù hir ouz ar Gelted (Skordisked ha Bastiarned) keneiled d'ar Chresianed ; an Dal-mated hag an Istrianed, morlaeron ouez anezo ; ar Veneted a gevredas gant ar Romaned dre gasoni ouz ar Gelted.

N'où ket eus an Illirianed kadourien ha morlaeron hepken. Bez' e kaved ganto iveau mesaerien (57), labourerien-douar ha micherourien. E-touez ar meuriadou illiriat eo e voe ganet ar sevenadur brudet a reer anezañ sevenadur Hallstatt.

5° An Dhraked. — Pa raent o gwella berz, e-doug an eilvet milved kent H. S. poblou Thrakia a zalc'h an holl vro en em astenn eus aodou an Enezvor (mor Enezek) da gompe-zennou Skuthia. Piaouet o devoa Makedonia a-bez, graet meur a argadenn er C'hres ha kaset trevadegou en Azia-Vihana. Choaz er V^{er} kantved kent H. S., e oa anezo eur bobl vrudet. « An Dhraked », eme'an hen-istorier Herodotos, « eo,

(55) Levezoniet-dous en o yez hag en o sevenadur eo bet al Latined gant yez ha sevenadur an Etrusked. A. Ernout, *Les éléments étrusques du vocabulaire latin*, war Bull. de la Soc. de Ling. de Paris, XXX, 1930 (fesk. 1, niv. 89), pp. 82-124, H. a.

(56) Act e vije an Illirianed, war a gréder, betek lenn Vrignantinos diouz tu ar chuz-heol ha, diouz tu an hanternoz, betek meneziou ar Vladus (Oder) uheia.

(56 bis) *Skodra* (Sculari) a oa, en IIIe kantved, kérbenn war ar pez a vane eus ar rouantelez-se savet gant an Autariated.

(57) En e skrid *De re rustica*, e ra Varro meuleudi an Illiria-dezed a zo, goner d'ezaf, mere'hed krefiv o tereout kenaf ouz mesaerien. Ganto e vez kaset al loened da vatx ; degaset e vez keunnend-tan, aozet predou, miret kempenn aketus an arrebeuri hag al listri e-barz ar foukennou. « Gwragiez dougerezed a welez en Illiria, anaoudegez d'ezo ez eo deut o amzer, o tiskregi eur pennadig diouz o labour da vont war-hed eun nebeut kammedou d'en em ziac'huh, hag o tiskavel ganto eget ganet. »

goude Indeziz, ar vrasa eus holl vrôdou ar bed ; ma vijent unanet kenetrezo, e vije anezo iveau ar c'halloudeka. » Beva a raent diwar ar brezel hag ar riblerez, gounidegez an edou hag ar maga loened, kezeg dreist-holl. Gwiniegou a oa ganto iveau. Brudet e oa het divinourien, kanerien ha telennerien an Dhraked e raghenistorvez bro-Hellaz. Er marevez istorek, kredennou-zo eus ar Chresianed, evel an orpheuzaidegez, ar buttagoriadegez, an treuzannezerez-ene, a oa bet o andon e kredennou Thrakiz. Eus Thrakia (a oa bet hec'h an Aria, amzer a voe), e tiskonez beza en em ledet war ar bed an arouez sakr anvet « hevoud, hevoudeg » pe *swastika* (58). Azeuli a raent Demêtér « mamm an heiz » ha Kubélé, doueezed an douar hag an trevadou, *Sabadios*, *Sabazios*, ha *Dionusos*, doueed an heol, an heiz hag an dour-heiz (ar bier), *Bormos*, doue an hanv (kenveria al latin *formus* « tomm »), *Bendis*, doueezed al loar, bet hevelibekaet ouz Artemis gant ar Chresianed, *Heron* pe *Heros*, doue ar re varo (war varc'h e vez skeudennet hepered), *Rézos (bet gresieketa et *Rhesos* ; eus réz, ar stumm thrakek gwisket gant an indezeuropeg *reix, keltieg rix « ri, roue »), anezan doue-roue menez Rhodop, war eun dro hemole'h her ha marc'hieger, *Iambadulé*, anezi moarvat, diouz an eil gevrenn a zo en hec'h an, doueezed an deliaoui (*dula* « delienn » : e dakeg *ponpedula* « pempdelienn »), h. a. (59).

Broudvrizella ar c'hoc'h en a oa bet e boaz ganto hag a arouezie uhelder ar ouenn. Ar re vatc'hant hepken (*engenеis* e gresieg, *zibuthides* e thrakeg) a veze broudvrizellet a c'hen. Er marevez istorek, ar Maenadezed (an Thrakiadezed bet deskonièt el liderez dionusek) a oa broudvrizellet

(58) A. Bertrand, *Religion des Gaulois*, pp. 140-84.

(59) P. Perdrizet, *Relief du pays des Maèdes (Thrace occidentale) représentant un Dionusos thrace*, 1904 (diwar Rev. arch.) ; F. Camini, *Une statuette de Bendis*, 1903 (id.) ; *Les mystères de Sabazius et le Judaïsme*, war Acad. des Ins. et Bel. Let. Comptes-rendus des séances, 1906 (burutellet gant A. Jamar, war Musée belge, niv. 7 ; mouladur distag Loven, 1909). A-zivout ar roue Nannakos ha *Dardanos*, an Noe phrigial, *Rev. des Et. juives*, 1913, II, pp. 2-5. Ouz ar marc'heg *Heron*, kenveria en Indez ar marc'heg dibennet (eman e henn stag ouz pomellienn e zibr) a welez war an hentou o c'hervel an dremendi d'ar maro, *Rev. de l'Hist. des Religions*, 1914, p. 199. Sakr e oa al louarn (*bassaris*) gant an Dhraked, hag e oa al louaragen (*alópeke*) da gabell gant kals anezo. Da uber gwiskomant (*bassara*) an Thrakiadezed hag al Ludianedes ca ac iveau, ha da oher boutou (*bassara*). *Rev. arch.* 1902, pp. 242-79 ; *Rev. des Et. grecques*, 1913, p. 157.

en o gar pe en o brec'h skeudenn eur menn-karvez. An Dhaked bet deskoniet en hevelep liderez a oa e ken o zal skeudenn eun delienn-ilio (60).

Galloudeka poblou Thrakia e voe an Driballed hag an Odrussed er c'hireisteiz da stêr Danuvios, hag, en hanternoz roueed an Odrused a rene war an darnviaus eus meuriadou an Dhraked etre an Danuvios hag aodou an Enezvor ; betek ar bloaz 46 kent H. S. e 'talc'has en he sav ar rouantelez anezo, ha hi bet bihanet gant argadennou ar Gelted hag aloubadennou Makedoniz. Brudet e oa ar C'heted evel ar re gadarna hag ar re eeuva eus an Dhraked ; bep pemp bloaz a zistaolent er vann war veg o goafiou ken na varvje. An Daked n'oa anezo, da genta, nemet unan eus ar meuriadou oc'h ober pobl ar C'heted. Nemet e kreskas tamm-ha-tamm o galloudegez, a zen e barr he brud er c'henta kantved kent H. S. Kanna a reont ar Gelted (Bastarned, Taurisked ha Boged) ha sevel eur rouantelez en em astenne eus traezennou ar mor Du da harzou ar C'hermaned.

Sellet e vez evel Thraked : 1^e ar Gimmerianed hag an Drered, a veve, er XVe kantved kent H. S., er c'hompezeniar Skuthed ; 2^e Marianduned, Bithuniz ha Phrugianed Azia-Vihana. *Phruges* a zo stumm gresiek an ano. *Briges* a ziskouez beza bet ar stumm thrakek. Kenveria *Brigia*, an ano a veze laket da arvor Makedonia, d'ar mare m'edo ar vro-se anvet Emathia.

Eun eilyez tarzet diouz an indezeuropeg e oa yez an Dhraked evel hini an Illirianed. Pobladoù a voe, koulskoude, o veva distag diouz ar re-all, a gomze, war a greder, eur yez nann-indéuropek. D'an Dhraked, kerkous ha da boblou all Europa, unvez ar yez a rae evel eur gwiskad a unvaniez diavaez o c'holei e-diahaz liester ar gouennou-tud (61).

(60) *Rep. de l'Hist. des Religions*, 1911, pp. 99, 382.

(61) Er geriou thrakek a anavezomp, darn a zegas da goun dre o stumm hag o ster geriou gresick (da skouer, ar phrugianeg *damos* « bagad », *lavos* « pobl, gwerin »), darn ar c'heltieg (thrakeg *kotus* « engann », *bria* « kér », phrugianeg *bonoka* « gwreg »), darn an indeziraneg (thrakeg *skarké* « skarge » ar'hant », *stana* « lec'h, tan », *seutés* « diedkinnigour »), darn ar germaneg (thrakeg *skalmé*, (phrugianeg *doumos* « bodadeg », rusianeg *Douma*), darn ar sumereg

6e Ar Skoloted. — Ar Skoloted, pe Skuthed Europa, a oa anezo eur boblad a vesakerien, a c'hoivien hag a vrezelourien o komz eur yez indezeuropek heñveloc'h ouz an hen-berseg eget ouz kement yez indezeuropek all eus an Europ (62). Deut e oant, war-dro ar bloaz 1.500 kent H. S., da ziazeza er c'hompezeniar bras digoad en em astenne en hanternoz d'ar mor Du (Skuthia Goz). En X^e kantved e treizjont an Turas hag e yeojont an Dhraked betek an Danuvios-izela (Skuthia Nevez). Er VIIe kantved eo e reas ar Skoloted o gwella berz er brezel : paeet e veze an truaj d'ezo gant hogos an holl boblou o veva etre ar mor Du diouz ar sav-heol hag an Alpou diouz ar c'huz-heol, etre ar mor Baltek en hanternoz hag an Danuvios er c'hireisteiz. Er c'hantvedou warlerch e kouezas o impalaerded, skoet d'an traon gant an Illirianed hag an Dhraked en em savet. Trech'et e voe ar re-se d'o zro gant ar Gelted.

Ar Skuthed ne c'hounézent ket douar (63). War varc'h bepred, e piaouent tropellou bras a gezeg, a saoud hag a zeñvid, ma kantreant ganto dalc'hmat o vont a beurvan da beurvan. Beva a raent diwar gig kezeg hag ec'h event laez e c'hezekenned : ac'hano e teuas d'ezo beza lesanvet « gorđieren-gezekenned » gant hen-varzed ar C'hres. E lec'h tiez e raent gant kirri bras war beder pe c'houec'h roi stlejet gant meur a goublad ejened. Golôet e oa pep-hini anezo gant feltr ha kombodet en e ziabarz e diou pe deir c'hambr.

E diavaez ar bed keltiek, e kompezeniar an Hen-Skuthia (kreisteiz Rusia-vremañ), edo o veva brudeta poblou ar

(phrugianeg *bates* « roue », sumereg *bal* « bouc'hal », arouez-roue-hag arouez doue an oabl ; kenveria e keltieg-germaneg *teutonus* « renier, roue », *teutona* « bouc'hal »).

(62) Keverata da skouer an ar marc'h e skoloted, e hen-berseg hag e penyezou indezeuropek Europa :

SKOLOTEG	H.-BERSEG	LATIN	KELTIEG	GRECIANEG
aspos	aspas	equus	c̄eqos, epos	hippos
pe c'hoaz ar wrizienn-c'her renk, ruk			luc'ha	
SKOLOTEG	H.-BERSEG	LATIN	KELTIEG	GRECIANEG
roxo-	roxo-	IUX	louko-	leukos, luke
			leuko-	(en amphi-
				luki - am-
				heol »).

(63) Meuriadou estren sujet d'ar Skuthed e oa, moarvat, ar Skuthed gounideion-douar.

Skuthed. Hogen, er V^{et} kantved, e kvæd eur vandennad
anezo war aðou mor an Hanternoz, tostik-tost da aber an
Albis. E kompezennou an Danuvios-izela e kantree handen-
nadoù all a hañval beza en em gevredet gant ar Vastarned.
War an Danuvios-krenn ar Siguned, a gase marc'hadourien
ha micherourien-valeerien betek e Galia, a dremene evit
beza Skuthed.

O ano a oa aet da lavarout « marc'hadour » e vez al Ligured a veve etre stêr Rodanos hag an Alpou. A. Bertrand a grede d'ezan (1891, pp. 259-60) e oa bet eus ar Siguned govien ha teuzerien-arem, henvel a-walch' ouz Tsiganed hon amzer (63 bis). A c'hellfe beza e vije o ano ar ger skuthet (?) *sigunna* a dalvez « goat » (*sibunna* a vije bet ar stumm thrakek anezan, hervez Philipon, 1925, p. 2, n. 4). Nemet unvan n'eo ket testeni skrivagnerien an Hen-amzer a-zivout gouenn ha ster ar ger-se. Hervez Herodotos, e vije bet gant gresianegerien enez Kupros (Chipr) eur ger *signos* da lavarout « goat-hann ». Apollonios ar Rhodad a ra *signos* eus ar c'hlaou-brezel e boaz gant Bebruked Azia-Vihama a oa, en IIe kantved goude H. S., o c'hériou-penna *Prusa*, *Libussa*, *Eribioia*, *Patavion* ha *Gallika* (war stêr Gallos). Suidas a lavar e oa *signum* aro eo « *llam* ».

Marvet eo a-benn hizio an darnvua eus ar brôadeleziou emaoomp a paouez menegi. An diskaridigez anezo, boulc'het gant ar Gelted, a vœ kendalc'het gant ar Romaned ha kaset da benn gant ar Chermaned hag ar Slaved. An Ibered hag an Illirianed hep'muiken o dije-lezet war o lerc'h diskennidi a yez ganto : Euskariz ne Vasked (500 000).

(63 bis) An Dsiganed (anvet e gaou Jipsianed) a zo anezo minterien, labourerien houarn ha kouevr. A-ziarw c'horre ha touellus an henvelder etre o ano hag ano ar Siguned. Anavezet mat gancemor orin an Dsiganed. Bez' ez eas anezo an indezarlegerien a oa o veva er broiou anvet *Gedrosia*, *Arachosia*, *Drangiana* gant Hen-amzer. Divrón ac'hano a rejont er Ve Kantved goude H. S. evit mont da veva a-skign e broiou ar Chornog. Gant iranegerien e voe adpoblet ar vrø dilezet ganto : ac'hano Afzigan ha Belouchiz hon Amzer. Nevez-indezek yez an Dsiganed, nemet e kaver eanti geriou amprestet diouz ar yezou komzet er broiou m'o deus bevet enno kent tizout Kornog Europa : Persia, Armenia, Grece, Roumanie, Bohémia, Alamania, Bro-C'hall, Bro-Saoz, ar Spagn, J. Bloch *L'Indo-aryen, du Véda aux Temps modernes*, 1934, p. 18. An tsiganey komzet gant ar meuried en em repuet abaoe 200 vloaz e bro-Gembre a zo ennan 518 ger indezek ha 430 ger amprestet (adalek an iranez betek ar c'hembraeg), Sampson. *The dialect of the Gypsies of Wales*, Oxford, 1904.

Bro-C'hall ha hanternoz ar Spagn, Albaniz (1.400.000 a dud), e kornog ledenez ar Balkaniou, a vije ganto yezou dedarzet, evit ar re genta eus an ibereg hag, evit an eil re, eus an illrieg (64).

7° Ar C'hermaned. — Ar poblou ma reomp Germaned
anezo n'o doa, war a hañval, ano brôadel ebet kenetrezo.
An ano « German » a oa dianav d'ezo ; a zo kaeroc'h, ne
veze ket lavaret anezo da genta. Meur a hini zoken, e-touez
ar poblou keltiat, a fougee beza german, evel : 1° ar Velged,
a argadas tu hanternoz Galia e derou an IIIe kantved ; 2° ar
Chaisated a yeas, er bloaz 222 da vrezeli en Italia dindan
renadur o roue *Virdumaros Rénogeniknos* « Virdumaros
douaren Rênos » ; 3° an Oretaned, eur boblad Kelted eus
ar Spagn a faezas Karthadiz er bloaz 228 en eun emgann
kollus-bras d'ar re-mañ (65) ; 4° ar pobladou Kelted a zalc'hé
koadou hag odeou menez Penninos (« Valais »-Uhela) (66) ;
5° ar Vastarned. « Germaned » a oa eta eun ano keltiek a
raed, moarvat, eus ar poblou keltiat genidik eus ar vrø etre
an Albis hag ar Rênos. « Keltia », eme eun douaroniezour
koz gresian, « a zo daouhanteret gant ar stêr Rênos ; an
darn a Geltia diouz tu ar c'huз-heol d'ar Rênos a vez graet
anezi Galia ; an darn diouz tu ar sav-heol a vez anvet Ger-
mania. » Diwar an IIIe kantved, poblou nevez, treizet ganto
an Albis, a vestronias poblou keltiat ar Chermania pe a

(64) Kement-se, avat, degemeret da wir gant gouizieien-zo, a zonac'het krenn gant gouizieien-all. E-touez ar re-se, darn a lavar eman an euskareg aspadenn eur yez ragistorek nann-indezeuropek bet komzet a-gozi er meneziou Pirene. Hervez darn-all, eur yez kaokazek nann-indezeuropek e vije, bet degasetz d'ar Spagn gant un enbradegouzud eus ar Reter a zo c'hoarvezet e-kerz an elvet milved hent H. S. Ahendall, ez eus tud o lavarout e oa, e-touez ar yezoù komzet el ledenez iberek e-pad an Hen-amzer, yezoù kar d'al libuaeg (ar herberieg a vreman). An ibereg, an tartesseg, si luzitaneg hag ar c'hantabreg a vanezomp dre eun niver anoiou tud ha lec'hioù. Indezeuropek e tiskouezont beza evit an darn-vula (Philippon, 1925). Kuden hem-yezoù Iberia a chom da ziluzia en he fez. Evit un albaneg, an andoranezan en illirieg an Hen-amzer a zo naç'het krenn gant Philippon.

(65) Diouz o c'hêr-benn, *Oretion* (bremañ Granatula), e tuen an Oretaned (*Oretani*) o an. Ptolemaios a ra eus ar gêr-se - *Oretion* ar Chermaned -, e latin *Oretum Germanorum*. Ano an Oretaned a zo anezaz c'hoaz e hini ar peniti *Nuestra Señara de Oretu* (Rev. Celteque 1894, p. 3-10, 41).

gemeras o lec'h a-nebeudou. Dont a reas da voaz ober anezo « Germaned », diouz ar vro a oa bet aloubet ganto.

Ar C'hermaned nann-keltiek ne verzer skleur diouto nemet diwezat-tre en istor an Europ. Betek en-dro d'ar IVe kantved kent H. S., e vanas, moarvat, ar meuriadou anezo o chom er c'hreisteiz d'ar Baltik, etre ar stériou Albis ha Vistula, dindan gazelgæ, darn anezo gant ar Gelted, darn-werin dizesk, a yeas da drefoedach hag e vœ enni abred-kaer distresadennou na gaver er c'heltieg nemet pell goude. Ar C'hermaned a bouezas doun warno levezon sevenadur an Ten. Er beredou eus ar c'chantved kenta kent H. S. n'oufed a-grenn digemma etre ar C'hermaned beziet war glann zehou ar Rénos hag ar Gelted beziet war ar c'hlann gleiz anezañ, gant heñvel-rik ez eo diouz an daou du arrebeuri ar bezioù. Eur merk all eus levezon ar Gelted eo ar voaz, miret pell e-mesk ar C'hermaned a bep stad, an uhelidi dreist-holl, d'en em vugadi gant anoiou keltiek. *Boiorix*, roue ar Gim-bred (IIe kantved kent H. S.), *Ariovistos*, roue ar Sueved (kenta kantved kent H. S.) a zo ganto anoiou keltiek.

Rannet e oa ar C'hermaned en eun niver meuriadou a zeue d'en em voda e kevredadou-brezel graet-disc'hraet bep ar mare gant an ezommou hag an engannou. Ar re vrudeta eus ar c'hevredadou-se a vœ : — en IIe kantved kent H. S., hini ar Gim-bred ; — er c'henta kantved kent H. S., hini ar Sueved, kevredet ennañ kant poblac'h en em astenn eus ar Vistula d'ar Rénos-Uhela ; war-dro ar bloaz 60 o doa ar Sueved treizel ar stêr-maïn end-eeun ha staget da vac'homi Galia, pa voent argaset war ar c'hlann zehou gant Kaesar. Diwar ar Sueved e teuas ar Varkomaned a ziframmas digant en em astenne, da vare an impalaer Augustus, eus ar Baltik d'an Danuvios.

Ar C'hermaned n'oa ket disheñvel o doare-beva diouz hini poblou all Europa, pa vevent evelto diwar ar magaloen, ar chouuidegez-douar, ar brezel hag ar riblerez. Doueed bras ar C'hermaned e oa *Tuisko*, doue an douar, tad *Mannus*, ar c'henta den : *Tivas* (67), doue ar brezel :

(67) An hevelep ger e oa hag ar c'heltieg décos + doue +, *Tivas* a zo deut diwezatoch' da *Tyr* ha *Zio* er yezou never-c'hermanek (skandinaveg hag alamaneg).

Vodanas (68), doue ar ouziegez ; *Tanatos, Thunras* (69), doue ar gurun.

8e Ar poblou rak-keltiek eus Breiz-Veur, Iwerzon ha gwalarm Galia. — Er c'henta kantved kent H. S. hepken e stag skle-rijenn an Istor da bara war ar broiou-se. Bez' e oa neuze, da vihana, seiz pe eiz kantved ma 'z oant bet sujet gant ar Gelted. N'ankounac'haed ket, koulskoude, e tiskenne eus an henvroïdi darn eus poblañs Galia hag enez-Vreiz. Meuriadou gwalarm Galia a oa anezo, evit doare, mesaerien ha labouren-douar en argoad hag en arvor, pesketaerien ha morlaeron, heñvel a-walch' o buhezegez ouz hini al Ligured eus gevredizel Galia. Disevenoc'h e vije bet Rak-Kelted Breiz-Veur hag Iwerzon : an darnvuia anezo n'ouvezent ket ober keuz ; hiniennou a veva dindan dinellou hag a valee en noaz-dibourc'h pe peuz-noaz. War ar meuriadou rak-keltiat-se eus an enezennou pe, da vihana, war hiniennou anezo e tleer lakaat diou voaz erczus meneg gant skrivagnerien an Hen-amzer : 1^e an debri-tud ; 2^e an eureudi ar merc'had gant meur a ezech' war eun dro.

D'ar ouenn rak-keltiek e tenne en o fez, moarvat, ar poblou-mañ eus enez-Vreiz : ar Silured, ar Goritaned (*Koritani*), broiz enezennou Ebudou ha meneziou an Hanternoz (Kreoned, Keroned, Karnonaked ha Karined), an Novanted hag ar Selgoved. An daou veuriad diweza-mañ eo, a greder, a veze graet anezo gant ar Vrezoned Atekotted (*Atekotti*) « ar re goz-meurbet » , da lavarout eo, moarvat, « broiz koz » .

Kadarnded ar poblou-nann-keltiek. — Skrivagner ebet eus an Hen-amzer n'en deus danevellet d'eomp an engannou a reas ar Gelted ouz ar poblou emaomp o paouez menegi. Nemet e c'houzomp o deus an Ibered, al Ligured, an Illirianed hag an Dhraked pourchaset dre gant ha kant da Garthadiz ha d'ar Chresianed soudarded nerzek, kalonek ha fero. Gouzout a reomp iveau pegen hir, marvus ha diaes e vœ ar bretzelioù a rankas ar Romaned embreger da stoui dindan o yeo

(68) *Vodanas* a zañ'h lec'h eur form rak-germanek *Vatans* diwar an hevelep gwazienn indezeuropek hag ar c'heltieg *Vatis* + houdur, barzoniezour + ; *Vodanas* a zo act da *Wotan, Odin*, e never-c'hermaneg (alamang ha skandinaveg).

(69) Deut da *Dannar, Thor* e never-c'hermaneg (alamang ha skandinaveg).

an holl boblou-se : armeadou a renkas koaza, tremen a reas remziadou pengadourien a-benn ma voe kaset al labour da vad.

A-unvan e oa holl hen-boblou Europa evit ober fae gant o buhez ha kasaat ar sklavelez. Da suja Ligured ar meneziou e rankas ar Romaned diouenna meuriadou a-bez ha di-framma meuriadou all diouz o douar genidik d'o skigna da bell e-touez meuriadou estren. Ar Staened, eur bobl liguriat a voe gwell ganto en em zistruja o-unan eget en em zaskori : kement a oa bet erbedet gant kleze ar Romaned en em rôas d'ar maro. « N'en em gavas hini », eme eun danevellour roman, « e-touez ar re yaouanka zoken, hag e vije karantez ar vuhez kreñv a-walc'h d'ober d'ezan gouzañ ar skavez. »

Al Luzitaned, gwerzet da sklaved, a doulle en dounvor, d'o goualedi, strad al-listri m'edont warno ; kontella a raent o mistri pe, o nac'h dibri boued, en em lezent da vervel gant an naon. Ar Gantabred, paket da brizonidi, en em strinke anezo o-unan war o fenn e-kreiz tantadou kamp ar Romaned ; eur c'hennardig gant eun tamm houarn a droue'has o gouzoung d'e dad ha,d'e vreudeur a oa bet karget a chaden-nou gant ar Romaned ; eur vaouez a reas an hevelep tra d'he c'henbrizonidi. Kantabred all, bourreviet, staget e kroaz, a groge da gana o c'hanaouenn-emgann hag a daee o enebourien. Ibered kér Astapa a oa bet lazet holl en eun emgann ; an hanter-kant den yaouank, lezet ganto da ziwall o ziege-ziou, a skôas d'ar maro ar merc'hed hag ar vugale ; goude-se, e lakjont an tan en eun tantad prientet en a-raok hag en em strinkjont armet-holl e-kreiz ar flammou.

Par d'ar baotred evit ar gadarnded e oa ar merc'hed e-touez Barbared Europa (70). C'hoant-kalon ha mennad-dreist n'o doa ken gwragez an Dhraked nemet kinnig o buhez war gorf maro o ezc'h ha beza sebeliet en hevelep bez ganto. Gwragez an Ambronned, eur bobl c'hermanek, o welout o c'hadourien lazet pe zindan o zec'h, a gemer da armou bouili ha klezeier ; skoaziet gant o chas, ec'h adskoulmont ouz ar Romaned eun tenn a emgann. Kentoc'h eget en em

(70) Ar ger « barbar » a rae gantañ ker stank ar Chresianed hag Romaned a dalvez kement hag « estren, den n'eo na Gresian na a Varbarez a zo bet graet gant ar Chresianed hag ar Romaned eus poblou seven-tre, evel Ejiptiz, Kaldeiz, Persiz.

jezel da veza gwallet gant ar soudarded roman, gwragez ha merc'hed ar Gimbre ar em laz kenetrezo a daoliou kleze, en em daol dindan rodou ar c'hirri, en em groug ouz skourrou ar gwez hag ouz kerniel an ejened a vroudont d'o feulza.

Perak e voe trêch ar Gelted. — Aesaet eo bet, moarvat, tre-chadenn ar Gelted, evel hini ar Romaned diwezatoc'h, gant an dizunaniez hag an dirollerez a rene e-touez o enebourien. Ibered, Ligured, Germaned, Illirianed, Thraked, holl e oant rannet en eur maread poblou kevre ebet ganto peurvuia, a vase kasoni an eil ouz eben hag en em wanae kenetrezo dre vrezeliou dibaouez ma kouez enno ar pep gwella eus o yaouankizou. Ar garantez-vro pe ar garantez-ouenn n'oa ket anezo, kouls lavarout. Gwasoc'h en em ereze poblou ar C'hermaned, er c'henta kantved goude H. S., eget na gasaent ar Romaned ; en em uestlaoui a reas eun hanter anezo d'an impalaered roman hag, e-doug meur a gantved, e vrezeljont ouz an eil hanterenn. En em ziouenna a rae an eil eben diou boblad eus an Dhraked, p'edo unan keneilez, an eil enebourez d'ar Romaned. Dic'halloud e oa ar garantez-poblad ouz mennadou ha youlou diouto o-unan pep den pe diegez. E kement poblod c'hermanek, er c'henta kantved goude H. S., e veze an tud rannet e daou du, an eil evit ar Romaned, egile a-enep ; gwasa enebour Arminios, penn-brezel, meur ar C'hermaned en em savet ouz Roma, e voe e dad-kaer e-unan, ar roue Segestos. Bresk e oa dre-holl beli ar rene-rien, rouanez, reizaouerien, pennou-brezel. « Ne sent an Dhraked ouz o rouanez », eme Dacitus, « nemet kement ha m'her c'havont mat. » E-touez ar C'hermaned, Arminios, tamallet d'ezan c'hoantaat ar gurunenn, a zo kaset d'ar maro gant uhelidi e bobl end-eeun.

Ar Gelted, dre m'oa reizet ar gevredigez anezo en hevelep doare gant an holl boblou-se, a oa ives, en o c'hreiz, hadenn an hevelep siou. Nemet lusket e oant d'ar mare m'en em skignjont en Europ, gant ret-kaer e oa d'ezo kaout douarou nevez d'o foblañs atao war gresk. Ne vane ken en o bro nemet koadou da zifraosta ha geuniou da zisec'h, eul labour hennez hag a oa hir, tenn ha dienor. En-dro d'ezo, en enep, en tu-hont d'o harzou, e kinnige ar bed digor d'o yaouankizou paour ha brezeliat, d'o rouanez c'hoantek a vrud, peurvaniou, parkadou ed, mengleuziou, stériou ha len-nou peskedus, eun niver a yourc'hiou, a gériou berniet enno

kement tra prizius diwar zourn hag ijin mab-den, eun engroez poblou a labourje evit o mistri, eur wech trec'het ha-sujet, a baeje an truach, a bouchasje dilhad, ed, chatal, kezeg, mevelien ha sklaved. An ezomm o doa da berc'henna ha da vestronia hag o c'hoantegz d'ar preizerez ha d'ar brud a voe d'ar Gelted, d'en em unani kenetrezo broudou lemn a vankas d'ezo diwezatoc'h, pa rankjont, eur wech pourvezet mat a bep tra, difenn ar pez o doa aloubet.

Petra a reas d'ar Gelted divrôa. — Aloubidigez Europa gant ar Gelted n'e bet kaset da benn nag en eur c'chantved na gant eur boblad hepken. Merket e voe gant skrivagnerien an Hen-amzer meur a benn-abeg d'an divrôadennou anezo :

1° Dic'hlannou ar mor ; 2° kreniou-douar ; 3° eur chresk re vuan war ar boblañs, o tont d'e heul dienez an douarou-gounid ha kernez ; 4° dizunvaniezou ha brezeliou a-zabarz ; 5° brezeliou a-ziavez ; 6° ar c'hoant d'ar preizerez.

Divrôadennou ha divrôerien. — Tri doare divrôadennou a cheller digemma e-touez ar Gelted koz :

1° Divrôadenn eur boblad a-bez, brezelourien, kozidi, merc'hed, sklaved, chatal ha kirri. En doare-se e tivrôadennas ar Velged e derou an IIIe kantved kent H. S., hag an Helveted e 59 kent H. S. ;

2° Divrôadenn eun darn hepken eus eur boblad : er IIIe kantved kent H. S., er C'hermania, en em rannas ar bobl Volka ; eun darn anezo a dreizas ar Rênos hag a ziazezas e kreisteiz Galia ; an darn all a chomas er C'hermania.

3° An divrôerien a oa anezo tud deut a veur a lec'h. Krouet e voe, en Azia-Vihana, brôad an Dektosaged gant eun teskad tud eus ar boblad-se, ret d'ezo divrôa war-lerc'h dizunvaniezou-diabarz, hag e teuas d'en em voda en-dro d'ezo eun engroez tud eus brôadeleziou all. Er Spagn, kér greñv Komplega a voe savet en eur gouelec'h gant tec'hidi ha kantreeien a bep gouenn ha didra.

Kaesar, en e *Commentarii*, a zispleg piz ha kentelius d'imp e pe zoare e prientas an Helveted o divrôadeg eus ar bloaz 59. Strisaet e oa a bep tu an douarou a zalc'hent er bloaz 62 gant an Alpou, menez Iouris, lenn Lemanos, stêriou Rotanos ha Rênos. N'oant nag evit en em astenn da bell nag evit kas aes ar brezel er broiou nesa. Re vihan e oa an

douar-se d'o zemz-spêred brezeliat, d'o foblañs niverek, d'an taoliou-kaer kaset da benn gant o armou, d'o fiziañs en o c'hadarnded. War ali Orgetorix, ar pinvidika hag an uhela anezo, e rejont o menoz da zivrôa ha da vont d'ober o rann a zœuarou en em gave diberc'henn tost d'ar mor Bras, war harzou ar Santoned. Da genta, e tanzeont pep tra evit ar c'himiad. Kirri ha sterniou a zastumont dre viliadou ; hada a reont an holl zœuarou da gaout bevañs e-doug o ergerz ha, pa gav d'ezo e vo trawalc'h gant daou vloaz da beuraoza pep tra, e tougont eul lezenn da zeiziada an disparti a-benn nevez-amzer an trede bloavez. Dilennet e oa bet Orgetorix da ren ar gefridi-se, dre nevez gant ar brôadou tro-dro ar feuriou a beoc'h hag a gevredad ha da zivizout an tremen frank a-dreuz Galia.

Pa gredas an Helveted e oant én em lakaet barrek-mat, e krogont an tan war o daouzek kér greñv, o fevar c'chant a vourc'hioù hag an holl diez a-stlabez er vro. War c'hourc'hennem ar renerien e kemeras pep penn-tiegez war e girri tri miziad bevañs. Losket e voe an ed n'oant ket evit kas ganto, èvit ma vijent, gant dic'hallus m'edo lakaet an distro, hero'h a se ha startoc'h en o menoz. Peder foħlab nesa d'ezo, ar Voged, al Latoviked, an Dulinged hag ar Rauraked, o doa graet o dezo d'en em unani gant an Helveted, ma save ac'hano niver an divrôerien da 368.000 a dud, da c'houzout :

Helveted (4 meuriad)	263.000
Boged	32.000
Latoviked (71)	14.000
Tulinged	36.000
Rauraked	23.000

Ar gadourien a save an niver anezo-holl da 92.000.

En em zastum a reas an divrôerien, an 28 a veurz eus ar bloaz 59, e korn ar c'huz-heol da lenn Lemanos. E lec'h-se e oa a-dreuz da stêr Rotanos eur pont prenn. War ar ribl all e save Genava, eur vourc'h e dalc'h an Allobrogod. E-sell edo an Helveted da gaout digant ar re-mañ, a oa nevez-sujet d'ar Romaned, ar frankiz da dremen, pe anez, diouz red, e her c'hemerjent diganto dre nerz. Gwaz a se d'ezo, e

(71) Al Latoviked hag ar Voged a oa bet argaset eus ar Banonnia gant an Daked.

kayjont ar pont torret hag an holl roudouriou pe dremenlec'hioù war ar Rotanos dalc'het kreñv, neket gant an Allobroged, gant soudarded Kæsar an hini e oa. Koueza a rankjont da gemerout eun hent all a zegouez gant ar Saukona a-dreuz da vro ar Sequaned. Ken enk e oa an hent-se ma n'helle rei digor, war eun dro, nemet d'eur c'harr hepken, ha ken torgennek na zeuje e nep doare e spered an divrōerien heulia anezañ a-enep d'ar vroïdi. A-drugarez d'eur penrener an Aueded, Dumnorix, a zeuas da hanterour, e trechjont da gaout digant ar Sequaned an aotro da dremen. Diouz an eil tu hag egile e voe rôet gouestlou, ar Sequaned oc'h emouestla da chom hep hega an Helveted, ar re-mañ o toui en em virout diouz pep dizurz pe wallerez.

Alouberez ar Gelted ; dre be hentou disheñvel e voe kaset da benn ganto. — Mat a-walc'h emañ diskleriet d'eomp e skridou an Hen-amzer an doare m'en em ziazetas ar Gelted en Itali, e ledenez ar Balkaniou hag en Azi-Vihana.

1° **Itali.** — Kaset e voe da benn aloubidigez an Itali diwar ar bloaz 400 (pe dost) d'ar bloaz 391, gant peder armead. Ar genta, renet gant Belovésos, oc'h ober hent dre goadou hag odoou an « Alpis Julia », a zispenn an Etrusked war ribl stêr Ticinus hag a ziazez en hanternoz da stêr Bodinkos (Pô), er rannvro anvet « maeziou an Insubred » ; kér « Mediolanon » a savont el lec'h-se. Dambrest goude, eun eil armead, hini ar Genomaned, renet gant Elitovios, goude trezu an Alpou dre an hevelep hent ha Belovésos, a zeu da chom diouz an tu reter d'an Insubred. An drede armead, ouz hec'h ober ar Voged hag al Lingoned, a ziskenn dre ode menez Penninos, a dreuz ar Bodinkos hag a skrab, diouz tu ar c'hireisteiz d'ar stêr-se, douarou dalc'het d'ar mare gant an Ombrianed hag an Etrusked. D'an diweza-holl, e teu ar Senoned. Pa gavont an holl zouarou mat piaouet a-benn neuze, e rankont en em zic'hoanta gant ar c'hornbro meneziek a-hed ar mor Adriatik, etre stêriou Utens hag Aesis. Gwall-enk e voe ganto al lec'h-se hep dale pell.

E 391, 30.000 a Gelted, Senoned anezo evit an darnvnia, a dreuz menez Apennin hag a argad an Etruria. An Etrusked a c'halv d'o skoazell ar Romaned a zileur kannaded. Degeumeret e kuzuliadeg ar Gelted, ar re-mañ a zispleg ar gefridi

bet fiziet enno gant ar seneñ hag ar bobl roman. Ar Gelted a zistro « hag int o klevout evit ar wech kenta aon eus ar Romaned, e reont tud kadarn ganto, o veza ma 'z int bet galvet d'o skoazell gant an Etrusked. P'o deus ar Romaned kavet gwell ar c'hannaderez eget an armou evit difenn o c'hevredidi ouz ar Gelted, ne vo ket dizarbennet ar peoc'h a zeuont da ginnig, gant rôet e vefe d'ar Gelted, n'o deus ket douarou a-walc'h, eun darn eus o bro gant an Etrusked a zo ganto douarou en tu-hont d'ar pez a hellont da c'hounit. Anez-se ne vo ket aotreet ar peoc'h. Dirak ar Romaned e fell d'ezo kaout respont ha, mar n'o defe ket o gouenn, dirak ar Romaned end-eeun en em gannint, ma c'hello ar re-mañ embann en o bro pegen trech eo ar Gelted d'an dud all evit ar gadarnd ». Ar gannadourien roman o c'houlenn neuze diwar be wir e teuent da vac'homi douar eur bobl all, petra o doa d'ober, int-i Kelted, en Etruria, e trouc'hont, rok anezo, « e tougont o gwir en o armou hag e vez pep tra perc'hentiez ar re gadarn » (72).

E-doug ar bloaveziou 367, 366, 360, 358, 350 ha 349, brezelourien geltiat a-vandennou a beurred hag a wast maeziou pinvidik kreizen ha kreisteiz Italia. E 279, eur bagad bras a Gelted treuzalpat a ziskenn en Italia o fere'hel taer ma vije rôet douarou d'ezo ; Kelted Italia en em unan ganto ; dont a reont holl a-gevret en Etruria hag e c'houennont digant an Etrusked, a oa, d'ar mare, e brezel ouz ar Romaned, eun darn eus o bro. « Bez' e voe diwar-benn-se », eme Ditus-Livius, « kuzuliadegou e-leiz e-louez an Etrusked ; hogen n'helljont koueza da ratoz unvan ebet, nebeutoch en abeg d'an dilezadenn a rankjed ober eus eun dachennad-douar bennak eget dre an erez en devoa pep-uman rak degerout en e ameziegiez an dud-se ken taer » (73).

E 238, ouz galv daou roue ar Voged, Ates ha Galatos, e-tired eun armead Kelted eus an tu-hont d'an Alpou da stourm ouz ar Romaned. E 225, war c'houenn ar Voged, daou roue treuzalpat a zegas en Itali eun armead all « ar vrrava hag ar spontusa a gement he dije c'hoaz treuzet an

(72) Adrëet hon eus amañ en e bez ar pennad diouz Titus-Livius gant pouezus-tre ez eo.

(73) Spered taer ha brezelgar ar Gelted a rae anezo amezieien diaes. War a zegas d'eomp Titus-Livius, kériz Patavium (Padou), eur gêr illiriat, a veze ret d'ezo beza dalc'hmat en armou ha war evez en abeg da ameziegiez Kenomaned.

Alpou », gouez da Bolubios. E 222 an Insubred a ra eur c'halvadenn c'hoaz d'ar Gelted diouz tu an hanternoz d'an Alpou ; dont a ra 30.000 anezo renet gant Virdumaros.

En IIe kantved, e oa e dalc'h ar Romaned holl Italia an Hanternoz betek an Alpou. Ar Gelted, diwar neuze, a ya dre an « embrôa » ; e lec'h ober dre vrezel a reont dre beoc'h. E 186, 12.000 Kelt, argaset diouz an Norikon gant an diouer a zouarou hag ar gernez, a dremen er Venetia. Hag int armet mat, ne zirollont tam ebet da zrasta na da waska. Kavet ganto eur c'horn-douar dibobl, e chomont a-sav ennañ hag e stagont da sevel eur gêr. D'ar gannadourien roman e tisklériont n'o deus ken c'hoant na mennad nemet da c'hounit douar ar c'horn-se diberc'henn hag ec'h anavezint laouen aotrouniez ar Romaned. E 179, eur vandennad nevez, enni 3.000 a dud a dréuz an Alpou, renet gant ar venezidi, hag a ziskenn en Italia ; ne reont taol-brezel ebet hag e c'houennont douarou, d'ezo da veva enno e sujedigez ar bobl roman.

2e Ledenez ar Balkaniou. — E 298, en em ziskouez ar Gelted war venez Haimos (ar Balkan). E 281, dindan renadur Kambaules, e wastont harzou Thrakia. E 280, eun armead kenta a Gelted, gourc'hennet gant Brennos hag Aki'horios, a argad ar Beonia ; eun eil armead renet gant Kerethrios a zrast an Dhrikia ; eun drede armead bleniet gant Belgios a argad Makedonia. E 279, an teir armead, kevredet dindan renadur Brennos, a zic'hlan er C'hres ; gwasta a reont ar maeziou anezo hep klask aval lakaat seziz war ar c'hériou mogeriet. Peurzrastet ar C'hres ganti, armead vras Brennos en em rann e meur a vandenn. Unan anezo, renet gant Komontorios, a chom a-sav en Thrakia hag eno, kemeret ganti kér Dula, e ra anezo he c'hreñvlec'h. Eur vandennad all, hini ar Skordisked, dindan renadur Bathanatos, a ziazet e kember an Danuvios hag ar Savos hag a astenn he heli war darn eus enezennou bras an Danuvios.

E 277, eun armead Kelted a wast a-nevez Thrakia hag a beurred Makedonia. E-kerz dibenn an IIIe kantved e vrasa ar Skordisked o domani gant brezelioù dibaouez. Peurzal-c'het e voe ganto neuze ar pep brasa eus enezennou an Danuvios, sujet hiniennou eus ar pobloù illiriad hag astennet o rouantelez betek meneziou Dardania, Pannonia ha Thra-

kia. War-dro ar bloaz 114 e tizarbennont ar Gimbre. E-tro ar bloaz 100 e oa anezo c'hoaz eur boblad c'halloudek ha doujet. Kevrennet e oant gant stêr « Margos » (Morava) e diou boblad ; diouz tu ar c'hornog ar Skordisked vras, diouz tu ar reter ar Skordisked vihan. Heorta, Kapedunon, Singidunon (Beograd) ha Bononia (Widin) e oa pennha kériou anezo.

War-dro 210 en em ziskouez ar Vastarned war glann ar mor Du, en hanternoz d'an Turas (Dniester). Enskrivadur Olbia a daolenn d'eomp tec'hadeg ar pobladou a Skuthed ha Sarmated o chom etre an Turas hag an Hupanis (Boug) rak ar Gelted-se diskennet eus menez Karpis (74). Eus an aradennad venezui-se end-eun e tiskenn, pemp ha tregont vloaz diwezatoc'h, e 175, eur rummad all, hini ar Gostoboked (Kostoboki). Kempred gant an divrôadennou-se, marteze, emañ diazezadenn ar Vritolaged (Britolagoi) er gompezzenn war he led etre genaouiou an Danuvios ha red stêr Hierasos (Sereith) (75). Er c'hreisteiz d'ar Vritolaged, etre menez Haimos hag ar mor Du edo Kelted all, ar Goralled (Koralli) o an, a zo skeudennet d'eomp gant Ovidius evel tud bleo melen (*flavos*) ha gwisket gant krec'hin (*pelli-tos*) (76).

Evit pez a sell ouz ar vro en tu hanternoz d'an Danuvios, ez eo leuniet an eil kantved kent H. S. gant trouz ar brezelioù renet gant ar Vastarned ouz ar Skuthed, ar Sarmated, ar Yazuged, ar C'hêted hag an Daked.

E-doug an eil hanterenn eus an IIIe kantved, o doa roueed ar Vakedonia adstaget gant politikerez Alexandros-

(74) E bro menez Karpis, ar Vastarned n'oant nemet treechourien deut a-ziavaez, moarvat eus an hanternoz. A. J. Reinach a ra Belged eus ar Vastarned hag ar Gostoboked (*Delphes et les Bastarnes, Bulletin de Correspondance hellénique*, 1910). Ar vro treuzet gant steudad ar Charpis a oa rannet etre meur a boblad : *Neuri, Agathursoi, Osi, Karpi, Anarti*. An Agathursoi a oa Thraked anezo, war a heñvel, hag an Osed a gomze an hevelep yez gant Pannoniz, da lavarout eo an illirieg. Mestroniez ar Vastarned war ar meneziou-se a voe abeg m'o anvas ar Romaned *Alpes Bastarnicae*. Er chenta kantved gouda H. S. e lavar Plinius edo e dalc'h ar Vastarned kein meneziek an *Alpes Bastarnicae* adal mel enez Peuke, en Danuvios-izela, betek stêr Maros (March) er c'hornog.

(75) Teurel a reer warmo savlidigez an daou greñvlec'h keltiat nesa d'ar mor Du : *Noviiodunon* (bremati Isakcha, Dobroudja) hag *Aliobriga* (er vro anvet hremati Bessarabia).

(76) Ren. *Cellique*, 1899, p. 127.

Veur, hag e dad, dre gas kaout ar Gelted da gevredidi ouz an Dhraked, an Dardaned hag ar Romaned. E sell da rei d'ar c'hevrennadou eus o rouantelez a oa bet diduget gant ar brezel eur boblañs kreñv ha brezelgar, e c'halvjønt daveto ar Gelted. Er bloaz 167 kent H. S. ar c'hevrennou eus Makedonia diouz ar chornog da stêr Axios a oa enno e leiz a embroïdi keltiat pe illiriat « anezo-holl labourerien-douar strivant », eme Ditus-Livius.

Er bloaz 182, Philippos, roue Makedonia, o tanzen ober brezel d'ar Romaned, a reas e venoz d'ober diouenna an Dardaned, poblad illiriat, gant ar Vastarned. Diou wech, war e veno, en em gavje gwell a se : — 1° dre ma kasje da get kriza enebourien Vakedonia ; — 2° dre ma c'hellje alia ar Vastarned da lezel o gwragez hag o bugale en Dardania evit mont da wasta Italia. Gant-se, e stag ar roue d'en em guzulia gant ar Vastarned ; hoala a ra gant donezonou pennou an Dhraked, d'ezo da rei tremen ha da bouchras bitailh d'ar Gelted. E c'her a roue a ro d'ezo na rajo ar Vastarned droug ebet en o bro, 30.000 brezelour, renet gant Klondikos, a dreuz an Danuvios, ganto o gwragez hag o bugale. En em led a reont war an Dardania, oc'h entana ha laza dre ma 'z eont. Ouz o heul e tired bandennadou Skordisked ha Thraked dideñnet gant ar c'hoant-preizata.

Roue Makedonia o veza deut da verval (179), ne zalc'has ket e warlerc'hiad d'ar ger en doa rôet d'ar Vastarned. Ar re-mañ neuze a zilezas an Dardania. Nemet n'ankouajont ket ar vro en tu-hont d'an Danuvios. E-doug an II° kantved e lamont digant an Dhraked hiniennou eus brasa enezennou an Danuvios-isela hag e reont argadennou stank war c'hlann zehou ar stêr-se. En amzer-se eo, marteze, e voe savet ganto e genou an Danuvios ar c'hastell anvet *Bastarnai* hag o c'hreñvlec'h graet *Genoukla* anezañ.

E 117, 113, 112, 109, ar Skordisked e brezel ouz ar Romaned a sach a-gevret ganto er stourmad rummadou henvroiz, Bessed, Maided ha Triballed. E 113, e teuas ar penvrezelour roman Drusus a-benn da argas, evit eur pennadig-amzer, ar Vastarned en hanternoz d'an Danuvios. E 88, Mithridates, roue ar Pont, oc'h aoza brezel ouz ar Romaned, a sav kevredigez gant ar Gelted, ken re an Azi-Vihana, ken re ar Balkaniou hag an Danuvios. A-vagadou e teu Galated, Bastarned, Koralled, Kostoboked, Skordisked d'en em unani gant e armead. Ar roue, e kement prezegenn a rae, a ganmeule

ar vad graet d'ezañ gant e unvanidi geltiat ; lor'ch a zo ennañ, emezañ, « o c'halloit kas ouz Roma tud n'eo deut Roma a-benn d'o lakaat da espern he buhez nemet war bouez aour ». Pa reas Mithridates lakaat d'ar maro kement Roman hag Italian a oa o chom en Azia-Vihana e kemeras perz ar Gelted el lazadeg vrás-se. Eur marc'heg bastarn, d'ezañ pemp ilinad hirder (77) eo a stlejas ar renour Aquilius chadennet kent ma voe bourreviet (78).

E 85-4, ar Skordisked, o kemerout o zro eus ma oa aet kuit ar Romaned, a ya d'an armou. A-gevret gant an Dardaned ec'h argadont ar C'hres, hag e lakont en arigrap ar santualou meur anezzi, Delphi ha Dodona. E 77-76, emañ argadet Makedonia gant ar Skordisked hag an Dardaned unanet.

E 77, e teu ar Goralled hag ar Vastarned d'en em engouestla en arme vrás emañ Mithridates o sevel ouz ar Romaned. E 74, e kemer perz ar Vastarned e seziz Khalkedonia ; tri c'hang anezo a gav o maro en eur stourmad ouz kér. Eur penvrezelour keltiat, Konnakorix e an, a ra evit

(77) War-dro 2 metrad 20 santimetrad. Ar c'horfou act en eskern kavet e beredou keltiek oadvezioù an armou honarn a zo diwar tud hirvent peurlies : eus 1 m. 70 da 1 m. 77. Relegou diwar tud brasoc'h a gaver a-wechou. Eur bez keltiek eus départamant ar Marn en dije daskoret eur relegenn d'ez 2 vetrud hed. Teoder ha kaletter an holl eskern-se, ha, dreist-holl, enlouéhadou douz ar pennou kigen-nou outo, zoken ouz eskern ar c'hlopenn hag an diougarvan, a laka anat e oa bet gant o fer'henned eur c'hrenvder dispar.

(78) E Pergam, e voe diskarget d'ezañ aour teuzet en e c'henou. A-zivout ar Romaned en Azia-Vihana, ar pep kelennusa a zo e levr Hatzelfeld, *Les trafiquants italiens dans l'Orient hellénique*, 1919, hag e levr Hollœux, *Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au IIIe siècle avant J.-C.*, 1921. Teskaouadennou talvodus da ober ous-penn el levriou-man : Tenney Frank, *Roman Imperialism*, New-York, 1914 ; eil mouladur, 1921 ; *An Economic History of Rome to the end of the Republic*, Baltimore 1920 ; eil mouladur kresket ha gwellael, 1927 ; *An Economic Survey of Ancient Rome*, peder levrenn, 1933 - 1938 ; Charlesworth, *Trade - Routes and Commerce of the Roman Empire*, Cambridge, 1924 ; Rostovtzev, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, 1926. A-zivout an arc'hantourien hag ar c'hevredadou publikaned, lenn al levriou meñeget gant A. Piganiol, *La Conquête romaine*, trede mouladur kresket ha gwellael, 1940, p. 291, notenn. — Diwar-benn Mithridates, Th. Reinach, *Mithridate VI Eupatör*, 1890 ; *L'histoire par les monnaies*, 1902 ; F. Winter, *Mithridate VI Eupatör*, war *Jahrbuch des archéologischen Instituts*, 1894 (meret ennan ar skeudennadurez).

Mithridates en Herakleia. E 63, e varv Mithridates, lazet gant Bituitos, rener e warded keltiat.

E 61, en Istropolis, armead ar prokonsul C. Antonius Hybrida a zo kannet ha dismantret gant ar Vastarned deuet war galy kériou gresian an arvor moesiat, n'oant ket evit gouzañv pelloc'h ar mac'homerez anezañ. Da heul an drouziwez-se, e voe diframmet evit eur pennad-amzer digant ar Romaned ar Moesia-Izela, etre menez Haimos, stêriou Oeskos (Isker) ha Danuvios.

E 44 kent H. S., ar Vastarned a ren argadennou betek war harzou Makedonia, e-lec'h e faezont, er bloaz 30, an Danthaleted hag o roue.

E 29 kent H. S., ar prokonsul M. Licinius Crassus a gann ar Vastarned e-kichen stêr Kebros (Cibrica), er reter da Vonia (Widin). Laza a ra gant e zourn e-unan o roue Deldo.

Er bloaz 14, e c'houlenn ar Vastarned ar peoc'h digant ar Romaned.

Ar peoc'h-se ne zegasas ket d'e heul dismantre an trevannou o doa savet e ledenez ar Balkaniou. E dibenn ar c'henta kantved kent H. S., hervez Straboñ, e kaved diouz tu ar c'hireisteiz d'an Danuvios meuriadou Bastarned deuet da chom e-mesk an Dhraked. Hag eun nebeut kantvedou war-lec'h, an impalaered Probus ha Diokletianus a c'halvas da chom e Thrakia Bastarned all. Diouz ar re-se e voe graet *Basternai* eus eul lec'h-annez e-kichen Beroia.

3^e Azi-Vihana. — E 280 kent H. S., da heul dirollerez-soudarded, 20.000 brezelour, dindan urz Leonorios ha Lou-tarios, en em zisrann diouz Brennos hag a ya e Thrakia, oc'h emganna pa stourmed outo hag o sevel gwiriou pa voe goullennet ar peoc'h diganto. O veza klevet ano eus frouezusted ha pinvidigez an Azi, e kemer darn anezo listri da dreiza ar striz-mor (278). Ar re all a dreuz iveau d'o heul war listri pourchaset d'ezo gant eur roue eus Azia-Vihana e brezel ouz e amezeien.

10.000 brezelour n'oa mui ken anezo, oc'h ober teir armead : Trokmed, Tolistoboged ha Tektosaged. War-du Troia e kemeront penn o hent, dre ma kredent e c'hellje ar gêr vrudet-se talvout d'ezo da gastell kreñv. Hogen, pa welont e oa bet divogeriet, e pellaont diouti raktal. Staga a reont neuze da gerzout hed-ha-hed gant arvor pinvidik

Azia-Vihana en eur breizata ar maeziou hag o venel grounnet en-dro da bep kér vogeriet ken n'he dije graet he menoz da brena diganto o c'himiad (79).

Drasta a reont evelse e-pad meur a vloavez an tu diouz ar c'hornog hag ar greizenn eus an Azi-Vihana. Da virout ouz pep dael ha da bellaat pep digarez da dabutal pa vijent o tastum an truaj, an teir armead a oa bet rannet ar vro ganto e teir c'hevrenn, bet lodennet dre gaer etrezo : an Drokmed o devoe arvor an hanternoz, an Dolistoboged arvor ar c'huz-heol, an Dektosaged argoad ar vro.

E 241 e voe trec'het ar Gelted gant Attalos, roue Pergam. Choant ganto holl d'en em zizober diouto, poblou an Azi en em glev neuize evit daskori d'ezo ar vro uhel ha meneziek a zo anezi keinenn Azia-Vihana. Roueed Siria, war a hañval, a ra a-du evit diazeza ar Chalated er vro-se, a zo evel mell-kein al ledenez, gant ar sell end-eeun d'o lakaat, dre eun padokia, ar Pont, ar Vithunia ha Pergam.

E 220, eur boblad Kelted, hep mar nevez deut eus Europa en Azia, ar Rigosaged, a ra evel skoazellerien en armead Antiochos III Veur, roue Bro-Siria. Skoazell a rôont da Antiochos da drec'hi war ar « Meded » en eun emgann ouz ar re-mañ en tu-hont da stêr « Tigr ».

E 218 eur bagad Kelted, an Agosaged oano, a zo degaset eus Europa en Azia-Vihana gant roue Pergam e brezel ouz eur c'hevezer d'ezan. Ar roue a ro d'ezo douarou war an arvor en hanternoz da Bergam.

Bagadou all c'hoaz a zeusas, evit doare, eus Europa da greñvaat Kelted Azia-Vihana. Dre an donedigez anezo hepken e c'heller diskleria penaos e kreskas ker buan-all poblañs ar Chalated. Eus 10.000 pa zegouezjont en Azi e 278, e savent dreist da gant mil e 189.

An darempredou etre Kelted ha Nann-Kelted. — Dre daolenni an diskleriaduriou a gavomp er pennad uheloc'h e kouezomp d'ar rolladur-mañ :

1e Argadennou e sell hepken da laerez ha da ribla : p'en

(79) Kériou pinvidik ar Chresianed war arvor Azia a oa en-dro d'ezo mogeriou teo hag uhel ha n'o doa ket ar Gelted an ijinou-brezel a vije bet ret da gemerout kériou kerkoulz mogeriet. Hag, a-hend-all, n'oant ket douget d'ar sezizerez.

em gav peurwastet ar vro argadet ganto, ar Gelted he dilez kerkent ;

2° Enbrôadennou dre beoc'h ; ar Gelted, ganto o gwragaez hag o bugale, a ziazez en eul lec'h dibobl pe a zired ouz galvadenn roueed estren a ro douarou d'ezo ;

3° Enbrôadennou dre vrezel : Ar Gelted, o gwragaez hag o bugale ouz o heul, a zegouez gant o armou er vro ma fell d'ezo diazeza. Goulenn a reont digant tud ar vro-se lezel ganto eun darn eus o douarou, o chourdrouz sevel brezel ma n'her greont ket.

An doare diweza-mañ, moarvat, e voe ar boazeta. Kaout a reomp ar c'his anezan e-touez ar Chermaned er c'henta kantved kent hag er V^e kantved goude H. S. (80).

Evel pep aloubadenn, hini Europa gant ar Gelted a voe d'he heul emgannou, lazadegou, gwall-daoliou-nerz a hep seurt. E nep lec'h, avat, ne voe an dud peurzioennet, pe c'hoaz harluet gant ar Gelted diouz ar broiou ma teuent da ziazeza enno. Dre-holl e talc'has ar pep brasa eus an henvroidi da genveva gant an alouberien.

Trôadou a voe, en em unanas da vat an henvroidi-se gant ar Gelted. Da skouer : war-dro 400 kent H. S. e tegouez er vro douret gant ar Rotanos-izela bagadou Kelted. Dindan o renerez ar meuriadou liguriat bihan a zeu d'en em unani ; en em strolla a reont en eur c'hevredad a voe ar c'henta lusk anezan da sevel argad ouz Gresianed kér Vassalia. C'houita a reont war an taol-se, nemet denc'hel a ra ar c'hevredad en e sav : poblad keltiat-liguriat ar Salluvod eo, anoiou liguriak d'an darnviau eus an dek meuriad ouz hen ober, nemet ez eo ar roueed en he fenn, Katumandos, Teutomalos, Kelted a ano hag a ouenn iveau, moarvat.

Trôadou all, Kelted ha Rak-Kelted a vevas kichen-ha-kichen hep en em veska. Evelse eo e c'hoarvezas en Italia-

(80) E 61 kent H. S., ar Sueved, argadet Galia ganto, a fell d'ezo kaout digant ar Sequanned an drederenn eus o, bro ; ar Sequanned o veza en em savet ha bet trec'hét, e voe alouhet gant ar Sueved eun eil drederenn. E 443 goude H. S., ar Vurgonded, degouezet e Galia d'ober enni o chomadur, a venn kemerout digant broiz an drederenn eus an tiez hag an hanter eus an douarou, struj pe zistruj, koader ha liorzu. E 476, ar soudarded german e servij impalaer roman Ravenna a chouleun taer an drederenn eus douarou an Itali. Pa nac'h an impalaer rei d'ezo o mennad, e tiskaront anezan diwar Italia.

Uhela. En hanternoz d'ar Bodinkos e weler eun niver a veuriadou bihan illiriat pe liguriat. *Raeti, Kamuni, Trumplini, Stoeni, Orumbovii, Laevi, Lebeki, Vertakomakori*, hag all, o'ch ober kel lies a enezenn e-kreiz an dachennad-douar dalc'het gant ar Gelted Insubred pe Genomaned. Eun « enezennad » all a oa anezi Etrusked Mantua, eur gêr savet e-kreiz ar geuniou. Er c'hiresteiz d'ar Bodinkos, war douarou ar Voged, kér Ravenna, savet a-bez war beuliou prenn e-kreiz ar geuniou, a vanas e dalc'h an Ombrianed, kerkoulz ha kér Ariminion e bro ar Senoned (81).

Ar meuriadou hag ar c'hériou, emaomp o paouez komz diouto, a baee, moarvat, an truaj d'ar Gelted. Diouz danvez an neb a baee edo doare an truaj, anezan metal prizius, aour, arc'hant, kouevr, arem, moneizet pe fetis, pe, a-hend-all, gwiniz, gwin, chatal, dilhad, hag all. Pounner a-walc'h e c'halle beza. An hini a baee Gresianed Buzantion da roueed Tula, lakaet da genta da zek talant, a savas a-benn ar fin, war-dro ar bloaz 220, d'eur yalc'had vrás-souezus : 80 talant (2.200.000 lur) (82).

N'en em emelle ket ar Gelted e renerez-diabarz o sujidi. Diouz o zu, an druajidi n'en em vesket ket peurliesa e rendaleou ar Gelted ouz ar poblou all. Ravenna ha Mantua ne weler roud eus an ano anezo e danevell ar brezelou renet gant ar Gelted ouz ar Romaned.

Petra a c'houenne ar Gelted digant o diazezadennou nevez. — Ar broiou m'edo ar Gelted dedennet d'o c'haout e oa ar re ma c'hallent gounit diouto hini pe hini pe veur a hini eus an talvoudegeziou-mañ da heul : — 1° douarou gwiniz ; — 2° peurvanioù ; — 3° mengleuziou ; — 4° hentou, stériou, roudouriou pe odoou darempredet gant marc'hadourien.

Er Spagn, e oa diazezet an Oretaned en-dro da vngleuziou arc'hant Kastulo ; dalc'het e voe gant ar Geltibered, e-kreiz al ledenez-se, uhelennou dereat-kenañ ouz ar magadeñved ; Varia, kér-benn ar Veroned, a oa bet savet ganto war eun tremenlec'h pleustret meurbet eus stêr Iberos. En Itali, e tiazetas ar Gelted er c'hompezenou frouezus douret

(81) Lakaat e kemm, er Spagn, ar c'hireñvlec'hion keltiek « enezennet » e-kreiz douarou an Ibered, da skouer *Nertobriga* e bro an Durdetaned.

(82) Lur-aour, anat d'eo'h, da lavarout eo lur bro-C'hall kent 1914.

gant ar Bod'inkos, hag an adstériou anezañ. E kreizenn Europa, mangleuziou houarn pinvidik an Norikon a oa piaouet gant an Daurisked. En Europa ar Sav-heol, ar Vastarned en em astennas war vro an Daked, a oa brudet dre he mangleuziou aour.

Ar broiou paour, meneziek ha dizarempred, n'o deus ket nemeur, evit doare, tennet daveto sellou ar Gelted. Treuzi ar Pireneou hag an Apenninou ne rejont ken. En Alpou ne ziazeyzjont nemet "en traonniennou ledana ha strujusa hag, a-dreuz d'ar steudad-meneziou, en-dro d'an odedou penna a voe dalc'hent start ganto. Ar pep brasa eus an Alpou a vanas e beli meuriadou bihan liguriat, retiat hag illiriat.

En em viret o deus dalc'hmat ar Gelted, en Itali hag en Azia-Vihana, a vont da veva er c'hériou bras (83). Ar c'hrenvlec'hioù a glaskent avat, d'ezo da c'horren e surentez enno o armou, o frizonidi hag o zeñzoriou, ha da gavout, diouz red, en o diabarz, minic'hi ha gwarez. Hounnez e voe roll Mediolanon ha Bononia gant Kelted an Itali, Bloukion, Ankura ha Kuballon gant ar Chalated.

KEVRENN III : GIZIOU AR GELTED KOZ

Ar bloaz gant ar Gelted. — Rannet e oa ar bloaz gant ar Gelted 1°) e diou hanterenn ; *samos*, an hañv ; *giamos*, *gamos, ar goañv (84), c'houec'h miz e pep-hini anezo ; — 2°) e peder c'hevrenn a bep a dri miz : *ersakos, *vesantenos (85), an nevez-amzer (c'houevrer, meurz, ebrele) ; *samos*, an hañv (mae, mezeven, gouhere) ; *sutrebos (86), an diskar-amzer (eost, gwengolo, here) ; *giamos*, *gamos, ar goañv (du, kerzu, genver).

(83) Hevelep erez rak ar c'hériou bras a gaved gant an Dhraked, hag, er V^et kantved goude H. S., gant ar C'hermaned.

(84) *Samos* ha *giamos*, *gamos a raed iveau ganto a-wechou da verka ar bloaz en e bez. A'hano eo tarzet "gamonios" leue-goañv " da iavarout eo " leue-bloaz ", deut da gamuin en iwerzoneg. A'hano iveau, e brezoneg, ar geriou hañvesken ha qaonaç'h. Deut eo *samos* da sam en iwerzoneg ha da ham en hen-vrezoneg.

(85) *Ersakos a zo deut da *errach* en iwerzoneg, *vesantenos a zo deut da *guaintoin* e kernevieg.

(86) " Mad d'ar medi ". Deut e brezoneg da *hezreff*, diwezatoch, here, ano miz. Talvoudegez kenta ar ger-se a zo bet miret e gouhere, ar miz " dindan an diskar-amzer " (*po-sutrebos) da lavarout eo a zeu en e raok.

Deiz kala-mae a veze graet anezañ en Iwerzon hag e Breiz-Veur *kintusamonos* pe *kintusamonios* « deiz kenta samos ». *Mediosamonos* « kreiz-samos » a veze graet gant Breiziz eus miz mezeven. E Galia hervez an deiziadur kavet e Coligny, e oa gant an daouzek miz an anoiou da heul (87) :

1. <i>Samonios</i> (mezeven)	7. <i>Giamonios</i> (kerzu)
2. <i>Dumannios</i> (gouhere)	8. <i>Simivisonnios</i> (genver)
3. <i>Riuros</i> (eost)	9. <i>Equos</i> (c'houevrer)
4. <i>Anagantios</i> (gwengolo)	10. <i>Elembivios</i> (meurz)
5. <i>Ogronios</i> (88) (here)	11. <i>Edrinios</i> (ebrel)
6. <i>Kutios</i> (du)	12. <i>Kantlos</i> (89) (mae)

An daouzek-miz-se, tregont noz en darn anezo ha nao noz war-nugent er re all, a oa anezo eur bloavez-loar a 355 noz. Toueziet e veze ganto adviziou : *Ambaxtos* ha *Kiallos*, da geita ar bloavez-loar gant « red an heol », *sonnokingos*. Noz al loar-gann a veze graet anezzi *atenoux* « noz-veur » (90).

Goueliou bras ar bloaz en Iwerzon. — Kenta deiz pep koulz-amzer eus ar bloaz a veze graet anezañ en iwerzoneg eun-an dioutañ e-unan : *Imbolc* « gwalc'hadeg, emwalc'hadeg » (91), *oi-melc* « laez dañvadez » (ar c'henta a c'houevrer) ; *Beltene* (ar c'henta a vae) ; *Lugnasad* « gouel Lug » (ar c'henta a eost) ; *samhain* pe *samfuin* « dibenn-hañv » (ar c'henta a viz du).

D'an deiziou-se, dreist-holl d'an tri diweza anezo, e veze dalc'hent e lec'hiennoù a Iwerzon bodadegou a gaver diwar o fenn diskleriadur stank e skridou ar Grenn-amzer. Ar re benna eus ar bodadegou-se e oa :

(87) Hervez Rhys. Ar geriou-se adsavei en o fez, o veza m'en em gav darn anezo skrivet e berr : *Midsamon*, *Duman*, *Anakan*, *Ogron*, *gav* darn anezo skrivet e berr : *Midsamon*, *Duman*, *Anakan*, *Ogron*, *gav* darn anezo skrivet e berr : *Midsamon*, *Duman* (kerzu), *Riuros* (genver), *Ogron* (c'houevrer), *Kutios* (meurz), *Giamon* (ebrel), *Simivisonn* (mae), *Equos* (mezeven), *Elembiv* (gouhere), *Edrini* (eost), *Kantlos* (gwengolo). *Zeitschrift für keltische Philologie und Volksforschung*, 1943, pp. 258-60.

(88) An iwerzoneg uar, kembraeg oer " yen ", a c'houenn en o raok eur furm hen-geltiek *ogros.

(89) An hevelep ger martexe ha *kantalon*, deut en iwerzoneg da *etetal* " kan ".

(90) Seymour de Ricci, war *Rev. celt.* 1898, p. 220.

(91) *Rev. celt.* 1924, pp. 241-4.

1° Bodadeg Tlachga, er Munster, bep bloaz, ar c'henta a viz du ;

2° Bodadeg Temair (Tara), el Leinster, bep seiz vloaz, da zeiz kala-goañv. Seiz devez e pade, eus an trivet devez kent d'an trivet devez goude *samhain* ;

3° Bodadeg Uisnech, er C'honnac'ht, ben bloaz da galmae. Krec'hienn Uisnech a greded e oa kreizenn Iwerzon (92).

4° Bodadeg Tailtu, e Bro-Ulad, bep bloaz, an deiz kenta a viz eost. Brudet e oa dre ar c'hoariou-ouesk a raed enni ;

5° Bodadeg Carman, el Leinster, bep tri bloaz. Digeri a rae ar c'henta a eost hag e kloze ar c'houec'hvet.

Sakr e oa ar bodadegou-se e meur a feur :

a) dre ar penn-orin a lakaed d'ezo en Hen-amzer ; an doue Lugus e-unan eo en dije savet gouel Tailtu ;

b) dre natur al lec'hiou ma vezent dalc'het : beredou koz ha brudet a oa anezo peuryvia (93) ha da gehela ar re varo e oa gouestlet ar c'hoariou a veur a stumm, redadegou kirri, gourenadegou, hag all, a raed enno ;

k) dre an talvoudegeziou dreist-natur a oa stag outo : dre lida gouel Carman o deveze Leinsteriz eurvad, madou puilh, ed, laez, frouez ha pesked, ha trec'h er brezel. M'o dije e zilezet, avat, e tlejent heza en gortoz a wall-reuziou : kozni brim, moalded, gwanded, rouanez diboell, piz ha disleal ;

d) dre al lidou sakr a yae a-gevret ganto : c'hoaz er V^{er} kantved goude H. S., e Tailtu e lazed d'an doueed ejened ha buoc'het ; digoret e veze gant an drouized gouel Tlachga dre gregi war ar grec'hienn a zoug an ano-se eun tantad e tlee holl oaledou Iwerzon kemerout o zan dioutañ. E gouel kala-mae, an drouized, en eur gana kanaouennou-hud meur, a enaoue tantadou ma raent d'al loened chatal tremen dreist d'ezo ; miret e veze ar chatal ouz ar c'hleñved ken ar bloaz da heul.

(92) En IIe kantved goude H. S. e voe furmet en-dro da grec'hienn Uisnech gant rannou diouz an Ulster, ar C'honnac'ht, ar Munster hag al Leinster eur bastell-vro nevez a voe rôet d'ar roue-meur. Tlachga, Temair ha Tailtu en em gavas diwar neuze er rouantelez nevez a voe graet anezo an ano a *Medios* — a zeuas da « Mide » diwazatoch, — da lavarout eo « kreizenn ».

(93) Tiez d'ar re veo a gaved enno iveau : Temair ha Tailtu a oa chomlec'hion ar roue-meur hag e weler eno c'hoaz roudou kreñvlec'hioù ee'hon kelc'hick pe hirgelc'hick.

N'eo ket hepken da enori dre lidou ha c'hoariou an doueed hag an anaon e veze gouestlet bodadegou Iwerzon ; kendal-c'hiou a vererez-bro hag a varnerez e oant ouspenn hag iveau gwir foariou (94). Enno en em guzulie ar roueed, ar pennoumeuriadou hag an uhelidi all diwar-benn pouezusa talvoudegeziou ar vro ; embannet e veze lezennou nevez hag adembannet lezennou koz, d'o lakaat dounoc'h a se e spered ar bobl ; ar brosezerien a gave iveau breutaerien da zifenn o c'haoz ha barnerien d'he barn. E Carman e oa tri marc'hallac'h ; er c'henta e werzed dilhad, boued hag evaj ; en eil e kaved a bep seurt chatal ; staliet e veze en trede ar arc'hant hag ar gweadennou prizius degaset gant ar varc'hadourien estren. Eun tu-dinaou eus ar grec'hienn a veze miret d'ar brouderezed a laboure el lec'h-se a-ouez d'an holl.

A bep doare c'hoariou ha dihueudou a gaved eno iveau. Paotred kreñv ha farwelied ousesk a zene ganto troiou-nerz pe soupleseou. Sonerien a c'hoarie an delern pe an drompilh ha barzed a zisplege gwerzennou pe vojenou. Brudet e veze ouspenn bodadegou Uisnech ha Tailtu dre an unaniezon a skoulmed enno : ar merc'het graet ganto eured-bloaz e gouel ar bloavez a-raok, en em gemere diouz m'edo kalz a wazed war al lec'h da zibab ezec'h nevez ma raent d'o zadou o gwerza d'ezo (95). Ar roueed, diouz o zu, a rae o mad eus an engroeuz tud-se da c'houestlaoui soudarded.

Ar seurt goueliou a voe bras al lec'h anezo e buhez Iwerzon koz. Enno e veze kavet peadra da zic'hoanta pep ezomm pe youl mab-den. Dre-se e tennent daveto eur mor divent a dud. E gouel Temair (Tara) e tegouez holl rouanez vras pe vihan Iwerzon gant o gwragez hag o bugale. E Tailtu e tired eus pevar c'horn Iwerzon hag eus enez-Vreiz zoken. War hed eur steudennad a ouspenn dek kilometr, hep enni na torr na kilpleg, en em astenne a-wechou an dachenn

(94) Eus an doare bodadeg a veze gouestlet dreist-holl d'ar c'henwerz ha d'an dihueudou e raed *oinakos*, deut da *oinach*, *aenach* en iwerzoneg. *Datla* e oa an hini ma tivized enni war varnerez, lezenñerez, renerez-bro. Deut eo ar ger-se *datla* da *datl* en hen-vreñnez, ha da *dael* e brezongeg-breñvañ. En eur skrid eus an IXe kantved e vez graet *dadltig* da drei al latin « curia ». *Dadltig* a vije hizioù *daeldi*.

(95) Serg'het e oa ar merc'het-se. An eured-bloaz a vane hepred war e lerc'h eun doare saotradur hag iwerzonadezèd zo a voe gwell ganto ar maro. Sellout ouz ar pennad X, kevrenn genta,

dalc'het gant ar c'hirri hag ar c'hezeg hepken, hep ober meneg eus an dud war droad.

Evez bras e veze lakaet ouz kement tra a zeuje da zireiza an urz-vat. Keit ha ma pade ar gouel e veze arzao-meur ; berzet e oa pep kann pe rendael. Pep-unan a veze d'ezan e lec'h, bet merket en a-raok, diouz e veuriad pe e renk er Gevredigez. Da bep meuriad ha da bep stad a dud e veze lakaet o deiz hag o eur da lida o c'hoariou. E Carman, an dachenn viret da roue an Ossorion (96) ha d'e gosgor a oa diouz an tu dehou da dachenn al Leinster. Tud an Ossorion o doa o devez ma renent o redadegou kirri. Gouestlet e oa eun devez all da c'hoariou an dud a wad roue ; den nemeto n'en doa degemer enno. Merc'hed al Leinster a oa d'ezo, en endervez, c'hoariou d'ezo o-unan. Paotred eus meuriad Laighis eo a oa en o c'harg evesaat ouz ar c'hoariou-se. Kred e oant, neket hepken evit an urz-vat, hogen iveau evit ar braoigou a veze douget e-leiz gant merc'hed al Leinster hag a ziwickent d'ar mare. Ar merc'hed a oa d'ezo o chuzuliadegou diouto o-unan da vreujata enno war gement poent a denne d'o reiz-plac'h. N'helle paotred ebet kaout perz er bodedennou-se ; evel-se iveau, n'helle plac'h ebet en em gavout e kuzuliadegou serret ar baotred. Er c'hendalc'hion digor d'an holl, ken paotred ken merc'hed, ar re-mañ a gemere lec'h gant o zud en tachennadou miret da bep meuriad. En abardaez an diweza devez, peurc'hraet pep tra, paotred ar vodadeg, holl en o sav, a enaoue eun dourni vrás dre steki an eil ouz egile fustou o goafiou. Hounnez e oa evit an engroez an arouez ma ranke divoda.

Bodadegou-meur ar bloaz en enez-Vreiz ha war an Douar-bras. E-touez Breiziz ha Kelted an Douar-bras ez eus bet, hep mar ebet, gouelion heñvel ouz re Iwerzon. Nemet ne gaver anezo e skrivagnerien an Hen-amzer. Meneg a zo ganto hepken eus ar bodadegou-mañ da heul :

1° Er Chalatia, bodadeg an tri c'hant barner war an dachenn a anved *Drumeneton* ;

2° E Galia, ar gouel a goueze bep pemp bloaz ha ma teved ennañ manekinou prenn divent leun-tenn a dorfetourien hag a loened. Eur gouel damheñvel nemet na raed ket ennañ

(96) An *Ossorion*, « rôantelez Ossos (an Demm) » « Ossory » hizio, a oa eur bastell-vro eus al Leinster.

lazrôadou ken bras-se a vije bet lidet iveau, bep bloaz, martez da vare barr an hañv ;

3° E Galia c'hoaz, bodadeg an drouized a veze dalc'het bep bloaz en eul lec'h sakr eus bro ar Garnuted a sellé evel kreizenn (*medios*) Galia (97). D'ar vodadeg-se e teue an neb, prosezou gantañ a felle d'ezan o c'hinnig da varn an drouized ;

4° Kuzuliadeg-veur Galia ; ouz hen ober ar pep uhela eus noblañs pep brôad, ec'h en em vode diou wech ar bloaz war a greder (en nevez-amzer hag en diskar-amzer) d'en em guzulia diwar-benn an talvoudegeziou boutin da holl boblou Galia (98). Ar genta eus ar bodadegou-se a anavezomp a vœudalc'het er bloaz 58 goude ma vœu treç'het an Helveted gant Kaesar. Kuz ha lidet-bras e vœu ar c'hendalc'hion anezo, ne gavas neb Roman degemer enno hag e touas an holl gananadef tevel war ar breutadegou hag ar moueziadegou anezo. Pa vœu bet disrannet ar vodadeg, Kloz ar c'huzuliadegou ha savet ar menoziou, pennou ar bobl a chomas, fiziet ma'z oa bet enno ar gefridi da gas da Gaesar mennadou Galia. En emweladenn a vœu etrezo ha pengadour an arme roman, an drouiz Dévikiakos eo a gomzas evit an holl.

E Bibracte e vœu dalc'het marteze bodadeg ar bloaz 58. Hini ar bloaz 55 (nevez-amzer), galvet gant Kasear, a vœu graet e Samarobriva (Amiens) ; hinî ar bloaz 54 e porz Iktios.

(97) E koad Orleañs e tleer da glask al lec'h sakr-se ha neket endro da Chartrez. Seilout ouz Julian, *Histoire de la Gaule*, II, p. 98, notenn 1. — Adnotenn. Hervez an imbourc'hion graet gant an aotrou Jalm Soyer, e vije bet kreizen sakr Galia war douar kumunenn Sant-Benead-war-Loar, lec'h m'eman bremen Fleury (*Florianus*), eul lec'h brudet hennez er Grenn-amzer penn-da-benn ha betek hizio. E Fleury eo e vœu savet er VIIe kantved, war zismantrou ha gant dismantrou eur maensavadur bras eus an oadvez kelt-ha-roman, an abati holl-vrudet a zo bet a-hed ar Grenn-amzer eur greizenn eus ar re virvidika a vuhez spredel, a zeskadurez kristen. N'en deus ket pauezet ar santual anezan a zedenna, abaoe deiz e savidigez betek hizio, pirc'hiringed a-viliadou. Abati Fleury e sevel war an dachenn m'edo *medio-nemeton* « neved kreiz » Galia, hag ar Were'hez Vari o kemer lec'h ar Vamm Veur (an Itron dindan zouar, Itron an uhel-goadou-meur) en he mougeo a gêr Chartrez a zo diou skouer anat eus gwirjonez al lavar : « Ne vez distrujet da vat eun dra nemet dre lakaat eun dra-all en he lec'h ». J. Soyer, *Le temple du dieu gaulois Radioibus à Cassiade : identification de cette localité*, war Bull. de la Section de Géogr. XXXV, 1920, embannet gant ar Comité des travaux historiques.

(98) N'eus prouenn ebet e vije koz-koz ar voazamant-se. Da Impalaerfed Bituitos ne save ken marteze (IIe kantved kent H. S.)

Er bloaz 53, e oa bet galvet bodadeg an nevez-amzer (e miz meurz), e Samarobriva ; nemet kaset e voe ar gannaded en-dro hogos raktal gant Kaesar a c'hourc'hennas d'ezo ma 'z ajent d'e c'hortoz e Lutetia e-lec'h e voe ar vodadeg dalc'het ha torret. E Bibract eo e voe savet bodadeg ar bloavez 52, engalvet gant Verkingetorix ;

5° Kuzuliadeg ar Velged, *concilium commune Belgaram*, gouez da Gaeser. En em voda a rae ouz son an drompilh hag e oa ouz hen ober kannaded eus holl boblou ar « Belgion ». Hini ar bloaz 57 a zivizas ober brezel d'ar Romaned hag a verkas kementad ar genlodenn soudarded a dleé pep poblad kas d'an arme ;

6° Dindan aotrouniez ar Romaned, ar gouel lidet ar c'henta a eost e Lugudunon en enor d'an impalaer Augustus lakaet e renk an doueed. Fiziet e oa en evezerez izili ar « *concilium Galliarum* » hon eus komzet anezo en hor pennad II. Bez' e oa anezañ lidrōadou d'an doueed, ergerzadegou sakr, c'hoariou a bep doare, ha betek kenstrivadegou war ar barzonial hag ar prezegenni. Dalc'het e veze eur foar e-kichen. Eur gouel roman n'oa ken, nemet ano al lec'h ma veze dalc'het hag an deiz lakaet d'ezañ, kenta deiz eus diskar-amzer ar Gelted, a ro da gredi en dije kemeret lec'h eur gouel kent, heñvel ouz an hini a veze graet, en deiz-se, en Iwerzon, en enor d'an Doue Lugus.

Lidet e veze gant Breiziz, iveauz gouel ar c'henta a viz eost en enor da Augustus ; ac'hane e feu an ano a « *gwyl Awst* » « gouel Eost » (da lavarout eo gouel Augustus) a vez graet bremañ c'hoaz gant Kembreiz eus an deiz kenta a eost.

Goueliou ha bodadegou meur ar bloavez keltiek o deus izez betek an XIXe kantved roudououn a-walc'h e giziou broiz el lec'hioù a voe gwechall e dalc'h ar Gelted. Setu amañ eur roll eus ar giziou-se hag eus ar c'hredennou a zo stag outo :

1° foar ar Beuvray. Dalc'het e veze er c'henta merc'hervet a vae war lein menez Beuvray, el lec'h end-eeun ma save, er c'henta kantved kent H. S., Bibract ar Gelted. C'hoaz er Grenn-amzer e oa brudet foar ar Beuvray dre bevar c'horn Bro-C'hall. Eun engroez a dud a denne daveti hag e kased di chatal e-leiz ;

2° ar voaz heuliet en eur rann a Vro-C'hall da rei da dermen d'al lizerou-ferm war ar maez pe gouel-Yann (24 a ve-

zeven) pe gouel sant Marzin (11 a viz du), kemeret ganto lec'h gouel kala-mae ha gouel kala-goañv ;

3° ar voaz heuliet er Champagn da c'hopra ar vevelien hag ar mitizien evit ar bloaz diwar foar sant Yann « Troyes » (24 a vezeven) ;

4° goude kuz-heol, derc'hent gouel-Yann, gouel an Holl-Sent, pe c'houel ar rouanez, enaoui er parkou ha war lein ar c'hrec'hiennoù tantadou, e pellaer diouto gant evez an douerien-Doue hag ar vezvieren. Kana ha korilli en-dro d'an tantadou-se. Lammat dreist d'ezo hag ober d'al loened-chatal lammat. Kredi e viro gwrez an tan-se ouz an dud hag al loened da gaout an derzienn pe gleñvedou all e-pad ar bloaz hag e roio nerz d'an den da vedi hep skuiza (Breiz-Veur, ar Frañs, an Alamagn, kreiz Europa) ;

5° derc'hent gouel-Yann, en noz teñval, lakaat eur rod entanet da ziskenn war ruilh eus lein eur grec'hien. Kredi ez eus gant ar rod-tan-se eun nerz da strujusaat ar parkou hag e weljed, ma vije tremen eur bloavez hep he ruilha, al loened taget gant ar penn-foll, ar glizi, hag o tañsal en o c'hrevier (Breiz-Veur, ar Frañs, an Alamagn) ;

6° e lec'hiennoù a Vro-C'hall, devi ez veo a baneradou kizier ha loened all e tantadou gouel-Yann. An trede sul a vezeven pe an trede deiz a c'houhere, diouz ar vro, devi eur ramz aozilh ;

7° er broiou meneziek, da veure gouel-Yann, sevel war lein eur gribenn uhel da welout ar sav-heol (war an Douarnbras) ;

8° mont deiz gouel-Yann, da lakaat kurunennou war ar beziou (Alamagn) ;

9° en em virout, e-pad an daouzek devez etre Nedeleg ha gouel ar Rouanez, da ruilha eur rod-karr, da neza, da zi-c'houzeria ar c'hrevier (Belgia, Alamagn, Danmark) ;

10° derc'hent gouel ar Rouanez pe sul al Lard pe sul-Fask redek a-dreuz parkeier gant gouleir-torchou war enaou, da lakaat an douarou frouezusoc'h ha pellat diouz an trevadou-da-zont an askol pe ar mergl (ar Frañs, an Alamagn).

Ar c'hoariou. — Meneget e vez gant skridou iwerzonek ar Grenn-amzer redadegou kezeg stag ouz kirri, redadegou bagou, redadegou etre kezeg ha gwazed, redadegou bagou ha kirri, emgannou chas, gourenadegou, hag all. Meur a c'hoari

meneg ganto, mel, horell, hag all, a oa ar voaz anezo c'hoaz en hor maeziou en XIXe kantved. Ano a vez iveau a droiou-nerz hag a droiou-ouesk. Brudeta kadourien ne zisprizent ket diskouez o ampartiz dre sigota gant goglezeier, avalou metal, nadoziou hag all.

N'oa dizanat hini eus ar c'hoariou-se moarvat, da Vreizh ha da Gelted an Douar-bras. War an Douar-bras, ar redagog kezeg stag ouz kirri a oa anezo e-touez Illiriiz, eur bozl, eme Strabon, ha n'oa ken disheñvelled etrezi hag ar Gelted nemet ar yez. Paotred en noaz-dibourc'h o c'houren kenetrezo a weler skeudennet war gelorniou arem diwar zourn Illiriiz, a zo bet kavet en Alpou : en o c'hichen emañ ar maout a dlee gopra an trec'her hag eun tok-houarn a zeuje da zizoania an trec'het. Paotred o c'hoari bannikat gant boulou a zo linennet war eur feilhenn arem stampet, kavet e bered Haguenau, tost d'ar Rênos.

E kreñvlec'hioù an Ten, er Suis, ha Stradonitz, er Voheria, ez eus bet kavet diñsou arem pe askourn. E diñsou kavet e Stradonitz emañ an niverennou brasa war an talbennou bihana, e doare da lakaat dizegouezusoc'h d'ar c'hoarier tenna eun niverenn uhel.

Gant Breizh hag Iwerzoniz ar Grenn-amzer e oa eun doare c'hoari anvet *gwezboell* gant ar re genta, *fidhell* gant ar re all hag a oa heñvel a-walc'h ouz c'hoari an echedou. O veza ma reer eus ar c'hoari-se an hevelep ano en iwerzoneg hag e brezoneg e c'heller lakaat edo anavezet ganto diwar ar c'henta kantved kent H. S.

An hemolc'h. — Edou an hemolc'h dihued pennan uhelidi geltiat. Diwar c'hoari e veze hemolc'h loened gouez a zo, evel ar c'had, al louarn, an arz, ar moc'h-gouez, ar c'hiryi a veur a ouenn hag an oc'hen gouez. Re all, evel ar bleiz, a hemolc'h sell hepken d'o diouenna. Diouz al loen e oa doare an hemolc'h. Hemolc'h et veze ar c'had gant ar Gelted war varc'h ha graet d'ar chas he dihelc'hat diwar red. An tourc'h-gouez hag an arz e veze aet d'ezo gant ar goaf, ar c'hlaze pe ar gontell. A dennou saez e lazed ar c'hirvi peurliesa. Ar c'haro-meur hag an oc'hen gouez a baked, dreist-holl, gant pechou. Da evnete a raed gant an dalm hag eun doare dared prenn a strinked gant an dourn hag a dize pelloc'h, war a greder, an hed-taoi anezañ eget hini ar saezwareg.

Kontammet e veze alies armou an hemolc'hien. Eus al louzaouenn anvet *limeon* e tenne ar C'halianed eur c'hontamm a raent anezañ « kontamm ar c'haro » hag e soubent ennañ begou o saeziou. Kig an aneveled lazet gant armou kontammet a oa brudet beza teneroc'h eget hini ar re a oa bet laket d'ar maro e mod-all. E zibri a c'helled hep riskl, nemet aketus e vije an hemolc'hiad, eur wech kouezet al loen, da lemel dioutañ gant e gontell eur bastellad en-dro d'ar gouli.

Dezrevellet eo gant Arrianos ar voazamant-mañ a rene e-touez Kelted-zo : seul loen a bakent, e tuent eun nebeut peziou-moneiz : diou « obolenn » evit eur c'had, c'housc'h evit eul louarn, peder-war-nugent evit eur yourc'h. A-henn bloaz, da zeiz-ha-bloaz doueez an Hemolc'h, e tigorent an teñzor o doa savet evese hag e raent diwarnañ mizou eul lidrōad d'an doueez hag eur banvez m'en em ziskouez ennañ ar c'houn kurunet a vleuniou.

An hemolc'hidi edo ar voaz ganto, evit doare, lakaat a-wel ha mirout pennou ar brava loened o'doa lazet. E Galia, d'ar marevez kelt-ha-roman, e kaver meneg eus kerniel karoo-meur en eun herez a-ziwarlerc'h eul Lingon (99). E dismantrou templou eus an hevelep amzer, hag a zo e-kreiz koadou, ez eus bet kavet alies a-walc'h skilfou moc'h-gouez. Er V^e kantved goude H. S., Germanus (sant Jermen) a oa d'ezañ, dirak e di en Autissioduron (Auxerre), eur wezenn-bin ma skourre ouz ar barrou anezi pennou al loened gouez lazet gantañ.

E-doug an amzer-beoc'h a zeuzas da heul ar stagedigez ouz an impalaerez roman, e voe distaolet, evit eun darn, war an hemolc'h gant Kelted an Douar-bras ar hoeder-se a lakaent en araok er brezelieu-diabarz. Er c'henta, en eil hag en trede kantved goude H. S., senedourien Galia a veze pourvezet-dreist a gezeg, a goun hag a bep doare binviou-hemolc'h : lindagou, rouedou, stignou, spontailhou, goafiou, klezeier, kontilli. Diwar ar IVe kantved e veze pleustret zoken gant darn anezo war an hemolc'h gant ar falc'hun (pe ar sparfell) hag an hemolc'h gant ar groazwareg (an arbalastr).

Brudet e oa e-touez ar Romaned douarou-hemolc'h Galia. Varro a ra meneg eus eun T. Pompeius bennak a biaoue, er

(99) *Corpus inscriptionum latinorum*, XIII, 5, 708, 28. Al Lingoned a oa eur bozl eus reter Galia, d'ezí da gér-benn *Andematumnon* (Langres).

vro-se, eur park-hemolc'h a ouspenn 8 hektar, ennañ demmed ha moc'h-gouez. Ar parkou-hemolc'h stag ouz ar c'henkiziu, a anved e latin *leporaria* « gedonegou », a oa anezo tachennadou ec'hon, o terc'hel a-wechou koadou a-bez, a gaelied enno, neket gedon hepken, hogen iveau bandennadou kirvi ha yourc'hed. Klozet e oa darn eus ar parkou-se gant muriou mein, briennou pe brenn.

Ar pesketerez. — N'oa ket ar pesketerez, war a heñvel, e ken bras a enor gant ar Gelted hag an hemolc'h. Pleustret e veze warnañ koulskoude, gant eur maread binjiou : treantou, higennou arem pe houarn, rouedou ha, da gredi eo iveau, baouigou a veur a stumm. Da get ez eo aet, hep ma vije manet roudenn anezo, ar rouedou e kerden lin pe gouarc'h hag ar baouigou aozilh. Nemet e c'heller kredi e oa rouedou ar Gelted heñvel a-walc'h ouz ar rouedou a veze en implij gant meuriadou kreizenn Europa da vare an armou mein. Kavet ez eus e dismantrou kériadiennou war zour eun tammennak eus ar rouedou-se bet miret gant al lec'hid ; mailhet stank e oa darn anezo ha re all mailhed rouez, ha stag outo poueziou maen ha spoueennou graet gant rusk pin.

Ar sonerez. — Enoret-tre e oa ar sonerez gant holl boblou koz Europa. Betek e-touez ar Chresianed e oa brudet sonerien an Dhraked : Linos, Thamuris, Orpheus, a zo meneg anezo e kosa lennegez ar C'hres, a oa 'Thrakiz. Tremen a rae an Dardanou evit beza pleustret a bep amzer war ar sonerez ha graet implij a vinvioù dre ch'houez pe dre gerden. En armou al Ligured, war a lavarer, ne veze nepred oc'h emganna nemet an hanter eus ar vrezelidi : ar re all a rae sonerez da denna daveto grad-vat an doueed. Diodòros, o tegas komzou Hekataios, eur skrivagner eus ar IVe kantved kent H. S., a lavar e vije bet, en eun enezenn vras diouz korn hanternoz Galia, eur gér gouestlet da zoue an heol ; sonerien e oa ar pep brasa eus kériz hag e c'hoariant an delenn en eur gana meulganou d'o doue. Kavet ez eus bet er Sued hag en Danmark trompilhou arem o tiskouez anat e oa diwar ar VIe kantved kent H. S. gant poblou ar broiou-se anaoudegezioù doun war ar sonerez.

Skridou ha skeudennou an Hen-amzer a ro da anaout d'ezompa daou eus binjiou-sonerez ar Gelted : an delenn (*krotta, krotto*) hag an drompilh (*karnux, karnon*).

An delenn skeudennet war beiou-moneiz keltiek a zo warni peder pe bemp korden. Henvel e oa, gant-se, ouz ar gosa telenn boaziet gant ar Chresianed. Ober a raed ganti pe el lidou-azeuli da gensonia ar c'hanaouennou sakr pe ar flemm-pedennou, pe er banveziou hag er meulganou pe ar flemm-ganou.

Embreget e veze an drompilh, moarvat, kerkoulz en azeulerez hag en emgannou. Heñvel-tre eo an trompilhou keltiek engravet war ar peziou-moneiz hag an izel-vosou ouz ar re a veze e boaz gant ar Skandinaved diwar oadvez an armou arem. Diou eus an trompilhou skandinavek-se kavet e Gallehus (Jutland) a oa holl en aour ; bez' e oa anezo, moarvat, darn eus arrebeuri eun templ bennak. Golbet e oant a dresou o skeudenna doueed kornek en o fuch, naered, kezeg, steredennou hag arouezioù all a gaver alies war beiou-moneiz hag izelvosou Keltia.

Ar c'horoll. — Evel poblou all Europa, ar Gelted o deus bet korollou-brezel ha korollou sakr. Eur geriennou bennak hon eus lavaret er pennad IV diwar-benn ar c'horollou sakr a raed en enor d'an doueed. Meneg a gaver meur a wech er skridou gresian ha latin eus ar c'horollou-emgann graet dirak an enebour. Bez' e veze anezo lammou a-sounn, jestrout a-bouez ha jestrout-tro iskis ; en eur gorolli ar brezelour a heje armou hag a gane a vouez kreñv. Er bloaz 361 kent H. S. e voe gwelet eur c'hadour keltiat, hag heñ mentet-ramzel, oc'h ober eur c'horoll-brezel dirak arme ar Romaned ; derc'hel a rae eur c'hlaze e pep dourn hag eur skoued a oa e vrec'h kleiz ; e noaz-dibourc'h e oa, nemet eun droc'houzou en e gerc'hen ha troiou-brec'h en e arzourniou.

Skeudennaduriou zo war beiou-moneiz keltiek a ziskouez evit doare korollou-brezel.

Al le. — An daou gred ma rae ar Gelted ganto da suraat miridigez ar c'hontratou e oa 1e ar gouestlou-tud (*géslos*), 2e al le (*oitios pe lugion*). Tri doare leou a anavezent :

1e *Al le war an doueed*, ezomm ebet evidomp diskleria hiroc'h diwar e Benn. E danevellou iwerzonek eus ar Grennamzer e kavet alies an douadell-mañ : « Me a dou d'an doue a vez touet warnañ gant va meuriad-tud (*tongu do dia toinges mo thuath*) ». Eun douadenn all berroc'h ha kosoc'h iveau marteze, e oa : « Me a dou ar pez a vez touet gant va

meuriad-tud » da lavarout eo « e touan war al le a ra va meuriad implij anezañ » ;

2° *Al le war ar armou.* Eur gredenn voutin da holl boblou Europa e oa penaos en armou-brezel en em gave eun dra bennak a sakr ; dindan furm eur goat eo e veze azeulet gant ar goса Romaned doue ar brezel ha war o c'hlazeier e toue Germaned ar IVe kantved goude H. S. mirout ar feu e toued pe war ar c'hlaze hepken, pe war ar c'hlaze hag an armou all. Al le diweza-mañ a zo evel-hen en danevellou-meur an douadenn anezañ : « Me a dou war va skoed, va c'hlaze ha va holl armou ».

3° *Al le war nerzennou an natur.* Meur a skouer a gaver anezañ e lennegez koz Iwerzon : ar Bikted, o sevel eur feur a emgleo gant Iwerzoniz, a dou denc'hel d'ezañ war an heol (*grâna*) hag al loar (*esca*) ; pa ro e c'her na c'houlenno ken digant Leinsteriz ma rofent an truach rivinus anvet *Borome*, Loegaire, roue-meur Iwerzon (V^e kantved goude H. S.), a gemer da gred d'e le an holl elfennou, an heol hag al loar, an dour hag an aer, an deiz hag an noz, ar mor hag an douar.

Kelted an Douar-bras, gwirheñvel eo, edo ar voaz ganto, er IVe kantved kent H. S., toui o le war an deir rann benna eus ar bed, an neñv, an douar hag ar mor. Dre an touet-se, war a greder, e sielljont ar feur a gevrediged divizet ouz Alexandros-Veur er bloaz 336. « Mar na virfomp ket hor ger », o dije lavaret, « ra gouezo an neñv warnomp d'hor flastra, ra skarro an douar d'hor lonka, ra zic'hlanno ar mor d'hor beuzi ! »

An douadenn-se a gaver displeget ez varzonius en eun da-nevall iwerzonek eus ar Grenn-amzer. Argadet eo bet Bro-Ulad a-daoł-trumm gant eun armead enebourien hag e tired eur marc'heg d'ar gêr-benn, Emania, da rei kelou d'ar roue ha d'e vrezelourien : « Ar wazed a lazer, ar merc'hed a skasper, ar buoc'hed a laerer, o Uladed », emezañ. Nenze ar roue Kunokobros a zeugas gantañ an douadenn-mañ : « An neñv a zo a-zioc'h, an douar a-is, ar mor en-dro d'eomp. Nemet kouenza a rafe an neñv gant e gazarc'had stereennou war zremm an douar e-lec'h m'emaomp kampet, nemet terri a rafe an douar o krena ha redek a rafe ar mor, louet ha glas ar gouelec'hioù anezañ, war dal blevek ar vuhez (da lavarout eo war bennou ar re veo, an dud), e tegasin en-dro dre

stourmadou hag emgannou-trec'h ar buoc'hed d'ar c'hraou hag ar merc'hed d'ar gêr. »

Diazezet eo an touet-nerzennou-natur war ar gredenn ez eo an nerzennou-se noueañsou kuz a wel hag a glev pep tra ; pa vez goulennet outo gant eun den o sevel kontrad kensakri anezañ, e klevont ar c'halvadenn ha, ma na vez ket sevenet ar c'kontrad, e tegasont an doare kastiz a zo diouto : Loegaire en doa torret e le ; mouget e voe gant an avel, losket gant an heol ha lonket gant an douar.

Emgann-daou diwar ziviz. — An emgann etre daou zen a veze, e-touez ar Gelted, unan eus an troiou a raed ganto da drouc'ha ar rouestlou breutaüs. Evel n'he devoa ket ar Stad gwir d'emellout evit suraat da bep-unan eus ar sujidi taïva e vadou e frankiz, e c'helle pep breutadeg rei abeg d'eur brezel etre tiegeziou, nemet en em glevje an diou gevrenn da zegemerout eun unvanour pa e tivizjent, evit erbedi gwad o cherent hag o gwizien, trei ouz an emgann etre daou.

Er Grenn-amzer, e-touez Iwerzoniz, pa zivize daou zen en em ganna evit rei eun diskoulm d'eur prosez e skourr, e oa ret d'ezo en a-raok kontradi dre gomz dirak testou ha gant asant an daou diegez, hini ar goulenner ha hini an difenner. Reizet e veze dre an emgleo-se da begeit ez aje gwiriou an trechour. Gant piou bennak e tegouezje neuze an trech', pe gant ar goulenner pe gant an difenner, ne veze dleet gopr-dic'hau ebet evit muntr egile (100).

Boaziet e veze, moarvat, an emgann etre daou diwar ziviz gant an holl boblou keltiek ; testeniet da vat er skridou n'eo ket avat nemet evit ar Geltibered er bloaz 296 kent H. S., ar Galianed en IIe kantved kent H. S., Breiziz ar Grenn-amzer (101) hag Iwerzoniz eus an hevelep mare.

Ar sebelia ar re varo. — Ar sebelia ar re varo a zo bet

(100) Bez' e oa eun drôad all en Iwerzon ma n'oa ket lakaet trechour an emgann-a-zaou e mar da baee ar gopr-dic'hau hag e oa suraet d'ezañ ar gounid er vreutadeg e skourr : pa save an emgann diwar ma nac'he an difenner lezel lakaat ar sezi warnañ diouz m'her reize boazamantoù ar vro. Neuze ar goulenner-seizer, pa laze e zleour, ne baee ket a zic'hau, gant ma vije bet aketus en a-raok d'ober galv war gerent an dileour evit ma rojent e wir d'ezañ.

(101) Sellout war se J. Loth, *Etudes sur le droit celtique*, pajenn 10, Paris, 1896. Pennad tennet eus ar *Revue de l'Histoire des Religions*, XXXIII, pajennou 368-388.

anezañ lies meurbet a zoareou diouz ar mare, ar vro ha renk an hini maro er Gevredigez. Disheñvela lidou-kañv a gaver alies keñver-ha-keñver en hevelep poblou. A bep eil e vez graet gant an douara hag an devi korfou maro e-pad an holl varevez keltiek, hini pe hini eus an daou zoare-sebelia o veza trec'h d'egile kentoc'h diouz al lec'h eget diouz an amzer. An dilezel ar c'horfou d'ar bleizi ha d'ar guped n'eus meneg gant skrivagnerien an Hen-amzer e vije bet anezañ e-touez ar Gelted, nemet da vare an argadenn-veur er Chres (279 kent H. S.).

1) *An douara korfou* : an douara korfou a oa bet heuliet ar c'his anezañ, e rann-amzer an armou hag ar binviou maen lufret hag er genta hanterenn eus oadvez an arem, en holl vroioù Europa nemet en Arvorig. War rouesaat ez eas an doare sebelia-se en ielvet hanterenn eus oadvez an arem ; sevel a reas en-dro war varr en oadvez an armou houarn hag e tistankas adarre niver e zalc'hidi en amzer kelt-hroman.

Kelc'hiek pe bevarc'hornek e oa ar poull-bez. An hini maro a veze astennet a-hed e gein, nemet puchet e vez a-wechou gant e zaoulin ouz e vruched ; gwechou all iveau e vez en sav pe en e goazez.

2) *an devi-korfou* : trec'h edo en oadvez an armou arem, ken en enezennou ken war an Douar-bras. En Arvorig hag er c'hireisteiz pe er c'hornog eus enez-Vreiz e voe heuliet-dreist ar c'his-se eus dibenn oadvez an armou hag ar binviou maen lufret (XXe kantved kent H. S.) betek an amzervez kristen. Roudou he deus lezet e brezoneg ar Grenn-amzer e-lec'h e talvez ar ger *regez* « glaou beo » da lavarout ous-penn « maro, ankou ». *Deiz regez* « deiz ar maro » eme Daliasin en unan eus e varzoniezou.

Peurliesa e vez lakaet al ludu hag ar bruzun eskern pulluc'het en eur jarlig pri. E krugell arverniate Celles, tost da Neussargues, savet er c'henta kantved kent H. S., e oa bet, evit doare, devet ar c'horf maro war ar savenn end-eeun ha, moarvat, en eun doare forn vein, enni avel-c'houez vras, rak grizias-tre e oa bet an tan evel m'hen diskouez anat ar stad m'edo tammoù traezou a-zilerc'h en houarn hag en arem hag ar rouezder end-eeun eus an tammoù-se.

3) *arrebeuri ar beziou hag ar rōadou-boued* : beziet e vez ar re varo en o dilhad gant o bragereziou, o armou hag o

binviou stiperez ; aotennou evit ar baotred, mezelouriou arem pe houarn evit ar merc'hed. Ar roueed hag an uhelidi, paotred pe verc'hed, a veze astennet alies war o c'harr pompadus, stag outañ e zaou loen-kezeg. Pa voe digoret ar ganol eus ar « Marn » d'ar « Rhein », e voe dizolöet eur vag dero graet ganti da sebeliadur er marevez keltiek ; bez' e oa enni relegou eun den gant e armou.

Lakaet e vez e bez a-wechou, e-kichen an den maro, traezou enep-hud, eskern toullet, skilfou moc'h-gouez toul-lou enno d'o skourra, pe c'hoaz b'nvioù sakr, kelorniou arem, kirrigou en arem gouestlet d'an doueed, hag all. Alies iveau e vez serret er bez podou arem pe bri, enno bier ha boued. En eur bez eus ar « Marne », da skouer, eur pod lakaet e-kichen relegou eun den a oa ennañ eskern yer ha moc'h ha pluskennou viou.

4) *al lidlazadou loened* : edo ar c'his gant ar Gelted lidlaza loened a greded e heuillhjet an hini maro er bed-all. Er beziou eus marevez Halstatt e Baviera, hag er re eus marevez an Ten e Breiz-Veur e kaver alies eskern moc'h-gouez, eul loen sakr gant ar Gelted. Hiniennou eus krugou ar Vourogne o deus daskoret d'ar goulou relegou pulluc'het oc'hen ha kezeg. Gant ar c'havadennou-se eus hon amzer e vez testeniet gwirionded ar pennad-mañ diwar skridou Caesar : « Kañvou an uhelidi », emezañ, « e-skoaz da sevenedigez ar Gelted, a zo kaer-dreist ha lor'hous. Kement a zo bet karet gant an hini maro en e vuhez a vez devet, zoken al loened. N'eus ket gwall-bell c'hoaz, da enori-tre anezañ, e losked a-gevret ar sklaved hag ar wizien en devoa karet. »

5) *al lidlazadou tud* : testeniet int, evit pez a sell Kelted Galia dre ar geriou diwar skridou Caesar emaomp o paouez menegi. E beziou ar Palatinat Uhela ez eus roudou e-leiz o tiskleria anat a-walc'h boazamant al lidlazadou tud (102). En

(102) Julius Naue, *L'époque de Hallstatt en Bavière*, trôet e galleg gant Salaün Reinac'h, war Rev. archéol. 1895, pp. 40-77. Hollvedel, kouls lavarout, hag e boaz gant kosa ha seveneta poblou ar raghenistorvez eo bet al lidlaza-tud war ar beziou. E-touez Sumeriz, etro dibenn ar pevare milved kent H. S., e lidlazed tud a-vern war beziou ar roueed. En unan eus ar beziou meur-se, ez eus bet kavet, en o gourvez en trepas o kas d'ar c'hao-bez, soudarded gwardoniz ar roue, tekhouarniou kouevr en o fenn, goaftou en o daouarn, Nao itron eus al lez, brageriziou aour kaer-dispar golo o Tenn, a oa gourvezet

Iwerzon, eur skrid eus ar Grenn-amzer a ra meneg eus eul lazadeg prizonidi da enori eur c'hadoù maro. Mibien Eodenn er Munster, a drec'has, en eun emgann, gwazed ar rannvro-se. Nemet e voe gloazet grevus unan eus ar vreudeur, Fiachra e ano. Kaset e voe en-dro d'ar gêr ha gantañ hanter-kant prizoniad paket en emgann. A-benn eur miz e varvas Fiachra gant e c'houliou. E vreudeur e sebelias hag a zouaras ez veo an hanter-kant prizoniad en-dro d'e vez.

6) *ar c'hleungan d'an hini maro* : kleuza ar bez, klemmgana d'an hini maro, laza e loened pevarzroadek e oa, hervez eur skrid iwerzoniek eus ar Grenn-amzer, kenta lidou eur beziadur. Ar c'hleungan a oa anezañ iveau e-touez Breiziz. En danevell varzek war Dristan hag Isilt, e weler Isilt hag he mamm, pa zegouez maro Morholt, o vleina bep eil tro e-touez ar merc'hed ar geuziadeg-kañv : stouet war ar c'horf eur ec'h adlavaront dibaouez meuleudi an hini lazet hag e taolont hep ehan an hevelep malloz ouz al lazer (103).

7) *ar c'hoariou-kañv* : ar c'hañvou a zeue d'o heul, en Iwerzon, banveziou ha c'hoariou, redadegou kirri ha gouenadegou, a lakaed en enor d'an hini maro. Gant Breiziz ha Kelted an Douar-bras edo ar voazamant-se iveau, moarvat. Boutin eo bet da holl Europiz.

8) *stumm-diavaez ar beziou* : ar beziou a saved warno alies a-walc'h eur c'hrug. Ar c'hrugou eus an oadvez keltiek a vez peurvuia eus unan da bevar metrad uhelder war zek pe bemzek (pe ouspenn) metrad treuz. Stank eo iveau ar beziou digrug. Merket e oant gwechall martez gant aroueziou prenn pe danveziou dibad all a zo aet da get hep lezel rou-

er gambr-mez. Dirak an nor, e oa daou garr peder rod, bep a dri ejen outo : er gludell edo relegou an daou garrvlenier hag ouz penn al loened re an daou vevel. En eur bez meur-all, hini ar rouanez Shub-ad, e oa itronezed al lez war diou rezad, er penn anezo telenneroz ar rouanez, eskern he divrec'h e-touez aspadennou he benveg. Stank ha pinvidik-mor, pinvidik dreist-kred, e oa arrebeuri ar beziou koz-se : aour hag arc'hant e oa ar podou, pladou, listri, hanafou, kleuzeuriou, h. a., ha nekvet hepken ar bragerizou-korf. Gant aour hag arc'hant e oa kaeraet an armou kouevr. C. L. Woolley, *Les Sumériens*, laket e galleg gant E Lévy, kentskrivet gant an Doktor Conteau, 1930, pp. 47-8.

(103) Joseph Bédier, « *Le Roman de Tristan et d'Iseult, traduit et restauré* », pajenn 45.

denn war o lerc'h. N'eus tra, evelato, a gement hel lakfe anat.

9) *ar bezskrivaduriou* : e-touez Kelted an Itali eo e renas da genta, diouz skouer an Etrusked hag ar Romaned, ar voaz da engravi war eun maen-bez ano an hini maro. Goude alouberez ar Romaned, en em astennas dre bevar c'horn Keltia. E Todi, e kreizenn an Itali, ez eo bet kavet kosa bezenskrivadur keltiek. Skrivet eo e lizerennou etruskek gant eun droidigez e latin. Daouzek ger eo. Bez' ez eus anezan an hira bezenskrivadur keltiek deut betek ennomp.

10) *ar beredou* : a-hed an hentou pe tost d'ezo edo ar beziou hag ar beredou peurvuia. Douaret e veze alies a-walc'h micherourien Bibracte el lec'h end-eeun m'o doa bevet, da lavarout eo dindan leurennoù o govell. « Derc'hel a raed gant al labour tenn ha trouzus war ar poull-bez m'edo ennañ ar c'horf maro ». (C. Julian).

Ar beredou keltiek brudeta, ken dre niver o beziou ken dre dalvoudegez an arrebeuri a oa enno hag ar sklerijenn o deus taolet dre se war sevenadur ar Gelted, eo re ar Vaviera hag ar Palatinat-Uhela en Alamagn, Ornavasso ha Montefortino en Itali, ar Vourogne hag ar Champagn e Bro-C'hall, Aylesford hag Arras e Bro-Saoz. Nemet kavet ez eus beziou keltiek pell en diavaez eus ar broiou a voe gwechall e dalc'h ar Gelted. E-kreiz beredou ec'hon etruskek pe omnibrek eus kreizenn Italia, e voe dizolotet beziou Kelted lakaet anat gant an arrebeuri anezo. Kosa bezenskrivadur er yez keltiek a zo bet dizouaret e Todi, n'eo ket pell diouz Roma. En Egipt, eur vered ec'hon dindan douar, a oa bet lakaet, en vilvet hag er c'henta kantved kent H. S., da sebelia ar c'hopr-soudarded gwarnizonet e kér Aleksandria, kerkoulz hag ar gwragiez hag ar yugale anezo, a oa enni meur a vez Kelted anat, neket hepken dre an ano-gouenn *Keltos* pe *Galatés* o'ch heulia ano ar soudard maro, hogen ouspenn dre stumm keltiek diarvar hiniennou eus an anoiou-se : *Aedosotis*, *Aedoaratos*, *Bitos*, *Sisonon*, hag all. Meur a hini eus ar mein-bez anezo a oa warno livaduriou, gwall-deuc'h siouaz, o skeudenni brezelourien war sav, ganto ar skoued bras hir-gelc'hiek.

12) *eun nebeut treuskredennou o sellout ouz an anaon* : diwar dreuskredenn e oa savet, anat, ar voaz a zo bet kavet roudou anezo en eur bez bennak da wea pe da wara armou ar hini maro, hag an hini dibaoz a-walc'h, da lakaat an

tan war e di. En Iwerzon, er Grenn-amzer, e veze douaret a-wechou ar roueed hag ar pennou-brezel war o sav, en o gwiskamant-brezel, trôet o dremm war-du bro o enebourien. Keit ha ma vane ar c'horf trôet en e sav evelse, e veze en-nañ, war a greded, eun nerz hag a noaze ouz an enebourien, ma veze ar re-se trec'het dalc'hmat en emgannou. Ar grêenn e drouk-nerz korf ar c'hadour maro ouz e enebourien a oa anezi iveau e-touez Breiziz.

Hervez Ploutarkhos ha Pausanias n'edo ket ar voaz gant ar Gelted gouela d'ar re varo. Lakaat a c'heller a-geñver d'al lavarenn-se al linennou da heul gant Pomponius Mela : « An Dhraked », emezañ, « a zegemer gant daerou ha gouelvan ar vulage nevez-c'hanet hag a gas ar re varo d'ar vered e-kreiz ar c'han hag al laouenedigez, rak ma 'z eo gwell ar maro eget ar vuhez ». Er Grenn-amzer, ar Skandinaved a grede ganto e veze strafilhet gwenvidigez an anaon gant daerou ar re veo :

« Te da-unan a zo kiriek, Sigruna », eme Edda goz, « ma 'z eo Helg beuzet e gliz ar boan. Gouelet ac'h eus ez pragereliou aour, maouez skedus-heol. Daerou kriz ac'h eus skuilhet kent mont d'az kwele. Pep daerenn a zo kouezet war askre ar roue, ha hi yen-skorn ha koeñvet a c'hlac'hар. »

Hag e lavar gwerz koz Aag hag Elsa :

« Pa menez, e vez va geler en he diabarz evel gwad morlivet ; pa laouenaez, e vez va geler leun-holl a rozennou c'honez-vat ».

13) *pirc'hiringerez d'ar beziou ha koun an anaon* : pezioù moneiz roman dastumet war c'horre meur a grug bet savet en oadvez ar maen lufret, hag ar re-mañ kollet e-kreiz ar maeiou pell a-walc'h diouz pep kér-annez, a dennse da destenia edo ar beziou-se, er c'henta kantved goude H. S., lec'hioù a birc'hiringerez.

E Geligneux, départament an Ain, ez eus bet kavet eun enskrivadur latin, ennañ daou c'her keltiek, o rei eun ti bihan hag eur winieg da lakaat da viken eur banvez bloaziek a veze pedet d'ezañ an *trikontti* (tregont) hag a veze graet *petrudekameo*, da lavarout eo ar bevarzekvet devez eus eur miz bennak (evit doare ar miz a vez graet anezañ *Riuros* e deiziadur Coligny). E-touez Arianed an Indez edo iveau pe-varzekvet devez eur miz rôet d'ar banveziou-kañv.

KEVRENN IV : AN ANOIOU-POBLOU HAG AN ANOIOU-LEC'HIOU

Teir c'hevrennad a hellomp ober eus an anoiou-poblou, anat a-walc'h an dalvoudegez anezo :

1° An anoiou brezelek : *Katuriges* « rouane an emgann », eur boblad a zalc'h eodeou menez Matrona, en Alpou ; *Verragli* « al lazerien vrás », eur boblad all o terc'hel traonienn *Poennina* ; *Petrukorii* « ar peder armead » (Galia).

2° An anoiou o verka doareou mat an ene pe ar c'horf, uhelder ha hended ar ouenn, ar renk : *Kaleti* « ar re galet » (Galia), *Kavari* « ar ramzed » (Galia), *Aedui* « ar re danek » (Galia, Breiz-Veur), *Katuvelauni* « ar re galonek en emgann » (Galia, Breiz-Veur), *Brigantes* « ar vrientinien, an dud-jentil » (Breiz-Veur), *Senones* « ar re goz » (Itali, Galia, Breiz-Veur), *Rémi* « ar re genta » (Galia, Breiz-Veur), *Bituriges* « rouane ar bed » (Galia).

3° An anoiou-poblou diwar lec'hioù : *Arevaki*, poblod eus ar Spagn anvet evelse diouz stêr *Areva* ; *Ambisontii*, meuriad keltiat pe geltaet eus an Norikon o chom war riblou stêr *Isontia* ; *Erkuniates*, poblod eus ar *Bannonia* graet anezo an ano-se, moarvat, diouz he bro c'henidik, an *Erkunia*. En eur rummad gant an anoiou-se e c'heller lakaat iveau anoiou evel : *Allobroges* « an diavezidi », eur bobl deut eus an Hanternoz a aloubas ar vro douret gant an *Isara* e rann gevret Galia ; *Kombrogenes* « ar genviroiz », anio kemeret er VIe kantved goude H. S. gant darn eus meuriadou Enez-Vreiz.

Anoiou zo a oa, hervez gwelet, lez-anoiou dismegansus bet rôet, hep mar, gant amezeien hag enebourien. Eur boblad a Vreiz-Veur a oa hec'h anio *Ankaletti* « ar re laosk ». Unan all, eus kornog ar Spagn, a veze graet anezañ *Praesamarki* a dalv, war a greded, kement ha « lonkerien evel mirc'hed ».

Anoiou all a zo diveret, evit doare, eus geriou hag a dalvez da envel gwez pe loened. *Brannovikes* ha *Lemonikes*, anoiou diou boblad a Chalia, a heñvel talvout, an eil « brezelidi ar vran », egile « brezelidi ar c'haro » pe « an eylec'h ». *Eburones*, anio eur boblad eus hanternoz Galia, a heñvel beza dedarzet eus *eburos*, « ivinenn »

(104). Marteze iveau e tleer sellout *Brannos*, *Lemos* hag *Euros*, neket evel anoiou boutin a loened hag a wez, hogen evel anoiou divoutin a baofred. E-touez an anoiou-pobloudiwar anoiou-tud e c'heller menegi ; *Urbigeni* « mibien Urbos » (105), unan eus ar pevar rummad oc'h ober brôad an Helveted ; *Karisti* ha *Pelendones*, diou boblad eus ar Spagn, *Teutobodiaki*, meuriad a C'halatia, *Karos*, *Pelendos* ha *Teutobodios* a zo anoiou-paotred a anavezomp dre veur a enskrivadur. *Teutobodiaki* a dalv, moarvat, « mibien, kieled (106) pe gosgor Teutobodios ».

Pobloud zo a voe anvet, hervez, diouz an doare micherourien a gaved ar stanka en o zouez. A seurt gant ar re-se eo *Morini* « ar voraerien » (Galia) (107). *Atrebates* pe *Atrebati* « ar verourien » (Galia, Breiz-Veur), *Rêdones* « ar vleinieren-girri » (108) (Galia), *Kimbri* « ar riblerien », ano rôet gant ar C'halianed eur boblad C'hermaned, *Selgovas* « an hemol'herien », ano graet gant Breiziz eus eur rummad tud, a ouenn rak-keltiek moarvat, anezo eul lodenn eus poblad an *Atekotted*.

Eun nebeut anoiou a heñvel tenna d'eun dro iskis bennak

(104) Pe eus *eburos* « * pemoc'h-gouez, houc'h-dant », hen-alama neg *ebur*, *eber*. War an aoter d'an doueez Tutela Boudiga savet e Burdigala (Bourdel) e 237 goude H. S. gant ar Breizad Marcus Aurelius Lunaris, sevir augustalis e kérion Eborakon (pe Eburacon, Kérevrog, York e saozneg) ha Lindon (*Lindum Colonia*, Lenngolun, Lincoln), e oa skeudenn eur pemoc'h-gouez oc'h ardamezi kér pe vro c'henidik ar saver. E keverek edo ar skeudenn-se gant skeudenn an doue *Garamuna*, doue stêr Vourdel (gourel e oa an anoiou-stêriou, gant a zoken da zibenn), Courteault, *Un autel votif à la Tutelle découvert à Bordeaux*, war *Rev. des Et. anc.* 1922, pp. 236-46. — Ouz pemoc'h-gouez Lunaris, kernewka ar penn houc'h-gouez a zo laket da gabell da Vriddinia gant Klodianus (IVe) kantved goude H. S.) en e veulgan da Stiliko.

(105) Unander *Urbigenos*. Aet eo *Urbigenos* da Urien e brezoneg.

(106) *Kile* a zo eur ger koz o talvezout kement ha « kenseurt, kom-pagnun ».

(107) *Morini* e oa, e Breiz-Veur, al lesano rôet d'an Durotriged (poblad eus mervent an enezenn), gouez da Richard of Cirencester.

(108) *Rêda*, karr skañv war beder rod. Sellit ouz an navet pennad. Ar ger dinaouet *vorédos « (ar march' a zo) dindan (da lavarout eo dirak, ouz) ar réda », bet degemeret e latin, a zo bet distreset e veredus, er ger hiron paraveredus. Heman a zo aet da alamaneg plerd « march' » ha da c'halleg palefroi « palafrez ». Ar stumm kem-brack diwar vorédos, gorwydd, a vije *gourouez e brezoneg. Hor ger rouez, roez « dibaoù; distank, boull » a zo bet e genta talvoudegez « buan, prim, mibin, herrek ».

eus ar gwiskamant pe an armou. Evelse, war an Douar-bras, *Agosages* « ar re a zoug mantilli e bleo loened kornek » hag, en Enez-Vreiz, *Ordovikes*, « brezelourien o horz » pe « o bataraz ».

Rouez meurbet eo an anoiou doueek. *Nemetati*, anoi-pobl a Vro-Spagn, a c'hellje beza tennet pe eus *nemeton* « sanctual » pe eus *nemetus* « sakr ». Nemet, graet eo bet iveau gant ar ger « *nemetus* » da ano divoutin a baotr.

An anoiou-lec'hioù. — Diouz an dalvoudegez anezo e c'heller kevrenn an anoiou keltiek a lec'hioù etre sez rummad :

1° An anoiou doueek : *Dévoduron* « treiz an doueed » (Galia), *Dévobriga* « krenvlec'h an doueed », *Dévobrigula* « krenvlec'h bihan an doueed » (Spagn), *Dévonantos* « traonienn Doue » (Galia), *Kamulodunon* « kastell Kamulos » (Breiz-Veur), *Lugumagos* « tachenn Lugus » (Iwerzon). Er marevez kelt-ha-roman, an impalaered Julius Caesar hag Augustus o veza bet lakaet a renk gant an doueed, e voe savet briz-anoiou a seurt gant : *Kaesaromagos* « tachenn Caesar » (Breiz-Veur), *Augustonemeton* « neved Augustus » (Galia), *Juliobrigia* « krenvlec'h Julius » (Spagn).

Eienennou, stêriou ha kériou a Vreiz-Veur, Galia, Germania ha Bro-Spagn a raed anezo *Déva*, *Dévona*, *Dévana*, diwar dévos « doue ». *Belisama* a veze graet e Breiz-Veur eus eur pleg-mor, e Galia eus meur a douinell (109). *Belenatis* pe *Belenatos*, dedarzet eus an ano-doue *Belenos*, e oa ano eur menez a C'halia. *Belenos* a zo aet da envel annezelc'hioù e Galia. Eus *Borvo*, ano-doue, e oa bet tennet an anoiou-lec'hioù *Borvona*, *Borvone*. Eus *Virotutis* « Yac'haer-tud » pe « ar Gwir Yac'haer », lezano da Apollo, eo bet tennet e Galia an ano-lec'h *Virotute* (109 bis).

2° An anoiou diwar al lec'hiaidur : *Akaunon* « ar roc'hell », ano meur a gériadenn a C'halia, *Rokkadunon* « kastell ar roc'h » (Galia), *Artaios* « maenek ? », *Gravonantos* « traonienn ar groan », *Skaldobriga* « krenvlec'h stêr Skaldos », *Karobriva* « Pont stêr Karos », *Gabalodunon*

(109) Ar furmou bremañ eo *Blismes* ha *Blesmes*, touinellou e departamant an « Nièvre » hag en hini ar « Marne ».

(109 bis) *Belenus* a zo aet da c'halleg Beaune, Baulne, Beaulne ; *Borvona* da Bourbonne, *Borvone* da Bourbon, ha *Virotute* da Vertus (departamant ar Marn).

« kastell ar C'habaled (poblad) » (Galia), *Uxama Barka* « Barka Uhela », ano eur gér a Vro-Spagn, *Dubron* « an dour », *Dubra* « an douriou », ano meur a gériadenn e Galia hag e Breiz-Veur (110), *Moridunon* « kastell ar mor » (Breiz-Veur), « kastell al lenn » (Germania), *Bragoduron* « treiz stêr Bragos » (Germania), *Bodinkomagos* « tachenn stêr Bodikos » (Italia), *Anderitus* « ar roudour meur » (Galia), *Kondatomagos* « tachenn ar c'hember » (Galia). Lies lec'h e Galia a veze graet anezo *Kondas* « ar c'hember », *Kondate* « kemberlec'h » (111), hag eur ger diveret eus an ano-se a gaver e *Kondatisko*, a oa, er V^e kantved goude H. S., ano abati Sant-Klaoda, er Jura. *Amboglanna* « glann ar stêr » a veze graet eus eur gériadenn a Vreiz-Veur, ha *Genava* « ar genou, an aber » eus eur gériadenn a Chalia.

Er vro-se, end-eeun, e kaved eur rannvro *Aremorikos* « e-harz ar mor », *Viminavos* « treuzet gant stêr *Vimina* », *Mosavos* « douret gant stêr *Mosa* », *Uketikos* « e-lec'h ma sav kér *Uketia* » « hag eun draoñien *Bebronika* « e-lec'h ma tremen stêr *Bebrona* ».

3° Anoiou diwar ar plant hag al loened : *Tamonakos*, *Tamonika* « al lec'h ma 'z eus kefiou gwez », *Qrennakos* « al lec'h prennek, gwezek » (Iwerzon), *Gabrosenton* « hent ar c'havr », *Urokéton* « koad an uros » (Breiz-Veur), *Aballo*, *Aballone* « Aval, Avalon » (Galia), *Aballava*, *Aballahka* « Avalou, Avalac'h » (Breiz-Veur), *Aballosa* « avalus » (Galia), *Vinoialos* « frankizenn ar gwiní » (Galia), *Uromagos* « tachenn an ejen-meur » (Helvetia), *Brokkomagos* « tachenn ar broc'h » (Galia), *Matukaion* « kae an arz » (Norikon), *Eburodunon* « kastell an ivinenn » (Pannonia), *Vernoialos* « frankizenn ar gwern », *Kassanoialos* « frankizenn an derv », *Sparnakon* « spernek », *Sparnomagos* « spernva » (Galia) (112).

(110) Deut da *Dover* e Bro-Saoz, *Douvres* e Bro-C'hall.

(111) *Kondas* a zo act da c'halleg *Condes*, *Candes*, en anoiou-lec'hioù, ha *Kondate* da *Condé*. Evit an dibenn-ger ate, kenveria an anoiou-lec'hioù iwerzonek *Dunaidh*, *Crcadh*, *Mucadh*, a c'houlenn en o diagent stummou hen-geltiek *Dunate « dinlec'h », *Korkate « ker-chlech », *Mokkate* « Moc'hlec'h », Rev. celt, 1922, p. 164.

(112) *Sparnacum*, *Sparnomagus* a zo act da c'halleg *Epernay*, *Epernon* ; *Vernoatus* ha *Cassanoatus* da *Verneuil* ha *Chasseneuil*. Stank-meurbet eo bet an anoiou-lec'hioù en *Ialo* e Galia, *Ialo* a zo deuest da gembraeg *Ial* « digoùdenn, frankizenn », *Euil*, eil eo e galleg-breman.

Ar ger a dalvez da envel an avank, *bibros*, *bebros*, a gaver e *Bibrakt*, *bibrax*, anoiou lec'hioù annezet (Galia, Breiz-Veur) hag e *Bebrona*, anoi-stêr (Galia). Bez' e oa en Iwerzon eur gér anvet *Vernomagos* « tachenn ar gwern », e Galia eur stêr hec'h anô *Vernodubron* « dour ar gwern » hag eur c'hoad ec'hon graet anezañ *Dervon* « derv » (113).

4° Anoiou diwar stad-vuhez an dud pe diwar oberiaduriou o ijinez : *Rigomagos* « tachenn ar roue » (Galia), *Bardomagos* « tachenn ar barz » (Itali), *Karrodunon* « kastell ar brezelour ? » (Skuthia), *Eporedia* « kér an doñverien-gezeg » (Itali), *Karbantia* « kér ar c'hirri » (Itali), *Karban-torale* « al lec'h ma 'z eus kirri » pe « ar garrez » (Galia), *Briva* « ar pont » (Galia), *Brivate* « al lec'h ma 'z eus eur pont » (Galia, Breiz-Veur), *Komboros* « fardell a-dreuz d'eur stêr evit ar pesketerez », *Komboronate* « lec'h fardellet » (Galia), *Parrontos* « traonienn ar goaf », *Attegia* « adti », *Tegakos* « tièt, tièk, tiezek », *Briga* « krenvlec'h » (Galia), *Dunon* « kastell » (Galia, Iwerzon), *Rotoialos* « frankizenn ar rod », *Rotomagos* « tachenn ar rod » (Galia), *Gobannion* « ar c'hovel » (Breiz-Veur) (114).

5° An anoiou aet d'ober anezo eun ano divoutin a zen : *Kambodunon* « kastell Kambos » (115) (Breiz-Veur), *Korbialos* « frankizenn Korbos » (Galia), *Eskingomagos* « tachenn Eskingos » (Itali), *Turobriga* « kreñvlec'h Turos » (Spagn).

Novion (Spagn), *Segobodion*, *Roudion* ha *Vindonissa* (Galia), *Noreia* (Norikon), a zo anezo anoiou-kêriou dedarzet eus an anoiou-tud *Novios*, *Segobodios*, *Roudos*, *Vindonios*, *Noros*, *Urborigion* « rouantelez Urbos » à veze graet eus eur bastell-vro en Iwerzon ; *Ikorigion* « rouantelez Ikos » e oa ano eur gér vihan e korn biz Galia.

Dindan renerez Roma en em ledas ar c'hiz da envel an

(113) An tri ano-se a zo bremal ar furmou anezo : *Fernmagh* (Iwerzon), *Verdouble* (departamant an « Aube »), *Der* (departamant an « Aube » hag ar Marne « -Uhela »).

(114) Diskleriet a-hend-all e c'hallje beza hini pe hini eus ar geriou-se : *Eporedia*, *Karbantia*, *Gobannion*, da skouer, a vije marzeze berradurioù evit *Eporediobriga* kreñvlec'h (an den anvet) *Eporedios* « (an doñvaer-kezeg), *Karbantiobriga* « kreñvlec'h *Karbantios* » (an den diwar *Karbanton* « karr »), *Gobanniodunon* « kastell (an den anvet) *Gobannios* » (diwar *gobas* « gov »).

(115) Pe « ar c'hastell kamm ».

domaniou bras, a oa ker stank d'ar c'houlz-se e Galia hag e lec'h all, diouz ano ar perc'henn anezo, stag outañ an dibenn-ger -akos, -akon (latinaet en -acus, -acum). An domaniou anvet er c'hiz-se a hellomp ober tri rummad anezo : a) ar re ma toug ar perc'henn anezo eun ano keltiek-rik, da skouer, *Konnakos* « domani Konnos » ; b) ar re m'eo tennet eus ar c'heltieg ano-tiegez o ferc'henn, da skouer, *Cambiacus* « domani Cambius » ; Cambius a zo eun ano-tiegez diwar an ano keltiek *Kambos* ; k) ar re a zo gant o ferc'henn eun ano latin rik : *Sabiniacus* « domani Sabinius » (116).

Benza a-walc'h o dije ar geriou savet gant an dilostger -akos merket dreist-holl e keltieg pennlec'h an domani, da lavarout eo an douar dindan an ti-annez hag an adtiez, hag e rajed gant eul lost-ger all da furmi ano an douarou, parkou, peurvaniou ha koadou stag ouz ar pennlec'h. Bezet a vez; e kavomp meneg e Galia eus eun ti anvet *Karantonakos* eus ano ar perc'henn kenta anezañ Karanto, e keit ha ma veze graet *Karantonikos* eus ar maeziou stag ouz an ti-se.

6° An anoiou a zo aet eun ano-pobl d'ober anezo : *Manapia* (*Menapia* ?), kér-benn ar Venaped (Iwerzon), *Snessation*, kér-benn ar Suessetaned (*Suissetani*, Bro-Spagn), *Durokorovion* « treiz Kernevitz » (*Kornovii*, Breiz-Veur), *Katurigomagos* « tachenn ar Gaturiged » (Galia).

Eus an oadvez kelt-ha-roman e teu anoiou-broiou a neuz gant : *Katuvelaunikos* « ar bastell-vro dalc'het gant ar Gatuvelaoned », *Petrukorion* « bro ar Betrukored », *Pixtovon, *Piktovon « bro ar Biktoned » (Galia), *Brigantika* « Bro ar Vriganted » (Breiz-Veur) (117).

7° An anoiou stummel da zoarea ha da daolenni : *Seno-magos* « an hen dachenn » (Iwerzon, Galia), *Uxelodunon* « ar c'hastell uhel » (Breiz-Veur, Galia), *Vellaunodunon* « ar c'hastell mat » (Galia) ; *Verona* « ar stêr vras » (Itali). En Itali e kaved lenn *Bennakos* « e lec'h ma 'z eus kalz a

(116) *Sabiniacus* a zo aet, e Bro-C'hall, hervez ar rannvroiou, da Savigny, Savigné, Sévigné, Savigneux, Savignac, Savigna, Savignat.

(117) *Petrucorium* ha *Pictovum* a zo aet da *Perigord* ha *Poitou* e galleg bremafi. *Brigantika* a zo deut da veza *Breennech* e kembraeg-krenn, ha *Breennech* a zo bet skrivet *Bernicia* e skridou latin ar Grenn-amzer.

vegou-douar » (*bennos* « korn, beg-douar »), e Germania stériou *Labara* « an hini a lavar, a son » ha *Roura*, *Raura* « an hini a drouz, a hiboud », e Galia stériou *Dumnissos* (*dumnos* « doun ») ha *Dubis* « du », ar mammennou tomm graet anezo *Borvo*, *Borvona* « an hini bero, an hini vero », koadou *Arduinna* (*arduos* « huel ») ha *Magalina* (*magalos* « mell, bras »), menez *Kantobennikos* (*kantos* « gwenn », *bennos* « korn, beg eur menez »), e Breiz-Veur stêr *Natro* « an naer », enni kalz a gammplegiou.

Eus a-douez an anoiou-lec'hioù n'heller ket renka en hini pe hini eus ar c'hevrennou a-raok e venegimp : a) ar c'hériou a zo an ano anezo netra ken nemet eun niverenn, evel : *Trition* (er Spagn), furm nep-reiz eus *tritios* « trede », *Petuaria* (e Breiz-Veur), furm wrevel eus *petuarios* « pevare », *Petuarii* (e Galia), liesder an hevelep anovniveri (118); b) an anoiou o verka natur al lec'h hepken hep e zoarea e nep giz, evel ; *Dunon* « ar c'hastell », eur gêr a Iwerzon, *Abona* « an aven », stériou a Vreiz-Veur, *Dubra* « ar douriou » ha *Lautra* « an naoz, ar ganol », stériou a Chermania.

Stériou ha meneziou e-leiz en Iwerzon, Breiz-Veur ha Galia, n'heller ket diskleria an anoiou anezo dre ar C'heltieg. Kement-se a ro da gredi e teu an anoiou-se eus ar yezou a veze komzet eno kent donedigez ar Gelted. Arabat ankou-nac'haat, koulskoude, n'hon eus nemet eun hanter-anaoudegez eus geriadur an hen-geltieg. A-hend-all, diouz ma vez an neuz keltiek gant eun ano pe ano ne dleer ket lakaat en asur ez eo keltiek e gwirionez : keltiekaet eo bet, hep mar ebet, gant ar Gelted an anoiou estren a zegemerent. Trôadou a zo e voe esaet, d'ezo hen ober gant an heñveledigez a oa etre geriou ar c'heltieg ha re ar yezou indezeuropek all a voe distroadet gantañ.

Eus m'eo keltiek ano eun niver a gêriou, bourc'hioù ha kériadennou, ne dleer ket dastum, evit se, ez int bet holl savet gant ar Gelted. Adenvel kériou hag a oa anezo en o raok ne rejont ken alies, hep mar ebet. Evelse, en Itali, kér etruskek Felsina a voe adanvet ganto Bononia hag, e kreiz Europa, ec'h anvjont Turikon eur-vourc'h koz-koz a oa anezi endeo en oadvez an armou hag ar binviou maen.

(118) *Petuarii* a zo deut da « Péviers » pe « Pithiviers ».

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN

a) Diwar-benn douaroniez Keltia : Forbiger, *Handbuch der alten (kenta mouladur)*; Hamburg, 1877 (eil mouladur); Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie*, Berlin 1878; Manuel de Géogr., anc. traduit par E. Ernault, accompagné d'un *avant-propos et remanié en ce qui concerne la Gaule*, par A. Longnon, 1887; E. Desjardins, *Géogr. historique et administratif de la Gaule romaine*, 3 levrenn, 1878; A. Longnon, *Géogr. de la Gaule au VIe siècle*, 1878; *Atlas historique de la France*, Kenta rummenn, 1885; C. Julian, *H. de la G.*, 7 levrenn, pass.; *Gallia*, trede mouladur, pp. 247-320 (*Voyage à travers la Gaule romaine*); Wright, *Celt, Roman and Saxon*, pemvet mouladur, pp. 145-70 (*a journey through roman Britain*). H. a.

b) Diwar-benn an anoiou-lec'hioù : A. Holder, *Alt-celtischer Sprach-schatz*, 3 levrenn, 1896, 1904, 1910; H. d'Arbois de Jubainville, *Propriété foncière et Noms de lieux habités*, 1890; J. Havet, *Igoranda Rep. arch.*; A. Longnon, *Le nom de lieu gaulois Ewiranda*, 1892 (diwar (id.); *Les noms de lieu de France, origine, transformation, signification*, 1920; Meyer-Lubke, *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, philosophisch-historische Classe*, levrenn CXLIII; L. Havet, « *Camp de César* », war Rev. des Et. anc. lieux, id. 1921, pp. 111-6; A. Dauzat, *Les Noms de lieux, origine et évolution*, 1926; Mawer ha Stenton, *Introduction to the survey of English place names*, 1925. H. a. (1).

k) Diwar-benn ar c'hoadou : Maury, *Les Forêts de la France dans l'Antiquité et au Moyen-Age*, 1860 ; V. Tourneur, *Recherches sur la Belgique celtique : les Forêts namuroises*, war Le Musée belge, 1903 ; J. Charles Cox, *The Royal Forests of England*, 1905 ; W. Gresswell, *Forests and Deer Parks of Somerset*, 1905 ; Goblet d'Alviella, *Histoire des Bois et Forêts de la Belgique*, 1927 ; H. Hubert, *Les Forêts et le Peuplement de la Gaule*, war *L'Anthropol.*, 1929, pp. 132-4 (a-bouez). H. a.

d) Diwar-benn al loened : E. Perrier, ezel *Ensayadur-Meur Bro-C'hall*, rener Muséum Paris, *La Vie des Animaux illustrée : Mammifères* gant Ménégaux, 2 levrenn, 1905 ; *Oiseaux* gant Salmon, 2 levrenn, 1906 ; Brehm, *Les Merveilles de la Nature*, 15 levrenn (da lenn dreist-holl al levrennou a-zivout ar bronneged, an evned, ar stlejviled, an tousegged hag ar pesked) ; Dr Pirouet, *Sur la persistance du Chamois au Néolithique dans la chaîne du Jura*, war *Comptes rendus de la Soc. géol. de Fr.* 1927, pp. 183-4 ; Linckenheld, *Notice sur les*

(1) E kosa douruskrid an Notennou, e oa bet laket gant an dastumer an anoiou-lec'hioù e kenta kevrenn ar pennad. E dibenn an eil kevrenn e oa bet vrenn. Ar brezonkaer, avat, a gemmas an urz-se dre drei e brezoneg ha 10-8-43.

Chevaux sauvages, Bisons, Aurochs et Elans dans les Vosges, war *L'Anthropol.* 1928, pp. 245-54. H. a.

e) Diwar-benn ar gwez : en oberenn ur Breizh, an teir levrenn a-zivout ar plant : *Les Plantes laket e galleg gant Constantin* ; C. A. Johns, *The Forest Trees of Britain*, eizvet mouladur, 1899 ; Correvon, *Nos arbres dans la Nature*, 1920 ; Jolyet, *Traité pratique de Sylviculture*, 1916 ; G. de Saporta, *Origine paléontologique des Arbres cultivés ou utilisés par l'homme*, 1888 ; Gaussien, *Géographie des Plantes*, 1933. H. a.

f) Diwar-benn poblou nann-keltiek Keltia : H. d'Arbois de Jubainville, *Premiers Habitants*, eil mouladur, 2 levrenn, 1889, 1894 ; G. Dottin, *Les Anciens Peuples de l'Europe*, 1916 ; Philippon, *Les Ibères*, 1909 ; *Les Peuples primitifs de l'Europe méridionale*, 1925 ; Randall Mac Iver, *Villanovians and Early Etruscans*, 1924 ; *The Etruscans*, 1932 ; Pericle Ducati, *Le Problème étrusque*, 1938 ; Gawril I. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Serajevo, 1916 ; Parvan, *Getica*, Bukarest, 1926 ; *Dacia*, Cambridge, 1928 ; Rostovtzev, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922 ; Sartiaux, *Les Civilisations anciennes de l'Asie Mineure*, 1928 ; Karsten, *Les anciens Germains, introduction à l'étude des Langues et des Civilisations germaniques*, 1931 ; Gustav Stümpel, *Namen und Nationalität der Germanen*, war *Klio*, 1932, stagadenn XXV ; Elston, *Early relations between Celts and Germans*, 1934 ; Poisson, *Les Argens*, 1935 ; *Le peuplement de l'Europe*, 1939.

g) Diwar-benn ar bloaz keltiek, ar gouelioù hag ar gizioù : J. Loth, *L'Année celtique d'après les textes irlandais, gallois, bretons et le calendrier de Coligny*, 1904 (mouladur distag ; diwar Rev. celt.) ; Eoin Mac Neill, *On the notation and chronography of the Calendar of Coligny*, war *Eriu*, X, 1928, pp. 1-67 ; Lainé-Kerryann, *Le Calendrier de Coligny*, war *Zeitschrift für keltische Philologie und Volksforschung*, 1943, pp. 249-84 ; Gaidoz, *Dieu gaulois du Soleil*, 1886, pp. 13-36 (diwar Rev. arch.) ; A. Bertrand, *Religion des Gaulois*, 1897, pp. 96-139, 404-11 ; J. Déchelette, *Culte du Soleil aux Temps préhistoriques*, 1909 (diwar Rev. arch.) ; *L'Oppidum de Bibracte*, guide du touriste et de l'archéologue au mont Beuvray, pp. 68-72 ; Rev. T. F. Thiselton Dyer, *British Popular Customs arranged according to the calendar of the year*, London, 1891, pp. 7-9, 20-4, 53-4, 157, 215-75, 311-30, 347-55, 394-410 ; D'Arbois de Jubainville, *Etudes sur le Droit celtique*, I, pp. 293-321 ; P. W. Joyce, *Social History of Ancient Ireland*, II, London, 1903, pp. 434-51.

A-zivout ar pesketerez er broiou keltiek, traouigou da deskaoua e levrioù Radcliffe, *Fishing from the earliest times*, London, 1921, ha Gruvel, *La Pêche dans la Préhistoire, dans l'Antiquité et chez les Peuples primitifs*, 1928. Diwar-benn an hémol'herez, Aymar ha Charvillat, *La chasse à l'arc à l'époque gallo-romaine en Auvergne : usage probable de pointes de flèches en pierre*, war Rev. anthropol. 1917, pp. 325-8, Kurt Lindner, *La Chasse préhistorique*, trôet diwar an alamaneg gant an Doktor Siorj Montandon, 1941 (a-bouez bras, skeudennou eleiz). Eul flavr a-zivout an hemol'herez gant ar Geltaid a vefe da sevel. Ar skeudennou a bep seurd deuet d'eomp eus an oadvez kelt-ha-roman e Galia, Iberia, Breiz-Veur, h. a. et zarbarfe

danvez eleiz. Gwelout, da skouer, war *Acad. des Inscr. et Bel. Let.*, *Comptes rendus des séances*, 1924, p. 240, sk. 1, eul lestr kavet en Alesia ha taolenet warnan daou zen kougonlet o fenn o hemolc'hi kirvi ; unan a zalc'h war-boutez eur gordenn eur c'harv-galver ; egile a zo tiwarega eur saez ouz eur c'haro gouez derezet diwar glevout. Dastumadou bras Esperandieu (Galia), Lantier (Iberia), ar rolladou savet gant Salain Reinach (gwelout, da skouer, *Répertoire des peintures grecques et romaines*, p. 26, niverenn 1) a houchaso danvez a-bullh. — Henvel eo evit an doareou-sebelia gant ar Gelted : eul levr a-bez a vefe da sevel diwar o fenn, evel m'eo bet graet evit poblou-all. (M. M. 10-8-1943.)

TAOLENN AN ANOIOU DIVOUTIN

I. Anoiou-tud

A

- Aag, 428.
 Aballakka, 92 n.
 Abaskantos, 114.
 Abnoba, 91.
 Ac'haivoi, 210 n.
 Akannôn, 160.
 Akaouasha, 210 n.
 Akarnaniz, 161.
 Akic'horios, 402.
 Ako, 194.
 Adhogios, 293.
 Adiatorix, 271.
 Adnamatos, 293.
 Adobogiona, 321.
 Adsmarios, 84, 85.
 Aedoaratos, 427.
 Aedosotis, 427.
 Aedned, 21, 71, 85, 101, 146 n., 150,
     188, 212, 218, 253, 357, 361, 400,
 Aedui, 429.
 Aegaios, 276 n.
 Aegaiz, 387 n.
 Aengus, 75.
 Aes ed, Aestii, 264.
 Aeternus, 75 n.
 Aethicus Istrius, 89 n., 163, 182.
 Aethiopiz, 129.
 Afallach, 92 n.
 Afganiz, 392 n.
 Afrikaded, 73, 94.
 Agathursed, Agathursoi, 118, 129,
     152 n., 326 n., 403 n.
 Agedoviros, 93.
 Agobard, 169 n.
 Agosaged, Agosages, 330, 407, 431.
 Agrianeid, 376.
 Agricola, 24, 357.
 Ahura-Mazda, 354 n.
 Aidepræ'es, 161.
 Aidosotios, 161.
 Ailbe, 221 n.
 Aihgne, 90 n.
 Alamaned, 146, 229.
 Alaned, 131 n., 249 n.
 Albaniz, 317 n., 393.
 Albanus, 23 n.
 Albioniz, Albiones, 118, 259.
 Albiorix, 84, 161.
 Albijos, 221.
 Aleksandros-Veur, 16, 351, 360, 403,
     422.
 Allobrogod, 62, 74 n., 289, 346, 399,
     400, 429.
 Ambak'os, Ambatos, 194, 293.
 Ambata, 291.
 Ambatus, 22.
 Ambaxtos, 22.
 Ambika'us, 33, 138, 148, 149, 176,
     292, 374.
 Ambidravos, 291.
 Ambiomarkae, 302.
 Ambiorix, 302, 344.

Ambirénos, 291.
 Ambisagros, 84, 85.
 Ambisontji, 429.
 Ambronied, 68, 261, 396.
 Ammianus Marcellinus, 72, 285, 313, 326, 338, 346, 348, 358.
 Amo, Ammo, Amios, Ammios, Amia, Ammia, 161 n.
 Amorgen, 359.
 Amsivarii, Ampsivarii, 255 n.
 Amuntas, 225.
 Ana, 89, 90 n.
 Anarti, 403 n.
 Anatemaros, 98 n, 106.
 Anaximos, 161.
 Ankaletti, 429.
 Ankou, 110.
 Andarta, 84, 86.
 Andebrogirix, 287.
 Andekamulos, 143.
 Andelouros, 291.
 Anderix, 289.
 Anderouros, 291.
 Andras'a, 83 n, 85, 86, 94.
 Aneroestos, 62, 340.
 Aneunos, 292.
 Angled, 26.
 Anna, dukez, 26.
 Antabagios, 266.
 Antigonos, 350.
 Antigonus' Gonatas, 68, 353.
 Antioch'os, 69.
 Antiokhos Hierax, 353.
 Antiokhos, roue Syria, 219, 407.
 Antiphales, 321 n.
 Antoninus, 18 n, 304 n.
 Antonius Hybrida, 406.
 Anvalos, 99.
 Apana, 113 n, 290.
 Apateurios, 226 n.
 Apollo, 83, 84, 85, 86, 431.
 Apollónios, 160.
 Apollonios ar Rhodad, 257 n, 392.
 Appianos, 149 n.
 Apuléus, 220.
 Aquilus, 405.
 Aquitaniz, 21, 295 n.
 Arkadiz, 161.
 Arinanna, 91.
 Arevalki, 429.
 Argantokoxos, 136, 286, 287.
 Argan'olamos, 136.

Argant(h)onios, 258, 321 n.
 Argantos, Argantinos, Argantillos, 184 n.
 Argatlam, 136.
 Argitalos, 293, 322.
 Ariamnes, 313.
 Arianed, 131n, 211n, 214, 276, 294, 295n, 299n, 428.
 Arii, 326n.
 Ario, 210n.
 Ariomanos, 131n.
 Ariovistos, 62, 115n, 131n, 277, 342, 394.
 Aristò, 161n.
 Aristotèles, 115, 259, 377.
 Arminios, 397.
 Arnalia, 84, 86.
 Arorbed, 371.
 Arrianos, 55n, 419.
 Artaios, 92.
 Artarios, Artorios, 290.
 Artavasda, 283.
 Artemis, 389.
 Artio, 92.
 Artoris, 290.
 Artos, 127, 290, 292, 314, 355.
 Artula, 290.
 Arverned, 34, 43, 84, 93, 94, 153, 185, 218, 231, 266, 312, 343, 372, 373n.
 Arverniorix, 84.
 Arvorigiz, 21, 240, 250.
 Arzur, 84n, 291.
 Assedomaros, 322.
 Assirianed, Assiriz, 116n, 331n, 345.
 Atekotted, Atekotti, 73, 395, 430.
 Ategnata, 288.
 Ategnatos, 160, 288.
 Ategnion, 89.
 Atep, 220.
 Atelopamaros, 84, 136, 150, 220.
 Ateporix, 161, 220.
 Ates, 401.
 Atesmerios, 84.
 Athéna, 95n.
 Athuboudua, 85, 86.
 A'tis, 347.
 Atrebated, Atrebates, Atrebatii, 344, 430.
 Atressa, 293.
 Attalos, 67, 318n, 407.

Atuios, 161.
 Augustus, impalaer, 21, 31, 78, 102, 271, 364n, 394, 416, 431.
 Aulerked, 347.
 Aurelius Ambrosius, 74.
 Aurelius Verus, 253n.
 Aurelos Auriknos, 143.
 Auros, 143.
 Ausonius, 45, 212.
 Autariated, 388.
 Autariatos, 72, 357.
 Avaros, 62.
 Avienus, Rufius Festus, 254n, 256, 257.
 Aziaded, Azianed, 73, 317n, 387n.

B

Baath, 119.
 Baga, Bhaga, Bagaios, 364n.
 Bagaudia, 46.
 Baioyarri, Boiovarei, 159n.
 Balar, 90n.
 Baleariz, 295n.
 Banona, 293.
 Bantoued, 106.
 Banuabos, 79n.
 Bardos, 104, 291, 293.
 Basated, 45.
 Basked, 392.
 Baslel, 261.
 Bastarned, 20, 139, 152, 161, 206, 218, 244, 321, 341, 350, 356, 372, 388, 390, 392, 393, 403, 404, 405, 406, 410.
 Bastartani, 321n.
 Bataved, 73n.
 Bathanatos, 151, 231, 402.
 Bebruked, 392.
 Bel, 119.
 Belaros, 89, 90.
 Belatukadros, 84, 223n.
 Belenos, 83n, 84, 85, 223n, 431.
 Belged, 16, 21, 23, 24, 34, 60, 61, 63, 65, 67, 74n, 101, 127n, 139, 149, 209, 213, 221, 227, 233, 244, 250, 328, 393, 398, 403n, 416.
 Belgios, 16n, 62, 69, 344, 360, 402.
 Belikus, 194.

Belineatepos, 136.
 Belinikkos, 194.
 Belinos, 136.
 Belios, 89, 117, 356.
 Belisama, 84, 86, 251, 322.
 Bellovaked, 43, 342.
 Bélos, 249n.
 Beloukchiz, 392 n.
 Belovéso, 34, 148, 151, 400.
 Bemilugus, 84, 85.
 Bendis, 389.
 Bepolitanos, 142.
 Berbered, 88n, 204n, 238n, 267n, 338n.
 Berc'ched, 102, 278.
 Bessed, 404.
 Bile, 90n, 117.
 Bilikatus, 289.
 Bith, 118.
 Bi'huniz, 390.
 Bitos, 427.
 Bitos Loscioeko, 161.
 Bi'ndaga, 288.
 Bituitos, 34, 60, 61, 65, 69n, 72, 103, 153, 185, 406, 415n.
 Bituriges, 32, 149n, 182, 187, 199, 211, 277, 295, 344, 429.
 Bitus, 288, 294.
 Bledinos, 379n.
 Bodb, 90, 117.
 Bodikasses, 34n, 35n.
 Bodua, 89, 90, 117, 290.
 Boged, 20, 21, 67, 153, 154, 159n, 342, 347, 361n, 375, 390, 399, 400, 401, 409.
 Bogu, 354n.
 Boiorix, 342, 394.
 Boiotiz, 161.
 Bolg, 119.
 Bolgios, 16n.
 Bormo, 91.
 Bormos, 389.
 Borvo, 91, 435.
 Bosníz, 317n.
 Boudika, Boudikka, 35, 61, 94, 154, 155, 182, 192, 280, 282, 283, 313.
 Boudikkos, 289.
 Boudoris, 161.
 Boussourix, 161.
 Brakiaka, 310.
 Brahma, 83n.
 Bran mac Febail, 98 n.

Brannovikes, 429.
Brañronos, 292.
Breiziz, Brezonned, 9, 24, 25, 26, 31, 35, 38, 40, 43, 57n, 58, 60, 61, 62, 65n, 68, 70, 73, 74, 75, 78, 85, 86, 89, 94, 97, 99, 101, 103, 121, 144, 147, 154, 157n, 162, 163, 165, 182, 184, 185, 189, 199, 213, 214, 221, 224, 233, 239, 241, 244, 249, 273, 279, 280, 283, 285, 292, 307, 308, 313, 318, 326, 327, 328, 340, 345, 356, 357, 358, 365, 383n, 395, 411, 414, 416, 418, 423, 426, 428, 430.
Brennos, 61, 62, 65, 66, 93, 151, 153, 340, 354, 357, 360, 367, 402, 406.
Brénos, 89, 90.
Breoned, 373.
Brian, 90n.
Brikkos, 287.
Briko, 195.
Briganted, Briganti, 24, 35, 84n, 278, 279, 280, 289, 429, 434.
Briganti, Brigantia, doueet, 85, 86c, 265.
Brigenti, 89, 100, 102n, 197, 278.
Briges, 390.
Brigia, 390.
Brigindo, 85, 86, 131.
Brigit, 90n.
Britolaged, Bri'olagoi, 403.
Britomaros, 62.
Britto, Brittones, 144.
Brogitaros, 283.
Brogiarvos, 284n.
Brunihildis, 53n.
Budik, Buzik, 35n, 289n.
Burgonded, 408n.
Buzantiz, 362.

K

Kabilod, 338 n.
Kaburos, 88 n.
Kadurked, 323, 324.
Kadvan, 132 n.
Radwalader, 272.
Kaesar, 14 n, 20, 21, 22, 24, 34, 35, 44, 58, 63, 65 n, 67, 70, 71, 72, 76, 77, 81, 83, 85, 88 n, 93, 99, 101, 102, 110 n, 116 n, 122, 125, 127 n, 139, 151, 182, 188, 207, 216, 217, 231, 232, 239, 244, 245 n, 257 n, 265, 266, 275, 282, 291, 313, 320 n, 323, 324, 326, 327, 337, 338, 341, 344, 354, 356, 357, 362, 363, 364, 380, 383, 394, 398, 400, 415, 416, 425, 431.
Kaesaros, 261.
Cairbre Penn-kaz, 270.
Cairpre Cenn-Chair, 43.
Caius Flaminius, 56.
Caius Julius Florus, 294.
Caius Julius Vindex, 294.
Kaldeiol, 210 n.
Kaledoniz, 396 n.
Kaledoniz, 217, 308, 320.
Kale'i, 429.
Kaleitinos, 194.
Kale'iu, 293.
Kale'os, 194.
Kalgakos, 340, 358.
Caligula, 360, 371.
Kallaiakos, 290.
Kallikles, 161 n.
Kallippos, 66.
Kallistratos, 160.
Kalubes, 210 n.
Kamalos, 138.
Kambaules, 402.
Cambius, 434.
Kambos, 194, 288, 303, 433, 434.
Kamma, 280, 281.
Kamulates, 194.
Kamulia, 93, 271.
Kamulianos, 287.
Kamulios, 271.
Kamulixos, 159.
Kamulogenos, 63, 64.
Kamulognata, 287.
Kamulos, 84, 85, 90, 102, 138, 287.
Kamuni, 409.
Kanada, 383 n.
Kanavos, 290.
Kantabred, 154, 377 n, 385, 396.
Kan(ismeria, 84, 86.
Kan'os, 194, 322.
Kan'osenos, 288.
Kaokakiz, 295 n, 387 n.
Kaourantin, sânt, 312 n.
Karanton, 294, 434.
Karatakos, 35, 62, 64, 358, 364.

Karbantarios, 120.
Karbantios, 433 n.
Karianed, Karioi, 210 n.
Karined, 395.
Kari'si, 260, 430.
Karmaloi, 321 n.
Karnonakel, 395.
Karnuled, 99, 101, 102, 266, 290, 344, 415.
Karos, 430.
Karpi, 403 n.
Karthadiz, 16, 18, 62, 71, 207, 238 n, 253, 254, 255, 277, 313, 352, 353, 356, 393, 395.
Kartismandua, 35, 278, 279, 280 n, 364.
Karvillo, 290.
Kassidânos, 246 n.
Kassimara, 322.
Kassitaris, 119 n.
Cassius, 341.
Kassivellaunos, 34 n, 35.
Kastor Tarkondarios, 283, 284, 362.
Cathbu, 101, 125.
Cato, 224, 339, 351.
Kallaus, 291.
Katubodua, 85, 86.
Katugnatos, 62, 289.
Katumandus, 289, 408.
Katumannos, 132 n.
Katumâros, 285, 289.
Katuriges, 429, 434.
Katurix, 84.
Kat'us, 289.
Katussa, 194.
Katuvelauni, 32, 429, 434.
Katuviros, 289.
Katuvokanos, 289.
Katuvolkos, 19 n, 265, 289, 377 n.
Kauki, Chauet, 64 n.
Kavari, 429.
Kavaros, 289, 322, 352, 361, 362.
Keanged, Kianged, 182.
Kekina, 239, 322, 335.
Kelta, Keltos, 265, 318.
Cellae, 73.
Kellas, 194.
Kelted, 150 n.
Celti, Keltoi, 259 n.
Keltibered, 18, 56, 59, 60, 94, 113 n, 225, 226, 256 n, 311, 326, 329, 334, 343, 345, 351, 352, 358, 361, 365, 409, 423.
Celtiberi, Keltiberoi, 259 n.
Keltiked, 216, 369.
Celicci, Keltikoi, 259 n, 369.
Celticoflavia, 259 n.
Celtigun, 259 n.
Keltillos, 43, 259 n, 292.
Celtitanus, 259 n.
Celtius, 259 n.
Keltos, 427-
Cellus, 259 n.
Kembreiz, 26, 38, 39, 104, 271, 273, 416.
Kempes, 255, 385.
Kenomaned, 134 n, 151, 211, 357, 400, 401 n, 409.
Kênos, 120, 196.
Kent'auretos, 219.
Kentauros, 348 n.
Kerdastos, 120.
Kere'hrios, 402.
Kernevîz cf. Kornovîj.
Kernunnos, 84, 85.
Keroned, 395.
Cessair, 118, 119.
Kestaris, 119 n.
Ketositos, 161.
Khalkidiz, 257 n.
Ki Koulann, 221, 285, 308, 346 n, 347.
Cian, 120, 196 n.
Kikero, Cicero, 63, 96, 239, 362.
Kile Doue, Cele De, 274 n.
Kilikiz, 161.
Kimbred, Kimbri, 20, 68 n, 190 n, 235, 236 n, 261, 343, 368 n, 377, 394, 397, 403, 430.
Kimmerianed, 390.
Cina, 249 n.
Kinkibilos, 219.
Kinges, 120.
Kin'us, 288.
Kintusmos, 261.
Chiomara, 280, 281.
Civilis, 244.
Klaodius, Claudius, 103, 219, 364.
Claudianus, 229, 430 n.
Klondikos, 341, 350, 404.
Klo'hildis, 53 n.
Klotri, 49 n.
Klotual, 49 n.
Klügen, 49 n.
Klutogenos, 49 n.
Klutorix, 49 n.

Klutovalos, 49 n.
 Klu'ual, 49 n.
 Cnaeus Pompeius Trogus, 294.
 Kobrantino, 312 n.
 Kokka, 287.
 Kokidios, 84, 85.
 Koinagos, 293.
 Koisis, 160, 292.
 Columbus, 243 n.
 Columella, 223.
 Kombolomaros, 62.
 Kombroges, 74 n, 429.
 Kombutis, 62, 66, 344.
 Kommāros, 143 n.
 Kommios, 56, 344.
 Kommor, Kommeur, 143 n.
 Komontorios, 402.
 Komprinnus, 303.
 Conachar, 239.
 Conaire, 166, 290 n.
 Conal Cernach, 359.
 Konan, 19 n.
 Konarios, 166.
 Conchobar, 165, 239, 281.
 Konkolitanos, 62, 340.
 Kondillos, 293.
 Condle, Condla, 293 n.
 Konnakorix, 405.
 Konnos, 434.
 Konstantinus, 291.
 Konvelen, 35.
 Konveur, 19 n, 143 n.
 Cooley, 165.
 Koralled, Koralli, 151, 403, 404.
 Korbomaqos, 127, 234, 314, 355.
 Korbos, 79 n, 162, 292, 433.
 Kors, 94.
 Koritaned, Koritani, 395.
 Cormac, 232.
 Cormac mac Airl, 127 n.
 Cornelius Nepos, 149.
 Kornovil, Kerneviz, 74 n, 434.
 Korolamos, 67, 136, 342.
 Korotikos, 75 n.
 Korseos, 43, 64.
 Kosloboked, Kostoboki, 403, 404.
 Kotined, Kotini, 22, 139, 180.
 Kotios, 231.
 Kotio, 288.
 Crassus, 324, 325, 360, 362, 406.
 Kreoned, 395.
 Kretiz, 161.

Krimhildis, 53 n.
 Crimthann-Veur, 25.
 Kris'tusiros, 289.
 Kritognatos, 343.
 Krito'siros, 185.
 Krixos, 153, 287, 342.
 Cromwell, 25.
 Cruithni, 121 n.
 Krup'torix, 340.
 Cualnge, 165, 236.
 Kubélé, 389.
 Kuklop, 75.
 Kuknos, 247, 321 n.
 Cuchulain, 124 n, 346 n.
 Culann, 124 n, 165.
 Cumal, 90.
 Cumall, 102 n.
 Kunarios, 290.
 Cunedag, Cunedda, 75 n.
 Kuneted, 255, 321 n, 385.
 Kunobelinos, 35, 185, 364.
 Kunokobros, 119 n, 165, 239, 281,
 285, 298, 422.
 Kunodagos, 75.
 Kunoparnos, 19 n, 143 n, 265.
 Kunopennos, 287.
 Kunotamos, 293.
 Kü-rovesies, 221.

D

Da, 252n.
 Da Derga, 252.
 Daked, 20, 21, 152, 232, 277, 375,
 390, 399n, 403, 410.
 Dada, 161, 291.
 Dagde, 90n.
 Dagodévos, 89, 100, 197.
 Dagodumnos, 288.
 Dagomaros, 194, 288.
 Dagorix, 265.
 Dagovassos, 288.
 Daire, Dare, 292n.
 Dalagnos, 293.
 Dalmated, 388.
 Dalos, 293.
 Damona, 91.
 Dana, 89, 90, 120, 121, 122.
 Danaed, Danaoi, Danawoi, Dana-
 vas, 210n.
 Dannatalos, 155n.

Danthalited, 406.
 Dardaned, 209n, 295n, 376, 381,
 388, 404, 405, 420.
 Dardanos, 389n.
 Darios, 233, 292.
 Darius, 354n.
 Dassaretet, 376.
 Davos, Davus, 252n.
 Dejotaros, 88n, 225n, 239, 283, 284,
 327, 354, 358, 360, 362.
 Deldo, 406.
 Demeted, 182.
 Démeter, 94, 211n, 389.
 Démétrios, 160.
 Derdriu, 281, 282.
 Derva, 290.
 Dervakos, 290.
 Dévikiakos, 34, 96, 101, 415.
 Dévio'arvos, 88, 96, 284n.
 Dévokatus, 289.
 Diold'etiamus, 46, 406.
 Diodoros, 150, 158, 218, 254, 256,
 326, 336, 343, 345, 351, 420.
 Dion Kassios, 71, 129, 192, 280.
 Dionusios, 370.
 Dionusios a Halikarnas, 216n.
 Dionusios ar Periegctour, 257,
 368n.
 Dionusos, 100, 211n, 373, 389.
 Dioskured, 83, 85, 148.
 Dirona, 91.
 Dis Pater, 83.
 Diviko, 341.
 Doenerz, Donerz, 135, 322n.
 Doiros, 195, 293.
 Domna, 119, 161.
 Donnar, 395n.
 Donnónataleus, 161.
 Donnos, 166, 292.
 Donpotarvos, 88.
 Dorulakos, 342.
 Dosarboe, 141n.
 Doue, 354n.
 Draaupadi, 276.
 Dragane, 255.
 Drappes, 344.
 Dravidiz, 210n, 276n.
 Drusus, 404.
 Drutalos, 287.
 Drutos, 160, 292.
 Dueld Mac Firbis, 122n.
 Dubnos, 79n.

E

Eburoned, Eburones, 289, 302, 344,
 377n, 429.
 Eburos, 194, 271, 430.
 Echaire, 290n.
 Ecne, 90n.
 Ekritusiros, 185.
 Edda, 428.
 Egwin, sant, 182n.
 Ejipitz, 345, 396n.
 Elektra, 283.
 Elisos, 162.
 Elisuked, 386.
 Eli'ovios, 151, 400.
 Elsa, 428.
 Elumed, Elumoi, Elumaoi, 210n.
 Eluskonos, 293.
 Elven, 23 n.
 Embikatus, 138.
 Emrys, 74 n.
 Endlicher, 134, 284 n, 303.
 Enigenos, 271.
 Eochaid Muigmedoine, 426.
 Epa, Eparios, Epatikkos, Epatix,
 Epenos, Epidios, Epikkos, Epios,
 Eponios, Eponos, Eposso, Epo-
 tios, 290.
 Epasnaktos, 227.
 Epilos, 290.
 Epo, Eppo, 161 n.
 Epomandus, 290.
 Epomeduos, 288.
 Epiona, 72 n, 83 n, 88, 91, 220, 290.
 Eponina, 280, 282, 283, 290.
 Eporedios, 290, 433 n.
 Eporedorix, 220.

Eposognatos, 220.
Eposterovidos, 288.
Equarios, 290 n.
Erkuniates, 429.
Eskingos, 433.
Essedarios, 120.
Esumopas, 179.
Esuner'os, 135, 322.
Esus, 83 n., 84, 85, 96, 135.
Esuvios, 79 n.
Euvios Tetriskos, 191.
Etnossus, 92.
Etrusked, 15, 16, 18, 62, 71, 87 n.,
96, 154, 157, 176, 208, 253, 328,
332 n., 367, 386, 387, 388 n., 400,
401, 409, 427.
Euangelos, 161 n.
Eumenes, 318 n.
Euskariz, 392.
Evhemer, 120 n.
Exobnos, 288.

F

Fenikianed, 15, 16, 18, 254 n., 384.
Fergus, 196 n.
Fernmagh, 433 n.
Fiachra, 426.
Fidga, 121.
Find, 90, 102 n.
Finned, Fenni, 262, 263, 264, 295 n.,
319 n.
Fir Bolg, 16 n., 119, 120, 122.
Fir Domann, 119, 120, 121, 122.
Fir Fidga, 121.
Fir Menia, 64 n.
Firdousi, 211 n.
Flavianus, 222.
Florus, 53, 126 n., 205, 318, 340, 361.
Fomored, 117, 118, 119, 120, 251.
Franked, 9 n., 53 n., 73 n., 210 n.
Frizoned, 247 n.

G

Gabaled, 432.
Gabrilla, 290.
Gabrios, 227.
Gabros, 194, 227.
Gaisated, 153, 289, 383, 393.

Gaisatios, 120.
Gaisatodiastos, 161.
Gaisatorix, 185, 289.
Gaisatos, 291.
Gaisorios, 291.
Gaius, ar gwiraour, 269.
Gaius Valerius Donnotaurus, 88 n.
Galatas, 149 n.
Galated, 20, 57 n., 140, 149, 160, 161,
218, 225, 226 n., 258 n., 280, 308,
330 n., 332 n., 333, 341, 354, 358,
362, 378, 404, 407, 410.
Galatés, 427.
Galatos, 347, 401.
Galba, 34.
Gallenus, 114.
Galgakos, 9, 62.
Galiain, 16 n., 119, 120, 122, 127.
Galianed, 36, 63, 64, 65, 72, 73, 117,
119, 127, 139, 153, 155, 158, 179,
188, 189, 205, 213, 215 n., 217,
222, 225, 226, 275, 277, 280, 282,
285, 286, 288, 291, 294, 307, 308,
322, 330, 333, 334, 337, 340, 344,
356, 357, 358, 362, 363, 365, 368,
378, 419, 423, 430.
Galiani, 16 n.
Gandharva, 348 n.
Gargenos, 288.
Gargoris, 321 n.
Gaulotos, 62.
Gayomare'an, 88 n.
Geneta, Geneta, 161 n.
Genetos, 161 n., 291.
Gerent, 291 n.
Germaned, 13, 19, 20, 21, 22, 24,
35, 46, 47, 53, 55, 62, 65 n., 71,
72, 73, 74, 77 n., 78, 79 n., 88 n.,
94 n., 100, 104, 110, 118, 126,
146 n., 147, 151, 153, 154, 157,
158 n., 159, 169 n., 174, 176, 177 n.,
190 n., 198 n., 205, 213, 214, 217,
233, 234, 240 n., 244, 253, 256,
257 n., 262, 263, 264, 271, 277,
295, 297, 313, 318, 321 n., 326 n.,
328, 330, 333, 339 n., 340, 344,
348 n., 374, 375 n., 377, 390, 392,
393, 394, 397, 408, 410 n., 422,
430.
Germanoi, Germanoi, 321 n.
Gerontios, 291.
Gestinan-na, 211 n.

Geted, 68, 102, 129, 152, 376, 390,
403.
Giamillos, 288.
Glana, 288.
Gloagm, 262.
Gobannios, 193, 433 n.
Gobannitio, 193.
Gobanni, 89, 197.
Gobans, 120.
Goedeli, 120.
Goibniu, 90 n.
Goted, 264 n., 297.
Gouunched, 317 n.
Gouezeled, 23, 90, 120, 157 n.
Gourzil, 88 n.
Grannos, 84, 85.
Gregor a Dour, 9 n.
Gresianed, 11, 13, 15, 16, 17, 44, 48,
58, 62, 66, 68, 71, 93, 95, 96, 97,
114, 115, 116 n., 122, 123, 144, 155,
157, 174, 175, 176, 177, 185, 189,
207, 211, 221, 223, 235, 240 n.,
242 n., 246, 247, 249, 250, 253, 257,
259, 261, 280, 284, 298, 301, 317 n.,
318, 321 n., 328, 329, 333, 335, 336,
340, 345, 348 n., 354, 355 n., 362,
373, 374, 376, 384, 388, 389, 395,
396 n., 407 n., 408, 409, 420, 421.
Gudal, 264 n.
Gurgost, 196 n.
Guriat, Guriad, Gwriad, 354 n.
Gutnatos, 291, 344.
Gweltas, 9 n., 74 n.
Gwen, 85.
Gwendediz, 241, 244, 254, 260, 292.
Gwendourien, 14 n.

H

Habis, 321 n.
Hadrianus 78, 184, 304 n.
Hadumar, 265.
Haduwalh, 265.
Halgoed, 135.
Hampsivarri, 255 n.
Hannibal, 18, 19, 48, 56, 154, 244,
277, 289, 321, 331, 333, 356.
Harigasts, 79 n.
Harii, 326 n.
Hekataios, 420.
Heldar, 265.
Helg, 428.

Iambadulé, 389.
Iaoniz, 161, 249 n.
Iarilla, 290.
Iavanim, 210 n.
Iawones, 210 n.
Ibered, 18, 62, 71, 157, 181, 253, 284,
313, 317 n., 320, 343, 351, 384, 385,
392, 395, 396, 397, 409 n.
Iberoï, 210 n.
Ikavos, 131.
Ikened, 35, 278, 283.
Ikos, 433.
Illirianed, Illiriz, 15, 16, 17, 61, 62,
66, 73, 126, 147, 149, 159, 177 n.,
205, 235, 245, 253, 284, 295, 313,
326, 374, 388, 390, 391, 392, 395,
397, 418.
Imchah, 138, 292 n.
Indexiz, 83 n., 348 n., 389..
Indra, 276 n.
Indu'iomaros, 63.

Insubred, 60, 149, 151, 225, 226, 378, 400, 402, 409.
 Iouros, 91.
 Iovinkatos, 288.
 Iraniz, 131 n.
 Isarninos, 195, 290.
 Isarnos, 79 n.
 Isilt, 426.
 Isodubros, 161.
 Istolatiros, 62.
 Istrianed, 388.
 Italianned, 58, 157, 317, 345.
 Italos, 385 n.
 Iurka, 290.
 Ivomagus, 287.
 Ivos, 287.
 Iwerzoniz, 16 n, 24, 25, 38, 46, 58, 64, 65, 75, 89, 90, 97, 99, 103, 116, 117, 118 n, 121, 126, 156 n, 162, 163, 197, 214, 221, 222, 223, 239, 241, 244, 251, 255 n, 261, 272, 273, 276, 278, 279, 285, 286, 298, 311, 327, 356, 368, 413, 418, 422, 423.

J

Jafrez Menoe, 75 n.
 Jermen, sant, 419.
 Jerom, sant, 139, 146 n, 309.
 Jipsianed, 392 n.
 Julianus, impalaer, 210, 280, 311.
 Julianus, 256.
 Julius Brutus, 368 n.
 Julius Sabinus, 280, 282.
 Jupiter, 83, 154.
 Justinus, 116, 149, 152, 205.
 Juvenal, 220.

L

Labienus, 63, 72, 244, 320 n.
 Labraid, 162.
 Labriattis, 162.
 Lakedemoned, 254, 336.
 Laertes, 159.
 Laevi, 409.
 Laighis, 414.
 Lamargentos, 136.
 Laponed, 295 n.
 Latined, 250, 298, 386, 387, 388.

Latoviked, 399.
 Lazed, 262.
 Lebeki, 409.
 Legis, 120.
 Leinsteriz, 275, 412, 422.
 Lella, 161 n, 291.
 Lemovikes, 429.
 Leonorios, 406.
 Leponed, 159.
 Lesrugoned, 321 n.
 Lettoned, 262.
 Leuketios, 84.
 Leuhemel, 383 n.
 Leuros, 113 n, 290.
 Lexoved, 347.
 L'amaros, 288.
 Libuiz, 317 n.
 Licinius, 341.
 Licnos Contextos, 155 n.
 Ligured, 17, 62, 177 n, 181, 223, 247, 253, 254, 255, 284, 321 n, 372 n, 376, 385, 386, 387, 392, 395, 396, 397, 420.
 Lingoned, 282, 290, 330, 357, 400, 419 n.
 Linos, 420.
 Liogairne, 122.
 Litavikos, 291.
 Litavis, 291 n.
 Lituaniz, 264 n.
 Li'ugena, 194.
 Llawereint, 136.
 Llydaw, 129, 291 n.
 Lobeton, 212 n.
 Loeiz XII, 26.
 Loegaire, 290 n, 422, 423.
 Loigarios, 290.
 Lounorios, 291.
 Loutarios, 406.
 Lovernakos, 290.
 Lovokal'us, 289, 383 n.
 Lubaknos, 114 n.
 Luc'hedenn, al, 62.
 Lukiad, 161.
 Lukianed, Lukoi, 210 n.
 Lucius Carantius A'ticus, 294.
 Lukos, 276 n.
 Luko'iknos, 290.
 Lukterios, 43.
 Lucullus, 210.
 Ludianezed, 389 n.
 Luernios, 34, 103, 153, 312.

Lug, 90 n, 120.
 Lugaid, 124 n.
 Lugoves, 84, 85, 197.
 Luguidis, 123, 124, 125.
 Lugubranos, 287.
 Luguris, 292.
 Lugus, 78, 85, 89, 120, 196, 197, 287, 310, 412, 416.
 Luguselva, 287.
 Lunaris, 430 n.
 Luner, 291 n.
 Luperci, 348 n.
 Lusimakhos, 226 n.
 Luzianed, Luzitaniz, 154, 255 n, 293, 343, 385, 396.

M

Macha Mongruadh, 36.
 Makarios, 290.
 Makedoniz, 16 n, 68, 69, 340, 341, 344, 388, 390, 392.
 Maenadæzed, 389.
 Magalhaes, 243 n.
 Magalos, 288, 342.
 Magiared, 262 n.
 Maided, 404.
 Maidoi, 210 n.
 Maithgen, 102 n.
 Mammou, 91.
 Mamurra, 266.
 Manios, 170 n.
 Mannus, 147 n, 394.
 Maponos, 84.
 Markakos, 120.
 Marcellus Empiricus, 112, 114.
 Markomaned, 159 n, 394.
 Marianduned, 390.
 Marikkos, 23, 361.
 Maros, 89.
 Mars, 83, 84.
 Mars Mullo, 93.
 Marialis, 328.
 Martialis Dannotali, 155 n.
 Marzin, gouel sant, 417.
 Massagedet, 249 n.
 Masi etani, 321 n.
 Mathgen, 90 n.
 Matigenos, 102.
 Matrona, 84 n.
 Matugenos, 89.

N

Nannakos, 389 n.
 Namno, 321 n.
 Nantchildis, 53 n.

Nantonos, 292.
Nantosuelta, 84, 86.
Naria, 85, 86.
Nomed, 119.
Nemetati, 431.
Nemetogena, 287.
Nemetona, 85, 86, 89.
Nemelos, 119.
Nemon, 90 n.
Nemius, 74 n.
Nered, Neri, 369.
Nentos, 89.
Nero, 35, 182, 256, 278, 291.
Nerta, 288, 322.
Nertomáros, 136, 288, 322.
Nertos, 303.
Nerved, Nervied, 218, 253.
Nét, 90 n.
Neuri, 403 n.
Neutto, 288, 322.
Ninus, 116 n.
Nisos, 276 n.
Nodons, 84, 85, 89, 101, 287.
Nonnos, 257.
Noros, 433.
Novanted, 395.
Novigrus, 162.
Novios, 433.
Nuadu, 90 n, 102 n.
Numan'iz, 339, 342, 345, 346.
Numasios, 170 n.
Numidé, 72, 338 n.
Nuz, 85.

O

Oklós, 292.
Ok'avus, 153.
Odín-Woden, 159 n, 395 n.
Odrussed, 390.
Odusseus, 159.
Ogambios, 89, 197.
Ogmel, 90 n.
Ogmios, 83 n, 84, 85.
Olónikos, 361.
Ombrioned, 18, 386, 387, 400, 409.
Onomaris, 35, 151, 278.
Oppianos, 131.
Ordoviked, Ordovikes, 364, 431.
Orestorios, 62, 66, 344.
Oretaned, Oretani, 321, 372, 393, 409.

Orgetorix, 43, 277, 399.
Orols, 152.
Orosius, 206.
Orpheus, 373, 420.
Ortiagon, 62, 64, 281, 358.
Orumbovii, 409.
Osi, Osed, 403 n.
Osseted, 262 n.
Ossian, 90.
Ossinos, 90.
Ossismii, 261.
Ossos, 414 n.
Ostiaki, 261.
Ostidamned, Ostidamni, 255, 260, 261.
Ostimioi, Ostimii, 261.
Ostiones, 261.
Ouranos, 159 n.
Ovidius, 403.

P

Padrig, sant, 75 n, 100, 196, 236, 290, 322.
Pallas, 276 n.
Pamphiliad, 161.
Pandava, 276.
Pandion, 276 n.
Pannonicz, 310, 403 n.
Paol, sant, 267, 272.
Parsied, 355 n.
Parthéd, 192, 217, 324, 325, 360.
Partholon, 119.
Paternus, 75 n.
Paulinus, eskob Nola, 45.
Pausanias, 318, 428.
Pedanios Dioskoridés, 112.
Pelagus, 309.
Pelasgoi (Poulestiou, Pelesheta), 210 n.
Pelandoned, Felendones, 49, 430.
Peländos, 293, 430.
Pelesheta, 210 n.
Pemptos, Fenfes, 288.
Pennovindos, 136, 287.
Per, sant, 275 n.
Peroun, 87 n.
Persed, Persiz, 88 n, 131 n, 313 n, 338, 345, 346, 376, 387 n.
Perseus, 349, 350.
Petrokord, Petrukored, Petrükori, 182, 287, 293, 429, 434.

Feudanted, 73 n.
Peutinger, 16 n.
Phaeton, 247.
Phileista, 161.
Philíppos, roue Makedonia, 16, 321, 356, 404.
Philistos, 161 n.
Phruges, 390.
Phrugianed, 310, 369 n, 390.
Piktred, Picti, 23 n, 24, 25, 46, 74, 78, 103, 121, 422.
Piktoned, 45 n, 212, 238 n, 244, 434.
Pintamos, 22.
Pix'tankios, 121 n.
Pixtillos, 121 n.
Pixtogenos, 121 n.
Fixtones, 121 n.
Plato, 313 n.
Plautos, 217, 238 n, 252 n.
Plinius, 112, 213, 220, 223, 226, 260, 308, 377 n, 378, 379 n, 381, 382, 383, 384, 403 n.
Plinius Secundus, 191, 193, 198 n, 208, 210, 214, 215, 222, 266, 378, 207, 226, 309, 324, 367, 428.
Polemius Sibylus, 380 n.
Polonius, 264 n.
Polubios, 205, 207, 216, 224 n, 251, 256, 334, 361, 402.
Poluxenios, 161.
Pompeius Magnus, 116 n, 239, 354, 362.
Pompeus Trogus, 116, 294.
Pomponius Mela, 262, 428.
Portugaliz, 242 n.
Poseidonos, 122, 150, 181, 217, 255, 256, 309, 311, 312.
Posthumius, 94, 95, 154.
Postumus, impalaer, 45.
Poulestiou, 210 n.
Praesamarki, 429.
Prasutagos, 35, 278, 283.
Fraused, 62.
Predeniz, 121 n.
Pretani, 23 n.
Probus, impalaer, 406.
Ptolemaios, 321 n, 393 n.
Ptolemaios Keraunos, 17, 62, 69, 360.
Ptolemaios Epiphanès, 160.

Ptolemaios Philadelphos, 353.
Purgunt, 265.
Purrhos, 161, 353, 355.
Purrias, 161.
Puthagoras, 97.
Putheas, 255, 256, 266, 369.

Q

Qretani, 23 n.
Qritani, 121 n.
Quartio, 290.
Quintus Solimarus Bitus, 294.

R

Racted, 159, 211, 214, 409.
Ratarios, 120.
Rauraked, 399.
Rédoned, Rédoncs, 220, 430.
Réméd, Remi, 239, 288, 357, 429.
Rêna, 291.
Renogeniknos, 393.
Rénos, 393.
Retugenos, 62, 137 n.
Rêzos, Rhesos, 389.
Rhesus, 338.
Richard of Cirencester, 74 n, 430 n.
Riek, 33 n.
Rigakos, 33 n.
Rigosaged, 330, 407.
Riskiboe, 141 n.
Romaned, 12, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 33, 35, 36, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 93, 94, 95, 96, 102, 103, 104, 113, 114, 115, 116 n, 122, 123, 136, 137, 139, 144, 145, 151, 152 n, 153, 154, 155, 157 n, 158, 159, 163, 164, 166, 176, 179, 181, 182, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 199, 205, 208, 209, 211, 212, 213, 226, 227, 233, 234, 235, 240 n, 242 n, 244, 245, 250, 251, 253, 256 n, 257, 258, 259, 261, 262, 264, 265, 267 n, 269, 270, 271, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 285, 287, 289, 293, 294, 304, 307, 308, 311, 317 n, 318, 320,

321, 323, 324, 326, 328, 329, 330,
332, 333, 335, 336, 337, 339, 340,
341, 342, 343, 344, 345, 346, 347,
348 n., 349, 351, 352, 354, 356,
357, 358, 360, 361, 362, 363, 364,
367, 371 n., 372, 374, 377 n., 381,
385, 386, 388, 392, 395, 396, 397,
399, 400, 401, 402, 403 n., 404,
405, 406, 409, 416, 419, 421, 422,
427.
Rosmeria, 84, 86.
Rouanez, gouel ar, 417.
Roudos, 433.
Rouriked, Rouriki, 291.
Rusalkas, 92 n.
Rusianed, 264 n.

S

Sabadios, Sabazios, 370, 389.
Sabimed, 386.
Sabinius, 434.
Sakel, 131 n., 249 n.
Sakrovir, 23.
Saefed, 255, 385.
Sagalassos, 386 n.
Sagramnos, 293.
Sagrobena, 148 n., 322.
Sagroviro, 23, 294, 340, 358.
Salased, 180.
Salied, 346.
Sallustius, 116 n.
Salluved, 408.
Salonikos, 361.
Salonina, 239, 285.
Samnited, 18, 386, 388.
Samodivas, 92 n.
Samodivias, 288.
Samogenos, 288.
Samorix, 288.
Samos, 288.
Samovilas, 92 n.
Sanchi, 299 n.
Santined, 45 n., 244, 330, 399.
Saozon, 25, 26, 297.
Saozon-Normanied, 25.
Sardiniz, 295 n.
Sarma ed, 73 n., 131 n., 249 n., 326,
408.
Saturnus, 386.
Saxo, -ones 144.
Skandinavied, Skandinaviz, 25,

99 n., 117, 118, 243, 274 n., 348 n.,
369 n., 421, 428.
Seipio Emilianus, 256 n.
Skolotred, 57, 176 n., 367, 391.
Skordisked, 17, 21, 139, 151, 205,
231, 253, 344, 349, 351, 356, 388,
402, 403, 404, 405.
Skosiz, 192, 309, 333.
Skoted, Scotti, 120 n.
Skummos a Gio, 257 n.
Skulhed, 59 n., 131 n., 176 n., 240 n.,
249 n., 253, 295 n., 313, 328, 390,
391, 392, 394, 403.
Secundus, 271.
Segestos, 397.
Segobodios, 433.
Segomaros, 195, 265, 293.
Segovésos, 34, 148, 151.
Seleukos, 353.
Selgoved, Selgovas, 395, 430.
Senobena, 288.
Sonokondos, 289.
Senoned, Senones, 19, 150, 344,
349, 400, 409, 429.
Senoviros, 288.
Septimius Severus, 238 n.
Sequaned, 194, 220, 225, 226, 253,
400, 408 n.
Servilius Caepio, 94.
Seseroneus, 150.
Sulanta, 124 n., 165, 346 n.
Selantii, 124 n., 346 n.
Setantios, 57 n., 106, 119 n., 123,
124, 165, 196, 221, 236, 285, 308,
346 n., 347, 352.
Seti Ia, 160.
Setos, 137 n.
Shakalasha, 386 n.
Shub-ad, 426 n.
Siberiaded, 295 n.
Sikeled, 313, 385.
Sikelos, 386.
Siegmar, 265.
Sigruna, 428.
Sigunmed, 253, 254, 392.
Silured, 182, 320, 343, 395.
Sinai, 249 n.
Sinatos, 280.
Sinoi, Sinai, 249 n.
Sinorix, 280, 281.
Siranku, 79 n.
Siriand, 161.

ANOIOU-TUD

Sirona, 91.
Sisonon Anaximou, 161, 427.
Siva, 83 n.
Slaved, 46, 87 n., 92 n., 157, 264,
299 n., 319 n., 354 n., 392.
Smeria, 290.
Smrios, 84, 85, 147.
Smertatios, 84, 85.
Smertomara, 288, 322.
Smertón, 161, 291.
Smertorix, 161.
Smertos, 84, 85, 147, 159, 194, 287.
Smertulitana, 161.
Smertulitanos, 293, 322.
Smertullos, 84, 85.
Solimaro, 294.
Solinus, 183.
Solovettios, 341.
Soyoted, 295 n.
Spagnoled, 56, 73, 240 n., 313 n., 333.
Spartaiz, 254.
Staened, 396.
Stiliko, 430 n.
Stoeni, 409.
Strabon, 129, 139, 182, 192, 205,
208, 211, 225, 252, 256, 284,
311, 314, 318, 345, 365, 376, 406,
418.
Stratoniké, 283.
Sukaros, 288.
Sukasses, 34 n.
Sukello, 84, 85, 86.
Suessetaned, Suessetani, 434.
Suessioned, 34, 76.
Sueved, 277, 394, 408 n.
Suidas, 392.
Sulevia, 72 n., 85, 86.
Sulis, 85, 86.
Sumeriz, 211 n., 425 n.
Suobnos, 194.
Symnachus, 222.

T

Takkaro, 210 n.
Takitus 9, 31, 75 n., 127 n., 139, 147,
244, 264, 275, 280, 320, 326 n.,
343, 364, 365, 397.
Tadg, 102 n.
Tagarib, 265.
Tagausios, 288.

Taliesin, 55 n., 424.
Tanaros, 395.
Tankinos, 114 n.
Tangi, 293 n.
Tanginos, 293.
Taranis, 83 n., 84, 85, 96.
Tarbelled, 180.
Tarkon, Tarku, 284 n.
Tarkondarios, 283 n.
Tarkondemos, 284 n.
Tartesed, Tarlessiz, 71, 129, 253,
255, 258, 321 n., 384.
Tavakos, 194, 224.
Tarvillo, 224.
Tarvios, 224.
Taskiovanos, 185.
Tasgoz, 101, 270.
Taurisked, 21, 49, 142, 180, 181,
183, 185, 218, 256, 289, 345, 390,
410.
Tchouvached, 295 n.
Tektosalaged, 330, 398, 406, 407.
Terentius, 252 n.
Termild, 276 n.
Tertullianus, 318, 330 n.
Teukroi, 210 n.
Teutatis, 83 n., 84, 85, 96.
Teutobokkos, 126.
Teutobodios, Teutobodiaki, 430.
Teutobodus, 126.
Teutomalos, 346, 408.
Teutonid, 20, 262, 343.
Thamuris, 420.
Themistokles, 254.
Thessaliz, 161.
Theudanos, 20.
Thietmar, 299 n.
Thioas, 160.
Thor, 87 n., 395 n.
Thrakol 16, 17, 20, 62, 97, 100,
126, 147, 154, 161, 205, 206, 258 n.,
275, 276, 284, 295, 313 n., 326, 328,
338, 369 n., 370, 373, 374, 381, 388,
389, 390, 391, 395, 396, 397, 403 n.,
404, 406, 410 n., 420, 428.
Thunelda, 265.
Thunras, 395.
Tiberius, 102, 209, 211, 245, 265,
331, 340.
Tibetiz, 295 n., 355 n.
Timagenos, 110 n.
Timon, 161 n.

Timotheos, 272.
 Titus Flavius Bardus, 104.
 Titus Livius, 116 n., 139, 149, 205,
 317, 341, 352, 401, 404.
 Titus Vindacius Arioistus, 115.
 Tivas, 394.
 Tiwa, 79 n.
 Toc'hariane, Toc'harii, Toukrianed, 210 n., 249 n.
 Togios, 288.
 Togodumnos, 35.
 Tolistoboged, 281, 353, 362, 406,
 407.
 Tolosani, 127 n.
 Tonketamos, 114 n., 293.
 Tonkios, 114 n., 293.
 Torined, 386.
 Totatigenos, 287.
 Touareged, 338 n.
 Toursha, 210 n.
 Touïa, 288.
 Toutakos, 120, 291.
 Toutatis, 72 n., 84, 85, 287.
 Touitorix, 84.
 Trajanus, 232, 291.
 Tramila, Termila, 276 n.
 Tremiled, Tremilai, Tremileis, 210 n.
 Trered, 390.
 Trevired, 23, 63, 136, 140, 146 n.,
 218, 220, 226.
 Triballed, 68, 390, 404.
 Trikasses, 34 n.
 Tristan, 426.
 Tritios, 22, 293.
 Triulatos, 287.
 Trokméd, Trokmé, 284, 362, 406,
 407.
 Trogos, 116, 149, 289, 294.
 Trumplini, 409.
 Tsiganed, 392.
 Tuath Fidga, 121.
 Tuatha De Danann, 120.
 Tuathach, 291 n.
 Tukhara, 210 n.
 Tuisko, Tuisto, 147 n., 394.
 Tulinged, 399.
 Turbelus, 261.
 Turked, 338 n.
 Turdeandd, 180, 409 n.
 Turos, 433.
 Tursanol, 210 n.
 Tutela Boudiga, 430 n.

U

Uladed, 36, 125, 279, 281, 282,
 326 n., 359, 422.
 Ulpianus, 158.
 Ulysses, 159.
 Unetice, 156 n., 157 n.
 Urbos, Urbigeni, 430, 433.
 Urgost, 196 n.
 Urien, 430 n.
 Uritakos, 293.
 Urogenonertos, 135, 288, 322.

V

Valkirienn, 53 n., 88 n.
 Valerius Flaccus, 151, 257.
 Valerius Maximus, 365.
 Valir, 265.
 Varro, 57, 215, 216, 223, 225, 380,
 388 n., 419.
 Varuna, 159 n.
 Vasco de Gama, 243 n.
 Vassokalatos, 84.
 Vassorix, 289.
 Vassos, Vassa, 289.
 Vatanos, 159 n., 395 n.
 Vebro, Vebrullos, 290.
 Velavii, 99.
 Veliokasses, 34 n.
 Vellaunos, 84.
 Vellokaus, 280, 289.
 Venedi, 264.
 Veneted, 388.
 Venikaros, 270 n.
 Veniklutos, 270 n.
 Venikni, 292.
 Venimaro, 270 n.
 Venos, 292.
 Venusios, 279.
 Veragri, 429.
 Verkingetorix, 21, 43, 62, 63, 71,
 185, 193, 292, 308, 322, 323, 341,
 343, 344, 357, 358, 362, 363, 364,
 416.
 Vergilius, 211.
 Vergustus, 196.
 Veroned, 409.
 Vertakomakori, 409.
 Vertiskos, 239.
 Vespasianus, 282.

Walah, Walha, Walh, Weahl,
 151 n., 265.
 Walch'oz, 151 n.
 Wealas, 265.
 Welsh, Welsch, 151 n.
 Woruno, Worveno, 159 n.
 Wulfila, 9 n.
 Wuotan, 395 n.

Xenophon, 218 n.

Yann, gouel sant, 416, 417.
 Yaou, 360.
 Yavanas, 210 n.
 Yazuged, 403.
 Yuzevien, 71.

Zalmoxis, 390.
 Zénodoros, 94.

II. Anoiou-lec'hiou

(lec'hiou annezet ha lec'hiou diannez, koadou, meneziou,
 lennou, stêriou, moriou).

Aballakka, 142, 432.
 Aballava, 142, 432.
 Aballo, 432.
 Aballone, 142, 432.
 Aballosa, 142, 432.
 Aballus, Abalos, 255, 261, 266,
 370.
 Aber Davoez, 14 n.
 Aber Forz, 14 n.
 Abnoba, 372.

Abona, 435.
 Abudos, 160.
 Akatumop, 431.
 Aktium, 153.
 Adria, 15, 247.
 Adula, 373.
 Aédulos, 371, 377 n.
 Aesis, 400.
 Afrika, 12, 16, 18, 113, 243 n., 254,
 320 n., 323, 337, 372, 376, 382 n.
 Agedinkon, 194.
 Ain, 138, 158, 428.

Aismareis, 264.
Aisne, 76.
Aistenzaaf, 264.
Alamagn, 142 n., 204, 237, 392 n., 417, 427.
Alauna, 182.
Alba, 88 n., 229.
Albio, 23, 255, 259.
Albios, 373.
Albis, 13, 14, 16, 19, 20, 149 n., 151, 175 n., 229, 246, 247 n., 255, 266, 320, 370, 374, 392, 393, 394.
Aleksandria, 161, 192, 257 n., 427.
Alesia, 21, 49, 61, 76, 150, 158, 185, 194, 199, 287, 308, 342, 343, 363, 438.
Aliobriga, 303, 403 n.
Aljeria, 267 n., 338 n.
Allia, 16, 62, 153, 335.
Allier, 232.
Alpes Basarnicae, 372, 403 n.
Alpis, 229, 246, 372 n., 373.
Alpis Julia, 400.
Alpou, 15, 20, 21, 22, 61, 79 n., 92, 149, 150, 151, 157 n., 159, 175, 180, 181, 193, 194, 214, 216, 223, 229 n., 231, 235, 243, 245, 258 n., 265, 287, 331, 333, 345, 347, 373, 377, 378, 380, 382, 383, 385, 386, 391, 392, 398, 400, 401, 402, 410, 418, 429.
Alps, 88 n.
Alubé, 257.
Ambiani, 135.
Ambogiana, 184, 432.
Ambra, 68 n., 261.
Amundola, 326, 330.
Amerika, 243 n., 297 n.
Amida, 338, 346, 348.
Amiens, 135, 232, 415.
Amisos, 255 n., 370.
Amland, 247 n., 261, 370.
Amrum, 261.
Ankura, 139, 292, 410.
Andemutunnon, 191, 330, 419 n.
Anderida, 182, 375.
Anderitus, 432.
Angia, 261.
Anglesey, 370.
Angoulême, 136.
Ansobriva, 169 n.

Apennin, Apenninou, 55, 386, 400, 410.
Aquitania, 181, 259.
Arabia, 238 n., 243 n.
Arac'hosia, 392 n.
Arar, 45, 102, 144 n., 150, 213, 253, 341, 372.
Arkona, 87 n.
Arkuna, 19 n.
Arkunia, Arkuniōn, 19, 229 n., 372.
Ardagh, 180.
Ardech, 88 n.
Ardenn, 91.
Ardin, 141 n.
Arduinna, 375, 380, 435.
Ardun, 141 n.
Arebriqion, 141.
Arekluta, 141.
Aredunon, 141.
Arelati, 49.
Aremorica, 259, 432.
Aretaunon, 141.
Aretium, 349.
Areva, 429.
Arganthōnion, 258 n.
Argentoratōn, 49.
Argoed, 26.
Argon, 19 n.
Arguros, Argentarius mons, 258.
Aria, 389.
Arikonion, 182.
Ariminion, 409.
Arle, 49.
Armagh, 25.
Armenia, 64 n., 71, 73, 127 n., 249 n., 283, 362, 392 n.
Arras, 191 n., 427.
Artaios, 431.
Artobriga, 141.
Aruion, 266, 369.
Arvor, 74, 166.
Arvorig, 14 n., 26, 147, 188, 254 n., 255, 260, 261, 292, 424.
Arynam, 131 n.
As'apa, 396.
Athis, 303.
Atika, 260, 370.
Attegia, Attegiolae, 303, 433.
Aube, 214, 433 n.
Augustobriga, 22.
Augustodunum, 78, 99, 115, 340, 361.

Augustonemeton, 93, 431.
Ausonia, 261.
Autissodurōn, 419.
Autun, 78, 99, 115.
Auxerre, 419.
Avallon, 142.
Avalon, 92 n., 432.
Avarikon, 49, 63, 76, 188, 337, 341.
Aventikon, 49, 197.
Avignon, 158.
Axios, 404.
Axulon, 376.
Aylesford, 427.

B

Babilon, 16, 192.
Ba'd, 303.
Baetis, 371.
Bal'a'on, 374.
Balkan, 17, 373, 402.
Balkanion, 16 n., 17, 176, 209, 229 n., 253, 289, 317 n., 376, 388, 393, 400, 402, 404, 406.
Bâle, 291.
Baltia, 255, 257, 261, 264.
Baltik, 87 n.
Barka-Uhella, 432.
Bardomagos, 103, 433.
Barsa, 261.
Basileia, 261.
Bastarnai, 404, 406.
Batavus pagus, 32.
Ba'hannattia, 151.
Baunonia, 261, 370.
Baviera, 159 n., 425, 427.
Bayeux, 34 n.
Baz, 140 n.
Bealadar, Balater, 303 n.
Beaune, Beaulne, Baulne, 131, 431 n.
Bebrona, Bebronika, 432, 433.
Bebrukia, 258 n., 261.
Beg ar Raz, 255, 261, 266.
Belenatis, Belenatos, 431.
Belierion, 247, 255, 370.
Belgica vicus, 16 n.
Belginum, 16 n.
Belgion, 34, 43, 65 n., 127 n., 218, 226, 244, 314, 416.
Belgium, Belgia, 179, 188, 417.
Bellgrad, Beograd, 49, 253, 403.
Belisama, 431.
Benakos, 374, 434.
Berberia, 88 n.
Berk, kontelez, 200 n.
Berdun, 142 n.
Bergamon, 181.
Bernay, 287.
Bernicia, 434 n.
Beroia, 406.
Besançon, 49, 76 n., 381 n.
Bessarabia, 303, 403 n.
Be'uwe, 32.
Beuvray, 416.
Bibracte, 47, 49, 76 n., 78, 189, 197, 306, 307, 327, 377, 415, 416, 427, 433.
Bilbilis, 48.
Birmania, 331 n.
Bil'hupia, 258 n., 353 n., 362, 407.
Bivaroketon, 136.
Blatobulgion, 304 n.
Blesmes, Blismes, 431 n.
Bles'sion, 182.
Bloukion, 410.
Bodinkomagos, 432.
Bodinkos, 15, 18, 22, 163, 207, 208, 226, 241, 244, 246, 247, 373, 374, 384, 400, 409, 410, 432.
Bohemia, 20, 156 n., 159, 392 n., 418.
Bohmen, 20.
Bohmerwald, 372.
Bohusland, 14 n.
Boioduron, 49.
Boiohaemum, 20.
Bolonja, 48.
Bononia, 47, 48, 49, 50, 371, 403, 406, 410, 435.
Borkovikus, 184.
Bormitomagos, 49.
Borum-Esho'i, 332.
Borvoketon, 136.
Borvona, Borvone, 431, 435.
Bosfor, 17, 362.
Boug, 403.
Boulogne, 261, 371.
Bourbon, Bouronne, 431 n.
Bourdel, 49, 114, 115, 211, 260, 287, 430 n.
Bourges, 49, 76.
Bourgogn, 425, 427.

Bou-vinda, 31.
Boyne, 91.
Bragoduron, 432.
Bragos, 432.
Breennach, 434 n.
Breiz, 24, 26, 135, 291 n, 303 n.
Breiz-Izel, 32, 167.
Breiz-Veur, 11, 12, 13, 14n, 17, 21, 23, 24, 26, 33n, 34, 35, 37, 39, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 60, 64, 65, 73, 74 n, 76, 77 n, 78, 84, 86, 90, 91 n, 93, 102, 103, 104, 110, 115, 119 n, 121, 125, 127, 128, 133 n, 135, 137, 138, 139, 141, 142, 145n, 149, 154, 156 n, 163, 164, 166, 175, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 188, 193, 194, 195, 200 n, 207, 210, 214, 215, 216, 217, 218 n, 220, 222, 223, 224, 227, 231, 232, 233, 234, 241, 245, 247, 249, 250, 251, 253, 254, 259, 260, 263, 266, 270, 272, 273, 274, 276, 278, 279, 286, 288, 289, 290, 291, 299, 300, 303, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 314, 320, 321 n, 326, 327, 329, 334, 343, 344, 346 n, 356, 358, 364, 368 n, 369, 370, 371, 373, 374 n, 375, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385 n, 395, 411, 413, 414, 417, 424, 425, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435.
Brenner, 373.
Brescia, 134 n.
Brierenn Vras, 260.
Briga, 433.
Brigantika, 434.
Brigantinos, 373, 388 n.
Brigan^tion, 17, 369, 371.
Brissarthe, 135.
Britannia, 74, 430 n.
Brittia, 23, 24.
Briva, 433.
Briva-Sarta, 65 n, 135.
Brivate, 141, 433.
Brived, stérig, 260.
Brivoduron, 303 n.
Brixia, 151.
Bro-Bws, 222 n.
Bro-C'hall, 11, 12, 26, 44 n, 142 n, 175, 177 n, 179, 197, 218 n, 240 n, 241, 289, 385, 392 n, 393, 416, 417, 427, 432 n, 434 n.

Bro-Gembre, 26, 75 n, 155, 166, 167, 182, 274, 392 n.
Bro Gonnac'h, 166, 276, 279, 300.
Bro-Holland, 303 n.
Bro-Saoz, 166, 191, 289, 392 n, 427, 432 n.
Bro-Skos, 25, 48, 88 n, 90, 162, 303 n.
Bro-Sina, 210 n, 240 n, 249 n, 331 n.
Bro-Ulad, 64, 119, 120 n, 166, 276, 279, 285, 298, 347, 412, 422.
Bro-Vagyarr, 197.
Brokkomagos, 382, 432.
Brundusium, 119 n.
Bug, 229 n.
Bulazora, 350.
Burdigala, 45, 49, 115, 211, 260, 287, 288, 430 n.
Buzantion, 17, 179, 362, 409.

K
Kabaion, 255, 261, 266, 369.
Cadix, 266.
Kaepio, 371.
Kaesaria, 261, 370.
Caesarobriga, 22.
Kaesaromagos, 431.
Calaceñe, 304 n.
Caladar, Calender, 303 n.
Calais, 127 n.
Kalidonos, 375.
Kallaikiā, 259.
Kalpe, 372, 382.
Kalpios, 372 n.
Cambiacus, 434.
Kambodunon, 303, 433.
Kamboritus, 233.
Cambridge, 233.
Kampsis, 255 n.
Kamulodonon, 35, 50, 154, 431.
Kanari, 317 n.
Kann, 190 n, 333.
Kantabria, 259.
Canterbury, 50.
Kanton, 251, 370.
Kan'obennikos, 372, 435.
Kaokaz, 262, 381 n.
Kaokazia, 249 n.
Kapedunon, 403.

Kapitol, 154, 319 n, 325, 331 n, 360, 364.
Kappadokia, 17, 407.
Kapua, 240 n, 287.
Kara-Amid, 338 n.
Karantonakos, - nikos, 434.
Karabantia, 234, 433.
Karabantorigon, 234.
Karia, 276 n.
Karmen, Kerman, Kirman, 321 n.
Carmon, 412, 413, 414.
Karnunton, 49, 256.
Karobriva, 65 n, 135, 431.
Karos, 135, 431.
Karpatao, 229 n, 372.
Karpentorate, 234.
Karpis, 229 n, 372, 403.
Karrodonun, 17, 433.
Karthada, 18, 72, 238 n, 254 n, 255, 266, 313, 351, 353, 354, 356, 357, 387.
Kassanoialos, 432.
Kassios, Cassius mons, 258, 259.
Kassiteras, 119 n.
Kastulo, 48, 371, 375, 409.
Katurigomagos, 434.
Ka'uvelaunikos, 434.
Kebennon, 180, 223, 229 n, 246, 372.
Kebreros, 406.
Cellas, 424.
Keltiberia, 48, 208.
Keltika, 261.
Keltikon, 369.
Kemmdnon, 372 n.
Kenabon, 232, 266.
Cenis, Mont, 373.
Keredigion, 75 n.
Kerevrog, 430 n.
Kerne, 195 n.
Kerne-Veur, 26, 104, 166.
Ketios, 373.
Cévennes, 229 n, 246.
Chabries, 135.
Champagn, 417, 427.
Channl, English, 261.
Chantourge, 372.
Chartrez, 415 n.
Chassemeuil, 432 n.
Cher, 135.
Chester, 50.

Chiesa, stér, 134 n.
Chipr, 248, 392.
Cibrica, 406.
Kilurnon, 184.
Kinios, 373.
Clermont, 93.
Klund, 24 n.
Klusium, 15, 66, 154, 349, 351.
Kluat, 74, 141.
Clyde, 74.
Kodanos, 261, 262, 368.
Koeln, 161 n.
Colchester, 35, 50.
Kolchis, 262.
Coligny, 138, 145 n, 158, 303, 411, 428.
Cologne, 161 n.
Koloncan an Heol, 373.
Kolonennou Herkulez, 257.
Kolonia, 161 n.
Coloniacus, 145 n.
Komana, 242 n.
Komboronate, 141, 433.
Komboros, 433.
Côme, 373.
Komplega, 398.
Komprinniakos, 303.
Kondas, 432.
Konda'e, 141, 432.
Kondatisko, 432.
Kondatomagos, 432.
Condé, Condes, Candes, 432 n.
Konderkon, 184.
Kong, 180.
Konnakos, 434.
Konnac'h, 412.
Constance, 373.
Konstantinopl, 17.
Kontrebria, 47.
Konvogata, 184.
Korbeus, 362.
Corbières, 229 n.
Korbilo, 231, 256 n, 260, 371.
Korbio, 260.
Korboialos, 433.
Corecaidh, 141 n, 432 n.
Korkate, 141, 432 n.
Kordanon, 260.
Kordouan, peñfr, 260.
Korea, 331 n.
Koriavallum, 61 n.
Korsika, 290 n, 385.

Coruna, 17.
Côte d'Or, 229 n., 375 n.
Kourianon, 260.
Kragos, menez, 258 n.
Crau, 376 n.
Kravo, Kravodunon, 376 n.
Cravon, 376 n.
Kremo, 265.
Kret, enez, 248.
Crickdale, 200 n.
Krimea, 332 n.
Kro-Magnon, 317 n.
Kronion, 368 n.
Cruachan, 300.
Cruithne, 121 n.
Kuballion, 63, 410.
Kularo, 49, 271.
Kupros, 119 n., 392.
Kurenaïka, 238 n.

D

Da Derga, 165, 358, 359.
Dakia, 152 n.
Danao, 11, 14, 157 n., 159, 229 n.
Danmark, 417, 420.
Danuvios, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21,
22, 35, 46, 56, 72 n., 91, 104, 139,
151, 152, 175, 176, 183, 218, 219,
232, 243, 244, 245, 246, 250, 253,
254, 256, 270 n., 271 n., 278, 293,
328, 350, 351, 372, 373, 374, 376,
378, 384, 390, 391, 392, 394, 402,
403, 404, 406.
Dardania, 209, 402, 404.
Dardistan, 209 n.
Dariorillus, 233, 292.
Dekkan, 276 n.
Dehubarth, 26.
Delf, 17, 65, 93.
Delos, 175, 246, 262.
Delphi, 17, 151, 161, 340, 405.
Deneuvre, 141 n.
Der, 433 n.
Dervon, 433.
Dessudaha, 350.
Déva (kér), 50, 141.
Déva, stér, 18, 431.
Dévana, 141, 431.
Dévobriga, 47, 141, 368 n., 431.

Dévobrigula, 141, 368 n., 431.
Devoduron, 49, 141, 431.
Dévognata, 141.
Dévona, 141, 431.
Dévonan'os, 431.
Dibio, Dijon, 195.
Dinan, 47 n.
Dindumos, 208.
Diou-Sevr, 141 n.
Dniester, 20, 139, 403.
Dobroudja, 403 n.
Dodona, 405.
Dodveren, 303 n.
Dol, 166.
Domnonea, 26.
Donobriga, 141.
Doriou Tomm, 66, 336.
Doubs, 220 n.
Douelan, Doelan, 48.
Dourdi, an, 303 n.
Douro, 343, 374.
Douvri, 371, 373 n., 432 n.
Drangiana, 392 n.
Dravos, 291.
Dreux, 34 n.
Drilon, 378.
Drin, 378.
Drister, 49 n.
Drummeton, 37, 141, 414.
Du-Amid, 338 n.
Dubis, 435.
Dubra, 371, 373 n., 374 (stér), 432,
435.
Dubrodunon, Dubridun, 303 n.
Dubron, 432.
Duerios, 343, 374.
Dula, 402.
Dumias, 84, 91, 372.
Dumion, Dume, 372 n.
Dummissos, 435.
Dunaidh, 141 n., 432 n.
Dunate, 141, 432 n.
Duncansby Head, 370.
Dunne: Head, 370.
Dunon, 433, 435.
Durios, 216.
Durobriva, 233.
Durokornovion, 434.
Durosteron, 49.
Durovernion, 50.

E

Eastland, Eistland, 264.
Ebro, 384.
Ebuda, Ebudou, 370, 395.
Eburakon, Eborakon, 50, 430 n.
Eburodonon, 432.
Ekobriga, 141.
Eg' ved, 332 n.
Ejipt, 71, 73, 88 n., 160, 161, 200 n,
204 n., 207, 208, 243 n., 248, 249 n,
340, 341, 353, 383, 386, 387, 427.
El Moueh, 200 n.
Elam, 249 n.
Elaver, 232.
Elbe, 13, 175 n., 176, 229, 255, 374.
Elvez, 23 n., 259.
Emania, 36, 125, 196, 276, 281, 298,
347, 422.
Emathia, 390.
Ems, 255 n., 370.
Enez-Vreiz, sell. Breiz-Veur,
Engadina, 112 n.
Enos, 271 n.
Epeir, 355.
Epernay, Epernon, 432 n.
Epomanduodon, 220.
Eporèdia, 220, 265, 378, 433.
Epposios, 220.
Epotios, 220.
Equolesima, 136.
Er (la Haye d'), 260.
Erkunia, Erkunion, 19, 148, 151,
229 n., 256, 265, 372, 375, 380,
382, 383, 429.
Eriboa, 392.
Eridanos, 246, 247.
Erinn, 98 n.
Erminius mons, 19 n., 371.
Erux, 351.
Erzgebirge, 372.
Eskingomagos, 433.
Estmere, 264.
Est'onja, 264.
Estremadura, 113 n.
Etioles, 303.
Etolia, 62, 66, 344.
Etruria, 67, 257 n., 400, 401.
Eusa, 255, 261, 370.
Eviranda, 213.
Evreux, 179.
Eygarande, 213 n.

F

Faeculae, 67.
Falern, 211.
Faucilles, 229 n., 372.
Felsina, 50, 435.
Findmag, 99.
Finisterre, 369.
Finne, 372.
Fleury-sur-Loire, 415 n.
Flevy, 374.
Floriacus, Fleurieg, 415 n.
Foreland, North pe South, 370.
Forz, 24 n.
Fouilhez, 147 n.
Frans, 417.
Frisches Haaf, 264.
Frivourc'h, 293 n.

G

Gabaion, Gobaion, 261.
Gabalodunon, 431.
Gabreta, 372, 380 n.
Gabriakos, 227.
Gabromagos, 227.
Gabrosenkon, 135, 184, 227, 232, 432.
Gadir, 255, 266.
Gaisoriakon, 371.
Galatia, 17, 20, 63, 139, 141, 142,
146 n., 147, 161, 208, 215, 225,
281, 288, 291, 321, 358, 360, 376,
383, 414, 430.
Galla, 14, 15, 17, 20, 21, 22, 23, 31,
32, 33 n., 34, 36, 39, 40, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 47, 48, 49, 56, 61, 62,
63, 64, 65, 67, 71, 72, 73, 76, 77,
78, 82, 86, 88, 91, 92, 93, 94, 95,
100, 101, 102, 103, 104, 109, 110,
111, 114, 115, 116 n., 120 n., 123,
125, 127, 135, 136, 138, 139, 141,
142, 144 n., 145 n., 146, 149, 156 n.,
158, 162, 176 n., 177 n., 178, 180,
181, 182, 183, 185, 186, 188, 191,
192, 194, 198, 199, 205, 207, 208,
209, 210, 211, 212, 213, 214, 215,
216, 218, 219, 220, 221, 222, 223,
224, 226, 227, 229 n., 231, 232, 233,
234, 238 n., 239, 241, 242, 244, 245,
246, 247, 248, 249 n., 250 n., 251,
253, 254, 255, 256, 260, 265, 266,

270 n., 271, 273, 277, 282, 284 n., 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 300, 302, 303, 304, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 319, 321 n., 322, 323, 324, 326, 330, 331, 332, 333, 335, 337, 338, 342, 343, 347, 356, 357, 358, 360, 361, 363, 368, 369, 370, 371, 372, 373 n., 375, 376, 377, 378, 380, 381 n., 382, 386, 392, 393, 394, 395, 398, 399, 408 n., 411, 414, 415, 419, 420, 425, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435. Galisia, 259. Gallchus, 421. Gallia, 150 n. Gallika, 392. Gallos, stér, 258 n., 392. Galloway, 73 n. Gard, 291. Garde, 374. Garumna, Garonne, 150 n., 218, 260, 374, 430 n. Gedrosia, 392 n. Gelkuba, 209. Geligneux, 428. Genava, 49, 195, 265, 399, 432. Genève, 49, 195. Genèvre, 373. Genoukla, 404. Gergovia, 49, 71, 76, 266, 323, 336, 363. Gerignoz, 293 n. Germania, 21, 49, 74, 127 n., 141, 142, 159, 233, 241, 255 n., 261, 275, 290 n., 371, 372, 375, 376, 380, 393, 398, 431, 432, 435. Gerneze, 370. Gérveur, 370. Glastonbury, 142, 305. Glésaria, 247 n., 261, 370. Glévon, 50, 84 n. Gloucester, 50, 84 n. Goariva, 48. Gobanniudon, Gobannion, 193, 433. Godozin, 26. Goelou, Goelo, 32. Gorge Meillet, 308. Gouelec'h ar Chetid, 376. Gouezel, 260. Granatilla, 393 n. Graufesenque, la, 162.

Graupios, menez, 9, 62, 340, 373. Grav, pentir, 260. Gravonanbos, 431. Grenoble, 49. Gres, 9, 35, 59, 61, 62, 66, 94, 95 n., 151, 179, 205, 231, 245, 246, 248, 249 n., 254, 296 n., 305 n., 318, 323, 335, 336, 355, 357, 368, 372 n., 387 n., 388, 391, 392 n., 402, 405, 420, 424. Guadalquivir, 384. Guedel, Guezel, 370. Gundestrup, 328 n., 329. Gwened, 233. Gwenva, 99. Gwernenez, 261. Gwinun, 260. Gwynedd, 26.

H

Hadra, 160. Hadrumetum, 338. Haguenaou, 418. Haimos (menez), 17, 373, 402, 403, 406. Hallstatl, 173, 175, 176, 301 n., 331, 388, 425. Hampshire, 255 n. Hardt, 229 n. Harz, 372. Havren, 74, 85, 184. Hebrid, 370. Hedig, 260, 370. Helgoland, 255, 261, 266, 370. Hellas, 10, 13, 17, 62, 229 n., 276 n., 374, 389. Helvetia, 146, 246, 293 n., 373, 432. Hoorta, 403. Herakleia, 271, 406. Herios, Herius insula, 260. Herios, stér, 260, 368 n. Heriri, 373. Hesperia, 257 n., 261. Hierasos, 403. Hispania, 259, 261. Holtland, 73 n. Hongaria, 197. Houad, 260, 370. Huelva, 258. Hupanis, 403. Hvítramannaland, 99 n.

I

Iavana, 249 n. Iberia, 14 n., 249 n., 257 n., 259, 260, 261, 290, 303, 372 n., 381 n., 387 n., 393 n. Iberos, 339, 371, 384, 409. Ikaunis, 150 n. Ikoranda, 214 n. Ikorigion, 433. Icht, 368 n. Ik'ios, Itios, 231, 261, 368 n., 371, 415. Ictius portus, 261. Ik'ios, 368. Idubeda, 371. Ilipula, 372. Illiria, 20, 34, 59, 73, 126, 149, 175, 209, 252, 350, 373, 378, 383, 388 n. Index, India, 88 n., 106, 131 n., 145 n., 209 n., 211 n., 222 n., 240 n., 243 n., 249 n., 276, 296 n., 299 n., 389 n., 428. Indr, 135. Ingrande, 213 n. Inn, 271 n. Insulae Venetiae, 260. Interkatia, 48. Iourassinkos, 293 n. Iouriknos, 293 n. Iouros, Iouris, 91, 245, 291, 293 n., 372, 377, 398. Iran, 131 n., 249 n. Ireland, 99 n. Isakitcha, 403 n. Isara, 233, 288, 429. Isarobriva, 65 n., 232. Isker, 406. Island, 99 n. Ison'ia, 429. Istropolis, 406. Istromis, 374 n. Iphalia, 12, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 34, 48, 50, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 69, 73, 85, 91, 94, 95, 97, 103, 112 n., 134 n., 136, 139, 141, 142, 148, 149, 150, 153, 154, 157 n., 159, 176, 179, 180, 181, 183, 192, 193, 194, 203, 205, 208, 209, 210, 211, 212, 217, 219, 220, 223, 224, 225, 226, 227, 234, 244, 245, 248.

J

Jalde, Jaude, Jaille, 150 n. Jenzenez, Jerscy, 261, 370. Gibraltar, 290 n., 382 n. Joressanl, 293 n. Juliohriga, 22, 431. Jura, 91 n., 93, 229, 245, 291, 293 n., 372, 432. Jutland, 11, 174, 191, 204, 255, 261, 274 n., 328 n., 332, 421.

L

Labara, 435. Lagenia, 17 n.

Lagona, 374.
La Haya, 259.
Lahin, 17 n.
Land's End, 255.
Langooan, 229 n.
Langres, 191 n., 229 n., 372, 419 n.
Larios, 373.
Latium, 291 n., 305 n.
La Turbie, 21 n.
Lauriakon, 49.
Lau'ra, 435.
Léodos, Legros, 144 n., 368 n.
Leinster, 25, 119, 121, 221, 252,
275, 281, 282, 412, 414.
Lémanni, Lemannia, L-mannonios,
373 n.
Lemanos, Leman, 373, 398, 399.
Lenngolun, 430 n.
Leptis Magna, 238 n.
Lesia, 261.
Lesura, 223, 229 n., 246, 372.
Lébokéton, 135.
Leyde, 49, 371.
Libua, 387 n.
Libussa, 392.
Liegnitz, 49.
Ligas, menez, 258 n.
Liger, Loire, 158, 231, 232, 260, 370,
374.
Liguria, 177 n., 214 n., 257 n.
Lincoln, 50, 430 n.
Lindon, Lindum Co'onia, 50, 430 n.
Lingonikón, 229 n.
Lismor, 180.
Litana, 67, 142, 375.
Litanobriga, 142, 368 n.
Li'avis, 129.
Litavos, 291.
Litchfield, 136.
Lituania, 380 n., 381 n.
Llanbedr, 182.
Llwydcoed, 135.
Loar, 100, 158, 231, 260.
Loc'hlee, 305.
Lokmariaker, 233, 260.
Lokorius, 49, 233.
Loeou, 84 n.
Loer-hu-Cher, 135, 141 n.
Lohr, 49, 233.
Lomaze Fenn ar Bed, 261.
Londinton, 50, 135 n., 259, 314.
Londobris, 259.

London, Londrez, 50, 135 n., 314,
Lopreden, 121 n.
Lot, 76 n.
Louarneg, 34 n.
Lougodunon, 150.
Lousdoulos, 150.
Louverny, 34 n.
Loverniako, 34 n.
Lozère, 246, 372.
Lukania, 257 n.
Lukia, 258 n., 276 n.
Lugidunon, 49.
Luguballium, 48 n.
Lugudunon, 45, 49, 102, 114, 135,
150, 158, 194, 287, 288, 290, 360,
371, 416.
Lugumagos, 431.
Luguvalium, 48 n., 78.
Luna, 372.
Lupia, 374.
Lute'ia, 49, 76, 210, 245, 311, 331,
416.
Luz'ania, 19 n., 255 n.
Lyon, 49, 135.

M

Makedonia, 17, 62, 68, 69, 139, 197,
206, 250, 288, 321, 340, 349, 350,
351, 353, 354, 355, 356, 360, 376,
388, 390, 402, 403, 404, 405, 406.
Macon, 99.
Maedika, 350.
Maez ar bili, 376.
Mag gCaidne, 251.
Mag-Tured, 117, 120.
Magaba, menez, 64, 348.
Magalina, 435.
Maghreb, 267 n.
Magna, 115.
Magosedon, 141.
Mainz, 49, 86 n., 232.
Majeur, Ienn, 373.
Malta, 267.
Man, 370.
Manapía, 128, 434.
Manavia, 370.
Manche, 261.
Manchester, 50.
Mankunion, 50.
Mandeure, 220 n.

Manduessedon, 220.
Manhart, 372.
Mantua, 409.
Maouretanía, 257 n.
March, stér, 403 n.
Markoduron, 226.
Margos, 139, 403.
Maris, 180.
Marn, Marne, 425, 431 n., 433 n.
Marok, 267 n., 338 n.
Maros, gér, 403 n.
Marseille, 247.
Masalla, 17, 189, 213, 247, 251, 255,
266, 289, 376, 408.
Matisko, 99.
Matrona, menez, 373, 429.
Matrona, stér, 91 n., 139.
Matukation, 303, 432.
Mayence, 288.
Mayenne, 232.
Mediolanion, 49.
Mediolanon, 48, 103, 141, 142, 151,
179, 191, 192, 330, 400, 410.
Medionemeton, 141.
Medios, 141.
Meduana, 232.
Mein, 175, 233, 374.
Mellibokos, 372.
Melosedon, 303.
Melun, 76, 244.
Memphis, 353.
Men-na-Loar, 135.
Menapia, 64, 127, 434.
Menia, 127 n.
Me'elen, 49, 142 n.
Metlosedon, 76, 141, 244.
Metz, 49.
Meuse, 32.
Mezopotamia, 249 n.
Milano, 48, 103, 142 n., 151, 192 n.
Misilleg, 260.
Mokkate, 141, 432 n.
Moenos, 151, 233, 374, 384.
Moesia-Uhela, 49, Izela, 406.
Mogontiakon, Mogontia, 49, 86 n.,
232, 288.
Mojgrad, 152 n.
Mona, enez, 94, 155, 370.
Monako, 21 n.
Monapia, 370.
Mont St-Bernard, 265.

Nanterre, 141 n.
Naoned, 93, 140 n., 166, 293.
Narbo, Narba, 49, 220, 386.
Narbonna, 49, 220, 386.
Naro, Naren'a, 378.
Natro, 435.
Negau, 79 n., 159, 160.
Nemetakon, 191.
Nemetobriga, 141, 368 n.
Nemetoduron, 141.
Nemossos, 49, 220.
Népal, 305.
Neriomagos, 292.
Nerion, 369.
Nermouster, 260.
Nertobriga, 47, 141, 303, 409 n.
Neuchâtel, 176 n., 293 n.
Neussargues, 424.
Niker, 374.
Nièvre, 431 n.
Nil, 353.
Nîmes, 49, 220.
Noreia, 49, 85, 277, 433.
Noricon, 15, 21, 141, 227, 271, 287,
288, 292, 293, 303, 376, 378, 402,
410, 429, 432, 433.
Norveg, 11, 255, 274 n.
Norzumberland, 142.
Noviodunon, 76, 403 n.
Noviomagos, 49.
Novion, 433.
Numantia, 18, 48, 62, 137 n., 256 n.,
306, 308, 339.
Numidia, 71.

O

Okeania, 332 n.
Okeanos, Oceanus, 247, 368.
Okra, 373.
Oktagitaron, 370.
Oder, 139, 176, 388 n.
Odiel, 258.
Oeskos, 406.
Oestrumbis, Oistrumbis, 255, 260,
261.
Oia, enez, 260.
Oiazzo, 259, 260.
Oinotria, 261.

Olbia, 20, 403.
Oléron, 260, 370.
Olümpos, 63, 64, 333, 347.
Oman (pleg-mor), 242 n., 243 n.
Ophiussa, 259.
Orbelos, 373.
Orka, 370.
Orkunio, Orkunion, 19 n., 229 n.
Ore'o, Oretion, 321 n., 393 n.
Oringis, 71.
Orléans, 232, 266, 415 n.
Ornavasso, 427.
Orospeda, 371.
Ortigal, 266, 369.
Ortenau, 303.
Ossorigion, Ossory, 414.
Oural, 262, 264 n.
Oyarzun, 259.

P

Padou, 401 n.
Fagus, 31, 32, 220.
Palatina, 425, 427.
Palestina, 267.
Pannonia, 16, 20, 21, 34, 117 n., 141,
142, 149, 152, 256, 287, 288, 289,
290, 291, 293, 374, 375, 376, 378,
381, 388, 399 n., 402, 429, 432.
Papcastle, 142.
Faris, 49, 245.
Parrontos, 433.
Passau, 49.
Patavion, 392.
Patavium, 401 n.
Felsa, 374.
Penestin, 260.
Penn-ar-Bed, 255.
Pennina, 290, 393 n.
Penninos, 373, 393, 400.
Fennos, 372.
Peonia, 350, 402.
Pergam, 17, 67, 318 n., 330, 341,
358, 362, 405 n., 407.
Perigord, 434 n.
Persopolis, 354 n.
Persia, 240 n., 321 n., 392 n.
Pessinont, 308.
Pelukorion, 434.
Petumar, 435.
Petuaril, 435.

Feuke, 403 n.
Peulvan an Hanternoz, 260.
Peulvanou Herkulez, 257, 261, 264.
Péviers, 435 n.
Phenikia, 378.
Pik'ovon, 45, 434.
Pireneou, 20, 34, 150, 229 n., 261,
371, 393 n., 410.
Pisidia, 386 n.
Pithiviers, 435 n.
Pixtovon, 156 n., 434.
Piz Silvretta, 258 n.
Plougonveur, 143 n.
Fô, 15, 183, 207, 373, 374, 400.
Poale, 158.
Poatou, 156 n., 238 n., 434 n.
Poennina, 429.
Fommiers, 76.
Pompei, 220, 318.
Pont (Azia-Vihana), 257, 258, 404,
407.
Pontoise, 233.
Porolissos, 152 n.
Portugal, 242 n., 259.
Portus Venetis, Port Vendres, 265.
Porz an Aro'rebed, 371.
Porz an diou vran, 370.
Powis, 26.
Praenest, 170 n.
Freden, 23 n., 24 n., 121 n., 383 n.
Pre'anis, 23, 121 n., 255.
Prioro, 369.
Priten, 121 n.
Prokolia, 184.
Promontorium Celticum, 259.
Prusa, 392.
Prydain, Frydein, Prydyn, 23 n.,
121 n.
Purcua, 265, 371.
Puy-de-Dôme, 84 n., 91 n., 372.

ANOIOU-LEC'HIOU

Ratiate, 141.
Ratis, 370.
Rauhe Alp, 229.
Ravenna, 408 n., 409.
Raz-Galia, 371.
Re, enez, 370.
Redon, 166.
Rénos, 13, 14, 15, 16, 19, 34, 46,
49, 65 n., 72 n., 73, 78, 110, 127 n.,
136, 146 n., 149, 150, 151, 153,
176, 183, 209, 210, 220, 227, 231,
232, 244, 245, 246, 247, 255 n.,
265, 266, 289, 291, 320, 370, 371,
372, 373, 374, 375, 380, 381, 382 n.,
384, 393, 394, 398, 418.
Retiko, 372.
Rhein, Rhin, 13, 183, 231, 245, 370,
374, 425.
Rhetra, 299 n.
Rhod, enez, 256.
Rhodop, 389.
Rhône, 45, 65 n., 231, 245, 246, 374.
Riduna, 261.
Rigodunon, 368 n.
Rigomagos, 433.
Ripa, 229 n.
Roan-vor, 34 n., 48.
Roazon, 166.
Rokkadunon, 431.
Roen, 14 n., 86 n.
Roma, 9, 10, 16, 18, 22, 23, 24, 35,
44, 48, 62, 72, 73 n., 75, 95, 101,
102, 116 n., 145, 146, 149, 151,
154, 157 n., 167, 179, 189, 193,
219, 220, 222, 224, 225, 227, 245 n.,
250, 263, 265, 267, 275 n., 282,
287, 289, 294, 306, 310, 313, 318,
335, 340, 346, 349, 351, 356, 357,
358, 362, 364, 367, 368, 371, 383 n.,
385, 397, 405, 427, 433.
Rotanos, 45, 65, 102, 139, 153, 231,
232, 244, 245, 246, 247, 250, 254,
291, 373, 374, 376, 392, 398, 399,
400, 408.
Rotolilos, 433.
Rô'magos, 48, 433.
Rottenburg, 49.
Roudion, 433.
Roumania, 392 n.
Rouros, Roura, 291, 374, 435.
Roze, 65 n.
Rügen, enez, 87 n.

R

Raetia 15, 21, 199.

Ruhr, 291.
Rusia, 87 n., 249 n., 264, 374, 381 n., 391.

S

Sabiniacus, 434.
Sabrina, 74, 85, 184.
Sakr, beg-douar, 369, 370.
Sahara, 238 n., 267 n., 338 n.
Sain'es, 191 n.
Saintonge, 45 n., 156 n.
Sala, 151, 157 n.
Salbris, 135.
Saltra, 135.
Saleroibriva, 65 n., 135.
Salokéton, 135.
Saluñé, 257, 258.
Salzbourg, 175 n.
Samara, 135, 144 n., 232, 368 n.
Samarobriva, 65 n., 135, 232, 415, 416.
Sambra, 323, 337.
Samland, 264.
Samos, 180.
Sangarios, 18.
Saint-Benead-war-Loar, 415 n.
Saint-Bérnez, 373.
Saint-Brieg, 166.
Sam'-Klaoda, 432.
Saint David's Head, 370.
Saint-Malo, 166.
Saint-Visant, beg-douar, 369.
Santonika, Santonikon, 45, 156 n.
Saône, 45, 231, 245, 372.
Saon-ha-Loar, 142.
Sara, 374.
Sardenia, 254, 387 n.
Sarnia, 261, 370.
Sartohriva, 135.
Saukona, 144, 231, 245, 372, 400.
Sauldre, 135.
Savara, 144 n.
Savigny, -é, -oux, -at, 434 n.
Savos, 21, 402.
Skaldobrigia, 431.
Skaldos, stér, 431.
Skanda, Skandaria, Skandein, Skandia, Skandilé, 262.
Skandinavia, 14 n., 106, 174, 176, 177 n., 181, 191, 214 n., 249 n., 339 n.,
Skandinovia, 262.

Schardag, 17.
Schwarzwald, 372.
Scilly, 370.
Skodra, 388 n.
Skordiskos, menez, 258 n.
Skordos (menez) 17, 21, 151, 373, 376.
Skul'ana, 226.
Scutari, 388 n.
Skuthia, 17, 374, 388, 391, 433.
Segida, 345.
Segobodium, 433.
Segobriga, 48, 368 n.
Segodonon, 49, 184, 368 n.
Segorb, 48.
Segovia, 354.
Seine, 231, 245, 374.
Seine-et-Marne, 376 n.
Semana, 372.
Sena, enez 100, 155, 370.
Sena, stér, 144 n., 368 n.
Sene, 147 n.
Senomagos, 434.
Sentinum, 69, 70.
Separis, 144 n.
Sequana, 17, 63, 64, 139, 144 n., 150 n., 218, 231, 232, 244, 245, 368 n., 374.
Sereih, 403.
Serra da Estrella, 19 n., 371.
Setan'iz, 371.
Severn, 74, 184.
Sextannanduios, 220.
Sextantio, 189.
Shepprey, 370.
Siala, 260, 370.
Siberia, 249 n.
Sikqolia, 257 n., 323, 336, 351, 353, 385, 387 n.
Sigina, 374.
Silezia, 22, 156 n., 180.
Silistria, 49.
Silulankis, 370.
Siluros, Silurus mons, 257, 258 n.
Singidunon, 49, 253, 403.
Siria, 15, 69, 71, 204 n., 219, 323, 324, 330, 338 n., 341, 353, 407.
Siłomagos, 371.
Slabhan iairn, 197.
Snowdon, 373.
Somme, 135.
Sorling, 247.

ANOIOU-LEC'HIOU

Soudan, 267 n.
Spagn, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 47, 48, 60, 71, 73, 85, 112 n., 116 n., 118, 119, 120, 129, 137, 138, 141, 142, 175, 176, 180, 181, 182, 183, 194, 197, 199, 205, 210 n., 212, 215, 216, 245, 247, 253, 254 n., 255, 256, 257, 259, 261, 265, 287, 288, 291, 292, 293, 304 n., 308, 309, 310, 313 n., 320, 321, 339, 342, 343, 351, 352, 354, 355, 367, 368, 369, 370, 371, 375, 376, 377 n., 378, 381 n., 382, 383, 384, 385, 392 n., 393, 398, 409, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435.
Sparnakon, 432.
Sparnomagos, 432.
Spar'a, 284, 336.
Speier, 49.
Sperchios, 66.
Stadou-Unane, 138 n., 272.
Stélé boreios, 260.
Stiria, 79 n., 159.
Stradonitz, 418.
Srassburg, 49.
Straiklu, 26.
Sudeta, 372.
Sued, 191, 243, 420.
Suessation, 434.
Suis, 197, 248, 303, 418.
Sumelokenna, 49.
Sumina, 135, 144 n., 368 n.
Sun, 100, 155, 370.
Suziana, 249 n.
Sveden, 11, 14 n.

T

Tagos, Tage, 183, 216, 374.
Taltiu, Taltiu, 359, 412, 413.
Tamésa, Tamésis, 259, 370, 374.
Tamonakos, Tamonika, 432.
Taneton, 370.
Tara, 120, 127, 180, 195, 196, 296, 412, 413.
Tarrako, 137 n.
Tarragona, 137 n.
Tartessos, 261, 372, 384.
Tarvedon, 224, 370.
Tavenna, 224.
Tarvisos, 224.

Tarvosedon, 141, 224.
Tasineme'on, 141.
Tauern, 373.
Taunos, 141, 372.
Tauros, 21, 69, 277, 353, 373.
Tavoz, 259.
Taxokéton, 136, 382 n.
Tchertomilitsk, 332 n.
Tegakos, 433.
Tjhillèg, 260.
Telamo, 333, 340.
Temair, 120, 412, 413.
Ten, an, 149 n., 173, 175, 176, 179, 197, 200 n., 301 n., 374, 394, 418, 425.
Tettscheid, 382 n.
Thanet, 370.
Thermopulou, 336, 354.
Thérouanne, 224.
Thrakia, 210, 215, 350, 373, 383, 388, 389, 390, 402, 406.
Thule, 255.
Thuringerwald, 372.
Tibed, 238 n.
Tibr, 66.
Ticinus, 400.
Tigr, 330, 338 n., 407.
Tlachga, 412.
Todi, 159, 160, 292, 427.
Toliapis, 370.
Tolosa, 49, 94, 127 n., 180.
Torino, 386.
Toskana, 387.
Tournay, 191 n.
Transilvania, 180.
Traziménia, 56.
Tregommeur, 143 n.
Trier, 49.
Treuzsilvania, 326 n.
Trèves, 115.
Trévires, 49, 115, 139.
Trévise, 224.
Tridenton, 151.
Trileukos, 369.
Tripoli'ana, 267 n.
Trifion, 435.
Troja, 338, 406.
Troyes, 34 n., 417.
Tukhara, 249 n.
Tula, 17, 20, 289, 361, 409.
Tunizia, 267 n.

Tunnokelon, 184.
Turas, 17, 20, 139, 376, 391, 403.
Turkistan, 240 n.
Turikon, 49, 435.
Turnakon, 191.
Turobriga, 433.
Tyr, 191.

U

Uketia, Uketikos, 432.
Uffington, 200.
Uisnech, 412, 413.
Uliaro, 260, 370.
Ulster, 166, 412 n.
Upaix, 220 n.
Urborigion, 433.
Urokéton, 432.
Uromagos, 432.
Utens, 400.
Uxama (kér), 85, 197.
Uxama (enez), 261.
Uxama Barka, 432.
Uxantos, 261, 370.
Uxellodunon, 43, 76, 323, 324, 434.
Uxelos, 373.
Uxisama, 255, 261, 370.

V

Vakalos, Vahalos, 374 n.
Vaison, 116 n.
Val Sabbia, 134 n.
Valais, 290, 393.
Valouze, 142.
Vandeuvre, 142 n.
Varia, 409.
Vasio, 116 n.
Vek'is, enez, 247, 370.
Vedinobriga, 291.
Vellaunodonon, 434.
Vellavus pagus, 32.
Veluwe, 32.
Venada, Venaja, 264.
Venetia, 402.
Venetos, 373.
Verbanos, 373.
Verkellae, 180.
Verdouble, 433 n.
Verdu, 142 n.

Verdun, 134 n, 142 n.
Verduno, 142 n.
Verdunon, 368 n.
Vergivios, 368.
Verna, 261.
Vernantes, 141 n.
Vernemeton, 141.
Véneuil, 432 n.
Vernodubron, 433.
Vernoialos, 432.
Vernomagos, 433.
Verona, 48, 151, 211, 434.
Vertus, 431 n.
Vesontio, 49, 76 n, 291, 381 n.
Vesulos, 373.
Vezenobres, 291.
Viadua, 139, 388 n.
Vidilis, 260, 370.
Vienna, 49, 71.
Vienne, 232.
Vieux, 34 n.
Vigenna, 232.
Villafranka, 21 n.
Vimina, 32, 432.
Viminakion, 49.
Viminavos, 432.
Viminavus pagus, 32.
Vindelikia, 15, 21, 303, 373, 376.
Vindios, 371.
Vindobala, 184.
Vindobona, 49, 142.
Vindobriga, 142, 368 n.
Vindoladja, 142.
Vindolana, 184.
Vindomagos, 99, 142.
Vindonissa, 433.
Vinoialos, 432.
Virokonion, 184, 307.
Virodunon, 142.
Vironmaa, Vironia, 264.
Virotute, 431.
Viroveska, 142.
Visnonia, 368 n.
Viso, 373.
Visorion, 381 n.
Visula, 229 n, 391.
Visuria, 13, 374.
Vobarno, 134 n.
Voberna, 134 n.
Voketios, 372.
Voge, forêt de 229 n.

Voréda, 220.
Vosagus mons, 229 n.
Vosegos, Vosagos, 91, 372, 377, 380.
Vosges, 91 n, 305, 372, 375 n.

W

Wantage, 200 n.
Weser, 13, 374.
Westfalia, 49, 142 n.
Widin, 49, 403, 406.
Wien, 49.
Wight, 247, 370.
Wirland, 264.
Wirtton, 142 n.
Woëvre, 131 n.

Y

Yeu, 260.
Ygrande, 213 n.
Yonn, 142, 150 n.
York, 50, 430 n.
Yvrandes, 213 n.

Z

Zakaria (ster), 18.
Ziafa, 346.
Zuiderzee, 374 n.
Zurich, 49.

ANOIOU BOUTIN

ANOIOU BOUTIN

I. — Hen-geltleg

A

aballo, 140, 142.
abana, 113, 382.
abona, 113 n., 140.
abonakos, 113 n.
akaunumarga, 213.
-akos, -akan, 434.
ader, 272.
agassaios, 222.
agos, 330 n.
agra, agron, 61 n., 221 n.
agroku, 221.
alaunda, 72, 113.
alkis, 113, 380.
alisos, 378.
alos, allos, 162.
altinos, altilina, 327.
ambakta, 137.
ambaktos, 42, 43, 98, 132, 140.
ambaxita, 137.
ambaxios, 42, 411.
ambi, 140, 302.
ambibosta, 138.
ambidoron, 299 n.
ambio, 302.
ambivopri, 273.
ambosta, 138.
anagan'ios, anakan, 411.
anamo, 98.
anatla, 98 n., 106.
ankorakos, 113, 308.
ande, 140.
andera, 224.
anderos, 224.
apania, 113 n.
aras, aratos, 235.
aratron, 214.
arblion, 132.
arduos, 435.
are, 133, 140, 141.
arekafus, 68.
arekobroues, 273.

aredunion, 299 n.
arepennis, 45, 111, 213, 247.
argantodanos, 250 n.
arganton, 164, 184, 258.
arinka, 208.
ario, 131 n.
arta, 92 n., 160, 327 n.
artinos, artina, 327 n.
artos, 92, 140, 144, 278.
artvass, 160.
asnos, asna, 227.
ate-, 136, 140, 141.
atebeli, atebelan', 117 n., 223 n.
atenoux, 411.
ater, atir, 83 n., 168 n., 269, 272.
atillion, 377 n.
atimia, 377.
attegia, 301, 303.
attilius, 384.
auergaria, 300.
augia, 143.
augos, 143.
ayios, 272.
avos, 272.
-avos, -avus, 32.

B

baditis, 112 n.
baga, 47, 68.
bagakos, 68 n.
balion, 48, 303.
balma, 48, 303.
banna, 112 n.
baragos, 216 n., 309.
barka, 301.
bardatos, 103, 153.
barditos, 104, 153.
bardokukullus, 330.
bardos, 103, 104, 140.
barr, 112 n.
bebros, bibros, 113, 140, 381, 433

beiong, 112 n.
bel, 117, 223 n., 356.
belga, 16 n.
bena, 140, 168 n., 223 n., 274.
benna, 234.
bennos, 435.
ber, bera, 134 n.
beru, 387 n.
berula, 112 n., 209.
beséna, 227.
betula, 112 n., 378.
hetumen, bitumen, 378.
bi'oves, 144.
bitu, 140.
biturix, 33, 148, 149 n., 292.
bitus, 34 n., 128, 140, 144.
bláto, 216 n., 304 n.
blatobulga, 304 n.
bledios, 379.
bodio, 35 n.
bogios, 20 n., 141.
bona, 47, 140, 251, 302.
bonna, 302.
boroma, 275, 422.
bosta, 138 n.
boudis, bodis, 35 n., 140.
boudunon, 299.
bougorta, 299.
bous, bovos, 223.
braka, 328.
brake, 310.
brakis, 208.
brannos, 113, 430.
bratir, 272.
bratus, 36 n.
briantinos, 134 n.
bric, 112 n.
briga, 47, 140, 141, 302, 303.
brigantinos, 33 n., 134.
brio, 134.
briva, 65 n., 134, 140, 232, 233.
brokkos, 140, 382.
brogia, 284 n.
brogi, 140, 284 n., 375 n.
brogilos, 284 n., 375 n.
brozdo, 192.
bulga, 16 n., 190, 304 n.

K

kaballos, 219.

kabo, kabonos, 219.
kadros, 167.
kaion, 302, 303.
kairofino, karotino, 300 n.
kaletos, 140, 194 n., 293 n.
kalio, 135 n.
kall, kell, 135 n.
Kallio, 135 n.
kalliomarkos, 112 n., 135.
kalma, 375 n.
kambos, 140.
camisia, 333.
cammino-, 232.
kamox, 380.
kandeton, 111, 213, 247.
kandosokkus, 212.
canecosedlon, 155 n.
kantalon, kentalon, ke'alon, 138, 143, 411 n.
kanterios, 238 n.
kantlos, 411.
kanton, kenton, 164.
kantos, 140, 235, 435.
capanna, 112 n., 302.
kaptos, kaktos, 41.
karakalla, 329.
karans, 270 n.
Karantia, 143.
karbanton, 140, 234, 433 n.
karbantos, karpantos, karbatos, karpatos, 138.
karned, 160.
karnitu, 160.
karnon, karnux, 60, 178, 420.
karpenton, 234.
karrako, karrago, 63.
karro, 140.
karros, 233, 235.
karrosenton, 135.
karruka, 234.
karvos, 379.
kassano, 34 n.
cassanu, 112 n.
kassi, 34 n., 119 n.
kassia, 34 n.
kassinos, 377.
kassis, 34 n., 82.
kassiteros, 119 n., 259.
kateia, 55, 56.
ka'ýva, 60.
katoyes, 144.
kattos, 379.

katus, 68, 133, 140, 144.
kavaromarkos, 114.
kavaromulo, 114.
kavaros, 114 n., 140, 312, 318.
cectoria, 213 n.
kela, 310.
keli, keliknon, 292 n.
kelia, 310.
kelta, keltis, 53, 194 n., 259 n., 265.
keltia, 53.
keltos, 259 n.
kention, 251.
kerdā, kerdastos, 192 n.
kyro, 192 n.
keria, 310.
kervesu, 216 n., 310.
kéton, 136, 168, 375 n.
keva, 223.
kiallos, 411.
kilurnon, 143.
kimbiłos, 41.
kimbos, kimmos, 251.
kimbros, 20.
kinges, 140.
kintumanutera, 274, 278.
kintus, 164, 274.
kintusamonios, -nos, 411.
kintuxos, kinfusso, 162.
kision, kisson, 234.
kladibos, 56.
kladios, 193.
klu'o, 49 n.
kokkolobis, 212.
kokkos, 212 n.
koi, koui, 162.
kolisaton, 234.
komboros, 141.
kommária, 143.
kommáros, 143.
komvidus, 157 n.
kondas, 141, 432.
kondo, 284 n., 289 n.
korbos, 234.
korios, 61, 133.
kourmi, 216 n., 310.
kovinus, kovinnus, 58, 233.
krétron, 215.
krokennos, 143.
krotta, krotto, 103, 420.
krovos, 113.
kruš'o, 103.
kū, kunos, kunc, 221.

kukullus, 214, 330.
kumba, 241.
kutios, 411.

D

dagos, 141.
damos, 379.
danos, 65 n., 246 n.
darix, 112 n., 377 n.
datla, 413 n.
decamełos, 162.
dera, 143 n.
dervon, 92, 101 n., 140.
dervos, 377.
dēva, dēvona, 90.
dēvo, 34 n.
dēvos, 82, 132, 134, 140, 141, 394 n.,
431.
dirēia, 37.
diros, 37.
dru, 93, 138 n.
drukanto, drukato, 138.
druis, druidos, 100.
drunemetōn, 93.
druvids, 101.
dubis, 140.
dubnos, 140.
dubron, 140, 167.
dula, 389.
dułamia, 136.
dumannios, dumon, 411.
dumio, 302.
dumnos, 140, 435.
dunon, dunos, 32, 47, 101, 140, 302,
303.
durno, 136 n., 140.
duron, 48, 140, 303 n.
duros, 233 n., 303 n.
durus, duras, 48.
dusios, dusia, 82.
dusis, 82.

E

eburon, 92, 140.
eburos, 271 n., 377, 429, 430.
ekstro, 162.
edrinios, adrini, 411.

eglękopala, 213.
elembivios, elembiv, 411.
emarkus, 212.
embibos' u, 138.
enigena, inigena, 143 n., 272, 273,
293.

epa, 227.
epális, 219.
epokallion, epocallium, 135.
eporédias, 220.
epos, 132, 136, 137, 140, 219, 227,
290, 391 n.
equos, 411.
ärkos, 308.
eri-, 246 n.
erikka, 38.
ermíno, 19 n.
ersakos, 410.
esarnon, isarnon, 184, 263.
esca, 422.
esox, 308, 384.
essedarios, 58.
essedon, 57, 185, 233.
-etes, 144.
otic, 162.
ełnos, 92.
extratudos, 162.

F

fruda, froda, 112 n.

G

gabros, 140, 380.
gaisata, 55, 140.
gaisatios, 55.
gaison, 55, 70, 283 n., 346 n., 359.
gala, 150 n.
galakos, 149 n.
galbrios, 149 n.
gameros, 272.
gamónios, 410 n.
ganta, 227.
garanus, 88, 143.
geimos, gémös, 134.
genos, 140.
géslos, 132, 421.
geva, 223.
giamonios, giamon, 411.

giamos, gamos, 410.
gigarus, 112.
glaston, 118, 138 n., 152 n., 212, 245,
326.
gléso-, 262.
gléson, 189, 247 n., 262, 370.
glévo, 262.
glissomarga, 213.
gnal'os, 140.
gobas, 193, 196, 433 n.
gorto, garto, 300 n., 302.
grana, 422.
gutuatros, 99, 100.
gułus, 99.

H

hus, 378.

I

-i, 143.
iorkos, 379.
-ios, -ia, 143.
iourassos, 293 n.
iouris, 293 n.
iovinkos, 288.
isarnon, sell. esarnon.
itus, 377 n.

L

laina, 330.
lama, 136, 140.
lamos, 136.
lankia, 56.
lania, 143.
fanon, lannon, 48, 140.
lanoś, 133, 143, 387 n.
larix, 112, 377 n.
låros, 133.
latro, -ones, 144.
légis, 114.
lemika, Lemiga, 112 n.
lemos, limos, 377, 379, 430.
letron, 190.
leuko-, 391 n.
leunga, 111, 213, 247.
levos, livos, 383.

limeon, limion, 378, 419.
linna, 329.
lissos, lissa, lisson, 301, 302.
litanos, 133, 140, 142, 291 n.
lisus, 140.
loga, logan, 160.
londo, 259.
loukarna, 304.
loukso-, 391 n.
london, londion, 184, 263.
longos, 113.
loverno, 34 n.
lubi, 300 n.
lubigortos, -ta, 300.
lugion, 60, 421.
luguinos, 379 n.
lucus, 379.
lussu, lusso, 112 n.
luvernos, 143, 382.
luxos, 162.

M

magalos, 167, 435.
magos, 48, 140, 251.
magosedon, 299.
magus, 140.
manatla, 270 n.
mandius, 219, 299.
mandusedon, 299.
maniakes, 334.
mannos, 132.
mannus, 219.
manufra, 270, 274.
mapos, 137, 143, 272, 273, 293.
maqos, 162, 272, 273, 293.
marka, 113, 133, 219.
markos, 219.
markus, 212.
marga, 212.
margula, 213.
mária, 143.
máros, 136, 140, 143, 167.
matara, mataris, 56.
ma'er, matir, 91 n., 272.
matrepa, 272.
matus, 140, 303, 378.
medionemeton, 415 n.
medios, midios, 138, 140, 141, 412 n., 415.
mediosamonos, midsamon, 411.

meduos, medua, 310.
medus, medu, 203 n., 211 n., 216 n., 310.
meluinos, 227.
menta, 112.
mokkos, 224.
moguillos, 41.
mogus, 41, 140.
moltos, 226.
monikia, 334.
monios, 168.
mori, 140.
moritex, 253 n.
mullos, 226.

N

nanti, nen'i, neti, 138.
nanlu, 112 n.
natro, -onq's, 92, 144, 167.
naumetos, 162.
nausum, 241, 267.
nemeton, 93, 141, 431.
nemelos, 86, 92 n., 140, 195, 431.
nertos, nerion, 140, 322 n.
nevios, novios, 134, 140, 167.

O

okita, 133, 143, 214.
ogronios, ogran, 411.
ogros, 411 n.
oinakos, 413 n.
oitos, 133, 421.
omao, 184 n.
omios, omion, 184.
-on, -os, 143.
ona, ono, 140.
-ones, 144.
opulos, 378.
orkos, 224, 308.
oriros, 382.
-oves, 144.
oxtumetos, 162.

P

pados, 377 n.
pempe, 134, 137.

pampedula, 112 n.
pennokambos, 136.
pennos, 137, 140, 143.
petorrita, 185.
pe'orri'on, 220, 234.
petrinos, 55.
petronios, 222.
pe'dru, 55 n.
petru-dekameto, 428.
petru-lama, petru-lamos, 55 n.
petru-viroi, petru-viri, 55 n.
petuaros, 162, 435.
pikal'os, 241.
pinpetos, 162.
pixto, 121 n.
plaumorati, 214.
ponto, 242.
prennakon, 303.
prenne, priwni, 303.
prennos, 137.
prinami, 273.

Q

qennos, 23 n., 137.
qenqe, 134.
qixto, 121 n.
grennakon, 302.
grennos, 137, 302.

R

rama, ramia, 214.
randa, rando, 140, 213.
rani, rano, 329.
ra'a, ratis, 300, 302.
ra'is, 112 n.
rekta, 37, 137.
reda, 113, 234, 430 n..
redos, 168.
remos, 33 n.
rextus, 137.
rèda, 113, 234, 430 n..
redos, 168.
remos, 33 n.
rextus, 137.
rigion, 33, 140.
rixus, 133, 140, 233.
riuros, 411, 428.
rix, 32, 33 n 140, 286, 302, 389.
rix-teutes, 33.
ro, 65 n., 140.
rotos, ro'qu, 235.

S

roudos, 134, 141, 168, 387 n.
rufios, 379.
rumpos, 227.
rumposinos, 227.
runa, 159 n.
ruska-, rusko, 227.

sagon, 329, 330.
sagra, 38.
sagragita 38.
saliunka, 378.
salos, 140.
samonios, 411.
samos, 410.
sapo, 322.
sasia, 208.
sato-, 386 n.
skalos, 41.
ské'os, 57.
sekto's, 137.
sedon, 140, 141, 302, 303.
segos, 132, 140.
segusios, 221.
senani useiloni, 245.
senokastu, 165 n.
sonos, 140, 150 n.
sen on, 164, 232.
suctamdos, 162.
sexitos, 137.
sida, 375 n.
sidos 375 n., 379.
simivisonnios, 411.
sindos, sinda, 168.
siros, 164.
sloga, slouga, 61.
smaktus, 38.
sonnokingos, 411.
sonnos, 132.
spadonia, 209.
spajno, 240 n.
sparon, 55.
s'oloutegon, 55.
sukambros, 221.
sukaros, 164.
sulabarisi, 164.
sulamia, 136.
sulamos, 55 n.
sunéma, 55.
sutrebos, 410.

suvis, 143 n.
svervos, 164.
svexos, 162.
swaser, 272.

T

tagausios, tausios, 134.
tana, 48 n., 303.
tarvos, 88, 132, 140, 194 n., 224.
tarvotabation, 112 n.
taxea, 382 n.
faxo, 382.
tegos, tigos, 167, 301.
tenovo, 48 n., 303.
teuta, touta, tota, 31, 85, 134, 140.
teutona, 391 n.
teutonos, 391 n.
Tigernos, 33 n., 298.
tinka, 113.
toloutqon, 55.
touto, teulo, 291 n.
tragula, 55.
treba, trebon, 47, 303.
trikonti, 428.
frimarkisia, 59.
trino, 55 n.
tritios, 143, 435.
trilos, 162.
tudos, tuddos, 162.

U

ura, 162.
uros, 113, 140, 288 n., 380, 381.
uxedia, 162.
uxelos, 140.

V

valo, 302.
varantia, 212.
vasso, 93, 302.
vassos, 19 n., 140, 164, 289 n.
vatis, 99, 132, 155, 395 n.
verbom, 189, 290.
vékos, 133.

védus, 375 n.
végada, veadia, 286 n.
vegio, vegiato, 286 n.
vegnos, 235.
veida, 143 n.
vel, 100.
veles, 100, 127, 128, 144, 155, 165, 196.
veleta, 100, 197.
vellauno, 34 n.
vello, 34 n.
venigalakos, 272.
vénios, 270 n., 272.
venis, 132, 270 n., 272.
vepovertón, 38.
ver, 93, 133, 140, 387 n.
verkaria, 300.
verédos, 219, 220.
verga, 368.
vergios, 368.
vergobretos, 36.
verna, 112 n.
vernémeón, 93.
vernon, vernos, 140, 164, 377.
verñus, 112 n.
veros, 132.
vertos, 133.
vertragos, 113, 221, 222.
veru'on, 55.
vesakos, 113.
vesanténos, 410.
vetonika, 112 n.
vidu, vidus, 133, 140, 164, 168, 375 n.
vimpis, 288.
 vindos, 84, 140, 142, 164, 293 n.
vino, 210.
viria, 334.
viridos, virdos, 141.
viriola, 334.
viro, 140, 142.
viros, 132, 134, 140, 142, 143.
visontios, 380, 381.
visumáros, 112 n.
vo, 133.
voberinio, 134 n.
vokania, 289 n.
vokanos, 289 n.
vo-étik, 162.
volko, 19 n.
voltó, 287 n.
vopri, 273.

vorédos, 113, 219, 234, 430 n.
vossos, 19 n., 140, 164.
vraki, vrakka, 274.
vrigantes, 381 n.
vroika, 381 n.

yugon, 236.
yupiko, 112 n.
yuppo, 112 n.

Kent-geriou ha West-geriou penna e keltieg : 144 n.

II. — Gouezeleg

A

aes dana, 196.
ag, 330 n.
idle, 377 n.
aire, 40, 131 n.
ara, arad, 235 n.
archu, 61 n., 221 n.
arga^t, 164.
art, 92 n., 160, 327 n., 369 n.
atbalat, 223 n.
aue, 272 n.
aur-, 19 n.
aurduine, 299 n.
aurla, 300.

B

badhun, 299.
bag, 68 n.
bagach, 68 n.
bafrine, 104.
bare, 157 n., 301.
barelann, 157 n.
beltene, 411.
ber'h, 36 n.
bo, 251.
bo-aire, 40, 298.
bolg, 16 n.
boñn, 302.
hou, 223.
bra'h, 36 n.
bri, 302.
bro^t, 192.
bruden, 252.
brug, 375 n.
brugaid, 251, 252.
brughfer, 251.
budichass, 35 n.
buide, 35 n.
bun, 251, 302.

C

cai, 302.
caille, 135 n.
cairthen, 300 n.
cais, 34 n.
caisse, caise, 34 n.
capall, 219 n.
carbat, 234.
carpat, 138.
cath, 234 n.
cath-carba^t, 234, 346 n.
caur, 312 n.
caura^t, mir, 312.
cedach, 252.
ceide, 251.
cenn, ceann, 137.
cat^t, 164.
cetal, 138, 411 n.
ciad, 375 n.
cimb, 251.
ciss, 234.
coic, 137.
cond, 289 n.
crann, 137.
erannechur, 157 n.
erahnog, 302.
criathar, 215 n.
crott, 103 n.
cubaid, 157 n.
cuire, 61 n.
cuirm, 310.
cumal, 38 n., 251.
kuno, 19 n.
euroi, 221 n.

D

dan, 246 n.
der, 143 n.

ANOIOU BOUTIN

derg, 252 n.
dire, 37 n.
dith, 83 n.
doir, doire, 42 n.
drochat, 138.
duma, 302, 372 n.
dun, 92 n., 302.
dunos, 47 n.
dur, 48, 303 n.
duviros, duviria, 42 n.

E

ech, 137, 219 n.
echlase, 240.
echtar, 162.
echtar-crích, 162.
echlárgeinde, 162.
echánhuath, 162.
echtra, 98 n.
eqos, 23 n., 137, 219 n.
er-, 19 n.
erie, 38.
errach, 410 n.

F

faith, 132 n.
faithche, 300.
fal, 302.
fen, 235.
fer, 132 n.
fern, 164.
fiad, 143 n., 375 n.
fial, 300.
fialtech, 300.
fian, 292 n.
fid, 164, 375 n.
fid na ndruad, 300 n.
fidhell, 418.
fighe, 286 n.
file, fili, filed, filid, 100, 104, 128,
144, 165.
fin, 132 n., 156 n., 270 n., 272 n.
fin-galach, 272 n.
find, 164.
fine, 270 n., 272 n.
flas, 40.
folk, 287 n.
fordornis, 300.

fos, 19 n., 164.
foss, 302.
fuál, fualtech, 300.

G

gai, gae, 55, 263 n., 346 n.
gaide, 55.
gal, 150 n.
galach, 149 n.
galde, 149 n.
gamuin, 410 n.
gerat, gerait, 291 n.
gles, 262.
gort, 300 n., 302.
grianan, 299, 300.

I

ibar, 271 n.
imb-, imm-, 302.
imbas, 138.
imbe, 302.
imbolc, 411.
imda, 298.
immdorus, 299 n.
imram, 98 n., 241.
ingen, 143 n.
itharnae, 377 n.

L

lam, 136.
lán, 143.
lane, 143.
leor, 113 n.
lis, les, 302.
lor, 113 n.
lour, 113 n.
luáide, 184 n., 263.
lubgort, 300.
lug, 379 n.
lug-leimnech, 379 n.
lugnasad, 411.
luib, 300 n.

M

mac, 137, 144.
machad, 141 n., 299.

mael, 325.
mag, 257.
maqos, 23 n., 137, 144.
mcit, 144.
miach, 251.
mide, 412 n.
morúatha, 31.
mrogi, 284 n.
muinter, 270 n.
muir n-Icht, 261.

N

nau, 241 n., 267.
neit, 138.
nemei, 92 n., 195 n.

O

ó, 272 n.
oeth, 133 n.
óig, 143.
oge, 143.
oi-mele, 411.
oinach, aenach, 413 n.
or, 184.
orbe, 132 n.
ore, 224 n.
osso, 90.

Q

qennos, 23 n., 137.
qenqe, 137.
qixto, 121 n.
qrennos, 137.

R

rath, raith, 302.
ri-uaith, 33.
rian, 374 n.

S

rigbrugald, 252.
roaireks, 33.
rob, rop, 379 n.
ruire, 33.
run, 159 n.

T

tech, 300, 301.
tech immacallamae, 299.
treb, 303.
tuath, 31.

U

ua, 272 n.
uar, 411 n.
umae, 184 n.

V

vlaiffs, 40.

III. — Kembraeg

amaeth, 43.
amm-, 302.
arib, 143.

beirdd, 144.
benn, 234.
boawe, 68 n.

bon, 47, 251, 302.
brenin, 33 n.
caban, 302.
carneddu, 160.
cawr, 114 n., 312 n., 318 n.
cawrfil, 113, 318 n.
cerbyd, 138 n.
cerdin, 300 n.
coch, 212 n., 287 n.
crwth, 103.
cwrif, 310.
cymmawr, -redd, 143.
kynrasn, 312.
cywein, 233.
cywydd 157 n.
da, 141 n.
dawn, 246 n.
derwydd, 103.
dir, 303 n.
dirwy, 37 n.
dur, 48.
efydd, 184 n.
ehafn, 288 n.
eirth, 144.
eithr, 162.
emid, 184 n.
enaid, 106.
erchyng, 19 n.
ewyn, 377 n.
garth, 300 n.
gemed, 161 n.
gloew, 262.
glwys, 262.
gogoneidd, 289 n.

IV. — Kerneveg

aidlen, 377 n.
befer, bever, 113 n., 273.
caunr, 114 n., 318 n.
caunvarch, 113, 318 n.
cerdin, 300 n.
keurvarc'h 312 n.
keurvil, 312 n.
coref, coruf, 310.
croider, 215 n.
goudrev, 303.

gorwydd, 219 n., 234, 430 n.
grug, 381 n.
gwal, 302.
gwall, 287 n.
gwalch, 19 n.
gwas, 302.
gwefr, 189, 290 n.
gwlad, 40 n.
gwledig, 74 n.
gwyl Awst, 416.
hydd, 379 n.
ial, 432 n.
llaw, 136.
llew, 383 n.
llewlyn, 379 n.
llô, 160.
lluarlh, 300 n.
llun, 291 n.
llys, 152 n.
marc'halan, 135 n.
mawr, mawredd, 143.
mil, 318 n.
nethfawr, 136.
oer, 411 n.
pedrylaw, 55 n.
pefry-wyr, 55 n.
por, 152 n.
rath, 302.
rhwyf, 33 n.
sarhaed, saraed, 38.
sedd, 302.
teulu, 104.
treb, 303.
(rin, 55 n.

V. — Hen ha krenn vrezoneg

aer, air, 61 n., 221 n.
aergi, 61, 221 n.
an, 168.
anazl, 98 n.
azer, azr, 273.
bal, 48.
bezred, 302.
hoe, 141 n.
hou, 223.
bre, 47.
breo, 65 n.
brentint, 33 n., 39 n., 193.
brith, briz, 167 n.
buz, 35 n.
kadgi, 61.
kadol, kadok, 35 n.
kadr, kazr, 167.
cai, 302.
kaval, 219 n.
keur, 312 n.
clezeff, 193 n.
klod, 49 n.
klut, 49 n.
koet, 168.
kon, 19 n.
crozr, 216 n.
da, 141 n.
dadbig (daeldi), 413 n.
darguid, 103.
darlavariad, 103.
datl, 413 n.
dêz regez, 424.
din, 47 n., 302.
dinas, 47 n.
dubr, dobr, douvr, dour, 167.
en, enl, 168.
erch-werz, 273.
ep, 219 n.
epos, 23 n.
erwblôbion, 193.
ezlen, 377 n.
garth, 302.
gloa, 262.

goskor, 19 n.
gour, 132 n., 133.
gufrag, 36 n.
gwerin, 39 n.
gwezboell, 418.
gwos, 19 n.
ham, 410 n.
hezreff, herc, 410 n.
in, 168.
lann, 140 n.
lau, 136.
lezr, 190.
lis, 302.
lu, 61.
lun, 291 n.
ma, 140 n., 251.
mael, 288 n.
magl, mael, 167.
manazl, malazn, 270 n.
mapos, 23 n.
mezeg, 115 n.
modreb, mozreb, 272.
monid, menez 167 n., 168.
mor, meur, 167.
natr, nazr, 167.
neo, 241 n.
nevet, neved, 92 n., 93, 106, 195 n.
novid, nevez, 167.
pennos, 23 n.
prenndenn, 158 n.
regez, 424.
rit, 133.
roed, roeg, 167 n., 168.
rud, ruz, 167 n., 168.
tiern, 33 n.
tig, ti, 167.
tou, 48 n., 303.
trev, treb, 47, 303.
uletic, 74 n.
uwart, 133 n.
uuld, guid, guez 167 n., 168.

VI. — Brezoneg-breman

(ar geriou dioultan hepken hag a zo diskleriet an orin anezo
en danevell pe en notennou)

ad, ar, 168 n.
alan, 98 n.
am-, em-, 302.
an, en, 168.
anaon, 98 n.
aour, 184.
ar-, 133.
arc'hant, 164.
argad, 68, 133.
argourou, 273.
arvor, 133.
arvrec'h, 133.
arz, 92, 378.
avank, 113 n.
ben, 274 n.
bara-koun, 221 n.
barz, 103, 144.
barzaz, 104, 153.
bed, bedou, 144.
berd, 302.
bleiz, 379.
boz, 138 n.
bre, 302.
breud, 36 n.
bрезонед, 144.
bro, 375 n.
broc'h, 382.
broz, 192.
brug, 381 n.
buorz, 299.
kad, 68 n, 144.
kae, 302.
kaer, 167.
kaez, kék, 41.
kalif, 194 n.
kamm, kammed, 194 n, 232.
kam, 164.
kar, kerent, 270 n.
karanflez, 143.
karo, 379.
karrhen, 135.
karyan, 138 n.
kaz, 379.
kellorn, 143.
kenep, 137, 219 n.

kent, 164, 274.
kerluz, 312 n, 318 n.
keur, 114 n.
keureug, 114 n, 312 n, 318 n.
kile, egile, 274 n, 430 n.
kleze, 56, 193.
koad, 168, 375 n.
chouervy, 164.
koum, kom, 242 n.
koun, kon, 221 n.
kounvar, 221 n.
krec'hin, kroc'hén, 143.
kouer, 216 n.
krouz, 103 n.
dael, 413 n.
demm, 379.
dero, 92, 377.
dimezi, 274 n.
dir, 303 n.
doun, 435.
dour, 167.
du, 435.
-ed, -et, 144.
end, 168 n.
ene, 98.
eneb, 273 n.
tog, 384 n.
ep, 137.
erer, 382.
eta, 168 n.
eteo, 377 n.
evn, 92.
evor, 271 n.
fanul-gon, 221 n.
gaonac'h, 410 n.
garan, 143.
garz, 300 n.
gavr, 194 n.
gever, 272.
glad, 40 n.
glas, glaz, 138 n.
gopr, 273.
gou-, 133, 134 n.
goubenner, 133.
gouer, gouver, 133.

goudq, 162 n.
gouez, 375 n.
gouhere, 410 n.
gouhouleser, 304 n.
gour, 132 n.
gour-, 133, 134 n.
gourc'hemen, 133.
gourlano, 133.
gourzao, 133.
gouzany, 133.
gov, 193, 433 n.
gwaz, 164.
gwell, 35 n.
gwenn, 164.
gwern, 164, 377.
gwerz, 133 n.
gwez, 164, 168, 375 n.
gwiad, 286 n.
gwreg, gwrac'h, 274.
had, 386 n.
hanvesken, 410 n.
hdgad, 35 n.
hegar, hegarat, 164.
heiz(ez), 379 n.
helavar, 164.
hem, 164.
heol, 86 n.
hir, 164.
ivin, 92, 194 n, 377.
laer, laeron, 144.
le, 60.
ledan, 133.
lenn, 329.
leon, 383 n.
ler, 190.
lern, 143.
ieu, 383 n.
leun, 133.
leur, 133.
liorz, 300 n.

-lou (goulou), 383 n.
louarn, 34 n, 143, 382.
mab, 137.
malan, 270 n.
mamm, 272.
manal, 270 n.
marg, 212.
mell, 167, 288 n.
menez, 168.
meur, 167.
mevel, 41.
mezeg, 115 n.
mezo, 310.
moereb, 272.
naer, 92, 144, 167.
nevez, 167.
oged, 143.
pemp, 137.
pengamm, 136.
penn, 137, 143.
porehell, 224 n.
pou, 32, 73 n.
prenn, 137, 302.
prenneg, 303.
rann, 213 n.
reun, 329.
roue, 33 n.
rouez, roez, 168, 430 n.
rusk, 227.
ruz, 168.
saoz, saozon, 144.
spernenn, 240 n.
ad, 272.
taro, 194 n.
ti, 167, 301.
trede, 143, 293 n, 435.
trigon, 428.
trev, tre, 47.
tud, 31.
you're'h, 379.

Indezeuropeg

agis, aga, 203.
agwnos, 203.
arya, 131 n.
ausom, 184.
bhâbha, 204.
bharg, 157 n.
kapros, 203.

kvô, 203.
dhvor, dhvora, dhvoron, 294.
domos, demos, 294.
elvos, 203.
erevos, orovos, 204.
ghaidos, 203.
ghalis, 211 n.

gherzdeyom, gherzda, 204.
gwell, 223 n.
gwena, 223 n.
gwous, 203, 223 n.
mgdh, 203, 210 n.
ovis, 203.
pare, 133.
plânos, 133.
plârus, 133.
pltano, 133.
porkos, 203, 224 n.

prtus, 133.
puros, 204.
rapa, rôpa, 204.
stauros, sturos, 203.
sûs, 203.
uper, 133.
upo, 133.
veikos, vikos, 294.
wer, wor, 159 n.
wrwna, wrwena, 159 n.
yevos, 204.

Faziou a zo, hep mar, en taolen nou-man. Amzer a-walc'h n'hon eus ket bet evit o gwiria hag o eeuna. D'al lennerien d'hon digarezi, Spi hon eus, koulskoude, e vo talvou dus d'ar studierien al labour evel m'eman.

e-kichen Sant-Nazer
meurz-mae 1944.

REIZADUR

Page 14, n. 3, lin. 5 kent an dibenn, lennit : ennan.
Page 118, n. 19, lin. 1, lennit : dindanvorek.
Page 231, en anoy ar pennad, lennit : ar Ch'enwerza.
Page 353, dilinonnad 4, lin. 5, lennit : Belgrad.
Page 388, eil dilinonnad, lin. 9, lennit : Bitadaga.
Page 386, n. 53, lin. 2, lennit : hag.
Page 387, n. 54, ouz roll al levriou menegel stagit *Phoinikes et Dravidiens* (seiz feskennad mouet, eiz all war ar stern).
Page 410, n. 86, lin. 1, lennit : Mat ; lin. 2, lennit : here.

TAOLENN

	Paenn
Eveziadenn	5
Kentskrid	7

PENNAD I	
<i>EUN DAMSKEUD EUS ISTOR AR GELTED KOZ</i>	9-29
KEVRENN I : <i>Rakselladennou</i>	9-12
Mammennou hon anaoudegez eus ar Gelted Koz 9-10. — Al lec'h dalc'het gant ar Gelted en istor Europa 10. — Petra a dileer da intent dre sevenadur keltiek 10-11. — Petra a dileer da intent dre « gouenn geltiek » 11-12.	
KEVRENN II : <i>Eur sell ouz istor ar Gelted Koz</i>	12-24
Bro genta ar Gelted 13. — Gounidigeziou-brezel ar Gelted en Europa 13-17. — Ar bed keltiek 17-18. — Dichal ar Gelted 18-21. — Petra a c'hoarvezas eus Keltek an douar bras 21-23. — Sujidigez Enez-Vreiz 23-24.	
KEVRENN III : <i>Eur geriennou bennak war istor ar Gelted er Genn-Amzer hag en Amzerion-bremen</i>	24-26
Iwerzoniz 24-25. — Brezonned 25-26.	
SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN	26-29

PENNAD II	
<i>AR RENEREZ, AL LEZENNOU HAG AR GEVREDIGEZ</i>	31-51
KEVRENN I : <i>Penoas e oa rannet ar poblou</i>	31-32
KEVRENN II : <i>Ar renerez</i>	32-39
Ar roueed 32-33. — Ar roue-meur 33-34. — Pinvidigez ha galoud ar roueed 34-35. — Rouanezed 35-36. — Renerien, sedenoud 36-37. — Al lezenou 37-39. — Ar gwirioù 39.	
KEVRENN III : <i>Penoas e oa stumm ar Gevredigez</i>	39-41
An noblans 40. — Ar werin 40-41. — Ar sklaved 41.	
KEVRENN IV : <i>Gwazoniez</i>	41-43
Gwizien 42. — Galloudegez an noblans keltiat 43. *	
KEVRENN V : <i>An noblans hag ar werin keltiat dindan mestroniez Roma</i>	44-47
An noblans dindan mestroniez Roma 44-45. — Ar werin dindan mestroniez ar Romaned, 45-47.	

KEVRENN VI : Bodadou-lnd	
SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN	47-50
PENNAD III	
AR BREZEL	53-80
KEVRENN I : Ar vrezelidi hag ar servij soudard	53-54
KEVRENN II : Armon-skei hag armou-emzifenn	54-58
Armou-stlepel 54 56. — Goafion 56. — Kleze 56-57. — Ar skoued 57. — Tok-houarn ha hobregon 57. — Karr-emgann 57-58.	
KEVRENN III : Armeou ha doare-brezelekaat	58-75
Marc'hieg 58-59. — Troadegiez 59-60. — Bannielou, trompilh, chas-emgann 60-61. — Armeou 61. — Penvrezelourien 61-62. — Kerzadegou, kampaduriou, treiza ar stérion 62-65. — Taoliou-souprenn, kerzadenou-tro, gwidreou-brezel 66-68. — Garm-emgann 68. — Emgann 68-70. — Dibenna an eneboar lazet 70. — Gopr-soudarded kelt 71-72. — Soudarded kelt dindan domani ar Romaned 72-75.	
KEVRENN IV : Krenvlec'hion ha sezizou	75-78
Kuziadellou 76-77. — Sezizou 77-78. — Ar c'hrenvlec'hion keltiat dilezet 78.	
SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN	78-80
PENNAD IV	
AR RELIJION	81-107
KEVRENN I : An doueed	81-92
Kredennou keltiek ha kredennou rak-keltiek 82. — An doueed keltiat hervez ar skrivagnerien italian ha gresian 82-84. — Doueed ar Gelted hervez an enskrivadurion 84-86. — An doueed keltiat hervez ar skeudennou 86-88. — Doueed Kelted Iwerzon 89-90. — Doueed an dourier, ar c'hoadeier hag ar meneziou 90-91. — Ar Mammou 91. — Gwez ha loened nevet 92.	
KEVRENN II : An-nevedou, al lidou hag ar c'hredennou 93-99	
An nevedou 93 94. — Pedennou, korollou, diedkinnigou 94-95. — Kinnigou bag aberzou 95-96. — An divinouriez 96. — An hud 96-97. — An dreuzvuhez pe dreuzannezerez-ene 97. — Divarvezel an éne hag ar bed all 97-99.	
KEVRENN III : Beleten, divinourien, drouized ha barzed 99-104	
Ar guiatros 99. — An divinour 99-100. — An drouiz 100-103. — Ar barz 103-104.	
SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN	104 107

PENNAD V	
AR OUIZIEGEZ, SKIANT AR VUHEZEZEZ, AR GELENNADUREZ	109-129
KEVRENN I : Ar ouziegez	109-122
Doueoniez ha bedoniez 109-110. — Danevellouriez 110. — Douaroniez ha sterdoniez 110-111. — Niveroniez 111. — An douarennoniez el labour-douar hag er micheriou 111-112. — Al louza-wouriez 112. — Al loenoniez 113-114. — Ar vezegiez 114-115. — Petra e teuas da veza war an Douar-bras gouziegez ar Gelted 115-116. — Ar ouziegez gant Kelted Iwerzon 116-122.	
KEVRENN II : Skiant ar vuhezeger	122-125
Skiant ar vuhezegez gant an drouized 123. — Kuzuliou ar chadour Setantios d'e ziskibl Luguadis 123-125.	
KEVRENN III : Ar gelennadurez	125-126
Diorrioadur ar spered 125. — Diorrioadur ar c'horf 125-126.	
KEVRENN IV : Kosk skollou Iwerzon	127-128
SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN	128-129
PENNAD VI	
AR YEZ HAG AL LENNEGEZ	131-171
KEVRENN I : Ar yez	131-147
An hen-geltieg eus an X ^e kantved kent d'ar IV ^e kantved goude H. S. 134-136. — Rannyezou an hengeltieg 136-140. — Unvez an hen-geltieg 140-142. — Ar pez a zigemm ar muia ar c'heiltieg koz diouz ar brezoneg 142-144. — Doareou-dreist an hengeltieg 144-147.	
KEVRENN II : Al lennegez	147-163
Danevelou diwar-benn oberou ha taoliou-kaer an doueed 147-148. — Danevelou-meur, gwerzio istorek pe vrôadel 148-152. — Meulganou d'ar benrenourien ez veo 152-153. — Gwerzio flemmus 153. — Kanaouennou emgann ha treoc'h 153-154. — Kanaouennou tiegez 154. — Kanaouennou diougan 154. — Pedennou, kanaouennou-hud 155. — Perz al lennegez e buhez ar Gelted 155. — Ar werzawouriez hen-geltiek 155-157. — Enskrivadurion hengeltiek ha skritur 157-163.	
KEVRENN III : Ar yezou nevez-keltiek	163-168
An iwerzoneg hag e lennegez 164-166. — Ar brezoneg hag e lennegez 166-168.	
SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN	168 171

PENNAD VII

<i>AN ARZ HAG AN IJINEREZ</i>	173-201
<i>KEVRENN I : Raksellow</i>	173-176
An danvez-studi 173. — An derou hag an istor 173-174. — Arz hag ijinerez hanternozel 174-175. — Arz hag ijinerez hallstattlel 175. — Arz hag ijinerez an Ten 175-176.	
<i>KEVRENN II : An Arz</i>	176-180

An ornadurez linennek 176-177. — An tres a traou skeudennek 177-178. — Petra a zeus da veza an arz keltiek war an douarbras 178-179. — Petra a zeus da veza an arz keltiek en enez-Vreizh ag an Iwerzon 179-180.

KEVRENN III : *An Ijinerez* 180-193

Ar mengleuziou metal 180-183. — Mengleuziou all 183-184. — Anioiou ar metalou e keltieg koz 184. — Labour an aour hag an arc'hant 184-185. — Labour an arem 185-186. — Labour an houarn 186-187. — Labour ar c'houevr, ar staen hag ar ploum 187. — Labour ar prenn 187-188. — Labour ar pri, poderez pri 188-189. — Ar goularz, ar goural, ar prigwern hag ar gwer 189-190. — Labour al ler 190. — Ar gweadennou, gwiaderez, liverez, brouderez 190-192.

KEVRENN IV : *Ar Vicherourien* 192-193

PENNAD VIII

<i>AR GOUNID-DOUAR HAG AR MAGA-LOENED</i>	
<i>GANT AR GELTED KOZ</i>	203-229
KEVRENN I : Ar Gounid-douar	203-215

Araok ar Gelted 203-204. — Ar bras a lec'h dalc'het gant ar chounidigez-douar e-touez ar Gelted 204-207. — An edieir 207-208. — Al louzeier-kegin 208-209. — Gwez-frouez 209-210. — Ar winnien 210-212. — Al louzeier danvez-micheriou 212. — An temzioù 212-213. — Ar muzulia-douarou 213-214. — Ar binviou labour-douar 214. — Ar medi ed ha foenn 214-215. — Karrdiou, grignoliou war beulion pe dindan zouar 215. — An dourna hag an niza greun 215.

KEVRENN II : *Ar maga-loened* 216-227

— Ar marc'h 217-221. — Ar c'hi 221-222. — Ar vuoc'h 222-224. — Ar moe'h 224-225. — An dênevied 225-226. — An azen hag ar mul 226-227. — Loened-ti all 227.

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN 227-229

PENNAD IX

<i>AN ERGERZOUT HAG AR C'HENWERZA</i>	231-268
<i>KEVRENN I : Hentou ha pontou</i>	231-233
Hentou 231 232. — Pontou 232-233. — Bagou-treiz ha roudou- iou 233.	
<i>KEVRENN II : Ar C'hirri</i>	233-238

KEVRENN II : AF GRÖNA
Ar rod hag an ahel 235. — Ar c'histall-karr 235-236. — Ar walenn-garr hag ar yeo 236. — Ar stern 236. — Talvoudegez-dreist kirri a vœ 236. — Dishenbelideriou-diazet etre kirri-sternet

...rri-sterneb hon Amzer 236-238. 222-240

REVIEWS

H. H. WILSON AND R. B. BAGG 240-245

KEVRENN IV : Ar Bageed 242-243. — Gouelioù ha kalafetereuz 244. — Ar bras a lec dalc'het gant ar bageerez mor pe stériou 244. — Kevredigeziou-micher a vaseerien 245.

KEYBRENN V : *Ar Chenwerz* 245-266

Kenwerz ar goulzar hag ar staen 246-247. — Poueziou ha muzu-liou 247-248. — Ar moneiz 248-251. — Foariou ha marc'hadou 251. — Ostaleriou 251-252. — Perz pouezus ar c'henwerz e buheu Keltia 252-253. — Lezennou diwar-benn ar c'henwerz 253. — Ar varc'hadourien 253-254. — Ar veajourien 254-257. — Eus Kolonen-nou Herkuler da Valtia 257-265. — Peger buan e veajed war zouar ha war vor 265-266.

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN 266-268

PENNAD X

AN TIEGEZ, AN TI, AR VEVIDIGEZ	269-315
KEVRENN I : An Tiegez	269-294

Gwiriou an tad war e vugale 269-271. — Kengarantez kerent ha bugale 271. — Kas' ouz muntr ar gerent 272. — Eun nebeut anioukerent e keltieg coz 272-273. — Ar briedelez 273-274. — An unan-wngiezh 274-275. — Lieswregiez ha liesozac'hiez 275-276. — Stad ha levezon ar gwragez 277-280. — Vertuziou ar gwragez keltiat 280-283. — Tiegez ar roue Dejotaros 283-284. — Implij-amzer ar maonezed keltiat 284-286. — Ar magdi 286. — Anioiu ar vugale 286-292. — Anioiu-tiegez gant ar Geltaid 292-294.

KEVRENN II : An Ti 294-307

Stumm an tiez 294-295. — Ment an tiez 295-296. — Lec'hia an tiez 296. — An danveziou hag ar savadurez 296-297. — Annezadur-diebarz an ti 297-300. — An difennou 300-301. — An anoiou a

raed eus an ti hag an difennou 301-303. — An arrebeuri 303-304. — Ar sklerijenn tiez 304. — Neuz ha kinkladur tiez ar Gelted 305-306. — Tiez Numantia ha Bibract 306-307. — Tiez ar Gelted dindan aotrouniez ar Romaned 307.

KEVRENN III : *Boued ha died* 307-314

Kig 307-308. — Viou ha laez 308-309. — Louzeier-kegin ha
frouez 309 310. — Died 310 311. — Temziou-boued 311. — Predou
311-313. — Al lontegez hag an dilontegez 313-314. — Binviou-kegin
314.

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN 314-315

PENNAD XI

*NEUZ-KORF AR GELTED KOZ, O GWISKAMANT HAG O
ZEMZ-SPERED*

KEVRENN I : *Neuz-korf ar Gelted* 317-328

Penaos e oa neuziet ar Gelted hervez skridou an Hen-amzer 317-318. — Neuz-korf ar Gelted hervez ar skeudennou anezo 318-319. — Neuz-korf ar Gelted hervez furchadennou an amzer-vremen 319-320. — A belec'h e teue ha penaos edo kevrennet diouz ar poubli hag ar stadou a vuhez neuziou-tud dishenvel Keltia 320-321. — Penaos en em gemmeskas ar gouennou-tud dishenvel eus Keltia 321-322. — Skouer ar gened er broiou keltiek 322. — Nerz-korf ar Gelted 322-325. — Ar bleo 325. — Ar baro 325-326. — Livadur ar c'horf hag an dremm 326. — An naetadurez 326-327. — Binviou-ficherez 327-328.

KEVRENN II : *Ar Gwiskamant* 328-335

Ar bragou 328-329. — An doneg 329. — Ar vantell 329-330. — An arc'henadou 330-331. — An tog 331. — Gwiskamant ar merc'hed bag ar velein 331-332. — Gwiskamant-dindan 333. — Liou ha neuz ar gwiskamantou 333. — An emganna en noaz, hag all 333-334. — Ar c'hinklerez hag ar bragerizou 334. — Gwiskamant ar Gelfd degemeret gant ar Romaned 335.

KEVRENN III : *An Temz-spered* 335-365

Ar gadarred 336-339. — Gwell ankou eget mez 339-340. — Ar balch'der 340-342. — An dalc'husted 342-344. — Ar vadelez 344-347. — Ar vuanegez 347-349. — Ar gerrezdezed 349-350. — An dic'hoanteg 350-352. — Al lealded 352-354. — An doujans ouz an anaon hag an doueed 354-355. — Ar garantez bro, gouenn ha meuriad 355-357. — Ar mez 357-358. — Ar prezeg 358-361. — Eun nebeut skeudennou Kelted 361-364. — Ar Vreizaded, an Geltibered hag ar Chalianed barnet gant tri skrivagner eus an Hen-amzer 365.

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN 365-366

PENNAD XII

AR VRO AR POBLOU HAG AR GIZIOU 367 438

KEVRENN I : Ar Vro 367-384

Moriou Keltia 368-369. — An aodou 369-371. — Ar meneziou 371-373. — Al lennou 373-374. — Ar stériou 374. — Ar c'hadou ag ar gouelec'h'iou 375-376. — Temz an aer 376-377. — Ar gwez ag al louzeic 377-378. — Al loened gouez 378-384.

KEYBENN II : *Ar Poblou* 384-410

Poblou nann-keltiek Keltia ; 1° an Ibered 384-385 ; 2° al Ligured 385-386 ; 3° an Ombrarian hag an Etrusked 386-388 ; 4° an Illyrianed 388 ; 5° an Dhraked 388-390 ; 6° ar Skoloted 391-393 ; 7° ar Chermaned 393-395 ; 8° ar poblou rak-keltiek eus Breiz-Veur, Iwerzon ha gwarlawn Galia 395. — Kadarned ar poblou nann-keltiek 395-397. — Perak e voe trech' ar Gelted 397-398. — Petra a reas d'ar Gelted divradowa 398. — Divradowennou ha divrörion 398-400. — Alouberez ar Gelted ; dre be hentou dishenvel e voe kaset da benn ganto : 1° Itali 400-402 ; 2° Ledenez ar Balkaniou 402-406 ; 3° Azi-Vihana 406-407. — An darempredou etre Kelted ha Nann-Kelted 407-409. — Petra a chouenne ar Gelted digant diazezadennou nevez 409-410.

KEVRENN III : *Giziou ar Gelted Koz* 410-428

Ar bloaz gant ar Gelted 410-411. — Goueliou bras ar bloaz en Iwerzon 411-414. — Bodadegou-meur ar bloaz en enez-Vreiz he war an Douar-bras 414-417. — Ar c'hoariou 417-418. — An hemoc'h 418-420. — Ar pesketezher 420. — Ar sonerez 420-421. — Ar c'horol 421. — Al le 421-423. — Emgann-dauw diwar ziviz 423. — An sebelia ar re varo 423-428 : an douara korfou 424, an devi korfou 424, arrebeuri ar beziou 424-425, lidlazadou 425-426, klemgan koariou-kanv 426, stumm ar beziou 426, bezskrividuriou 427, beredou 427, kredennou o sellout ouz an anaon 427-428, pirc'hirierez d'ar beziou ha koun an anaon 428.

KEVRENN IV : *An anoiou-poblou* 429-431
an anoiou-lec'hiou 431-432

SKRIDOU TALVOUDUS DA LENN 436-438

TASLENN AN ANDOU RIVOUTIN :

TAOLENN AN ANOIRE DIVOCHTA..... 439-455

anoiou-tud 455-47
an-iou Iec'bion . . . . .

TAOLENN AN ANOIOU BOUTIN 472-480

TAOLENN YN ARDNEWYD

12-45. — Les Presses Brélonnes, imprimeur, St-Brieuc, n° 31-1562.

EDITIONS DE BRETAGNE N° 15,
Dépot légal : 1er trimestre 1946.
N° d'impression : 165.